

Ovissshetens tid

Ulrika Andersson, Patrik Öhberg, Anders Carlander,
Johan Martinsson & Nora Theorin (red)

Ovisshetens tid

SOM-undersökningen 2022
SOM-rapport nr 82

Ulrika Andersson, Patrik Öhberg, Anders Carlander,
Johan Martinsson och Nora Theorin (red)

Redaktörer: Ulrika Andersson, Patrik Öhberg,
Anders Carlander, Johan Martinsson och Nora Theorin

© Författarna och SOM-institutet

Teknisk redaktör: Anna Staffas

Omslag: Daniel Zachrisson

Redigering: Henny Östlund

Tryck: By Wind AB, Ödeshög 2023

ISBN: 978-91-89673-54-0

ISSN: 0284-4788

ISRN: GU-STJM--82-SE

INNEHÅLL

Förord	9
Ovisshetens tid Ulrika Andersson, Patrik Öhberg, Anders Carlander, Johan Martinsson och Nora Theorin	11
DEMOKRATI & VAL	
Demokrati som överideologi eller en ideologi bland andra? Thomas Persson och Sten Widmalm	37
Vilka partier ägde sakfrågorna i valet 2022? Johan Martinsson	55
Vem e' de' du vill ha? Svenska folkets uppfattningar om viktiga egenskaper hos politiker Felix Cassel och Patrik Öhberg	67
Röstdelning i ett nytt politiskt landskap Gissur Ó Erlingsson, Maria Solevid, Anna Cederholm Lager och Henrik Oscarsson	79
Stora svängningar i den politiska dagordningen valåret 2022 Johan Martinsson	95
Kungen sitter säkert på tronen – men kronprinsessan är mest populär Ulrika Andersson	109
(O)SÄKERHET & ALLIANSER	
Svensk säkerhet i krigets skugga: Nato, försvaret och stödet till Ukraina Karl Ydén, Ulf Bjereld och Joakim Berndtsson	129
Jordskred i svensk Nato-opinion efter Rysslands invasion av Ukraina Ulf Bjereld och Henrik Oscarsson	141

Varifrån får svenskarna sina nyheter om kriget i Ukraina? Gunnar Nygren och Andreas Widholm	155
Välkommen till det digitala övervakningssamhället Marie Eneman och Jan Ljungberg	175
Svensk EU-opinion i tider av krig i Europa Sofie Blombäck och Thomas Karv	189
Nu när opinionen omfamnar EU – Är det dags för ett Europas förenta stater? Marcus Weissenbilder, Ulrika Andersson och Patrik Öhberg	203
MEDIER & KULTUR	
Att använda eller inte använda nyhetsmedier – sällananvändning bland 18–65-åringar Ulrika Andersson	219
Allmänhetens åsikter om mediers (o)beroende och (o)partiskhet Ulrika Andersson	237
Varför är inte alla på biblioteket? Jonas Söderholm och David Gunnarsson Lorentzen	255
Bokläsning bland unga vuxna fortsatt stark trend Elisa Tattersall Wallin, Tobias Carlsson och David Gunnarsson Lorentzen	269
De okända Julia Bergquist och Sebastian Lundmark	283
SAMHÄLLE & OPINION	
Skilda världar? Ideologisk polarisering kring våldets orsaker i samhället 1995–2022 Felix Cassel och Patrik Öhberg	301
Svenska folket tycker om Systembolaget David Karlsson, Sören Holmberg och Lennart Weibull	315

Här, där eller överallt?

Medborgares åsikter om lokalisering av offentlig service

Jenny de Fine Licht, David Karlsson och Louise Skoog 329

Svenska folket betygsätter myndighetssverige

Sören Holmberg och Marcus Weissenbilder 343

De övertygade och de ljumma. Flyktingopinion, partianhängarskap och värderingar

Marie Demker 361

På tillitsfronten intet nytt

Anders Carlander 375

Tendensen att misstro officiella sanningar: konspiratorisk mentalitet hos svenska folket

Jesper Strömbäck 389

ENERGI & KLIMAT

Ekologisk modernisering och svensk elproduktion

Sofia Axelsson, Johan Martinsson och Björn Rönnerstrand 409

Fångad av en vindkraftsdebatt

Sofia Axelsson, Simon Matti och Björn Rönnerstrand 421

Ännu ett kärnkraftsval

Sören Holmberg 435

Vägar till klimatskepticism

Björn Rönnerstrand, Henrik Oscarsson och Sofia Axelsson 449

(Dold) energifattigdom i Sverige

Jenny von Platten 461

Vem använder bilpool?

John Magnus Roos 483

METODREDOVISNING

Den nationella SOM-undersökningen 2022

Julia Bergquist 501

BILAGOR

Om författarna 513

SOM-institutets böcker 519

FÖRORD

Ovisshetens tid är SOM-institutets 82:a forskarantologi sedan starten 1986. Den bygger på 2022 års nationella SOM-undersökning – den 37:e i ordningen. Undersökningen genomfördes som sju riksrepresentativa urval om vardera 3 750 slumpmässigt utvalda personer boende i Sverige i åldrarna 16 till 90 år. De sju delundersökningarna är att betrakta som editioner av samma studie. Uppsättningen av enkätfrågor varierar något mellan editionerna men de innehåller också ett stort antal gemensamma frågor om samhälle, opinion och medier samt demografi och bakgrund.

Huvuddelen av de svar som ligger till grund för analyserna i boken inkom under oktober 2022. Ansvarig för datainsamlingen har varit *Indikator – Institutet för kvalitetsindikatorer* med Edvin Boije som fältledare. Närmare uppgifter om undersökningens uppläggning och genomförande finns i metodredovisningen längst bak i boken. En mer utförlig dokumentation av 2022 års SOM-undersökningar finns att ladda ner på SOM-institutets webbplats (SOM-rapport 2023:4).

I boken medverkar forskare från olika ämnesområden och lärosäten. De sammanlagt trettioen kapitlen speglar den ämnesmässiga bredd som finns i SOM-undersökningarna. Varje författare svarar själv för sin tolkning av data och slutsatserna i respektive kapitel.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar är tillgängliga för akademisk forskning och utbildning via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets webbplats.

Göteborg i juni 2023

Ulrika Andersson
Docent
SOM-institutet
Göteborgs universitet

Patrik Öhberg
Docent
SOM-institutet
Göteborgs universitet

Anders Carlander
Fil. dr.
SOM-institutet
Göteborgs universitet

Johan Martinsson
Docent, föreståndare
SOM-institutet
Göteborgs universitet

Nora Theorin
Fil. dr.
Institutionen för journalistik,
medier och kommunikation
Göteborgs universitet

OVISSHETENS TID

ULRIKA ANDERSSON, PATRIK ÖHBERG, ANDERS CARLANDER,
JOHAN MARTINSSON OCH NORA THEORIN

Vi befinner oss i ovisshetens tid. Säkerhetsläget i omvärlden är påtagligt försämrat. Det rasar ett krig i Europas östligaste delar. Ingen vet hur länge det kommer att pågå, om fler länder kommer att drabbas eller hur omfattande förlusterna kommer att bli. Kriget pågår här och nu. Men det påverkar generationer framöver. Ovisshet och oro kring vårt eget lands säkerhet har bidragit till ett paradigmskifte där tvåhundra års alliansfrihet brutits i samband med att Sverige ansökte om medlemskap i Nato. När det svenska inträdet kommer att ske är oklart. Det har sagts att ovisshet ofta härstammar från en känsla av förvåning, och förvåning är nog en adekvat beskrivning av reaktionerna på Turkiets, och senare även Ungerns, rävspel kring ratificeringen av Sveriges ansökan. När känslan av förvåning hunnit pågå under en tid övergår den ofta i ovisshet. Och det är ungefär där vi står nu.

Denna tid av ovisshet omfattas också av skenande energi- och matpriser, höjda räntor och en inflation högre än på många decennier. Ovisshet föder osäkerhet och oro. Osäkerhet om hur den svenska ekonomin står sig. Oro för vad som kommer att hända med den egna ekonomin. I många hushåll upplevs privatekonomin som fortsatt stabil, i andra grubblas det över hur pengarna ska räcka till mat och boende. Därtill kan läggas rekord i det dödliga skjutvapenvåldet, där gärningspersonerna blir allt yngre. Samhällets insatser tycks ständigt ligga steget efter. Det råder ovisshet och oenighet om vilka lösningar som är de rätta, vilka insatser som ger effekt, och när det kommer att bli bättre.

Hösten 2022 påbörjades en ny mandatperiod där färgen på ledartröjan skiftade från röd till blå. Regeringsbytet har inneburit ovisshet om hur den nya politiska riktningen kommer att falla ut. En ny åtstramad migrationspolitik har aviserats, ökningen av reduktionsplikten för bensen och diesel har pausats och arbetet mot att möjliggöra nyetablering av kärnkraftsreaktorer har påbörjats. Hos en del väcker det känslor av hopp om att allt kommer att bli bättre. Hos andra väcks tvärtom känslor av ovisshet, uppgivenhet och oro.

Samtidigt kan ovissheten leda till beslutsamhet när gamla sanningar ses i ett nytt ljus. Ett tydligt exempel, utöver Natofrågan, är hur osäkerhet kring energiförsörjningen har bidragit till en omvärdering av kärnkraften. Det är numera en tydlig majoritet av befolkningen som är för kärnkraft (56 procent för och 32 procent mot). För bara två år sedan tyckte en majoritet av svenskarna istället att energikällan skulle avvecklas. Kapitlen i denna forskarantologi tar sig an uppgiften att kartlägga och analysera några av de förändringar som präglat omvärlden på senare tid och i vilken utsträckning dessa har kommit att påverka allmänhetens

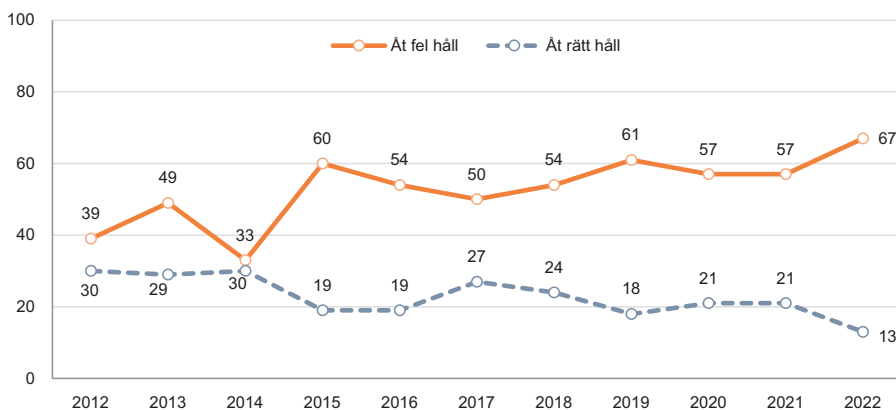
attityder, vanor och prioriteringar. Förhoppningen är att vi med utgångspunkt i 2022 års nationella SOM-undersökning ska kunna bidra till ökad förståelse för och kunskap om den tid vi lever i och vart vi är på väg.

I detta inledande kapitel riktar vi blicken mot hur den svenska befolkningen upplever utvecklingen i Sverige, både generellt och med avseende på den ekonomiska situationen. Allmänhetens oro för ekonomisk kris, ett nytt världskrig och inskränkningar i yttrandefriheten granskas, likaså i vilken mån och i vilka situationer det möjligen skulle vara befogat att begränsa det fria ordet. I kapitlet analyseras också förtroendet för våra politiska institutioner och för våra politiker; det senare med utgångspunkt i hur uppskattade olika partiledare är.

Utvecklingen i Sverige går åt fel håll

Det går åt fel håll. Åtminstone är det vad en stor majoritet av den svenska befolkningen anser om vart Sverige är på väg. I 2022 års nationella SOM-undersökning uppger 67 procent att utvecklingen går åt fel håll (figur 1). Den är den högsta nivå som uppmäts under den senaste tioårsperioden. Samtidigt befinner sig andelen som menar att Sverige utvecklas åt rätt håll på en rekordlåg nivå, 13 procent. Därtill kommer 20 procent som uppger att de inte har någon uppfattning i frågan. Den dystra bedömningen är i sig ingen nyhet, opinionsläget har sett ut på ungefär samma sätt sedan 2015. Dessförinnan var läget jämnare, men med en övervikt negativa på nio procentenheter 2012 och en negativ övervikt på tre procentenheter 2014. År 2022 är gapet mellan de negativa och de positiva 54 procentenheter, vilket med råge slår tidigare års skillnader.

Figur 1 Andel som bedömer att utvecklingen i Sverige är på väg åt rätt håll och åt fel håll, 2012–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?' och har svarsalternativen 'Åt rätt håll', 'Åt fel håll' samt 'Ingen uppfattning'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antalet svar är 1 545 år 2012 och 6 669 år 2022.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2022.

Men vilka samhällsgrupper är då mest pessimistiska och vilka ser trots allt som har hänt i omvärlden ändå någorlunda ljust på Sveriges utveckling 2022? Det första vi kan konstatera när vi tittar närmare på resultaten är att den pessimistiska bedömningen överlag är dominerande, i den meningen att mer än hälften i respektive samhällsgrupp bedömer att utvecklingen i Sverige går åt fel håll (tabell 1). När vi tittar på demografiska och socioekonomiska faktorer i bred bemärkelse kan vi dock se att den negativa upplevelsen inte är jämnt fördelad i befolkningen. Vissa grupper har en betydligt mörkare bild av situationen än andra. De mest pessimistiska invånarna återfinns bland personer som inte är nöjda med livet, 30–49-åringar samt bland personer som är missnöjda med hur demokratin fungerar i Sverige, där mellan 73 till 74 procent menar att Sverige utvecklas åt fel håll. Avståndet till andra grupper som också uttrycker stor pessimism är dock mycket marginellt. Även bland 50–64-åringar, högskoleutbildade, medel- och höginkomsttagare, landsbygdsbor, personer med medelgod hälsa och personer huvudsakligen uppvuxna i Sverige är det 70 procent eller mer som bedömer att utvecklingen går åt fel håll.

De invånare som inte är riktigt lika pessimistiska hittas bland personer som är uppvuxna i något annat land än Sverige, av vilka 51 procent menar att Sverige utvecklas i fel riktning. I gruppen uppger 22 procent att utvecklingen tvärtom går åt rätt håll, vilket ska jämföras med genomsnittet på 13 procent för befolkningen som helhet. Om ytterligare en uppdelning görs av gruppen som har vuxit upp utanför Sverige visar det sig att individer som är uppvuxna i något land utanför Europa är allra minst negativa: 45 procent anser att Sverige utvecklas åt fel håll, medan 28 procent anser att utvecklingen går åt rätt håll. Ytterligare några relativt sett mindre negativa grupper hittas bland unga under 30 år, äldre från 65 år och uppåt och lågutbildade, vilka har en något mindre negativ uppfattning än genomsnittet. Bland dessa anser cirka 60 procent att utvecklingen är på väg åt fel håll (tabell 1).

Tabell 1 Bedömning av utvecklingen i Sverige i olika samhällsgrupper, 2022 (procent)

	Åt rätt håll	Åt fel håll	Ingen uppfattning	Antal svar
Samtliga	13	67	20	6 669
Kvinnor	11	68	21	3 435
Man	16	66	18	3 197
Ålder				
16–29 år	15	60	25	930
30–49 år	12	73	15	1 824
50–64 år	13	71	16	1 705
65–90 år	14	61	25	2 210
Utbildning				
Ej högskola	12	65	23	3 649
Högskola	15	70	15	2 791
Hushållsinkomst				
Låg	13	60	27	1 407
Medel	13	70	17	2 845
Hög	15	70	15	1 793
Boendeområde				
Ren landsbygd	12	70	18	895
Mindre tätort	13	66	21	1 221
Stad/större tätort	13	66	21	3 157
Sthlm/Gbg/Malmö	16	68	16	1 192
Uppväxtland				
Sverige	12	70	18	5 641
Annat land	22	51	27	561
Subjektiv hälsa				
Relativt dålig	11	64	25	1 518
Medel	12	70	18	2 793
Relativt god	16	66	18	2 149
Nöjd med livet				
Mycket nöjd	18	63	19	2 516
Ganska nöjd	11	69	20	3 444
Inte särskilt/inte alls nöjd	7	74	19	467

Kommentar: Frågan om Sveriges utveckling lyder 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?'. Svarsalternativen framgår av tabellen. Hushållsinkomst utgår från frågan 'Vilken är den ungefärliga sammanlagda årsinkomsten i kronor för samtliga personer i ditt hushåll före skatt (pension, studiemedel etc. ska räknas in)?'. 'Låg' motsvarar en sammanlagd årsinkomst på max 300 000 SEK, 'Medel' en årsinkomst mellan 301 000–700 000 samt 'Hög' en inkomst som överstiger 700 000. Frågan om subjektiv hälsa lyder 'Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd?' och mäts genom en 11-gradig skala där 0 motsvarar 'Mycket dåligt' och 10 'Mycket gott'. I tabellen benämns 0–6 som 'Relativt dålig', 7–8 'Medel' och 9–10 'Relativt god'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Även om vissa grupper är något mindre negativa till Sveriges utveckling visar tabell 1 ändå i huvudsak en stor samstämmighet mellan olika samhällsgrupper. Den negativa bilden av utvecklingen är brett etablerad. Tidigare studier har dock visat att det finns en stark politisk dimension i bedömningen av Sveriges utveckling (Martinson, 2022). Hur tar sig detta då uttryck 2022, och kan det vara en nyckel till att förklara den stora ökningen i den negativa bilden jämfört med förra året? Tabell 2 visar hur de politiska partiernas väljare bedömer utvecklingen 2021 och 2022.

Som vi ser finns det mycket tydliga skillnader mellan olika väljare. I hela befolkningen har andelen som anser att utvecklingen går åt fel håll ökat med tio procentenheter. Dessa är dock långt ifrån jämnt fördelade. Ett enda partis väljare ser *mindre* negativt på utvecklingen än under det föregående året: Bland Sverigedemokraternas väljare minskar nämligen andelen som svarar ”åt fel håll” från 89 till 81 procent (tabell 2). Lägg dock märke till att de fortfarande är den grupp som har den allra mest negativa synen på utvecklingen.

Oppositionspartiernas väljare har en klart mer negativ syn på utvecklingen 2022 än 2021. Miljöpartiet sätter rekord då andelen fel håll har ökat från 39 procent till 68 procent, det vill säga hela 29 procentenheter. Men det syns också en mycket stor ökning bland vänsterpartister och socialdemokrater, med 18 respektive 22 procentenheter. Att de nya oppositionspartiernas väljare, som fick lämna ifrån sig inflytande över regeringspolitiken, nu ser mer negativt på utvecklingen är kanske inte så förvånande. Däremot tycks inte heller den nya regeringens väljare ha blivit mer optimistiska. Bland Moderaternas väljare finns ingen förändring i synen på utvecklingen, medan Kristdemokraternas och Liberalernas väljare uttrycker en mer negativ syn 2022 än 2021, om än utan samma stora skillnad som hos oppositionspartierna.

Vid regeringsskiftet 2014 såg det annorlunda ut. Den gången blev de väljare vars partier förlorade makten visserligen mer negativa till Sveriges utveckling, men de väljare vars partier bildade regering (Socialdemokraterna och Miljöpartiet) började genast se mer positivt på Sveriges utveckling. År 2013, under den andra alliansregeringens styre, svarade exempelvis 61 procent av Socialdemokraternas sympatisörer att de tyckte att utvecklingen i Sverige var på väg åt fel håll. Ett år senare, när Socialdemokraterna fick bilda regering, tyckte bara 39 procent av samma grupp att det gick åt fel håll. Även Miljöpartiets sympatisörer blev mer positiva mellan 2013 och 2014. Bland miljöpartister minskade andelen fel håll från 62 till 49 procent. Även den gången började de väljare vars partier hade förlorat regeringsmakten se mörkare på utvecklingen. Bland moderater ökade andelen till 29 procent 2014 jämfört med 23 procent 2013. Kanske har vi här en stor del av förklaringen till den rekordnegativa synen på Sveriges utveckling 2022. De väljare som förlorat regeringsmakten är plötsligt avsevärt mer negativa till vart Sverige är på väg, medan de väljare vars partier vunnit valet den här gången inte ser ljusare på utvecklingen trots det politiska skiftet.

Tabell 2 Bedömning av utvecklingen i Sverige bland olika partiers sympatisörer, 2021–2022 (procent)

		Åt rätt håll	Åt fel håll	Ingen uppfattning	Antal svar
Samtliga	2022	13	67	20	6 669
	2021	21	57	22	4 764
Vänsterpartiet	2022	7	78	15	479
	2021	19	60	21	476
Socialdemokraterna	2022	17	60	23	2 037
	2021	33	38	29	1 313
Miljöpartiet	2022	17	68	15	296
	2021	35	39	26	189
Centerpartiet	2022	19	56	25	444
	2021	30	42	28	379
Liberalerna	2022	13	66	21	309
	2021	23	54	23	139
Kristdemokraterna	2022	9	77	14	324
	2021	10	67	23	186
Moderaterna	2022	14	69	17	1 218
	2021	15	70	15	937
Sverigedemokraterna	2022	7	81	12	870
	2021	3	89	8	582

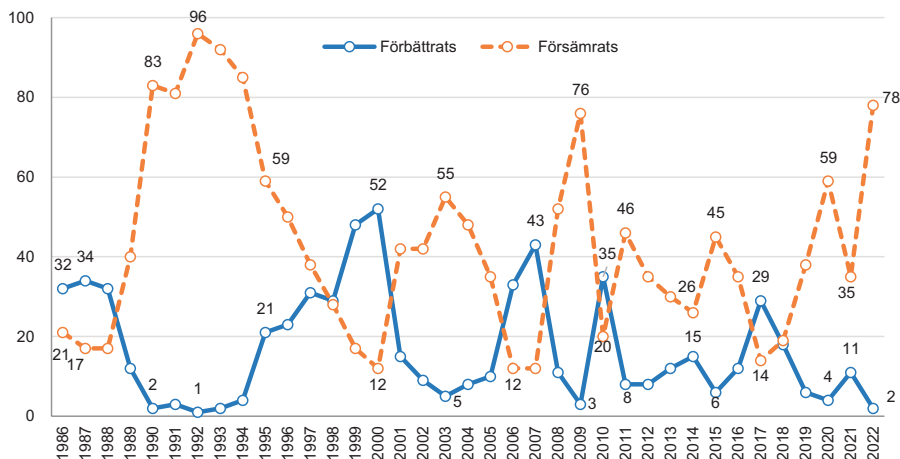
Kommentar: Frågan lyder 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?'. Svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

Bedömningar av det ekonomiska läget i Sverige och i det egna hushållet

Svenska folket är tydligt medvetna om vart ekonomin är på väg. Andelen som bedömer att den svenska ekonomin har försämrats under det senaste året liknar nu läget under de två tidigare större ekonomiska kriserna under mätperioden: den svenska 90-talskrisen och den internationella finanskrisen (2008–2009). Ännu når inte de negativa bedömningarna samma nivåer som under 90-talskrisen, men samtidigt vet vi inte ännu hur den kris vi nu bevittnar kommer sluta. År 2022 är andelen som upplever att den svenska ekonomin har försämrats 78 procent, medan andelen som säger att den har förbättrats nästan är obefintlig med endast två procent.

Figur 2 Bedömning av hur den svenska ekonomin har förändrats under de senaste 12 månaderna, 1986–2022 (procent)

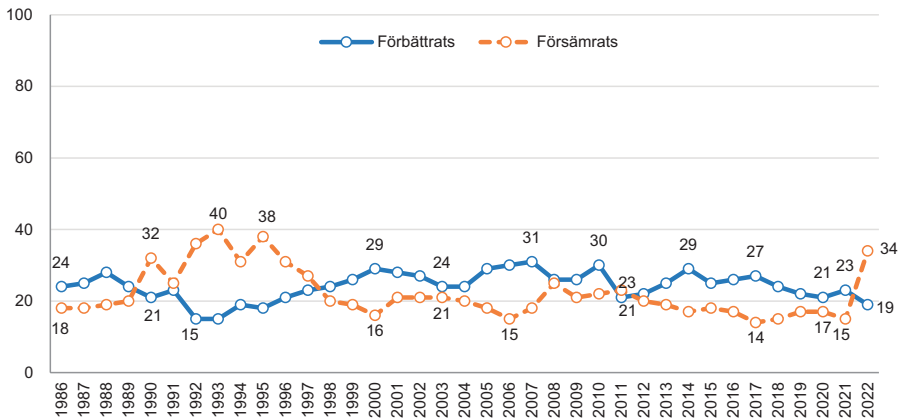

Kommentar: Frågan lyder 'Hur har enligt din mening nedanstående ekonomiska förhållanden förändrats under de senaste 12 månaderna? - Den svenska ekonomin'. Svartalternativen är 'Förbättrats', 'Förblivit ungefär densamma', 'Försämrats'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svar är 1 583 år 1986 och 3 031 år 2022.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2022.

Men hur har då människor hittills uppfattat att de personligen har påverkats av den ekonomiska krisen? Medborgarnas bedömningar av hur deras egen ekonomi har förändrats brukar svänga betydligt mindre även under kriser. Vanligtvis är det inte särskilt många som upplever någon stor påverkan på den egna ekonomin. År 2022 ser vi dock att andelen som säger att deras ekonomiska situation har försämrats under de senaste 12 månaderna uppgår till hela 34 procent.

Figur 3 *Bedömning av hur den egna ekonomin har förändrats under de senaste 12 månaderna, 1986–2022 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder 'Hur har enligt din mening nedanstående ekonomiska förhållanden förändrats under de senaste 12 månaderna? – Din egen ekonomiska situation'. Svarsalternativen är 'Förbättrats', 'Förblivit ungefär densamma', 'Försämrats'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svar är 1 601 år 1986 och 3 212 år 2022.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2022.

Detta är dock inte den högsta siffran vi har sett sedan mätperioden startade 1986, även om det är mycket nära. Endast ett fåtal år under 1990-talet var andelen som under året upplevt en försämring av den egna ekonomin högre än 2022. Däremot är det rekord i hur snabb utvecklingen har varit. Andelen som upplever en försämring har ökat med 19 procentenheter, från 15 procent 2021 till 34 procent 2022. Så snabba har de tidigare förloppen inte varit. Vi bör också ha i åtanke att många experter påpekar att vi ännu inte har sett de fulla effekterna av de åtgärder som redan har vidtagits, exempelvis höjda styrräntor från Riksbanken. Vi kan mycket väl få se ännu mer negativa siffror i kommande års undersökningar.

Det verkar också allmänheten vara inställd på, åtminstone givet hur människor bedömer att den svenska respektive den egna ekonomin kommer att utvecklas under de kommande 12 månaderna. Åtta av tio tror att Sveriges ekonomi kommer att försämrats inom det närmaste året, vilket här handlar om perioden mellan hösten 2022 och hösten 2023. Det är den högsta andelen sedan frågan ställdes första gången 1992, då 76 procent bedömde att ekonomin skulle försämrats under det kommande året. Åren 2019–2020 var andelen 44–48 procent, varpå den sjönk till 25 procent 2021. Hösten 2021 rådde således mer av optimism inför 2022, kanske som följd av att pandemiläget upplevdes ha ljusnat något.

Ungefär varannan person, 51 procent, tror också att den egna ekonomin kommer att försämrats mellan 2022 och 2023. De närmast föregående åren har andelen varierat mellan 10–14 procent. Framtidsbedömningen 2022 är till och

med marginellt dystrare än när frågan ställdes i samband med 1990-talskrisen, då 47 procent år 1992 gjorde bedömningen att den egna ekonomin skulle försämrats under det kommande året. Däremellan har andelen varierat mellan som lägst 10 procent och som högst 27 procent.

Trots den dystra bilden av hur människor upplever att privatekonomin har förändrats och hur framtidsbedömningen ser ut, har det hittills inte skett några stora förändringar i hur människor anger att de klarar sig på sin inkomst. Sedan 2018 ställs en fråga i den nationella SOM-undersökningen om hur människor anser att deras hushåll klarar sig på sin nuvarande inkomst, där svarsalternativen är ”mycket bra”, ”ganska bra”, ”varken bra eller dåligt”, ”ganska dåligt” samt ”mycket dåligt”. År 2022 menar sju procent att de klarar sig dåligt på sina inkomster, alltså att det finns ett glapp mellan hushållets inkomster och utgifter. Andelen har legat på ungefär samma nivå under den period som frågan har ställts och pendlat mellan som lägst fem procent och som högst åtta procent. En jämförelse mellan hur olika grupper har svarat 2021 respektive 2022 visar huvudsakligen på små förändringar. Undantag finns dock. Studerande och arbetslösa upplever en mer åtdragen svängning 2022 jämfört med 2021. Andelen som uppger att de klarar sig dåligt på sin nuvarande hushållsekonomi har ökat från sex till 10 procent bland studerande och från 24 till 30 procent bland arbetslösa.

Den största förändring 2022 i människors upplevelser av hur de klarar sig på deras inkomster ser vi dock hos de som har en god ekonomi. År 2021 angav 42 procent att deras hushåll klarar sig mycket bra på sina inkomster. År 2022 har andelen sjunkit med nio procentenheter till 33 procent. Dock har samtidigt gruppen som klarar sig ganska bra ökat med fem procentenheter från 39 till 44 procent. Den begynnande ekonomiska krisen tycks alltså hittills kunna ses i form av en ökning av gruppen som inte anser att deras inkomster räcker, men i ännu större utsträckning genom en minskning av den grupp som tidigare ansåg att de klarade sig mycket bra. Lite paradoxalt kan alltså krisen än så länge sägas ha bidragit till en ekonomisk utjämning då grupper som tidigare exempelvis gynnades av det låga ränteläget nu inte längre har lika goda marginaler.

Statistik från SCB visar att den ekonomiska ojämlikheten i Sverige har ökat sedan 1990-talet. Inkomstskillnaderna ökade särskilt kraftigt under 2021 och ligger numera på den högsta nivån sedan 1975 (SCB, 2023). Men hur olika grupper i slutändan kommer drabbas av inflationsökningen, de höjda räntorna och real-löneminskningarna återstår att se.

Ökad oro för ekonomisk kris, ett nytt världskrig och situationen i Ryssland

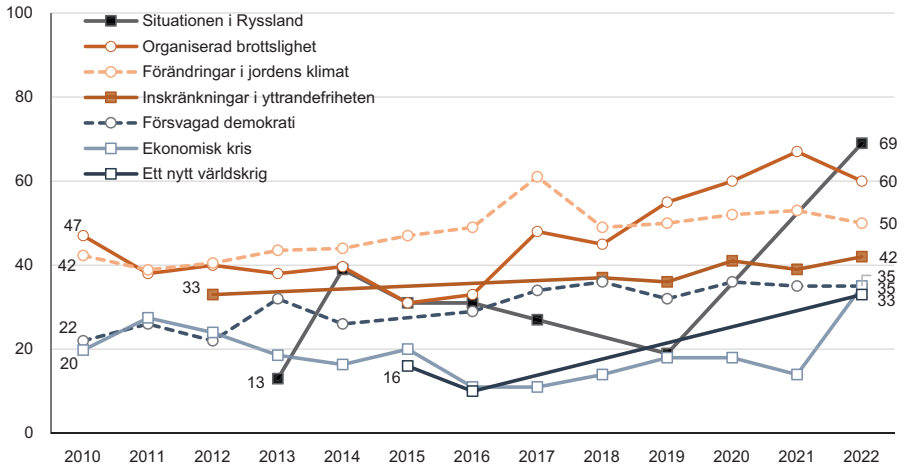
De pessimistiska bedömningarna av ekonomin kan också ses i människors oro inför framtiden. Tidigare års SOM-undersökningar har visat att vårt fokus ofta ligger på det som vi befinner oss i här och nu medan sådant som kan ha hänt lite längre tillbaka i tiden, ibland bara några få år, försvinner snabbt ut i periferin eller rent av

glöms bort. Så länge ekonomin är i balans är oron för framtida ekonomiska kriser låg, trots att historien visar att sådana kriser brukar inträffa med (o)regelbundna mellanrum och förr eller senare sannolikt kommer att inträffa även i framtiden. När något stort eller oväntat händer i omvärlden kan orosbedömningarna snabbt ändras. Det syns inte minst i oron för ekonomisk kris, vilken har ökat markant mellan 2021 och 2022. Efter nästan åtta år med låg inflation och noll- eller minusränta har inflationen likt en raket skjutit i höjden och med den har följt förändringar som fått konsekvenser för olika delar av samhället såväl som för gemene man. Allmänhetens oro för en ekonomisk kris har under större delen av 2010-talet och början av 2020-talet legat på en låg nivå (figur 4). Inte ens coronapandemin fick någon större påverkan på människors oro. Mellan 2021 och 2022 har däremot andelen mycket oroade för en ekonomisk kris ökat från 14 till 35 procent.

Andra områden som präglas av en påtagligt ökad oro har tydliga beröringspunkter med kriget i Ukraina. Andelen som är mycket oroad för ett nytt världskrig har ökat från 10 procent då frågan senast ställdes 2016 till 35 procent 2022. Störst är dock förändringen i andelen mycket oroade över situationen i Ryssland. I samband med Rysslands annektering av Krimhalvön 2014 sköt oron i höjden med 39 procent mycket oroade, jämfört med 13 procent året dessförinnan. Därefter sjönk oron successivt, trots att Rysslands annektering av Krim och andra områden i östra Ukraina fortfarande pågick. År 2019 sade sig 18 procent vara mycket oroade över situationen i Ryssland. Tre år senare, efter Rysslands fullskaliga invasion i grannlandet, ligger andelen på 69 procent. Det är den överlägset största förändringen i allmänhetens orosbedömningar mellan två olika mättillfällen under de snart fyra decennier som den nationella SOM-undersökningen har genomförts. Ytterligare analyser av allmänhetens åsikter och bedömningar av det svenska säkerhetsläget kan läsas i kapitlet "Svensk säkerhet i krigets skugga" samt kapitlet "Jordskred i svensk Nato-opinion efter Rysslands invasion av Ukraina" i den här boken.

Oron för organiserad brottslighet har minskat något mellan 2021 och 2022, från 67 till 60 procent, även om frågan fortfarande ligger högt på den svenska orosagendan. Huruvida det är ett trendbrott eller om nedgången är av mer tillfällig art på grund av Rysslands krig i Ukraina återstår att se i kommande års mätningar. Givet att det dödliga skjutvapenvåldet knappast har trappats ner finns det fog för att tro att det dröjer ytterligare ett tag innan oron för organiserad brottslighet hamnar längre ut i periferin. Orsakerna bakom det eskalerande våldet är inte helt givna. I kapitlet "Skilda världar? Ideologisk polarisering kring våldets orsaker i samhället 1995–2022" granskas vilka faktorer som allmänheten anser ligger bakom våldet i samhället.

Figur 4 Andel mycket oroade inför framtiden avseende olika områden, 2010–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?'. Svartalalternativen är 'Mycket oroande', 'Ganska oroande', 'Inte särskilt oroande', 'Inte alls oroande'. Figuren visar andelen mycket oroade. Procentbasen utgörs av dem som besvarat respektive fråga. Antal svar är 1 497 år 2010 och 1 723 år 2022.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2022.

Människors oro för miljöförstöring och klimatförändringar har under lång tid befunnit sig högt upp på orosagendan. I figur 4 representeras detta område av oro för förändringar i jordens klimat. Efter en tillfällig topp år 2017 då 61 procent uppgav sig vara mycket oroade på detta område, har oron legat på en stabil nivå där ungefär hälften av respondenterna uttrycker stor oro. Klimat-, miljö- och energifrågor ligger relativt högt på människors dagordning över viktiga samhällsproblem, vilket framgår i kapitlet "Stora svängningar i den politiska dagordningen 2022". Energifrågan fick också stort utrymme i den politiska debatten inför valet 2022, där priset på såväl el som bränsle liksom vilka källor till energi som är bättre än andra var en återkommande fråga i partiledardebatterna. Miljö, klimat och energi har också stort fokus i den här boken, sett till antalet kapitel. Några av dessa är "Ekologisk modernisering och svensk elproduktion", "Ännu ett kärnkraftsval", "Fångad av en vindkraftsdebatt" och "Vägar till klimatskepticism". Därtill görs analyser av "(Dold) energifattigdom i Sverige" samt "Vem använder bilpool?", vilka också knyter an till energi- och klimatområdet.

Ett annat område som har karakteriserats av en långsamt men gradvis ökande oro de senaste tio åren rör yttrandefriheten. År 2012 uppgav 33 procent att de var mycket oroade över inskränkningar i yttrandefriheten, en andel som tio år senare är 42 procent. Det har under samma period kunnat ses en viss ökning av andelen som är mycket oroade över att demokratin ska försvagas; från 22 procent 2010 till

35 procent 2022. Oron är inte helt obefogad. Även om Sverige ligger på andra plats på V-Dem-institutets liberala demokratiindex 2022 har vi rört oss några skalsteg nedåt på indexet jämfört med 2012 (V-Dem Institute, 2023). Mellan 2018 och 2023 har Sverige också halkat ner från andra till fjärde plats på Reportrar utan gränsers globala pressfrihetsindex (RSB, 2023). Nedgången handlar framför allt om eskalerande hot mot det fria ordet exempelvis i form av hot- och hatkampanjer mot journalister. Hoten sker ofta i skriftlig form, inte minst via sociala medier, men det förekommer också fysiskt våld riktat mot enskilda journalister och redaktioner samt rättsliga trakasserier där rättsprocesser inleds mot journalister i syfte att tysta eller avskräcka (Council of Europe, 2023; RSB, 2023). Därtill hotas pressfriheten i allt högre utsträckning av desinformations- eller propagandakampanjer, vilket inte bara gäller för Sverige utan för en stor del av världens länder (RSB, 2023).

Allmänhetens syn på yttrandefrihetens gränser

Yttrandefrihet är ett fundament i en fungerande demokrati. Sverige har en långtgående yttrandefrihet, vars grundprinciper härstammar från 1766 års tryckfrihetsförordning. I egenskap av världens äldsta lag för allmän tryck- och yttrandefrihet utsågs den i maj 2023 till världsminne av Unesco (Riksarkivet, 2023). Det nära sambandet mellan yttrandefrihet och demokratiskt styrelseskick är fastslaget i regeringsformens (RF) första paragraf, som beskriver hur "[a]ll offentlig makt utgår från folket. Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och allmän och lika rösträtt" (1 kap. 1 § RF). Utöver regeringsformen regleras yttrandefriheten även i yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) och tryckfrihetsförordningen (TF). Trots att yttrandefriheten är vittgående är den inte absolut; den får begränsas med hänsyn till rikets säkerhet, allmän ordning och säkerhet, enskildas anseende, privatlivet helgd samt förbyggande och beivrande av brott (2 kap. 23 § RF). Sådana gränsdragningar gäller exempelvis förtal, olaga hot, hets mot folkgrupp, spioneri och olaga våldsskildringar, vilka regleras i brottsbalken (BrB). Vid bedömningen av vilka inskränkningar som får göras av yttrandefriheten ska "särskilt beaktas vikten av vidaste möjliga yttrandefrihet och informationsfrihet i politiska, religiösa, fackliga, vetenskapliga och kulturella angelägenheter" (2 kap. 23 § RF).

Trots att yttrandefriheten är lagstadgad påverkas dess möjligheter och begränsningar av rådande samhällsnormer och samhälleliga värden. Exempelvis har digitaliseringens möjliggörande av nya plattformar för kommunikation inneburit nya förutsättningar och utmaningar, inte minst i balansgången mellan yttrandefrihet och integritet. Barn och unga har lyfts fram som särskilt sårbara då de inte har samma möjlighet som vuxna att skydda sig mot olika aktörers påverkansförsök, exponering för desinformation, våldsskildringar eller skadligt kommunikativt handlande som nätmobbing, hat och hot (Statens medieråd, 2020), eller för den delen sharenting (Statens medieråd, 2021). Därutöver har en större mångfald i trosinriktningar medfört fler konfliktytor då lagstiftningen tillåter sådant som i vissa religioner anses förbjudet. De senaste åren har debatt om yttrandefrihetens

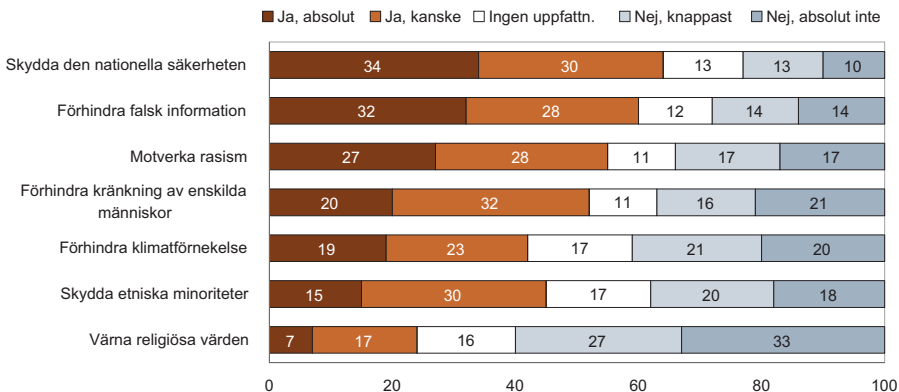
gränser inte minst uppstått efter den danske politikern Rasmus Paludans demonstrationer där koraner bränts. Knappt två decennier tidigare rådde en omfattande turbulens efter att flera medier publicerat Muhammedkarikatyrrer.¹ Vissa menar att lagstiftningen behöver ändras så att handlingar likt dessa blir olagliga. Från lagstiftarens sida har dock ett lagstadgat skydd av religionsfrihet inte ansetts kunna motivera inskränkningar i svensk yttrande- och tryckfrihet, varför lagen om trosfrihet (tidigare lag om hädelse) avskaffades 1970 med hänvisning till att lagen om hets mot folkgrupp var tänkt att ge ett tillfredsställande skydd mot kränkning av religiösa värden (SOU 1969:38, kap 5.3).

Det är emellertid inte givet att yttrandefriheten alltid ska sättas före värnandet av andra värden i samhället. Frågan är om det för allmänheten finns värden som uppfattas som så viktiga att det är rättfärdigat med inskränkningar i den lagstadgade rätten till yttrandefrihet? I 2022 års nationella SOM-undersökning har de svarande fått uppge i vilken mån det kan finnas skäl att inskränka yttrandefriheten inom sju olika områden. Fyra av dessa knyter an till områden som omnämns i regeringsformen, såsom rikets säkerhet, förtal, olaga hot och hets mot folkgrupp. Mer specifikt handlar det om huruvida det kan vara berättigat att begränsa yttrandefriheten för att skydda den nationella säkerheten, förhindra kränkningar av enskilda människor, motverka rasism och värna religiösa värden (figur 5). Dessa exempel fanns med när samma fråga ställdes i 2015 års undersökning. Då ingick även alternativet att skydda barn och ungdomar, vilket inte ställdes 2022. Däremot har tre nya alternativ inkluderats 2022: Skydd av etniska minoriteter, förhindrande av falsk information samt klimatförnekelse.

Det skäl som flest anser kan berättiga inskränkningar av yttrandefriheten är skyddande av nationens säkerhet. En tredjedel, 34 procent, svarar ”ja, absolut” på frågan medan ytterligare 30 procent svarar ”ja, kanske” (figur 5). Därefter kommer förhindrande av falsk information, som 32 procent absolut bedömer som skäl för att inskränka yttrandefriheten medan 28 procent menar att det kanske kan motivera en inskränkning. För övriga alternativ varierar andelen absoluta svar mellan 7–27 procent. Drygt en fjärdedel, 27 procent, kan tänka sig att begränsa yttrandefriheten för att motverka rasism, 20 procent för att förhindra kränkning av enskilda individer, 19 procent för att förhindra klimatförnekelse, 15 procent för att skydda etniska minoriteter och sju procent för att värna religiösa värden. Det senare alternativet är det som möter mest motstånd. Trettiofyra procent uppger att yttrandefriheten absolut inte ska kunna begränsas för att värna religiösa värden och 27 procent svarar ”nej, knappast”.

Benägenheten att acceptera begränsningar av yttrandefriheten med utgångspunkt i nämnda skäl kan förefalla stor. Faktum är att en majoritet är benägna att inskränka yttrandefriheten i syfte att skydda den nationella säkerheten, förhindra falsk information, motverka rasism och förhindra kränkning av enskilda människor. Samtidigt bör nämnas att det dock är få, knappt tre procent, som svarar ”ja, absolut” på samtliga områden. Omvänt är det drygt sex procent som vänder sig emot samtliga skäl.

Figur 5 Synen på att inskränka yttrandefriheten inom olika områden, 2022 (procent)

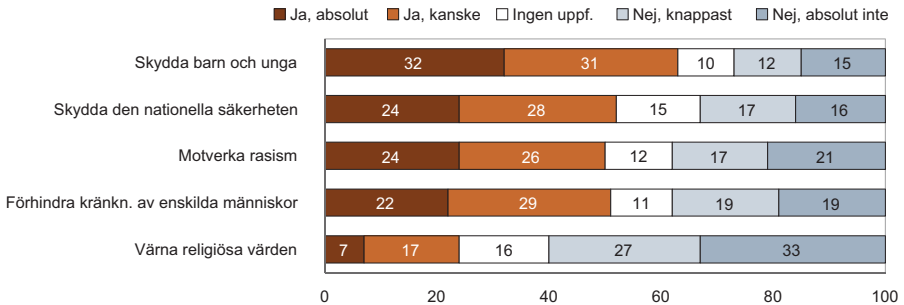

Kommentar: Frågan lyder 'Anser du att yttrandefriheten i Sverige ska kunna inskränkas med hänsyn till något av följande skäl?' följt av alternativen i figuren. Svarsalternativen framgår av figuren. Procentbasen utgörs av dem som besvarat respektive delfråga. Antal svar varierar mellan 1 680–1 700.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Rangordningen av respektive område är i stora delar lik den som kunde ses då frågan ställdes 2015 (se Carlsson & Weibull, 2017). Även om alternativen var något färre 2015 ligger andelen som absolut anser att yttrandefriheten ska kunna inskränkas för att motverka rasism, förhindra kränkning av enskilda människor samt värna religiösa värden på ungefär samma nivåer 2022 som 2015. Det kan noteras en nivåskillnad i andelen som svarar "ja, absolut" när det gäller att skydda den nationella säkerheten. År 2015 uppgav 24 procent en absolut uppfattning, jämfört med 34 procent 2022 (figur 5 och 6). Differensen kan sannolikt förklaras av att det dels fanns ett alternativ om att skydda barn och unga 2015, vilket hamnade över nationell säkerhet i rangordningen, dels att säkerhetsläget har förändrats. Även om innebörden av yttrandefrihet troligen håller sig relativt stabil över tid i ett samhälle med lång demokratisk tradition kan den påverkas av förändringar i samhälls- och debattklimatet (jfr. Steen-Johnsen m.fl., 2016; Chong & Levy, 2018). Det som inte uppfattas som särskilt viktigt vid en tidpunkt kan vid en annan ha betydligt större betydelse. Troligen har invasionskriget i Ukraina spelat roll för den ökade benägenheten att acceptera begränsningar i yttrandefriheten i syfte att skydda nationen. I övrigt är bedömningarna mycket likartade över tid, där aspekter knutna till nationen eller nationella angelägenheter, individen och etniska grupper bedöms som skyddsvärda, medan religiösa värden inte anses särskilt skyddsvärda.

Figur 6 Synen på att inskränka yttrandefriheten inom olika områden, 2015 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Anser du att yttrandefriheten i Sverige ska kunna inskränkas med hänsyn till något av följande skäl?' följt av alternativen i figuren. Svartalternativen framgår av figuren. Procentbasen utgörs av dem som besvarat respektive delfråga. Antal svar är 1 482.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Även om rangordningen i olika samhällsgruppers bedömning av respektive område har stora likheter, syns vissa intressanta skillnader. Jämförelsen utgår här från resultaten i 2022 års SOM-undersökning med fokus på andelen som har svarat "ja, absolut" på respektive område. De flesta, om än inte alla, grupper värnar den nationella säkerheten mest, medan samtliga värnar religiösa värden minst (tabell 3). Mest benägna att ha en absolut uppfattning när det gäller skydd av nationen är män, 50–90-åringar, personer som inte har vuxit upp i Sverige samt personer som inte är nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige. Unga under 30 år håller däremot inte med i samma utsträckning. Bland unga menar 26 procent att yttrandefriheten kan inskränkas av detta skäl medan andelen bland 65–90-åringar är 39 procent. För unga är det viktigare att motverka rasism (37 procent), något som också hamnar högt hos personer uppvuxna utanför Sverige (41 procent). I den senare gruppen är dock förhindrande av falsk information det främsta motivet till att begränsa yttrandefriheten. Nästan hälften av gruppen, 47 procent, har en absolut uppfattning på detta område, att jämföra med 30 procent av personer uppvuxna i Sverige. Även bland äldre och personer som är missnöjda med demokratin hamnar förhindrande av falsk information högst i rangordningen. För övriga områden hittas de största differenserna huvudsakligen mellan personer uppvuxna i respektive utanför Sverige. De som har vuxit upp i något annat land har i högre grad en absolut uppfattning om att yttrandefriheten kan inskränkas i syfte att förhindra kränkningar av enskilda människor, förhindra klimatförnekelse, skydda etniska minoriteter samt värna religiösa värden. För värnande av religiösa värden har fem procent av de som vuxit upp i Sverige en absolut uppfattning jämfört med 15 procent av de som vuxit upp utanför Sverige.

Tabell 3 Andel som uppger olika skäl till att inskränka yttrandefriheten i Sverige, efter kön, ålder, uppväxt och nöjdhet med demokratin, 2022 (procent)

	Kön		Ålder				Uppväxt		Nöjd med demokratin	
	Kvinnor	Män	16–29	30–49	50–64	65–90	Sverige	Annat land	Nöjd	Inte nöjd
Skydda den nationella säkerheten	31	36	26	30	35	39	33	37	32	37
Förhindra falsk information	30	34	27	26	33	40	30	47	29	41
Motverka rasism	30	24	37	25	24	27	25	41	27	29
Förhindra kränkning av enskilda människor	21	19	19	15	18	26	19	30	18	25
Förhindra klimatförnekelse	22	17	23	17	19	20	18	27	19	21
Skydda etniska minoriteter	17	13	20	15	12	16	14	23	15	16
Värna religiösa värden	7	6	11	6	5	7	5	15	6	9
<i>Antal svar</i>	<i>864</i>	<i>829</i>	<i>247</i>	<i>496</i>	<i>420</i>	<i>536</i>	<i>1 462</i>	<i>153</i>	<i>1 228</i>	<i>432</i>

Kommentar: Frågan lyder 'Anser du att yttrandefriheten i Sverige ska kunna inskränkas med hänsyn till något av följande skäl?'. Svarsalternativen är 'Ja, absolut', 'Ja, kanske', 'Nej, knappast', 'Nej, absolut inte' samt 'Ingen uppfattning'. Figuren visar andelen som har svarat 'Ja, absolut'. Demokratifrågan lyder 'Allmän sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige?' med svarsalternativen 'Mycket nöjd', 'Ganska nöjd', 'Inte särskilt nöjd', 'Inte alls nöjd'. I tabellen har mycket/ganska nöjd slagits samman till "Nöjd" och särskilt/inte alls nöjd till "Inte nöjd". Procentbasen utgörs av dem som besvarat respektive delfråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Det syns också en tydlig differens i andelen absoluta uppfattningar beroende på var personerna placerar sig ideologiskt samt vilket parti de gillar bäst. Bland personer som står klart till höger i politiken anger 44 procent skydd av rikets säkerhet som skäl för att begränsa yttrandefriheten, en andel som hos personer klart till vänster är 25 procent (tabell 4). Det omvända förhållandet gäller för att motverka rasism, där 37 procent av de klart till vänster men bara 20 procent av de klart till höger har en absolut uppfattning. Skillnaden är också tydlig i bedömningen av huruvida förhindrande av klimatförnekelse kan vara skäl för att begränsa människors yttrandefrihet; 31 procent av gruppen klart till vänster svarar "ja, absolut" medan endast 11 procent av gruppen klart till höger gör samma bedömning. Förhållandet är detsamma för skydd av etniska minoriteter, med 24 respektive nio procent absoluta svar.

Sett till partisympati noteras tydliga skillnader i synen på om nationens säkerhet utgör skäl för att begränsa yttrandefriheten (tabell 4). Det är framför allt

vänsterpartister och miljöpartister som utmärker sig genom en klart lägre andel (18–19 procent) absoluta svar jämfört med sympatisörer till Socialdemokraterna, Liberalerna, Kristdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna (36–39 procent). Även centerpartister drar i riktning mot Vänsterpartiet och Miljöpartiet, med 26 procent absoluta svar. Sverigedemokrater menar i högre utsträckning än andra partisympatisörer att spridande av falsk information utgör skäl för att begränsa yttrandefriheten, 42 procent. På andra sidan står centerpartister med 21 procent absoluta svar. De ideologiska skillnader mellan vänster och höger ifråga om motverkande av rasism respektive skyddande av etniska minoriteter framträder än tydligare när partierna längst till vänster och till höger jämförs: Bland vänsterpartister har 42 procent (motverka rasism) respektive 29 procent (skydda etniska minoriteter) en absolut uppfattning, medan andelen bland sverigedemokratiska sympatisörer är 16 respektive nio procent. För klimatförnekelse är det miljöpartister som tillsammans med vänsterpartister står för den största andelen absoluta svar medan andelen därefter gradvis faller ju längre högerut sympatisörerna står.

Tabell 4 Andel som uppger olika skäl till att inskränka yttrandefriheten i Sverige, efter vänster-högerideologi och partisympati, 2022 (procent)

	Vänster-högerideologi					Partisympati								
	Klart vänster	Något vänster	Varken vä/hö	Något höger	Klart höger	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	
Skydda den nationella säkerheten	25	31	36	32	44	18	36	19	26	37	38	37	39	
Förhindra falsk information	30	32	34	27	38	28	34	24	21	29	33	31	42	
Motverka rasism	37	30	31	21	20	42	32	30	23	24	27	24	16	
Förhindra kränkning av enskilda människor	19	21	25	17	16	21	23	18	16	16	18	18	20	
Förhindra klimatförnekelse	31	21	22	14	11	29	22	32	20	19	17	14	13	
Skydda etniska minoriteter	24	17	17	11	9	29	17	18	12	12	14	10	9	
Värna religiösa värden	7	7	10	5	6	6	7	7	6	4	8	7	5	
Antal svar	224	413	353	428	248	116	562	84	98	91	70	323	218	

Kommentar: Frågan lyder 'Anser du att yttrandefriheten i Sverige ska kunna inskränkas med hänsyn till något av följande skäl?' följt av alternativen i figuren. Svarsalternativen är 'Ja, absolut', 'Ja, kanske', 'Nej, knappast', 'Nej, absolut inte' samt 'Ingen uppfattning'. Figuren visar andelen som har svarat 'Ja, absolut'. Procentbasen utgörs av dem som besvarat respektive delfråga.

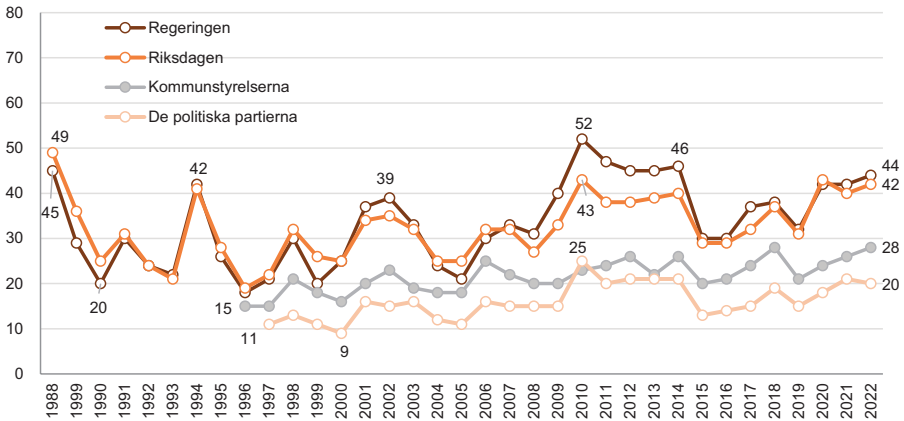
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Det är förstås svårt att veta vilka antaganden om åtgärder som döljer sig i svaren. En vänsterpartist som lyfter fram förhindrande av falsk information kan både ha en annan bild av vilka uppgifter som räknas som falska och varför dessa ska motverkas, jämfört med en sverigedemokrats bild. Huruvida svaren i första hand handlar om en faktisk vilja att begränsa yttrandefriheten eller om de snarare ska ses som uttryck för värden som individerna önskar värna om är inte möjligt att avgöra genom de frågor som har redovisats här. En rimlig tolkning torde dock vara att svaren främst ska betraktas som en moralisk värdering snarare än som krav på åtgärder.

Förtroende för politiska institutioner och politiker

När ovisshet råder uppstår ett behov av att söka information som kan hjälpa till att guida oss rätt, eller åtminstone bättre förstå situationen. Om våra politiska företrädare kan erbjuda trovärdiga svar tenderar medborgarna att känna större tillit gentemot de politiska institutionerna. På samma sätt kan orostider leda till att institutionerna förlorar trovärdighet om politikerna misslyckas med att hantera den uppkomna oron. Ett svenskt exempel är den ekonomiska krisen under 1990-talet. Politikerna hade svårt med trovärdigheten när räntan låg på 500 procent och arbetslösheten steg. Resultatet blev att förtroendet för politiker dök och valdeltagandet sjönk. När nästa kris kom, 2007, var Sverige bättre rustat. Den gången hade politikerna ett starkare grepp om situationen och trots orostider steg medborgarnas förtroende för de politiska institutionerna. Vi uppnådde till och med rekordnivåer. I figur 7 kan förtroendet för regeringen, riksdagen, kommunstyrelserna och de politiska partierna följas över tid. Förtroendebedömningarna under 1990-talet indikerar att relationen mellan medborgarna och politikerna var något ansträngd under framför allt mellanvalsåren. Åtminstone från medborgarnas håll. Den stora uppgången från 2008 till 2010 är alltså då världsekonomin dippade nedåt och företagen varslade. På samma sätt kan man se att pandemin som bröt ut i slutet av 2019 inte fick svenskarnas förtroende för de politiska institutionerna att vackla. Och knappt var pandemin över förrän nästa kris stod för dörren. Drygt ett år in i Ukrainakriget med allt vad det har fört med sig har inte förtroendet för de politiska instanserna tagit skada. Förtroende är emellertid en färskvara och det relativt starka stödet kan inte tas för givet.

Figur 7 Andel stort förtroende för politiska institutioner i Sverige, 1988–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?' och har svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende'. Figuren visar andel stort/mycket stort förtroende. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antalet svar är 1 558 år 1988 och 3 348 år 2022.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1988–2022.

Förtroendet för de politiska institutionerna ser således ut att vara stabilt trots de utmaningar som råder i samhället. Frågan är hur det ser ut för partiernas främsta företrädare, det vill säga partiledarna; har förtroendet för dem påverkats av ovissheten? Ett kort svar på den frågan är nej. På en gillar-ogillar-skala som går mellan -5 till $+5$, vilken vi här har multiplicerat med 10 för att undvika decimaler, är det bara en partiledare som har pluspoäng och det är Magdalena Andersson (Socialdemokraterna), med $+17$ (tabell 5). För att hitta motsvarande siffror för en partiledare får vi gå tillbaka till valåret 2010 och Fredrik Reinfeldt (Moderaterna) som då nådde upp till $+18$ (se Holmberg, Weibull & Oscarsson, 2011). Det som gör Magdalenas Anderssons siffror ytterligare anmärkningsvärda är att hon är relativt nyutträd som partiledare och att hennes parti precis har förlorat regeringsmakten i valet 2022. Andersson har dessutom ett klart starkare stöd än de andra partiledarna sett till bedömningarna hos de olika partiernas sympatisörer, med undantag för Jimmie Åkesson som likt Magdalena Andersson når upp till $+38$ hos de egna sympatisörerna. Studerar vi Anderssons förtroendesiffror lite närmare och bryter ner dem på partisympati, visar det sig att det endast är Sverigedemokraternas väljare som ger henne ett minusbetyg. En sådan bred uppslutning lyckades aldrig Reinfeldt erhålla.

En annan skillnad mellan Fredrik Reinfeldt och Magdalena Andersson är av motsatt karaktär. Det fanns inga könsskillnader att tala om gällande uppskatt-

ningen av den forne statsministern (+18 bland kvinnor och +19 bland män). Könsskillnaderna är mer påtagliga för Magdalena Andersson. Andersson får +20 bland kvinnor och +13 bland männen. Den största och kanske även den mest intressanta könsskillnaden när det kommer till värderingen av partiledarna finns dock i bedömningen av Annie Lööf. Lööf är den enda bland partiledarna som delar män och kvinnor på olika sidor av plus-och minustrecket. När kvinnorna delar ut sitt betyg får Lööf + 4. Männen däremot ger henne -8.

Tabell 5 Partiledares popularitet hos allmänheten och bland partiernas egna sympatisörer, 2016–2022 (medeltal)

	Bland samtliga							Bland egna partiets sympatisörer						
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Magdalena Andersson (S)							17							38
Ebba Busch (KD)	-10	-7	-1	-3	-3	-5	-2	22	26	34	33	33	35	28
Annie Lööf (C)	1	6	4	-3	-3	-5	-2	29	35	21	30	32	31	36
Ulf Kristersson (M)	-	0	2	-3	-1	0	-3	-	17	31	23	26	29	27
Johan Pehrson (L)							-3							20
Nooshi Dadgostar (V)						-1	-8						35	31
Per Bolund (MP)				-9	-8	-13	-12				12	12	19	29
Jimmie Åkesson (SD)	-19	-16	-17	-12	-15	-13	-12	30	33	36	37	34	38	38
Märta Stenevi (MP)						-13	-14						15	29
Stefan Löfvén (S)	-4	4	2	-1	1	3		23	29	28	26	25	29	
Anna Kinberg Batra (M)	2	-7						26	11					
Jan Björklund (FP)	-4	0	0					15	20	26				
Sabuni (L)				-7	-9	-10					12	13	16	
Isabella Lövin (MP)	-8	-8	-12	-14	-12			12	15	15	15	15		
Gustav Fridolin (MP)	-12	-9	-11					14	20	18				
Jonas Sjöstedt (V)	-5	-3	-3	-6	5			32	36	41	36	39		

Kommentar: Frågan handlar om var på en elvgradig skala svarspersonerna skulle placera olika partiledare. Skalan går från 'Ogillar starkt (-5)' till 'Gillar starkt (+5)' med mittalternativet 'Varken gillar eller ogillar (0)'. Därtill finns även alternativet 'Personen är okänd för mig'. I tabellen har svarsskalan multiplicerats med tio för att undvika decimaler. Antalet svar är 1 462 år 2016 och 1 502 år 2022.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016–2022.

Beaktat att förtroendet för politiker och politiska institutioner generellt brukar gå upp under valår torde även partiledare blir mer populära. Jämfört med icke-valår är partiledarna mer synliga både i samhället och i media, åtminstone månaderna före valet. Tidigare analyser från 2010-talet har visat att partiledarnas popularitet bland de egna väljarna i de flesta fall brukar ökar, även om undantag finns (Holmberg, Weibull & Oscarsson, 2011; Andersson, Rönnerstrand, Öhberg & Bergström, 2019). Exempelvis minskade Annie Lööfs popularitet bland centerpartister valåret

2018 jämfört med året dessförinnan (tabell 5). Övriga partiledare såg antingen en uppgång i popularitetsbedömningarna eller låg kvar på ungefär samma nivå. År 2022 har Löf däremot lyckats öka sina popularitetssiffror hos de egna väljarna, ett utfall som även gäller Miljöpartiets båda språkrör Per Bolund och Märta Stenevi. Istället är det Vänsterpartiets Nooshi Dadgostar och framför allt Kristdemokraternas Ebba Busch som får en lägre bedömning 2022 jämfört med 2021. För Busch är det främst bland män och personer i 50–60-årsåldern som populariteten har minskat.

Ovisshetens tid

En alternativ titel på den här boken skulle kunna vara ”halva havet stormar”. Trots stora omvälvande förändringar i omvärlden ser vi en påfallande stabilitet i centrala nyckelindikatorer för ett väl fungerande samhälle. Svenskarna har fortfarande förtroende för de politiska institutionerna. Bland Sverigedemokraternas väljare har förtroendet till och med ökat markant för demokratin. 2021 var 38 procent av Sverigedemokraternas väljare nöjda med demokratin; ett år senare har andelen ökat till 50 procent. Den positiva utvecklingen hänger mest troligt samman med att Sverigedemokraterna numera ingår i regeringsunderlaget. Forskningen har visat att när högerpopulistiska partier får vara med på ”riktigt” blir deras väljare klart mer nöjda med demokratinns sätt att fungera än vad som är fallet med väljare från andra partier (Harteveld m.fl., 2021). Valdeltagandet i det senaste valet ligger kvar på höga nivåer och den mellanmännsliga tilliten är fortsatt hög, vilket visas i Carlanders kapitel ”På tillitsfronten intet nytt”.

Samtidigt kan vi konstatera att rekordmånga svenskar anser att utvecklingen i landet går åt fel håll. Det råder stor pessimism gällande den ekonomiska utvecklingen. Vi kan även notera att över tid är det allt fler som anser att yttrandefriheten har kommit att hotas. Men samtidigt som svenskarna är oroliga för yttrandefrihetens ställning visar Thomas Persson och Sten Widmalm i sitt kapitel att man är tämligen välvilligt inställda på att tillfälligt begränsa demokratin även vid mindre allvarliga kriser. Demokratin är kanske inte någon överideologi som Herbert Tingsten menade. Men det kan likväl vara värt att påminna om att vi människor generellt tycker det är viktigare att få rätt än att det gick rätt till. Nyligen publicerades intressant forskning på området. Människor tenderar att rubricera politiska beslut som odemokratiska om beslutet går emot deras önskan, även om proceduren gick rätt till. På motsvarande sätt anser människor att politikerna har agerat demokratiskt om de får sin vilja igenom, trots att de demokratiska spelreglerna bröts vid implementeringen (Krishnarajan, 2022). Resultaten från den studien kan hjälpa oss att förstå att vi svenskar både oroar oss för yttrandefriheten och är beredda att tumma på densamma om det är något som vi anser vara viktigt ska skyddas. Kanske kan man sammanfatta vår något lättvindiga principiella inställning till de demokratiska spelreglerna med att ”när far super är det rätt”. Att vår ideologiska hemvist färgar hur vi uppfattar omvärlden är inget nytt. Men vi har under senare

år kunnat konstatera att förtroendet för våra samhällsinstitutioner har fått tydligare ideologiska kopplingar. Däribland medierna. Bedömningar av mediers opartiskhet är betydligt lägre i grupper som står klart till höger, vilket framgår av kapitlet "Allmänhetens åsikter om mediers (o)beroende och (o)partiskhet".

Samhällsutvecklingen präglas av osäkerhet. Mycket av det som pågår är dessutom svårt att som enskild kunna påverka. En stilla önskan är att den ovisshet som råder gällande händelserna i omgivningen inte ersätts av absolut ideologisk visshet om vad som ska göras, vems felet är och hur framtiden kommer att ta gestalt. Harry Martinsson skriver i *Vägen till Klockrike* om värdet att vara "hertig av ovisshetens land" (1974: 215). Vi har alla olika mycket kunskap om det som sker omkring oss, men vi vet alla lika lite om svaret på de stora frågorna. Låt oss inspireras av Martinsson och omfamna vår ovisshet och vara ödmjuka inför den fortsatta resan.

Not

- ¹ Karikatyrerna publicerades ursprungligen i danska Jyllands-Posten 2005, men spreds vidare till medier i andra länder. En handfull svenska dagstidningar publicerade bilderna under 2006.

Referenser

- Andersson, Ulrika, Rönnerstrand, Björn, Öhberg, Patrik & Annika Bergström (2019). Storm och stiltje (inledningskapitel). I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red), *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Carlsson, Ulla & Lennart Weibull (2017). Yttrandefriheten i dagens mediekultur. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Ekengren Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Chang, Dennis & Morris Levy (2018). Competing norms of free expression and political tolerance. *Social Research: An International Quarterly*, 85(1): 197–227.
- Council of Europe (2023). War in Europe and the Fight for the Right to Report. Annual report 2023. <https://rm.coe.int/prems-019323-gbr-2519-annual-report-by-the-partner-organisations-to-th/1680aa743d> [Hämtad 2023-05-26]
- Harteveld, Eelco, Kokkonen, Andrej, Linde, Jonas & Stefan Dahlberg (2021). A tough trade-off? The asymmetrical impact of populist radical right inclusion on satisfaction with democracy and government. *European Political Science Review*, 13(1): 113–133.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & Henrik Oscarsson (2011). Lycksalighetens ö (inledningskapitel). I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Krishnarajan, Suthan (2023). Rationalizing democracy: the perceptual bias and (un) democratic behavior. *American Political Science Review*, 117(2): 474–496.
- Kungörelse (1974:152) om beslutad ny regeringsform.
- Martinsson, Harry (1974). *Vägen till Klockrike*. Originalutgåva 1948. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Martinsson, Johan (2022). Varför ett så missnöjt folk? I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Riksarkivet (2023). Tryckfrihetsförordningen utsedd till världsminne av Unesco. Publicerad 2023-05-22. <https://riksarkivet.se/nyheter-och-press?item=118626> [Hämtad 2023-05-26]
- RSB/Reportrar utan gränser (2023). Pressfrihetindex 2023 – journalistiken hotad av fejkad innehåll. <https://www.reportrarutangranser.se/pressfrihetsindex-2023-journalistiken-hotad-av-fejkad-innehall/> [Hämtad 2023-05-26]
- SCB (2023). *Inkomstskillnaderna ökar i Sverige*. Örebro: Statistikmyndigheten SCB. <https://www.scb.se/pressmeddelande/inkomstskillnaderna-okar-i-sverige/>
- SOU 1968:38. *Yttrandefrihetens gränser*. Stockholm: Norstedt & Söner.
- Statens medieråd (2020). Barn och ungas rättigheter på digitala plattformar. *En vägledning till aktörer*. Stockholm: Statens medieråd.
- Statens medieråd (2021). Juridiken bakom sharenting. *Barns rättigheter när vårdnadshavare publicerar bilder eller annan information om sitt barn på internet*. Stockholm: Statens medieråd.
- Steen-Johnsen, Kari, Fladmode, Audun & Arnfinn H. Midtbøen (2016). *Sosiale normer og politisk toleranse*. Oslo: Institutt for Samfunnsforskning og Fritt Ord.
- V-Dem Institute (2023). Democracy Report 2023. *Defiance in the face of autocratization*. Göteborg: V-dem Institute.

Demokrati
&
val

DEMOKRATI SOM ÖVERIDEOLOGI ELLER EN IDEOLOGI BLAND ANDRA?

THOMAS PERSSON OCH STEN WIDMALM

Sammanfattning

Det här kapitlet tar avstamp i den offentliga debatten i Sverige om yttrandefrihetens och demonstrationsfrihetens gränser där det blivit allt vanligare med krav på att begränsa demokratin för att hantera kriser och lösa samhällsproblem. Vi undersöker om det finns liknande uppfattningar bland medborgarna. Genom att ställa frågor om hur villiga svenska medborgare är att tillfälligt sätta demokratin åt sidan för att hantera olika kriser och samhällsproblem görs en bedömning av demokratin nuvarande ställning. Är det bara vid särskilt allvarliga och akuta kriser som medborgarna kan gå med på inskränkningar i demokratin eller är uppfattningen mer utbredd än så? Resultaten är både förvånande och oroande. Det tycks krävas betydligt mindre än en allvarlig och akut kris för att en majoritet av medborgarna ska gå med på att tillfälligt begränsa demokratin. Det reser en viktig fråga om demokratin alltjämt är att betrakta som en överideologi i Sverige eller om den snarare ses som en ideologi bland andra.

I detta kapitel undersöker vi om demokratin i Sverige betraktas som en *överideologi* av medborgarna eller om den anses vara mer som en ideologi bland andra. Statsvetaren Herbert Tingsten, som under många år var chefredaktör för Dagens Nyheter, sammanfattade idén om demokrati som överideologi i boken *Demokratiens problem* (1945: 42). Tingsten hävdade att demokrati handlar om ”statsstyrelsens form” och ”är gemensam för skilda politiska åskådningar”. Han menade att om demokrati betraktas som överideologi så gäller att ”[m]an är demokrat, men därjämte konservativ, liberal eller socialist.” Sedan dess har det funnits en enighet bland statsvetare, samhällsdebattörer och företrädare för de flesta politiska partierna om att demokratin utgör ett slags överideologi i Sverige – en idé som vi gemensamt värnar om och som sätter spelreglerna för hur vi löser intressekonflikter med fredliga medel.

Men förhåller det sig så även i dag? Vi ställer frågan eftersom vi tycker oss se en förskjutning i diskussioner med kolleger och studenter och i den offentliga debatten, där demokratin allt oftare beskrivs som en bromskloss och ett hinder för vad som anses vara nödvändiga politiska reformer av olika slag (Widmalm & Persson, 2022a). Och de senaste åren, med flera allvarliga samhällskriser som följt tätt efter varandra, har vi sett tecken på att demokratin grundpelare allt oftare

ifrågasätts (Persson & Widmalm, 2022; Widmalm & Persson, 2022b, 2023). Mot bakgrund av denna samhällsutveckling driver vi forskningsprojektet ”Det öppna samhället”, som finansieras av Myndigheten för psykologiskt försvar. Inom ramen för projektet, och i samarbete med SOM-institutet, ställde vi ett antal frågor i 2022 års nationella SOM-undersökning för att hjälpa oss att få svar på frågan om demokratins ställning i Sverige. Resultaten är både förvånande och oroande. Det tycks krävas betydligt mindre än en allvarlig samhällskris för att svenskar ska gå med på att tillfälligt begränsa demokratin.

Kapitlet inleds med en genomgång av utmaningarna mot demokratin i den offentliga debatten. Därefter redogör vi för hur fenomenet undersökts, följt av ett avsnitt som presenterar de huvudsakliga resultaten. Kapitlet avslutas med en slutdiskussion som återvänder till frågan om demokratins ställning som överideologi.

Perspektiv på demokratins skörhet

Ett sätt att undersöka demokratins skörhet eller sårbarhet är genom att granska våra grundlagar. Under särskilda omständigheter medger dessa att vissa begränsningar av fri- och rättigheter kan införas för att exempelvis motverka farsot eller med hänsyn till rikets säkerhet, folkförsörjningen, allmän ordning och säkerhet, eller för att förebygga och beivra brott (Regeringsformen 1974:152). Hur dessa lagar i praktiken kan och bör tolkas utgör ett eget studieområde för jurister och statsvetare. Men det finns fler sätt att studera frågan om när det kan anses vara rätt att begränsa demokratiska fri- och rättigheter.

Vi kan exempelvis studera hur våra politiker, opinionsbildare, förvaltningstjänstemän och akademiker ser på viktiga frågor i relation till de demokratiska fri- och rättigheterna. Här finns det gott om indikationer på att det blivit allt vanligare att se begränsningar av demokratin som en nödvändig åtgärd för att hantera kriser.

Under senare tid – och detta sammanfaller med en global avdemokratiseringsprocess (Papada m.fl., 2023; Freedom House, 2023) – tycks allt fler opinionsbildare och politiker uttrycka sig som att demokrati inte alls bör betraktas som en överideologi. Klimatförändringarna till följd av mänsklig påverkan har angivits som ett skäl för att överge både marknadsekonomi (Thunberg, 2020) och att göra något slags avbrott i demokratin för att låta experter lösa problemen (Stiernstedt, 2017; Svensson, 2009; Tännsjö, 2018). Terroristhot och de radikalt höjda nivåerna på det öppna våldet har lett till åtgärdsförslag som inskränker demokratiska fri- och rättigheter (P1 Morgon, 2023). I den offentliga debatten har även ”farsot” utgjort ett uppenbart skäl för att begränsa demokratin. Under pandemins första halvår förespråkades radikala åtgärder (Wolodarski, 2020), även om dessa senare visade sig vara mer skadliga än nyttiga för både folkhälsan och demokratin.

Balansgången mellan att stå upp för demokratiska fri- och rättigheter och att kräva inskränkningar i de aktuella kriserna är uppenbarligen svårbemästrad. Och det sätt på vilket olika kriser kan påverka varandra är minst sagt oförutsägbart.

Politikern Rasmus Paludan inledde offentliga demonstrationer under 2022 där han vid upprepade tillfällen brände koranen. Det kulminerade i kravallerna under påsken 2022, där under kort tid 14 civila och 300 poliser skadades. Därutöver kom Sveriges ansökan om NATO-medlemskap att hetta upp debatten om demonstrationsfriheten. Turkiets president Recep Tayyip Erdoğan tog tillfället i akt genom att som valkampanjstrategi göra motstånd mot den Svenska NATO-ansökan och hänvisa till Paludans protester. Koranbränningarna ledde sedermera till att Polismyndigheten, efter dialog med Säkerhetspolisen, kom att inskränka demonstrationsfriheten genom att neka tillstånd till ytterligare allmänna sammankomster för att bränna koranen i anslutning till Turkiets respektive Iraks ambassad i Stockholm. Polisen hänvisade till att dessa sammankomster skulle kunna "orsaka allvarliga störningar av den nationella säkerheten", ett beslut som sedan överklagades och underkändes av Förvaltningsrätten i Stockholm (Förvaltningsrätten i Stockholm, 2023). Men ett flertal politiker såsom Carl Bildt, Jan Eliasson, Mikael Odenberg och Annie Lööf gav likväl stöd till att begränsa rätten att bränna religiösa skrifter, eller i vart fall koranen (SVT, 2023; Eliasson, 2022; Nilsson, 2023; Nilsson & Arenander, 2022).

Det tycks således finnas en efterfrågan på inskränkningar i de demokratiska fri- och rättigheterna från ledande politiker, opinionsbildare och personer i förvaltningen som snabbt kan växa sig stark vid kriser och politiska konflikter av olika slag. Men är denna inställning även utbredd bland medborgarna? Och är det just allvarliga och akuta kriser som är huvudorsaken till att individer kan vara villiga att dagtinga med auktoritära idéer som i längden kan bidra till att stjälpa demokratin även i vårt öppna demokratiska samhälle? Låt oss börja med den senare frågan för att därefter diskutera hur vi kan mäta just medborgarnas attityder i den aktuella frågan och slutligen visa resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2022.

Kris och demokrati

De flesta är nog överens om att det vid mycket allvarliga och akuta kriser kan vara riktigt och rätt att begränsa demokratin och underkasta sig samarbete över partigränser – som under andra världskrigets samlingsregering. Exempelvis kan en "farsot" mycket väl tänkas berättiga särskilda och extraordinära åtgärder som inte ger utrymme för det slags demokrati vi kan kosta på oss under lugnare omständigheter. Liknande resonemang kan anläggas på klimatkrisen och på det ökade våldet i samhället. Eller borde vi kanske resonera annorlunda? Här gäller det att stanna till ett ögonblick och tänka efter.

Vad som avses med "kris" kan uppenbarligen variera. Och huruvida kriser kan avhjälpas med att just begränsa demokratin är som redan nämnts omtvistat. Det är åtminstone inte alltid uppenbart. För att exempelvis hantera och motverka klimatkrisen kan demokratin vara särskilt värdefull eftersom den demokratiska processen kan leda till storskaligt kollektivt handlande exempelvis genom legitimt

fattade beslut om att avskaffa användningen av fossila bränslen. Diktaturer har däremot inte någon historik av att vara effektiva i bekämpandet av miljöförstöring. Det är snarast tvärtom (Bruno, 2016; Economy & Lieberthal, 2007; Hvistendahl, 2008; Joravsky, 1986; Panda, 2014; Teiwes & Sun, 1999). Det finns en liknande diskussion om vad som hjälper mot det organiserade våldet (Tham, 2023; Wahlberg, 2022). Föreslagna åtgärder kan helt enkelt underminera rättssäkerheten, och därmed grundläggande demokratiska rättigheter och friheter, menar vissa experter i ämnet. Andra menar att de långsiktiga förlusterna för demokratin blir större om inte vissa inskränkningar på kort sikt medges.

Men hur ser då medborgarna på olika frågor där lösningen på ett samhällsproblem eller en kris ställs mot begränsningar av demokratin? Är det bara vid vissa allvarliga kriser som medborgarna är beredda att begränsa demokratin? Eller finns det ett mer utbrett stöd för att tillfälligt avbryta demokratin för att åtgärda samhällsproblem? Om det är så att medborgarna är mycket noggranna med att bara tillåta att demokratin begränsas vid vissa extraordinära och akuta kriser kan vi ta det som intäkt för att demokratin ändå betraktas som överideologi. Men om medborgarna generellt sett tycks vara benägna att tillfälligt avbryta demokratin så kan det innebära en risk för demokratins överlevnad på sikt – särskilt om politiska ledare och opinionsbildare alltmer tenderar att förhandla om demokratiska principer. Just detta är viktigt att veta om vi vill verka för demokratins bevarande. Historien har ju lärt oss att det som inleds som en ”tillfällig begränsning av demokratin” kan mycket väl leda till ett permanent auktoritärt styre (Guriev & Treisman, 2022). Så, när anses det berättigat att ta den risken?

Mot bakgrund av ovanstående resonemang ställde vi följande fråga: *I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?* Frågan kan tolkas på olika sätt av olika personer. Men svaren, som varierar mellan ”instämmer helt”, ”instämmer delvis”, ”instämmer knappast” och ”instämmer inte alls”, kan ändå ge en indikation om svenska medborgare kan tänka sig att överge demokratin, om än tillfälligt, för att lösa några av de mest omdebatterade samhällsproblem och kriser vi har i landet.

De valda exemplen är givetvis inte uttömmande, men rör allt från akuta kriser som kan anses vara uppenbara när det kommer till demokratiinskränkningar, till frågor som förvisso är viktiga men där det inte finns lika uppenbara skäl till att medge tillfälliga begränsningar av demokratin. Sammantaget ger oss svaren på dessa exempel en fingervisning om hur pass utbrett stödet är bland medborgarna för att tillåta tillfälliga begränsningar i demokratin. Är stödet utbrett så finns det skäl att ifrågasätta om vi alltså kan betrakta demokrati som en överideologi.

Är demokratin fortsatt att betrakta som en överideologi?

Inledningsvis kan konstateras att det finns en stor uppslutning bakom den svenska demokratin och de fri- och rättigheter som medborgarna åtnjuter. Responden-

terna har fått ta ställning till följande påstående: *Det är viktigt för mig att fritt få uttrycka mina åsikter*. Av de 1 664 personer som besvarade frågan instämde hela 98 procent antingen helt eller delvis i påståendet, vilket får betraktas som ett mycket starkt stöd för yttrandefriheten. På motsvarande sätt instämde 91 procent i ett påstående om betydelsen av demonstrations- och mötesfriheten: *Det är viktigt för mig att fritt få röra mig i samhället, delta i sammankomster och i demonstrationer*. En betryggande majoritet av de svenska medborgarna är också nöjda med det sätt på vilket demokratin fungerar. På en återkommande fråga i den nationella SOM-undersökningen svarade 72 procent av respondenterna år 2022 att de är ganska nöjda eller mycket nöjda ”med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige”. Detta talar för att demokratin betraktas som överideologi.

Men det finns också orosmoln på himlen för alla som anser att demokratin är värd att värna om. Ser vi endast till uppslutningen bakom yttrandefriheten och demonstrations- och mötesfriheten finns inga betydande skillnader mellan sympatisörer med de olika partierna. Däremot, om vi betraktar svaren på frågan om det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige, finner vi att sympatisörer till Sverigedemokraterna är kraftigt avvikande från de övriga partiernas sympatisörer. Endast 42 procent av de svarande som sympatiserar med Sverigedemokraterna är ganska eller mycket nöjda med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige. Motsvarande andel i de övriga riksdagspartierna varierar mellan 69 procent (Kristdemokraterna) och 86 procent (Centerpartiet). Det tycks alltså finnas ett groende missnöje bland delar av väljarkåren med demokratins funktionssätt. Kanske är också frågorna för enkelt formulerade. Det kan förefalla rimligt att de allra flesta sluter upp bakom demokratins abstrakta principer, samtidigt som vissa menar att den genererar utfall som missgynnar den egna väljargruppen. Som vår tidigare genomgång visat ställs numera demokratin ofta i motsats till andra viktiga värden. Så vad händer med uppslutningen bakom demokratin om man tvingas välja?

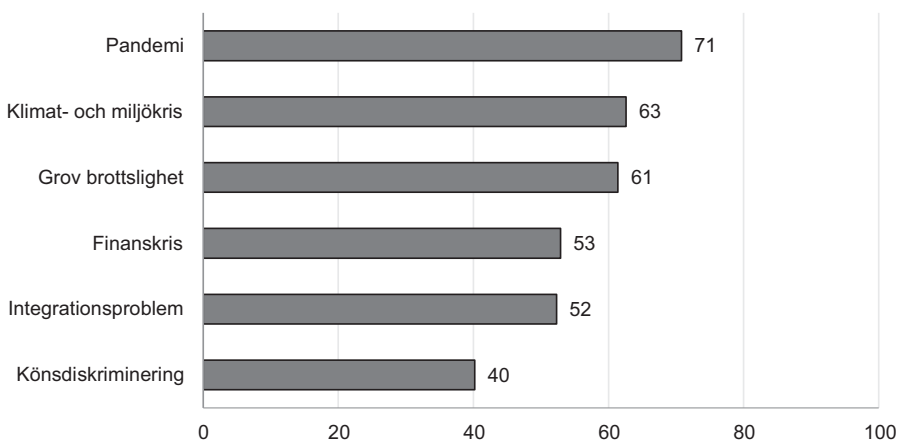
Vi har också ställt följande fråga i undersökningen: *De flesta anser att både frihet och säkerhet är viktigt, men om du tvingades välja mellan dem, skulle du då välja frihet eller säkerhet?* Av de 1 647 personer som besvarat frågan uppger 47 procent ”frihet” som svar och 53 procent ”säkerhet”. Det kan således konstateras att en majoritet av de svenska medborgarna uppger att de skulle välja säkerhet framför frihet, i det fall de ställs inför detta svåra val. Intressant nog har utvecklingen från 2021 års SOM-undersökning gått i frihetlig riktning, trots (eller tack vare) Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina. I den nationella SOM-undersökningen 2021 svarade nämligen 43 procent av respondenterna frihet och 57 procent säkerhet på samma fråga, som besvarades innan kriget inleddes i februari 2022. Det intressanta i detta sammanhang är dock att en majoritet av respondenterna tycks välja bort frihet till förmån för säkerhet. Ser medborgarna även andra skäl till att tumma på demokratins grundprinciper?

För att ta reda på det ställde vi frågor om hur villiga svenska medborgare är att sätta demokratin åt sidan för att lösa viktiga samhällsproblem och kriser. Listan

med tänkbara förslag som demokratin kan ställas mot är långt ifrån komplett. Men svaren säger oss något väsentligt om huruvida demokratin alltså betraktas av medborgarna som överideologi, eller om den tvärtom tillfälligt kan begränsas för att uppnå andra målsättningar.

Förvånande nog svarade en majoritet av respondenterna i samtliga exempel på samhällsproblem och kriser som de fick ta ställning till att de instämmer helt eller delvis i påståendet, endast med ett undantag (se figur 1). Allra flest anser att en pandemi ger skäl till att pausa demokratin – hela 71 procent. Hela 63 procent av de svarande anser att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera klimat- och miljökriser och 61 procent anser att den grova brottsligheten ger anledning till att inskränka demokratin. Även en finanskris (53 procent) och integrationsproblem (52 procent) anses vara anledningar till att tillfälligt överge vårt demokratiska styrelseskick. Av de samhällsproblem och kriser som vi bad respondenterna att ta ställning till är det endast könsdiskriminering som inte en majoritet anser bör lösas genom att tillfälligt pausa demokratin; likväl är det 40 procent som är beredda att göra det.

Figur 1 Andel som svarat att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera olika kriser och samhällsproblem, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?'. Svarsalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls'. Figuren redogör för andelen som svarat 'Instämmer helt' eller 'Instämmer delvis'. Antal svar varierar mellan 1 616–1 631.

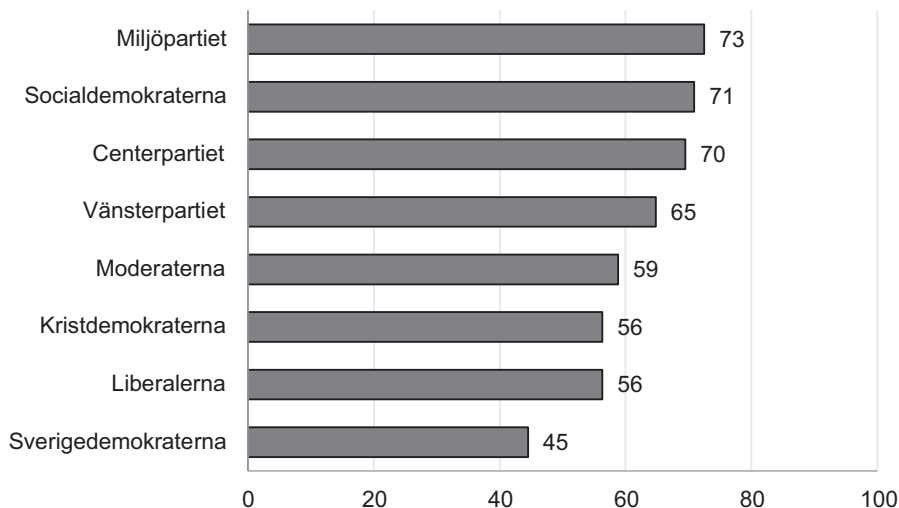
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Rangordningen kan användas för att förstå hur viktiga medborgarna anser att vissa frågor är i förhållande till värdet av att bevara demokratin intakt. Men resultaten säger också något väsentligt om hur pass generellt utbredd benägenheten tycks

vara att gå med på att tillfälligt stoppa demokratin. En fjärdedel av de svarande (25 procent) säger sig vara beredda att pausa demokratin för samtliga kriser och samhällsproblem som nämns i frågan och hela 82 procent hittar minst ett fall där det anses vara berättigat att pausa demokratin. Även om vi inte vet exakt i vilka avseenden medborgarna kan tänka sig att tillfälligt begränsa demokratin tyder resultaten på att många är beredda att förhandla bort rättigheter och tumma på grundläggande principer för yttrandefriheten, demonstrationsfriheten och tryckfriheten, så länge viktiga samhällsproblem och kriser kan hanteras. Detta trots att det saknas entydiga belägg för att inskränkningar i demokratin skulle göra det lättare att lösa exempelvis trängande miljöproblem, grov brottslighet eller en pandemi.

Vilka är då de bakgrundsfaktorer som samvarierar med benägenheten att tillåta inskränkningar i demokratin för att tackla olika samhällsproblem? Med andra ord, vilka kan i högre grad än andra tänka sig att offra delar av sina friheter för att lösa olika samhällsproblem? En första faktor att beakta är skillnaden mellan personer som sympatiserar med olika politiska partier. Här finner vi exempelvis att personer som sympatiserar med Miljöpartiet, Socialdemokraterna, Centerpartiet och Vänsterpartiet tycks vara mer benägna att pausa demokratin för att lösa klimat- och miljöproblem (se figur 2).

Figur 2 Andel som svarat att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera en klimat- och miljökris, 2022 (procent)

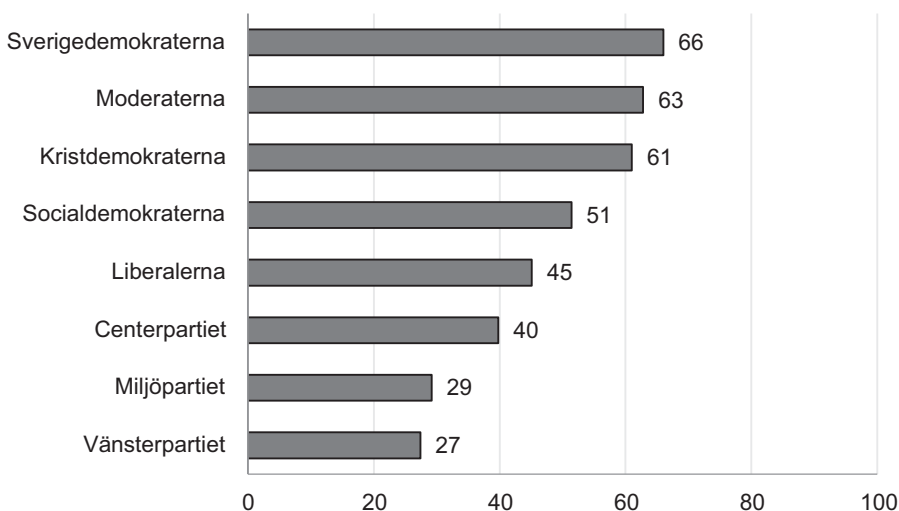

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?'. Svarsalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls'. Figuren redogör för andelen som svarat 'Instämmer helt' eller 'Instämmer delvis'. Antal svar är 1 539.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Den andel som instämmer (helt eller delvis) i påståendet att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera en klimat- och miljökris varierar i dessa partier mellan 73 procent (Miljöpartiet) och 65 procent (Vänsterpartiet), medan den i övriga partier varierar mellan 59 procent (Moderaterna) och 45 procent (Sverigedemokraterna). På motsvarande sätt anser sympatisörer till Sverigedemokraterna, Moderaterna och Kristdemokraterna att integrationsproblem kan bemötas genom tillfälliga begränsningar i demokratin, där andelen varierar mellan 66 procent (Sverigedemokraterna) och 61 procent (Kristdemokraterna). Motsvarande andel för övriga partier varierar mellan 51 procent (Socialdemokraterna) och 27 procent (Vänsterpartiet) (se figur 3).

Figur 3 Andel som svarat att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera integrationsproblem, 2022 (procent)

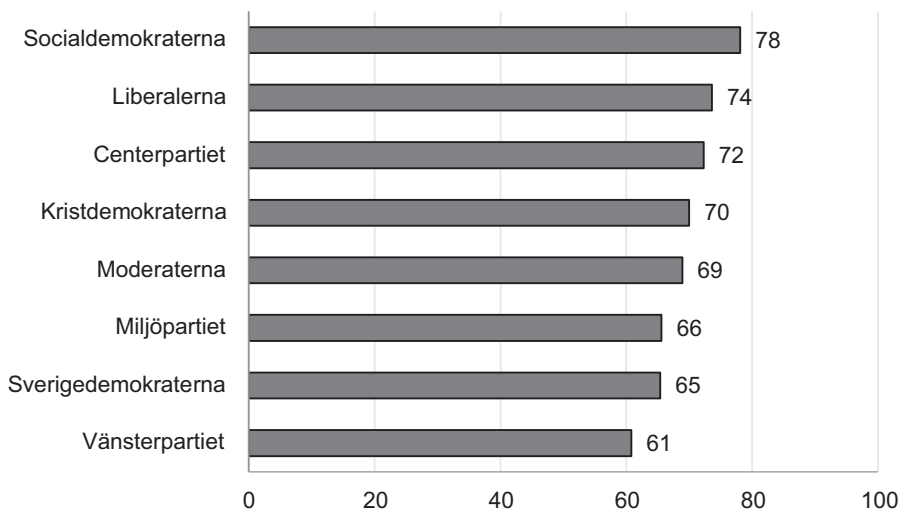

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?'. Svarsalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls'. Figuren redogör för andelen som svarat 'Instämmer helt' eller 'Instämmer delvis'. Antal svarande är 1 517.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

I dessa två frågor – klimat- och miljöfrågan respektive integrationsfrågan – finns således en tydlig vänster-högerdimension i benägenheten att vilja pausa demokratin. Gällande frågan om en pandemi (se figur 4) bör kunna leda till inskränkningar i demokratin råder däremot bred enighet bland sympatisörer till de olika partierna. Här varierar den andel som instämmer (helt eller delvis) i påståendet endast mellan 78 procent (Socialdemokraterna) och 61 procent (Vänsterpartiet).

Figur 4 Andel som svarat att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera en pandemi, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?'. Svarsalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappt', 'Instämmer inte alls'. Figuren redogör för andelen som svarat 'Instämmer helt' eller 'Instämmer delvis'. Antal svar är 1 533.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Hur sympatisörer till de olika partierna tar ställning till att eventuellt låta pausa demokratin för att lösa övriga samhällsproblem och kriser redovisas i tabell 1. Där framgår att Socialdemokraterna (61 procent) har den genomsnittligt högsta andelen sympatisörer som är beredda att tillfälligt begränsa demokratin för de samhällsproblem och kriser som vi tar upp i undersökningen. Därefter följer sympatisörer till Moderaterna (59 procent) och Kristdemokraterna (58 procent). Sympatisörer till Sverigedemokraterna (56 procent) har högst värden av alla gällande grov brottslighet och integrationsproblem, men betydligt lägre gällande klimat- och miljökris och könsdiskriminering. Lägst genomsnittlig andel finner vi bland sympatisörer till Vänsterpartiet (44 procent), följt av Miljöpartiet (50 procent), Liberalerna (51 procent) och Centerpartiet (54 procent).

Men det finns också andra viktiga bakgrundsfaktorer att lyfta fram förutom respondenternas partisympatier. Exempelvis finner vi att kvinnor i genomsnitt (60 procent) är mer benägna att pausa demokratin än män (53 procent). På motsvarande sätt är äldre personer i genomsnitt mer benägna att låta inskränka demokratin än yngre personer, medan högutbildade personer i lägre grad än lågutbildade personer betraktar demokratiinskränkningar som en framkomlig väg för att lösa allehanda

samhällsproblem. Man bör dock beakta att den genomsnittliga andel som kan tänka sig att tillfälligt begränsa demokratin är över femtio procent för samtliga av de nämnda kategorierna utom en – vänsterpartister.

Tabell 1 Andel som svarat att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera olika kriser och samhällsproblem, efter svars-personernas partisympati, kön, ålder och utbildning, 2022 (procent)

	Klimat- och miljökris	Finans- kris	Pandemi	Köns- diskrimine- ring	Grov brotts- lighet	Integra- tions- problem	Medel- värde för alla alter- nativ
Vänsterpartiet	65	37	61	36	40	27	44
Socialdemokraterna	71	57	78	44	62	51	61
Centerpartiet	69	46	72	42	55	40	54
Liberalerna	56	45	74	32	52	45	51
Moderaterna	59	57	69	35	67	63	58
Kristdemokraterna	56	60	70	42	65	61	59
Miljöpartiet	73	46	66	43	40	29	50
Sverigedemokraterna	45	53	65	35	74	66	56
Kvinna	67	55	72	46	63	54	60
Man	58	50	69	33	59	50	53
16–29 år	63	46	65	41	55	47	53
30–49 år	63	50	68	41	57	48	55
50–64 år	60	52	73	37	60	51	56
65–90 år	65	59	75	41	69	60	62
Låg utb.	68	67	76	45	69	61	64
Medellåg utb.	64	58	71	44	68	52	60
Medelhög utb.	60	49	69	42	60	41	54
Hög utb.	62	45	70	34	53	61	54

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?'. Svarsalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls'. Figuren redogör för andelen som svarat 'Instämmer helt' eller 'Instämmer delvis'. Låg utbildning = max grundskola el. motsv.; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Antal svar varierar mellan 1 616–1 631.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

För att ytterligare undersöka betydelsen av olika bakgrundsfaktorer har vi konstruerat ett additivt index – *Demokratibegränsningsindex* – baserat på de sex exempel på kriser och samhällsproblem som vi ombad respondenterna att ta ställning till. Indexet kan således variera på en skala mellan 0 och 6, där medelvärdet är 3,4 och standardavvikelsen 2,2. Att de ingående frågorna hänger ihop på ett tillfredställande sätt framgår av frågebatteriets Cronbach's Alpha-värde, 0,88 på en skala mellan 0 och 1, där högre värden indikerar skalans interna konsistens.

Vi har inledningsvis undersökt bivariata samvariationer mellan Demokratibegränsningsindex och följande bakgrundsfaktorer: kön, ålder, utbildning, inkomst, bostadsort, invandrarbakgrund och position på höger-vänsterskalen. Resultaten indikerar, precis som tidigare, att kvinnor i högre grad än män är beredda att pausa demokratin, medan yngre personer och högtbildade har en lägre benägenhet att inskränka demokratin än äldre personer och lågutbildade. På motsvarande sätt tenderar höginkomsttagare att motsätta sig demokratiinskränkningar i högre grad än låginkomsttagare. Personer som bor utanför storstäderna är också mindre benägna att pausa demokratin jämfört med personer som bor i storstäderna (Stockholm, Göteborg och Malmö). Även personer med invandrarbakgrund (där antingen individen själv eller minst en av föräldrarna vuxit upp utomlands) tenderar att vara något mindre villiga att medge inskränkningar i demokratin. Därtill finns en samvariation med individernas placering på vänster-högerskalen: personer som befinner sig till höger i politiken är generellt sett något mer benägna att medge inskränkningar i demokratin.

För att närmare belysa vilka faktorer som har stor betydelse för i vilken grad en individ kan tänka sig begränsningar av demokratin för att hantera olika kriser och samhällsproblem har vi gjort en multipel regression med Demokratibegränsningsindex som beroende variabel och de övriga faktorerna som oberoende variabler. Resultaten indikerar att det, vid kontroll för övriga variabler, finns signifikanta samband endast gällande kön, ålder och utbildning. Kvinnor är i genomsnitt mer benägna än män att inskränka demokratin, medan högtbildade i lägre grad än lågutbildade kan tänka sig demokratiinskränkningar. Även yngre personer motsätter sig i större utsträckning än äldre personer att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera olika kriser och samhällsproblem (se tabell 2).

Sammantaget ger dessa resultat en fingervisning om demokratin nuvarande ställning bland svenska medborgare som vi nu går över till att diskutera mer ingående i det avslutande avsnittet tillsammans med implikationerna av dessa resultat.

Tabell 2 OLS-regression över Demokratibegränsningsindex, 2022

Kön	-0,49*** (0,12)
Ålder	0,12* (0,06)
Utbildning	-0,25*** (0,06)
Inkomst	-0,08 (0,06)
Bostadsort	-0,08 (0,15)
Invandrarbakgrund	-0,01 (0,15)
Vänster-högerskala	0,05 (0,05)
Intercept	4,52*** (0,37)
Antal svarande	1 430
Justerat R2	0,03

Kommentar: Tabellen visar resultaten från en OLS-regression där Demokratibegränsningsindex är den beroende variabeln. Indexet baseras på frågan 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?' och varierar på en skala mellan 0 (minimivärde) och 6 (maximivärde). Kön: Kvinna (0); Man (1). Ålder: 16–29 år (1); 30–49 år (2); 50–64 (3); 65–90 (4). Utbildning: Låg utbildning = max grundskola el. motsv.; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Inkomst: Max 14 999 kr (1); 15 000–24 999 kr (2); 25 000–44 999 (3); Minst 45 000 kr (4). Bostadsort: Ej storstad (0); Storstad = Stockholm, Göteborg och Malmö (1). Invandrarbakgrund: Nej = Du själv och båda dina föräldrar har huvudsakligen vuxit upp i Sverige (0); Ja = Du själv eller någon av dina föräldrar har huvudsakligen vuxit upp i ett annat land (1). Vänster-högerskala: Klart till vänster (1); Något till vänster (2); Varken till vänster eller till höger (3); Något till höger (4); Klart till höger (5). *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Faran med ett uppskruvat tonläge

Resultaten som har presenterats kan användas som ett slags rankinglista som visar hur medborgarna bedömer olika frågors dignitet. I toppen hittar vi pandemi, följt av klimat- och miljökris samt grov brottslighet. Därefter följer finanskris, integrationsproblem, och på sista plats könsdiskriminering.

Således tycks en pandemi motivera flest respondenter att tycka att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas. Och det är inte svårt att tänka sig hur just rörelsefri-

het och mötesfrihet med övertygande argument kan begränsas vid en pandemi-situation. Under Covid-19-pandemin förespråkade många debattörer och experter att "försiktighetsprincipen" skulle tillämpas av det enkla skälet att så lite var känt om hur viruset spreds. Men därutöver får vi mer oväntade svar. Trots att pandemi var det i särklass vanligaste skälet som angavs för att motivera en tillfällig paus i demokratin så anser vi att de andra alternativen förkommer i alltför hög grad för att kunna säga att demokrati betraktas som en överideologi bland medborgarna. Tendensen är snarare att det är vanligare att betrakta demokrati som en ideologi bland andra. Självfallet är detta en tolkningsfråga som inte utgår från perfekta skalor eller information som mer exakt visar hur medborgarna tänker när de svarar. Men faktum är att vi *bara* tagit med exempel där det antingen kan diskuteras om det är motiverat att tillfälligt begränsa demokratin, eller där det är mycket svårt att hitta skäl för en sådan åtgärd (av detta skäl utelämnade vi exempelvis alternativet "krig").

Mönstret är återkommande i alla våra exempel. I fem av sex exempel anser fler än hälften att demokratin tillfälligt kan begränsas. Att könsdiskriminering anses kunna motivera att demokratin behöver pausas måste betecknas som anmärkningsvärt. Detsamma gäller resultatet att en fjärdedel av respondenterna svarade att samtliga exempel kunde motivera att demokratin skulle kunna begränsas.

Givet att kriserna i samhället avlöser varandra ger detta anledning till oro. De politiker som ser det som nödvändigt att begränsa demokratiska fri- och rättigheter tycks ha en bred väljarbas att söka stöd från. Självfallet behöver vi som forskare gräva mer i dessa frågor för att få fram mer detaljerad kunskap om hur medborgarna resonerar. Men de svar som vi fått här öppnar för att föreslå tolkningar och hypoteser som kan vägleda den fortsatta diskussionen. Vi avslutar därför vår analys med några synpunkter som har ett bredare anslag.

Med anledning av att graden av demokrati i världen sjunker så har den bulgariske statsvetaren Ivan Krastev varnat för den utveckling vi här beskriver (Krastev, 2023). Utan avsikt att nedvärdera vissa politiska frågor som mindre viktiga så oroas han av att olika politiska schatteringar intar ett alltför dramatiserat tonläge i de frågor som de främst propagerar för:

On the left, climate activists believe that if we do not act now then, if not tomorrow the day after tomorrow, there will be no more human life on Earth. The nativist right, for its part, is driven not by the fear of the end of life as such but by the fear that "our way of life" might be about to end. (Krastev, 2023)

Han menar att politiska ledare bör lägga band på sig själva när de driver politiska kampanjer eftersom ett uppskruvat tonläge skapar en uppgivenhet eller desperation som i onödan motverkar demokratin inifrån: "But is it really the case that the participants in these rallies and demonstrations, for all their genuine conviction, have nothing left to lose?" /.../ "The problem is that democracy cannot work either when the stakes are too low or they are too high." Den sista meningen kan kopplas

till viktiga observationer som den nederländske statsvetaren Arend Lijphart gjorde för ett halvt sekel sedan och som kan hjälpa oss att förstå våra resultat.

Arend Lijphart förespråkade samförståndsdemokrati – men främst för att överbrygga allvarliga politiska motsättningar, när parter hamnat för långt från varandra i stora politiska frågor och där medborgarna orienterar sig främst längs etniska skiljelinjer (Lijphart, 1977:71–83). Han menade att demokratierna på kontinenten kunde förstöras inifrån på grund av två samverkande faktorer. Dels en pluralism och kulturella skillnader av olika slag i samhället, och politikernas och partiernas ovilja och oförmåga att samarbeta. I sådana situationer där insatserna blivit för höga borde politiker tvingas in i samlagskoalitioner. Men Lijphart varnade faktiskt även för den motsatta situationen – den där insatserna blivit för låga. Han använde Norge som exempel på ett homogent samhälle med en samlagskultur som gått för långt och som överdrivit sin strävan efter likformighet (Lijphart, 1977:107). Även det kunde leda till att demokratin uppfattades som meningslös. Lärdomen från dessa observationer är att demokrati kan betraktas som en mekanism för att fredligt lösa intressekonflikter av olika slag, men politik bygger samtidigt på intressekonflikter och det bör vi inte skygga för. Försöker vi utplåna alla skillnader blir demokratin meningslös. Och om beskrivningarna av de intressekonflikter vi har i samhället eldas på med för mycket bränsle så går samlagsförmågan förlorad. För ju större avståndet uppfattas vara mellan politiska ståndpunkter och ställningstaganden, desto större blir risken att demokrati kan uppfattas inte bara som en bromskloss utan som ett direkt hinder. Tilltron till det Sverker Gustavsson beskriver som ”ordnad reformism” (Gustavsson, 2018) ersätts helt enkelt – när avståndet blir för stort – av revolutionära ideal.

Demokrati kräver med andra ord en stor dos disciplin av såväl vinnare som förlorare i demokratiska val. Den som befinner sig i opposition behöver avhålla sig från att på osaklig grund måla upp makthavarna som korrupta och demokratin som meningslös. Den som sitter vid makten behöver genomföra reformer, men då samtidigt inte gå så långt att oppositionen diskvalificeras i framtida valrörelser. Att sitta vid makten ger nämligen möjligheter att placera viktiga politiska frågor utom räckhåll för framtida påverkan. Detta varnar Tingsten särskilt för.

I denna text har vi resonerat om hur väljarna antas vikta värdet av demokrati mot vissa sakfrågor. Men resultaten kan även tolkas som att ett flertal frågor under senare år har infogats i en mer extensiv definition på vad demokrati är. Det är inte ovanligt i dag att hävda att en hållbar utveckling för miljön *är* demokrati. Eller att säga att en viss fördelning av samhällets resurser är en *förutsättning* för demokrati, eller att endast den som är trygg och inte känner sig hotad kan agera autonomt. Risken är att långtgående resonemang av det slaget kan bidra till att demokrati tappar sin status som attraktiv beslutsmekanism om den ohämmat fylls med en idé eller vissa idéer om hur det goda samhället ska definieras. Det var därför som Tingsten hävdade att demokrati främst ska förstås som en form av ”statsstyrelse”

– en uppsättning mekanismer för att fredligt hantera intressekonflikter – som bör hållas isär från ”de statliga beslutens innehåll och samhällets struktur.” För att värna om demokratins långsiktiga legitimitet är det en god idé att återigen betona denna distinktion. Om beslutsprocedurerna som tillämpas i en demokrati hålls isär från de politiska sakfrågorna – vilka vi kan ha olika uppfattningar om – så står vi förhoppningsvis bättre rustade när nästa politiska kontrovers eller samhällskris uppstår.

Referenser

- Bruno, Andy (2016). *The nature of Soviet power: an Arctic environmental history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Economy, Elizabeth & Kenneth Lieberthal (2007). Scorched Earth: Will Environmental Risks in China Overwhelm Its Opportunities? *Harvard Business Review*, 1 June 2007. <https://hbr.org/2007/06/scorched-earth-will-environmental-risks-in-china-overwhelm-its-opportunities>
- Eliasson, Jan (2022). Koranbränning bör ses som hets mot folkgrupp. *Twitter*, 17 augusti 2022. <https://twitter.com/JanKEliasson/status/1559877083421196290>
- Freedom House (2023). Freedom in the World 2023. Washington D.C.
- Förvaltningsrätten i Stockholm (2023). Domar i de s.k. koranmålen – Polisen har inte haft rätt att neka tillstånd för allmän sammankomst. Mål: 2741–23. <https://www.domstol.se/nyheter/2023/04/domar-i-de-s.k.-koranmalen---polisen-har-inte-haft-ratt-att-neka-tillstand-for-allman-sammankomst/>
- Guriev, Sergei & Daniel Treisman (2022). *Spin dictators: the changing face of tyranny in the 21st century*. Oxford: Princeton University Press.
- Gustavsson, Sverker (2018). Vad krävs för att liberalismen inte ska gå förlorad? *Statsvetenskaplig tidskrift*, 120(1).
- Hvistendahl, Mara (2008). China's Three Gorges Dam: An Environmental Catastrophe? <https://www.scientificamerican.com/article/chinas-three-gorges-dam-disaster/>.
- Joravsky, David (1986). *The Lysenko affair*. Chicago: University of Chicago Press.
- Krastev, Ivan (2023). Democracies can't take too much drama. *Financial Times*, 10 April 2023. <https://www.ft.com/content/a2928838-a310-42b4-b2bc-9686fc2bec9e>.
- Lijphart, Arend (1977). *Democracy in Plural Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Nilsson, Erik (2023). Bildt: Finns stora skäl för förbud av koranbränning. *Svenska Dagbladet*, 6 april 2023, <https://www.svd.se/a/eJe7eK/carl-bildt-starka-skall-for-forbud-av-koranbranning>.
- Nilsson, Erik & Inger Arenander (2022). Var det viktigt att få bränna Koranen? *Svenska Dagbladet*, 21 april 2022. <https://www.svd.se/a/1O9bBX/svd-utfragningen-centerpartiets-annie-loof>.

- P1 Morgon (2023). Avlyssning utan konkret brottsmisstanke – rättsosäkert eller effektiv metod mot gängkriminalitet? *Sveriges Radio*, 6 april 2023. <https://sverigesradio.se/artikel/avlyssning-utan-konkret-brottsmisstanke-hot-mot-integriteten-eller-ratt-metod-mot-kriminaliteten>
- Panda, Ankit (2014). How the Soviet Union Created Central Asia's Worst Environmental Disaster. *The Diplomat*, 3 oktober 2014. <https://thediplomat.com/2014/10/how-the-soviet-union-created-central-asias-worst-environmental-disaster/>
- Papada, Evie, Altman, David, Angiolillo, Fabio, Gastaldi, Lisa, Köhler, Tamara, Lundstedt, Martin, Natsika, Natalia, Nord, Marina, Sato, Yuko, Wiebrecht, Felix & Staffan I. Lindberg (2023). Defiance in the Face of Autocratization. *Democracy Report*, 23. Göteborg: Varieties of Democracy Institute (V-Dem Institute) vid Göteborgs universitet.
- Persson, Thomas & Sten Widmalm (2022). Politisk tolerans och självcensur i orostider. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Regeringsformen (1974:152).
- Stiernstedt, Jenny (2017). Demokratin måste pausas för att lösa klimatkrisen. *Svenska Dagbladet*, 4 november 2017. <https://www.svd.se/demokratin-maste-pausas-for-att-losa-klimatkrisen>
- Svensson, Mattias (2009). Det viktigaste för klimatet är att avskaffa demokratin. *Neo Blogg*, 12 oktober 2009. <http://magasinetneo.se/blogg/det-viktigaste-for-klimatet-ar-att-avskaffa-demokratin/>
- SVT (2023). Experten: ”Fel av polisen att stoppa koranbränningen”. *SVT Nyheter*, 16 februari. Stockholm. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/experten-fel-av-polisen-att-stoppa-koranbranningen>
- Teiwes, Frederick C. & Warren Sun (1999). *China's road to disaster: Mao, central politicians, and provincial leaders in the unfolding of the great leap forward, 1955-1959*. Armonk, N.Y.: Routledge.
- Tham, Henrik (2023). Nej, det handlar inte om terrorister. *Svenska Dagbladet*, 17 januari 2023. <https://www.svd.se/a/EQRXG2/nej-det-handlar-inte-om-terrorister-skriver-henrik-tham>
- Thunberg, Greta (red) (2020). *Klimatboken*. Stockholm: Polaris.
- Tingsten, Herbert (1945). *Demokratiens problem*. Stockholm: Norstedt.
- Tännsjö, Torbjörn (2018). Så kan klimatkrisen leda fram till en global despoti. *Dagens Nyheter*, 28 november 2018. <https://www.dn.se/kultur-noje/sa-kan-klimatkrisen-leda-fram-till-en-global-despoti/>
- Wahlberg, Stefan (2022). Toppjuristerna om politikernas lagförslag mot kriminaliteten. *Dagens Juridik*, 2 september 2022. <https://www.dagensjuridik.se/nyheter/toppjuristerna-om-politikernas-lagforslag-mot-kriminaliteten/>

- Widmalm, Sten & Thomas Persson (red) (2022a). *Skör demokrati: Det öppna samhällets motkrafter i svensk offentlig debatt, kultur och forskning*. Stockholm: Fri tanke.
- Widmalm, Sten & Thomas Persson (2022b). Intolerans och självcensur präglar det politiska klimatet. *Dagens Nyheter*, 30 mars 2022. <https://www.dn.se/debatt/intolerans-och-sjalvcensur-praglar-det-politiska-klimatet/>
- Widmalm, Sten & Thomas Persson (2023). Det här är svenskarna beredda att pausa demokratin för. *Dagens Nyheter*, 27 mars 2023. <https://www.dn.se/debatt/det-har-ar-svenskarna-beredda-att-pausa-demokratin-for/>
- Wolodarski, Peter (2020). Stäng ned Sverige för att skydda Sverige. *Dagens Nyheter*, 13 mars 2020. <https://www.dn.se/ledare/peter-wolodarski-stang-ned-sverige-for-att-skydda-sverige/>

VILKA PARTIER ÄGDE SAKFRÅGORNA I VALET 2022?

JOHAN MARTINSSON

Sammanfattning

Det här kapitlet granskar vilka partier som väljarna tycker har haft den bäst politiken på ett antal områden under åren 2016–2022. Resultaten visar på stora framgångar för Socialdemokraterna som 2022 var det parti som i genomsnitt ökade andelen bland väljarna som bedömer deras politik inom olika områden som bra mest. Även Moderaterna och Sverigedemokraterna såg dock framgångar, medan Centerpartiet däremot fick i genomsnitt sämre bedömningar av väljarna 2022 än 2020. Sammantaget anser högst andel av väljarna att Socialdemokraterna har bra politik inom sex av nio områden. Kapitlet visar dock att frågeägarskap är ett mångfacetterat begrepp som kan och bör betraktas på flera olika sätt. Ser vi exempelvis till bedömningarna av partiernas politik i relation till deras storlek framstår istället Moderaterna och flera småpartier som de mest framgångsrika. Avslutningsvis diskuteras i kapitlet att vi som komplement kan ha nytta av att även analysera frågeägarskap enbart bland de som anser att de olika frågorna är viktiga, och visar att bilden av ägarskapet då ofta kan framträda tydligare.

Hur lyckades de politiska partierna med att övertyga väljarna om sin politik i valrörelsen 2022? Utöver att sätta själva dagordningen så är kampen om att få väljare med sig när det gäller egna politiska förslag en central uppgift för de politiska partierna och deras företrädare. Inom den statsvetenskapliga forskningen brukar det benämnas som frågeägarskap (på engelska "issue ownership") när ett parti har en starkare ställning bland allmänheten inom ett politiskt område än andra partier (Budge & Farlie, 1983; Petrocik, 1996). Det kan beskrivas som att de anses bäst på att lösa en viss typ av samhällsproblem eller att de associeras med politikområdet eller att de har de bästa och mest populära politiska förslagen inom området.

Senare forskning har också visat att frågeägarskapet är tämligen rörligt och flyttas mellan partier över tid (se exempelvis Bélanger, 2003; Holian, 2004; Martinsson, 2009; Christensen m.fl., 2015). Vilka politiska frågor partierna fokuserar på och hur de kommunicerar kring frågorna har visat sig kunna påverka frågeägarskapet (Dahlberg & Martinsson, 2015). I detta kapitel ska vi undersöka hur partierna lyckades med kampen om frågeägarskapet 2022 och vilka partier som uppfattades ha den bästa politiken i väljarnas ögon. Vi kommer även undersöka hur frågeägarskapet har förändrats under de senaste åren. Det är inte självklart hur vilket

parti som äger en fråga egentligen ska mätas och definieras, flera olika sätt att se på detta kommer därför diskuteras och utforskas i kapitlet.

Den enkätfråga som används för att analysera frågeägarskap lyder *"Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden?"*. De som besvarade enkäten har kunnat markera allt från något enstaka till flera partier på respektive område, alternativt uppge svaret *"Ingen uppfattning"*. Totalt är nio sakfrågeområden inkluderade i enkäterna och frågan har ställts i den nationella SOM-undersökningen 2016, 2018, 2020 och 2022. De områden som inkluderas har ändrats något vissa år och detta kapitel använder de nio sakfrågeområden som är med i 2022 års SOM-undersökning.

Frågeägarskap inom nio områden 2016–2022

Vi ska nu ta oss an frågeägarskapet mellan 2016 och 2022 i två steg. De nio frågorna har delats upp i två tabeller, där den första (tabell 1a) innehåller de fem frågeområden som enligt 2022 års nationella SOM-undersökning ligger i toppen av allmänhetens dagordning och bedöms som ett av de viktigaste samhällsproblemen (Svenska Trender, 2023:51), och den andra (tabell 1b) innehåller de fyra frågeområden som ligger längre ned på allmänhetens dagordning 2022. I SOM-undersökningen undersöks vilka frågor de svarande tycker är viktigast genom en öppen fråga som sedan kodas till ett drygt 20-tal huvudkategorier. Frågan lyder *"Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?"* och de svarande kan ange upp till tre frågor eller samhällsproblem. För mer information och analyser av frågan om de viktigaste samhällsproblemen, se Martinsson (2023) i samma volym.

Till att börja med ser vi i tabell 1a att det tycks vara ganska svårt att besvara frågan om vilka politiska partier som har en bra politik inom olika områden. Ungefär en tredjedel av de som har besvarat enkäten väljer att ange att de inte har någon uppfattning. De sakfrågor med lägst andel ingen-uppfattning-svar var 2022 lag och ordning samt invandring, båda med 26 procent. Dessa två frågor har också stått i centrum för debatten under en tid och är frågor där det råder stark konflikt mellan partierna. Svårast att ta ställning till 2022 var sysselsättningsfrågan, som ett tag har legat i skymundan på allmänhetens politiska dagordning de senaste valen. Mönstret som vi ser i hur svårt det är att besvara frågan inom de olika frågeområdena förefaller rimligt. Det mönster vi började ana (se Martinsson, 2021) senast frågan ställdes i den nationella SOM-undersökningen, 2020, bekräftas nu igen: väljarna har en tydligare bild av partiernas politik och har lättare att ta ställning till vilka som har en bra politik i samband med valår än under mellanvalsår. Om vi beräknar den genomsnittliga andel som anger ingen uppfattning på de områden som ingår i frågebatteriet blir den 29 procent de båda valåren 2022 och 2018, vilket ska jämföras med 36 respektive 35 procent under mellanvalsåren 2020 och 2016. Genomsnittet för andelen som inte kan ta ställning till partiernas politik

sjunker alltså med ungefär sex till sju procentenheter från ett mellanvalsår till ett valår. Partiernas politik och vad de tycker om den blir således tydligare för väljarna under valåren.

Tabell 1a Andel "bra politik" för samtliga partier inom olika sakfrågeområden, 2016, 2018, 2020 och 2022 (procent)

	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	Ingen uppf.
Lag och ordning									
2016	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2018	6	19	7	9	29	9	2	18	31
2020	7	19	5	6	33	12	3	19	34
2022	7	24	7	8	35	14	4	28	26
Sjukvården									
2016	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2018	12	28	10	9	14	17	3	7	30
2020	14	28	7	6	15	14	4	6	38
2022	13	36	8	8	15	20	5	9	29
Miljö									
2016	8	14	16	5	14	3	23	3	38
2018	10	13	20	5	13	5	27	4	30
2020	10	14	13	4	16	7	22	5	38
2022	9	22	15	7	17	7	29	8	31
Skola/utbildning									
2016	8	22	6	19	17	6	6	4	35
2018	11	24	8	24	17	9	6	5	28
2020	11	25	6	14	20	10	4	6	37
2022	12	33	8	23	18	10	5	9	28
Invandring									
2016	8	19	7	7	17	5	5	21	33
2018	10	18	12	8	18	8	7	25	26
2020	9	18	7	5	22	11	5	25	31
2022	9	24	10	7	24	11	7	29	26

Kommentar: Frågan lyder 'Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden?'. Procentbasen utgörs av samtliga som besvarade enkäten där frågan ingick, det vill säga 1 591 personer 2016, 1 817 personer 2018, 1 896 personer 2020 och 1 670 personer 2022. I denna tabell har de som hoppade över hela frågan sammanförts med de som svarat 'Ingen uppfattning' alternativt hoppade över enstaka frågor. I tabellen har värdet för det parti som har högst andel bra politik under aktuellt år fetstilats. När differensen från det högsta värdet för ett annat parti är två procentenheter eller mindre har även detta fetstilats.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016, 2018, 2020 och 2022.

När vi undersöker andelen som säger att de olika partierna har en bra politik 2022 jämfört med de tidigare åren ser vi en påfallande stabilitet när det gäller vilket parti som får den högsta andelen. Det parti som har högst andel bra politik inom olika områden har markerats med fetstil i tabellerna för att underlätta tolkningen. När två partiet ligger nära varandra (högst två procentenheters differens) i toppen så har båda markerats med fetstil. I tabell 1a ser vi att ingen fråga har bytt ägare under perioden när vi använder detta sätt att räkna. Samma partier har högst andel bra politik inom de fem viktigaste frågorna 2022, 2020 och vid det föregående valet 2018. De fall av förändring som vi kan se gäller när det tidigare har funnits två partier som konkurrent på toppen. Exempelvis hade Socialdemokraterna 2016 nästan lika många som sa att dom hade en bra invandringspolitik som Sverigedemokraterna (19 mot 21 procent), men de tre senaste mättillfällena har Sverigedemokraterna istället fått en signifikant högre andel bra politik än Socialdemokraterna eller Moderaterna, som är de närmaste konkurrenterna år 2022. När det gäller skolfrågorna så var situationen vad gäller frågeägarskapet även där jämn mellan Liberalerna och Socialdemokraterna i valet 2018 med 24 procent vardera. Sedan tappade dock Liberalerna greppet om skolfrågorna 2020 och kan valåret 2022 inte heller mäta sig med Socialdemokraternas siffror (23 mot 33 procent).

Även om det parti som får störst andel bra politik av väljarna inte förändras ofta under perioden så finns dock ändå relativt stora förändringar 2022 om vi undersöker resultaten närmare. Det finns många exempel på partier som förändrar sin andel bra politik med så mycket som mellan sju och elva procentenheter jämfört med två år tidigare. Överlag ser vi att det är vanligare att partier går framåt i sin andel bra politik jämfört med år 2020 än att de går bakåt. Troligen är detta också en valårseffekt. På samma sätt som förtroendet för politiker i Sverige tenderar att öka under valår (Holmberg & Weibull, 2018) så tycks också bedömningen av partiernas politik tendera att förbättras under valår jämfört med mellanvalsår.

Bland de största förändringarna 2022 jämfört med 2020 i de viktigaste frågorna för väljarna ser vi till exempel att Sverigedemokraterna ökar från 19 till 28 procent (+9) inom området lag och ordning/brottslighet, att Socialdemokraterna ökar från 28 till 36 procent (+8) inom sjukvården, att Miljöpartiet ökar från 22 till 29 procent (+7) inom miljö/klimat, att Liberalerna ökar från 14 till 23 procent (+9) och Socialdemokraterna från 25 till 33 procent (+8) inom skola och utbildning.

Vad gäller frågorna längre ned på agendan ser vi även där relativt stora förändringar 2022. Till exempel ökar Socialdemokraterna från 32 till 41 procent (+9) inom området social trygghet. Även om de inte kan tävla om en förstaplats kan vi ändå notera att också Sverigedemokraterna gör en framryckning inom social trygghet och ökar med sex procentenheter från 9 till 15 procent. Även inom ekonomin gör Socialdemokraterna stora framsteg och ökar från 25 till 35 procent (+10) och tar därmed över ledartröjan från Moderaterna som 2022 även de ökar från 29 till 33 procent och därmed hamnar på en andraplats vad gäller ekonomin. Därtill ser vi påtagliga framgångar för Socialdemokraterna inom de två frågeområden som

2022 låg tämligen långt ner på väljarnas dagordning såsom sysselsättning (+7) och jämställdhet (+11).

Tabell 1b Andel "bra politik" för samtliga partier inom olika sakfrågeområden, 2016, 2018, 2020 och 2022 (procent)

	V	S	MP	C	L	M	KD	SD	Ingen uppf.
Social trygghet									
2016	12	31	4	9	10	17	6	7	33
2018	14	35	4	11	9	14	13	9	27
2020	16	32	4	7	6	17	11	9	33
2022	15	41	5	8	9	19	13	15	27
Ekonomi									
2016	7	23	3	7	8	34	4	5	35
2018	8	27	3	11	10	31	8	6	29
2020	9	25	4	8	7	29	9	6	36
2022	8	35	4	9	9	33	12	10	28
Sysselsättning									
2016	6	24	3	11	9	27	5	4	36
2018	7	27	2	12	9	26	6	4	32
2020	9	25	3	10	7	24	8	5	38
2022	7	32	3	10	8	30	10	9	34
Jämställdhet									
2016	13	23	7	10	10	16	6	4	37
2018	19	25	8	14	11	13	9	4	32
2020	19	25	7	9	9	13	9	5	38
2022	20	36	10	14	10	15	9	4	32

Kommentar: Frågan lyder 'Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden?'. Procentbasen är samtliga som besvarade enkäten, det vill säga 1 591 personer 2016, 1 817 personer 2018, 1 896 personer 2020 och 1 670 personer 2022. I denna tabell har de som hoppade över hela frågan sammanförts med de som svarat 'Ingen uppfattning' alternativt hoppade över enstaka frågor. I tabellen har värdet för det parti som har högst andel bra politik under aktuellt år fetstilats. När differensen från det högsta värdet för ett annat parti är två procentenheter eller mindre har även detta fetstilats.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016, 2018, 2020 och 2022.

Ser vi på förändringarna mellan 2020 och 2022 från ett mer övergripande perspektiv finns det tydliga vinnare och förlorare valåret 2022 när det gäller vilka som lyckades skapa en mer positiv bild av sin politik bland väljarna. I genomsnitt ökade de åtta partierna sin andel bra politik 2,1 procentenheter inom de nio frågeområdena mellan 2020 och 2022. Och det finns en klar vinnare. Bäst gick det för Socialdemokraterna som i genomsnitt ökade med drygt 7 procentenheter,

medan Centerpartiet hamnar på jumboplatsen genom att istället backa med i genomsnitt lite mindre än 2 procentenheter. Andra partier med goda resultat i kampen om frågeägarskapet 2022 är Sverigedemokraterna, som går fram med drygt 4 procentenheter, och Moderaterna som går fram ungefär tre och en halv procentenheter. För Vänsterpartiet, Liberalerna och Miljöpartiet är den genomsnittliga förändringen omkring noll, och för Kristdemokraterna svagt positiv med drygt 2 procentenheters ökning.

Bilden som tornar upp sig kring valet 2022 är en utveckling där Socialdemokraterna inte bara gick fram mest i väljarnas bedömning av partiernas politik, utan där de också tveklöst dominerar ägarskapet i de nio frågor som ingår i denna studie. Socialdemokraterna har högst andel bra politik inom inte mindre än sex av nio frågor. Det är långt fler än den närmaste konkurrenten, Moderaterna, som kan sägas ha delat ägarskap (högst två procentenheters differens) eller ägarskap i tre av de nio frågorna. Om vi inte räknar med delat ägarskap utan enbart frågor där ett parti har högst andel bra politik är det bara Socialdemokraterna som kan hävda ägarskap över mer än ett enda politikområde.

Ser vi däremot till enbart de frågor som stod i centrum för valet 2022 och ligger högst på dagordningen (se tabell 1a) så blir bilden dock jämnare. Av de fem toppfrågorna kan Socialdemokraterna sägas äga två frågor (sjukvården och skolan), medan Moderaterna äger frågan om lag och ordning, Miljöpartiet miljö/klimat och Sverigedemokraterna invandringsfrågan. Och uppdelat på de två politiska blocken finns då tre av fem ägarskap på den vänstra sidan av politiken och två på den högra planhalvan. Ägarskapet borde spela störst roll i de frågor som många väljare tycker är viktiga. Att Socialdemokraternas stora fördelar främst ligger bland områden längre ned på dagordningen kan troligen förklara det till synes paradoxala i deras stora framgångar inom frågeägarskapet och den mer modesta framgången i riksdagsvalet (en ökning med cirka två procentenheter av rösterna). Vi ska dock komma ihåg att många faktorer troligen ligger bakom dessa framgångar. Det handlar inte bara om en framgångsrik kommunikation av politiken, utan det är också troligt att en populär partiledare också ligger bakom dessa ökningsar vi ser på bred front. Förklaringar till förändringarna i frågeägarskap mellan 2020 och 2022 ligger dock bortom detta kapitel ambitioner.

Frågeägarskap i relation till partiernas storlek

Det är inte självklart hur frågeägarskap ska mätas och definieras. Tanken är att när ett parti har ägarskap över en fråga så har de också en fördel när denna fråga debatteras, och de kan förväntas gynnas om agendan styrs i riktning mot deras frågor. Om vi då tar exemplet med skolfrågan i valet 2018, där både Liberalerna och Socialdemokraterna ansågs ha en bra politik av 24 procent i den nationella SOM-undersökningen, framträder några problem mer tydligt. I valet 2018 var Socialdemokraterna mer än fem gånger så stora som Liberalerna. Om ett parti

som får stöd av ungefär fem procent av väljarkåren bedöms ha en bra politik av 24 procent av väljarna måste det rimligen sägas vara ett mycket bra resultat, och något som har stor potential att underlätta för partiet att få fler väljare om frågan hamnar i centrum för debatten. Detta är inte alls lika självklart för ett större parti där inte ens lika många som stödjer partiet tycker att de har en bra politik på området, även om andelen i väljarkåren är lika stor. Frågeägarskap bör därför också ses i relation till partiernas storlek. Orsakssambandet är dock komplext och kan gå i båda riktningar. Här är utgångspunkten dock enkel och tydlig: om ett parti har en klart högre andel som tycker deras politik är bra inom ett område än de vid samma tidpunkt har väljare, så har partiet en fördel om detta politikområde stiger på agendan. Vi ska därför också undersöka det relativa frågeägarskapet 2022; andelen bra politik i förhållande till partiernas storlek.

Vi fortsätter därför nu analyserna med att ställa andelen som anger att partierna har bra politik inom olika områden i relation till partiernas storlek i opinionen. Ett enkelt sätt att göra detta är att subtrahera andelen bra politik för partierna från den andel som anger att de tycker bäst om partiet i samma delurval i den nationella SOM-undersökningen. För skattningen av partiernas opinionsstöd inkluderas samtliga som har besvarat denna fråga. Den exakta fråga som används för att mäta partipreferenser lyder *"Vilket parti tycker du bäst om idag?"*.

Tabell 2 Andel "bra politik" i relation till partiernas storlek, 2022 (procentdifferens)

	V	S	MP	C	L	M	KD	SD
Lag och ordning	1	-11	-1	0	2	15	9	14
Sjukvården	7	1	0	1	2	-5	15	-5
Miljö	3	-13	24	8	1	-3	2	-6
Skola/utbildning	6	-2	0	1	17	-2	5	-5
Invandring	3	-11	2	3	1	4	6	15
Social trygghet	9	6	0	1	3	-1	8	1
Ekonomi	2	0	-1	2	3	13	7	-4
Sysselsättning	1	-3	-2	3	2	10	5	-5
Jämställdhet	14	1	5	7	4	-5	4	-10

Kommentar: Frågan om sakfrågeägarskap lyder *"Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden?"* medan frågan om partisympati lyder *"Vilket parti tycker du bäst om idag?"*. Procentbasen utgörs av samtliga som besvarade enkäten, det vill säga 1 670. Siffrorna i tabellen visar andelen som anger att partiet har en bra politik inom området minus andelen som anger att de tycker bäst om det partiet. I tabellen har värdet för det parti som har störst övervikt bra politik i förhållande till andelen som tycker bäst om partiet markerats med fetstil, och om differensen från det högsta värdet för ett annat parti är mindre än eller lika med två procentenheter så har även det markerats med fetstil. Det parti som har det mest negativa värdet har istället kursiverats.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Det vi ser i tabell 2 är plötsligt en tämligen annorlunda bild än tidigare när vi bara såg till den andel som säger att partierna har en bra politik inom olika områden utan någon hänsyn till deras storlek. När vi sätter andelen bra politik i relation till partistorlek ser vi att flera av de mindre partierna har mycket bra siffror. Socialdemokraterna å andra sidan har, när vi räknar på detta sätt, istället flera områden där de har negativa siffror, det vill säga färre väljare anser att de har en bra politik än som anser att de är det bästa partiet. För 2022 gäller det inom områdena lag och ordning, miljö, samt invandring.

Bland de fem viktigaste frågorna för väljarna (lag och ordning, sjukvården, miljö, skola och invandring) är det nu istället i samtliga frågor utom miljö som något av partierna i det konservativa blocket (Moderaterna, Liberalerna, Kristdemokraterna, Sverigedemokraterna) har övertaget när vi sätter andelen bra politik i relation till partierna storlek. Till exempel bedöms Moderaternas och Sverigedemokraternas politik inom lag och ordning/brottslighet som bra av 14–15 procentenheter fler än andelen som tycker bäst om dessa partier. På samma sätt ser 15 procentenheter fler positivt på Kristdemokraternas sjukvårdspolitik än som gillar partiet bäst, Liberalernas skolpolitik når 17 procentenheter högre än deras andel av väljarkåren, och Sverigedemokraternas invandringspolitik är populär hos 15 procentenheter fler än andelen som tycker bäst om Sverigedemokraterna. När det gäller svagheter bland partierna till höger så ser vi exempelvis att Sverigedemokraternas jämställdhetspolitik inte får någon större uppskattning. Där är det tio procentenheter färre som bedömer den som bra jämfört med andelen som sympatiserar med partiet. Både Moderaterna och Sverigedemokraterna har även vissa svårigheter när det gäller sjukvården, miljöpolitiken och sjukvården. Som framgår av tabell 2 är dessa negativa siffror dock inte lika dramatiska.

När vi sätter andelen bra politik i relation till partistorlek på den vänstra sidan av politiken syns styrkorna främst bland de mindre partierna. Vänsterpartiet har klart högre siffror än andel sympatisörer både när det gäller jämställdheten (+14) och social trygghet (+9). Det kan visserligen tyckas rimligt att det är svårare för ett stort parti att överträffa sin storlek i andel bra politik lika mycket som små partier kan. Socialdemokraternas dåliga siffror i relation till sin storlek kan dock inte helt bortförklaras av att de är det största partiet. Både Moderaterna och Sverigedemokraterna, det näst största och tredje största partiet i riksdagsvalet 2022, har flera frågor där de lyckas få en andel bra politik som uppgår till långt mer än tio procentenheter över partiets storlek. Kanske kan detta ses som ett tecken på att Socialdemokraterna inte är ett så stort parti i första hand på grund av sin sakpolitik inom dessa områden?

Känns de två perspektiven förvirrande och motstridiga? Rimligen. Båda är dock värdefulla på sitt sätt. Det första perspektivet, att jämföra andelen bra politik som sådan mellan partier, ger en värdefull ögonblicksbild av vilka partiers politik som är mest populär hos väljarna. Frågan är dock om den ger användbar information om vilka partier som har mest att vinna på att en fråga förs högre upp på dagord-

ningen och ges mer uppmärksamhet? Kanske är då det relativa frågeägarskapet mer användbart. För att verkligen uttala sig om kausala effekter av att ett politikområde stiger på dagordningen behövs dock andra metoder och data än de vi använder i detta kapitel.

Vi får helt enkelt leva med att konstatera att Socialdemokraterna är det parti som gått framåt mest i andelen bra politik mellan 2020 och 2022 och som har frågeägarskapet i flest frågor (särskilt de längre ned på agendan), samtidigt som flera andra partiers andel bra politik är klart högre om den sätts i relation till partiernas storlek. Då blir bilden istället att de små partierna ofta har en stark nischfråga där de överträffar andra partier i relation till sin storlek. När vi räknar på detta sätt har till exempel Vänsterpartiet mycket starka siffror inom jämställdhet, Liberalerna inom skolan, Kristdemokraterna inom sjukvården, Miljöpartiet inom miljö/klimat, Moderaterna inom brottslighet, ekonomi och sysselsättning samt Sverigedemokraterna inom brottslighet och invandring.

Frågeägarskap bland de som bryr sig

För att ytterligare fördjupa oss på området ska vi avslutningsvis analysera vad väljarna tycker om partiernas politik om vi enbart undersöker detta bland de väljare som faktiskt tycker att en fråga är en av de viktigaste. Ur ett röstningsperspektiv borde det ha större betydelse för partivalet vad väljare som tycker en fråga är viktig också anser om partiernas politik på det området. Tidigare forskning har bland annat visat att de medborgare som bryr sig om en fråga, så kallade *issue publics*, är mer uppmärksamma på politikområdet, har mer stabila uppfattningar om det, samt använder dessa attityder till att exempelvis utvärdera politiska kandidater (se exempelvis Krosnick, 1990; Bolsen & Leeper, 2013).

Vi ska nu kombinera väljarnas bedömning av partiernas politik med vilka samhällsproblem eller frågor de själva tycker är viktigast. För att analysera vad de väljare som verkligen anser att en fråga är viktig tycker om partiernas politik ska vi nu i tabell 3 jämföra politikbedömningen mellan de som också har nämnt frågan som en av de viktigaste med bedömningen bland samtliga väljare. För att inte den statistiska osäkerheten ska bli för hög koncentrerar vi oss i denna analys enbart på de fem viktigaste frågorna, det vill säga samma frågor som tidigare har redovisats i tabell 1a.

Tabell 3 Andel "bra politik" inom olika de fem viktigaste frågorna bland de som tycker frågan är viktig och bland samtliga, 2022 (procent)

	V	S	MP	C	L	M	KD	SD	Ingen uppf.	Antal svar
Lag och ordning										
Samtliga	7	24	4	7	8	35	14	28	26	1 670
Viktig fråga	2	19	2	5	9	48	22	43	19	724
Sjukvården										
Samtliga	13	36	5	8	8	15	20	9	29	1 670
Viktig fråga	14	39	4	8	7	15	25	9	24	652
Miljö										
Samtliga	9	22	29	15	7	17	7	8	31	1 670
Viktig fråga	14	22	43	19	10	18	8	7	20	418
Skola/utbildning										
Samtliga	12	33	5	8	23	18	10	9	28	1 670
Viktig fråga	17	41	6	8	27	16	9	6	22	436
Invandring										
Samtliga	9	24	7	10	7	24	11	29	26	1 670
Viktig fråga	8	18	4	9	9	33	16	47	18	404

Kommentar: Frågan lyder 'Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden?'. Procentbasen utgörs av samtliga som har besvarat frågan. I denna tabell har de som hoppade över hela frågan sammanförts med de som kryssade i "ingen uppfattning" eller hoppade över enstaka frågor. I tabellen har värdet för det parti som har högst andel bra politik det året fetstilats, och när differensen från det högsta värdet för ett annat parti är två procentenheter eller mindre så har även det fetstilats.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Resultaten i tabell 3 är tänkvärda. När vi enbart fokuserar på bedömningen av partiernas politik bland de väljare som faktiskt tycker frågan är en av viktigaste blir bilden av frågeägarskapet plötsligt tydligare. Andelen som svarar ingen uppfattning sjunker också som väntat. Det mest uppenbara är dock att de frågeägarskap vi tidigare har sett blir betydligt starkare när vi ser till de som frågan är viktig för. Ingen fråga byter dock ägare, men skillnaderna blir betydligt större. Till exempel går Moderaterna från 35 till 48 procent bra politik inom lag och ordning, Miljöpartiet från 29 till 43 procent inom miljö- och klimatpolitiken, Sverigedemokraterna ökar från 29 till 47 procent bra politik inom invandringsområdet. Socialdemokraternas ökningsar är dock något måttligare, från 36 till 39 procent bra politik inom sjukvården och från 33 till 41 procent inom skolan.

Vi ser dock även att vissa partiers andel bra politik i en del frågor sjunker när vi enbart ser till de som anser att frågan är viktig. En rimlig tolkning är att det passiva, mer eller mindre automatiska, gillande av favoritpartiets politik mattas av. Till exempel minskar Socialdemokraterna från 24 till 19 inom lag och ordning,

och Vänsterpartiet från 7 till 2 procent inom samma område. Även inom invandringsfrågan minskar Socialdemokraterna från 24 till 18 procent. Dessa områden kan inte anses tillhöra Socialdemokraternas och Vänsterpartiets traditionella profilområden. Bland partierna i det konservativa blocket finns inga exempel på lika stora minskningar när vi ser till de som tycker frågorna är viktiga. Det närmaste vi kommer är att andelen bra politik för Sverigedemokraterna inom skolan minskar från 9 till 6 procent. Även om denna analys inte förändrar den övergripande bilden så ger den troligen en mer trovärdig bild av frågeägarskapet bland de väljare som är mer sannolika att faktiskt låta det väga in på allvar i deras besluts kalkyl inför valet av parti.

Ett mångfacetterat begrepp

I detta kapitel har vi sett flera tydliga resultat. Men samtidigt ibland motstridiga. Det kan vara svårt att hålla flera tankar i huvudet samtidigt, och frågeägarskap är ett mångfacetterat och svårfångat begrepp. Längre kunde forskningsfältet kanske betraktas som lite sömnigt, men de senaste decennierna har antalet vetenskapliga publikationer rörande *issue ownership* i de internationella tidskrifterna ökat snabbt. Kapitlet har visat att Socialdemokraterna gjorde stora och breda framgångar valåret 2022 när det gäller hur deras politik uppfattades av väljarna. De har tveklöst högst andel bra politik i fler frågor än något annat parti. Samtidigt tycks deras resultat tämligen mediokra om vi sätter dem i relation till partiets storlek. Det gäller särskilt för frågor som står högst upp på väljarnas dagordning. Socialdemokraternas politik tenderar 2022 att vara mest uppskattad i de frågor som för närvarande inte befinner sig i toppen på dagordningen.

Detta kapitel har också illustrerat att vi för att få en mer komplett och nyanserad bild av frågeägarskapet bör gå bortom att enbart jämföra hur många av alla väljare som säger att ett parti har en bra politik (eller bäst politik) inom olika områden. Även om bilden riskerar att bli mindre entydig så får vi betydligt mer komplett information om vi även analyserar frågeägarskapet i relation till partiernas styrka, och specifikt bland de väljare som faktiskt tycker att de olika frågorna är viktiga för dem.

Referenser

- Bélanger, Éric (2003). Issue Ownership by Canadian Political Parties, 1953–2001. *Canadian Journal of Political Science*, 36: 539–558.
- Bolsen, Toby & Thomas J. Leeper (2013). Self-Interest and Attention to News Among Issue Publics. *Political Communication*, 30(3): 329–348.
- Budge, Ian & Dennis Farlie (1983). *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: George Allen and Unwin.

- Christensen, Love, Dahlberg, Stefan & Johan Martinsson (2015). Changes and Fluctuations in Issue Ownership: The Case of Sweden 1979–2010. *Scandinavian Political Studies*, 38(2): 137–157.
- Dahlberg, Stefan & Johan Martinsson (2015). Changing Issue Ownership through Policy Communication. *West European Politics*, 38(4): 817–838.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2019). Den positiva valårseffekten finns även 2018. I Ulrika Andersson, Annika Bergström, Björn Rönnerstrand & Patrik Öhberg (red), *Storm och Stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holian, David B. (2004). He's Stealing My Issues! Clinton's Crime Rhetoric and the Dynamics of Issue Ownership. *Political Behavior*, 26: 95–124.
- Krosnick, J.A. (1990). Government policy and citizen passion: A study of issue publics in contemporary America. *Political Behavior*, 12: 59–92.
- Martinsson, Johan (2009). *Economic Voting and Issue Ownership: An Integrative Approach*. Gothenburg: Department of Political Science, University of Gothenburg.
- Martinsson, Johan (2021). De politiska sakfrågorna inför valet 2022 – hur ser spelplanen ut? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell och Patrik Öhberg (red), *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Petrocik, John R. (1996). Issue Ownership in Presidential Elections, with a 1980 Case Study. *American Journal of Political Science*, 40(3): 825–850.
- Svenska Trender (2023). *Svenska Trender 1986–2022*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

VEM E' DE' DU VILL HA? SVENSKA FOLKETS UPPFATTNINGAR OM VIKTIGA EGENSKAPER HOS POLITIKER

FELIX CASSEL OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning

Vilka politiker vill svenska folket ha? I det här kapitlet studeras vilka egenskaper svenska folket tycker är särskilt viktiga hos en rikspolitiker och hur svenskarnas bedömningar har förändrats sedan år 2000. Resultaten pekar mot att svenska folket fått en mer elitistisk syn på sina valda företrädare. Liksom för tjugo år sedan anser svenskarna idag att ärlighet och kunnighet är de viktigaste egenskaperna hos en politiker, följt av intelligens och att vara en stark ledare. Personlighetsrelaterade egenskaper som att vara vanlig, inspirerande och ha humor anses däremot vara klart mindre viktiga. Till skillnad från vad partierna själva tycks efterfråga har egenskaper som ungdom, fungera i TV-sofforna, men också att vara kvinna, inte samma dragningskraft på väljarna. Varken nu eller då.

Niccolo Machiavelli skriver i *Fursten* att människan bedöms i större utsträckning utifrån hur hon framstår än vad hon faktiskt åstadkommer. Våra politiker är nog bekanta med denna observation. På den politiska scenen bedöms du inte enbart för vad du gjort, utan också för den du är eller inte är. En politikers egenskaper är en ständig källa till diskussion hos den tjatrande klassen. Men i det här kapitlet ska vi analysera vilka egenskaper svenska folket tycker är särskilt viktiga hos en rikspolitiker. Det är dessutom på tiden. Det är mer än 20 år sedan SOM-institutet senast gjorde det. För att belysa ämnets eviga relevans börjar vi med Liberalerna och Johan Pehrson.

Han kom, han såg, han segrade. När Nyamko Sabuni kastade in handduken och oväntat avgick som Liberalernas partiledare den 8 april 2022, fem ynka månader före riksdagsvalet, var Liberalerna uträknade. Sabuni hade inte lyckats vända den opinionsmässiga kräftgången som tilltog sedan januariavtalets tillkomst efter riksdagsvalet 2018. Problemet hade snarare förstärkts. Efter ett kritiserat filmklipp i vilket det kunde tolkas som att Sabuni skulle fly till Norge vid en invasion av Sverige valde hon att avgå. Partiet samlade vid denna tid 2,5 procent av väljarkåren enligt svensk väljaropinion (Sveriges Radio, 2022). Så tätt in på riksdagsvalet föll det sig naturligt att förste vice partiledare Johan Pehrson omedelbart tog över partiledarskapet.

Vad som därefter skedde bär stora likheter med Centerpartiets utveckling när Maud Olofsson efterträdde Lennart Daléus som partiledare våren 2001 (Hvitfelt & Nord, 2001). I likhet med Olofsson blev Pehrson flitigt exponerad i media och mycket fokus kom att läggas på hans folkliga framtoning. Pehrson tog alla chanser att låta sig porträtteras med en korv i handen och "killen vid grillen" blev ett i det närmaste patenterat begrepp som associerades med den gladlynte örebroaren. Snabbt etablerade Pehrson Liberalerna på säker mark ovanför fyra-procentspärren och i riksdagsvalet i september erhöll partiet 4,6 procent av rösterna. I Liberalernas valanalys (Liberalerna 2022: 31) pekades Pehrson ut som en central faktor bakom partiets överlevnad i riksdagen. Om Pehrson anges i valanalysen att *"Hans energi och personlighet skapade entusiasm i partiorganisationen (...) Dessutom skapades en positiv berättelse om partiet när Johan Pehrsons humor och folklighet fick uppmärksamhet i media, via såväl kampanjer som genom "killen vid grillen"-uppslag"*.

Liberalernas opinionsmässiga förvandling under Johan Pehrson och beskrivningen om densamma i partiets valanalys ger onekligen upphov till en rad frågor om personer och politik. Är det viktigare för partierna att deras ledare uppvisar vissa personliga karaktärsdrag än sakpolitiska övertygelser? I vilken utsträckning påverkar partiernas önskemål om vissa egenskaper jakten på nya partiledare? Liknande frågor kan ställas utifrån väljarperspektivet. Hur viktiga är en partiledares egenskaper för väljares val av parti, och vilka egenskaper hos en politiker framhålls som viktigast bland väljarna?

Vad vet vi om vilka egenskaper väljarna söker efter hos en politiker?

Betydelsen av en politikers egenskaper för väljares partival och utvärdering av politiker har gett upphov till en rik forskningsdiskussion. En brett förekommande distinktion i litteraturen är den mellan politiskt relevanta egenskaper å ena sidan och personlighetsmässiga egenskaper å andra sidan (Ohr & Oscarsson, 2013). Politiskt relevanta egenskaper omfattar attribut som relaterar till politikerns prestation i arbetet, så som kunnskap, ärlighet, intelligens och ledarskapsförmågor. Bland de personlighetsmässiga egenskaperna förekommer attribut som i högre utsträckning relaterar till yttre faktorer, så som att tillhöra ett visst kön eller ålderskategori. Andra egenskaper som lyfts fram bland de personlighetsrelaterade faktorerna hör till sådana som enklast kan samlas under begreppet karisma (Miller, 1986). Att vara bra i tv, ha humor, vara inspirerande och en skicklig debattör utgör exempel på egenskaper som faller under denna kategori.

Den främsta trötan i tidigare forskning har gällt vilken typ av egenskaper som i högst utsträckning påverkar väljarnas utvärdering av partiledare och val av parti: egenskaper som associerar till kompetens eller egenskaper som associerar till värme (Laustsen & Bor, 2017). Här konkurrerar i någon mån två olika forskningsdiscipliner mot varandra. Statsvetenskaplig forskning har framför allt lyft fram att olika typer av kompetensbaserade egenskaper, till exempel kunnskap och intelligens,

sätter starkast prägel på väljares bedömning av politiker. Huruvida politikern anses kompetent för sitt uppdrag, eller bedöms ha utfört detsamma på ett kompetent sätt anses utgöra det mest framträdande måttet när väljare utvärderar politiker (Kinder, 1986). Detta har också bekräftats i flera empiriska observationsstudier av framför allt amerikanska väljardata. Även experimentellt har det kunnat beläggas att väljare i högre utsträckning föredrar en politiker som uppfattas som kompetent men känslolokal framför en politiker som uppfattas som varm men inkompetent (Funk, 1997).

Kritik mot de statsvetenskapliga forskningsrönen saknas emellertid inte. Många av studierna går decennier tillbaka och fokuserar närmast uteslutande på amerikanska presidentkandidater (Laustsen & Bor, 2017). En konkurrerande teori hämtad från socialpsykologisk forskning lyfter fram att egenskaper som utstrålar värme är av större betydelse för hur människor i allmänhet bildar sina uppfattningar om andra. På den politiska arenan blir denna teoretiska ansats relevant. Enligt teorin bildar människor initialt uppfattningar om andra baserat på deras intentioner snarare än på om de har förmåga att fullfölja intentionerna i fråga. De initialt formade uppfattningarna om värme är dessutom starkare än uppfattningar om kompetens (Fiske m.fl., 2007). Enligt denna ansats styrs uppfattningar om politiker primärt av huruvida personen utstrålar värme snarare än kompetens, och att dessa värmerelaterade egenskaper är av större betydelse för väljares utvärdering av politiker än kompetensrelaterade egenskaper. Också nyare forskningsresultat från såväl experimentella studier som amerikansk väljardata visar att värmerelaterade egenskaper bedöms som klart viktigare av väljare vid kandidatutvärdering och partival jämfört med egenskaper som signalerar kompetens, ledarskap och integritet (Laustsen & Bor, 2017).

Den stora delen av forskningsområdet har varit inriktad på politiskt relevanta egenskaper och i vilken utsträckning uppfattningar om partiledarna påverkar partival (Laustsen & Bor, 2017; Ohr & Oscarsson, 2013). I den svenska kontexten sågs det dock länge med viss skepsis på förekomsten av partiledareffekter. Partierna har under lång tid spelat en långt större roll för väljarnas val av parti än dess kandidater. Inte minst bidrog det svenska valsystemet utan möjlighet att rangordna kandidater och personröstning länge till detta faktum (Holmberg, 2009). Förändringar i det mediala och politiska landskapet har emellertid skapat en bördig jordmån för ett allt större fokus på politikeregenskaper. Väljarnas förändrade mediekonsumtion och sociala mediers växande betydelse har förändrat partiernas kommunikationsstrategier och medfört att fokus i allt högre grad hamnat på partiledares egenskaper (Esser & Strömbäck, 2014). Vid sidan av medierelaterade förändringar har de känslomässiga banden mellan väljare och partier successivt försvagats. När en tidigare starkt strukturerande kraft som partiidentifikation blir allt mindre viktig ökar betydelsen av kortsiktiga faktorer för partival, till exempel deras politiska förtredare (Barisione, 2009). Det empiriska stödet för att partiledare har en signifikant

betydelse för partival är emellertid alltså svagt, även om en viss generell ökning de senaste årtiondena kan skönjas (Barisione, 2009; Garzia, 2022).

Givet utvecklingen som beskrivits ovan är det måhända mindre överraskande att frågan om politikers egenskaper kommit att få en allt större tyngd i den mediala och politiska debatten. I detta kapitel drar vi vårt strå till stacken genom att redovisa vilka egenskaper svenska folket idag tycker är särskilt viktiga för en rikspolitiker och jämför med resultaten från år 2000, när frågebatteriet senast ställdes i den nationella SOM-undersökningen.

Egenskaper som är viktiga för rikspolitiker

I den nationella SOM-undersökningen 2000 och 2022 ställdes en fråga som handlade om vilka egenskaper svenskarna anser vara viktiga för en rikspolitiker. Frågan löd: "Vilka egenskaper tycker du är särskilt viktiga för en rikspolitiker?" De olika egenskaperna respondenterna hade att välja bland var tolv till antalet: "Att vara ung", "Att ha förmåga att fatta snabba beslut", "Att vara en skicklig debattör", "Att göra sig bra i TV", "Att vara kunnig i politiska frågor", "Att vara som vanliga människor", "Att vara erfaren", "Att vara kvinna", "Att ha humor", "Att vara inspirerande", "Att vara ärlig", "Att vara en stark ledare". Vi ställer samma fråga igen, men har valt att lägga till ytterligare ett alternativ "Att vara intelligent". Svarsskalan går mellan "Mycket viktig egenskap", "Ganska viktig egenskap", "Varken viktig eller oviktig egenskap", "Ganska oviktig egenskap" och "Mycket oviktig egenskap".

I tabell 1 jämförs hur människor för drygt tjugo år sedan såg på vilka egenskaper som var viktiga med hur det såg ut 2022. Det första man kan konstatera är att svenskarnas rangordning av viktiga egenskaper delvis har förändrats. De allra viktigaste egenskaperna är fortfarande att vara ärlig och kunnig. Men det har skett en liten förskjutning. Det har blivit något mindre viktigt att vara ärlig och något mer viktigt att vara kunnig. Den tredje viktigaste egenskapen år 2000 var att vara som vanliga människor och att vara erfaren. 2022 har dessa två egenskaper sjunkit i betydelse. Att vara som vanliga människor har sjunkit med hela 16 procentenheter. Det är framför allt personer till vänster som har ändrat uppfattning om betydelsen av att vara som en vanlig människa. 2000 ansåg 58 procent att det var en viktig egenskap och 2022 är det 36 procent, det vill säga en minskning med 22 procentenheter. Personer till höger anser också att det är en mindre viktig egenskap 2022 än vad som var fallet 2000. Men där är minskning mindre spektakulär. 2000 tyckte 47 procent att vara vanlig var en väldigt viktig egenskap. 2022 har den andelen sjunkit tio procentenheter till 37 procent. Sverigedemokraternas anhängare är de som i störst utsträckning anser att vara vanlig är en mycket viktig egenskap (49 procent). Anhängare till Miljöpartiet (22 procent) och Vänsterpartiet (25 procent) är de som i lägst grad tycker att egenskapen är betydelsefull. För 20 år sedan var det annorlunda, då var det över 60 procent av vänsterpartisterna som ansåg det vara en mycket viktig egenskap (64 procent) och över hälften av miljöpartisterna

(55 procent). Humor är också en egenskap som är klart mindre viktig 2022 än 2000. Men här är nedgången jämnstor bland olika grupper.

Till 2022 lade vi alltså till "intelligent" bland egenskaperna. Resultatet i tabell 1 visar att det är ett uppskattat anlag. Intelligens är den tredje viktigaste egenskapen hos en rikspolitiker. De tre viktigaste egenskaperna för en rikspolitiker 2022 är således att vara ärlig, kunnig och intelligent. Nu vet vi inte hur människor hade rankat intelligens 2000, men att döma av trenderna verkar egenskaper som att vara ärlig, vanlig, att ha humor och inspirerande vara mindre populära idag än vad som var fallet för drygt 20 år sedan. Till och med erfaren är mindre viktig. Under senare år har medelåldern för riksdagsledamöterna sjunkit (SCB, 2020). Ett sätt att förstå varför svenskarna har nedgraderat erfarenhet är att de samtidigt kommit att uppskatta ungdom. Så är emellertid inte fallet. Ung är fortfarande en irrelevant egenskap för en rikspolitiker. Endast en procent anser att det mycket viktigt att vara ung.

Tabell 1 Mycket viktiga egenskaper för en rikspolitiker, 2000 och 2022 (procent)

Att vara:	2000	2022	Förändring
Ärlig	86	81	-5***
Kunnig	74	78	+4***
Intelligent	-	57	
Som vanliga människor	53	37	-16***
Erfaren	52	46	-6***
Stark ledare	49	53	+4***
Inspirerande	39	30	-9***
Skicklig debattör	22	24	+2
Humor	21	9	-12***
Snabba beslut	18	18	0
Bra i TV	6	7	+1
Kvinna	6	6	0
Ung	3	1	-2

Kommentar: Frågan lyder 'Vilka egenskaper tycker du är särskilt viktiga för en rikspolitiker?'. 'Att vara ung'. 'Att ha förmåga att fatta snabba beslut'. 'Att vara en skicklig debattör'. 'Att göra sig bra i TV'. 'Att vara kunnig i politiska sakfrågor'. 'Att vara som vanliga människor'. 'Att vara erfaren'. 'Att vara kvinna'. 'Att ha humor'. 'Att vara inspirerande'. 'Att vara ärlig'. 'Att vara en stark ledare'. 'Att vara intelligent' (endast 2022). Svarsalternativen är 'Mycket viktig', 'Ganska viktig', 'Varken viktig eller oviktig', 'Ganska oviktig' samt 'Mycket oviktig'. Det som redovisas i tabellen är det som anser egenskapen vara 'Mycket viktig'. Procentbasen utgörs av de som besvarade frågan. Lägst antal svar 2000: 1 623 (Att göra sig bra i TV). Lägst antal svar 2022: 1 506 (Att ha förmåga att fatta snabba beslut). Egenskaperna i tabellen är rangordnade efter hur viktiga de var i undersökningen från 2000. *** p<0,001, ** p<0,01, * p<0,05

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000 och 2022.

En tolkning av resultaten är att det finns en tendens att människor fått en mer elitistisk syn på politiker. Politikerna ska förutom att vara ärliga, kunniga och intelligenta även vara starka ledare. En rikspolitiker som har humor, är inspirerande och vanlig är däremot mindre gångbar idag än vad som var fallet år 2000. Man kan också vända på listan och studera vilka egenskaper som är minst viktiga för en rikspolitiker. Enligt svenskarna är att vara ung, kvinna och göra sig bra i TV inte några speciellt viktiga egenskaper, varken 2000 eller 2022. Till den listan kan man 2022 även lägga till att ha humor. Trots att vi kan se att kvinnor och män i allt större utsträckning väljer olika politiska partier och att vi har haft en kvinnlig statsminister så har inte egenskapen att vara en kvinna ökat i betydelse. Den är lika oviktig idag som för 20 år sedan.

Vilka är det som tycker att vara ärlig, kunnig och intelligent är de allra viktigaste egenskaperna hos en rikspolitiker? I tabellen nedan har vi slagit samman de tre viktigaste egenskaperna 2022 till en tvådelad variabel, där de som kryssat för att alla tre är mycket viktiga har värde 1 och de som anser att två eller färre av egenskaperna är mycket viktiga har värde 0. Av svarspersonerna är det 45 procent som kryssat för att de anser att vara ärlig, kunnig och intelligent tillsammans är mycket viktiga egenskaper. Man kan säga att det råder en ganska stor uppslutning kring betydelsen av att en rikspolitiker har dessa tre attribut. I tabell 2 analyseras vilka faktorer som bäst kan förklara vilka som anser att de ovan nämnda egenskaperna är mycket viktiga. Det första man kan konstatera är att egenskaperna inte är något som skiljer partianhängarna åt. De är överensgällande egenskapernas vikt. Däremot kan vi se att kvinnor, yngre och politiskt intresserade i större utsträckning än andra framhåller de tre egenskaperna. Om man försöker beräkna sannolikheten för att en ung politiskt intresserad kvinna tycker att ärlighet, kunnighet och intelligens sammantaget är mycket viktiga egenskaper hos en rikspolitiker visar det sig att den är ganska hög, 72 procent. En politiskt ointresserad äldre man har bara en beräknad sannolikhet på 25 procent att lyfta fram dessa egenskaper. Skillnaderna är stora, men man ska ha i åtanke att vi i den här beräkningen bygger på relativt få individer.

Värt att nämna, när det kommer till kön, är att män inte lyfter fram andra egenskaper än kvinnor. I stället anser män generellt att olika typer av egenskaper är mindre viktiga. Av tretton egenskaper för rikspolitiker tycker kvinnor att nio av dem är viktigare än vad män gör. De fyra av egenskaperna där män och kvinnor är ense om deras betydelse är att göra sig bra i TV, att vara ung, att ha humor och vikten av att vara ärlig.

Tabell 2 Ärlig, kunnig och intelligent som mycket viktiga egenskaper för en rikspolitiker, 2022 (OLS)

Kvinna	0.08** (0.03)
Ålder (15–90)	-0.01** (0.00)
Högutbildad	-0.01 (0.03)
Politiskt intresserad	0.11** (0.02)
Parti (Referensgrupp: Socialdemokraterna)	
Vänsterpartiet	0.01 (0.06)
Centerpartiet	0.01 (0.06)
Liberalerna	0.08 (0.06)
Moderaterna	0.02 (0.04)
Kristdemokraterna	0.08 (0.06)
Miljöpartiet	-0.03 (0.06)
Sverigedemokraterna	0.05 (0.04)
Konstant	0.22** (0.07)
Antal svar	1 325
R ²	0.03

Kommentar: Tabellen visar resultaten från en OLS-regression med standardfel inom parentes. Den beroende variabeln är kodad 1 om den svarande har angett att 'Ärlig', 'Kunnig' och 'Intelligent' är mycket viktiga egenskaper för en rikspolitiker, och kodad 0 om den svarande angett att två eller färre av egenskaperna är mycket viktiga. Variabeln "Universitetsutbildning" utgår från en utbildningsvariabel kodad 'Låg', 'Medellåg', 'Medelhög', 'Hög'. 'Hög' har kodats 1 medan övriga kategorier har kodats 0. Variabeln "Politiskt intresserad" utgår från frågan 'Hur intresserad är du i allmänhet av politik?' Skalan har vänts och lyder 'Inte alls intresserad', 'Inte särskilt intresserad', 'Ganska intresserad' och 'Mycket intresserad'. För formulering av frågan och svarsalternativen, se kommentar under tabell 1. Standardfelen visas inom parentes. ** p<0,01, * p<0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Om vi använder förklaringsfaktorerna i tabell 2 (kön, ålder, utbildning och politiskt intresse) och kompletterar dem med ideologi för att utröna vilken av de elva önskvärda egenskaperna hos en rikspolitiker det råder mest oenighet kring bland svenskarna, så ser vi lite olika mönster. I tabell 3 kan vi se att det finns störst skill-

nad mellan könen när det gäller betydelsen av att vara en stark ledare. 60 procent av kvinnorna tycker att egenskapen av att vara en stark ledare är mycket viktig, medan knappt hälften av männen (47 procent) delar den bedömningen. Vi kan också notera en ideologisk polarisering kring vissa egenskapers vikt. Den största ideologiska skillnaden finns gällande hur viktigt det är för en rikspolitiker att vara kvinna. Män till vänster tycker i större utsträckning att den är mycket viktig (11 procent) än män till höger gör (2 procent). Den egenskap som skiljer yngre och äldre mest åt är vikten av att vara intelligent. Två tredjedelar av människor mellan 16 och 29 år tycker att intelligens är viktigt (65 procent), medan runt hälften (51 procent) av människor över 65 år av samma åsikt.

Uppfattningen om hur viktigt det är för en rikspolitiker att vara som vanliga människor är något som människor med låg respektive hög utbildning har skilda uppfattningar om. Detsamma gäller för människor som i olika grad är intresserade av politik. Män som inte har universitetsutbildning tycker det är viktigare att politiker är som folk är mest (43 procent) än vad universitetsutbildade tycker (26 procent). Det är också tydliga skillnader mellan dem som har ett litet och stort politiskt intresse. De som saknar intresse för politik tycker att vara som en vanlig människa är betydligt viktigare (51 procent) än vad de som är mycket intresserade gör (30 procent).

Tabell 3 Mycket viktiga egenskaper hos en rikspolitiker uppdelat på olika bakgrundsvariabler, 2022 (procent)

Bakgrundsvariabel	Egenskap	Skillnader	
Kön	Stark ledare	Kvinnor	60
		Män	47
Ideologi	Kvinna	Klart vänster	11
		Klart höger	2
Ålder	Intelligent	16–29 år	65
		65 år eller äldre	51
Utbildning	Vanlig människa	Ej högutbildad	43
		Högutbildad	26
Politiskt intresse	Vanlig människa	Inte alls intresserad	51
		Mycket intresserad	30

Kommentar: Procentbasen utgörs av de som besvarade frågorna. För formulering av frågan och svarsalternativen, se kommentar under tabell 1. För kodning av bakgrundsvariabler, se kommentar under tabell 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Vem e' de' vi vill ha?

I det här kapitlet har vi studerat hur svenska folkets preferenser kring rikspolitikers egenskaper förändrats genom att jämföra resultat från de nationella SOM-undersökningarna 2000 och 2022. Resultaten signalerar såväl kontinuitet som förändring. Liksom år 2000 framhålls kunnig och ärlig som de allra viktigaste egenskaperna hos en rikspolitiker, kompletterat med intelligent från 2022 års undersökning. Kunnig har dessutom blivit en signifikant viktigare egenskap sedan 2000, medan ärlig blivit signifikant mindre viktig, om än från höga nivåer. Vi kan också konstatera att viss polarisering råder kring en del av egenskapernas vikt. Högutbildade, politiskt intresserade personer till vänster tycker att vara vanlig är väsentligt mindre viktigt jämfört med personer med lägre utbildning, lägre politiskt intresse och med hjärtat till höger. Däremot spelar det en väsentligt större roll för vänsterlutande personer än högerlutande att rikspolitiker är kvinnor.

Det är också intressant att konstatera att egenskaper som vanlig, inspirerande och rolig idag över lag anses vara väsentligt mindre viktiga jämfört med för 20 år sedan. Som tidigare nämnt pekades Johan Pehrsons humor och folklighet ut i Liberalernas valanalys som den främsta förklaringen till att partiet kravlade sig över fyra-procentsspärren i riksdagsvalet. Resultaten från det här kapitlet indikerar att den slutsatsen kan vara något förenklad. Politikeregenskaper som Liberalerna själva associerar med sin partiledare anses idag vara klart mindre viktiga än för 20 år sedan och intar inte någon topposition när svenska folket får rangordna egenskaper. Vad som räddade Liberalerna kvar i riksdagen tycks därför primärt ha varit något annat. En tydligare linje i regeringsfrågan och vapenvila i partiets interna falangstrider borde kanske viktas upp i den liberala valanalysen.

Vissa av egenskaperna anses av väljarna vara lika oviktiga idag som för 20 år sedan. Det är noterbart att egenskaperna ung, kvinna och göra sig bra i TV anses vara de tre minst viktiga egenskaperna bland svenska folket både idag och för 20 år sedan. Dessa yttre faktorer, inte minst ungdom och förmåga att gå igenom rutan, lyfts numera ofta fram av partierna själva när de med ljus och lykta söker efter en ny partiledare. Vitalisering av politiska partier och förtroende för desamma tycks ofta bygga på föreställningen att en yngre partiledare kan attrahera nya väljargrupper och bättre kommunicera partiets politik – inte genom en förändring av den förda politiken som sådan. Vi kan konstatera att opinionen går på tvärs med för partierna trendiga egenskaper.

Istället verkar det som att väljarna idag har en mer elitistisk syn på politiker. Att vara ärlig, kunnig, intelligent och stark ledare anses vara de viktigaste egenskaperna 2022 och vittnar om att väljarna i högre utsträckning efterfrågar politiskt relevanta egenskaper än tidigare, på bekostnad av mer personlighetsmässiga attribut. De kombinerade egenskaperna tycks också i högre utsträckning attrahera yngre, politiskt intresserade kvinnor. Vad som föranlett en ökad efterfrågan på politiker som signalerar kompetensrelaterade egenskaper kan man bara spekulera kring.

Väljarpreferenser uppstår inte i ett vakuum utan samspelar sannolikt med den kontext i vilken politiker och väljare befinner sig. Sverige anno 2022 präglades bland annat av en valrörelse där mer fokus riktades mot partiledare och rikspolitiker än under mellanvalsperioden när den senaste undersökningen av politikernas egenskaper gjordes. Den ökade mediebevakningen kring politiker som ett valår frambringar gör sannolikt väljarna mer medvetna om vilka egenskaper de önskar – och inte önskar – hos sina politiska representanter. Det osäkra omvärldsläget ska inte heller uteslutas påverka väljarnas rangordning (Merolla & Zechmesiter, 2009). Vi vet till exempel sedan tidigare att kvinnor upplever högre oro för olika samhällsföreteelser än män (Öhberg, 2019). Knappt hade coronapandemins svallvågor lagt sig när Ryssland den 24 februari 2022 inledde sin fullskaliga militära invasion av Ukraina. Med kriget åter på den europeiska kontinenten tedde sig Sveriges säkerhetspolitiska läge mer hotfullt än på länge och föranledde en historisk ansökan om medlemskap i Nato i maj 2022. Det ryska anfallskriget och den utdragna svenska Nato-anslutningsprocessen kan utgöra en faktor till varför svenska folket efterfrågar kunniga och starka ledare i signifikant högre utsträckning idag jämfört med för 20 år sedan. Krig och konflikter har i flera kontexter funnits stärka preferenser för ledare som utstrålar olika typer av styrka (Laustsen & Bang Pedersen, 2017). När omvärldsläget blir mer hotfullt tycks mer jovialiska egenskaper som att vara inspirerande och ha humor helt enkelt få stryka på foten. Kärva tider ökar efterfrågan på kärva ledare.

Referenser

- Barisione, Mauro (2009). So, what difference do leaders make? Candidates' images and the "conditionality" of leader effects on voting. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 19(4): 473–500.
- Esser, Frank & Jesper Strömbäck (red, 2014). *Mediatization of politics: Understanding the transformation of Western democracies*. Cham: Springer.
- Fiske, Susan T., Cuddy, Amy J. & Peter Glick (2007). Universal dimensions of social cognition: Warmth and competence. *Trends in cognitive sciences*, 11(2): 77–83.
- Funk, Carolyn L. (1997). Implications of political expertise in candidate trait evaluations. *Political Research Quarterly*, 50(3): 675–697.
- Garzia, Diego, Ferreira da Silva, Frederico & Andrea De Angelis (2022). Partisan dealignment and the personalization of politics in West European parliamentary democracies, 1961–2018. *West European Politics*, 45(2): 311–334.
- Holmberg, Sören (2009). Candidate Recognition in Different Electoral Systems. I *The Comparative Study of Electoral System*, red. Hans-Dieter Klingemann. Oxford: Oxford University Press, 158–7.
- Hvitfelt, Håkan & Lars Nord (2001). Förlänger ett gott skratt politikerlivet? I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Land, du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Kinder, Donald, R. (1986). Presidential character revisited. I Richard, R. Lau & Donald O. Sears. *Political Cognition*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 233–255.
- Laustsen, Lasse & Alexander Bor (2017). The relative weight of character traits in political candidate evaluations: Warmth is more important than competence, leadership and integrity. *Electoral Studies*, 49: 96–107.
- Laustsen, Lasse & Michael Bang Petersen (2017). Perceived conflict and leader dominance: Individual and contextual factors behind preferences for dominant leaders. *Political Psychology*, 38(6): 1083–1101.
- Liberalerna (2022). Rapport från Liberalernas valanalysgrupp om valet 2022. <https://www.liberalerna.se/wp-content/uploads/valutvardering-2022.pdf>
- Merolla, Jennifer L. & Elisabeth J. Zechmeister (2009). Terrorist threat, leadership, and the vote: Evidence from three experiments. *Political Behavior*, 31:575–601.
- Miller, Arhur H., Wattenberg, Martin P. & Oksana Malanchuk (1986). Schematic assessments of presidential candidates. *American Political Science Review*, 80(2): 521–540.
- Ohr, Dieter & Henrik Oscarsson (2013). Leader traits, leader image, and vote choice. I Kees Aerts, Andre Blais & Hermann Schmitt (red), *Political Leaders and Democratic Elections*. New York: Oxford University Press.
- SCB (2020). *Valda av folket. En studie av social representativitet i folkvalda församlingar*. Demokratisk rapport 25.
- Sveriges Radio (2022). Grafik: Svensk väljaropinion april 2022. Sammanställd av Kantar Sifo på uppdrag av Sveriges Radio Ekot, publicerad 7 maj 2022. <https://sverigesradio.se/artikel/grafik-svensk-valjaropinion-april-2022>
- Öhberg, Patrik (2019). Vad är höglitarna oroliga för? I Anders Carlander, Patrik Öhberg & Elias Mellander (red), *Ingen kommer undan kulturen*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

RÖSTDELNING I ETT NYTT POLITISKT LANDSKAP

GISSUR Ó ERLINGSSON, MARIA SOLEVID,
ANNA CEDERHOLM LAGER OCH HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

Under flera årtionden har vi kunnat bevittna en trendmässig ökning av röstdelningen i Sverige: allt fler väljare röstar på olika partier i nationella, regionala och lokala val. I det här kapitlet följer vi upp hur röstdelningen utvecklats i samband med de allmänna valen i september 2022. Tidigare studier har visat att röstdelning i huvudsak äger rum mellan partier inom de traditionella blocken i svensk politik. Mot bakgrund av den förändrade konfliktstrukturen i det svenska partisystemet är det dock inte orimligt att anta att förutsättningarna för röstdelning har ändrats. I kapitlet ställs därför den övergripande frågan om den ökade parlamentariska instabiliteten på nationell nivå – exempelvis Alliansens sammanbrott, Januariavtalets tillblivelse (och tillika upplösning), nya koalitionssignaler inför 2022 års val, samt problemen för flera riksdagspartier att alls ställa upp i flera kommuner – har satt några spår i svenska väljares röstdelning.

Det här kapitlet analyserar fenomenet röstdelning i de allmänna valen 2022, det vill säga när väljare röstar på *olika* partier i de samtidiga valen till riksdag, kommun och region. Längre var uppfattningen att den självständiga kommunale väljaren inte fanns. För trettio år sedan konstaterade exempelvis Sören Holmberg (1993: 16) att då tillgängliga data indikerade att kommunala val *inte* avgjordes av kommunala frågor utan istället av ”rikspolitiska partisympatier, rikspolitiska frågor och nationella valvindar”.

Mycket vatten har runnit under broarna sedan dess. Från 1980-talets andra hälft har nämligen röstdelningen ökat. Men under de fem val som ägde rum under perioden 1970–1982 var röstdelning i det närmaste ett exotiskt inslag i svenskens väljarbeteende. Mer specifikt valde knappt var tionde väljare att göra detta då. Nu är läget väsentligt annorlunda: drygt var tredje väljare delar sina röster på det här sättet, vilket alltså är en mycket tydlig ökning sedan 1970 då den gemensamma valdagen infördes.

Röstdelning i Sverige

Utifrån tidigare studier, vad vet vi då om röstdelning i Sverige? Låt oss börja med att konstatera att få gett sig i kast med att förklara *varför* man röstdelar, vilket delvis

kan förklaras av bristen på breda väljarundersökningar på kommunal nivå. Erlingsson och Oscarsson (2015) har dock lanserat fyra övergripande arbetshypoteser:

- **Utbudsperspektivet:** Väljaren dras till ett annat alternativ än det traditionella förstahandsalternativet, till exempel för att ett annat riksdagspartis lokalavdelning eller ett genuint lokalt parti förmår övertyga väljarna om sin trovärdighet i någon brännhet lokal fråga som dykt upp på dagordningen inför ett val.
- **Röstmagnetperspektivet/personfaktorn:** Väljare dras till ett annat parti än sitt favorit-riksdagsparti därför att partiet företräds av en person som inger förtroende eller uppammar entusiasm hos väljaren.
- **Protestperspektivet:** Väljare stöts på ett negativt sätt bort från sitt favoritalternativ (och detta kan vara antingen lokalt eller nationellt) och väljer att rösta på ett annat parti än sitt traditionella förstahandsval i kommun- eller i riksdagsval.
- **Stödröstningsperspektivet:** Av strategiska skäl överger väljaren (i riksdags- eller kommunval) sitt förstahandsalternativ för att hjälpa ett annat parti över spärren till antingen kommun- eller riksdagsval.

Med det sagt, för kapitlets syften är kanske det mest intressanta resultatet från tidigare studier att röstdelning i huvudsak sker mellan partier *inom* de traditionella blocken, det vill säga antingen mellan partier inom det tidigare borgerliga blocket, eller mellan partier inom det rödgröna blocket (se Erlingsson & Oscarsson, 2015; Berg, Erlingsson & Oscarsson, 2019).

Vi menar dock att det inte är alldeles uppenbart att detta resultat skulle upprepa sig i valet 2022. Situationen inför det senaste valet var nämligen delvis en annan jämfört med läget i föregående val. Mot bakgrund av den förändrade konfliktstrukturen i det svenska partisystemet, Januariavtalet 2019 tillkomst (och upplösning), samt Centerpartiets avståndstagande från de forna Allianskollegornas val att aktivt samarbeta med Sverigedemokraterna, är det inte orimligt att tro att premisserna för röstdelning har förändrats.

Till det kommer ytterligare två aspekter som kan ha påverkat förutsättningarna för röstdelning. Det första rör att de medlemsmässigt minsta riksdagspartierna – Miljöpartiet, Kristdemokraterna och Liberalerna – haft påtagliga problem att *alls* förmå ställa upp med kandidater i de kommunala valen (jfr. *Dagens Arena*, 2021). I ett stort antal kommuner kan alltså läget vara sådant att en given väljares förstapreferens (dvs. något av dessa riksdagspartier) inte ens finns på menyn. Det medför att väljarna kan tillfredsställa sin förstapreferens på riksnivån, men inte lokalt. De tvingas därmed till röstdelning. För det andra tillkommer de fortsatta framgångarna för så kallade ”övriga partier”, alltså partier som saknar riksdagsrepresentation, varav många primärt ställer upp till val i endast en enda kommun (Erlingsson m. fl., 2022: kap. 6). Röstdelning är förstås en helt nödvändig förutsättning för dessa partiers framgång och överlevnad. Om inte väljarna kan tänka sig rösta på andra

partier än riksdagspartierna i kommunalvalen saknas naturligtvis förutsättningar för lokala partiers framgång.

I det här kapitlet riktar vi vår uppmärksamhet mot röstdelningen mellan riksdagsval och kommunval. Vi motiverar valet utifrån att den kommunala nivån, genom det kommunala självstyret och den kommunala skatten på inkomst, sammantaget står för den största delen av de offentliga utgifterna och därmed även för den politik som invånarna i Sverige möter till vardags.¹ I kapitlet kommer vi att behandla följande frågeställningar:

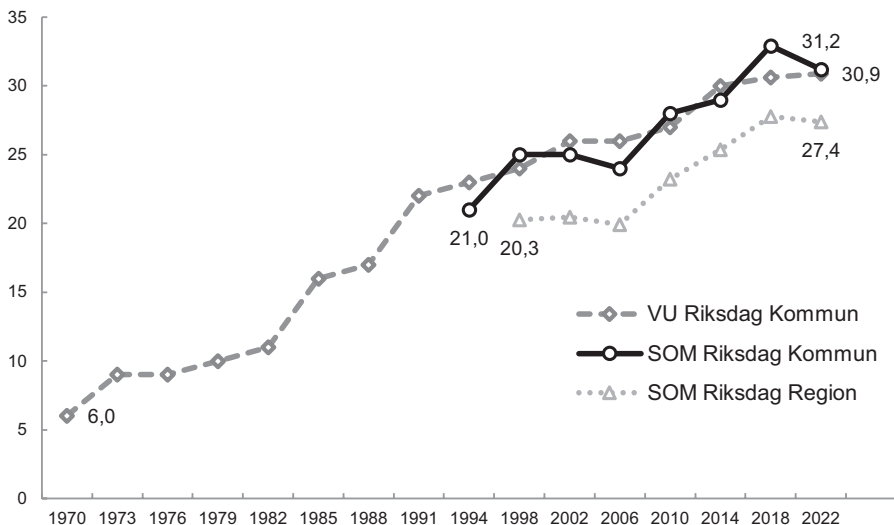
- 1) I vilken utsträckning röstdelade svenska väljare mellan riksdag och kommun respektive riksdag och region i de allmänna valen 2022 i jämförelse med tidigare val?
- 2) Vilka partier lyckas bättre i kommunvalen jämfört med riksdagsvalen, och vilka partier tenderar att förlora mer röster till lokala partier?
- 3) I ljuset av de förändrade partiblocken, vilka röstdelningskombinationer var vanligast 2022 och hur har det förändrats över tid?
- 4) Vilka demografiska och politiska faktorer påverkar röstdelning?

Röstdelning 2022 jämfört med tidigare val

Som påpekades inledningsvis har utvecklingen avseende röstdelning varit trendmässigt ökande i Sverige sedan införandet av den gemensamma valdagen 1970 (se figur 1). Särskilt på 1970-talet, men även i början av 1980-talet, var röstdelning ett rätt så ovanligt inslag i väljarbeteendet. Endast mellan sex och elva procent av väljarna ägnade sig åt detta under valen 1970–1982. Men andelen väljare som röstar på olika partier i riksdagsval och kommunval har allt sedan 1970-talet stadigt ökat i de flesta, om än inte riktigt i alla, val och där vi börjar se stora förändringar från ett val till ett annat från och med 1985 års val.

I 2022 års val röstade cirka 31 procent av väljarna på olika partier i de samtida valen till riksdag och kommun. Drygt 27 procent röstade på olika partier i riksdagsvalet och regionvalen. Även om de olika datakällor vi har tillgång till ger lite olika skattningar kan vi åtminstone konstatera att det *inte* slogs något nytt röstdelningsrekord 2022. Detta skulle kunna tolkas som ett litet trendbrott, med tanke på den hyggligt stadiga ökningen av röstdelning vi sett över de gångna decennierna. Vi kan dessutom konstatera att röstdelningen grovt sett, de nya politiska konfigurationerna till trots, ligger på ungefär samma nivå 2022 som 2018.

Figur 1 Röstdelning i Sverige under femtio år. Andel som röstar på olika partier i riksdagsval och kommunval, 1970–2022 (procent)

Kommentar: Resultaten visar andelen röstande väljare i riksdagsval och kommunval som uppger att de röstat på olika partier i de båda valen. Resultaten från Valundersökningarna är oviktade.

I SVT/VALU, som inte redovisas i figuren, har andelen röstdelare skattats på följande sätt 1991: 23 procent, 1994: 21 procent, 1998: 24 procent, 2002: 26 procent, 2006: 27 procent; 2010: 30 procent, 2014: 32 procent, 2018: 35 procent, 2022: 34 procent (med de tre senaste skattningarna viktade efter det officiella valresultatet i Riksdagsvalet).

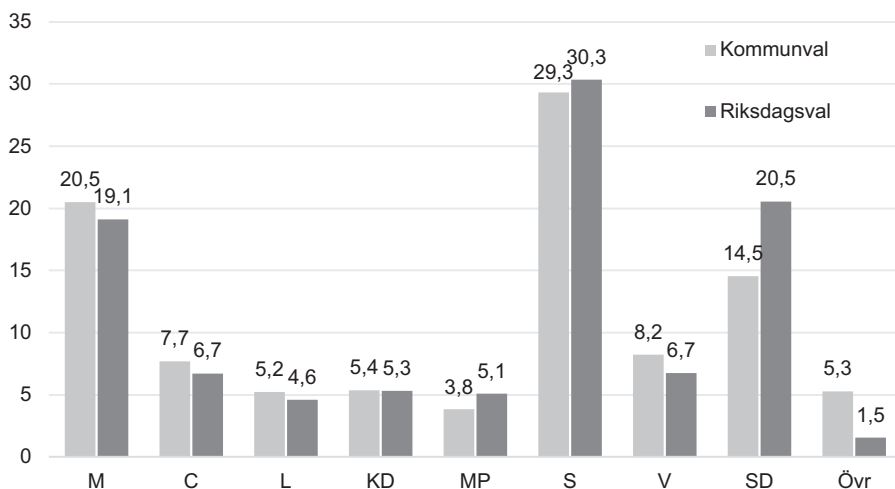
Källa: Valundersökningen 1970–2022 och den nationella SOM-undersökningen 1994–2022.

Partierna som lyckas bättre lokalt än nationellt

Röstdelning kan i många fall spela en avgörande roll i de lokala valen på så sätt att de kan ge upphov till helt andra styrke- och majoritetsförhållanden på kommunnivå jämfört med riksnivån. I figur 2 redovisas de aggregerade valresultaten i de samtida valen till Riksdagen och de 290 kommunala valen den 11 september 2022. För de flesta partier är skillnaderna i det aggregerade röststödet mellan Riksdagsval och kommunval mycket liten, oftast bara omkring, eller lite drygt, en procentenhet. Moderaterna, Centerpartiet, Liberalerna och Vänsterpartiet har alla något lägre röststöd i Riksdagsvalet jämfört med deras aggregerade resultat i kommunvalen medan det omvända gäller för Miljöpartiet, Socialdemokraterna och Sverigedemokraterna (se också tabell 1). Det ska understrykas att Sverigedemokraterna trots sina framgångar alltjämt underpresterar kraftigt i kommunvalen – de fick sex procentenheter färre röster i kommunvalen jämfört med riksdagsvalet. Att Sverigedemokraterna får starkare stöd i riksdagsvalet än i genomsnitt i de 290

kommunvalen känner vi igen från tidigare val (se Erlingsson & Oscarsson, 2015; Berg, Erlingsson & Oscarsson, 2019).

Figur 2 Partiernas aggregerade röststöd i riksdagsvalet och kommunvalet den 11 september 2022 (procent)

Kommentar: I denna jämförelse har ingen hänsyn tagits till att det är olika antal röstberättigade i riksdagsval jämfört med kommunala val.

Källa: Valmyndigheten (www.val.se).

Historiskt har partiernas över- respektive underrepresentation i de lokala valen varierat en hel del (se tabell 1). Vi använder kvoten av partiernas kommunala valresultat och riksdagsvalresultat för att illustrera när de presterar bättre eller sämre lokalt. Tidsserierna varierar för partierna eftersom partierna funnits eller haft riksdagsrepresentation under olika lång tid.

Av de partier som funnits med i samtliga 15 val är Centerpartiet och Liberalerna de två partier som historiskt sett oftast har överpresterat på lokal nivå (för båda partierna gäller det i tio val). Omvänt har Socialdemokraterna bara varit lokalt överrepresenterade i tre val och Moderaterna och Kristdemokraterna i fyra val. Vänsterpartiet har fått starkare röststöd lokalt än nationellt i sex val. Miljöpartiet är lokalt överrepresenterat i sex av tolv val. Sverigedemokraterna har i samtliga sex val aldrig varit överrepresenterade lokalt. En intressant iakttagelse är att Moderaterna både 2018 och 2022 haft en viss lokal överrepresentation. Kanske kan ett trendbrott vara på gång här.

Tabell 1 *Partiernas under- och överprestation på lokal nivå i svenska kommun och riksdagsval, 1973–2022 (kvot)*

	M	C	L	KD	MP	S	V	SD	Övr
2022	1,07	1,15	1,14	1,00	0,75	0,97	1,22	0,71	3,41
2018	1,06	1,13	1,24	0,93	1,04	0,98	0,96	0,73	4,27
2014	0,92	1,28	1,20	0,87	1,13	1,01	1,12	0,72	1,29
2010	0,87	1,15	1,11	0,79	0,97	1,06	1,00	0,86	2,86
2006	0,93	1,15	1,08	0,88	0,94	0,99	1,03	1,00	1,63
2002	1,15	1,39	0,86	0,78	0,93	0,93	0,98	0,64	2,65
1998	0,97	1,61	1,28	0,68	1,07	0,96	0,85	–	2,45
1994	0,90	1,31	0,96	0,78	1,06	0,96	0,97	–	2,13
1991	1,01	1,32	1,05	0,82	1,06	0,97	1,07	–	0,82a)
1988	0,99	1,11	0,93	0,97	1,02	0,96	0,95	–	3,71
1985	0,97	0,97	0,87	N/A	1,67	0,95	0,98	–	5,20
1982	0,92	0,99	1,02	1,26	0,94	1,00	0,96	–	7,33
1979	0,92	0,98	0,99	1,50	–	1,00	1,04	–	3,00
1976	0,97	0,92	1,02	1,43	–	1,01	1,02	–	4,00
1973	0,97	0,94	1,11	1,17	–	0,99	0,96	–	3,40

Kommentar: Talen i tabellen är en kvot som beräknas genom att dividera partiets procentuella röststöd i lokala val med partiets procentuella röststöd i nationella val. En kvot under 1 betyder att partiet underpresterar i lokala val i relation till nationella val. En kvot större än 1 (gråmarkerade celler) betyder att partiet överpresterar i lokala val i relation till nationella val. Talen kan tolkas som de lokala rösternas procentuella andel av det nationella stödet. Beräkningarna bygger på officiella valresultat för partierna i lokala och nationella val. a) i kategorin övriga partier ingår även Ny Demokrati, som 1991 gjorde ett klart bättre val på nationell nivå än lokalt, vilket givetvis berodde på att partiet inte ställde upp på särskilt många håll. Kvoten för Ny Demokratiska skilda valresultat i kommun- och riksdagsval 1991 är 3,4.

Källa: Valmyndigheten och Statistiska centralbyrån.

Röstdelning i ett nytt politiskt landskap

Som vi tidigare har nämnt har röstdelande väljare i historiskt sett i huvudsak röstat på olika partier inom de etablerade politiska blocken. Dessutom har röstdelning varit ett mer utbrett fenomen bland borgerliga väljare (se Erlingsson & Oscarsson, 2015; Berg, Erlingsson & Oscarsson, 2019). Sedan 1994 har omkring en tredjedel av de röstdelande väljarna röstat på ett borgerligt parti nationellt och ett annat borgerligt parti lokalt (se tabell 2). Toppåren var 2006 och 2010 när Alliansen vann valen, då röstdelade 36 respektive 38 procent av väljarna inom det borgerliga blocket. I 2022 års val har knappt en fjärdedel, 23 procent, av väljarna röstdelat på partier inom det gamla Alliansblocket. Faktum är att vi nu för första gången har en lika stor andel väljare som röstdelat inom det traditionellt rödgröna blocket som

inom det före detta Alliansblocket. Splittringen av Alliansen och Centerpartiets sidbyte har tydligt spelat roll. Sammanfattningsvis har i valet 2022 47 procent av all röstdelning ägt rum inom de traditionella rödgröna respektive Alliansblocket. Den variant av röstdelning som över tid stadigt ökat (om än från väldigt låga nivåer) är den där väljare röstar på Sverigedemokraterna nationellt men ett Alliansparti lokalt. 2022 har tolv procent av all röstdelning skett i den riktningen.

Tabell 2 Kombinationer av röstdelning i nationella och kommunala val, gamla block, 1994–2022 (procent)

	Undersökningsår							
	1994	1998	2002	2006	2010	2014	2018	2022
Inomblocksröstdelning								
Rödgrönrosa partier både nationellt och lokalt	21	26	22	17	21	26	19	24
Allianspartier både nationellt och lokalt	32	33	33	36	38	30	30	23
Mellanblocksröstdelning								
Rödgrönrosa nationellt – Alliansen lokalt	14	18	20	12	7	10	13	15
Alliansen nationellt – rödgrönrosa lokalt	14	8	11	15	17	10	9	16
Övrig röstdelning								
Rödgrönrosa nationellt – övrigt lokalt (ej SD)	7	6	6	6	4	5	4	1
Alliansen nationellt – övrigt lokalt (ej SD)	7	6	7	5	5	4	6	1
SD nationellt – Alliansen lokalt	0	0	0	0	2	6	10	12
SD lokalt – Alliansen nationellt	0	0	0	0	2	2	2	3
SD nationellt – rödgrönrosa lokalt	0	0	0	0	1	3	3	5
SD lokalt – rödgrönrosa nationellt	0	0	0	0	2	2	1	1
Övriga kombinationer	5	3	2	10	2	3	4	1
Total	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	288	671	688	605	1 102	1 536	2 735	3 054

Kommentar: I analysen ingår alla partiväljare i riksdagsval och kommunval som röstdelat. Blankröstare är uteslagna ur analysen. Till rikspartier räknas de partier som funnits representerade i den svenska riksdagen vid de aktuella tillfällena. Till '*Rödgrönrosa partier*' räknas Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Feministiskt initiativ (2010–). Till '*Allianspartier*' räknas Centerpartiet, Folkpartiet/Liberalerna, Kristdemokraterna och Moderaterna. Fram till och med år 2006 ingick Sverigedemokraterna i gruppen '*Övriga partier*'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994–2022.

Men med det sagt, röstdelning inom och mellan de gamla blocken är ändå förhållandevis känd kunskap och således gamla nyheter i ljuset av det nya svenska politiska landskapet. Med hjälp av tabell 3 tittar vi därför närmare på röstdelning inom och mellan de *nya* politiska blocken, det vill säga S-V-C-MP och M-KD-L-SD 2022 jämfört med 2018.

Till att börja med kan vi slå fast att inomblocksröstningen även i de nya blocken är relativt stabil 2022 jämfört med 2018. Eventuellt kan en svag ökning i inomblocksröstdelning mellan mitten-vänsterpartier skönjas. 28 procent av väljarna röstade på mitten-vänsterpartier både nationellt och lokalt 2022 medan motsvarande siffra var 24 procent 2018. Mellan-blocksröstningen mellan mitten-vänster nationellt och mitten-höger lokalt ligger på 13 procent 2022 vilket är i nivå med 2018, medan det är en svag nedgång i röstdelning mellan mitten-högerpartier nationellt och mitten-vänsterpartier lokalt, från 18 till 14 procent.

Tabell 3 *Kombinationer av röstdelning i nationella och kommunala val, nya block, 2018 och 2022 (procent)*

	Undersökningsår	
	2018	2022
Inomblocksröstdelning		
Mitten-vänster både nationellt och lokalt	24	28
Mitten-höger både nationellt och lokalt	26	28
Mellanblocksröstdelning		
Mitten-vänster nationellt – mitten-höger lokalt	14	13
Mitten-höger nationellt – mitten-vänster lokalt	18	14
Övriga kombinationer	17	17
Total	100	100
Antal svarande	2 735	3 054

Kommentar: I analysen ingår alla partiväljare i riksdagsval och kommunval som röstdelat. Blankröstare är uteslagna ur analysen. Till rikspartier räknas de partier som funnits representerade i den svenska riksdagen vid de aktuella tillfällena. Till '*Mitten-vänster*' räknas Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Centerpartiet. Till '*Mitten-höger*' räknas Liberalerna, Kristdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018 och 2022.

I tabell 4 återfinns de tio vanligaste kombinationerna av röstning på olika partier nationellt och kommunalt. I 2022 års val var den vanligaste röstdelningskombinationen att rösta på SD nationellt och M lokalt, detta gjorde knappt nio procent av alla som röstdelade vilket motsvarar drygt 176 500 väljare.² Även 2018 toppade denna röstdelningskombination med cirka sex procent av alla röstdelare (se Berg,

Erlingsson & Oscarsson, 2019). Analyser av Valundersökningen visar att denna variant av röstdelning i huvudsak förekommer bland väljare som har Moderaterna som näst bästa parti (Holmberg m.fl., 2023). På andra plats 2022 kommer röstdelning mellan S nationellt och C lokalt (drygt fem procent) följt av MP nationellt och S lokalt (fem procent). På plats fyra kommer röstdelning mellan S nationellt och V lokalt (knappt fem procent) och på plats fem MP nationellt och V lokalt (drygt fyra procent).

Om vi jämför rankningen 2022 med 2018 (se Berg, Erlingsson & Oscarsson, 2019) är det två röstdelningskombinationer på topp-fem 2018 som finns kvar 2022: SD nationellt–M lokalt och S nationellt–V lokalt. 2018 var övriga topp-röstdelningskombinationer mellan Allianspartierna. Vidare var röstdelning mellan S nationellt och C lokalt först på sjätte plats 2018. År 2022 är samma röstdelning den näst vanligaste. År 2018 var hälften av röstdelningskombinationerna på topp 10-listan mellan forna Allianspartier, 2022 är det endast en sådan som slår sig in på topplistan (M-KD). Rankningen stärker intrycket av förändrade röstdelningsmönster.

Tabell 4 De tio vanligaste kombinationerna av röstdelning, 2022 (procent)

Rank	Riksdagsval	Kommunval	Andel av röstdelarna
#1	Sverigedemokraterna	Moderaterna	8,7
#2	Socialdemokraterna	Centerpartiet	5,3
#3	Miljöpartiet	Socialdemokraterna	5,1
#4	Socialdemokraterna	Vänsterpartiet	4,8
#5	Miljöpartiet	Vänsterpartiet	4,3
#6	Moderaterna	Kristdemokraterna	3,7
#7	Socialdemokraterna	Moderaterna	3,6
#8	Socialdemokraterna	Övriga partier	3,6
#9	Moderaterna	Socialdemokraterna	3,5
#10	Moderaterna	Övriga partier	3,3

Kommentar: Resultaten visar de vanligaste kombinationerna av röstning på olika partier i riksdagsval-kommunval 2022. Antalet svarande i analysen av röstdelning 2022 är 2 960 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

En än mer fullständig redovisning av röstdelning återfinns i tabell 5 som visar vilka partier väljarna i riksdagsvalet valde att lägga sina röster på i 2022 års kommunval. Med hjälp av den här tabellen kan vi också besvara frågan om det är något parti som i högre grad förlorar röster till övriga partier lokalt, där vi vet att de flesta partier är lokala partier. Men vi börjar med att kommentera hur stor andel av väljarna som röstade på ett parti i riksdagsvalet som också röstade på samma parti i kommunvalet. Bland väljare som röstat på Vänsterpartiet, Socialdemokraterna

och Moderaterna i riksdagsvalet har över 70 procent, och för V och S nära 80 procent, av väljarna också röstat på partiet i kommunvalet. Bland väljare som röstat på Centerpartiet eller Sverigedemokraterna i Riksdagsvalet har 62 respektive 64 procent också röstat på partiet i kommunvalet. Bland Kristdemokraternas respektive Liberalernas riksdagsväljare röstade omkring 55 procent på samma partier lokalt. 2022 års vals lägsta notering står Miljöpartiet för, knappt hälften av väljarna som röstade på MP i riksdagsvalet valde partiet i kommunvalet. Här kan aspekter som stödöstning och det faktum att Miljöpartiet saknat kandidater i flera kommuner vara en bidragande faktor.

Tabell 5 Hur röstade riksdagsväljarna i kommunvalet 2022? Andelen röstande på kommunala partier efter röstning i riksdagsvalet, 2022 (procent)

Partival i riksdagsvalet 2022	Röstning i kommunvalet 2022										Antal svar
	V	S	MP	C	L	M	KD	SD	Övr	Total	
Vänsterpartiet	78	9	4	2	1	1	1	0	4	100	634
Socialdemokraterna	5	78	2	5	2	3	1	0	3	100	3 076
Miljöpartiet	19	22	48	3	2	0	0	0	4	100	670
Centerpartiet	1	11	3	62	11	6	2	0	3	100	725
Liberalerna	1	6	2	8	55	18	5	1	5	100	520
Moderaterna	0	6	0	4	5	71	6	3	5	100	1 823
Kristdemokraterna	0	3	0	5	4	18	57	4	7	100	511
Sverigedemokraterna	1	5	0	2	2	18	4	64	4	100	1 421
Övrigt parti	4	3	2	6	0	7	5	5	68	100	99

Kommentar: Tabellen läses radvis och jämför hur svarspersoner som röstat på ett riksdagsparti fördelat sina röster på partier i kommunvalet. I analysen ingår endast personer som röstat på ett parti i både riksdagsvalet och kommunvalet 2022. Andelen som röstar på samma parti i de två valen är gråmarkerade. Det vanligaste röstdelningsalternativet för respektive riksdagspartis väljare är markerat i fet stil.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Analyserar vi istället vilka andra partival respektive riksdagspartiväljare gjort lokalt finns flera intressanta iakttagelser. Bland Vänsterpartiets riksdagsväljare är Socialdemokraterna föga förvånande det näst vanligaste partiet att lägga sin röst på lokalt (nio procent). Det är ett mönster vi känner igen sedan tidigare, även om andelen vänsterpartiväljare som röstar på Socialdemokraterna lokalt har minskat något sedan 2018 (jfr. Berg, Erlingsson & Oscarsson, 2019). För de socialdemokratiska riksdagsväljarna är det jämnt skägg mellan att rösta på Vänsterpartiet eller Centerpartiet lokalt (fem procent). Detta är ingen större förändring sedan 2018. Bland

väljare som röstat på Miljöpartiet nationellt är Socialdemokraterna (22 procent) och Vänsterpartiet (19 procent) de vanligaste lokala partivalen. Jämfört med 2018 är detta en ökning i röstdelning till dessa partier. Bland Centerpartiets riksdagsväljare är det två partier som är mer och lika populära lokalt: Socialdemokraterna och Liberalerna. Bland såväl Liberalernas, Kristdemokraternas som Sverigedemokraternas riksdagsväljare är Moderaterna det näst vanligaste partivalet på lokal nivå (18 procent för samtliga) näst efter det egna partiet. Noterbart är att en ungefär lika stor andel av Liberalernas riksdagsväljare röstat på Socialdemokraterna som Kristdemokraterna lokalt. Till sist har Moderaternas riksdagsväljare i lika hög grad röstdelat på Socialdemokraterna som Kristdemokraterna lokalt.

När det gäller röstdelning till övriga partier lokalt varierar det mellan tre och sju procent bland riksdagspartiernas väljare. Även om det är små skillnader finns en svag tendens till något högre röstdelning till övriga partier lokalt bland väljare som röstat på Kristdemokraterna (sju procent), Liberalerna (fem procent) eller Moderaterna (fem procent) nationellt. Siffrorna är nästan identiska med vad som uppmättes 2018 (se Berg, Erlingsson & Oscarsson, 2019) och betyder att mitten-högerpartier alltså förlorar något fler röster till övriga partier lokalt jämfört med mitten-vänsterpartier. Det senare fenomenet går också att belysa med analyser av fallet Göteborg, där borgerliga respektive Sverigedemokratiska riksdagsväljare i högre utsträckning röstade på det nya lokala partiet Demokraterna i valet 2018 (Solevid & Oscarsson, 2019).

Vilka är då röstdelarna?

Tabell 6 är baserad på data från de nationella SOM-undersökningarna och visar i vilken utsträckning olika grupper av befolkningen har valt att röstdelat i valet 1994–2022. För att undersöka om resultaten för 2022 är robusta när variabelerna kontrolleras för varandra har vi också genomfört multipel logistisk regressionsanalys (se figur A1 i Appendix).

2022 är röstdelning alltså lika vanligt bland män som kvinnor. Även i detta val röstdelar äldre, särskilt 76 år och äldre, i lägre grad än yngre, men skillnaden kvarstår inte under kontroll för andra faktorer. Dock har röstdelningen över tid ökat mer i den äldsta åldersgruppen jämfört med de två yngsta åldersgrupperna. På 1990-talet röstdelade bara omkring tio procent bland de äldre väljarna – sedan 2018 är motsvarande andel ungefär en fjärdedel. Högutbildade, personer som bor i glesbygd, och politiskt intresserade personer röstdelar alla i högre grad än personer med låg utbildning, personer som bor i storstäder samt politiskt ointresserade personer. Föga förvånande röstdelar starkt övertygade partianhängare samt partimedlemmar i lägre grad än personer som inte är partianhängare eller medlemmar, något vi också känner igen från internationell forskning (t.ex. Karp m.fl., 2002). Att väljare som identifierar sig som höger röstdelar i något större utsträckning än de som identifierar sig som vänster, är även det en tendens som återkommer i

tidigare studier (t.ex. Oscarsson & Holmberg, 2016). De här resultaten bekräftas också i vår regressionsanalys (se figur A1 i Appendix).

Dock finner vi det högintressant att det både bland starkt övertygade partianhängare respektive partimedlemmar med uppdrag i valet 2022 ändå är 16 procent som röstat på olika partier nationellt och lokalt. Även om fenomenet "otrogna" partimedlemmar är överraskande och gåtfullt är det trots allt inte alldeles obekant (jfr. Polk & Kölln, 2018). Bland europeiska partimedlemmar uppskattas att cirka åtta procent röstar på annat parti i det nationella parlamentsvalet än det parti man faktiskt är medlem i. Att partimedlemmar röstar på *olika* partier nationellt och lokalt menar vi är ytterligare en variant av samma fenomen.

Inte så delat trots allt

Trots att vi bevittnat stora förändringar i riksnivåns partilandskap sedan 2018 års val – att Moderaterna, Kristdemokraterna och Liberalerna inlett samarbete med Sverigedemokraterna, att Centerpartiet närmat sig de rödgröna, att Alliansen därmed slutgiltigt brutit samman, att Miljöpartiet lämnade regeringen 2021 – ser vi på aggregerad nivå inga större skillnader i röstdelningsmönstren jämfört med tidigare val. Det är alltså relativt hög röstdelning, där röstdelningen fortfarande främst sker inom partiblocken, oavsett om vi definierar blocken som de var fram till 2018 eller som de är 2022.

Om *några* nyheter trots allt ska framhållas, är det främst tre saker: 1) att vi för första gången sedan 2002 ser den stadigt stigande trenden med ökande röstdelning brytas (eller i varje fall nå en plåtå), 2) att Moderaterna – vilket historiskt sett sticker ut – börjar få konturerna av ett parti som gör bättre ifrån sig lokalt än nationellt och, 3) att röstdelning inom det traditionellt rödgröna blocket eller det nya mitten-vänsterblocket är på uppgång.

När det gäller den tredje punkten vill vi framhålla att röstdelningsalternativet Sverigedemokraterna nationellt och Moderaterna lokalt utan större konkurrens är det vanligaste röstdelningsalternativet, men det är tydligt färre borgerliga alternativ och fler rödgröna eller mitten-vänsteralternativ jämfört med 2018. Till sist kan vi också konstatera att ungefär samma befolkningsgrupper röstdelar 2022 som tidigare; det handlar främst om personer med högre utbildning, med politiskt intresse, boendes i glesbygd, ej övertygade partianhängare och personer som står något eller klart till höger. Sammanfattningsvis: Även om vi ser vissa förändringar i röstdelningen 2022 jämfört med tidigare val är förändringarna, givet de stora politiska förändringarna på riksplanet, relativt sett begränsade.

Tabell 6 Andel väljare som röstar på olika partier i kommunval och riksdagsval, 1994–2022 (procent)

	1994	1998	2002	2006	2010	2014	2018	2022	Total
Samtliga	22	25	25	24	28	29	32	32	29
Kvinna	21	25	26	25	28	30	33	31	29
Man	22	25	23	23	29	28	31	32	28
16–29 år	29	32	24	26	27	32	35	33	31
30–49 år	25	28	28	27	32	32	35	34	32
50–75 år	16	21	24	22	27	28	31	31	27
76–	14	9	13	14	21	20	25	26	21
Låg utbildning	12	17	18	16	20	19	20	20	18
Medel utbildning	24	28	25	23	28	28	32	31	29
Hög utbildning	29	28	29	29	34	33	36	35	34
Ren landsbygd	17	30	29	26	28	30	33	34	30
Mindre tätort	21	27	28	22	31	30	32	32	29
Stad/större tätort	25	23	22	25	27	29	32	31	28
Sthlm/Gbg/Malmö	23	21	23	21	27	30	33	29	28
Stockholm	30	24	26	21	25	29	32	29	28
Göteborg	18	20	21	19	30	33	39	30	31
Malmö	11	14	19	24	26	28	21	29	22
Politiskt intresse									
Mycket intresserad	20	22	20	24	30	30	33	34	30
Ganska intresserad	22	27	26	25	30	29	34	31	30
Inte särskilt intresserad	23	24	25	23	26	28	30	32	27
Inte alls intresserad	17	18	21	11	18	26	26	24	21
Partianhängarskap									
Ja, starkt övertygad anhängare	10	9	8	10	17	15	16	16	14
Ja, svagt övertygad anhängare	20	25	21	24	26	29	31	31	27
Nej	40	35	39	32	40	38	43	42	39
Partimedlemskap									
Nej	24	26	26	25	29	30	34	33	30
Ja	12	15	15	14	19	21	20	20	18
Ja, med uppdrag	(16)	19	15	11	15	10	11	16	13
Vänster-högeridentifikation									
Klart till vänster	13	17	19	22	22	30	25	27	24
Något till vänster	16	25	21	20	25	25	28	27	25
Varken till vänster eller till höger	25	25	29	26	30	30	32	33	29
Något till höger	34	32	31	27	34	34	39	37	35
Klart till höger	15	16	18	21	24	26	31	31	25

Kommentar: Endast personer som röstat i både riksdagsval och kommunval ingår i analyserna. Blankröstare ingår dock inte i analyserna. Skattningar inom parentes understiger 40 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen från valåren 1994–2022.

Noter

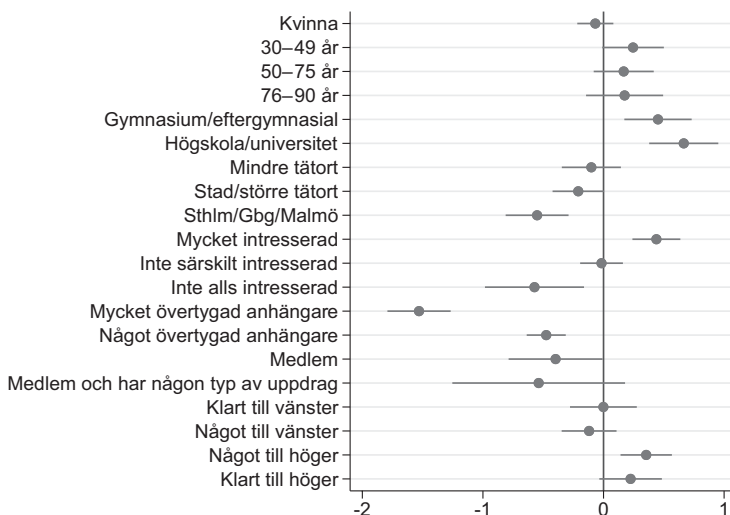
- ¹ För information om röstdelningsmönster mellan riksdag och region, se Persson (2020).
- ² Totalt röstade 6 547 625 väljare i Riksdagsvalet (<https://www.val.se/valresultat/riksdag-region-och-kommun/2022/valresultat.html>). Våra undersökningar skattar att cirka 31 procent av väljarna har röstdelat vilket skulle motsvara 2 029 763 personer. Av dessa drygt 2 miljoner väljare har uppskattningsvis 8,7 procent röstat på SD i riksdagsvalet och M i kommunvalet vilket motsvarar 176 589 väljare.

Referenser

- Berg, Linda, Erlingsson, Gissur Ó & Henrik Oscarsson (2019). Rekordhög röstdelning. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red), *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Dagens Arena (2021). Allt svårare hitta kommunpolitiker. Hämtad från: <https://www.dagensarena.se/innehall/alltsvarare-hitta-kommunpolitiker/>.
- Erlingsson, Gissur Ó & Henrik Oscarsson (2015). Röstdelning i Sverige. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Erlingsson, Gissur Ó, Karlsson, David, Öhrvall, Richard & Jessika Wide (2022). *Den lokala demokratins vägval*. Stockholm: SNS.
- Holmberg, Sören (1993). Kommunala väljare – finns dom? I Lennart Nilsson (red), *Västsvensk opinion*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Nässman, Per, Oscarsson, Henrik, Pettersson, Mikael & Per Oleskog Tryggvason (2023, kommande). *Väljarna avgör. Sveriges Televisions Vallokalsundersökningar 1991–2022*.
- Karp, Jeffery. A., Vowles, Jack, Banducci, Susan A. & Todd Donovan (2002). Strategy Voting, Party Activity and Candidate Effects: Testing Explanations for Split Voting in New Zealand's New Mixed System. *Electoral Studies*, 21(1): 1–22.
- Oscarsson, Henrik, & Sören Holmberg (2016). *Svenska Väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Persson, Sara (2020). Röstdelning i Sverige 1970–2018. Rapport 2020:9. Göteborg: Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet
- Polk, Jonathan & Ann-Kristin Kölln (2018). Electoral infidelity: Why party members cast defecting votes. *European Journal of Political Research*, 57: 539–560, doi: 10.1111/1475-6765.12238
- Solevid, Maria & Henrik Oscarsson (2019). Röst(D)elning i Göteborg 2018. I Anders Carlander, Patrik Öhberg & Elias Mellander (red), *Ingen kommer undan kulturen*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

APPENDIX

Figur A1 Benägenheten att röstdela i olika demografiska/politiska grupper (ostandardiserade logistiska regressionskoefficienter med konfidensintervall)

Kommentar: Endast personer som röstat i både riksdagsval och kommunval ingår i analyserna. En punkt till höger om den vertikala linjen, som motsvarar 0 (inget samband) betyder att gruppen röstdelar i högre utsträckning, en punkt till vänster om linjen betyder att gruppen röstdelar i lägre utsträckning. De horisontella linjerna motsvarar 95-procentiga konfidensintervall. Om konfidensintervallet överlappar den vertikala nollinjen betyder det att sambandet inte är signifikant. Följande grupper utgör referensgrupper och det betyder att resultaten för exempelvis en viss grupp (ex 50–75-åringar) ska tolkas i relation till referensgruppen (ex 18–29-åringar): Kön: Man, Ålder: 16–29-åringar, Utbildning: Grundskola, Stad/land: Ren landsbygd, Politiskt intresse: Ganska intresserad, Partianhängare: Ej partianhängare, Partimedlem: Ej medlem, Vänster-högerposition: Varken vänster eller höger

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

STORA SVÄNGNINGAR I DEN POLITISKA DAGORDNINGEN VALÅRET 2022

JOHAN MARTINSSON

Sammanfattning

Vilka frågor stod högst på väljarnas agenda under valåret 2022? Och hur har dagordningen förändrats under de senaste fyra valåren 2010–2022? Dessa frågor är utgångspunkten för det här kapitlet om den politiska dagordningen. Med hjälp av den nationella SOM-undersökningen analyseras hur dagordningen har förändrats, och hur olika grupper i samhället och politiska grupperingar skiljer sig åt när det gäller vilka frågor de betraktar som viktigast. Resultaten visar att det har skett stora svängningar i den politiska dagordningen under de senaste fyra valen och att dagordningen idag är mer splittrad mellan ideologiska grupper. Analyserna visar också att frågan om brottsligheten kan ha lockat bort väljare som annars sympatiserar med Vänsterpartiet, Centerpartiet och Miljöpartiet till partier med en hårdare politik angående brottsligheten.

Valrörelsen 2022 var i många ögon ganska särpräglad, med ett stort fokus på bland annat energifrågor och den allmänna prisutvecklingen. Men vilka frågor tyckte väljarna då var viktigast i valet 2022? Och hur skiljer sig egentligen väljarnas dagordning från de tidigare val som ägt rum under 2010-talet? Vad har förändrats? I detta kapitel ska vi analysera allmänhetens dagordning 2022 och hur den skiljer sig åt mellan olika grupper. Vi kommer också att granska hur dagordningen har förändrats över tid och i vilken utsträckning den har blivit mer alternativt mindre polariserad.

Det är uppenbart att de politiska partierna i en valrörelse inte bara kämpar om att framstå som den som har de bästa politiska förslagen, utan det förs också en stenhård kamp om själva dagordningen, om vilka frågor som ska uppfattas vara de viktigaste bland allmänheten och vilka frågor medierna ska fokusera på (Budge & Farlie, 1983; McCombs, 2006). Själva dagordningen kan få en stor betydelse för valutgången då olika partier oftast uppfattas som olika bra på att hantera olika typer av samhällsproblem. Vad valet handlar om respektive inte handlar om kan spela en stor roll för valresultatet (Petrocik, 1996; van der Brug, 2004).

En tid innan valrörelsen 2022 fanns det klara tecken på att vi skulle få se en dagordning som traditionellt brukar anses gynna partier till höger. De frågor som hade stigit på allmänhetens agenda de närmast föregående åren var främst invandring, integrationsproblem och brottslighet (se Martinsson, 2022). Sedan tillkom

emellertid mer svårförutsägbara faktorer som energikrisen och kriget i Ukraina. Men hur landade då allt detta på allmänhetens dagordning? Fick de nya frågorna en stor påverkan på dagordningen eller fortsatte samma frågor att vara viktigast?

Med utgångspunkt i den nationella SOM-undersökningen kommer det här kapitlet att undersöka hur allmänhetens dagordning över viktiga samhällsfrågor och samhällsproblem har sett ut vid de fyra valår som infallit under perioden 2010 till 2022. Kapitlet täcker därmed in en tidsperiod då svensk politik har genomgått mycket stora förändringar. Vid 2010 års val uppnådde Sverigedemokraterna för första gången representation i Sveriges riksdag. Under perioden som följt därefter har vi sett regeringsskiftet, Sverigedemokraternas omvandling till ett av de största politiska partierna nationellt, stora kriser och externa faktorer påverka politiken såsom den så kallade flyktingkrisen hösten 2015, coronapandemin som slog till våren 2020 och kriget i Ukraina från och med våren 2022.

Vårt viktigaste instrument i den nationella SOM-undersökningen för att undersöka allmänhetens dagordning är den öppna fråga som har ställts varje år sedan 1987 och lyder: *”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.”* Respondenterna har där möjlighet att själva beskriva de samhällsproblem eller politiska frågor som de anser vara viktigast och svaren kodas sedan till ett drygt tjugotal övergripande kategorier och ett hundratal specifika underkategorier. Vi kommer i de följande analyserna främst att utgå ifrån de övergripande kategorierna. Som frågan är konstruerad spelar den ordning i vilken olika samhällsproblem nämns i ingen roll, utan de upp till tre angivna svaren betraktas som lika viktiga. Det har nu blivit dags att se hur väljarnas svar fördelar sig. Vilka frågor och samhällsproblem har varit de viktigaste under de fyra senaste valen?

Väljarnas dagordning de fyra senaste valen 2010–2022

Av resultaten i tabell 1 kan vi se att en ny fråga har letat sig upp i toppen av väljarnas dagordning under valåret 2022. Bland de svarande i åldern 18 år och uppåt anger hela 37 procent brottsligheten som ett av de viktigaste samhällsproblemen eller politiska frågorna. I stort sett lika många, 36 procent, anser dock att sjukvården är en av de viktigaste frågorna. På tredje plats finner vi området klimatförändringar, miljö och energi med 30 procent av de tillfrågade. Strax nedanför de tre toppfrågorna befinner sig skolan med 24 procent samt frågor om invandring och integration med 22 procent. Dessa frågor utgör tillsammans de fem viktigaste frågorna för väljarkåren som helhet under valåret 2022 enligt den nationella SOM-undersökningen. Trots att såväl covidpandemin som kriget i Ukraina har lett till ökande problem i världsekonomin de senaste åren ser vi att ekonomiska frågor och arbetsmarknadsfrågor fortfarande ligger relativt lågt på väljarnas dagordning, med ekonomi på 7:e plats och arbetsmarknad och arbetslöshet på 10:e plats.

Jämför vi hur väljarna har svarat de närmast föregående valåren kan vi konstatera att dagordningen till viss del har förändrats. Sjukvården har vid samtliga fyra

valår under 2010–2022 varit med bland de tre toppfrågorna, men endast innehaft förstaplatsen vid valet 2018, då 45 procent av de svarande angav den som en av de viktigaste frågorna. Brottsligheten kan beskrivas som något av en raketfråga när den 2022 når förstaplatsen på väljarnas dagordning med 37 procent. Två val tidigare, år 2014, låg den mycket lågt på dagordningen då endast fyra procent av väljarna ansåg att den var en viktig fråga. Miljö-, energi- och klimatfrågan når 2022 en tredjeplats vilket är en högre placering jämfört med tidigare valår. År 2018 delade frågan en femteplats tillsammans med frågor relaterade till äldreomsorg. Då uppgav 15 procent att miljö, energi och klimat var viktiga samhällsfrågor. Sedan dess har andelen alltså mer än fördubblats. Frågan är dock i vilken utsträckning detta beror på människors oro för klimatförändringar och i vilken utsträckning det snarare beror på oro för energiförsörjning och energipriser. Vi återkommer till det senare i kapitlet.

Tabell 1 De viktigaste frågorna och samhällsproblemen enligt väljarna valåren 2010–2022 (procent)

Område	2022	2018	2014	2010
Brottslighet	37	16	4	8
Sjukvård	36	45	33	27
Miljö/energi/klimat	30	15	12	15
Skola	24	34	40	26
Invandring/integration	22	38	27	19
Sociala frågor	12	14	12	15
Ekonomi	10	4	7	8
Äldreomsorg	8	15	18	14
Demokrati	4	5	4	4
Arbetsmarknad	3	7	25	35
Antal svarande	5 059	5 242	3 381	4 892

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?' och respondenterna har fått ange upp till tre problem. Procenten i figuren baseras på samtliga som är minst 18 år och som har besvarat någon av de enkätversioner som innehåller frågan om de viktigaste samhällsproblemen respektive år. I tabellen har den fråga som har högst procent varje år markerats med fetstil, och de tre högst rankade frågorna har ramats in och fått en grå bakgrund. I tabellen ingår de tio frågor som har fått högst procent år 2022.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2022.

Skolan har länge legat bland toppfrågorna under svenska valrörelser. I 2022 års undersökning har den dock halkat nedanför de tre toppfrågorna och befinner sig på fjärde plats (tabell 1). År 2014 låg den på första plats med 40 procent omnämnanden (Svenska Trender, 2023:51). Men det är den enda gången sedan mätseriens början 1987 som frågan har legat på plats nummer ett på väljarnas dagordning. De senaste åtta åren, sedan flyktingkrisen hösten 2015, har invandrings- och

integrationsfrågorna flera år legat på första plats, dock har detta inte inträffat just under valåren. År 2015 steg frågan som en raket och ökade från 27 procent året dessförinnan till 53 procent. De senaste åren har frågan dock gradvis åter sjunkit tillbaka. Från att ha samlat 38 procent av de svarande år 2020 omnämndes den av 31 procent året därpå. År 2022 nämns den enbart av 22 procent vilket är en minskning med hela nio procentenheter jämfört med 2021.

I ett längre tidsperspektiv kan vi också konstatera andra stora förändringar. Exempelvis ser vi att frågor som arbetslöshet och arbetsmarknad år 2022 endast bedöms som viktiga av tre procent av väljarna efter att ha sett en stadig nedgång flera val i rad (tabell 1). Går vi däremot tillbaka till 2010 låg frågan på första plats med 35 procent. Även om det nu kan tyckas länge sen så dominerade frågan i själva verket under en lång period såväl svensk politisk debatt som allmänhetens dagordning. Under perioden 1991 till 2010 toppade frågan om arbetsmarknad väljarnas dagordning i fem val av sex, med 2002 som enda undantaget. En fråga som har ökat något mellan valet 2018 och valet 2022 är ekonomi, som har gått från fyra till 10 procent, eller om man så vill från en tiondeplats till en sjundeplats på väljarnas dagordning. Trots den begynnande ekonomiska krisen i samband med valet 2022 hamnade alltså generella frågor om ekonomi och arbetsmarknad inte särskilt högt på väljarnas dagordning. Den ekonomiska fråga som lyckades nå en central plats i mediedebatterna under valrörelsen 2022 var energipriserna.

Det finns dock anledning att skärskåda kategorin ”miljö/energi/klimat” lite extra valåret 2022 just på grund av diskussionen om de stigande energipriserna. I SOM-undersökningarnas avrapportering har det vanliga tillvägagångssättet varit att baka ihop svar som handlar om miljöförstöring, klimatförändringar med svar som handlar om energislag som kärnkraft eller vindkraft, och energipriser. Tidigare år har detta inte påverkat resultatet särskilt mycket, då en mycket liten andel av svaren i den breda kategorin miljö/klimat/energi har handlat om just energi de senaste decennierna.

Om vi däremot nu skapar en separat kategori om vilka samhällsproblem och frågor som är de viktigaste för miljöfrågor och klimatfrågor för sig, och energifrågor för sig så framträder en lite annan bild av väljarnas dagordning. År 2022 är det 18 procent som omnämner miljöförstöring/klimatförändringar som ett av de viktigaste problemen och 13 procent som nämner energifrågor (inklusive exempelvis energipriser och kärnkraft med mera). Om vi jämför med resultaten i tabell 1 där klimat- och energifrågor tillsammans kommer på en tredjeplats på dagordningen så räcker de 18 procent som nämner miljö/klimat istället bara till en femteplats 2022, och energifrågorna kommer ensamma på en sjätteplats med sina 13 procent. I det perspektivet ser vi att klimatfrågan enbart nämns av en marginellt högre andel väljare som viktig valåret 2022 än valåret 2018. Jämför vi med 2021 är det till och med en viss nedgång eftersom miljö och klimat (exklusive energifrågor) då nämndes av 24 procent.

En annan aspekt av dessa resultat som är värd extra uppmärksamhet är den tydliga nedgången i invandringsfrågan från höga 38 procent år 2018 till mer beskedliga

22 procent år 2022. Hastigheten i nedgången blir kanske ännu tydligare om vi jämför med 2021 då frågan omnämndes av 31 procent. Vi ser alltså en nedgång med nio procentenheter på ett år för invandrings- och integrationsfrågorna. Men vilka grupper står då för denna nedgång? Det visar sig att den minskning jämfört med föregående år vi ser i andelen som anger invandring som ett av de viktigaste samhällsproblemen är större bland de som tycker att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige än bland de som tycker att det är ett dåligt förslag. De två partier vars väljare står för de största minskningarna i andelen som tycker frågan är en av de viktigaste är Sverigedemokraterna och Moderaterna. Det tycks alltså som att invandringsfrågans nedgång på väljarnas agenda framförallt har skett i de grupper som står för en mer restriktiv syn på flyktinginvandring till Sverige.

Efter denna överblick över hur väljarnas dagordning såg ut år 2022, samt hur den har förändrats under de senaste fyra valen, är det nu dags att undersöka hur stora skillnaderna är mellan vilka frågor och samhällsproblem som olika grupper anser är viktigast. I det följande kommer därför de fem viktigaste frågorna år 2022 att analyseras närmare med avseende på en uppsättning socioekonomiska och demografiska faktorer.

Hur mycket skiljer sig dagordningen åt i olika samhällsgrupper?

Valet 2022 fick som väntat en något annorlunda dagordning än de föregående valen. Frågan om brottslighet blev en huvudfråga och invandringsfrågan minskade i betydelse. Men hur stora skillnader hittar vi när vi undersöker vilka samhällsproblem och politiska frågor som olika grupper tycker är de viktigaste? Först och främst kommer skillnaderna mellan socio-ekonomiska/demografiska grupper att undersökas. I de socio-ekonomiska faktorerna ingår kön, ålder, utbildning, hushållsinkomst, boendeområde (stad eller landsbygd) samt om personen är uppvuxen i Sverige eller i något annat land.

När det gäller gruppskillnader kommer analysen främst att fokusera på skillnader i rangordningen av samhällsproblemen mellan olika grupper snarare än på den exakta procent som uppger att ett visst problem är ett av de viktigaste. Genom att utgå från varje grupps rangordning kan vi lättare jämföra hur viktig en fråga är för en viss grupp i förhållande till samma grupps prioritering av andra områden.

Tabell 2 visar hur stor andel i olika socio-ekonomiska grupper som anser att olika samhällsproblem och politiska frågor tillhör de viktigaste. I fokus står de fem toppfrågorna från 2022: brottslighet, sjukvård, klimat/energi, skola och invandring. Samstämmigheten är stor i de flesta väljargrupper att brottslighet och kriminalitet är den viktigaste frågan. Av de 17 olika demografiska och socioekonomiska grupper som jämförs har 13 grupper frågan om brottsligheten som den viktigaste frågan, och endast i två grupper ligger den lägre än på andra plats (bland högutbildade och yngre medelålders). Även i andra frågor ses en stor samstämmighet vad gäller rangordningen av olika frågor. Som framgår placerar sig skola och invandring på fjärde eller femte plats i nästan samtliga av de undersökta grupperna. Vad gäller

klimat och energi finns däremot mer skilda uppfattningar om hur viktig frågan är. Till exempel ligger frågan på första plats bland den yngre halvan av befolkningen och på tredje plats i den äldre halvan.

Tabell 2 De viktigaste samhällsproblemen i Sverige enligt olika väljargrupper, 2022 (procent, rangordning)

	Brottslighet	Sjukvård	Klimat/ energi	Skola	Invandring/ integration	Antal svar
Samtliga	37	36	30	24	22	5 059
Kön						
Kvinnor	36 (2)	43 (1)	28 (4)	29 (3)	18 (5)	2 596
Man	40 (1)	29 (3)	32 (2)	19 (5)	27 (4)	2 438
Ålder						
18–35 år	33 (2)	28 (3)	34 (1)	17 (5)	26 (4)	602
36–49 år	32 (3)	33 (1)	33 (1)	27 (4)	23 (5)	1 429
50–65 år	38 (1)	34 (2)	30 (3)	23 (5)	26 (4)	1 312
66–85 år	43 (1)	42 (2)	25 (3)	25 (3)	18 (5)	1 716
Utbildning						
Ej högskola	43 (1)	38 (2)	25 (3)	20 (5)	22 (4)	2 682
Högskola	33 (3)	36 (2)	38 (1)	29 (4)	24 (5)	2 119
Hushållsinkomst						
Låg	35 (1)	34 (2)	25 (3)	19 (5)	20 (4)	1 046
Medel	40 (1)	40 (1)	30 (3)	25 (4)	23 (5)	2 134
Hög	39 (1)	36 (3)	38 (2)	28 (4)	26 (5)	1 330
Boendeområde						
Ren landsbygd	39 (1)	36 (2)	32 (3)	21 (5)	22 (4)	676
Mindre tätort	35 (1)	35 (1)	31 (2)	24 (3)	21 (4)	893
Stad/större tätort	40 (1)	38 (2)	29 (3)	26 (4)	23 (5)	2 345
Sthlm/Gbg/Malmö	36 (1)	35 (2)	33 (3)	24 (5)	25 (4)	928
Uppväxtland						
Sverige	39 (1)	38 (2)	32 (3)	25 (4)	23 (5)	4 168
Annat land	30 (1)	28 (2)	20 (4)	18 (5)	23 (3)	431

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?' och respondenterna har fått ange upp till tre problem. Procenten i figuren är baserade på samtliga som är minst 18 år och som har besvarat någon av de enkätversioner som innehåller frågan om de viktigaste samhällsproblemen. Siffrorna inom parentes visar rangordning av de fem frågorna inom varje grupp. De två viktigaste frågorna för varje grupp har markerats med fetstil, och när flera områden har samma procent eller +/- 1 procentenhet har även dessa markerats med fetstil.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Liksom i tidigare studier finner vi att könsskillnaderna är ganska små 2022 i de flesta frågor (jfr. Martinsson, 2022). Differensen mellan andelen kvinnor och andelen män som bedömer olika frågor som viktiga är exempelvis enbart fyra procentenheter för både brottsligheten och klimat/energi (tabell 2). Inom områdena sjukvård, skola och invandring ser vi dock större skillnader mellan kvinnor och män. Kvinnor tycker liksom i tidigare studier att sjukvården och skolan är viktigare, medan män tycker att invandringsfrågan är viktigare (Martinsson & Weissenbilder, 2018). I dessa tre frågor uppgår differensen mellan kvinnor och män till 10 procentenheter eller mer.

När det gäller olika åldersgruppers bedömningar av vad som är de viktigaste samhällsproblemen ser vi även där vissa tydliga mönster. Yngre tenderar att tycka att klimatfrågorna är viktigare, medan de äldre tenderar att tycka att brottsligheten är viktigast. Människors utbildningsnivå har 2022 däremot inte någon särskilt avgörande betydelse för vilka samhällsproblem som människor tycker är viktigast. Dock placeras skolan samt klimat och energi högre bland de med högskoleutbildning än bland de utan högskoleutbildning. Även skillnaderna mellan olika inkomstgrupper avseende dagordningen är överlag små. Brottsligheten ligger på första plats i samtliga inkomstgrupper och klimatet och skolan ligger på fjärde eller femte plats. Om vi därtill jämför olika delar av landet efter urbaniseringsgrad ser vi också att de observerade skillnaderna mellan boende på landsbygd och boende i större städer är påfallande små. Rangordningen av de viktigaste frågorna 2022 är näst intill identisk oavsett boendeområde.

Däremot kan vi se vissa skillnader när vi jämför människor som har vuxit upp i Sverige med de som har vuxit upp i något annat land. Det finns vissa svårigheter med denna jämförelse då de som har växt upp i något annat land har en större tendens att hoppa över denna öppna fråga i enkäten, troligen då den upplevs som svårare att svara på. Därför får alla samhällsproblem i denna grupp en lägre procent som anger att de är viktiga. Om vi i första hand förhåller oss till rangordningen inom de två grupperna, vilket bör vara mer metodologiskt robust trots det större bortfallet i den ena gruppen, ser vi dock att brottslighet ligger på första plats och sjukvården på andra plats bland de som vuxit upp i något annat land, precis som i de flesta andra grupper vi har undersökt. En skillnad som blir synlig är däremot att klimatfrågorna tycks prioriteras lägre av människor som är uppvuxna i något annat land än Sverige.

Sammantaget är skillnaderna 2022 fortsatt små mellan olika socio-ekonomiska grupper när det gäller vilka samhällsproblem och samhällsfrågor som är de viktigaste. Ser vi till det stora hela så är det främst vad gäller kön och ålder som vi finner några nämnvärda skillnader mellan demografiska och socioekonomiska grupper. Kvinnor prioriterar sjukvård och skola högre, medan män prioriterar invandringsfrågan högre. Äldre prioriterar brottslighet och sjukvård högre, medan yngre prioriterar klimat/energi högre. Huvudintrycket är dock att samstämmigheten om dagordningen är mycket stor: brottsligheten och sjukvården har varit de mest centrala frågorna för väljarna 2022.

I nästa steg ska vi nu fokusera på skillnader mellan politiska grupperingar istället. Vi kommer att undersöka på vilket sätt dagordningen varierar mellan olika partiers väljare samt hur den skiljer sig åt mellan olika grupper på den ideologiska vänster-högerskalan. Vi börjar med att jämföra partiernas väljare.

Hur mycket skiljer sig dagordningen åt i olika politiska grupper?

Som vi kan se i tabell 3 är kopplingen mellan vilka partier väljarna har röstat på och vilka sakfrågor de tycker är viktigast betydligt starkare än kopplingen mellan de viktigaste frågorna och grundläggande demografiska och socioekonomiska variabler. Uppfattningarna om vilka de viktigaste samhällsproblemen är skiljer sig åt betydligt mellan olika partiers väljare. Dock varierar hur stor denna skillnad är tydligt mellan olika frågor. Till exempel tycker uppenbarligen inte alla partiernas väljare att brottsligheten är ett av de viktigaste problemen. Spännvidden är stor. Bland Sverigedemokraternas väljare anser 55 procent att frågan är en av de viktigaste, medan motsvarande siffra bara är 10 procent bland miljöpartisterna. Även för klimat och energi är spännvidden mycket stor med hela 72 procent bland miljöpartisterna jämfört med enbart 20 procent bland kristdemokrater. För sjukvård och skola är däremot skillnaden mellan partiernas väljare betydligt mindre då den maximala differensen mellan partiet med högst och lägst andel uppgår till enbart 15 respektive 19 procentenheter. Invandrings- och integrationsfrågor placerar sig mittemellan vad gäller sambandet med partival. Bland Sverigedemokraternas väljare anger 44 procent att frågan är en av de viktigaste jämfört med enbart 14 procent bland Socialdemokraternas väljare.

Tabell 3 Viktigaste samhällsproblem efter partisympati, 2022 (procent)

	Brottslighet	Sjukvård	Klimat/ energi	Skola	Invandring/ integration	Antal svar
Samtliga	37	36	30	24	22	5 059
Vänsterpartiet	14	35	40	28	20	280
Socialdemokraterna	35	45	28	33	14	1 350
Centerpartiet	28	42	37	29	17	320
Liberalerna	49	36	44	31	25	225
Moderaterna	52	37	30	20	29	809
Kristdemokraterna	53	43	20	23	27	226
Miljöpartiet	10	30	72	26	19	258
Sverigedemokraterna	55	33	23	14	44	629

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?' och respondenterna fick ange upp till tre problem. Tabellen redovisar andelen av partisympatisörer som har angett något av de fem största samhällsproblemen som tidigare redovisats i tabell 1. Frågan om parti lyder 'Vilket parti röstade du på i riksdagsvalet 2022?'.

Procenten i figuren är baserade på samtliga som är minst 18 år och som har besvarat någon av de enkätversioner som innehåller frågan om de viktigaste samhällsproblemen och frågan om partival. För varje parti har den fråga som störst andel av deras väljare anger som en av de viktigaste markerats med fetstil.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Överlag ser vi tydliga och klassiska skillnader mellan de politiska partierna. För såväl regeringspartierna (Moderaterna, Kristdemokraterna och Liberalerna) och stödpartiet Sverigedemokraternas väljare är brottsligheten den viktigaste frågan. Bland oppositionspartierna ser vi ett annat mönster. För både Miljöpartiets och Vänsterpartiets väljare är klimat- och energifrågan den som når högst andel omnämmanden, medan Socialdemokraternas och Centerpartiets väljare istället anger sjukvården som fråga nummer ett. Det är tydligt att invandringsfrågan har sjunkit på agendan då den inte ens placerar sig högst bland Sverigedemokraternas väljare längre (jfr. Martinsson, 2022), även om den förvisso återfinns på en tydlig andraplats.

Tabell 4 De tre viktigaste samhällsproblemen efter vänster-högerideologi, 2010–2022 (procent)

	Något/klart till vänster	Varken till vänster eller höger	Något/klart till höger
2022	Sjukvård (41) Klimat/energi (35) Utbildning (31)	Brottslighet (37) Sjukvård (36) Klimat/energi (26)	Brottslighet (52) Sjukvård (35) Invandring (32)
2018	Sjukvård (45) Utbildning (36) Invandring (30)	Sjukvård (44) Utbildning (32) Invandring (32)	Invandring (50) Sjukvård (47) Utbildning (36)
2014	Utbildning (44) Sjukvård (37) Arbetsmarknad (27)	Utbildning (35) Sjukvård (31) Invandring (26)	Utbildning (42) Invandring (32) Sjukvård (32)
2010	Arbetsmarknad (37) Sjukvård (29) Utbildning (26)	Arbetsmarknad (30) Sjukvård (24) Utbildning (20)	Arbetsmarknad (37) Utbildning (32) Sjukvård (27)

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?' och respondenterna har fått ange upp till tre problem. Procenten i figuren är baserade på samtliga som är minst 18 år och som har besvarat någon av de enkätversioner som innehåller frågan om de viktigaste samhällsproblemen respektive år. Det lägsta antalet svarande på grupp-nivå är 906 (varken till vänster eller höger år 2014).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2022.

Men hur stora brukar då skillnaderna i dagordningen mellan olika politiska lägers väljare vara? Brukar partiernas väljare vara mer överens än de var 2022? För att undersöka denna fråga på ett mer generellt plan övergår vi till att jämföra

ideologiska grupper i stället för specifika partier. I tabell 4 visas de tre viktigaste frågorna efter vänster-högerideologi de senaste fyra riksdagsvalen. I den nationella SOM-undersökningen ställs en fråga om ideologisk självplacering på en femgradig skala från klart vänster till klart höger. Här har vi förenklat skalan till tre breda ideologiska grupper: Något/klart till vänster, varken till vänster eller till höger samt något/klart till höger.

Valåret 2022 ser vi att agendan bland väljare till höger och i den politiska mitten domineras av brottsligheten, medan sjukvård och klimat ges högre prioritet bland väljare till vänster. Gemensamt för de tre ideologiska grupperna är dock att sjukvården hos alla tre tillhör de absoluta toppfrågorna.

Ser vi på perioden 2010–2022 som helhet uppträcker vi dock något intressant. Dagordningen tycks från och med valet 2018 mer splittrad mellan de olika ideologiska grupperna. Både 2010 och 2014 toppar samma fråga agendan i de tre grupperna. År 2010 var det arbetsmarknadsfrågorna som låg överst medan utbildning innehade topplaceringen hos alla tre grupper år 2014. Efter flyktinkrisen 2015, som på många sätt varit en vattendelare i svensk opinionsutveckling och partipolitik, ser mönstret dock annorlunda ut. Det är inte längre samma fråga som ligger högst på agendan i de olika ideologiska grupperna. 2018 hade invandringsfrågan blivit den viktigaste bland väljare till höger, medan sjukvården toppade bland väljare i mitten och till vänster. I det senaste valet 2022 toppade brottsligheten bland väljare till höger och i mitten, medan sjukvården låg kvar på första plats bland väljare till vänster.

Vilka frågor har dragit till sig eller stött bort väljare för partierna?

Har då de frågor som väljarna upplevt som viktigast spelat någon roll för utfallet i valet 2022? Denna fråga låter sig inte fullständigt besvaras inom ramen för detta bokkapitel. Att fastslå att en viss fråga har haft en tydlig påverkan på partivalet är en svår uppgift. Vi ska ändå med hjälp av en relativt enkel analys försöka undersöka om det finns några frågor som sticker ut. Hur dagordningen ser ut och vilka frågor en väljare tycker är viktiga kan ha en påverkan på partivalet på många olika sätt. Dels kan kausaliteten gå i båda riktningarna, där den som sympatiserar med ett politiskt parti över tid kan börja anamma deras frågor på samma sätt som den väljare som tycker en viss fråga är viktig över tid också kan söka sig närmare politiska partier som verkar mest engagerade i frågan.

Grundfrågan är relativt enkel: har de väljare som tycker en viss fråga är viktig en högre eller lägre sannolikhet att faktiskt rösta på ett visst parti jämfört med vad vi statistiskt kan förvänta oss? Vi använder här en förenklad statistisk modell där den grundläggande sannolikheten för att rösta på ett politiskt parti prediceras av deras allmänna inställning till partiet. Den nationella SOM-undersökningen innehåller en fråga om hur mycket människor gillar eller ogillar de olika politiska partierna

på en skala från minus 5 till plus 5. Svaren på denna fråga har ett mycket starkt samband med vilka partier de svarande röstar på. Vi kommer därför att använda en logistisk regressionsmodell där beslutet att rösta på ett visst politiskt parti i riksdagsvalet 2022 prediceras av väljarnas allmänna attityd till partiet, i form av gillar-/ogillarskalan. Den fråga vi nu ställer oss är om vilka frågor väljarna tycker är viktigast tillför något till en sådan modell, det vill säga om det blir mer eller mindre sannolikt att faktiskt rösta på partiet om exempelvis ekonomin är en av de viktigaste frågorna för väljaren. Enbart frågor som tydligt sticker ut och potentiellt förmår väljare att frånga det utifrån deras allmänna gillande av partierna förväntade röstningsbeteendet kommer uppvisa ett statistiskt signifikant samband med partivalet under kontroll för deras allmänna inställning till ett parti.

Tabell 5 Samhällsfrågor med en signifikant effekt på partivalet 2022 under kontroll för attityd till partierna (logistisk regression)

	V	S	C	L	M	KD	MP	SD
Brottslighet	-	+	-				-	
Sjukvård		+						
Miljö/klimat		-					+	
Energi				+				
Skola								
Invandring/integration	+							
Sociala frågor	+							
Ekonomi					+			
Äldreomsorg		+						
Demokrati/rättigheter						+		
Arbetsmarknad								

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?' och respondenterna har fått ange upp till tre problem. Tabellen redovisar resultaten från ett stort antal logistiska regressionsmodeller (11 frågor x 8 partier = 88 modeller). Den dikotoma beroende variabeln i varje modell är att rösta på ett parti eller inte rösta på det partiet. Varje modell har två prediktorvariabler: Hur mycket väljaren gillar partiet på en skala från -5 till +5, samt om väljaren har angett frågan som en av de viktigaste eller inte. Tabellen redovisar enbart om frågan har en signifikant positiv effekt (+) eller en signifikant negativ effekt (-) på sannolikheten att rösta på partiet i riksdagsvalet 2022. Övriga celler där resultatet inte är statistiskt signifikant på 95 procents konfidensnivå har lämnats tomma. Frågan om partival lyder 'Röstade du i valet 2022? I och i så fall på vilket parti?'. Frågan om hur mycket de svarande gillar olika partier lyder 'Var skulle du vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?' där -5 är markerat som 'Ogillar starkt', 0 som 'Varken gillar eller ogillar' och +5 som 'Gillar starkt'. Fullständiga resultat från de 88 regressionsmodellerna kan fås på begäran från författaren.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

I tabell 5 redovisas översiktligt resultaten från ett stort antal regressionsmodeller och om en fråga har en effekt på valet av parti eller inte. I tabellen visas signifikanta positiva effekter med ett plustecken, signifikanta negativa effekter med ett minustecken, samt en tom ruta i de många fall där det inte finns någon statistiskt signifikant effekt på minst en 95-procentig konfidensnivå. Det är tydligt att en av årets viktigaste frågor, brottsligheten, i flera fall har haft en potentiell effekt på hur människor har röstat. Det är den fråga som uppvisar flest fall av statistiskt signifikanta samband med partivalet under kontroll för väljarnas allmänna inställning till partierna. För tre partier har brottslighetsfrågan en negativ effekt på sannolikheten att rösta på partiet: Vänsterpartiet, Centerpartiet och Miljöpartiet. För Socialdemokraterna hade den istället en positiv effekt. Detta ska alltså tolkas som att för Vänsterpartiet, Centerpartiet och Miljöpartiet var sannolikheten *lägre* att rösta på partiet för de som gillade partiet lika mycket som deras övriga väljare om de tyckte att brottslighet var ett viktigt samhällsproblem, jämfört med om de inte tyckte det. Frågan kan alltså potentiellt ha fått en del sympatisörer att avstå från att rösta på partiet trots deras allmänna uppskattning av partiet generellt sett. För Vänsterpartiet var potentiella fördelsfrågor detta val istället invandring/integration och sociala frågor, och för Socialdemokraterna tycks sjukvården och äldreomsorgen potentiellt ha dragit till sig väljare, medan klimatfrågan istället kan ha stött bort en del socialdemokratiska sympatisörer. Moderaterna å sin sida tycks istället ha dragit till sig fler röster än annars förväntat bland de som tyckte att ekonomin var en viktig fråga.

Hur ska vi då tolka att Sverigedemokraterna inte tycks ha vunnit väljare på någon fråga, inte ens på deras huvudfråga om invandring? Det ska inte tolkas som att Sverigedemokraterna inte har vunnit väljare på sin invandringspolitik, tvärtom brukar de allt som oftast bedömas som det parti som flest anser ha en bra politik på området (se exempelvis Martinsson, 2021). Snarare kan det tolkas som att det i valet 2022 inte fanns någon grupp som röstade på Sverigedemokraterna i riksdagsvalet 2022 för att de tyckte invandringsfrågan var viktig trots att de inte även gav Sverigedemokraterna höga poäng på gillar-ogillarsskalan. Det enda parti där vi kan se att väljare som tycker invandringsfrågan är viktig tenderade att rösta på partiet mer än vad deras allmänna gillande av partiet antyder 2022 var istället Vänsterpartiet.

Sammanfattningsvis visar analyserna i tabell 5 att brottslighetsfrågan tycks ha haft störst potential att få väljare att avvika från sin generella bedömning av partierna, och då i första hand till nackdel för Vänsterpartiet, Centerpartiet och Miljöpartiet. På motsvarande sätt tycks välfärdsfrågor som sjukvård och äldreomsorg ha fått Socialdemokraterna att dra till sig fler röster, liksom även Vänsterpartiet i migrationsfrågor och sociala frågor.

Mot en fortsatt mer polariserad agenda eller mot ny kollektiv krismedvetenhet?

Svensk politik har genomgått mycket stora förändringar de senaste tolv åren. Även väljarnas dagordning har förändrats mycket kännbart under denna period. Inte bara har nya frågor kommit upp till toppen av dagordningen, utan den har också blivit mer splittrad mellan olika politiska läger. Förr ansåg väljare från vänster till höger att samma samhällsproblem var de viktigaste att tala om, även om lösningarna var olika. Idag bekymrar sig väljare i olika ideologiska läger istället för olika problem. Om vi renodlar lite kan man säga att väljare till vänster bekymrar sig för välfärd och klimat, medan väljare till höger bekymrar sig för brottslighet och invandring. En förenande länk är dock sjukvården som det råder stor enighet om att den är en av de viktigaste politiska frågorna.

Vad ska vi då tro om framtiden? Vad kommer vara det politiska samtalets centrum under kommande år? Det vet vi naturligtvis ingenting om. Men även om migrationsfrågorna stadigt har börjat sjunka nedåt på dagordningen igen tycks de nya frågorna i debattens centrum, som brottsligheten, inte försvinna i första taget. Analysen av vilka frågor som kan ha påverkat partivalet visar också på brottsfrågans sprängkraft. Det mesta tyder på att de nya splittrande frågorna om invandring och brottslighet kommer fortsätta att prägla den politiska debatten även kommande val. Åsikter kring brottslighet skär djupt genom väljarkåren. De är inte bara oense om ifall det är en viktig fråga eller inte, och vilka partier som har bäst politik mot den, utan även vilka åtgärder de föredrar och vad som är orsakerna bakom brottsligheten (Andersson m.fl., 2022).

Om någonting kan få väljarnas dagordning att ta en helt ny riktning så är det möjligen om den ekonomiska krisen fördjupas och vi hamnar i en regelrätt långvarig lågkonjunktur med ökade ekonomiska svårigheter för många medborgare. Då skulle vi kanske kunna få se en återgång till gamla tider i svensk politik då ekonomi och arbetsmarknad under bred enighet dominerade debatten. Men ännu känns detta relativt långt borta.

Referenser

- Andersson, Felix, Wärnlöf Bové, Klara & Patrik Öhberg (2022). Brott, men inga straff? Svenska folkets inställning till våldsbrott och hur de ska förhindras. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Budge, Ian & Dennis Farlie (1983). *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: George Allen and Unwin.
- Martinsson, Johan & Marcus Weissenbilder (2018). Viktiga valfrågor i Sverige – från miljö till invandring. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red), *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, Johan (2021). De politiska sakfrågorna inför valet 2022 – hur ser spelplanen ut? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red), *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, Johan (2022) Väljarnas politiska dagordning inför valet 2022. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- McCoombs, Maxwell (2006). A Look at the Agenda-setting: past present and future. *Journalism Studies*, 6(4): 543–557.
- Petrocik, John R. (1996). Issue Ownership in Presidential Elections, with a 1980 Case Study. *American Journal of Political Science*, 40(3): 825–850.
- Svenska Trender (2023). Svenska Trender 1986–2022. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Van der Brug, Wouter (2004). Issue Ownership and party choice. *Electoral Studies*, 23: 209–233.

KUNGEN SITTER SÄKERT PÅ TRONEN – MEN KRONPRINSESSAN ÄR MEST POPULÄR

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Den konstitutionella monarkin beskrivs ofta som en demokratisk paradox där all offentlig makt utgår från folket medan statschefsämbetet ärvs via blodsband. Lösningen enligt monarkins kritiker är att avskaffa monarkin och införa republik. Då kan folket på demokratisk väg välja statschef. Kritikerna menar också att monarkin åsidosätter principer om jämlikhet och allas lika värde och kränker kungafamiljens mänskliga rättigheter. Monarkiförespråkarna håller inte med. De menar att monarkin är demokratiskt förankrad då dess existens är beroende av riksdagens stöd. Därtill anses monarkin fungera som en enande kraft bortom den ombytliga partipolitiken. Mot den här bakgrunden är det intressant att studera på vilken av dessa sidor den svenska allmänheten ställer sig: Finns det folkligt stöd för att införa republik? Resultaten från 2022 års nationella SOM-undersökning indikerar att kungen fortfarande sitter säkert på tronen. Detsamma gäller troligen även för Kronprinsessan Victoria, som är den offentliga person som är mest populär hos allmänheten. Kungahusets förtroendekapital är stabilt och en majoritet av svenskarna vill behålla monarkin.

Den 15 september 1973 steg en ny monark upp på den svenska tronen. Tjugosju år ung tillträdde kronprins Carl Gustaf ämbetet som statschef efter den då nyss bortgångne Gustaf VI Adolf. Ett halvt sekel senare firar Carl XVI Gustaf – vilket blev den nya monarkens namn – femtio år som Sveriges regent. Som statschef i en modern demokrati har regenten inte någon politisk makt, utan förväntas agera i samförstånd med de politiska organen samtidigt som han också ska agera opolitiskt (jfr. SOU 1972:15). De flesta partier i Sveriges riksdag står bakom, eller tolererar åtminstone, att monarkin ska bevaras i sin nuvarande form. Men vad tycker egentligen medborgarna?

Det här kapitlet tar sin utgångspunkt i frågan om hur den allmänna opinionen ser ut beträffande monarkin som styrelseskick i Sverige och det arbete som kungahuset genomför. Mer specifikt granskas inställningen till att behålla monarkin respektive att införa republik, likaså hur stort förtroende människor har för kungahusets arbete och i vilken utsträckning representanter för kungahuset uppskattas eller inte – i det här fallet kung Carl XVI Gustaf och kronprinsessan Victoria. Innan frågorna analyseras kommer fokus att riktas mot några av de spörsmål som den konstitutionella monarkin under senare år har väckt hos forskare inom olika vetenskapliga fält.

Folkstyre och arvmonarki – en (o)möjlig kombination?

Den konstitutionella monarkin har i många sammanhang beskrivits som en demokratisk paradox, där den offentliga makten utgår från folket medan statschefsämbetet ärvs via blodsband (Stepan m.fl., 2014; von Daniels, 2018; Hazell & Morris, 2020a). Grundprincipen för dess existens är att monarkens befogenheter regleras i lag, till skillnad från absoluta monarkier där den kungliga auktoriteten är okontrollerad eller obegränsad (Anckar, 2020; Alexander, 2021:10). Distinktioner har gjorts mellan semi-konstitutionella respektive konstitutionella monarkier, där de förstnämnda avser stater där monarken besitter politisk makt i relation till parlamentet (som i Lichtenstein), medan de senare avser konstitutioner där monarkens politiska makt är avsevärt begränsad (Stepan m.fl., 2014; Anckar, 2020; Wiszowaty, 2021). Stepan med kollegor (2014:36) har föreslagit ytterligare en distinktion mellan konstitutionell monarki och demokratisk parlamentarisk monarki, där monarken i det senare fallet helt saknar politisk makt. Sverige brukar lyftas fram som exempel på ett sådant styrelseskick, då ämbetet som rikets statschef går i arv samtidigt som statschefen enligt lag saknar politiska befogenheter (Stepan m.fl., 2014:36; Bulmer, 2014; Berceanu, 2019).

Hazell (2020a) menar att konstitutionella monarkier kan placeras in på ett spektrum där ena änden utgörs av länder där monarken har mycket makt och den andra av länder där monarken har liten makt. Sett till europeiska förhållanden placerar sig Sverige i ena änden av spektrumet eftersom statschefsämbetets funktion är renodlat representativ, medan länder som Norge, Danmark, Belgien, Nederländerna, Luxemburg, Spanien och Storbritannien är utspridda längs spektrumets andra sida då deras monarker fortfarande besitter viss formell makt (Hazel, 2020a). Makten är dock framför allt begränsad till uppgifter som rör regeringsbildning, sammankallning och upplösande av parlamentet, tillsättning och avsättning av ministrar respektive samtycke till lagstiftning (Hazel, 2020a; Beenakker & Xijlstra, 2021; Krunke, 2021).

Ett spörsmål som på senare tid har intresserat forskare, är hur det kommer sig att flera av de länder som rankas högst i olika demokratiindex är konstitutionella monarkier, trots att kombinationen demokrati-monarki beskrivits som en olösbar ekvation i det liberala samhället (von Daniels, 2018; Anckar, 2020; Hazell & Morris, 2020b). År 2022 placerade sig Norge på förstaplatsen i Economist Intelligence Units demokratiindex, medan Sverige och Danmark hamnade på fjärde respektive sjätte plats (EUI, 2023:3). De konstitutionella monarkierna i Skandinavien toppade också V-Dem-institutets ranking över liberala demokratier 2022 (V-Dem Institute, 2023:42). von Daniels (2018) menar att det råder dissonans mellan den moralideologi som liberalismen utger sig för att vara och den faktiska liberalism som i konstitutionella monarkier ger utrymme för symbolisk självförståelse och erkännande av historiens betydelse. För att förstå mekanismen bakom att vissa konstitutionella monarkier kan hamna så högt i rankingen, argumenteras

för att forskningen behöver rikta större fokus mot studier av den konstitutionella monarkin eftersom dess politiska och sociala historia innehåller nyckeln till att förstå de djupt rotade föreställningar om stabilitet och det komplexa förhållandet mellan förändring och kontinuitet som antas ligga till grund för monarkins och den liberala demokratins samexistens (Hazell & Morris, 2020a).

Konstitutionell reglering, sedvanor och egenreglering

I de flesta konstitutionella monarkier i Europa regleras monarkins uppgift och befogenheter i konstitutionen. Storbritannien utgör ett undantag, då en stor del av statsskicket, inklusive monarkins funktion, bygger på konstitutionell praxis som inte kodifierats (Hazell, 2015, 2020a). Oavsett land sker arbetet med att reglera monarkin ofta långsamt och i perioder, vilket innebär att det under vissa tidsperioder förekommer glapp mellan den formella makt som monarken tilldelats genom konstitutionen och den makt som monarken i realiteten utövar (Hazell & Morris, 2020a). Anpassningen av monarkens handlingsutrymme utgår då från konstitutionella sedvanor och konstitutionell praxis. Latenta befogenheter finns dock fortfarande kvar under ytan eftersom lagstiftningen släpar efter (von Daniels, 2018; Hazell & Morris, 2020a). I Sverige innebar exempelvis parlamentarismens slutliga införande efter första världskriget att kungamakten i praktiken övergick i folkmakt. Monarken hade dock enligt lag fortfarande politisk makt, vilken emellertid utövades i mer begränsad omfattning i enlighet med rådande konstitutionella sedvanor (von Daniels, 2018; Wenander, 2020). Det dröjde fram till 1969 innan parlamentarismen skrevs in i regeringsformen (Lane, 1996) och sedan tog det ytterligare fem år innan den svenska monarkens kvarvarande politiska makt upphävdes genom 1974 års regeringsform (SFS 1974:152). Det innebär att det under relativt lång tid rådde ett påtagligt glapp mellan vad konstitutionen tillät monarken att göra med avseende på rikets styrning och vad monarken efter överenskommelse med riksdagen faktiskt gjorde.

Förekomsten av latenta befogenheter och konstitutionella sedvanor behöver inte vara problematiskt så länge alla parter håller överenskommelser och inte utmanar rådande praxis. Avsteg kan däremot leda till krissituationer, vilket bland annat varit fallet i Luxemburg och Nederländerna. I Luxemburg frångick exempelvis statschefen praxis då denne 2008 vägrade samtycka till en lag om dödshjälp. Enligt konstitutionen krävdes kungligt samtycke för att driva igen parlamentets förslag, ett samtycke som parlamentet traditionellt fått (Heuschling, 2020). Detta avsteg ledde till att statschefen förklarades tillfälligt otillräckelig, varpå konstitutionen kort därefter reviderades genom en strykning av begreppet ”samtycke” (Frieden, 2009; Heuschling, 2020). I Nederländerna ansågs monarken ha agerat okonventionellt – om än lagligt – efter valet 2010, då dennes utnämning av sonderingspersoner gjordes med (förmodad) avsikt att hindra vissa partier från att hamna i regeringsställning (Schleiter m.fl., 2017). Något år senare beslutades att monarken inte längre

är del av regeringsbildningsprocessen (Andeweg m.fl., 2020:120f; Tweede Kamer, 2023). Ungefär samtidigt infördes nya regleringar av monarkin i Storbritannien. I samband med att lagar för mandatperioder och nyval fastställdes, upphörde monarkens rätt att upplösa parlamentet (FTPA 2011 c.14). Det blev dock en temporär förändring då brittiska parlamentet beslutade att upplösa lagen 2022. Monarken återfick således sina befogenheter (DCPA 2022 c.11).

Exemplen ovan handlar om initiativ som initierats av parlamenten i syftet att tillse att kungahuset inte utövar onödigt inflytande över politiken och politiska processer. Kungahuset själva har emellertid också tagit initiativ till förändringar i syfte att bibehålla monarkins relevans och ställning i demokratin. Både det svenska och det danska kungahuset har exempelvis dragit ned på antalet personer som erhåller apanage, likaså har antalet aktiva medlemmar i kungahuset minskat (Hazell & Morris, 2020b; jfr. Kungahuset, 2019; Kongehuset, 2022). Sådana förändringar har bland annat kommunicerats som en vinst för de individer som berörs, då dessa får större möjlighet att själva bestämma över sina liv (jfr. Kongehuset, 2022). Detta perspektiv är högst relevant då det tangerar frågan om huruvida arvsmonarkin hör hemma i ett demokratiskt samhälle. Den konstitutionella monarkin beskrivs exempelvis bryta mot grundläggande demokratiska principer om jämlikhet, alla människors lika värde, rätten till religions- och åsiktsfrihet samt rätten att fritt välja vem man vill gifta sig med (Jessurun d'Oliveria, 2012; von Daniels, 2018:465; Hazell, 2020b). Tillsättningen av statschefsämbetet genom arv påverkar således monarkens och dennes familjs möjligheter att fritt utöva sina mänskliga rättigheter.

Starkt inhemskt stöd för Europas konstitutionella monarkier

Begränsningen av individens frihet utgör tillsammans med avsaknaden av att på demokratisk väg välja statschef själva kärnan i de argument som förs fram av grupper som förespråkar monarkins avskaffande. Trots att frågan om införande av republik har funnits med i den svenska debatten i över hundra år har det dock aldrig funnits tillräcklig stöd i riksdagen för att avskaffa monarkin. Senast frågan var föremål för en mer omfattande debatt var mellan 1910- och 1970-talet då Socialdemokraterna, initialt tillsammans med dåvarande Liberala samlingspartiet, drev frågan om att övergå till republik. I samband med grundlagsberedningens arbete med det som blev 1974 års regeringsform slutade striden om monarkin i Torekovöverenskommelsen 1971 där Socialdemokraterna och de konservativa partierna enades om att behålla monarkin, men ta bort det formella maktutövandet (Svanberg, 2013). En Sifo-undersökning från 1973 visade att beslutsfattarna knappast hade folket på sin sida: Endast sju procent ville minska monarkens befogenheter i enlighet med grundlagsförslaget medan 80 procent ville behålla befogenheterna och 12 procent utöka desamma (Svanberg, 2013:37). Efter reformens genomförande har dock politiker och en klar majoritet av allmänheten i huvudsak stått på samma sida. I samband med valet 1976 ansåg närmare sju av tio i den vuxna befolkningen att det

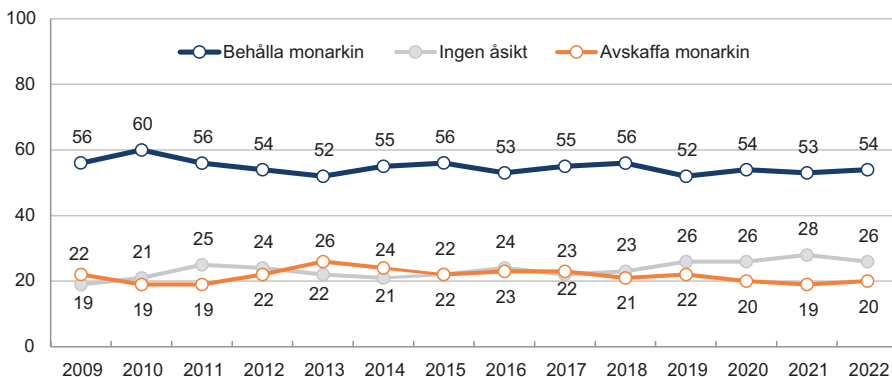
var viktigt att behålla monarkin och två decennier senare, 1995, ansåg en ungefär lika stor andel att det vore dåligt att införa republik i Sverige (Nilsson, 2017).

Situationen har varit densamma i Europas övriga konstitutionella monarkier. Även om kritiken mot kungahuset i perioder kan ha varit omfattande, åtnjuter de fortfarande stöd från allmänhet och politiska beslutsfattare (Mortimore, 2020; Nilsson, 2020; Seaton, 2020; Hernández m.fl., 2021). Det har inte minst framgått i Norge, där Stortinget sommaren 2022 röstade emot ett förslag om att införa republik (Stortinget, 2022). Även medborgarna har fått säga sitt om den norska monarkin. Det nuvarande kungahuset instiftades efter en folkomröstning 1905, strax efter unionsupplösningen mellan Sverige och Norge. Initiativet till omröstningen togs av den tilltänkte monarken, dåvarande Prins Carl av Danmark, som inte ville tacka ja till tronen utan folkets stöd (Mortimore, 2020).

Opinionsundersökningar visar att en majoritet av invånarna i de skandinaviska länderna, BeNeLux-länderna samt Storbritannien vill att monarkin ska bevaras (Mortimore, 2020; Andersson, 2022; Ipsos, 2022). I Spanien är uppfattningarna mer kluvna, med en knapp majoritet för republikförespråkarna (Hernández m.fl., 2021). Det spanska kungahuset har sedan tidigt 2010-tal varit förknippat med en rad skandaler vilka har bidragit till ett minskat stöd för monarkin. Den förre kungen Juan Carlos har exempelvis anklagats för otrohet, trakasserier och jakt på skyddsvärda djur, och han är sedan några år även misstänkt för korruption och skattebrott.

Svenskarna kritiska till att införa republik

Hur stort stöd har då monarkin i den svenska befolkningen? Är det dags att införa republik eller är den konstitutionella monarkin fortfarande livskraftig? I den nationella SOM-undersökningen 2022 har svarspersonerna fått ta ställning till två frågor som berör det svenska statsskicket. Det handlar dels om inställningen till huruvida Sverige ska behålla eller avskaffa monarkin, dels huruvida det är ett bra eller dåligt förslag att införa republik med en vald president. Resultaten visar att drygt hälften, 54 procent, vill *behålla* monarkin medan 20 procent anser att monarkin ska avskaffas (figur 1). Stödet för monarkin är således klart större än invändningarna mot densamma. Därutöver uppger sig 26 procent sakna åsikt i frågan. Opinionsen har i stort varit densamma under de senaste tio åren, där stödet för att behålla monarkin har haft ett tydligt övertag över stödet för att avskaffa monarkin. Stödet för monarkin har varierat mellan som högst 60 procent år 2010 och som lägst 52 procent åren 2013 och 2018. Förslaget om att avskaffa monarkin har å sin sida som mest stöttats av 26 procent (2013) och som minst haft stöd av 18 procent (2010, 2011, 2018).

Figur 1 Stödet för att behålla eller avskaffa monarkin, 2009–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Tycker du att Sverige ska behålla eller avskaffa monarkin?'. Svarsalternativen framgår av figuren. Antalet svar har varierat mellan som minst 1 575 (2015) och som mest 1 863 (2020). År 2022 svarade 1 743 personer.

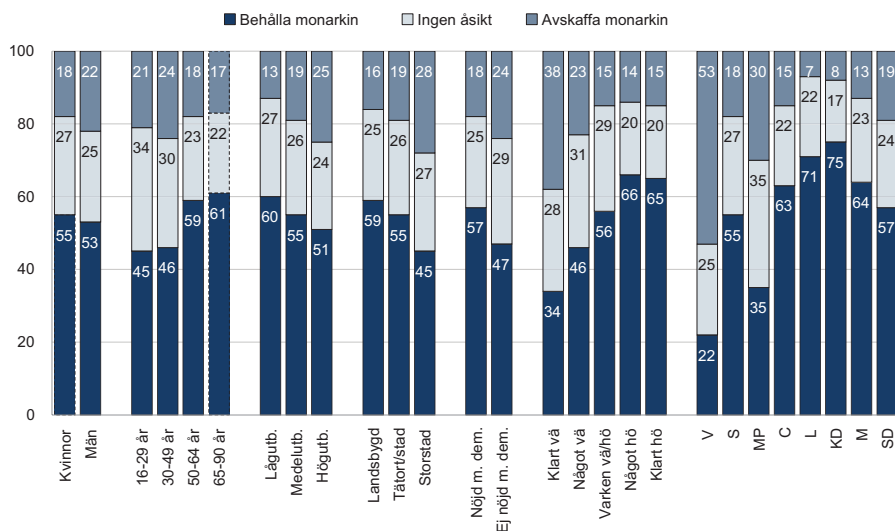
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009–2022.

Jämförelser mellan olika gruppers inställning till monarkin visar att uppslutningen bakom monarkin är större bland äldre än bland yngre. I genomsnitt anser 46 procent av gruppen 16–49-åringar att monarkin ska behållas medan motsvarande andel i gruppen 50–90-åringar är cirka 60 procent (se figur 2). Yngre är dock inte mer benägna att vilja *avskaffa* monarkin jämfört med äldre. Istället saknar de i större utsträckning åsikt i frågan. Vidare är lågutbildade mer benägna att stödja monarkin jämfört med högutbildade, ett resultat som i viss mån samvarierar med ålder då gruppen lågutbildade inkluderar en stor andel äldre individer. Landsbygdsbor är i sin tur mer benägna att vilja behålla monarkin än storstadsbor. Det är också bland storstadsbor som den största andelen som vill avskaffa monarkin hittas, 28 procent. I övrigt är personer som uttrycker nöjdhet med hur demokratin fungerar i Sverige mer positiva till att behålla monarkin jämfört med personer som inte är nöjda med demokratin.

De största skillnaderna i stödet för monarkin är dock knutna till subjektiv vänsterhögerposition och partisympati. Mest rojalistiska är personer som identifierar sig som ståendes något eller klart till höger (figur 2). Bland dessa anser 65–66 procent att monarkin ska bevaras. Drygt hälften av gruppen som varken placerar sig till vänster eller till höger är av samma åsikt. I gruppen något till vänster uppger 47 procent att monarkin ska bevaras. Minst rojalistiska är personer som står klart till vänster, där var tredje person, 34 procent, stödjer förslaget om att värna monarkin, medan 38 procent är för att avskaffa monarkin. Sett till partisympati har Vänsterpartiets sympatisörer den mest kritiska inställningen till monarkin. Tjugotvå procent vill bevara monarkin, medan en knapp majoritet, 53 procent, vill att monarkin avskaffas. Mest rojalistiska är personer som sympatiserar med Kristdemokraterna,

där 75 procent stödjer monarkin. Därefter följer Liberalernas sympatisörer med 71 procent. Även sympatisörer till Sverigedemokraterna, Moderaterna, Centerpartiet och Socialdemokraterna är huvudsakligen för monarkins bevarande.

Figur 2 Stödet för att behålla eller avskaffa monarkin, efter kön, ålder, utbildningsnivå, boendeområde, nöjdhet med den svenska demokratin, vänsterhögerposition samt partisympati, 2022 (procent)

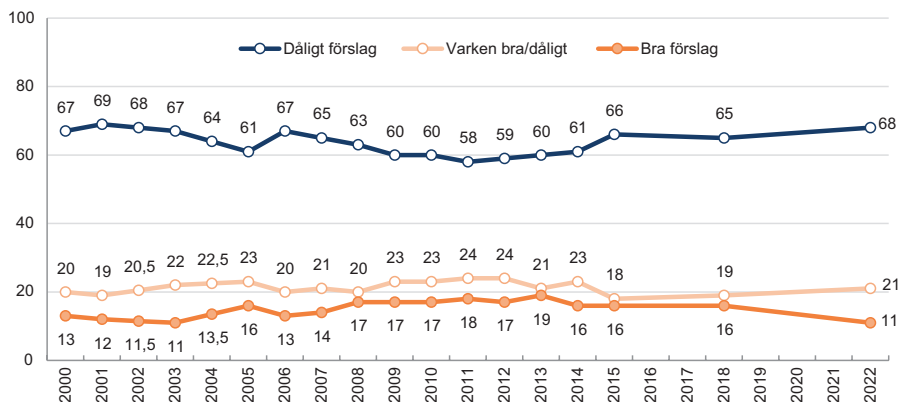
Kommentar: Frågan lyder 'Tycker du att Sverige ska behålla eller avskaffa monarkin?'. Svarsalternativen framgår av figuren. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Minsta antal svar är 72 (KD-sympatisörer) och 73 (L-sympatisörer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Svarspersonerna har även fått ta ställning till förslaget om att införa republik med vald president i Sverige. Det huvudsakliga mönstret faller ut på samma sätt som inställningen till att bevara/avskaffa monarkin. En klar majoritet menar att förslaget om att införa republik är dåligt, en uppfattning som varit dominerande under mer än två decennier. Noterbart är dock att det är en högre andel som anser att det vore dåligt att införa republik, 68 procent, jämfört med andelen som vill behålla monarkin, 54 procent (figur 1 och 3). Likaså är andelen som menar att det är ett bra förslag att införa republik lägre än andelen som vill avskaffa monarkin, 11 jämfört med 20 procent. Det tycks vara så att alternativet där det tydligare framgår vad som står på spel – republik och president istället för det befintliga statsskicket – gör människor mindre benägna att vilja ändra styrelseskick. Av dem som på den tidigare monarkifrågan har svarat att monarkin bör avskaffas, är det drygt en fjärdedel (28 procent) som anser att förslaget om att införa republik är dåligt (se

appendix, tabell i). Andelen är något högre bland yngre personer och bland kvinnor. Bland dem som svarade att de inte har någon åsikt i monarkifrågan, är det drygt hälften som uttrycker en negativ inställning till att införa republik i Sverige.

Figur 3 *Inställning till att införa republik med vald president, 2000–2022 (procent)*

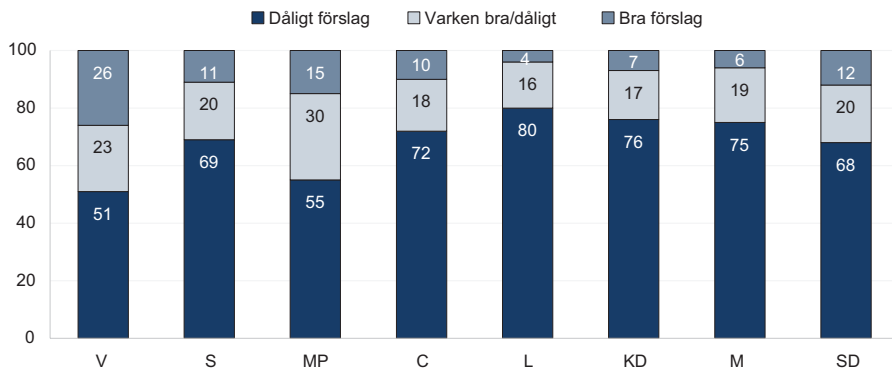

Kommentar: Frågan lyder 'Nedan finns ett antal förslag som förekommit i den politiska debatten. Vilket är din åsikt om vart och ett av dem? Införa republik med vald president', med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag'. I figuren är de två positiva resp. negativa svaren sammanslagna. Antalet svar har varierat mellan som minst 1 524 (2012) och som mest 1 816 (2003). År 2022 svarande 1 674 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2022.

Minst positiva till att införa republik är inte helt oväntat sympatisörer till mitten- respektive högerpartierna (figur 4). Bland Liberalernas sympatisörer anser 80 procent att förslaget om republik är dåligt. Motsvarande andel bland sympatisörer till Moderaterna, Kristdemokraterna och Centerpartiet ligger mellan 72–76 procent. Socialdemokraternas och Sverigedemokraternas sympatisörer kommer strax därefter, med 69 respektive 68 procent. Värt att notera är att drygt hälften av Vänsterpartiets sympatisörer anser att förslaget om att införa republik är dåligt. Samtidigt är det drygt hälften som är av åsikten att monarkin bör avskaffas (se figur 2). Gruppens svar på de båda frågorna går i relativt stor utsträckning i samma åsiktsriktning. Det finns dock avvikelser bland de V-sympatisörer som har uppgett att de vill avskaffa monarkin. Fyrtiofyra procent av dessa anser att förslaget om att införa republik är bra, medan 34 procent menar att förslaget är dåligt. Gruppen är för liten för att ytterligare nedbrytningar ska ge tillförlitliga resultat, men det finns indikationer på att V-sympatisörer som är nöjda med hur demokratin fungerar och har en kritisk inställning till monarkin är mindre benägna att se införandet av republik som en lösning.

Figur 4 *Inställning till att införa republik med vald president, efter partisympati, 2022 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder 'Nedan finns ett antal förslag som förekommit i den politiska debatten. Vilket är din åsikt om vart och ett av dem? Införa republik med vald president', med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag'. I figuren är de två positiva resp. negativa svaren sammanslagna. Minsta antal svar är 71 (L- respektive KD-sympatisörer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

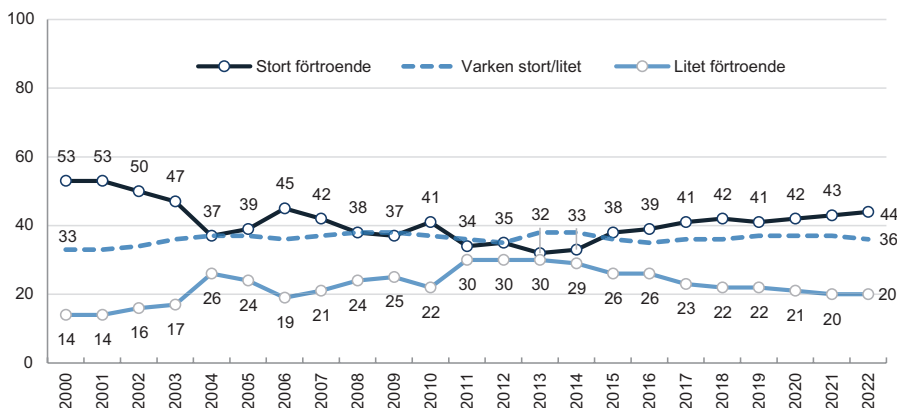
Stabilt förtroende för kungahuset

Ytterligare ett sätt att bedöma folkets stöd för monarkin är att beakta förtroendet för den verksamhet som är förknippad med kungahuset. I den nationella SOM-undersökningen undersöks hur stort förtroende allmänheten har för centrala samhällsinstitutioner, däribland kungahuset. I 2022 års undersökning uppgav 44 procent att de hade mycket eller ganska stort förtroende för hur kungahuset sköter sitt arbete. Drygt en tredjedel, 36 procent, svarade att de varken hade stort eller litet förtroende medan var femte person, 20 procent, uppgav sig ha ganska eller mycket litet förtroende (figur 5).

Sett över tid har det skett vissa fluktuationer i förtroendet för kungahuset. Andelen som har stort förtroende har dock alltid legat högre än andelen som har lågt förtroende. I figur 5 framgår hur förtroendet har förändrats mellan 2000–2022. Resultaten visar att förtroendet var som högst i början av 00-talet då andelen förtroendefulla var drygt 50 procent. Förtroendet dalade sedan kraftigt 2004 efter att kungen gjort ett kritiserat uttalande om förhållandena i sultanatet Brunei (se Nilsson, 2020). Förtroendekurvan pekade åter uppåt 2006, året då kung Carl XVI Gustaf firade sin sextionde födelsedag. Därefter skedde en successiv nedgång fram till 2013/2014, med undantag för en tillfällig uppgång 2010 då kronprinsessparet vigdes. Den hittills lägsta förtroendenivån uppmättes 2013, då förtroendet låg på 32 procent. Det året var också differensen mellan andel stort förtroende och andel litet förtroende som minst, två procentenheter. Sedan 2015 har dock differensen

mellan de förtroendefulla och de förtroendelösa successivt ökat, och 2022 ligger spannet på ungefär på samma nivå som 2006. Det återstår att se om jubileumsåret 2023, då kungen firar 50 år som Sveriges regent, kommer att påverka folkets förtroendebedömningar.

Figur 5 Förtroende för hur kungahuset sköter sitt arbete, 2000–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?', med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende'. Figuren visar andel mycket stort/ganska stort förtroende. Antalet svar har varierat mellan som minst 3 114 (2015) och som mest 5 000 (2014). År 2022 svarade 3 318 personer.

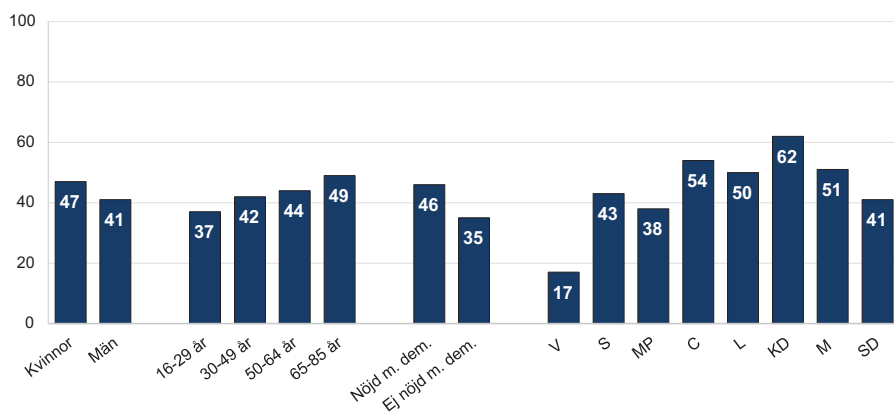
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2022.

Förtroendet för kungahuset följer samma mönster som inställningen till monarkins vara eller icke vara. Kvinnor, äldre och personer som är nöjda med demokratin har något större förtroende än män, yngre och de som är mindre nöjda med demokratin (figur 6). Fyrtiosju procent av kvinnorna och 41 procent av männen uppger sig ha stort förtroende. Bland unga under 30 år har 37 procent förtroende, medan andelen förtroendefulla i gruppen 65–90 år 49 procent – en förtroendedifferensen om 12 procentenheter. Om hänsyn tas till både ålder och kön framträder skillnader inom vissa åldersgrupper, då främst mellan äldre kvinnor och äldre män. Bland kvinnor över 65 år har en majoritet, 55 procent, stort förtroende för kungahuset, en andel som bland män i samma åldersgrupp är 43 procent. När det gäller nöjdhet med demokratin och förtroende för kungahuset, uttrycker 46 procent av de nöjda stort förtroende för kungahuset medan motsvarande andel bland de missnöjda är 35 procent.

De största skillnaderna i allmänhetens förtroendebedömningar är dock förknippade med partisympati. Lägsta andel förtroendefulla hittas bland Vänsterpartiets

sympatisörer, där endast 21 procent säger sig ha stort förtroende för kungahuset. Hos sympatisörer till Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Sverigedemokraterna är andelen med stort förtroende 43, 38 respektive 41 procent. De partier vars sympatisörer i sin tur har ett förtroende som tangerar eller ligger ovanför 50-procentsstrecket är Liberalerna, där hälften av sympatisörerna har stort förtroende för kungahuset, Moderaterna med 51 procent stort förtroende, Centerpartiet med 54 procent stort förtroende samt Kristdemokraterna, vars sympatisörer har det största förtroendet av samtliga grupper, 62 procent.

Figur 6 Andel stort förtroende för kungahuset, efter kön, ålder, nöjdhet med den svenska demokratin och partisympati, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?'. Svarsalternativen var 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende'. Figuren visar andel mycket stort/ganska stort förtroende. Minsta antal svar är 145 (KD-sympatisörer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

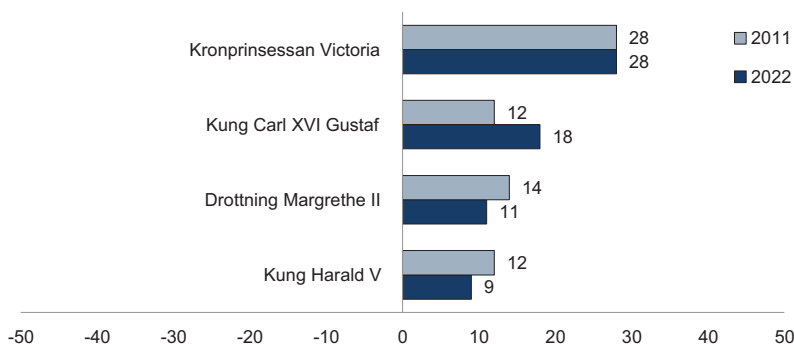
Kungens popularitet har ökat – men kronprinsessan toppar listan

Den sista delen av det här kapitlet om allmänhetens inställning till monarkin, granskar hur gillade eller ogillade de skandinaviska kungligheter är. SOM-institutet har länge ställt frågor om hur stor kännedom människor har om olika makthavare och hur gillade eller ogillade de är. Den nationella SOM-undersökningen mäter årligen svenska partiledares popularitet och med (o)jämn mellanrum har även internationella ledare omfrågats. Frågan kan beskrivas som ett slags känslotermometer, där svarspersonerna med utgångspunkt i en elvgradig skala från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt) får uppge hur starkt de känner för olika personer. Åren 2011 respektive 2022 har skalan använts för att mäta hur populära olika kungligheter är, med särskilt fokus på de skandinaviska länderna. I analyserna som följer är skalan

normerad mellan -50 och +50. Kungligheter som omfrågats är kung Carl XVI Gustaf samt kronprinsessan Victoria (Sverige), drottning Margrethe II (Danmark), kung Harald V (Norge) och drottning Elizabeth II (Storbritannien). Då Elizabeth II gick ur tiden ungefär när 2022 års SOM-undersökning skickades ut, och kung Charles III därmed formellt var Storbritanniens regent under undersökningens fältperiod, redovisas inte den framlidna drottningens popularitetssiffror.

Mest populär bland kungligheter är kronprinsessan Victoria (+28), följt av kung Carl XVI Gustaf (+18) (figur 7). Därefter följer Danmarks drottning Margrethe II (+11) och Norges kung Harald V (+9). De svenska kungligheter är mycket välkända bland svarspersonerna, endast en procent uppger att de inte känner till dem. För de två andra monarkerna är andelen som saknar kännedom 12 respektive 14 procent. Jämfört med 2011 är populariteten hos drottning Margrethe II och kung Harald V marginellt lägre 2022. Den svenske kungens popularitet har däremot ökat något mellan 2011 och 2022 – från +12 till +18. Kronprinsessan Victorias popularitet är oförändrad. Av samtliga offentliga personer vars popularitet har mätts i de nationella SOM-undersökningarna sedan 1986 är det hittills ingen som har varit lika populär som Sveriges kronprinsessa. År 2011 nådde visserligen Norges dåvarande statsminister Jens Stoltenberg och USA:s dåvarande president Barack Obama höga popularitetssiffror (+24 och +23)¹, men för de allra flesta har popularitetsnivåerna legat betydligt lägre (se Oleskog m.fl, 2021). Svenska partiledare, vars popularitet mäts årligen, ligger exempelvis ofta strax över eller strax under nollpunkten (Svenska trender, 2022).

Figur 7 Skandinaviska kungligheters popularitet hos allmänheten, 2011 och 2022 (medeltal)

Kommentar: Frågan lyder 'Den här frågan gäller hur mycket man allmänt sett gillar respektive ogillar några europiska kungligheter. Var skulle du vilja placera dem på nedanstående skala?'. Svarsskalan är 11-gradig och går från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt), med 0 som mittpunkt. I figuren är skalan normerad mellan -50 och +50. Det har även varit möjligt att svara 'Personen är okänd för mig'. År 2022 har en procent uppgett att de inte känner till kronprinsessan Victoria, en procent Carl XVI Gustaf, 12 procent Margrethe II, 14 procent Harald V. Antal svar 2022 är 1 700.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011 och 2022.

Tabell 1 Skandinaviska kungligheters popularitet hos allmänheten, efter kön, ålder, nöjdhet med den svenska demokratin, inställning till monarkin och partisympati, 2022 (medeltal)

	Kron- prinsessan Victoria	Kung Carl XVI Gustaf	Drottning Margrethe II	Kung Harald V	Antal svar
KÖN					
Kvinnor	+31	+19	+13	+10	887
Män	+25	+18	+10	+9	807
ÅLDER					
16–29 år	+20	+13	+5	+3	204
30–49 år	+26	+16	+6	+5	482
50–64 år	+29	+18	+11	+9	444
65–90 år	+32	+22	+17	+14	570
NÖJD MED DEMOKRATIN					
Mycket/ganska nöjd	+30	+19	+12	+9	1 246
Inte särskilt/inte alls nöjd	+24	+16	+10	+9	428
INSTÄLLNING TILL MONARKIN					
Behålla monarkin	+39	+24	+22	+19	918
Avskaffa monarkin	+3	-16	-1	-1	336
PARTISYMPATI					
V	+15	+3	+4	+2	133
S	+29	+18	+11	+9	529
MP	+22	+8	+7	+4	95
C	+31	+18	+12	+9	113
L	+32	+23	+15	+9	73
KD	+34	+29	+15	+14	71
M	+33	+23	+14	+12	327
SD	+29	+23	+12	+12	234

Kommentar: Frågan lyder 'Den här frågan gäller hur mycket man allmänt sett gillar respektive ogillar några europiska kungligheter. Var skulle du vilja placera dem på nedanstående skala?'. Svarsskalan är 11-gradig och går från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt), med 0 som mittpunkt. I figuren är skalan normerad mellan -50 och +50. Det har även varit möjligt att svara 'Personen är okänd för mig'. En procent uppger att de inte känner till kronprinsessan Victoria, en procent Carl XVI Gustaf, 12 procent Margrethe II, 14 procent Harald V.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Kronprinsessan Victoria är särskilt populär hos kvinnor, äldre, sympatisörer till Centerpartiet, Liberalerna, Kristdemokraterna och Moderaterna samt hos dem som anser att Sverige ska bevara monarkin (tabell 1). I den sistnämnda gruppen når kronprinsessan en popularitetsnivå om +39. Jubilarer kung Carl XVI Gustaf är i sin tur populärast hos sympatisörer till Kristdemokraterna (+29). När hänsyn tas till svarspersonernas kön, ålder och inställning till monarkin, visar sig de högsta popularitetsbedömningarna finnas hos äldre kvinnor som stödjer monarkin: +44 för kronprinsessan Victoria och +35 för kung Carl XVI Gustaf.

Monarken sitter säkert på tronen

I en modern demokrati som vilar på principen om alla människors lika värde och styrelse av folket, för folket och genom folket, ter sig arvsmonarkin som en anakronism – en relik från svunna tider. Statsskicket är dock fast förankrad enligt demokratins praktik, och flera av världens äldsta och mest stabila demokratier är konstitutionella monarkier. I de skandinaviska länderna har statsskicket precis som i andra europeiska monarkier ett utbrett stöd i befolkningen. Resultaten i det här kapitlet visar att uppslutningen bakom den svenska monarkin är fortsatt stark. Förtroendet för kungahuset har under flera år legat på en stabil nivå och förslaget om att införa republik avvisas av i stort sett alla samhällsgrupper. Även bland dem som är allra mest kritiska mot monarkin, sympatisörer till Vänsterpartiet, finns trots allt ett visst stöd för att behålla monarkin. En bidragande faktor till det stora stödet är – utöver det faktum att Sverige har en lång tradition som monarki – sannolikt monarkins relation till den politiska makten. Den svenska monarken är den enda av Europas konstitutionella monarkiers statschefer som har en renodlad ceremoniell och representativ funktion. Forskare inom konstitutionell rätt har lyft fram Sverige som exempel på en demokratisk parlamentarisk monarki, där statschefen är helt frikopplad från den politiska makten och därmed kan representera och omfamna alla samhällsgrupper (Bulmer, 2014; Stepan m.fl., 2014; Berceanu, 2019).

Därtill har frågan om det övergripande statsskicket – om Sverige ska förbli monarki eller övergå till republik – sedan 1970-talets Grundlagsberedning oftast lyst med sin frånvaro i politiska sammanhang, inte minst efter införande av full kognatisk tronföljd 1980 (Eriksson & Wängmar, 2005). Frågan har varken tagits upp i senare års demokratiutredningar (SOU 2000:1; SOU 2016:5) eller i Grundlagsutredningen (SOU 2008:125). Det förekommer förvisso motioner i frågan, men det pågår inget partiöverskridande arbete för att driva frågan om att Sverige ska bli en republik med folkvald statschef. Sett till partiernas nuvarande inställning, är den dominerande ståndpunkten att monarkin ska bevaras (Andersson, 2022). Det svenska kungahuset har således både folkligt och politiskt stöd, en faktor som har lyfts fram som en av nycklarna till att konstitutionella monarkier kunnat bestå i den moderna demokratin (Hazell & Morris, 2020a, 2020b).

Stödet för monarkin kan dock rasa fort. Klavertramp, moraliskt eller etiskt tvivelaktigt agerande respektive överskridande av konstitutionella befogenheter har visat sig kunna sätta monarkier i gungning. Det kanske framför allt har varit signifikant för en del andra europeiska monarkier (Hazell & Morris, 2020a), men även i Sverige har det i perioder blåst kyliga vindar runt kungahuset. Vindstyrkan har än så länge aldrig varit så stark att den lyckats kullkasta monarkin. Givet den popularitet som karakteriserar Sveriges nästkommande regent, kronprinsessan Victoria, torde det finnas goda möjligheter för monarkin att stå stark ytterligare en tid framöver.

Appendix

Tabell i *Inställning till att införa republik med vald president efter åsikt om att behålla eller avskaffa monarkin, 2022 (procent)*

	Behålla eller avskaffa monarkin		
	Behålla monarkin	Avskaffa monarkin	Ingen åsikt
<i>Införa republik med vald president</i>			
Bra förslag	1	46	6
Varken bra/dåligt	9	26	42
Dåligt förslag	90	28	52
Antal svar	908	333	424

Kommentar: Frågorna lyder 'Tycker du att Sverige ska behålla eller avskaffa monarkin?' samt 'Nedan finns ett antal förslag som förekommit i den politiska debatten. Vilket är din åsikt om vart och ett av dem? Införa republik med vald president'. Svartalternativen för det första förslaget framgår av tabellen. För det andra förslaget är svartalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag'. I tabellen är de två positiva resp. negativa svaren sammanslagna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Not

- ¹ Mätningen gjordes några få månader efter terrorattentatet på norska Utøya 2011, vilket kan ha påverkat Stoltenbergs popularitetssiffror.

Referenser

- Alexander, James (2021). Three arguments relevant to the history and theory of monarchy. *History of European Ideas*, 2021: 1914378.
- Anckar, Carsten (2021). Constitutional monarchies and semi-constitutional monarchies: a global historical study, 1800–2017. *Contemporary Politics*, 27(1): 23–40.

- Andersson, Ulrika (2022). Länge leve monarkin? I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andeweg, Rudy B., Irwin, Galen A. & Tom Louwerse (2020). *Governance and Politics of the Netherlands*. London: Bloomsbury Publishing.
- Berceanu, Bogdan (2019). The Role of the Monarch as Head of the State in the Contemporary Era. Comparative Analysis on the Constitutional Monarchies from Europe. *Proceedings of 6th ACADEMOS Conference 2019 International Political Science Conference "Political and Economic Unrest in the Contemporary Era"*. <https://ssrn.com/abstract=3706850>
- Beenakker, Emile & Sjoerd E. Xijlstra (2021). Legislation in the Netherlands. I Ulrich Karpen & Helen Xanthaki (red), *Legislation in Europe: A country by country guide*. London: Bloomsbury Publishing.
- Bulmer, Elliot W. (2017). Constitutional monarchs in parliamentary democracies. Second edition. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA).
- von Daniels, Detlef (2018). On monarchy. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 21(4): 456–477.
- DCPA 2022 c.11 (2022). Dissolution and Calling of Parliament Act 2022, 2022 c.11. United Kingdom Legislation.
- Economist Intelligence/EUI (2023). *Democracy Index 2022. Frontline democracy and the battle for Ukraine*. London, New York, Hongkong, Gurgaon & Dubai: The Economist Intelligence Unit Ltd. <https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/DI-final-version-report.pdf>
- Eriksson, Marie & Erik Wängmar (2005). Vägen till kvinnlig tronföljd 1952–1980. *Scandia*, 2: 265–336.
- Frieden, Luc (2009). Luxembourg: Parliament abolishes royal confirmation of laws. *International Journal of Constitutional Law*, 7(3): 539–543.
- FTPA 2011 c.14 (2011). Fixed-term Parliaments Act 2011, 2011 c.14. United Kingdom Legislation.
- Hazell, Robert (2015). The United Kingdom. I Brian Galligan & Scott Brenton (red), *Constitutional conventions in Westminster systems: Controversies, changes and challenges*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hazell, Robert (2020a). Constitutional functions of the monarchy – Introduction. I Robert Hazell & Bob Morris (red), *Role of monarchy in modern democracy: European monarchies compared*. Oxford: Hart Publishing.
- Hazell, Robert (2020b). The Royal Family's lack of human rights. I Robert Hazell & Bob Morris (red), *Role of monarchy in modern democracy: European monarchies compared*. Oxford: Hart Publishing.
- Hazell, Robert & Bob Morris (2020a). Towards a New Theory of European Monarchy. I Robert Hazell & Bob Morris (red), *The Role of monarchy in modern democracy: European monarchies compared*. Oxford: Hart Publishing.

- Hazell, Robert & Bob Morris (2020b). European monarchies: guardians of democracy? *The Political Quarterly*, 91(4): 841–845.
- Hernández, Enrique, Torre, Margarita & Antoni-Italo De Moragas (2021). The crown: a survey about the Spanish monarchy. *Political Research Exchange*, 3(1): 1938149.
- Heuschling, Luc (2020). Luxembourg: Grand Duke Henri's refusal, in 2008, to sign the bill legalising euthanasia. I Robert Hazell & Bob Morris (red), *The Role of monarchy in modern democracy: European monarchies compared*. Oxford: Hart Publishing.
- Ipsos (2022). Monarchy/Royal Family Trends – Monarchy v Republic 1993–2022. <https://www.ipsos.com/en-uk/monarchyroyal-family-trends-monarchy-v-republic-1993-2022>
- Jessurun d'Oliveira & Hans Ulrich (2012). The EU and its monarchies: influences and frictions. *European constitutional law review*, 8(1): 63–81.
- Kongehuset (2022). Release: Changes in titles and forms of address in the Royal Family. Publicerad 28 september 2022. <https://www.kungehuset.dk/en/press/press-release-changes-in-titles-and-forms-of-address-in-the-royal-family>
- Krunke, Helle (2021). Legislation in Denmark. I Ulrich Karpen & Helen Xanthaki (red), *Legislation i Europe: A country by country guide*. London: Bloomsbury Publishing.
- Kungahuset (2019). Kommuniké från H.E. Riksmarskalken gällande förändringar inom Det Kungl. Huset. Publicerad 7 oktober 2019.
- Lane, Jan-Erik (1996). *Constitutions and political theory*. Manchester: Manchester University Press.
- Oleskog Tryggvason, Per, Oscarsson, Henrik & Freja Wessman (2021). Ledare vi gillar och ogillar. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red), *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Mortimore, Roger (2020). Polls and public opinion. I Robert Hazel & Bob Morris (red), *The Role of monarchy in modern democracy: European monarchies compared*. Oxford: Hart Publishing.
- Nilsson, Lennart (2017). Monarkins legitimitet i Sverige och Danmark. *Dixikon*, 27 april 2017. <https://www.dixikon.se/monarkins-legitimitet-i-sverige-och-danmark/>
- Nilsson, Lennart (2020). The legitimacy of the Swedish monarchy: The different perceptions of parliamentarians, journalists and the people. I Robert Hazel & Bob Morris (red), *The Role of monarchy in modern democracy: European monarchies compared*. Oxford: Hart Publishing.
- Rehling Larsen, Signe (2021). Varieties of constitutionalism in the European Union. *The Modern Law Review*, 84(2): 477–502.

- Schleiter, Petra, Belu, Valerie & Robert Hazell (2017). Hung parliaments and the need for clearer rules of government formation. *The Political Quarterly*, 88(3): 404–411.
- Seaton, Jean (2020). The Monarchy, 'Popularity', Legitimacy and the Media. I Robert Hazel & Bob Morris (red), *The Role of monarchy in modern democracy: European monarchies compared*. Oxford: Hart Publishing.
- SOU 2000:1 (2000). *En uthållig demokrati. Politik för folkstyrelse på 2000-talet. Demokratiutredningens betänkande*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2008:125 (2008). En reformerad grundlag. Betänkande av Grundlagsutredningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2016:5 (2016). *Låt fler forma framtiden! Betänkande av 2014 års Demokratiutredning – Delaktighet och jämlikt inflytande*. Stockholm: Wolters Kluwers.
- Stepan, Alfred, Linz, Juan J. & Juli F. Minoves (2014). Democratic Parliamentary Monarchies. *Journal of Democracy* 25(2): 35–51.
- Stortinget (2022). Voteringsoversikt for sak: Grunnlovsforslag om endering i §§ 1, 3 til 9, 11 til 15, 17 til 32, 34 til 37, 39 til 41, 43 til 48, 62, 67 til 69, 74 til 82, 86 og 121 (om republikk) <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/Voteringsoversikt?p=81236&dnid=1>
- Svanberg, Mikael (2013). Demokratisyner på kollisionskurs: Debatten inför författningsreformen 1974. Politiska och historiska studier 2013:1. Karlstad: Karlstads universitet.
- Svensk författningssamling/SFS 1974:152. *Kungörelse (1974:152) om beslutad ny regeringsform*.
- Svenska trender (2022). Svenska trender 1986–2021. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Tridimas, George (2016). On the overthrow or endurance of Kings. *Constitutional Political Economy*, 27(1): 41–65.
- Tridimas, George (2021). Constitutional monarchy as power sharing. *Constitutional Political Economy*, 32: 431–461.
- Tweede Kamer (2023). The formation process. Tweede Kamer. Der Staten-Generaal. <https://www.houseofrepresentatives.nl/formation-process>
- V-Dem Institute (2023). Democracy Report 2023. Defiance in the Face of Autocratization. Göteborg: Göteborgs universitet. https://www.v-dem.net/documents/29/V-dem_democracyreport2023_lowres.pdf
- Wenander, Henrik (2020). The King and public power in the minimalist monarchy of Sweden. I Robert Hazell & Bob Morris (red), *The Role of monarchy in modern democracy: European monarchies compared*. Oxford: Hart Publishing.
- Wisowaty, Marcin Michal (2021). Constitutional (Mixed) Monarchy. I James Cremades & Christina Hermida (red), *Encyclopedia of Contemporary Constitutionalism [Elektronisk resurs]*. Springer Int. Publishing.

(O)säkerhet
&
allianser

SVENSK SÄKERHET I KRIGETS SKUGGA: NATO, FÖRSVARET OCH STÖDET TILL UKRAINA

KARL YDÉN, ULF BJERELD OCH JOAKIM BERNDTSSON

Sammanfattning

Den försvarspolitiska debatten har under 2022 präglats av Rysslands krig mot Ukraina och en partipolitisk enighet om att det svenska försvaret behöver ökade resurser. Svenskarnas stöd för ett militärt försvar är fortsatt starkt liksom viljan att bibehålla eller höja nivån på försvarsutgifterna. Däremot tror svenskarna inte att försvaret har förmåga att klara ett väpnat angrepp på Sverige. Rysslands invasion av Ukraina följdes av ett starkt ökat stöd för ett svenskt Nato-medlemskap. Svenskarnas förtroende för försvaret ökar till en ny rekordnivå och överlag visar resultaten på ett starkt opinionsstöd för den förda försvarspolitiken.

I ett tal i december 2021 tillkännagav Putin att Ryssland betraktade såväl forna Sovjetrepubliker respektive Warszawapaktsländer samt Finland och Sverige som tillhörande en rysk intressesfär, vari ländernas säkerhetspolitik ska ta hänsyn till Moskvans önsknings. Det svensk-finska försvarssamarbetet där Nato-medlemsländer deltagit i militärövningar, skulle upphöra, ansåg Putin (Dagens Nyheter, 2021).

Den europeiska säkerhetsordning som etablerats efter det Kalla krigets slut krossades kort därefter i grunden när Ryssland den 24 februari 2022 attackerade Ukraina. Efter ett misslyckat ryskt försök att med ett blixtagrepp inta Kiev/Kyiv samt områden i östra Ukraina, ändrade krigföringen karaktär. Strider på mestadels relativt korta avstånd ersattes till stor del av ett artillerikrig där Rysslands långt större vapenarsenal och längre räckvidd resulterade i stora ukrainska förluster. Men sedan främst USA började sända alltmer avancerade vapensystem så lyckades Ukraina att slå ut både ryska ammunitionsupplag, ledningscentraler samt artillerienheter och att återta vissa ockuperade landområden. Kriget har under vintern förts längs mer statiska frontlinjer, samtidigt som Ryssland har fortsatt att systematiskt beskjuta civila mål med missiler och drönare, bland annat för att försöka slå ut Ukrainas elförsörjning (New York Times, 2023).

Ukrainakriget har inneburit dramatiska konsekvenser för inriktningen av svensk säkerhetspolitik. Bara en dryg vecka innan det ryska angreppet förklarade Sveriges dåvarande utrikesminister Ann Linde (S) att den svenska utrikespolitiska linjen låg fast, och att ”militär alliansfrihet tjänar oss väl och bidrar till stabilitet och säkerhet i norra Europa” (Regeringens utrikesdeklaration, 16 februari 2022:1).

Tre månader senare meddelade samma regering att man tillsammans med Finland, och med brett stöd i den svenska riksdagen, avsåg att söka medlemskap i Nato. I juni 2022 gjordes en ny utrikesförklaring, och det var uppenbart att den säkerhetspolitiska bedömningen ändrats: ”ett svenskt Nato-medlemskap är det bästa sättet att värna Sveriges säkerhet” (Regeringens utrikesdeklaration, 10 juni 2022:3).

I analyser av tidigare nationella SOM-undersökningar har vi konstaterat en ökad grad av samsyn mellan befolkningen i stort och den tidigare regeringens försvarspolitiska inriktning, den s.k. ”Hultqvistdoktrinen” (se exempelvis Ydén, Bjereld & Berndtsson, 2022). Inom statsvetenskapen anses den politiska dagordningen kunna forma väljarnas uppfattningar i olika politiska sakfrågor (Dahlberg & Martinsson, 2015; Walgrave, Tresch & Lefevere, 2015; Djerf-Pierre & Shehata, 2017). Partierna följer inte bara en opinion, de kan också leda den. Inom 2000-talets försvarspolitik har dock denna aspekt varit mindre framträdande. Den politiskt initierade övergången till ett litet yrkesförsvar för främst internationella insatser vann aldrig något tydligt opinionsstöd, medan Peter Hultqvists återgång till betoning av territoriellt försvar, återupptagen värnpliktsutbildning och ökade försvarssatser relativt omgående ledde till ett större förtroende för försvaret (Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2017).

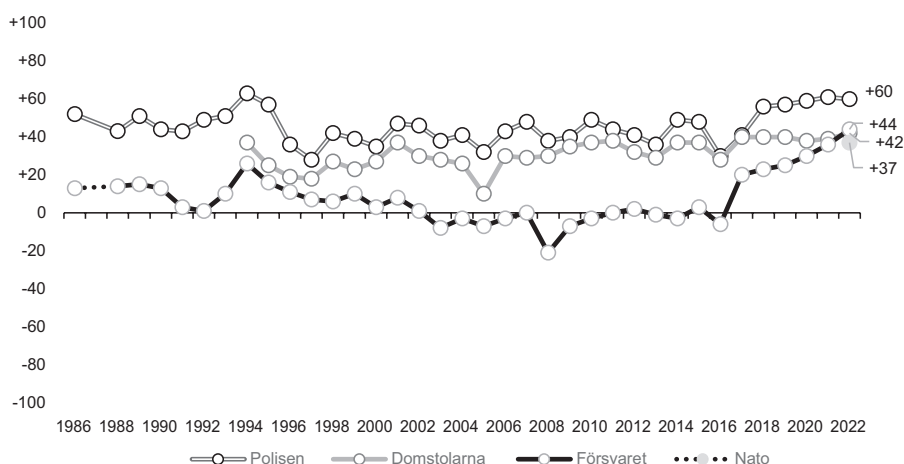
I sin teori om civil-militära relationer har Schiff (2009) pekat på vikten av samstämmighet (*concordance*) om försvarsfrågor mellan befolkningen, den politiska eliten och militären. Stora förändringar i försvars- och säkerhetspolitik där det saknas samsyn kan leda till friktion i civil-militära relationer och skapa legitimitetsproblem för såväl den politiska ledningen och myndigheter, som för Försvarsmakten. Även Shields (2020) har observerat att det folkliga stödet för det militära försvaret och för försvarspolitiska beslut är viktiga ur legitimitetssynpunkt – inte minst när det gäller medverkan i militära operationer. Från tidigare forskning vet vi också att uppfattningar kring försvarspolitiska frågor formas av en rad faktorer såsom kön, ålder och ideologi eller partisympati (Shields, 2020). Samtidigt befinner vi oss i ett läge där en ökande krismedvetenhet kan leda till ökat stöd för försvarspolitiska åtgärder och de institutioner som värnar säkerheten. I vår analys av samsyn fokuserar vi på det generella stödet för försvarspolitiken bland befolkningen, samt viktiga skillnader mellan olika grupper. Vilka trender kan vi då se i den svenska försvarsoptionen? Är graden av samsyn kring försvarspolitiken hög eller finns det indikationer på förändringar? Vi undersöker detta genom att analysera opinionen i ett antal centrala frågor som förtroendet för försvaret, åsikter om Nato och försvarsutgifter samt det militära stödet till Ukraina.

Svenskarnas förtroende för försvaret

Svenskarnas förtroende för försvaret påverkas såväl av synen på försvarets uppgifter som av dess bedömda förmåga att hantera dem. Förtroendet för försvaret samvarierar även med förtroendet för andra offentliga institutioner (Holmberg & Weibull,

2008). Sedan 2016 har förtroendet för försvaret stärkts varje år och den positiva trenden fortsätter. Försvarets förtroendebalans – alltså andelen med stort minus andelen med litet förtroende – är +44 i 2022 års undersökning (en uppgång från +36 år 2021) vilket är försvarets högsta förtroendebalans någonsin i den nationella SOM-undersökningens historia (dvs. sedan 1986). Även om försvaret de senaste åren noterat bara mindre uppgångar i förtroendebalans är en positiv trend tydlig. I figur 1 nedan redovisas förtroendet för försvaret samt för Polisen och domstolarna (de andra myndigheter som lyder direkt under regeringen).

Figur 1 Förtroende för Polisen, domstolarna, försvaret respektive Nato, 1986–2022 (balansmätt)

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur stort förtroende har du för det sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende' samt 'Mycket litet förtroende'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antalet svarande varierar mellan som lägst 1 465 och som högst 1 856. Förtroendebalansen avser andelen som svarat mycket eller ganska stort förtroende minus andelen som svarat mycket eller ganska litet förtroende.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2022.

Som tidigare berörts i den nationella SOM-undersökningen (Ydén & Berndtsson, 2012) tenderar polisens respektive försvarets historiska upp-/nedgångar i förtroendebalans att följa varandra relativt väl. Sett över längre tid har dock skillnaden i förtroendebalans mellan Polisen och försvaret de facto mer än halverats, och skillnaden i förtroendebalans mellan domstolarna och försvaret har försvunnit. Från att ha haft en förtroendebalans tydligt under Polisens respektive domstolarnas har försvarsförtroendet nu etablerat sig i samma domän, om än fortfarande ett stycke under Polisens förtroendebalans.

Nästa fråga vi ska ta oss an är hur svenskarnas försvarsförtroende ser ut i olika grupper. Vi kommer här främst att undersöka försvarsförtroendet uppdelat på kön, åldersgrupper respektive partisympati.

Tabell 1 Förtroende för försvaret i olika grupper, 2022 (procent, balansmått)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svarande	Förtroendebalans
Samtliga	17	38	34	8	3	100	1 574	+44
Kön								
Kvinna	18	38	34	8	2	100	787	+46
Man	16	38	34	8	4	100	780	+42
Ålder								
16–29 år	23	36	28	9	4	100	209	+46
30–49 år	22	35	31	8	4	100	460	+45
50–64 år	18	39	33	8	2	100	411	+47
65–85 år	11	41	39	7	2	100	494	+43
Partisympati								
Vänsterpartiet	12	39	40	5	4	100	91	+42
Socialdemokraterna	18	39	36	5	2	100	493	+50
Centerpartiet	26	41	25	6	2	100	102	+59
Liberalerna	11	51	33	4	1	100	79	+57
Moderaterna	18	40	34	8	0	100	285	+50
Kristdemokraterna	22	34	32	7	5	100	73	+44
Miljöpartiet	20	41	31	4	4	100	80	+53
Sverigedemokraterna	12	30	31	19	8	100	200	+15

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur stort förtroende har du för det sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende' samt 'Mycket litet förtroende'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Förtroendebalansen avser andelen som svarat mycket eller ganska stort förtroende minus andelen som svarat mycket eller ganska litet förtroende.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

I den nationella SOM-undersökningen 2022 uppger 55 procent ett mycket eller ett ganska stort förtroende för försvaret (en uppgång från 49 procent i 2021 års undersökning) medan 11 procent uppger mycket eller ganska litet förtroende (ned från 13 procent i 2021 års undersökning). En skillnad i försvarsförtroende mellan kvinnor och män kvarstår men är mindre än i tidigare SOM-undersökningar, då kvinnor brukat uppge ett klart större försvarsförtroende än män. Bland kvinnor noterades försvaret en förtroendebalans på +46 (upp från +39 i 2021 års undersökning) och bland män blev den +42 (en uppgång från +32). Avseende åldersgrupper

har skillnaderna minskat ännu mer markant, vilket illustreras av de relativt små differenserna i balansmättet för olika grupper (+43 till +47). Årets resultat gör att vi nu kan tala om en hyggligt hög nivå av samsyn i försvarsförtroende över generationsgränser – något som tidigare under 2000-talet inte varit fallet, då äldre generellt har uppgivit ett tydligt mindre förtroende än de yngsta respondenterna.

Hur fördelar sig då förtroendet mellan olika riksdagspartiers sympatisörer? Allra störst förtroende för försvaret uppger sympatisörer till Centerpartiet: 67 procent av dem uppger mycket eller ganska stort förtroende, medan bara 8 procent uppger mycket eller ganska litet förtroende (således +59 i förtroendebalans, upp från +49 i 2021 års undersökning). Nästan lika stort förtroende för försvaret uppger Liberalernas sympatisörer med +57 i förtroendebalans (upp från +51 i 2021 års undersökning), och därefter återfinns sympatisörer till Miljöpartiet (+53 i förtroendebalans, upp från +42 i 2021 års undersökning). Sympatisörer till Socialdemokraterna respektive Moderaterna noterar båda +50 i förtroendebalans (uppgång från +45 respektive +44 i 2021 års undersökning). Bland KD-sympatisörer noteras en förtroendebalans på +44, medan Vänsterpartiets sympatisörer noterar +42 i förtroendebalans, en anmärkningsvärt stor uppgång från +11 i 2021 års undersökning. Sverigedemokraternas sympatisörer noterar +15 i förtroendebalans, i särklass minst bland alla riksdagspartier. Den nationella SOM-undersökningen 2022 är den femte i rad där försvaret noterar en positiv förtroendebalans bland SD:s sympatisörer – dessförinnan utgjorde de den enda kategori där försvaret noterade en negativ förtroendebalans.

Förtroendemåttet påverkas av flera faktorer, bland annat hur väl en verksamhet uppfattas fungera, men också hur viktig den uppfattas vara. Därför tillfrågar vi även svenskarna om de tror att försvaret skulle klara av att försvara Sverige mot ett väpnat angrepp. Resultatet i tabell 2 (opinionsbalans -26) visar att befolkningen inte har tilltro till försvarets förmåga i ett skarpt läge. Enda ljuspunkten är att opinionsbalansen för samma påstående i 2021 års undersökning blev -44. Det är möjligt att krigsrapporteringens bild av Rysslands militära misslyckanden i Ukraina har lett till en omvärdering av rysk förmåga. Många västliga militäranalytiker menar att den ryska armén har visat sig vara i klart sämre skick än vad de förväntat sig, samt att det större ryska flygvapnet inte lyckats dominera luftrummet. Givet denna modifierade bild kan uppfattningar om det svenska försvarets förmåga kommit att ha förändrats i positiv riktning bara genom att det ryska hotet inte längre uppfattas som lika mäktigt som tidigare. En annan förklaring skulle kunna vara att den svenska försvarsförmågan i sig uppfattas ha förbättrats. Nyhetsrapporteringen innehåller numera inslag om svenska försvarssatsningar, militära övningar, materielleveranser och det svensk-finska försvarssamarbetet. Detta, tillsammans med den svenska ansökan om Nato-medlemskap och de säkerhetsgarantier från bland annat USA, Frankrike och Storbritannien som lämnats under ansökningsprocessen, kan ha påverkat uppfattningar om Sveriges utsikter att klara ett (ryskt) militärt angrepp. Faktum kvarstår dock: varken män eller kvinnor, någon åldersgrupp eller något

riksdagspartis sympatisörer tror att försvaret skulle klara av ett militärt angrepp mot Sverige.

Tabell 2 Uppfattning om påstående att försvaret skulle klara av att försvara Sverige mot ett militärt angrepp, 2022 (procent, balansmätt)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svarande	Balansmätt bland dem med åsikt
Samtliga	7	26	29	27	11	100	1 543	-26
Kön								
Kvinna	7	24	28	26	15	100	773	-26
Man	7	28	29	29	7	100	763	-24
Ålder								
16–29 år	8	23	35	24	10	100	198	-30
30–49 år	7	26	26	30	11	100	447	-26
50–64 år	7	25	29	29	10	100	404	-28
65–85 år	8	26	29	23	14	100	494	-22
Partisynpati								
Vänsterpartiet	7	30	29	17	17	100	89	-10
Socialdemokraterna	7	28	29	21	15	100	492	-18
Centerpartiet	7	28	41	20	4	100	99	-26
Liberalerna	5	25	30	27	13	100	80	-30
Moderaterna	9	22	26	36	7	100	279	-34
Kristdemokraterna	6	18	37	29	10	100	72	-48
Miljöpartiet	1	23	38	32	6	100	77	-48
Sverigedemokraterna	8	25	22	36	9	100	196	-26

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilken är din bedömning av följande påståenden?' 'Försvaret skulle klara av att försvara Sverige mot ett militärt angrepp' med svarsalternativen 'Helt riktigt', 'Delvis riktigt', 'Delvis felaktigt', 'Helt felaktigt' samt 'Ingen uppfattning'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Förtroendebalansen avser andelen som svarat helt eller delvis riktigt minus andelen som svarat mycket eller delvis felaktigt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Historiska förändringar i svensk Nato-opinion

SOM-institutet har varje år sedan 1994 undersökt svenska folkets inställning till Nato-medlemskap. Fram till och med år 2012 var opinionsläget i frågan stabilt – andelen som ansåg att Sverige inte skulle söka medlemskap i Nato var två till tre gånger så stor som andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om medlemskap. Men år 2013 förändrades opinionen: Nato-motståndet minskade och andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om Nato-medlemskap ökade. Sedan dess har

grupperna som förespråkar respektive avfärdar ett svenskt Nato-medlemskap varit ungefär lika stora.

Rysslands invasion av Ukraina följdes av ett starkt ökat stöd för ett svenskt Nato-medlemskap. Förändringarna är den största och snabbaste som någonsin uppmätts i någon enskild politisk sakfråga. Nato-opinionen ägnas därför ett särskilt kapitel i denna SOM-volym, med fokus på när opinionsförskjutningen ägde rum och inom vilka grupper opinionsförskjutningen var särskilt stor (se Bjereld & Oscarson, 2023). Resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2022 visar bland annat att andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap och blir medlem i Nato ökat från 29 procent 2021 till 64 procent 2022. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag minskar från 29 procent 2021 till 14 procent 2022. Andelen som anser att förslaget varken är bra eller dåligt minskar från 42 procent 2021 till 22 procent 2022. Förskjutningen återfinns inom samtliga politiska partier. Särskilt tydlig var den inom Socialdemokraterna, där andelen positiva till svenskt Nato-medlemskap ökade från 19 procent 2021 till 63 procent 2022.

När det gäller svenskarnas förtroende för Nato (förtroendebalans +37) är detta inte mycket mindre än det för försvaret (förtroendebalans +44) – dock med betydligt större skillnader bland svenskarna. Det finns en skillnad mellan mäns respektive kvinnors förtroende för Nato, men här omvänd i förhållande till försvarsförtroendet, som regelmässigt är större hos kvinnor. Ifråga om Nato är det istället män (förtroendebalans +42) som uppger större förtroende än kvinnor (förtroendebalans +35). En liknande skillnad gäller förtroendet i olika åldersgrupper. Den yngsta gruppen (18–49 år) brukar normalt notera ett större försvarsförtroende relativt äldre åldersgrupper. Gällande Nato uppger de yngsta istället ett tydligt mindre förtroende än äldre. Förtroendebalansen avseende Nato är +28 för gruppen 18–29 år, +35 för gruppen 30–49 år, +42 för gruppen 50–64 år samt +40 för gruppen 65–85 år. En polarisering blir ännu tydligare när Nato-förtroendet bryts ned på partisympatier. M-sympatisörer uppger störst förtroende för Nato (förtroendebalans +59) vilket är större än deras förtroende för det svenska försvaret. Därefter följer sympatisörer till Liberalerna med förtroendebalans +57, samma som deras förtroende för det svenska försvaret. Även KD-sympatisörer (förtroendebalans +49) respektive SD-sympatisörer (förtroendebalans +32) uppger större förtroende för Nato än för det svenska försvaret. Partierna i regeringsunderlaget förenas således i ett stort förtroende för Nato. I oppositionen är läget splittrat. Sympatisörer till Centerpartiet uppger stort förtroende för Nato (förtroendebalans +52) och det gäller även S-sympatisörer (förtroendebalans +42). Ett visst, men mindre, Nato-förtroende finns bland sympatisörer till Miljöpartiet (förtroendebalans +19), detta samtidigt som partilinjen är att Sverige bör undvika Nato-medlemskap. Sympatisörer till Vänsterpartiet, vars försvarsförtroende ökade kraftigt, uppger inget förtroende för Nato – med förtroendebalans -18 är de i särklass mest misstroga.

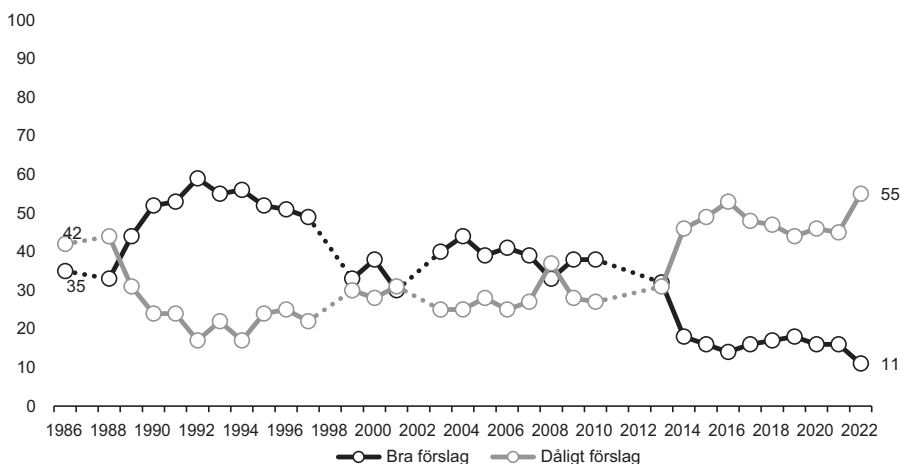
Redan innan Sverige beslutade att söka medlemskap i Nato innebar försvarspolitik efter det Kalla krigets slut att Sverige alltmer samarbetade med Nato-länder.

Först skedde detta i fredsbevarande operationer i ex-Jugoslavien samt genom medlemskap i det *Partnership for Peace*-samarbete som Nato bjöd in bl.a. Sverige, Finland och tidigare Warszawapaktsländer till. Därefter blev samarbete med Nato-länder ett sätt för Sverige att ingå i den västliga säkerhetsstrukturen, fast utan Nato-medlemskap. Den mest långvariga militära operation under Nato-ledning som Sverige deltog i var *International Security Assistance Force* (ISAF, 2002–2014) som med FN-mandat verkade under Nato-befäl i Afghanistan. Enligt vissa var samarbetet med Nato och, framförallt, USA det främsta skälet till det svenska deltagandet i ISAF, vilket aldrig framhölls från politiskt håll (Agrell, 2013).

Finansieringen av försvaret

Sedan Ryssland startade krig i Ukraina har den redan tidigare breda svenska politiska enigheten om att behovet att rusta upp försvaret stärkts ytterligare. Den tidigare aviserade anslagsökningen till 2% av BNP som skall vara uppnådd 2026 omtalas nu ibland som ett utgiftsmässigt golv snarare än ett tak – det kan således bli aktuellt med ytterligare ekonomiska tillskott. Några förslag att minska försvarsutgifterna har inte präglat den politiska debatten under de senaste åren. Som framgår av figur 2 och tabell 3 är motståndet mot förslaget att minska försvarsutgifterna nu rekordstort, trots att de satsningar på försvaret som nu görs är de största sedan 1950-talet.

Figur 2 Åsikt om förslaget "Minska försvarsutgifterna", 1986–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilken är din åsikt om följande förslag? Minska försvarsutgifterna' med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. 'Bra förslag' visar andelen som svarat 'Mycket bra' och 'Ganska bra förslag'. 'Dåligt förslag' visar andelen som svarat 'Ganska dåligt' och 'Mycket dåligt förslag'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svar år 2022 är 1 541.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2022.

Män är, som tidigare, mer negativa till att spara på försvaret än kvinnor, och medelålders respektive äldre personer är klart mer negativa än den yngsta åldersgruppen. Ingen kategori är positiv till att minska försvarsutgifterna, inklusive riksdagspartiernas sympatisörer. Närmast kommer Vänsterpartiets sympatisörer, med opinionsbalans 0. Störst motstånd mot att minska försvarsutgifterna uppger sympatisörer till Moderaterna, ett parti som traditionellt varit försvarsvänligt men vars företrädare administrerade delar av försvarets nedskärningar under tidigt 2000-tal och i debatten har fått klä skott för detta.

En liten andel av de svenska försvarsutgifterna används för att, inom ramen för EU:s instrument för militärt och säkerhetspolitiskt stöd (den Europeiska fredsfaciliteten), stödja Ukraina i kriget mot Ryssland. Sverige ger finansiellt stöd, skänker militära vapensystem och annan utrustning, samtidigt som svensk militär personal ger ukrainska medborgare grundläggande militär skyttesoldatutbildning på brittisk landsbygd. I slutet av mars 2023 uppger Regeringen att det sammanlagda militära stödet till Ukraina uppgår till 16,9 miljarder kronor.

Uppfattar svenskarna det militära stöd som Sverige ger till Ukraina som tillräckligt? I tabell 3 framgår att befolkningen övervägande anser att Sverige ger tillräckligt stort militärt stöd till Ukraina. Då bör noteras att den nationella SOM-undersökningen besvarades under hösten 2022, och att den nya regeringen med försvarsminister Pål Jonsson sedan dess har ökat omfattningen av det aviserade stödet, bland annat med artillerisystemet ARCHER, stridsvagnar, stridsfordon och modernt luftvärn.

De som i minst utsträckning anser att Sverige ger tillräckligt stort militärt stöd till Ukraina är, intressant nog, Miljöpartiets respektive Vänsterpartiets sympatisörer. Traditionellt sympatiserar stora delar av fredsrörelsen, i regel motståndare till svensk vapenexport, med Miljöpartiet eller Vänsterpartiet. Här verkar dock en relativt stor andel MP-sympatisörer tycka att det militära stödet till Ukraina borde öka: 39 procent anser att Sveriges militära stöd är tillräckligt, men 32 procent håller inte med om påståendet (opinionsbalans bland dem med åsikt är +8). Bland sympatisörer till Vänsterpartiet tycker en något större andel att det svenska militära stödet är tillräckligt (46 procent) och en något mindre andel (28 procent) anser motsatsen.

De som i störst utsträckning anser att Ukraina får tillräckligt militärt stöd av Sverige är Socialdemokraternas sympatisörer, varav 59 procent helt eller delvis håller med, medan 15 procent anser motsatsen (opinionsbalans +44), följda av Moderaternas sympatisörer varav 55 procent anser att det svenska militära stödet är tillräckligt medan 21 procent inte håller med (opinionsbalans +34) samt SD-sympatisörer varav 59 procent anser att det svenska militära stödet är tillräckligt medan 25 procent inte håller med (opinionsbalans +34).

Tabell 3 Bedömning om Sverige ger tillräckligt militärt stöd till Ukraina, 2022 (procent, balansmått)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svarande	Balansmått bland dem med åsikt
Samtliga	21	33	15	6	25	100	1 533	+42
Kön								
Kvinna	19	32	12	4	33	100	766	+52
Man	22	34	18	9	17	100	760	+38
Ålder								
16–29 år	23	28	17	2	30	100	197	+48
30–49 år	20	29	18	8	25	100	444	+30
50–64 år	19	35	14	7	25	100	398	+46
65–85 år	22	36	13	7	22	100	494	+50
Partisynpat								
Vänsterpartiet	18	28	19	9	26	100	89	+24
Socialdemokraterna	19	40	11	4	26	100	486	+58
Centerpartiet	18	34	14	5	29	100	97	+46
Liberalerna	13	38	18	11	20	100	79	+28
Moderaterna	20	35	15	6	24	100	281	+46
Kristdemokraterna	23	29	21	6	21	100	71	+32
Miljöpartiet	9	30	22	10	29	100	78	+8
Sverigedemokraterna	33	26	18	7	16	100	193	+38

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilken är din bedömning av följande påståenden?' 'Sverige ger tillräckligt stort militärt stöd till Ukraina' med svarsalternativen är 'Helt riktigt', 'Delvis riktigt', 'Delvis felaktigt', 'Helt felaktigt' samt 'Ingen uppfattning'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Förtroendebalansen avser andelen som svarat helt eller delvis riktigt minus andelen som svarat mycket eller delvis felaktigt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Försvarspolitik och opinion i förändring

Avslutningsvis kan konstateras att säkerhets- och försvarspolitiska frågor aldrig sedan de nationella SOM-undersökningarnas start 1986 har präglats av en lika stor dramatik. Sverige har, på mycket kort tid, övergivit sin tidigare säkerhetspolitiska inriktning och, tillsammans med Finland, sökt medlemskap i Nato (se Agrell, 2015). Trots stora kast i säkerhets- och försvarspolitiken under det senaste året finns ett starkt opinionstödd för den rådande försvarspolitiken som innebär ökad försvarssatsning, fokus på territoriellt försvar, återupptagen värnpliktsutbildning samt ett svenskt Nato-medlemskap. I skrivande stund återstår ännu det formella svenska Nato-medlemskapet att slutföras, medan Finland i början av april 2023

blev fullvärdig Nato-medlem. Redan den omständigheten har förändrat Sveriges säkerhetspolitiska läge, genom att Nato:s gräns mot Ryssland nu går vid den rysk-finska gränsen och Östersjön nu är nära att bli ett Nato-innanhav. Det svenska försvarets traditionella övningsscenarier med ryska angrepp och landstigningar i Skåne kommer sannolikt alltmer att ersättas av uppgiften att bidra med svenska militära enheter till Nato:s *Enhanced Forward Presence*-styrka, tänkt att fungera avskräckande mot en rysk annektering av framförallt de forna sovjetrepublikerna Estland, Lettland och Litauen, där ryskspråkiga minoriteter, vari åtskilliga har ryskt medborgarskap, återfinns.

Det är uppenbart att den nya svenska säkerhets- och försvarspolitiska inriktningen är en konsekvens av rysk militär aggression från 2014 och framåt, snarare än en inrikes opinionsbildning. Efter det Kalla kriget var svenskarna övervägande emot ett svenskt Nato-medlemskap och försvarssatsningar hade inget opinionsstöd som var i närheten av siffrorna för de senaste åren. Den stora opinionsbildaren för ett starkare svenskt försvar samt ett svenskt Nato-medlemskap kan således med fog anses vara den ryska statsledningen. Kriget i Ukraina har ritat om Nato:s karta genom att Finland blivit Nato-medlem och genom detta steg så lämnades Sverige få andra möjligheter än att också försöka bli Nato-medlem så snart som möjligt. Nu är försvarspolitiken helt annorlunda inriktad än för 15–20 år sedan, och samsynen i försvarsfrågor mellan medborgare, politisk ledning och militär (Schiff, 2009) kan sägas vara betydligt större än under eran präglad av "Afghanistandoktrinen". Huruvida denna enighet består får framtida SOM-undersökningar ge svar på.

Referenser

- Agrell, Wilhelm (2013). *Ett krig här och nu. Sveriges väg till väpnad konflikt i Afghanistan*. Stockholm: Atlantis.
- Agrell, Wilhelm (2015). Ansök om Nato-anslutning tillsammans med Finland. Dagens Nyheter Debatt, 13 september 2015. <http://www.dn.se/debatt/ansok-om-nato-anslutning-tillsammans-med-finland/>
- Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Karl Ydén (2017). Tillbaka till framtiden? Svenskarnas syn på försvaret, värnplikten och Nato. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf & Henrik Oscarsson (2023). Jordskred i svensk Nato-opinion efter Rysslands invasion av Ukraina. I Ulrika Andersson, Patrik Öhberg, Anders Carlander, Johan Martinsson & Nora Theorin (red), *Ovisshetens tid*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bildt, Carl (2009). Överge? Nej, snarast tvärt om. <http://carlbildt.wordpress.com/2009/07/26/overge-nej-snarast-tvart-om/>
- Dagens Nyheter* (2021). Försvarsministern: Ryska krav helt oacceptabla (2021-12-20). <https://www.dn.se/sverige/forsvarsministern-ryska-krav-helt-oacceptabla>

- Dahlberg, Stefan & Johan Martinsson (2015). Changing Issue Ownership through Policy Communication. *West European Politics*, 38(4): 817–838.
- Djerf-Pierre, Monika & Adam Shehata (2017). Still an Agenda Setter: Traditional News Media and Public Opinion during the Transition from Low to High Choice Media Environments. *Journal of Communication*, 67(5): 733–757.
- Egnell, Robert (2010). Därför måste svensk trupp stanna i norra Afghanistan, *Dagens Nyheter* Debatt 2010-10-13, <http://www.dn.se/debatt/darfor-maste-svensk-truppstanna-i-norra-afghanistan>
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2008). Svenskt institutionsförtroende på väg upp igen? I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- New York Times* (2023). How Ukraine's Power Grid Survived So Many Russian Bombings. <https://www.nytimes.com/2023/04/11/world/europe/ukraine-war-infrastructure.html?smid=tw-share>
- Regeringen (2022). Deklaration vid 2022 års utrikespolitiska debatt i riksdagen den 16 februari 2022.
- Regeringen (2022). Deklaration vid 2022 års utrikespolitiska debatt i riksdagen den 10 juni 2022.
- Schiff, Rebecca (2009). *The Military and Domestic Politics: a Concordance Theory of Civil-military Relations*. London/New York: Routledge.
- Shields Patricia. M. (2020). Dynamic Intersection of Military and Society. I Anders McD Sookermany (red), *Handbook of Military Sciences*. Cham: Springer.
- Walgrave, Stefaan, Tresch, Anke & Jonas Lefevere (2015). The Conceptualisation and Measurement of Issue Ownership. *West European Politics*, 38(4): 778–796.
- Ydén, Karl, & Joakim Berndtsson (2012). När kriget kommit. Svenskarna och den nya försvarspolitiken. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Ydén, Karl, Bjereld, Ulf & Joakim Berndtsson (2022). Hultqvistdoktrinen uppgång och fall? Svensk försvarspolitik i en osäker tid. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

JORDSKRED I SVENSK NATO-OPINION EFTER RYSSLANDS INVASION AV UKRAINA

ULF BJERELD OCH HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

Den allmänna opinionens förändrade inställning till Nato under våren 2022 är den största och snabbaste opinionsförskjutningen som hittills uppmärts i svensk politisk historia. Rysslands invasion av Ukraina fredagen den 24 februari 2022 fick en chockverkan på svenskt politiskt liv. På bara några veckor svängde opinionen från ett likaläge mellan positiva och negativa attityder till ett kraftigt övertag för ett Nato-medlemskap. Enligt den nationella SOM-undersökningen ökade andelen positiva till Nato hela 35 procentenheter, från 29 till 64 procent, mellan hösten 2021 och hösten 2022. Opinionsförändringen är tydlig i alla grupper av partisympatisörer. En analys av opinionsutvecklingen bland Socialdemokraternas sympatisörer visar att Nato-vinden blåste starkare bland kvinnor än bland män.

”Det blir inga ansökningar om något medlemskap så länge vi har en socialdemokratisk regering. Jag kommer definitivt aldrig så länge jag är försvarsminister att medverka i en sådan process. Det kan jag garantera alla!”

Försvarsminister Peter Hultqvist
på Socialdemokraternas partikongress
i Göteborg, november 2021

Rysslands militära angrepp på Ukraina den 24 februari 2022 innebar ett grovt brott mot internationell rätt och rev upp den etablerade säkerhetsordningen i Europa. Under de följande månaderna valde Sverige att avsäga sig sin traditionella militära alliansfrihet och i stället göra gemensam sak med Finland och söka medlemskap i den västliga försvarsalliansen Nato.

Åttiotre dagar efter krigsutbrottet, den 17–18 maj 2022, lämnade Sverige och Finland gemensamt in sina medlemsansökningar. Processen från att statsminister Magdalena Andersson i början av mars förklarade att Sveriges militära alliansfrihet låg fast till att ansökan om Nato-medlemskap lämnades in gick således oerhört fort. Vid denna tidpunkt saknades inte folkligt stöd. Tvärtom. Efter en mycket snabb opinionsförändring under våren hade regeringen Andersson en tydlig majoritet av riksdagen och svenska folket bakom sig när ansökan till Nato lämnades in.

I det här kapitlet analyserar vi vad som hände i opinionen vecka för vecka från krigsutbrottet den 24 februari 2022 till inlämnandet av den svenska Nato-ansökan

den 18 maj 2022. Med särskilt fokus på Socialdemokraternas väljare fokuserar vi på vilka väljargrupper som förändrade sin inställning till Nato mest mellan hösten 2021 och 2022. Data hämtar vi både från publicerade opinionsmätningar våren 2022 och från SOM-institutets långa tidsserier av mätningar av Nato-opinionen.

Hur Socialdemokraterna fick sina sympatisörer, anhängare och medlemmar att förändra sina tidigare kritiska uppfattningar i Nato-frågan på bara några få veckor under våren 2022 är i sig självt ett stycke svensk politisk samtidshistoria. Vi misstänker att opinionsutvecklingen kommer att bli föremål för detaljerade studier under kommande år. Men det är också en viktig fråga för forskningen om partiets möjligheter till opinionsbildning, med bäring på den klassiska frågan om huvudriktningen i en dynamisk representationsprocess (jfr Stimson, MacKuen & Erikson, 1995): under vilka omständigheter leder respektive följer partiet den allmänna opinionen?

Eftersom det är mycket ovanligt med så stora opinionsskiften på så kort tid är skeendet en relevant fallstudie för opinionsforskningen. Vårt bidrag är att ge en första generell översikt över vad som hände i opinionen: När ägde de största opinionsförskjutningarna rum och inom vilka grupper var de särskilt stora?

Förändringens magnitud är en historia för sig. Jämförbara opinionschocker – exogena faktorer som på mycket kort tid sätter tydliga spår i opinionen – är inte lättfunna. I allmänhet sker opinionsförändringar gradvis och tar mycket lång tid (Zaller, 1992; Page & Shapiro, 1992). Ett historiskt exempel på kraftigt förändrade attityder i *politiska sakfrågor* rör samkönade parers möjlighet att adoptera barn och HBTQ-rättigheter, men den förskjutningen tog närmare tjugofem år (Svenska trender, 2023; se även Ahlbom, 2019).

Två opinionskast är mer ovanliga. Ett närtida exempel är flyktingkrisen 2015 och omläggningen av den svenska migrationspolitiken i november samma år som gav snabba och kraftiga effekter på attityderna till svensk flyktingmottagning, även om det på längre sikt endast rörde sig om en förändring på tolv procentenheter mellan de nationella SOM-undersökningarna 2015 och 2016.

Ett bättre exempel är möjligen den förändrade inställningen till kärnkraft efter katastrofen i Fukushima 2011 som initialt var snabb och omfattande – mellan 15 och 20 procentenheter (Holmberg, 2012). Ett tag efter olyckan stabiliserades kärnkraftsopinionen på en ny nivå: Fukushima-effekten i den nationella SOM-undersökningen 2011 resulterade dock i ett blott sex procentenheters svagare stöd för kärnkraftsanvändning. När det gäller svensk Nato-opinion finns ännu inga tecken på en motsvarande återgång. Opinionen tycks vara permanent förskjuten trots att ratificeringen av Nato-medlemskapet dröjer.

”Man ska aldrig säga aldrig”

Rysslands brutala angrepp på Ukraina den 24 februari 2022 kom inte oväntat. Invasionen hade föregåtts av veckor av spekulationer huruvida Ryssland verkligen

skulle angripa. Under dessa veckor betonade den socialdemokratiska regeringen konsekvent att Sverige skulle hålla fast vid den militära alliansfriheten och inte söka medlemskap i Nato. I regeringens Utrikespolitiska deklaration som den 16 februari 2022 presenterades för riksdagen – åtta dagar innan den ryska attacken – bekräftar utrikesminister Ann Linde återigen Sveriges militära alliansfrihet: ”Regeringen avser inte att ansöka om Nato-medlemskap. Den säkerhetspolitiska linjen ligger fast. Vår militära alliansfrihet tjänar oss väl och bidrar till stabilitet och säkerhet i norra Europa.” (Regeringens utrikesdeklaration 16 februari 2022)

Trots hård press från Moderaterna, Liberalerna, Kristdemokraterna och Centerpartiet vidhöll Socialdemokraterna ytterligare en tid ståndpunkten att en svensk ansökan om Nato-medlemskap inte var aktuell. ”I det här läget skulle en svensk Nato-ansökan ytterligare destabilisera läget i Europa”, sa Magdalena Andersson vid en pressträff den 8 mars 2022. Samtidigt avfärdade hon frågan om hur den svenska regeringens syn på Nato-medlemskap skulle förändras om Finland gick med som ”hypotetisk”.

Några veckor efter krigsutbrottet, den 9 mars 2022, framförde Peter Hultqvist i tv-programmet ”30 minuter” att han delade statsministerns bedömning att ett svenskt Nato-medlemskap i dagsläget skulle destabilisera säkerhetsläget ytterligare. Men redan här – två veckor efter krigsutbrottet – finns en viss glidning. Hultqvist svarar att han inte ändrat uppfattning ”...men man ska aldrig säga aldrig”. Det handlade ”...inte bara om att säga ”ja” eller ”nej” till Nato. Det finns andra saker man kan göra också.” Vilka handlingsalternativ som fanns på bordet i början och mitten av mars är dock oklart.

Det politiska trycket på den svenska regeringen att öppna för ett svenskt Nato-medlemskap växte snabbt. Finland markerade tidigt att landet nu på allvar övervägde en Nato-ansökan. I ett linjetal den 2 april 2022 sa Finlands statsminister, socialdemokraten Sanna Marin, att Finland på allvar måste omvärdera sin inställning och att Finland snabbt behöver ta ställning till en Nato-ansökan. Även om Sanna Marin avstod från att ge något formellt besked om var hon själv stod i Nato-frågan så var det svårt att inte missförstå budskapet. Dörrarna till Nato är nu öppna, sade hon.

Den svenska regeringen tillsatte i mars 2022 en parlamentarisk arbetsgrupp – med representanter för samtliga riksdagspartier – för överläggningar om det förändrade säkerhetspolitiska läget. Överläggningarna leddes av utrikesminister Ann Linde där även försvarsminister Peter Hultqvist deltog. Gruppen arbetade under snäva tidsramar och redan den 13 maj 2022 presenterade man sitt betänkande ”Ett försämrat säkerhetspolitiskt läge – konsekvenser för Sverige” (Ds 2022:7).

Betänkandet tog formellt inte ställning för eller emot ett svenskt Nato-medlemskap. Men i praktiken pekade betänkandet ut ett svenskt Nato-medlemskap som den enda framkomliga vägen. Bilateral försvarsallianser, med ömsesidiga försvarsgarantier, utanför befintliga europeiska och euroatlantiska strukturer

avfärdades som orealistiska. Likaså påtalade betänkandet att det saknades politisk vilja bland medlemsstaterna för att utveckla ett kollektivt försvar inom EU. Ett svenskt Nato-medlemskap skulle däremot ”höja tröskeln för militära konflikter och därmed ge en konfliktavhållande effekt i norra Europa”.

Arbetsgruppen var inte enig. Representerarna för Vänsterpartiet och Miljöpartiet lämnade in särskilda yttranden med argument för en fortsatt svensk militär alliansfrihet.

Den socialdemokratiska regeringen hade under mars och april pressats hårt inte bara av Finlands agerande. Den svenska folkopinionen förändrades och blev snabbt mer positiv till ett Nato-medlemskap. Socialdemokraterna skulle vid ett fortsatt nej få svårt att hantera frågan i höstens stundande valrörelse. Särskilt efter att även Sverigedemokraterna under våren svängt i frågan och börjat säga ja till svenskt medlemskap i Nato. Med Sverigedemokraternas omsvängning fanns det nu en riksdagsmajoritet för en svensk Nato-ansökan

Inom Socialdemokraterna höjdes visserligen ett antal röster som ville bibehålla den militära alliansfriheten. Men dessa kritiska röster saknade högprofilerade företrädare med maktpositioner i partiet. Den interna kritiken mot en svensk Nato-ansökan hanterades i en partidialog där partiledningen fick möjlighet att beskriva sin syn på det säkerhetspolitiska läget för medlemmarna. En del partimedlemmar förordade en extra partikongress. Men det förslaget vann inget gehör i partistyreelse eller verkställande utskott.

Socialdemokraterna hade sedan andra världskrigets slut betonat värdet av den militära alliansfriheten – den var en del av partiets historiska och ideologiska identitet. Finlands agerande ställde Sverige inför ett *fait accompli*, menade man. Med Finland som Nato-medlem skulle de säkerhetspolitiska förutsättningarna bli annorlunda. Och ur ett inrikespolitiskt perspektiv försvarades möjligheterna att försvara en fortsatt svensk militär alliansfrihet.

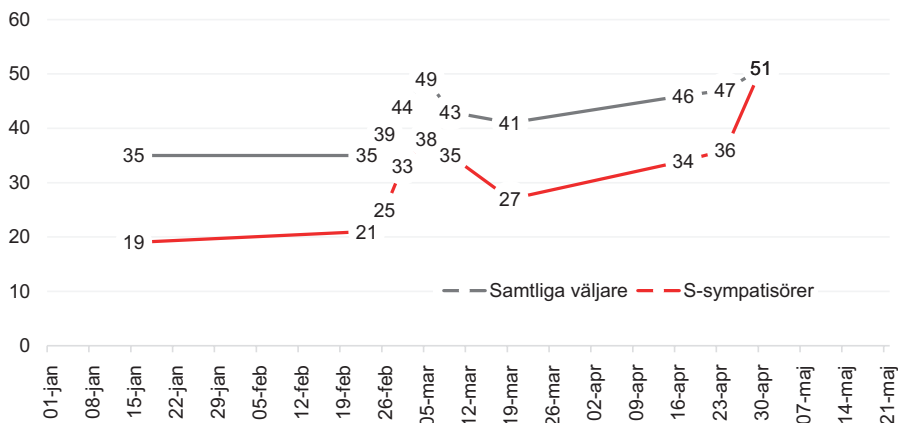
Det fanns därför för Socialdemokraterna bara en väg fram. Den 15 maj 2022 – två dagar efter att den parlamentariskt sammansatta arbetsgruppen presenterat sitt betänkande – beslöt Socialdemokraternas partistyreelse att säga ja till en svensk ansökan om medlemskap i Nato. Därmed var frågan i praktiken också avgjord.

Dagen därpå, den 16 maj 2022, beslöt den svenska regeringen att Sverige skulle ansöka om medlemskap i Nato. Den 17 och 18 maj 2022 undertecknade och överlämnade Finland och Sverige sina ansökningar om Nato-medlemskap.

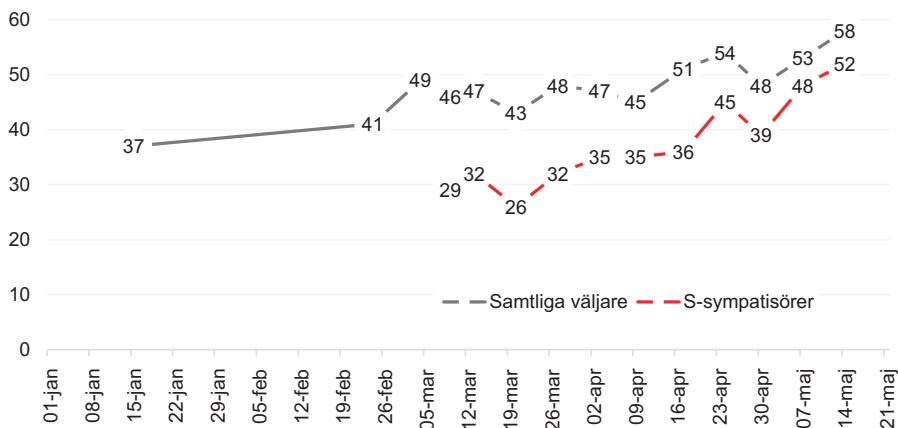
I ljuset av händelseförloppet är opinionsförändringarna under våren 2022 särskilt intressanta. Med hjälp av data från Kantar Public och Novus kan vi få en bild av opinionsutvecklingen under de dramatiska veckorna i svensk inrikespolitik. Institutet har ställt snarlika men inte identiska frågor, och Nato-opinionen är systematiskt något mer positiv i Novus än i Kantar Public, men visar en liknande utveckling vecka för vecka (se figur 1).

Figur 1 Andel positiva till svenskt Nato-medlemskap bland samtliga väljare och bland Socialdemokraternas väljare januari-maj 2022 enligt Kantar Public och Novus (procent)

Kantar Public (Sifo): "Tycker du att Sverige ska gå med i Nato?"

Novus: "Tycker du att Sverige ska bli medlem i den militära alliansen NATO?"

Kommentar: Resultaten visar andelen positiva till en svensk ansökan om Nato-medlemskap under perioden februari-juni 2022. För båda serierna erbjöds tre svarsalternativ: 'Ja', 'Nej' och 'Tveksam'. I figurerna redovisas endast andelen som svarat 'Ja'. För alla mätningar där uppgifter om fältstart och fältstopp publicerats har mitten av fältperioden satts som datum. I två fall har publiceringsdatum använts. Nato-opinionen är inte särredovisad för olika grupper av partisympatisörer i Novus mätningar som är tidigare än 16 mars 2022. Varje mätning bygger på ungefär 1 000 personer. Skattningsarna för Socialdemokraternas sympatisörer bygger på drygt 300 personer.

Källa: Sammanställning av publika mätningar från Kantar Public och Novus.

I mätningar som genomförs under veckan före krigsutbrottet är Nato-opinionen jämförbar med tidigare under året. Redan dagarna efter invasionen syns ett tydligt trendbrott med allt starkare positiva attityder till Nato-medlemskap fram till början av mars (49 procent positiva i Kantar Public). Ungefär samtidigt som statsminister Anderssons uttalande om destabilisering vänder Nato-opinionen tillbaka igen. Nedgången tycks pågå i ett par veckor fram till omkring den 20 mars 2022. När väl Finland meddelar sitt beslut om att öppna dörrarna till Nato i början av april börjar opinionen åter bli mer positiv, en trend som förstärks de två sista veckorna av april. Vid månadsskiftet april-maj visar båda mätserierna att en majoritet av svenska folket ställer sig bakom ett medlemskap.

Vid en närmare studie av Socialdemokraternas sympatisörer märks en tydlig konvergens under perioden. Opinionsavståndet mellan S-sympatisörerna och den allmänna opinionen minskar långsamt från omkring 15 procentenheter till omkring 5 procentenheter. I Kantar Publics mätning från 30 april är stödet lika stort bland S-sympatisörer som i väljarkåren som helhet – 51 procent.

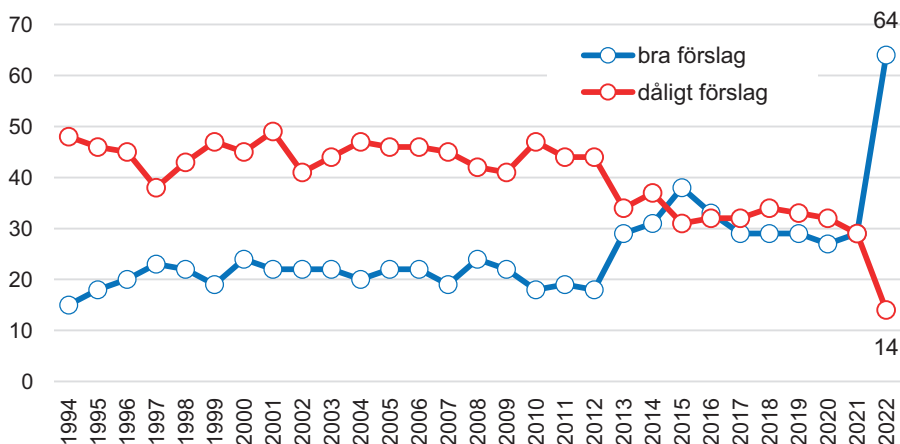
Nato-opinionen över tid

Låt oss backa bandet för att ge ett längre perspektiv på Nato-opinionen. De nationella SOM-undersökningarnas mätningar av Nato-opinionen inleddes 1994. Mätningarna har enträget fortsatt genom årliga mätningar trots att medlemskap sällan varit högt på dagordningen. I närmare två decennier fanns en stabil övervikt för de som tyckte att förslaget om ett svenskt Nato-medlemskap var dåligt. Under åren 1994–2012 pendlade andelen negativa till medlemskap mellan 40 och 50 procent (se Ydén, Berndtsson & Petersson, 2019).

I januari 2013 gjorde dåvarande överbefälhavare Sverker Göranson bedömningen att det svenska försvaret vid ett väpnat angrepp skulle kunna hålla stand i ungefär en vecka innan man behövde få hjälp från grannländer. Uttalandet satte igång en debatt om Sveriges försvarsförmåga och Nato-opinionen började röra på sig. Redan hösten 2013 noterade SOM-institutet en kraftig uppgång i stödet för ett medlemskap i Nato. Det nya opinionsläget i frågan – med ungefär lika många positiva som negativa – konsoliderades efter Rysslands annektering av Krimhalvön i juni 2014. Hösten 2015 var det för första gången en övervikt för andelen positiva, 38 procent mot 31 procent (se figur 2).

Under åren som följde var Nato-opinionen åter stabil, sannolikt i brist på ytterligare opinionsbildning i frågan. Frågorna om Sveriges militära säkerhet hamnade nu i skymundan av andra kriser, som exempelvis flyktingkrisen efter Syrienkriget och den globala pandemin 2020–2021. Hösten 2021, strax före Rysslands storskaliga invasion av Ukraina, var den svenska folkopinionen helt delad i frågan: 29 procent tyckte förslaget om svenskt Nato-medlemskap var bra och 29 procent tyckte förslaget var dåligt (se figur 2).

Figur 2 Andel positiva och negativa till svenskt Nato-medlemskap, 1994–2022 (procent)

Kommentar: Förslaget lyder 'Sverige bör söka medlemskap i Nato' (1994–2021) och 'Sverige bör bli medlem i Nato' (2022). Svartalternativen är 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag'. Det minsta antalet svarande är 1 445 (2012). Antalet svar år 2022 är 1 565.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994–2022.

Opinionsförändringen mellan hösten 2021 och hösten 2022 i Nato-frågan är utan konkurrens ett nytt rekord i SOM-sammanhang. Aldrig tidigare har opinionen förskjutits lika mycket mellan två mätpunkter i de årliga nationella SOM-undersökningarna i någon specifik politisk sakfråga: hela 35 procentenheter! Andelen i befolkningen som ställer sig positiva till Nato-medlemskap förändrades från 29 till 64 procent mellan 2021 och 2022.¹ Andelen svenskar som tycker att förslaget om Nato-medlemskap är mycket eller ganska dåligt var bara 14 procent i den nationella SOM-undersökningen 2022.

Nato-opinionen har partipolitiserats på ett likartat sätt under hela mätperioden 1994–2022. Det rika materialet – under perioden har totalt närmare 44 000 svenskar berättat vad de anser om ett svenskt Nato-medlemskap – kan användas för att följa utvecklingen inom varje grupp av partisympatisörer (se tabell 1). Under hela perioden har Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer haft svalast inställning till ett Nato-medlemskap medan Moderaternas sympatisörer varit mest positiva. Graden av partipolitisering har varit relativt svag (eta-korrelationen har de flesta år varierat i spannet .30–.40) jämfört med exempelvis frågor om migration eller mer traditionella vänster-högerfrågor.

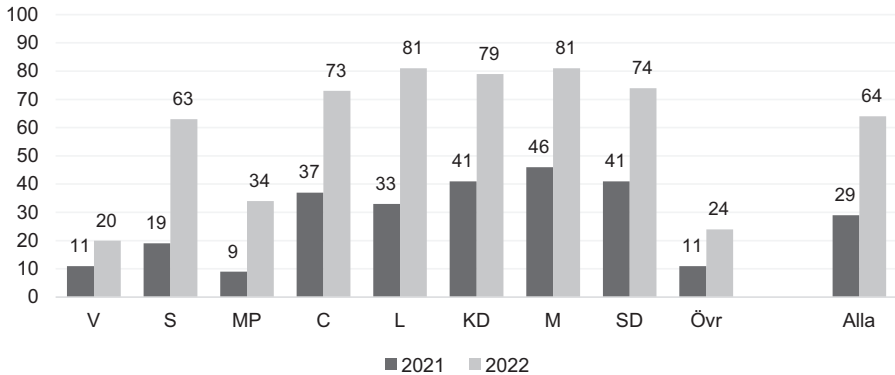
Tabell 1 Andel positiva till Nato-medlemskap i olika grupper av partisympatisörer, 1994–2022 (procent)

	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	Alla	eta
1994	6	13	6	13	21	13	21	–	15	.18
1995	10	12	10	17	31	20	31	–	18	.30
1996	13	13	11	15	24	23	37	–	20	.31
1997	7	15	11	12	36	30	42	–	23	.35
1998	14	16	10	17	26	24	37	–	22	.27
1999	9	11	8	15	22	23	36	–	19	.31
2000	13	15	13	16	19	33	45	–	24	.33
2001	10	18	7	15	26	29	39	–	22	.30
2002	13	15	4	14	28	33	53	–	22	.36
2003	14	15	14	15	28	27	44	–	22	.31
2004	9	13	8	23	29	23	37	–	20	.33
2005	8	15	6	13	26	27	40	–	22	.31
2006	6	15	7	24	28	26	35	–	22	.32
2007	8	13	7	20	29	30	31	–	19	.29
2008	8	14	10	16	35	38	41	46	24	.35
2009	7	14	10	14	35	25	35	37	22	.33
2010	6	9	8	18	24	20	28	22	18	.29
2011	11	11	11	16	30	13	31	13	19	.33
2012	1	12	4	21	25	22	29	19	18	.36
2013	6	20	16	28	41	42	43	42	29	.33
2014	12	22	13	34	50	46	47	38	31	.34
2015	8	22	16	52	57	54	60	49	38	.44
2016	9	20	13	35	51	54	48	45	33	.37
2017	9	16	14	29	36	(31)	50	44	29	.38
2018	5	17	14	31	44	43	46	39	29	.40
2019	8	16	16	26	41	41	46	40	29	.41
2020	12	17	12	20	39	42	42	41	27	.32
2021	11	19	9	(37)	33	41	46	41	29	.36
2022	20	63	34	73	81	79	81	74	64	.40
Förändring 2021–2022	+9	+44	+25	+36	+48	+38	+35	+33	+35	

Kommentar: Förslaget lyder 'Sverige bör söka medlemskap i Nato' (1994–2021) och 'Sverige bör bli medlem i Nato' (2022). Den ursprungliga frågeformuleringen ändrades efter att Sverige lämnat in ansökan om medlemskap. Procenttalen i tabellen visar andelen av partisympatisörerna som svarat 'Mycket bra' eller 'Ganska bra'. Skattningar inom parentes bygger på färre än 50 personer. Sverigedemokraterna särredovisas från 2008 när antalet svarande överstiger 50 personer. Eta-koefficienten används för att mäta graden av partipolitisering. Det mäter graden av samvariation mellan partisynpat och Nato-åsiht. Måttet varierar mellan 0 och 1. Ju högre värde desto starkare samvariation mellan åsiht och grupptillhörighet. I eta-beräkningarna har gruppen övriga partier uteslutits.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994–2022.

Figur 3 Andel positiva till Nato-medlemskap i olika grupper av partisympatisörer, 2021 och 2022 (procent)

Kommentar: Staplarna visar andelen som tycker att förslagen 'Sverige bör söka medlemskap i Nato' (2021) och 'Sverige bör bli medlem i Nato' (2022) är 'Mycket bra' eller 'Ganska bra'. Frågan om partisympati löd "Vilket parti tycker du bäst om?". Antalet svarande för partierna varierar från 40 personer (Liberalerna, 2021) till 490 personer (Socialdemokraterna, 2022).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

När vi bryter ned förändringarna inom de olika partierna ser vi att det är stora opinionsförskjutningar över hela linjen. Hösten 2021 fanns det inte någon majoritet för andelen positiva till ett Nato-medlemskap i något riksdagsparti. Scenförändringen ett år senare är total med en tydlig majoritet positiv till Nato i sex av riksdagens åtta partier. Även bland partier som inte bytt ståndpunkt i Nato-frågan finns en tydlig opinionsförändring. Bland Vänsterpartiets sympatisörer ökade andelen positiva från 11 till 20 procent och bland Miljöpartiets från 9 till 34 procent mellan 2021 och 2022.

Efter kalla krigets slut var de politiska partierna länge eniga om att Sverige skulle bibehålla sin neutralitetspolitik och den militära alliansfriheten. Men successivt ändrade de borgerliga partierna inställning och började i stället förespråka att Sverige skulle söka medlemskap i Nato: Folkpartiet/Liberalerna 1999, Moderaterna 2003, Centerpartiet och Kristdemokraterna 2015 (Bjereld, 2022).

Två riksdagspartier ändrade i början av 2022 sin inställning i Nato-frågan: Socialdemokraterna och Sverigedemokraterna. Bland SD-sympatisörerna är opinionsförskjutningen +33 procentenheter, vilket är ungefär i paritet med Kristdemokraternas, Moderaternas och Centerpartiets sympatisörer (+38, +35 respektive +36 procentenheter).

Bland Socialdemokraternas sympatisörer ser vi en större förskjutning (+44 procentenheter). Andelen S-sympatisörer som var positiva till Nato-medlemskap ökade från 19 till 63 procent, en opinionsförskjutning som är klart större än i väljarkåren som helhet men faktiskt kanske ändå inte något rekord. Enligt den

nationella SOM-undersökningen ökade stödet för ett svenskt Nato-medlemskap ännu mer bland Liberalernas sympatisörer mellan 2021 och 2022 (+48). Antalet svarande i gruppen L-sympatisörer är dock mycket litet (n=40/81).

Folkmajoriteten är tydligt positiva till ett Nato-medlemskap idag. Men det finns förstås fortfarande en opposition, inte bara inom de partier som fortfarande ställer sig negativa till medlemskap utan även inom de partier vars väljare i huvudsak omfamnar ett svenskt Nato-medlemskap. Andelen partisympatisörer som svarar att de tycker förslaget om Nato-medlemskap är mycket eller ganska *dåligt* är i tur och ordning: Vänsterpartiet 50 procent, Miljöpartiet 29 procent, Socialdemokraterna 12 procent, Sverigedemokraterna 11 procent, Liberalerna 9 procent, Centerpartiet 7 procent, Moderaterna 5 procent och Kristdemokraterna 4 procent.

Homogena opinionsförskjutningar bland Socialdemokraternas sympatisörer

I regeringsställning har Socialdemokraterna i decennier värnat om den svenska neutralitetspolitiken under kalla kriget och därefter den svenska alliansfriheten. Inget parti har en lika stark association med Sveriges utrikespolitiska huvudlinje. Socialdemokraterna är samtidigt det parti som på mycket kort tid genomförde den största positionsförskjutningen i Nato-frågan. Det är också det parti vars sympatisörer i störst utsträckning bytte uppfattning.²

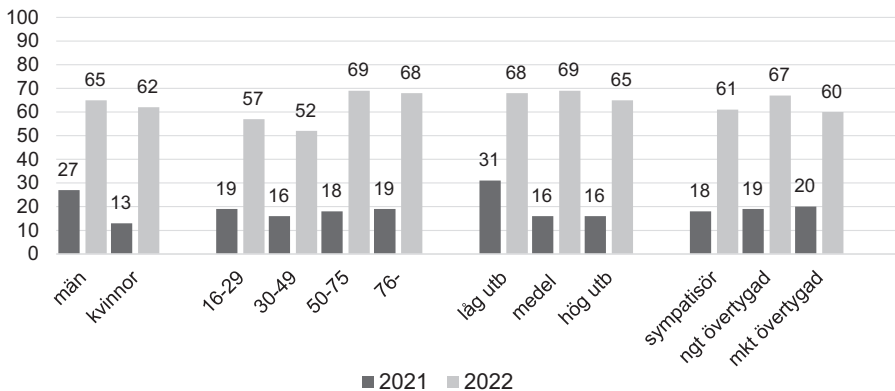
I vilka grupper inom socialdemokratin var opinionsförskjutningarna då som störst? När partier byter fot i viktiga sakfrågor är den teoretiska huvudförväntningen att anhängare och sympatisörer följer sitt parti och också byter åsikt. Men annat kan också hända. Vi vet från studierna av svenska folkomröstningar (se t.ex. Gilljam & Holmberg, 1996) att anhängare ibland kan hamna i ett slags korstryck mellan egen åsikt och partiets (nya) åsikt. Ett sätt att lösa ut konflikten är att montera ned sitt anhängarskap och istället stödja ett parti som tycker likadant i sakfrågan. Resonemanget bygger förstås på att frågan uppfattas som så central att det villkorar valet av parti.

Det är inte enkelt att leda i bevis att Nato-skeptiska Socialdemokrater våren 2022 lämnade partiet till förmån för partier med betydligt ljummare inställning till ett svenskt Nato-medlemskap (Vänsterpartiet och Miljöpartiet) – inte ens med tillgång till paneldata, exempelvis från de svenska valundersökningarna. Närheten till riksdagsvalet 2022 innebär nämligen att det kan finnas många andra sakfrågor som påverkat och flera andra skäl att väljare rör sig från Socialdemokraterna till andra partier. Det är svårt att isolera effekterna av den förändrade hållningen i Nato-frågan från andra sakfrågor väljarna tyckte var viktiga i samband med valrörelsen 2022. Eftersom vallokalsundersökningar visar att Nato-frågan inte var särskilt högt på dagordningen i valet (se Holmberg m.fl., 2023) förefaller det osannolikt att den skulle haft särskilt stora kortsiktiga effekter. Att Socialdemokraterna stärkte sin

ställning i opinionen efter Ukrainakriget innebär också att potentiella väljarförluster för S som kan ha orsakats av partiets åsiktsbyte i Nato-frågan under våren 2022 måste bedömas som mycket små. Det går förstås heller inte utesluta att Socialdemokraterna kan ha *vunnit* väljarstöd på grund av partiets nya ställningstagande.

Ett indirekt stöd för att den stora merparten av Socialdemokratiska sympatisörer följde partiet och bytte åsikt om Nato är att den aggregerade opinionsförändringen är relativt homogen (se figur 4). Analysen visar opinionsförändringen i Nato-frågan mellan 2021 och 2022 bland olika grupper av Socialdemokrater. Vi konstaterar att opinionsförskjutningen är ungefär lika stor bland starkt övertygade socialdemokratiska anhängare (från 20 till 60 procent) som bland sympatisörer (från 18 till 61 procent). Det finns något större opinionsförskjutningar bland de äldsta S-sympatisörerna (+49 procentenheter) än bland de yngsta (+38 procentenheter). Och vi ser också en intressant könsskillnad där gruppen S-kvinnor rört sig mer i Nato-frågan (+49 procentenheter) än vad gruppen S-män har gjort (+38 procentenheter). Förändringarna innebär att köns- och utbildningsskillnader i Nato-uppfattningar som länge varit tydliga inom S raderades ut.

Figur 4 Andel positiva till svenskt Nato-medlemskap i olika grupper av socialdemokratiska sympatisörer, 2021–2022 (procent)

Kommentar: Staplarna visar andelen som tycker att förslagen 'Sverige bör söka medlemskap i Nato' (2021) och 'Sverige bör bli medlem i Nato' (2022) är 'Mycket bra' eller 'Ganska bra'. Analysen genomförs enbart för personer som sympatiserar med Socialdemokraterna. Antalet svarande S-sympatisörer är 405 (2021) och 490 (2022). Den minsta grupp som särredovisas i figuren är 16–29 år (antal svar är 27 år 2021).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021 och 2022.

11 april 2022 kl. 08.15

Den allmänna opinionens förändrade inställning till Nato under våren 2022 är den största och snabbaste opinionsförskjutningen som hittills uppmätts i Sverige. På några veckor svängde opinionen från ett likaläge mellan positiva och negativa attityder till ett kraftigt övertag för ett Nato-medlemskap. I den nationella SOM-undersökningen ökade andelen positiva till Nato från 29 till 64 procent mellan hösten 2021 och hösten 2022. Opinionsförändringen är tydlig i alla grupper av partisympatisörer. Näranalysen av Socialdemokraternas sympatisörer visar en likartad opinionsförskjutning i olika grupper inom partiet, men också att Nato-vinden blåste starkare bland socialdemokratiska kvinnor än bland socialdemokratiska män.

På några veckor bytte stora delar av svenska folket åsikt i Nato-frågan efter krigsutbrottet den 24 februari 2022. De högst ansvariga för rikets styrelse kan tämligen exakt berätta tidpunkt. Enligt försvarsminister Peter Hultqvist själv (Dalademokraten, 2022-05-15) kom det slutgiltiga avgörandet för hans egen del i ett avlyssningssäkert betongrum på Försvarsdepartementet: "Alla säkerhetspolitiska handlingsvägar för att Sveriges säkerhet skulle kunna hävdas fullt ut hade analyserats. Ensamma och alliansfria höll inte längre." Klockan var kvart över åtta den 11 april 2022.

Noter

- ¹ Motsvarande dramatiska förändring kan noteras även i andra mätserier som använder flera olika alternativa frågeformuleringar. I Sveriges Televisions vallokalsundersökning ökade stödet för Nato-medlemskap från 33 procent positiva 2018 till 66 procent positiva 2022, det vill säga nästan identiska skattningar som i de nationella SOM-undersökningarna (se Holmberg m.fl., 2023). Även Valforskningsprogrammets valundersökningar bekräftar samma tydliga svängning av Nato-opinionen i Sverige, från 29 procent positiva till förslaget om att söka medlemskap i Nato 2018 till 67 procent 2022. SCB/PSU gjorde en specialmätning av Nato-opinionen i maj 2023 där 63 procent var ganska eller mycket positivt inställda till ett svenskt medlemskap i Nato (SCB 2022a). När SCB följde upp sin mätning i november 2022 var motsvarande andel 68 procent (SCB 2022b). Resultaten visar att den svenska Nato-opinionen har förblivit stabil på en ny nivå efter ansökans inlämnande.
- ² Här fokuserar vi på förändringar inom gruppen S-anhängare. För en mer komplett analys av alla partiväljares förändrade inställning till Nato-medlemskap, se Rasmus Lukks uppsats i statsvetenskap från höstterminen 2022 (Lukk, 2023).

Referenser

- Ahlbom, Jakob (2019). Framtida samhällen: Väljarnas ideologiska positioner 1982–2018. Valforskningsprogrammets rapportserie 2019:5. Göteborg: Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf (2022). Utrikespolitisk opinion i Sverige. I Douglas Brommesson & Ann-Marie Ekengren (red), *Sverige i världen*. Malmö: Gleerups.
- Dalademokraten, 2022-05-15. <https://www.dalademokraten.se/2022-05-15/peter-hultqvist-s-den-11-april-kl-0815-andrade-jag-mig-om-nato>
- Ds 2022:7 Ett försämrat säkerhetspolitiskt läge – konsekvenser för Sverige. https://www.regeringen.se/contentassets/b33a04c7ad954881ad6a571dc8553dbe/ett-forsamrat-sakerhetspolitiskt-lage---konsekvenser-for-sverige_webb.pdf
- Gilljam, Mikael (1988). *Svenska folket och löntagarfonderna. En studie i politisk åsiktsbildning*. Lund: Studentlitteratur.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (1996). [Red], *Ett knappt ja till EU*. Stockholm: Norstedts.
- Holmberg, Sören, Näsman, Per, Pettersson, Mikael, Oscarsson, Henrik & Per Oleskog Tryggvason (2023). *Väljarna avgör. Sveriges televisions vallokalsundersökningar 1991–2022*. Stockholm: SVT.
- Holmberg, Sören (2012). Fukushimaeffekten. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Lukk, Rasmus (2023). Att vara eller inte vara med i Nato. En kvantitativ studie av svenska partiers effekt på medborgares inställning till Nato. Kandidatuppsats. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Page Benjamin I. & Robert Shapiro (1992). The rational public: Fifty years of trends in Americans' policy preferences. Chicago: University of Chicago Press.
- Policy Makes Mass Politics | Annual Review of Political Science (annualreviews.org)
- Regeringens utrikesdeklaration 16 februari 2022. <https://www.regeringen.se/globalassets/regeringen/dokument/utrikesdepartementet/utrikesdeklarationen-2022.pdf>
- SCB (2022a). Väljare ger svar om Nato i partisympatiundersökning. Pressmeddelande 2022-06-08. Stockholm: Statistikmyndigheten SCB. <https://www.scb.se/pressmeddelande/valjare-ger-svar-om-nato-i-partisympatiundersokning/>
- SCB (2022b). Fler positiva till Nato i ny mätning. Pressmeddelande 2022-12-07. Stockholm: Statistikmyndigheten SCB. <https://www.scb.se/pressmeddelande/fler-positiva-till-nato-i-ny-matning/>
- Stimson James A., MacKuen, Michael B. & Robert S. Erikson (1995). Dynamic representation. *American political science review*, 89(3): 543–565.
- Svenska trender (2023). Svenska trender 1986–2022. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Ydén, Karl, Berndtsson, Joakim & Magnus Petersson (2019). Sweden and the issue of NATO membership: exploring a public opinion paradox. *Defence Studies*, 19(1): 1–18, DOI: 10.1080/14702436.2019.1568192
- Zaller, John (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.

VARIFRÅN FÅR SVENSKARNA SINA NYHETER OM KRIGET I UKRAINA?¹

OM ANVÄNDNING OCH FÖRTROENDE I DEN GRÄNSLÖSA DIGITALA MEDIEÖKOLOGIN

GUNNAR NYGREN OCH ANDREAS WIDHOLM

Sammanfattning

De stora svenska nyhetsmedierna står starka hos publiken när det gäller nyhetsflödet från kriget i Ukraina. Det visar 2022 års nationella SOM-undersökning. Nästan nio av tio tar del av nyheter om kriget i de stora dagstidningarna och etermedierna minst varje vecka. Förtroendet för krigsrapporteringen i dessa medier är också högt. För de som vill fördjupa sig i nyhetsflödet visar sig tydliga skillnader både utifrån ålder och sociala faktorer. Högutbildade män i storstäder går gärna till internationella medier medan lågutbildade och äldre män i mindre tätorter gärna går till svenska alternativa nyhetssajter. Yngre åldersgrupper hittar oftast nyheter och opinionsmaterial om kriget på sociala medieplattformar, men förtroendet för dessa samt för alternativa medier är lågt. Ändå är användningen av alternativa medier högre när det gäller krigsnyheter än för generell nyhetskonsumtion, något som kan hänga ihop med en brist på mångfald i de etablerade mediernas rapportering.

På morgonen lyssnar jag på nyheterna från *Ekot* till frukosten, nya bombningar av ukrainska städer. På väg till jobbet scannar jag igenom nyhetsflödet i *Omni*, och ser några intressanta länkar till nya artiklar i *The New York Times* och *Der Spiegel*. På lunchrasten läser jag *Aftonbladets* nyhetssajt, i flödet ligger inbäddade länkar till Twitterkonton med bilder på raserade hus och räddningsarbetare. På kvällen scrollar jag igenom *Dagens Nyheters* sajt för att få de senaste analyserna om krigsutvecklingen. I min mejl ligger dagens uppdatering från den oberoende ryska sajten *Meduza* med nyheter om bristande stridsvilja hos de ryska soldaterna. I mitt Facebookflöde, däremot, delar en barndomsvän nyhetsartiklar från svenska alternativmedier, där den ”militära specialoperationen”, som kriget kallas i Ryssland, tvärtom beskrivs som framgångsrik och nödvändig. I Rapport på kvällen står *SVT:s* korrespondent på plats i Ukraina i en mörklagd stad och berättar om dagens robotanfall.

Så skulle nyhetsflödet om kriget i Ukraina kunna se ut för en intresserad nyhetsanvändare under en genomsnittlig dag. Just denna person är fiktiv och med ett större intresse än de flesta för nyheter från Ukraina. Rysslands fullskaliga invasion

i Ukraina i februari 2022 är en av de största nyhetshändelserna på mycket länge. Nyhetsflödet är enormt och alla parter har intresse av att påverka opinionen genom nyhetsrapportering och andra former av informationsspridning. Propaganda och försök till desinformation karakteriserade informationskriget redan under Rysslands annektering av Krim år 2014 (Nygren & Hök, 2016), och påverkansförsöken har knappast minskat i intensitet efter den fullskaliga invasionen. Inte heller Sverige är neutralt i kriget; tvärtom är Sverige en aktiv part genom såväl sanktioner mot Ryssland som vapenstöd till Ukraina. Nya stödpaket klubbas ständigt både på EU-nivå och av den svenska regeringen.

Nyhetsflödet i samband med kriget i Ukraina skiljer sig från tidigare stora väpnade konflikter såsom Vietnam- och Irakkriget. Det beror på att mediasystemet har förändrats i grunden de senaste 15–20 åren, och att vi idag har vad forskningen kallar ett ”hybridmediesystem” (Chadwick, 2013). De gamla medierna finns fortfarande kvar i hybridmediesystemet, men behöver ständigt anpassa sig till en miljö där sociala medier har fått en allt mer central roll och där det råder ökad konkurrens mellan olika typer av medieaktörer. På de digitala plattformarna flödar innehållet mellan olika användare, vilket har lett till att den gamla enkelriktade *nyhetsdistributionen* blivit ersatt av *nyhetscirkulation* (Bergström & Wadbring, 2019). Detta innebär dels att människor har ett närmast oändligt antal tillgängliga nyhetsskällor, dels att de gamla nationella medierna verkar inom ett hybridmediesystem utan tydliga gränser och där nyheternas ursprung ofta är oklart.

För att förstå hur nyhetsflödet i detta hybridmediesystem ser ut i samband med en krigssituation, kommer det här kapitlet att undersöka varifrån svenska folket får sina nyheter om kriget i Ukraina, och hur olika grupper i befolkningen förhåller sig till krigsnyheter som förmedlas i olika medier. Tre övergripande frågor står i fokus: Vilken typ av nyhetsmedier använder människor för att få nyheter och opinionsbildande innehåll om kriget? Hur varierar svenskarnas konsumtion av och tillit till traditionella, internationella och alternativa medier? Och slutligen, hur används sociala medier som informationskälla när det gäller kriget i Ukraina?

Nyhetsflöden i ett hybridmediesystem

2020-talets digitala hybridmediesystem skiljer sig på flera sätt från hur nyheter har producerats och konsumerats tidigare genom historien. Begreppet ”hybriditer” betonar att aktörer som tidigare varit åtskilda – exempelvis journalister, läsare och källor – nu drivs närmare varandra eftersom de är beroende av samma digitala infrastruktur för att kommunicera (Chadwick, 2013). I centrum för denna infrastruktur finns de sociala medierna, exempelvis Facebook, Instagram, Youtube och TikTok. De kan beskrivas som ett slags nav för nyhetscirkulationen, där konsumenterna inte längre bara har rollen som passiva läsare eller tittare, utan också mer eller mindre aktivt fungerar som distributörer av innehåll genom att dela, kommentera, gilla eller på andra sätt interagera med innehållet. De digitala spår som användarna

lämnar efter sig fångas i sin tur upp av de digitala plattformarna och används för att optimera innehållsspridningen och användningen av tjänsterna (Thorson, 2020).

Inom hybridmediesystem luckras gränser upp – geografiska likväl som symboliska. I geografisk bemärkelse har det aldrig varit lättare att ta del av medieinnehåll från andra länder än vad det är idag (Athique, 2016). För många är det fråga om ett aktivt val; de internationella medierna är bara några knapptryck bort i mobilen och det har därför blivit allt vanligare att nyhetsföretag söker efter en internationell publik för sina nyheter (Thurman, Hensmann & Fletcher, 2021). För andra handlar det snarare om en indirekt och mer slumpmässig konsumtion; en effekt av att lokala, nationella och utländska nyheter blandas i de sociala mediernas nyhetsflöden på ett sätt som användarna inte har full kontroll över (Fletcher & Nielsen, 2018). Den nationella SOM-undersökningen 2015 visade exempelvis att 27 procent av svenskarna någon gång i veckan tog del av nyheter från medier i andra länder, digitalt såväl som via traditionella mediekanalet. Bland yngre nyhetskonsumenter som oftare använder sociala medier och digitala källor var andelen veckoanvändare betydligt högre och uppgick till närmare hälften (Widholm, 2019).

Den mer varierade nyhetskonsument som sociala medier bidrar till har även inneburit andra gränsförskjutningar. De etablerade medierna har exempelvis inte längre monopol på nyhetsbegreppet, vilket betyder att människor i högre grad identifierar ”nyheter” med utgångspunkt i informationens relevans, snarare än utifrån vem som har producerat den (Bengtsson, 2023). I ett sådant nyhetssystem blir det således lättare att nå ut med nyheter även för aktörer som inte nödvändigtvis är journalister och tillhör de traditionella medierna. Konsekvenserna har varit tydliga de senaste åren: Nya alternativa medier med en systemkritisk agenda har fått en alltmer central position i den svenska offentligheten, särskilt bland personer med lågt förtroende för etablerade medier (Andersson, 2022). Den alternativa medieekologin inbegriper ett brett spektrum av nyhetsorganisationer, men det är framförallt de med en politisk slagsida högerut som når en betydande publik och som rönt ett allt större intresse inom forskningen (Ihlebak & Nygaard, 2021; Holt, 2019). Det finns tydliga indikationer på att alternativ nyhetsproduktion i flera fall knutits samman med strategisk politisk kommunikation. Detta ser vi exempel på i den svenska debatten (Ekman & Widholm, 2022). Alternativ nyhetsproduktion ingår också som en del av bredare strategier kring informationspåverkan i Europa, särskilt från Ryssland. Exempel på internationella nyhetsmedier som presenterar sig som ”alternativa” är RT och Sputnik (Wagnsson, Blad & Hoyle, 2023). Båda blockerades dock av EU efter Rysslands invasion av Ukraina 2022.

De sociala medierna har också skapat nya förutsättningar för politiker, militärer, myndigheter och andra aktörer att själva kommunicera genom konton på dessa medieplattformar. Dels kan de kommunicera direkt med medborgare, men strategiska uttalanden från olika partier i konflikter är också viktiga källor för journalister (Nygren & Widholm, 2022). Att på detta sätt försöka styra informationsflöden genom interaktion med olika nyhetsmedier är långt ifrån något nytt. Förutsätt-

ningarna och metoderna för att nå propagandistiska mål har däremot blivit mer sofistikerade och mer effektiva inom hybridmediesystem (Seib, 2021).

Det vidgade nyhetsbegreppet kan slutligen också relateras till medborgarnas mer aktiva roll på digitala plattformar. Under krig och konflikter spelar vanliga människor idag en viktig roll i informationsförmedlingen genom spridning av bilder och filmer från områden som få journalister har tillgång till. Ett stort problem är dock att det är svårt att bedöma huruvida sådan informationen är tillförlitlig. Den mest effektiva formen av desinformation är ofta sådan som sprids vidare via användare i sociala medier. Det ska dock sägas att enskilda användare inte nödvändigtvis sprider falsk eller felaktig information i syfte att vilseleda, utan snarare för att de tar den för sann, relevant eller fascinerande. Forskningen skiljer därför mellan *desinformation*, som handlar om att aktivt fabricera eller manipulera information för politiska syften, och *misinformation*, som handlar om omedveten spridning av falsk information (Iosifidis & Nicoli, 2020).

Sammantaget väcker kriget i Ukraina, den ökade omfattningen av gränsöverskridande desinformation, och ett ständigt föränderligt mediasystem, nya frågor om svenskarnas mediekonsumtion och medietillit. Några av dem ämnar vi nu belysa med utgångspunkt i 2022 års nationella SOM-undersökning.

Medier i nyhetsflödet från Ukraina

I tider av kris blir trovärdig information särskilt viktig i människors vardag. Under coronapandemin ökade exempelvis användningen av både public services nyhetstjänster och den prenumererade dagspressen. Även förtroendet för de traditionella medierna ökade, i synnerhet när det gäller public service (Andersson, 2021a).

Även under kriget i Ukraina är det de traditionella nyhetsmedierna som står i centrum när människor söker efter nyheter om kriget. En mycket stor andel av respondenterna i 2022 års nationella SOM-undersökning uppger att de varje vecka har tagit del av nyheter om Ukraina från de svenska nyhetsmedierna. 72 procent säger sig ha gjort det flera gånger i veckan och ytterligare 15 procent minst varje vecka (tabell 1). De traditionella medierna når nästan alla med sin bevakning av kriget, och det är en mycket liten andel som säger att de aldrig får nyheter om kriget genom de stora svenska medierna (bara fyra procent).

Men det finns också andra kanaler som kan användas för att få nyheter om kriget i Ukraina. 38 procent svarar att de varje vecka får nyheter om kriget genom sociala medier. Tidigare studier har visat att det ofta är länkar till traditionella medier som människor möter på sociala medier (Andersson, 2022b), vilket talar för att en inte obetydlig andel av exponeringen för nyheter om Ukraina i sociala medier har sitt ursprung i svensk public service och dagspress. Men där finns också andra typer av innehåll om kriget som människor tar del av, vilket vi återkommer till senare i kapitlet. 18 procent säger att de minst någon gång i veckan får nyheter om kriget genom internationella nyhetsmedier som *BBC* och *Al Jazeera*. Det är

en relativt hög siffra och tyder på att de stora internationella medierna fyller en viktig funktion för en nyhetsintresserad allmänhet. Andelen ligger i paritet med den mer generella användningen av utländska nyhetssajter (Andersson, 2021b) Däremot är det knappt någon som tar del av ryska medier som RT eller Sputnik (1 procent). 13 procent svarar däremot att de får nyheter om Ukraina minst någon gång i veckan via alternativa svenska nyhetsmedier som *Samnytt*, *Nya Tider* och *Nyheter Idag*. Det är en betydligt högre andel än vad tidigare undersökningar om användning av dessa medier kunnat påvisa, där andelen legat omkring 6 procent (Andersson, 2023).

Tabell 1 Användning av olika slags medier för att ta del av nyheter och åsikter om kriget i Ukraina, 2022 (procent)

	Flera gånger i veckan	Varje vecka	Mer sällan	Aldrig	Antal svar
Svenska nyhetsmedier (dagstidningar, radio och tv)	72	15	9	4	1 683
Alternativa svenska nyhetsmedier (t.ex. Nyheter Idag, Nya Tider, Samnytt) ¹	8	5	22	65	1 643
Internationella nyhetsmedier (t.ex. BBC, al Jazeera)	8	10	29	53	1 641
Ryska nyhetsmedier (t.ex. RT, Sputnik)	1	0	6	93	1 656
Andra utländska nyhetsmedier och sajter	7	7	22	65	1 638
Sociala medier (t.ex. Facebook, Twitter, TikTok)	22	17	22	39	1 645

Kommentar: Frågan lyder 'Kriget i Ukraina har varit en av de största nyhetshändelserna under 2022. Hur ofta har du använt följande typer av medier för att ta del av nyheter och åsikter om kriget?'. Svarsalternativen framgår av tabellen. ¹Nyhetsmedier med alternativa perspektiv finns både till höger och till vänster på den politiska skalan. Med de exempel som ges i frågan antyds att den i första hand gäller de till höger som också har den största publiken.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

I det komplicerade hybridmediesystemet skiljer sig den dagliga mediedieten mellan olika samhällsgrupper, där exempelvis individens ålder och sociodemografiska bakgrund spelar roll för medieanvändningen. Det gäller också exponeringen för nyheter från kriget i Ukraina. Ålder och generationstillhörighet har tidigare visat sig vara den viktigaste faktorn när det gäller skillnader i medieanvändning, där yngre generellt tar del av nyheter i något lägre utsträckning än äldre och därtill vanligen väljer digitala och sociala medier framför de traditionella medier som äldre föredrar (Bergström & Wadbring, 2019). Åldersrelaterade skillnader framträder även när det gäller nyhetskonsumtion om kriget i Ukraina. Därtill finns även tydliga

skillnader kopplade till faktorer som kön, utbildningsnivå, typ av bostadsort och politiska sympatier.

Det första som kan slås fast är att traditionella svenska nyhetsmedier som dagspress, radio och tv utgör ett slags kärna för de flesta åldersgruppers nyhetsanvändning. Även bland de yngsta under 30 år uppger två av tre svarspersoner att de varje vecka får nyheter om kriget från dessa medier. Den vanligaste plattformen för att ta del av nyheter om Ukraina bland de under 30 år är dock sociala medier (till exempel via länkar till traditionella nyhetsmedier). Bland unga vuxna tar 71 procent minst någon gång i veckan del av nyheter relaterade till Ukraina i sitt digitala flöde på sociala medier. Motsvarande andel bland äldre från 65 år och uppåt är 17 procent. När det gäller internationella medier finns vissa åldersskillnader där 22 procent av dem mellan 30–49 år tar del av internationella medier varje vecka, jämfört med 13 procent av dem över 65 år. För de högeralternativa svenska medierna är åldermönstret det motsatta – andelen läsare är störst bland de äldre när det gäller Ukrainanyheter, även om skillnaden jämfört med övriga åldersgrupper är relativt modest.

Skillnaden mellan olika åldersgrupper kan till viss del bero på att utbildningsnivå och erfarenhet av olika språk varierar mellan yngre och äldre. Bland de äldre är det troligen färre som klarar av språket i internationella medier vilket kan vara en förklaring till varför användningen av internationella medier är mer än tre gånger så hög bland de högutbildade jämfört med lågutbildade (27 procent jämfört med åtta procent) (tabell 2). De lågutbildade som söker mer information utöver den som vanliga svenska nyhetsmedierna erbjuder går i större utsträckning till de alternativa svenska medierna. Andelen som hämtar nyheter från kriget i dessa medier är större bland de lågutbildade än bland de med högre utbildning.

Det går till viss del också att se skillnader mellan boende i storstadsområdena och boende i städer, mindre tätorter och på landsbygden. Även här är det rimligt att tänka sig ett visst samband med individernas ålder och utbildningsnivå. Storstäderna präglas av en något yngre och mer högutbildad befolkning, i synnerhet när det gäller Stockholm. Det visar sig också att andelen storstadsbor som använder internationella medier är dubbelt så stor som bland boende på landsbygd, med andra ord ett mönster som liknar det mellan yngre och äldre respektive mellan lågutbildade och högutbildade. Svenska alternativmedier är däremot mer använda i mindre tätorter, där det också bor en högre andel lågutbildade.

Det förekommer också tydliga skillnader i mäns och kvinnors användning av fördjupningsmedier när det gäller nyheter om kriget i Ukraina. En stor del av både män och kvinnor vänder sig till traditionella svenska nyhetsmedier för att få uppdateringar och information om kriget. Men medan männen är betydligt mer intresserade av att fördjupa sitt nyhetsintag genom internationella medier och svenska alternativmedier, är kvinnor mer aktiva på sociala medier och möter följaktligen i högre utsträckning nyheter om Ukraina där.

Tabell 2 Andel som har använt olika medier minst varje vecka för att ta del av nyheter och åsikter om kriget i Ukraina, efter demografiska och politiska faktorer, 2022 (procent)

	Svenska nyhets- medier	Alternativa svenska nyhets- medier	Inter- nationella nyhets- medier	Ryska nyhets- medier	Sociala medier	Antal svar
KÖN						
Kvinnor	86	11	12	1	42	865
Män	88	15	24	2	34	807
ÅLDER						
16–29 år	63	14	18	2	71	214
30–49 år	83	10	22	2	53	469
50–64 år	91	12	19	1	33	441
65–90 år	97	17	13	1	17	559
UTBILDNINGSNIVÅ						
Lågutb ¹	86	18	8	1	20	232
Medellåg	82	13	11	1	43	512
Medelhög	89	13	21	2	40	363
Högutb	90	11	27	1	40	549
BOENDEOMRÅDE						
Storstad ²	87	11	22	2	43	302
Städer	87	12	16	1	39	816
Mindre tätorter	85	19	13	2	39	289
Landsbygd	89	13	11	0	31	252
PARTISYMPATI						
V	84	9	20	0	55	125
S	91	10	16	1	30	505
MP	84	7	23	4	21	73
C	88	14	25	0	45	106
L	91	3	28	0	40	78
KD	88	13	13	1	43	98
M	90	12	18	0	46	296
SD	84	24	12	4	38	217
SAMTLIGA	88	13	18	1	38	1 683

Kommentar: Frågan lyder 'Kriget i Ukraina har varit en av de största nyhetshändelserna under 2022. Hur ofta har du använt följande typer av medier för att ta del av nyheter och åsikter om kriget?'. Svarsalternativen är 'Flera gånger i veckan', 'Varje vecka', 'Mer sällan', 'Aldrig'. I tabellen redovisas andelen som angett svarsalternativen "Flera gånger i veckan" alternativt 'Varje vecka'.

¹Med låg utbildning avses högst grundskola, medellåg avser högst gymnasium, medelhög avser eftergymnasial utbildning kortare än tre år och högutbildade avser högskola och universitet tre år eller längre. ²Stockholm, Göteborg och Malmö med kranskommuner.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Slutligen ser vi att människors politiska sympatier tycks ha vissa konsekvenser för nyhetsintaget om Ukrainakriget. Precis som för de flesta andra grupper som jämförts är de stora svenska medierna de mest använda oavsett vilket parti man sympatiserar med. När det gäller fördjupningsmedierna syns dock tydliga skillnader beroende på partisympati: De som sympatiserar med Centerpartiet, Liberalerna samt Miljöpartiet går gärna till internationella medier för att få mer information, medan Sverigedemokraternas sympatisörer gärna vänder sig till de svenska alternativmedierna (tabell 2). I fråga om sociala medier utmärker sig sympatisörer till Vänsterpartiet genom att i högre utsträckning än andra partiers sympatisörer ta del av nyheter från Ukraina på dessa plattformar. En del av förklaringen till gruppens större benägenhet att vända sig till sociala medier ligger sannolikt i att V-sympatisörers genomsnittsålder är cirka tio år lägre än snittåldern för övriga partisympatisörer.

Sammanfattningsvis är de stora svenska nyhetsmedierna de viktigaste källorna till nyheter om kriget i Ukraina för de allra flesta, oavsett svarspersonernas demografiska och politiska bakgrund. För människor som vill gå vidare och fördjupa sin nyhetsinhämtning om kriget syns dock tydliga skillnader mellan olika typer av kompletterande medier: Högutbildade och yrkesarbetande män i storstäderna går gärna till internationella medier, medan lågutbildade äldre män i mindre tätorter gärna går till svenska alternativmedier. Sociala medier är framför allt viktiga som plattform för nyheter för unga under 30 år och för kvinnor. Konsumtionen av ryska nyhetsmedier som RT och Sputnik är nästintill obefintlig, oberoende av de sociodemografiska faktorer vi analyserat.

Tillit till nyheter om kriget i Ukraina

Desinformation och propaganda är viktiga teman i de traditionella mediernas rapportering om kriget i Ukraina. En innehållsstudie av den svenska nyhetsbevakningen kring fyra omstridda händelser under krigets sex första veckor visar att 13 procent av alla artiklar och inslag explicit nämner risken för desinformation (Nygren & Widholm, 2022). Nästan var fjärde artikel redovisar fakta som tydligt sägs vara icke trovärdiga, nästan uteslutande från den ryska sidan. I studien ingår artiklar som bland annat rör bombningen av ett BB i Mariupol och massakern i Butja, vilka publicerats i SVT, Sveriges Radio, TV4, kvällspressen och de fyra största morgontidningarna i Sverige.

Vem ska medieanvändaren då lita på? Frågan om tillit är central i den dagliga medieanvändningen. Till vilken grad kan mediekonsumenten lita på nyheter och faktauppgifter och på de medier som förmedlar dem? Tidigare forskning visar ett nära samband mellan medieanvändning och förtroende (Andersson & Weibull, 2017). De tidningar man läser och de tv-kanaler man följer har man vanligtvis också ett större förtroende för samtidigt som helt okända medier givetvis är svårt att ha något förtroende för. Förtroende liksom tillit är något som byggs upp under en lång

tid, som en del av människors relation till sina medier. Det bör dock poängteras att det finns undantag: vissa typer av medier används av många människor trots att det allmänna förtroendet för innehållet i dessa medier är relativt lågt. Typexemplet är kvällstidningar som länge befunnit sig i botten av förtroendeligan, men som ändå har många läsare idag, då framför allt digitalt (Andersson, 2022).

Den nationella SOM-undersökningen 2022 visar att allmänheten har ett högt förtroende för de traditionella svenska nyhetsmediernas rapportering om Ukraina. Tre av fyra läsare och tittare säger att de litar mycket eller helt och hållet på nyheter om Ukraina som kommer från dessa medier (tabell 3). Det är en tillit som ligger i samma nivå som det generella förtroendet för svenska nyhetsmedier. Resultatet stämmer också väl med tidigare forskning som visar att människor i kristider sluter upp bakom det gamla och invanda i nyhetssökandet (Odén m. fl., 2016).

Även för de internationella nyhetsmedierna är tilliten relativt stark, högre än den faktiska användningen. 40 procent av alla svarande litar mycket eller helt och hållet på uppgifter i de internationella medierna, åtminstone i de medier som ges som exempel i frågan, såsom BBC och al Jazeera. Ett undantag hittas i de ryska nyhetsmedierna där tilliten är ytterst låg med bara två procent tillitsfulla. Även de svenska alternativa nyhetsmedierna karakteriseras av relativt låg tillit, även om den är klart högre än för ryska nyhetsmedier: endast 15 procent litar på nyheter från dessa medier. Bland dem som tar del av alternativa nyhetsmedier minst någon gång i veckan (13 procent av samtliga svarande) är det dock 45 procent som har stor tillit till den information om kriget i Ukraina som kommer från dessa medier.

Tabell 3 Tillit till olika mediers uppgifter om kriget i Ukraina, 2022 (procent, medelvärde)

	Inte alls (1)	2	3	4	Helt och hållet (5)	Medel- värde	Antal svar
Svenska nyhetsmedier (dagstidningar, radio och tv)	2	5	17	48	27	3,94	1 671
Alternativa svenska nyhets- medier (t.ex. Nyheter Idag, Nya Tider, Samnytt)	37	21	28	12	3	2,23	1 520
Internationella nyhetsmedier (t.ex. BBC, al Jazeera)	15	12	33	33	7	3,05	1 528
Ryska nyhetsmedier (t.ex. RT, Sputnik)	87	8	4	1	1	1,21	1 560
Sociala medier (t.ex. Face- book, Twitter, TikTok)	35	36	23	5	2	2,02	1 579

Kommentar: Frågan lyder 'Hur mycket litar du på uppgifter om kriget i Ukraina som förekommer i följande medier?'. Svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

För sociala medier saknas däremot sambandet mellan tillit och användning; en stor andel tar del av nyheter om kriget i Ukraina i sociala medier men bara sju procent säger att de litar på de uppgifter om kriget som de möter på dessa plattformar. Det finns dock många olika sociala medier och en mångfald av aktörer som sprider nyheter och åsikter om kriget. Länkar till traditionella medier har troligen en trovärdighet i nivå med dessa medier, även om de råkar finnas på exempelvis Facebook. Anonyma bilder eller filmer som sprids utan redaktionell kontroll får däremot en mycket lägre trovärdighet. Tidigare studier visar också en mycket kritisk inställning hos svenskarna när det gäller om man kan lita på till exempel politisk information på sociala medier (Internetstiftelsen, 2023).

Tilliten till traditionella svenska mediers rapportering om kriget i Ukraina är stor i alla åldrar och alla sociala grupper (tabell 4). Differenserna som syns i analysen avspeglar de skillnader som finns i användningen av de kompletterande medierna för de som vill fördjupa sin nyhetsinhämtning. De som använder internationella medier mer har också större tillit till dessa, vilket gäller exempelvis högutbildade män. De som i större utsträckning använder alternativa medier och som placerar sig själva högerut på den politiska skalan har också ett större förtroende för dessa medier. Bland personer som identifierar sig som klart till höger i politiken har 19 procent stor tillit till alternativa nyhetsmedier. Bland personer som står klart till vänster är motsvarande andel 9 procent. När det gäller nyheter om kriget i sociala medier är tilltron till alternativa medier generellt sett låg, även om den är marginellt högre bland yngre och bland de som söker alternativa åsikter och nyheter.

De traditionella medierna har alltså en stark ställning när det gäller människors förtroende för innehållet. Samtidigt söker sig uppåt 25–30 procent av nyhetsanvändarna till andra källor för att få andra nyheter och perspektiv från Ukraina. Det kan ses som ett uttryck för att många människor har ett behov att fördjupa sig i frågan. Men det kan också vara ett uttryck för att nyhetspubliken upplever en ensidighet och brist på mångfald i de traditionella svenska nyhetsmediernas bevakning av kriget.

Tabell 4 Andel med stor tillit till olika mediers uppgifter om kriget i Ukraina, efter demografiska och politiska faktorer, 2022 (procent)

	Svenska nyhets- medier	Alternativa svenska nyhets- medier	Inter- nationella nyhets- medier	Ryska nyhets- medier	Sociala medier	Antal svar
KÖN						
Kvinnor	78	14	34	1	6	862
Män	73	15	46	1	6	798
ÅLDER						
16–29 år	69	18	43	2	9	215
30–49 år	73	10	45	1	6	464
50–64 år	79	16	40	1	4	438
65–90 år	78	17	34	2	7	554
UTBILDNINGSNIVÅ						
Låg ¹	67	18	20	2	6	231
Medellåg	71	18	35	2	9	514
Medelhög	77	12	43	1	5	356
Hög	84	11	50	1	4	547
SUBJEKTIV VÄNSTER-HÖGER- POSITION						
Klart vänster	78	9	46	0	3	249
Något vänster	82	11	40	1	5	364
Varken vänster/höger	69	15	37	2	6	361
Något höger	76	17	40	2	7	414
Klart höger	74	19	39	1	9	242
SAMTLIGA	76	14	40	2	6	1 671

Kommentar: Frågan lyder 'Hur mycket litar du på uppgifter om kriget i Ukraina som förekommer i följande medier?'. Svarsskalan är femgradig där 1 motsvarar 'Inte alls' och 5 motsvarar 'Helt och hållet'. I tabellen redovisas andelen som uppger sig lita på respektive medium, vilket motsvarar alternativ 4 och 5 på svarsskalan, ¹Med låg utbildning avses högst grundskola, medellåg avser högst gymnasium, medelhög avser eftergymnasial utbildning kortare än tre år och högutbildade avser högskola och universitet tre år eller längre.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Kriget på sociala medier

De mest använda sociala medieplattformarna när det gäller nyheter från kriget i Ukraina skiljer sig inte från annan användning – det är Facebook, Instagram och Youtube. Störst är Facebook med 37 procent av de som säger sig använda sociala medier (tabell 5). En annan plattform som är stor i nyhetsflödet är Twitter, där

många redaktioner lägger in länkar till Twitterkonton i sina nyhetsartiklar. Bland medieanvändarna är Twitter däremot inte särskilt populärt; bara nio procent använder Twitter minst varje vecka för att ta del av information och åsikter om kriget i Ukraina. Den nya plattformen Telegram som snabbt blivit stor i Ukraina och Ryssland används knappt alls av den svenska mediepubliken.

Tabell 5 Användning av olika sociala medier för att ta del av information och åsikter om kriget i Ukraina, 2022 (procent)

	Flera gånger i veckan	Varje vecka	Mer sällan	Aldrig	Antal svar
Facebook	23	14	27	37	1 263
Instagram	13	11	22	54	1 235
Youtube	8	9	22	62	1 226
Twitter	5	4	10	81	1 229
TikTok	5	4	7	85	1 224
WhatsApp	3	2	6	90	1 225
Snapchat	2	1	8	89	1 222
Telegram	1	1	4	94	1 213

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du använt följande sociala medier för att ta del av information och åsikter om kriget i Ukraina?'. Svartalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Det finns tydliga skillnader mellan olika åldersgrupper när det gäller andelen som har tagit del av nyheter från kriget i Ukraina på olika sociala medieplattformar (tabell 6). I gruppen unga under 30 år är Instagram störst, med 46 procent som uppger att de varje vecka har använt plattformen för att ta del av nyheter om kriget i Ukraina. Även den kinesiska plattformen TikTok är stor bland unga med 34 procent som har använt sig av tjänsten minst någon dag i veckan för att hålla sig uppdaterade om kriget. Därtill svarar 11 procent att de får nyheter och åsikter från kriget i Ukraina genom Snapchat. I övriga åldersgrupper är Facebook den mest använda plattformen, följt av Instagram och Youtube. Användningen av TikTok är däremot försvinnande liten bland personer över 30 år. Detsamma gäller för Snapchat.

Utöver de åldersrelaterade variationerna framträder också tydliga könsskillnader i vilka sociala medieplattformar som används för att få nyheter om kriget i Ukraina. Män använder betydligt oftare Youtube och Twitter än kvinnor, medan kvinnor föredrar Instagram i högre utsträckning än män. Den mest använda plattformen i båda grupperna är dock Facebook.

Tabell 6 Andel som minst varje vecka använder olika sociala medier för att ta del av information och åsikter om kriget i Ukraina, efter ålder och kön, 2022 (procent)

	SAMTLIGA	ÅLDER				KÖN	
		16–29 år	30–49 år	50–64 år	65–90 år	Kvinnor	Män
Facebook	37	39	39	36	31	38	35
Instagram	24	46	24	21	10	28	18
Youtube	17	22	18	14	12	8	26
Twitter	9	11	12	9	3	5	14
TikTok	8	34	4	2	2	8	7
WhatsApp	5	5	6	4	3	4	6
Snapchat	3	11	3	2	0	3	4
Telegram	2	2	2	2	1	1	3
<i>Minsta antal svar</i>	<i>1 204</i>	<i>202</i>	<i>426</i>	<i>323</i>	<i>262</i>	<i>652</i>	<i>552</i>

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du använt följande sociala medier för att ta del av information och åsikter om kriget i Ukraina?'. Svarsalternativen är 'Flera gånger i veckan', 'Varje vecka', 'Mer sällan', 'Aldrig'. I tabellen redovisas andelen som angett svarsalternativen 'Flera gånger i veckan' alternativt 'Varje vecka'. Basen utgörs av de respondenter som har uppgett att de använder sociala medier.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Den viktigaste funktionen som sociala medier har när det gäller Ukraina är att ge nyheter från kriget; två av tre användare av sociala medier uppger att de varje vecka får nyheter från kriget den vägen (tabell 7). Vilken typ av nyheter det handlar om framgår inte, men tidigare forskning har visat att användare ofta avser länkar till nyheter i traditionella medier (Andersson 2022). Troligen ingår även bilder och filmer från kriget i denna kategori, något som 43 procent säger att de varje vecka tar med sig från sociala medier. Åsikter och debatt om kriget är också viktigt för sociala medieanvändarna. Det gäller både allmän debatt och vad vänner och bekanta på exempelvis Facebook tycker. Ungefär fyra av tio användare uppger att de varje vecka tar del av sådant innehåll från sina sociala medier. Därtill svarar drygt var tionde person (13 procent) att de varje vecka tar del av alternativa perspektiv som inte finns representerade i andra medier.

Tabell 7 Användning av olika typer av innehåll i sociala medier om kriget i Ukraina, 2022 (procent)

	Flera gånger i veckan	Varje vecka	Mer sällan	Aldrig	Antal svar
Nyheter	47	20	18	14	1 316
Åsikter och debatt	16	21	36	27	1 293
Alternativa perspektiv som inte kommer fram i andra medier	5	8	36	51	1 278
Vad mina vänner tycker om kriget	10	29	40	21	1 290
Bilder och filmer från kriget	16	27	36	21	1 292

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du tagit del av följande typer av innehåll på sociala medier om kriget i Ukraina?'. Svarsalternativen framgår av tabellen. Basen utgörs av de respondenter som har uppgett att de använder sociala medier.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

En jämförelse mellan olika demografiska grupper visar på relativt små skillnader när det gäller hur ofta man tar del av olika typer av innehåll i sociala medier som rör kriget i Ukraina. Män visar ett något större intresse för innehåll som rör åsikter och debatt jämfört med kvinnor (tabell 8). Detsamma gäller för sådant material som omfattar alternativa perspektiv på kriget. De åldersrelaterade skillnaderna är tydligast i fråga om åsikter och debatt, där 29 procent av unga sociala medieanvändare under 30 år uppger att de varje vecka tar del av sådant innehåll medan de äldsta är mest debattintresserade med 41 procent som minst någon gång i veckan tar del av opinionsmaterial om Ukraina. Personer under 50 år är något mer intresserade av vad vänner och bekanta på exempelvis Facebook tycker om kriget jämfört med personer som är 50 år eller äldre. Mest intresserade av åsikter och debatt på sociala medier är användare som finns på ytterkanterna på den politiska skalan – Sverigedemokrater och Vänsterpartister. Jämfört med andra grupper är sympatisörer till Vänsterpartiet därtill mer intresserade av att få veta vad vänner i sociala medier tycker om kriget medan sympatisörer till Sverigedemokraterna är mest intresserade av så kallade alternativa perspektiv, vilket kan tyda på att de upplever att deras åsikter inte representeras tillräckligt väl i de stora medierna.

Tabell 8 Andel som minst varje vecka har tagit del av olika typer av innehåll i sociala medier om kriget i Ukraina, efter demografiska och politiska faktorer, 2022 (procent)

	Nyheter	Åsikter och debatt	Alternativa perspektiv ¹	Vad mina vänner tycker ¹	Bilder och filmer ¹	Antal svar
KÖN						
Kvinnor	66	33	9	41	39	700
Män	69	40	19	37	48	607
ÅLDER						
16–29 år	67	29	14	42	45	203
30–49 år	66	37	17	43	42	432
50–64 år	66	35	13	37	37	346
65–90 år	72	41	10	35	47	335
UTBILDNINGSNIVÅ						
Låg ²	74	32	15	32	45	140
Medellåg	69	32	12	38	45	425
Medelhög	69	35	15	40	42	295
Hög	64	43	15	42	41	439
PARTISYMPATI						
V	67	43	15	47	43	103
S	68	34	10	40	41	380
MP	50	30	16	28	27	60
C	64	38	10	36	40	81
L	73	37	10	26	40	62
KD	72	39	14	43	46	83
M	69	35	12	40	42	239
SD	75	45	24	41	53	166
Alla	68	37	14	39	43	1 299

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du tagit del av följande typer av innehåll på sociala medier om kriget i Ukraina?'. Svarsalternativen är 'Flera gånger i veckan', 'Varje vecka', 'Mer sällan' samt 'Aldrig'. ¹ Den fullständiga lydelsen för dessa alternativ är 'Alternativa perspektiv som inte kommer fram i andra medier', 'Vad mina vänner tycker om kriget' samt 'Bilder och filmer från kriget'. Basen utgörs av de respondenter som har uppgett att de använder sociala medier. ²Med låg utbildning avses högst grundskola, medellåg avser högst gymnasium, medelhög avser eftergymnasial utbildning kortare än tre år och högutbildade avser högskola och universitet tre år eller längre.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Några slutsatser

Den hybriditet som uppstår i det digitala medielandskapet då olika aktörer delar gemensamma informationsytor och plattformar har fått stor uppmärksamhet inom medieforskningen de senaste åren. Det har funnits en rädsla för att den traditionella journalistikens relevans för publiken ska gå förlorad på grund av det enorma överskott på information som finns på nätet. Ett vidgat nyhetsbegrepp gör att det finns risk för ett minskat förtroende för journalistiken, särskilt då nya aktörer ger sig in på nyhetsmarknaden. En tänkbar positiv aspekt av utvecklingen, å andra sidan, är att mångfalden av röster ökar genom de alternativa medierna, vilket också kan innebära att de traditionella medierna breddar sin rapportering (Ihlebak m.fl., 2022). Resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2022 ger oss en delvis motsägelsefull bild av mediekonsumtionen i samband med kriget i Ukraina. För det första är det tydligt att de traditionella svenska medierna fortfarande dominerar nyhetskonsumtionen – detta har varken kriget eller informationsöverskottet ändrat på. Samtidigt ser vi två typer av medier som fungerar som komplement för delar av publiken – internationella medier och svenska alternativmedier.

Internationella medier som exempelvis BBC och al Jazeera konsumeras främst av storstadsbor i mitten av det politiska spektrumet. De är oftare män än kvinnor, och har en högre utbildningsnivå än genomsnittet. Det är rimligt att anta att utländsk bakgrund är en faktor som driver konsumtion av internationella medier, men exakt hur mycket kan vi inte säga något om eftersom vi vet att denna grupp är underrepresenterad i SOM-undersökningarna.

Ryska medier – de som ofta sammankopplas med desinformation och propaganda, konsumeras av en mycket liten andel av befolkningen. RT och Sputnik har varit blockerade av EU under större delen av undersökningsperioden vilket kan ha bidragit till siffrorna. Det gör dock inte desinformation till ett mindre problem, utan den tar sannolikt andra vägar istället, till exempel via sociala medier eller via alternativmedierna (Vergara, 2022; Enerud, 2023).

Svenska alternativmedier konsumeras i högre grad av lågutbildade män i mindre tätorter som sympatiserar med Sverigedemokraterna. Detta är ett förväntat resultat, eftersom vi vet sedan tidigare att samma grupp har ett lägre förtroende för etablerade medier, och särskilt för public service (Andersson & Weibull, 2017). Vi har också visat på ett samband mellan användning och förtroende för de alternativa medierna som saknas för sociala medier.

Mer än var tredje nyhetskonsument får nyheter från kriget i Ukraina via sociala medier, i första hand på Facebook och Instagram. Troligen är detta länkar till traditionella nyhetsmedier, men många söker även åsikter och debatt om kriget på de sociala medieplattformarna. Det gäller också vad vänner tycker om kriget och andra perspektiv än de som syns i de traditionella medierna. Exakt vilken typ av innehåll som möter på de sociala medierna är svårt att bedöma, och skillnaderna är stora mellan åldersgrupper. TikTok och Snapchat finns knappt bland de som

fyllt 30 år. Vilken roll som sociala medieplattformer spelar tillhör de frågor som står i centrum för det forskningsprojekt som dessa SOM-frågor är en del av.

Vad är det då som kan få delar av de svenska medieanvändarna att komplettera – och kanske i viss utsträckning ersätta – de traditionella medierna med internationella, sociala och/eller alternativa medier? Den svenska bevakningen av kriget i Ukraina kännetecknas av en hög grad av likformighet. Sverige står heller inte opartiskt i kriget, utan stödjer Ukraina såväl politiskt som militärt och ekonomiskt. När det råder konsensus i den politiska sfären om särskilda frågor, återspeglas det allt som oftast i de etablerade medierna (Hallin, 1984). Så har varit fallet med kriget, där stödet för Ukraina och kritiken mot Ryssland har varit entydigt och starkt (Nygren & Widholm, 2022). I dagens medielandskap betyder detta samtidigt att det öppnas upp en nisch för alternativa och kritiska synsätt som inte får plats i de etablerade mediernas rapportering.

Det är dock viktigt att komma ihåg att det finns en betydande variation inom den alternativa medieekologin i Sverige. Vissa sajter sprider konspirationsteorier och ryska strategiska narrativ, medan andra manifesterar sitt alternativa perspektiv på andra sätt, till exempel genom att kritisera den svenska Nato-debatten och den svenska mediebevakningens likformighet (Widholm, 2023). Konsumtionen av alternativmedier härrör dock inte primärt från ett missnöje med de traditionella mediernas rapportering om just Ukraina. Misstron ligger djupare och har varit fokuserad på områden som invandring, integration och brottslighet (Holt, 2019). Denna misstro var etablerad långt innan Rysslands angreppskrig (Andersson & Weibull, 2017).

I ett hybrid-mediesystem ökar skillnaderna mellan människors nyhetsanvändning. De stora medierna finns kvar, samtidigt som alternativa nyhetskällor på nätet och i sociala medier blir allt viktigare. I dessa gränslösa nyhetsflöden finns stora möjligheter för spridning av desinformation, något som också ställer de traditionella medierna inför nya utmaningar.

Not

- ¹ Kapitlet är en del i ett forskningsprojekt om journalistik och sociala medier i bevakningen av kriget i Ukraina 2022. Projektet är finansierat av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).

Referenser

- Andersson, Ulrika & Lennart Weibull (2017). Har svenskarna förtroende för medierna? I Lars Truedson (red), *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediastudier.
- Andersson, Ulrika (2021a). *Förtroende för medier: Vinnare och förlorare under pandemin*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Andersson, Ulrika (2021b). *Sällananvändare av nyheter – sociala medier, politiskt intresse och tillit spelar avgörande roller*. Rapport 2021:2. Göteborg: Medier & Demokrati, Lindholmen Science Park.
- Andersson, Ulrika (2022). Användning och värdering av medier – om sociala mediers betydelse och public service starka stöd. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköna nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika (2023). Att använda eller inte använda nyhetsmedier – sällananvändning bland 18–65 åringar. I Ulrika Andersson, Patrik Öhberg, Anders Carlander, Johan Martinsson & Nora Theorin (red), *Ovisshetens tid*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Athique, Adrian (2016). *Transnational Audiences: Media Reception on a Global Scale*. Cambridge: Polity Press.
- Bengtsson, Stina (2023). The Relevance of Digital News: Themes, Scales and Temporalities. *Digital Journalism*, 1–19.
- Bergström, Annika & Ingela Wadbring (2019). Människors nyhetskonsumtion. I Gunnar Nygren & Ingela Wadbring (red), *På väg mot medievärlden 2030*. Lund: Studentlitteratur.
- Chadwick, Andrew. (2013). *The Hybrid Media System. Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Ekman, Mattias & Andreas Widholm (2022). Parasitic news: Adoption and adaptation of journalistic conventions in hybrid political communication. *Journalism*. <https://doi.org/10.1177/14648849221136940>
- Enerud, Per (2023). *Det här är inte ett krig. Våldets och lögnens broderskap i rysk ideologiproduktion*. Stockholm: Carlssons.
- Fletcher, Richard & Rasmus Kleis Nielsen. (2018). Are people incidentally exposed to news on social media? A comparative analysis. *New media & society*, 20(7): 2450–2468.
- Hallin, Daniel C. (1984). The media, the war in Vietnam, and political support: A critique of the thesis of an oppositional media. *The Journal of Politics*, 46(1): 2–24.
- Holt, Kristoffer (2019). *Right-wing alternative media*. London/New York: Routledge.
- Ihlebak, K. A., & Nygaard, S. (2021). Right-wing alternative media in the Scandinavian political communication landscape. I Skogerbo, E., Ihlen, Ø., Kristensen, N. N., & Nord, L. (red). *Power, Communication, and Politics in the Nordic Countries*. Göteborg: Nordicom.
- Ihlebak, Karoline Andrea, Figenschou, Tine Ustad, Eldridge, Scott A., Frischlich, Lena, Cushion, Stephen & Kristoffer Holt (2022). Understanding alternative news media and its contribution to diversity. *Digital Journalism*, 10(8): 1267–1282.
- Internetstiftelsen (2023). *Svenskarna och Internet: Valspecial 2022*. Hämtad 2023-04-17 <https://internetstiftelsen.se/nyheter/politisk-information-pa-sociala-medier/>

- Iosifidis, Petros, & Nicholas Nicoli (2020). *Digital democracy, social media and disinformation*. London/New York: Routledge.
- Nygren, Gunnar & Andreas Widholm (2022). Hur vet medierna? Källkritik och desinformation i bevakningen av kriget i Ukraina 2022. I Ulrika Beck-Friis & Jonathan Lundqvist (red), *Källkritik och krig: Propaganda, desinformation och lögn*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Odén, Tomas, Djerf-Pierre, Monica, Gherseti, Marina & Bengt Johansson (2016). *Kriskommunikation 2.0. Allmänhet, medier och myndigheter i det digitala medielandskapet*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Seib, Philip (2021). *Information at war. Journalism, disinformation and modern war-fare*. Cambridge and Medford: Polity Press.
- Thorson, Kjerstin (2020). Attracting the news: Algorithms, platforms, and reframing incidental exposure. *Journalism*, 21(8): 1067–1082.
- Thurman, Niel, Hensmann, Thiemo & Richard Fletcher (2021). Large, loyal, lingering? An analysis of online overseas audiences for UK news brands. *Journalism*, 22(8): 1892–1911.
- Vergara, Daniel (2022). Alternativmedier sprider Kremls lögn. *Tidskriften Expo*. Publicerad 2022-03-16. <https://expo.se/2022/03/alternativmedier-sprider-kremls-logner>
- Wagnsson, Charlotte, Blad, Torsten, & Aiden Hoyle (2023). ‘Keeping an Eye on the Other Side’ RT, Sputnik, and Their Peculiar Appeal in Democratic Societies. *The International Journal of Press/Politics*, 19401612221147492.
- Widholm, Andreas (2019). Transnational news consumption and digital content mobility: Insights from Sweden. *Journalism Studies*, 20(10): 1472–1490.
- Widholm, Andreas (2023). Right-wing alternative media and the war in Ukraine: A Swedish perspective and typology. Paper accepterat för presentation på NordMedia 2023, Bergen, Norge.

VÄLKOMMEN TILL DET DIGITALA ÖVERVAKNINGSSAMHÄLLET

MARIE ENEMAN OCH JAN LJUNGBERG

Sammanfattning

Den ökande digitaliseringen i samhället och utvecklingen inom AI möjliggör kraftfull övervakning vi tidigare inte sett. Dessutom har både statliga och privata aktörer fått utökade befogenheter att använda övervakning. Detta motiveras av behovet av ökad effektivitet och säkerhet i samhället samtidigt som det väcker oro för att utvecklingen hotar grundläggande demokratiska rättigheter som integritet. Mot den här bakgrunden undersöker detta kapitel svenska medborgares inställning till olika aktörers användning av övervakning samt hur de uppfattar att deras integritet påverkas. Resultatet visar att medborgare är mer positivt inställda till övervakning som utförs av statliga aktörer jämfört med övervakning som utförs av privata aktörer och att medborgare inte verkar särskilt oroad över integritetsrisker i relation till brottsbekämpande myndigheters användning av övervakning.

I det digitala samhället har övervakning kommit att bli subtilt inbäddat i nästan alla områden av våra liv. Staten kontrollerar exempelvis medborgarnas aktiviteter med hjälp av stationära kameror i offentliga miljöer, genom polisens kroppskameror samt med drönare. Privata aktörer samlar in data om oss genom GPS och sensorer i mobiltelefoner och träningsklockor, och på sociala medier som Facebook och Instagram delar vi generöst allehanda data om oss själva och vad vi gör (Zuboff, 2019). Övervakning skall inte förstås som något vi endast är utsatta för utifrån (av externa aktörer) då vi lever i en övervakningskultur där vi har blivit en del av systemet (Lyon, 2018). Utvecklingen inom digitalisering och artificiell intelligens (AI) möjliggör övervakning i en omfattning och intensitet vi aldrig tidigare sett (Park & Jones-Jang, 2022; Eneman m.fl., 2022) förutom i dystopisk film och litteratur. Murray (2016) argumenterar att dagens övervakningsteknologier möjliggör mycket effektivare kontroll av medborgare än vad Orwell förutspådde i sin dystopiska klassiker *1984* (Orwell, 2008). Den tekniska utvecklingen i kombination med nya lagar och politiska förslag har gett statliga och privata aktörer i Sverige utökade befogenheter att använda olika typer av övervakningsteknologier. Detta skapar å ena sidan stora förväntningar på ökad effektivitet och säkerhet i samhället samtidigt som det å andra sidan väcker oro för att utvecklingen hotar grundläggande demokratiska rättigheter som integritet (Ball & Webster, 2019; Véliz, 2020). Mot den bakgrunden undersöker det här kapitlet svenska medborgares

inställning till övervakning samt hur de uppfattar att deras integritet påverkas i det digitala samhället.

Övervakning överallt och hela tiden

Att staten övervakar sina medborgare är inget nytt, det har en lång tradition och är kopplat till utvecklingen av den byråkratiska staten med behov av att föra register över medborgarna (Boersma m.fl., 2014). Det som är nytt och en viktig skillnad är att staten idag förlitar sig alltmer på privata aktörer för att samla in, lagra, dela och analysera data om medborgare (Brayne, 2021). Begreppet övervakning refererar till systematisk och rutinmässig observation av människors beteende (Lyon & Murakami Wood, 2021). Den ökade digitaliseringen i samhället och utvecklingen inom artificiell intelligens (AI) har skapat nya möjligheter för kraftfulla former av övervakning (Kosta, 2022; Park & Jones-Jang, 2022). Dessa teknologier är mer dolda, sofistikerade, genomgripande och automatiserade än tidigare. Detta gör att många processer och uppgifter kan utföras samtidigt, och underlättar för storskalig insamling och lagring av data, samt möjliggör att data snabbt kan flöda inom och mellan olika system (Ball & Snider, 2019; Eneman & Ljungberg, 2023). Genom att individer i många situationer inte är medvetna om när de utsätts för övervakning förknippas denna utveckling med allvarliga hot mot individens integritet (Flyverbom, 2022). Insamlingen av data om medborgares förehavanden kan idag ske genom en mängd olika teknologier som fasta kameror, kroppsburna kameror, fordonsburna kameror (till exempel från drönare, helikoptrar och bilar), biometri genom exempelvis ansiktsgenkänning, digitala fingeravtryck, hemlig dataavläsning och ett spektrum av olika sensorer (Eneman & Ljungberg, 2023). En mycket stor mängd data tillgängliggörs dessutom från digitala plattformar och digitala tjänster såsom sociala medier och hälsoappar, smarta telefoner med GPS och mängder med andra digitala spår. Dessa tillgängliga data med ingående uppgifter om individer och deras aktiviteter används av både statliga och privata aktörer i olika övervakning, marknadsföring och påverkanskampanjer (Zuboff, 2019, 2022). Att övervaka och samla in tillgänglig data som användare genererar i det digitala samhället benämns i litteraturen som *dataveillance* (van Dijk, 2014; Buchi, Festic & Latzer, 2022). Till detta tillkommer utvecklingen inom AI och maskininlärning, där data kan analyseras såväl historiskt, i realtid samt för att förutsäga framtida aktiviteter och beteenden (Brayne, 2021; Kosta, 2022).

Under 2020 skedde flera viktiga ändringar av svensk lagstiftning som gav brottsbekämpande myndigheter ett ökat mandat att använda övervakning. En ändring är att Polismyndigheten nu själva internt får fatta beslut om och när de ska införa och använda kameraövervakning. Tidigare fick polisen vända sig till Integritetsskyddsmyndigheten och söka tillstånd och motivera sitt intresse och även visa på tänkbara konsekvenser för individers integritet. En annan ändring är tillkomsten av den nya lagen om *Hemlig dataavläsning* (2020:62) (Eneman, Ljungberg & Rolandsson,

2022), som ger brottsbekämpande myndigheter lagligt stöd att vid misstanke om grov brottslighet 'hacka' sig in i en misstänks dator och telefon genom att utnyttja sårbarheter i systemen. Något som t.ex. användes för att läsa av information från den krypterade chatttjänsten Encrochat (Oerlemans & Van Toor, 2022). Svenska myndigheter har tidigare inte fått avlyssna krypterade data, men med den nya lagstiftningen kan de nu fånga upp och läsa av information från meddelanden och konversationer i krypterade applikationer och program. De kan också aktivera en kamera eller en mikrofon i en digital enhet (t.ex. i mobiltelefoner, datorer) för att fånga ljud eller bilder där den misstänkte befinner sig. Detta innebär en risk att även icke-misstänkta personer som befinner sig i miljön också blir övervakade. Den nya lagen motiverades med att den är ett viktigt redskap i kampen mot organiserad brottslighet, men lagen har också kritiserats på grund av dess långtgående risker för enskildas integritet och infördes därför med tidsbegränsning om fem år samt med bestämmelsen att den skall utvärderas innan beslut fattas om den ska permanentas. Nyligen har det skett ytterligare en utredning med titeln *Utökade möjligheter att använda hemliga tvångsmedel* (SOU 2022:19) som bland annat föreslår att brottsbekämpande myndigheter skall kunna använda hemlig dataavläsning i preventivt syfte, det vill säga frikopplat från brottsmisstanke. Lagändringarna föreslås träda i kraft den 1 januari 2024 och motiveras med att de kommer bidra till att stävja organiserad brottslighet.

Den tekniska utvecklingen går snabbt i samhället, inte minst i relation till AI. Brottsbekämpande myndigheter har t.ex. stora förväntningar på att möjligheten att använda AI för att analysera stora datamängder skall leda till ökad effektivitet och säkerhet (Smyth, 2019; Park & Jones-Jang, 2022). Användningen av AI för övervakning är också förknippad med stor oro för risker för demokratiska värden som yttrandefrihet och integritet (Dencik m.fl., 2022). Europeiska kommissionen (2021) har definierat ansiktsgenkänning som en 'högrisk-teknologi'.

Ett aktuellt exempel på AI-baserad övervakning är den kontroversiella ansiktsgenkänningsapplikationen Clearview AI (Stahl, Schroeder & Rodrigues, 2023), som går långt utöver traditionella ansiktsgenkänningsteknologier. Företaget använder en automatiserad bildskrapa för att skrapa ansiktusbilder från det öppna Internet, till exempel från sociala medieplattformar som Facebook, Instagram och Twitter. Bilderna lagras i en enorm biometrisk databas med ansiktsfoton. Clearview säljer sedan åtkomst till databasen till brottsbekämpande myndigheter och privata säkerhetsföretag. Under en testperiod kan applikationen användas kostnadsfritt och ett antal svenska poliser laddade ner Clearviews applikation och använde den för ansiktsgenkänning i utredningsarbeten. Integritetsskyddsmyndigheten gjorde en formell tillsyn av polisens användning av Clearview AI och konstaterade att användningen var att betrakta som olaglig. Fallet med Clearview är ett intressant exempel på hur myndigheter kan lockas att använda kraftfulla och lättillgängliga tekniker som inte har sanktionerats av myndigheten, men där förväntningar om effektivisering av myndighetsarbetet blir drivande (Eneman m.fl., 2022). EU har

påpekat att Clearview AI:s förmåga att skydda data är mycket tveksam och dess säkerhetsnivå har ännu inte testats av oberoende part. Det kan därmed finnas stora risker med att miljontals EU-medborgare som delat personliga foton på sociala medieplattformar nu har sina porträtt i företagets databas.

Flera forskare (Zuboff, 2019, 2022; Kitchin, 2022) har också uppmärksammat hur privata aktörer och kommersiella företag övervakar medborgarna genom att samla in data från bland annat sociala medieplattformar. Studier pekar på deras förmåga att analysera exempelvis våra konsumentbeteenden, identifiera våra vanor, geo-positionering, sjukdomar eller politiska preferenser. Dessa privata aktörer, som vägleds av marknadslogik, har intresse av att sälja sådan data vidare till aktörer som är intresserade av att forma och påverka konsumentbeteenden. Zuboff (2019) har myntat termen "övervakningskapitalism" för att beskriva detta aktuella fenomen. Dagens övervakningspraktiker involverar både privata och offentliga aktörer och det är därför viktigt att även studera det komplexa förhållandet mellan statliga och privata företag för att förstå de framväxande övervakningspraktikerna (Ball & Snider, 2019; Privacy International, 2022). I enlighet med detta har forskning pekat på vikten av ökade juridiska krav eftersom stora mängder information om individers beteende och personlig information samlas in och flödar mellan olika system (Black & Murray, 2019).

Vad är personlig integritet och hur ser det rättsliga skyddet ut?

Digitaliseringen av samhället med framväxande övervakningspraktiker innebär att allt mer personlig information samlas in, används och återanvänds, vilket sker på bekostnad av individens integritet (Hildebrandt, 2020; Véliz, 2020). Sedan publiceringen av den inflytelserika artikeln 'The right to privacy' (Warren & Brandeis, 1890) har begreppet integritet varit flitigt omdiskuterat och föremål för olika tolkningar och definitioner. Begreppet har trots sitt politiska värde beskrivits som svårdefinierat och tvetydigt (Solove, 2006; Amoore, 2014). Definitionerna har sträckt sig från rätten att bli lämnad ifred och rätten till personlig utveckling till rätten att kontrollera information om sig själv (Wong, 2005). I det digitala samhället har personlig integritet beskrivits som den enskildes rätt till privatliv och självbestämmande (Integritetsskyddsmyndigheten, 2021). Därtill refereras privatliv till rätten att få vara ifred, kunna kommunicera med andra utan att bli kartlagd, spårad eller övervakad; och självbestämmande refererar till kontroll över personuppgifter som rör en själv, hur informationen används och vilka som använder den, vilket blir särskilt viktigt när det t.ex. gäller känslig information. Nissenbaum (2010, 2015) hävdar att integritetsproblem inte enbart bör begränsas till att förstås som att det handlar om individens oro för kontroll över personlig information eftersom det som människor reagerar på när de uttrycker oro för integriteten inte är handlingen att dela information i sig, utan snarare det olämpliga insamlandet och användandet av information. Vidare argumenterar hon för att integritet

ständigt omförhandlas och är kontextberoende, vilket innebär att det kan få olika innebörd i olika kontexter. Det är främst två teoretiska skolor som har dominerat tolkningen av begreppet integritet (Westin, 1967; Wong, 2005). Ett perspektiv som framhåller att integritet inte är en unik rättighet och därför kan reduceras för andra samhällsvärden (t.ex. nationell säkerhet, andra individers rättigheter) och ett annat perspektiv som menar att integritet är unikt i sig själv som egen rättighet.

För att skydda individers integritet har ett antal lagar och förordningar på nationell nivå och EU-nivå skapats som reglerar hur data om individer får samlas in, lagras och användas (Integritetsskyddsmyndigheten, 2021). Det rättsliga skyddet regleras bland annat genom *Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna* (ENG: European Convention on Human Rights), vilken gäller som lag i Sverige. Den personliga integriteten skyddas också genom svensk grundlag, *Regeringsformen*. (RF) 2 kap. 6§, med regler kring hemlig avlyssning och för andra intrång som riskerar ha långgående risker för den personliga integriteten och som innebär övervakning eller kartläggning av den enskildes privata sfär. Ytterligare exempel på det rättsliga skyddet är *Dataskyddsdirektivet* som specifikt reglerar hur personuppgifter får hanteras vid bland annat brottsbekämpning och *Dataskyddsförordningen* (GDPR). GDPR är en gemensam lagstiftning för hela EU och infördes 2018 i syfte att stärka individers grundläggande rättigheter och friheter, särskilt enskildas rätt till skydd av personuppgifter samt för att utgöra ett enhetligt skydd inom EU. Ett viktigt syfte med att skapa GDPR som gemensamt rättsligt skydd var att det skulle vara anpassat för dagens digitala samhälle där teknik utvecklas snabbt och används i alla samhällets sektorer för att samla in data om individer. Slutligen så skyddas den personliga integriteten även genom den svenska *Kamerabevakningslagen* (2018:1200) som kompletterar GDPR och syftar till att skydda individer mot otillbörligt intrång i den personliga integriteten vid kamerabevakning. Sammantaget kan vi konstatera att det finns ett antal olika rättsliga skydd som på olika sätt syftar till att skydda den personliga integriteten, men den snabba utvecklingen av sofistikerade övervakningsteknologier med bland annat AI kommer sannolikt ge upphov till nya risker för den personliga integriteten.

Svenska medborgares perspektiv på övervakning och integritet

Vi deltog i den svenska SOM-undersökningen 2022 och den första frågan var formulerad som: *Tycker du svenska brottsbekämpande myndigheter (t.ex. polisen) bör få använda följande?* Därefter presenterades sex olika övervakningsalternativ (se tabell 1 nedan). Resultatet i Tabell 1 visar att en majoritet av respondenterna ställer sig positiva till brottsbekämpande myndigheters användning av fast kameraövervakning av offentliga platser, användning av kroppsburna kameror och användning av fordonsburna kameror (från drönare, helikopter, bilar). Medborgarna uttrycker påfallande högt förtroende för att kroppsburna kameror, fast kameraövervakning av offentliga platser och fordonsburna kameror (från drönare, helikopter, bilar)

alltid skall kunna användas. Förvånande är att nästan hälften av respondenterna anger att de tycker att ansiktsigenkänning alltid bör kunna användas och att en dryg tredjedel uttrycker att hemlig dataavläsning alltid bör kunna användas, då detta är kraftfulla övervakningstekniker med långtgående risker för integriteten. Det bör även påpekas att relativt få respondenter uttryckte att de olika övervakningsalternativen aldrig bör få användas.

Tabell 1 *Bör brottsbekämpande myndigheter få använda följande övervakningstekniker, 2022 (procent)*

	Bör alltid kunna användas	Bör kunna användas men bara i undantagsfall	Bör aldrig kunna användas	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svarande
Fast kameraövervakning av offentliga platser	72	24	2	2	100	1 682
Kroppsburna kameror	73	21	2	4	100	1 654
Hemlig dataavläsning (dvs intrång i datorer, mobiler för att ta del av information)	34	55	8	3	100	1 655
Ansiktsigenkänning	48	36	9	7	100	1 644
Fordonsburna kameror (från drönare, helikopter, bilar)	59	34	3	4	100	1 653
Inhämtning av data från privata aktörer (sociala medier, Internetleverantörer)	41	45	9	5	100	1 657

Kommentar: Frågan lyder 'Tycker du svenska brottsbekämpande myndigheter (t.ex. polisen) bör få använda följande?'. Svarsalternativen framgår av figuren.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Vår andra fråga var formulerad som: *Hur anser du att din integritet hade påverkats av att brottsbekämpande myndigheter (t.ex. polisen) använde följande?* Därefter presenterades sex olika övervakningsalternativ (se tabell 2 nedan). Ett överraskande resultat här är att 40–45 procent av respondenterna anser att deras integritet varken hade påverkats positivt eller negativt om brottsbekämpande myndigheter använde något av de sex möjliga övervakningsalternativen (tabell 2). När det gäller fast kameraövervakning av offentliga platser så anger drygt hälften av respondenterna

att de anser att deras integritet skulle påverkas mycket positivt eller ganska positivt och nästan hälften av respondenterna anger att kroppsburna kameror skulle påverka deras integritet mycket positivt eller ganska positivt. Förvånande resultat är att 19–23 procent av medborgarna anser att kontroversiella övervakningstekniker som ansiktsgenkänning, hemlig dataavläsning och inhämtning av data från privata aktörer skulle påverka deras integritet mycket positivt och mindre än 10 procent anger att de två teknikerna skulle ha en negativ påverkan på integriteten. Sammantaget visar resultatet i tabell 2 att fler medborgare tycker att användningen av dessa sex övervakningsalternativ har en högre positiv påverkan på den personliga integriteten än en negativ påverkan. Resultatet skiljer sig åt från vad som lyfts fram i tidigare forskning och bör tolkas med försiktighet.

Tabell 2 Påverkan på integritet när brottsbekämpande myndigheter använder följande övervakningstekniker, 2022 (procent)

	Mycket positivt	Ganska positivt	Varken positivt eller negativt	Ganska negativt	Mycket negativt	Summa procent	Antal svarande
Fast kameraövervakning av offentliga platser	34	17	40	7	2	100	1 656
Kroppsburna kameror	32	17	45	4	2	100	1 635
Hemlig dataavläsning (dvs intrång i datorer, mobiler för att ta del av information)	19	16	41	16	8	100	1 632
Ansiktsgenkänning	23	16	45	9	7	100	1 624
Fordonsburna kameror (från drönare, helikopter, bilar)	27	17	45	8	3	100	1 630
Inhämtning av data från privata aktörer (sociala medier, Internetleverantörer)	20	14	42	15	9	100	1 628

Kommentar: Frågan lyder 'Hur anser du att din integritet hade påverkats av att brottsbekämpande myndigheter (t.ex. polisen) använde följande?'. Svartalternativen framgår av figuren.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Vår tredje fråga var formulerad som: *Hur stort förtroende har du för följande aktörers användning av övervakning i samhället?* Därefter presenterades sex olika alternativ med statliga och privata aktörer som bedriver övervakning i samhället (se tabell 3 nedan). Resultatet visar att respondenterna uttrycker ett stort förtroende för statliga aktörers användning av övervakning i samhället och att förtroendet för privata

aktörers användning av övervakning anges som betydligt lägre. Högst förtroende uttrycker respondenterna för Polismyndighetens användning av övervakning följt av ett högt förtroende även för andra brottsbekämpande myndigheters användning av övervakning. Mellan 30–40 procent av medborgarna anger att de har varken stort eller litet förtroende för den övervakning som sker av de privata aktörerna. Resultatet visar att medborgarna uttrycker lägst förtroende för den övervakning som sker av sociala medieplattformar, tätt följt av privata teknikföretag, privata säkerhetsföretag och internetleverantörer.

Tabell 3 Svenska medborgares förtroende för olika aktörers användning av övervakning, 2022 (procent)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svarande
Polismyndigheten	39	40	13	6	2	100	1 660
Andra brottsbekämpande myndigheter	24	36	30	7	2	100	1 629
Sociala medieplattformar	3	7	30	28	32	100	1 625
Internetleverantörer	3	8	35	31	23	100	1 630
Privata teknikföretag	2	7	35	31	25	100	1 626
Privata säkerhetsföretag	3	9	38	27	23	100	1 624

Kommentar: Frågan lyder 'Hur stort förtroende har du för följande aktörers användning av övervakning i samhället?'. Svarsalternativen framgår av figuren.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Vår fjärde och sista fråga var formulerad som: *Vilken är din åsikt om följande förslag?* Därefter presenterades fyra olika alternativ som respondenterna fick ta ställning till (se tabell 4 nedan). Resultatet visar ett starkt stöd för att öka kameraövervakning på allmänna platser och för att brottsbekämpande myndigheter ansvarar för övervakning i samhället. En tydlig majoritet av medborgarna anger ett mycket lågt stöd kring förslaget att information som privata aktörer samlar in på nätet ska få säljas vidare till andra företag, dvs. det som forskningen beskriver som övervakningskapitalism (Zuboff, 2019, 2022). Slutligen uttrycker medborgarna lågt stöd kring förslaget att låta privata aktörer ansvara för övervakning i samhället. Återigen kan vi notera en påtaglig skillnad kring medborgares förtroende gällande statliga och privata aktörers användning av övervakning i samhället.

Tabell 4 Svenska medborgares åsikt om följande förslag kring övervakning, 2022 (procent)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande
Öka kameraövervakningen på allmänna platser	60	25	8	5	2	100	1 663
Låta brottsbekämpande myndigheter ansvara för övervakning i samhället	46	35	14	3	2	100	1 640
Låta privata företag ansvara för övervakning i samhället	4	8	22	32	34	100	1 638
Information som privata aktörer samlar in om mig på nätet ska få säljas vidare till andra företag	1	2	6	15	76	100	1 639

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande förslag?'. Svarsalternativen framgår av figuren.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Balansen mellan säkerhet och integritet

Ett tydligt och genomgående resultat är att svenska medborgare uttrycker högre förtroende för att *statliga* aktörer som Polismyndigheten och andra brottsbekämpande myndigheter ansvarar för och använder övervakning i samhället jämfört med privata aktörers övervakning. Att medborgarna i vår studie anger högt förtroende för dessa myndigheter ligger väl i linje med flera andra studier (Rothstein & Holmberg, 2022; Nordiska Ministerrådet, 2017; Svenska Trender, 2022) som visar att svenska medborgare tillsammans med medborgare i andra nordiska länder generellt har en hög grad av social tillit och högt förtroende för publika institutioner som t.ex. Polismyndigheten. Resultatet visar också att medborgares inställning till olika typer av övervakning skiljer sig åt. En majoritet av svenska medborgare ställer sig positiva till polisens och andra brottsbekämpande myndigheters användning av fast kameraövervakning av offentliga platser, kroppskameror och fordonsburna kameror (från drönare, helikopter, bilar). Däremot ställer sig medborgarna mer negativa till användning av ansiktsgenkänning, hemlig dataavläsning och inhämtning av data från privata aktörer (sociala medier, Internetleverantörer). Resultatet kan tolkas som att det inte är de statliga aktörernas övervakning som i första hand uppfattas hota den personliga integriteten utan den som sker av privata aktörer

som t.ex. sociala medieplattformar, internetleverantörer samt privata teknik- och säkerhetsföretag (Solove, 2021; Oscarsson & Tipple, 2018).

Det mest förvånande resultatet i vår studie är att medborgarna inte uttrycker någon större oro kring eventuella risker för hur övervakningen kan komma att påverka den personliga integriteten. Faktum är att många medborgare uttrycker att deras integritet skulle påverkas positivt av mer övervakning. Störst negativ inverkan på integritet anses vara när brottsbekämpande myndigheter använder hemlig dataavläsning och inhämtar data från privata aktörer (sociala medier, internetleverantörer). Resultatet väcker viktiga frågor kring betydelsen av integritet i dagens digitala samhälle. Integritet kan, utöver det som beskrivs tidigare i kapitlet, även inkludera rätten att känna sig trygg och säker i samhället. Där kan övervakningskameror på offentliga platser bidra till en känsla av ökad trygghet, medan till exempel hemlig dataavläsning kan upplevas mer integritetskränkande. Integritet är en grundläggande demokratifråga som handlar om vilket samhälle vi vill ha.

Resultaten bör tolkas i den vidare samhällskontexten där media dagligen rapporterar om den eskalerande grova brottsligheten i form av gängkriminalitet, skjutningar och annan kriminalitet, vilket sannolikt kan ha påverkat respondenternas svar. I Svenska Trender (2022) ställdes bland annat frågan vad medborgare oroar sig mest för och en betydande majoritet svarade 'organiserad brottslighet' vilket hamnade på andra plats efter 'situationen i Ryssland' (som hamnade på första plats 2022). Lyon (2018) betonar i sin forskning att rädsla spelar en central roll för att skapa och upprätthålla övervakning i samhället där t.ex. regeringar och media etc. vill förmedla att vi lever i en osäker värld, vilket gör medborgare mer benägna att acceptera olika former av övervakning. Sammantaget så framstår det som mycket troligt att medborgarnas oro och rädsla kring den aktuella samhällssituationen i Sverige påverkar deras inställning till övervakning och integritet.

Det råder just nu en stark politisk vilja att ge statliga och privata aktörer ytterligare befogenheter att använda övervakning motiverat av behovet att öka effektiviteten och säkerheten i samhället (Kitchin, 2022). Vilket leder till att nya kraftfulla förslag presenteras i snabb takt. Ett aktuellt förslag är EU-kommissionens förslag kring Chat control vilket enligt förslaget förväntas utgöra ett verktyg i kampen mot viss brottslighet genom omfattande massövervakning av medborgare som bygger på att privata aktörer som internetleverantörer, plattformsägare m.fl. skall övervaka all kommunikation som sker via deras tjänster med hjälp av Chat controls algoritmer. Ett annat aktuellt förslag är att svenska brottsbekämpande myndigheter skall få utökade möjligheter att använda hemlig dataavläsning i preventivt syfte, det vill säga frikopplat från brottsmisstanke. Som beskrevs tidigare har det nyligen skett en utredning i Sverige där lagändringarna föreslås träda i kraft den 1 januari 2024 och motiveras med att de kommer bidra till att stävja organiserad brottslighet. En sådan lagändring skulle utgöra ett paradigmskifte för rättssäkerheten i Sverige, med påtagliga risker att användningen kan bli godtycklig och oförutsägbar.

Den tekniska utvecklingen sker snabbt i samhället, inte minst i relation till AI. Brottsbekämpande myndigheter har stora förväntningar kring möjligheten att använda AI samtidigt som det är en stor utmaning att balansera teknologins potential för att öka effektiviteten och säkerheten i samhället samtidigt som demokratiska värden som integritet, yttrandefrihet och allas lika värde ska skyddas. Som nämndes tidigare så har EU definierat vissa kontroversiella övervakningsteknologier, bland annat ansiktsgenkänning, som högriskteknologi. Teknik utvecklas snabbt i samhället och reglering som syftar till att kontrollera hur ny teknik får användas tenderar att släpa efter (Black & Murray, 2019). Myndigheter kan också lockas till att använda kraftfulla och lättillgängliga teknologier som inte har sanktionerats av myndigheten, men där förväntningar om effektivisering av myndighetsarbetet blir drivande t.ex. som vid polisens användning av kontroversiella ansiktsgenkänningsapplikationen Clearview AI.

Ett ytterligare dilemma är att när kraftfulla övervakningsteknologier väl införts så finns det alltid risk för ändamålsglidning. Vidare bör det betonas att framväxande övervakningsteknologier inte ska förstås som individuella verktyg relaterade till vissa metoder utan som en växande, komplex sammansättning (assemblage) av enheter, infrastrukturer, praktiker och tjänster, utförda i ett komplext samspel mellan statliga och privata aktörer (Neil, 2017; Privacy International, 2022) som inte är under total kontroll av någon statlig aktör (Black & Murray, 2019). Viktigt här är att statlig övervakning blir alltmer intrasslad i den kommersiella privata sektorns marknadslogik, vilket ger upphov till olika utmaningar och dilemman, inte minst eftersom dessa statliga praktiker mobiliserar värden och logiker från både den offentliga och privata sektorn (Eneman & Ljungberg, 2023). Följaktligen flyter insamlad data om medborgare mellan den offentliga och den privata sektorn (Ball och Snider, 2019). Relationen mellan statliga och privata aktörer är här inte oproblematiserad eftersom myndighetslogiken styrs av myndighetsuppdraget att öka tryggheten i samhället och marknadslogiken styrs av kommersiella intressen (Lyon & Murakami Wood, 2021).

Givet den samhällssituation vi har med allvarlig organiserad brottslighet så framstår det som fullt rimligt att brottsbekämpande myndigheter ska kunna utveckla sina arbetsmetoder och nyttja potentialen med ny teknologi för att mer effektivt kunna bekämpa den grova brottsligheten i samhället, men det behöver ske på ett ansvarsfullt sätt där riskerna kring användningen av de nya arbetsmetoderna och teknikerna noggrant beaktas och balanseras i relation till individers rätt till ett starkt integritetsskydd. Detta väcker ett antal grundläggande frågor som behöver diskuteras för att värna vår demokrati som t.ex. vilka aktörer som ska ha ansvar att fatta beslut om övervakning i vårt samhälle, vilka metoder och teknologier ska tillåtas och hur ska kontrollen av olika aktörers övervakning organiseras dvs. – *vem vakar över övervakarna i det digitala övervakningssamhället?*

Referenser

- Amoore, Louise (2014). Security and the claim to privacy. *International political sociology*, 8(1): 108–112.
- Ball, Kirstie & William Webster (2019). *Surveillance and Democracy in Europe*. Oxon, UK/New York: Routledge.
- Ball, Kirstie & Laureen Snider (2019). *The Surveillance Industrial Complex: A political economy of surveillance*. Oxon, UK/New York: Routledge.
- Black, Julia & Andrew Murray (2019). Regulating AI and Machine Learning: Setting the Regulatory Agenda. *European Journal of Law and Technology*, 10(3).
- Boersma, Kees, van Brakel, Rosamunde, Fonio, Chiara & Pieter Wagenaar (2014). *Histories of State Surveillance in Europe and Beyond*. Oxon, UK/ New York: Routledge.
- Brayne, Sarah (2021). *Predict and Surveil, Data, Discretion and the Future of Policing*. Oxford: Oxford University Press.
- Büchi, Moritz, Festic, Noemi & Michael Latzer (2022). The Chilling Effects of Digital Dataveillance: A Theoretical Model and an Empirical Research Agenda. *Big Data & Society*, 9(1).
- Dencik, Lina, Hintz, Arne, Redden, Joanna & Emiliano Treré (2022). *Data Justice*. London: SAGE Publications Ltd.
- van Dijck, José (2014). Datafication, dataism and dataveillance: Big Data between scientific paradigm and ideology. *Surveillance & Society*, 12: 197–208.
- Eneman, Marie & Jan Ljungberg (2023). Organizing governmental surveillance practices in the age of AI: The complicated interplay between the state and the market. *Proceedings of the 39th European Group for Organizational Studies (EGOS) Colloquium*. Italy.
- Eneman, Marie, Ljungberg, Jan, Raviola, Elena & Bertil Rolandsson (2022). The Sensitive Nature of Facial Recognition: Tensions between the Swedish police and regulative authorities. *Information Polity*, 27(2): 219–232.
- Eneman, Marie, Ljungberg, Jan & Bertil Rolandsson (2022). Secret Data Interception' and its implications for privacy. 9th Surveillance Studies Network Conference. Rotterdam.
- Eneman, Marie, Ljungberg, Jan, Rolandsson, Bertil & Dick Stenmark (2020). Governmental Surveillance - The balance between security and privacy. *Proceedings of the 25th UK Academy for Information Systems*, Oxford. Storbritannien.
- European Commission (2021). *Proposal for a regulation of the European Parliament and of the council, Laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending certain union legislative acts*, COM (2021) 206 final.
- Hildebrandt, Mireille (2020). *Law for computer scientists and other folk*. Oxford University Press.
- Integritetsskyddsmyndigheten (2021). *Integritetsskyddsrapporten*. <https://www.imy.se/>

- Kitchin, Rob (2022). *The Data Revolution: A Critical Analysis of Big Data, Open Data & Data Infrastructures*. SAGE Publications Ltd.
- Kosta, Eleni (2022). Algorithmic state surveillance: Challenging the notion of agency in human rights. *Regulation & Governance*, 16: 212–224.
- Lyon, David & David Murakami Wood (2021). *Big Data Surveillance and Security Intelligence, The Canadian case*. Vancouver: UBC Press.
- Lyon, D (2018) *The Culture of Surveillance*, Cambridge, UK/Malden, USA: Polity Press.
- Lyon, David (2015). *Surveillance after Snowden*. Cambridge, UK/Malden, USA: Polity Press.
- Murray, Andrew (2016). *Information Technology Law: The Law and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Nissenbaum, Helen (2015). Respecting context to protect privacy: Why meaning matters. *Science and Engineering Ethics*, 1–22.
- Nissenbaum, Helen (2010). *Privacy in context: Technology, Policy and the Integrity of Social Life*. Stanford: Stanford University Press.
- Nordiska Ministerrådet (2017). *Tillit – Det nordiska guld*. 2017:731.
- Oerlemans, Jan-Jaap & Dave van Toor (2022). Legal Aspects of the EncroChat Operation: A Human Rights Perspective. *European Journal of Crime, Criminal Law, and Criminal Justice*, 30: 309–28.
- Orwell, Georg (2008). *1984*. London: Penguin Books Ltd.
- Oscarsson, Henrik & Frida Tipple (2018). Svenska folket allt mer positiva till övervakning. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red), *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Park, Yong Jin & Mo Jones-Jang (2022). Surveillance, Security, and AI as Technological Acceptance. *AI & Society*.
- Persson, Thomas & Sten Widmalm (2022). Politisk tolerans och själv censur i orostider. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-universitet vid Göteborgs universitet.
- Privacy International (2022). *Challenging Public Private Surveillance Partnerships: A Handbook for Civil Society*, <https://privacyinternational.org/sites/default/files/2022-06/Handbook%20PDF%20absolutely%20final.pdf>
- Rothstein, Bo & Sören Holmberg (2022). *Social tillit i höglärdlandet Sverige*. SOM-Institutets Temaserie 2022:1. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Smyth, Sara (2019). *Biometrics, Surveillance and the Law: Societies of Restricted Access, Disciplines and Control*. Oxon, UK/New York: Routledge.
- Solove, Daniel (2021). The Myth of the Privacy Paradox. *The George Washington Law Review*, 89: 1–51.

- Solove, Daniel (2006). A taxonomy of privacy. *University of Pennsylvania Law Review*, 154(3): 477–564.
- Stahl, Bernd Carsten, Schroeder, Doris & Rowena Rodrigues (2023). *Ethics of Artificial Intelligence*. Cham: Springer Nature.
- Svenska trender (2022). *Svenska trender 1986–2021*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Véliz, Carissa (2020). *Privacy is Power*. London: Bantam Press.
- Warren, Samuel & Louis Brandeis (1890). The Right to Privacy. *Harvard Law Review*, 4(5): 193–219.
- Westin, Alan (1967). *Privacy and Freedom*. London: London Bodleey Head.
- Wong, Rebecca (2005) Privacy: Charting its Development and Prospects. In Andrew Murray (red), *Human Rights in the Digital Age*. Glasshouse Press.
- Zuboff, Shosanna (2022). Surveillance Capitalism or Democracy? The Death Match of Institutional Orders and the Politics of Knowledge in Our Information Civilization. *Organization Theory*, 3(3): 1–79.
- Zuboff, Shoshana (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for the Future at the New Frontier of Power*. London: Profile Books Ltd.

SVENSK EU-OPINION I TIDER AV KRIG I EUROPA

SOFIE BLOMBÄCK OCH THOMAS KARV

Sammanfattning

Den ryska invasionen av Ukraina i februari 2022 har lyft upp utrikes- och säkerhetspolitik som ännu viktigare politiska frågor än tidigare. Den har även bidragit till att aktualisera frågor kring Sveriges relation till övriga Europa generellt och till den Europeiska unionen (EU) specifikt. Sverige har varit medlem i EU i nästan tre decennier och under denna tidsperiod har opinionen gått från att vara högst delad ifråga om EU-medlemskapet till att under senare år kunna beskrivas som mer EU-positiv. Syftet med detta kapitel är att undersöka om – och i så fall hur – den svenska EU-opinionen har påverkats av kriget i Ukraina. I kapitlet analyserar vi förändringen i EU-opinionen baserat på data från de nationella SOM-undersökningarna 2021 och 2022, det vill säga tiden innan och efter den ryska invasionen. Därtill kommer vi även se närmare på åsiktsförändringar inom olika grupper, samt placera in den svenska EU-opinionen i en europeisk kontext och se hur förändringen i Sverige skiljer sig från övriga medlemsländer.

Den 1 januari 2023 övertog Sverige EU-ordförandeskapet från Tjeckien, mitt i det största kriget i Europa sedan andra världskriget. Detta var tredje gången som Sverige fick ta på sig denna roterande ansvarsuppgift (tidigare 2001 och 2009). Även om den faktiska betydelsen av EU-ordförandeskapet minskade i och med Lissabonfördraget 2007 (se Puetter, 2014) erbjuder uppgiften fortfarande konkreta möjligheter för ett land att lyfta upp specifika frågor på EU-agendan som är av nationellt intresse (Tallberg, 2021:113). Redan detta borde därmed i teorin ha medfört ett större intresse för EU i Sverige, ett land var intresset för EU och EU-politik har varit högst måttligt (Weissenbilder, 2021:33–34).

2022 blev ett av de mest samhällsomvälvande åren i modern svensk politik. Kriget i Ukraina bidrog till att Sverige fick orsak att omvärdera den djupt rotade neutralitetspolitiken, vilket resulterade i att en officiell ansökan om ett Nato-medlemskap skickades in redan i maj 2022. Därtill var 2022 ett valår. Valresultatet resulterade i ett regeringsskifte som innebar att det är en annan regeringskonstellation än den som lämnade in Natomedlemskapsansökan som nu har i uppgift att slutföra själva anslutningsprocessen. Vid sidan av Nato har EU varit en viktig aktör för att organisera både den materiella och finansiella hjälpen till Ukraina. Samtidigt har den europeiska solidariteten verkligen prövats när beroendet av rysk

olja och gas har behövt ersättas av andra energialternativ i och med de omfattande sanktionerna mot Ryssland. Även om sanktionerna inte har haft någon stor direkt inverkan på Sverige har både EU och kriget i Ukraina kopplats ihop med ökade energipriser i den svenska debatten. Kriget har också visat att EU kan agera som en säkerhetspolitisk aktör genom att till exempel använda de möjligheter som den europeiska fredsfaciliteten (EPF) medfört. Genom EPF har EU bland annat kunna skänka vapen till Ukraina till ett värde av över 3,5 miljarder euro, inklusive offensiva vapen (EU, 2023).

Det förändrade säkerhetspolitiska läget i Europa har bidragit till stora konsekvenser för Sverige och vår förväntan är att detta även bör ha bidragit till en förändrad syn på EU och den europeiska integration hos den svenska befolkningen. Utgångspunkten för detta kapitel är därför att redogöra för hur den svenska EU-opinionen ser ut i ljuset av kriget i Ukraina, hur EU-opinionen har förändrats mellan hösten 2021 och 2022 och hur förändringen har sett ut inom olika samhällsgrupper. Avslutningsvis kommer vi även att placera den svenska EU-opinionen i en europeisk kontext samt diskutera vilka eventuella följder en förändrad EU-opinion kan få på svensk EU-politik.

I tider av kriser tenderar människor att enas och samlas kring det politiska ledarskapet, ett fenomen som brukar benämnas som en så kallad ”rally around the flag”-effekt. Internationella kriser som upplevs som hotande för den nationella säkerheten kan även samtidigt bidra till en omvärdering av internationella organisationer hos både den politiska eliten och den breda befolkningen. Detta i och med att dessa organisationer får en möjlighet att visa handlingskraft samtidigt som de kan upplevas utgöra en form av säkerhetsgaranti för dess medlemsländer. Tidigare studier har visat att den ryska invasionen tydligt har ökat intresset för EU-politik, skapat större samhörighetskänsla med EU och bidragit till en tydligare uppskattning av fördelarna med europeisk integration (Gehring, 2022; Steiner m.fl., 2023). I och med att kriget i Ukraina, tillsammans med den finska Natoansökan, får anses vara den starkaste orsaken till den svenska Natoansökan är det heller inte särskilt långsökt att tro att kriget också kan ha påverkat den svenska inställningen till EU generellt och inställningen till olika förslag kring europeisk integration specifikt.

Opinionens utveckling under de första 25 åren som EU-medlem

Sverige blev medlem i EU 1995, efter en folkomröstning som avgjordes med en knapp majoritet för medlemskapet. Men även om landet formellt gick med kan det argumenteras att en folkmajoritet valde att stanna mentalt utanför under en lång tid (Holmberg, 2010:83). Ännu 1996 svarade över 50 procent att de i huvudsak är emot ett svenskt EU-medlemskap, men därefter har andelen som motsatt sig medlemskapet stadigt minskat och utgjorde 2021 endast 17 procent (Weissenbilder, 2021:4). En avgörande brytningspunkt i svensk EU-opinion får anses ha ägt rum redan 2009, vilket var första gången som en majoritet i den

nationella SOM-undersökningen uppgav att de är för ett svenskt EU-medlemskap (Holmberg, 2010:83).

Enligt Holmberg (2010:96) kan denna förändring, åtminstone delvis, förklaras av två faktorer. Inställningen till EU-medlemskapet i Sverige har tidigare varit starkt kopplat till hur man bedömt EU:s agerande och under 2000-talet blev svenskarna stegvis mer positiva till EU:s agerande inom ett flertal områden, som t.ex. brottsbekämpning och miljöarbete, vilket sammantaget kan ha bidragit till en stegvis mer positiv inställning till EU. Där till var 2009 den senaste gången som Sverige innehade EU-ordförandeskapet. I och med att den dåvarande svenska regeringen fick beröm för sitt agerande under ordförandeskapet kan det för den breda svenska allmänheten då ha framstått som att Sverige har mycket att säga till om inom EU, vilket därmed också kan ha bidragit till en attitydförändring gentemot EU under just denna tidsperiod.

En annan tänkbar förklaring kan vara att partierna ändrat ståndpunkt. Parallellt med svängningen i EU-opinionen har också Miljöpartiet, Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna, som haft mest kritisk inställning till EU, ändrat både inställning och strategi i EU-frågan. Sympatisörer till såväl Miljöpartiet som Vänsterpartiet hade också blivit mycket mer positivt inställda till EU-medlemskapet från det att Sverige gick med och fram till 2021, medan sverigedemokratiska sympatisörer var fortsatt skeptiska till medlemskapet (Weissenbilder, 2021:6). Det är inte längre något parti som aktivt driver frågan om utträde, de EU-kritiska partierna är i stället främst motståndare till ytterligare integration. Samtidigt har EU-frågor blivit allt mindre framträdande i de svenska partiernas politik (se Liljeqvist & Blomgren, 2018), och frågan om EU-medlemskapets vara eller icke vara är alltså mindre politiserad.

Utifrån tidigare studier kring den svenska EU-opinionen kan den svenska befolkningen under de snart tre decennier som Sverige har varit EU-medlem sägas ha gått från att ha varit högst delade när det kommer till EU-medlemskapet till att numera åtminstone instämma i att fördelarna överväger nackdelarna med ett EU-medlemskap. Den tidigare bilden av Sverige i Europa som ett land med hög andel EU-skeptiker (Bäckman & von Sydow, 2015:55; Schimmelfennig m.fl., 2015:777–778), stämmer därmed inte längre nödvändigtvis helt överens med verkligheten. Det innebär dock inte att svenskarna blivit förespråkare för fördjupad europeisk integration (se Berg m.fl., 2019).

Av de 27 nuvarande medlemsländerna hör Sverige till de minst integrerade och har även tidigare varit ett av de länder, tillsammans med Danmark, där stödet för förslag kring djupare europeisk integration har varit lägst (Fligstein m.fl., 2012; Schimmelfennig m.fl., 2015). Sverige är till exempel en av endast sju medlemsländer som fortfarande använder den nationella valutan (övriga är Bulgarien, Danmark, Polen, Rumänien, Tjeckien och Ungern) efter att Kroatien den 1 januari 2023 blivit det senaste landet att införa euron. Storbritanniens utträde ur EU har även försatt Sverige i en utmanade strategisk situation i och med att svensk EU-politik

tidigare ofta var i linje med den brittiska, vilket gör att det brittiska utträdet ledde till en risk för att Sveriges inflytande inom EU skulle minska (Fägersten, 2017). En analys av Johansson, Naurin och Lindahl (2019) kring Sveriges inflytande inom EU har dock påvisat att Sverige fortsatt både är en efterfrågad samarbetspartner och får anses ha ett högt inflytande i relation till sin storlek.

Svensk EU-opinion i tider av krig, inflation och energikris

Baserat på data från den nationella SOM-undersökningen är det tydligt att den allmänna inställningen till EU i Sverige märkbart har förändrats under ett års tid genom att den blivit signifikant mer positiv (tabell 1). Detta är också delvis i linje med en trend som inleddes 2012, varefter vi har sett en stegvis ökning under några år (2012–2018), följt av några år av stabilitet (2019–2021) till att nu återigen se en tydlig ökning i andelen som är positiva till EU (Weissenbilder, 2021:10).

Tabell 1 Allmän inställning till EU, 2021 och 2022 (procent)

	2021	2022	Differens
Mycket positiv	11	15	+4***
Ganska positiv	39	43	+4***
Varken positiv eller negativ	27	24	-3***
Ganska negativ	13	11	-2***
Mycket negativ	6	4	-2***
Ingen uppfattning	4	4	0
<i>Summa</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	
<i>Antal svar</i>	<i>11 125</i>	<i>11 960</i>	

Kommentar: Frågan lyder 'Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?' Svartalternativen är 'Mycket positiv', 'Ganska positiv', 'Varken positiv eller negativ', 'Ganska negativ', 'Mycket negativ'. Svartalternativen framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Differensen mellan 2021 och 2022 har signifikanstestats med Z-test för två omatchade grupper. * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

En närmare blick på åsiktsförskjutningen inom olika grupper visar att det gäller inom så gott som samtliga grupper som vi analyserat, det vill säga kön, ålder, utbildningsnivå, bostadsområde, nivå av politiskt intresse, ideologi och partisympati (tabell 2). Sett till kön noterar vi att en tydlig positiv åsiktförändring har ägt rum både bland män och kvinnor, men att den är aningen större bland kvinnor. Baserat på olika åldersgrupper blir den positiva åsiktförändringen tydligare ju högre upp i åldersgrupperna man kommer. Inom ålderskategorin 18–29 är skillnaden knappt synlig, vilket delvis kan förklaras av att inställningen till EU redan 2021 var väldigt positiv inom just den gruppen.

Tabell 2a Positiv inställning till EU i olika grupper, 2021 och 2022 (procent)

	2021	2022	Differens	Antal svar 2021	Antal svar 2022
Samtliga	52	60	+8***	10 666	11 499
Kön					
Kvinna	53	62	+9***	5 534	5 861
Man	51	58	+7***	5 089	5 588
Ålder					
16–29 år	67	68	+1	1 289	1 502
30–49 år	56	60	+4**	2 868	3 215
50–64 år	48	55	+7***	2 962	2 983
65 år -	47	60	+13***	3 547	3 799
Utbildningsnivå					
Låg	35	49	+14***	1 410	1 546
Medel	47	55	+8***	4 346	4 698
Hög	63	69	+6***	4 556	4 918
Bostadsområde					
Ren landsbygd	38	49	+11***	1 519	1 587
Mindre tätort	46	53	+7***	1 906	2 084
Stad eller större tätort	55	63	+8***	5 076	5 518
Stockholm, Göteborg eller Malmö	62	68	+6***	1 897	2 003

Tabell 2b Positiv inställning till EU i olika grupper, 2021 och 2022 (procent)

	2021	2022	Differens	Antal svar 2021	Antal svar 2022
Politiskt intresse					
Mycket intresserad	57	67	+10***	1 879	2 155
Ganska intresserad	56	63	+7***	5 018	5 532
Inte särskilt intresserad	47	53	+6***	3 140	3 182
Inte alls intresserad	37	46	+9**	569	524
Ideologisk orientering					
Klart till vänster	55	61	+6**	1 199	1 608
Något till vänster	60	68	+8***	2 396	2 689
Varken till höger eller vänster	45	54	+9***	2 995	2 459
Något till höger	55	60	+5***	2 712	2 886
Klart till höger	44	55	+11***	1 204	1 689
Partisynpat					
Vänsterpartiet	47	46	-1	1 070	842
Socialdemokraterna	59	66	+7***	2 888	3 593
Centerpartiet	70	78	+8***	894	732
Liberalerna	74	81	+7*	301	555
Moderaterna	60	67	+7***	2 140	2 157
Kristdemokraterna	47	52	+5	406	539
Miljöpartiet	72	78	+6	431	546
Sverigedemokraterna	19	32	+13***	1 329	1 475

Kommentar: Frågan lyder 'Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?' med svarsalternativen 'Mycket positiv', 'Ganska positiv', 'Varken positiv eller negativ', 'Ganska negativ', 'Mycket negativ'. Resultaten avser andelen som svarat 'Ganska positiv' eller 'Mycket positiv' inom varje grupp. För bostadsområde lyder frågan 'I vilken typ av område bor du?'. Grupperingen av utbildningsnivå är Låg = grundskola eller motsvarande, Medel = gymnasium eller motsvarande, eftergymnasial utbildning ej högskola/universitet eller högskola/universitet kortare än 3 år, Hög = högskola/universitet minst 3 år. Frågan om politiskt intresse lyder 'Hur intresserad är du i allmänhet av politik?' Svarsalternativen framgår av tabellen. För ideologisk orientering lyder frågan 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' Svarsalternativen framgår av tabellen. Frågan om partisynpat lyder 'Vilket parti tycker du bäst om i dag?' Svarsalternativen framgår av tabellen. Differensen mellan 2021 och 2022 har signifikantstests med Z-test för två omatchade grupper. * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

När vi ser närmare på förändringar utifrån utbildningsnivå noterar vi att det speciellt bland lågutbildade har skett en märkbar förskjutning till det mer positiva hållet men att utvecklingen även gäller för medel- och högutbildade. Sett till bostadsområde verkar åsiktsförändringen varit mest tydlig bland boende på landsbygden, även om det är inom denna kategori som inställningen fortfarande är minst positiv. Baserat

på nivå av politiskt intresse är förändringen relativt jämnt fördelad inom samtliga intressenivåer. Utifrån ideologi och partisympati noterar vi att åsiktsförändringen har varit mest kraftig inom gruppen som definieras som ”klart till höger” och att stödet ökat mest i gruppen sverigedemokratiska sympatisörer. Samtidigt bör påpekas att stödet för EU har ökat bland samtliga partiets sympatisörer, med undantag för Vänsterpartiet. För kristdemokratiska och miljöpartistiska sympatisörer är dock ökningarna inte statistiskt signifikanta.

Sammantaget visar tabell 2 att den ökning i positiv inställning till EU som skett mellan 2021 och 2022 bidragit till att jämna ut nivåerna av EU-stöd i olika delar av befolkningen. Det är nu en majoritet som säger sig vara antingen ganska eller mycket positiva till EU i nästan samtliga grupper vi undersöker. För de grupper där färre än hälften anger en positiv inställning till EU ligger samtliga förutom gruppen sverigedemokratiska sympatisörer så pass nära 50 procent-gränsen att det är inom den statistiska felmarginalen.

Härnäst övergår vi till att presentera hur förtroendet ser ut för två av EU:s viktigaste politiska institutioner (tabell 3). Frågor kring det politiska förtroendet för EU:s institutioner brukar användas som ett mått för att mäta stödet för EU (se Karv, 2019). Av EU:s institutioner är det speciellt förtroendet för EU-kommissionen och Europaparlamentet som vanligtvis används som måttstock, vilket är en följd av att dessa två institutioner ansvarar för lagstiftningen och verkställandet av EU:s politik. Följaktligen har den nationella SOM-undersökningen regelbundet inkluderat frågor om förtroendet för både EU-kommissionen och Europaparlamentet sedan 1998. I praktiken tenderar också utvärderingen av dessa institutioner att sammanfalla, vilket betyder att en respondent som uppvisar ett högt förtroende för EU-kommissionen också har ett högt förtroende för Europaparlamentet (Torcal & Christmann, 2019).

Här är det inledningsvis viktigt att poängtera att den med marginal största svarskategorin utgörs av dem som har svarat att de har ”varken stort eller litet förtroende” för institutionen i fråga, vilket indikerar antingen en form av likgiltighet gentemot institutionen eller en brist på kunskap om deras verksamhet (tabell 3). Kunskapen om hur EU fungerar i Sverige är bland de högsta i Europa (Standard Eurobarometer 97, 2022:141), vilket gör det mindre sannolikt att bristande kunskaper är huvudförklaringen. Att intresset för EU-politik är relativt lågt i Sverige har även konstaterats i tidigare studier (Weissenbilder, 2021:33–34), vilket kan antyda en viss grad av likgiltighet eller ointresse även för institutionerna. Ser man över den tid som den nationella SOM-undersökningen har inkluderat frågan har ändå andelen som uppger att de har förtroende för både EU-kommissionen och Europaparlamentet ökat stegvis. År 1998 uppgav endast åtta procent att de hade ett ”ganska stort förtroende” och en procent att de hade ett ”mycket stort förtroende” för EU-kommissionen medan motsvarande i relation till Europaparlamentet var nio procent och en procent (Weissenbilder, 2021:15–21). En jämförelse mellan 2021 och 2022 visar att förtroendet för både EU-kommissionen och Europaparlamentet har stigit, till att nu vara på en historiskt hög nivå.

Tabell 3 Förtroende för EU-institutioner, 2021 och 2022 (procent)

	2021	2022	Differens	Antal svar 2022
Förtroende för EU-kommissionen	26	33	+7	1 561
Förtroende för Europaparlamentet	27	32	+6	1 565

Kommentar: Frågan lyder 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?' Svarsalternativen är 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende' samt 'Mycket litet förtroende'. Resultaten avser andelen som svarat 'Ganska stort förtroende' eller 'Mycket stort förtroende'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

Svenskarnas inställning till europeisk sakpolitik

Ytterligare ett område som vi kommer att se närmare på är om, och i så fall hur, inställningen till ett antal förslag kopplade till djupare europeisk integration har förändrats över ett år. Som tidigare nämnts är Sverige är ett av de minst integrerade EU-länderna, vilket gör det intressant att se hur kriget har påverkat inställningen till ett antal EU-relaterade förslag och specifikt sådana som skulle leda till en djupare europeisk integration för Sverige (tabell 4). När det kommer till förslag om en djupare ekonomisk integration syns det tydligt att kriget inte har haft någon direkt inverkan på stödet. Detta gäller både när det kommer till förslaget att införa euron som valuta samt till förslaget att införa en gemensam europeisk finanspolitik. Inte heller den hotande ekonomiska krisen verkar alltså ha påverkat inställningen till den ekonomiska integrationen. Inställningen till euron har redan under en längre tid varit mycket negativ i Sverige, och en tidigare sammanställning av data från den nationella SOM-undersökningen har visat att det endast vid två tidpunkter funnits en större andel som ansett att det har varit ett bra förslag att införa euron än den andel som tycker det är ett dåligt förslag att införa euron, 1998 och 2010 (Weissenbilder, 2021:39). Angående förslaget att stärka EU som en motvikt till USA ökade stödet för förslaget med några procentenheter mellan 2020 och 2021 (Weissebilder, 2021:60), men stödet har nu återigen sjunkit tillbaka till den tidigare nivån. Det antyder att en del svenskar har omvärderat USA:s roll i världspolitiken i och med kriget, vilket möjligtvis kan förklaras av att de ser USA som en viktigare internationell säkerhetspolitisk aktör än EU. Detta behöver inte stå i motsättning till att uppfatta EU som en handlingskraftig aktör, utan mer som ett uttryck för en uppfattning om att det är viktigt att USA är en stark aktör i det rådande säkerhetspolitiska läget.

Vi ser också att andelen som är för det svenska EU-medlemskapet har ökat och att andelen som är för ett svenskt utträde ur EU samtidigt har minskat (tabell 4). En fråga om hur svenskarna förhåller sig till EU-medlemskapet har regelbundet

inkluderats i den nationella SOM-undersökningen sedan 1992 (för utveckling över tid se Weissenbilder, 2021:4), och stödet har aldrig tidigare varit så pass högt som det är nu. Sedan 2006 har även en specifik fråga kring om Sverige bör utträda ur EU inkluderats i den nationella SOM-undersökningen (för utveckling över tid se Weissenbilder, 2021:53), och här noterar vi också att andelen som anser att Sverige bör utträda ur EU under denna tidsperiod aldrig har varit lika låg som nu.

Tabell 4 *Inställning till EU-relaterade förslag, 2021 och 2022 (procent)*

	2021	2022	Differens	Antal svar 2022
För det svenska medlemskapet	57	68	+11	1 588
Införa gemensam finanspolitik	12	14	+2	1 683
Stärka EU som motvikt mot USA	45	38	-7	1 631
Utträde ur EU	13	11	-2	1 698
Införa euro	15	16	+1	1 555

Kommentar: Frågan om det svenska medlemskapet lyder 'Vilken är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?', med svarsalternativen 'I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU'; 'I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU' samt 'Ingen bestämd åsikt i frågan'. Resultaten avser andelen som svarat 'I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU'. För övriga förslag lyder frågan 'Vilken är din åsikt om följande förslag?' följt av det aktuella förslaget 'EU bör ha en gemensam finanspolitik'; 'Stärka EU som motvikt mot USA i världspolitiken'; 'Sverige bör utträda ur EU'; 'Sverige bör införa euro som valuta'. Svarsalternativen är 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Resultaten avser andelen som svarat 'Mycket bra förslag' eller 'Ganska bra förslag' för respektive förslag.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

Avslutningsvis kommer vi se närmare på hur inställningen till EU hör samman med nivån av oro för militära konflikter (tabell 5). Även om frågan inte uttryckligen berör kriget i Ukraina – som inte hade utbrutit när undersökningen genomfördes 2021 – ger det ändå en bild av hur en militär konflikt i närområdet kan påverka EU-opinionen. Andelen svarande som anger att de är mycket oroadе över militära konflikter har också ökat substantiellt, från knappt 29 procent 2021 till drygt 45 procent 2022. Oro för olika fenomen tenderar att hänga ihop med politiska och ideologiska ställningstaganden (Andersson m.fl., 2021:18–21). Det är därför intressant att se om så även är fallet för åsikten om EU i relation till oro för militära konflikter. Som en jämförelse redogör tabell 5 även för oro för två andra aktuella fenomen, nämligen ekonomisk kris och pandemi. Den största ökningen av stödet för EU har skett i gruppen som oroar sig mycket för militära konflikter, men även bland de som är ganska oroadе har stödet stigit. Bland de som inte är särskilt oroadе har däremot stödet minskat. Samtidigt bör det noteras att det är mycket få svarande som uppger att de inte alls är oroadе för militära konflikter. Även bland de som oroar sig för ekonomiska kriser och pandemier har den positiva

inställningen till EU ökat mer än den gjort bland de som inte oroar sig. Detta kan tolkas som att de som oroar sig över olika kriser ser EU som en tänkbar motvikt eller skydd mot dessa kriser.

Tabell 5 EU-åsikter i grupper som oroar sig olika mycket för militära konflikter, ekonomisk kris respektive globala epidemier, 2021 och 2022 (procent)

	2021	2022	Differens	Antal svar 2021	Antal svar 2022
Oro för militära konflikter					
Mycket oroande	48	66	+18	430	720
Ganska oroande	54	63	+9	631	644
Inte särskilt oroande	56	54	-2	384	217
Inte alls oroande	(50)	(70)	(+20)	46	10
Oro för ekonomisk kris					
Mycket oroande	39	59	+20	212	549
Ganska oroande	52	65	+13	708	812
Inte särskilt oroande	58	66	+8	546	220
Inte alls oroande	(58)	(46)	(-12)	26	13
Oro för globala epidemier					
Mycket oroande	48	62	+14	1 019	915
Ganska oroande	54	63	+9	1 300	1 462
Inte särskilt oroande	54	60	+4	564	752
Inte alls oroande	(54)	(49)	(-5)	52	88

Kommentar: Frågan lyder 'Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?'. Svarsalternativen är 'Mycket positiv', 'Ganska positiv', 'Varken positiv eller negativ', 'Ganska negativ', 'Mycket negativ'. Resultaten visar andelen som svarat 'Ganska positiv' eller 'Mycket positiv' inom varje grupp. Resultat som bygger på färre än 100 svar i respektive grupp anges inom parentes. För oro lyder frågan 'Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?' följt av det aktuella området. Svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

Den svenska EU-opinionen i en europeisk kontext

Det är även intressant att se hur den svenska EU-opinionen ser ut jämfört med opinionen i övriga 26 medlemsländer, inte minst då det bidrar till en mer övergripande bild av krigets inverkan på EU-opinionen i Europa. Tidigare studier har visat att förtroendet för EU:s politiska institutioner, nöjdheten med hur EU:s demokrati fungerar och stödet för ett EU-medlemskap i Sverige har varit bland det högsta i Europa, och detta speciellt under det senaste decenniet. Här har även Sverige stått ut när det kommer till stabiliteten i opinionen. Detta blev speciellt

tydligt under Eurokrisen (2010–2012), när inställningen till EU, baserat på data från Eurobarometer (EU:s officiella opinionsmätninginstitut), förblev i stort sett oförändrad i Sverige samtidigt som den blev mer negativ i så gott som hela övriga Europa, oberoende av vilket mått man använde (Karv, 2019). Därtill vet vi också att när det kommer till förslag som bidrar till en djupare europeisk integration har man i Sverige tenderat att vara betydligt mindre positiva än i övriga Europa. Detta gäller speciellt i anknytning till euron, men även i anknytning till ett eventuellt fördjupat försvarssamarbete (Karv, 2019).

Baserat på en jämförelse av resultaten från en Eurobarometerundersökning insamlad under våren 2021 (Standard Eurobarometer 95, 2021) med resultat insamlade under sommaren 2022 (Standard Eurobarometer 97, 2022), det vill säga före och efter den ryska invasionen av Ukraina i februari 2022, så visar resultaten också här en liknande utveckling som vi noterade baserat på data från den nationella SOM-undersökningen. Förtroendet för EU har ökat, bilden av EU har förbättrats och nöjdheten med hur demokratin fungerar inom EU har ökat. Sett ur ett jämförande europeiskt perspektiv har förtroendenivån i Sverige ökat tredje mest, bilden av EU förbättrats femte mest och nöjdheten med demokratin inom EU ökat sjunde mest. Därtill har även identifikationen samt känslan av samhörighet med EU ökat i Sverige, den typen av mått som brukar användas för att mäta graden av ett så kallat diffust stöd för ett politiskt system (se Easton, 1965). Diffust stöd definieras som en mer känslomässig eller affektiv form av politiskt stöd, och är en form av politiskt stöd som inte direkt påverkas av kortsiktiga trender och händelser. Med andra ord, den form av politiskt stöd som håller ihop ett politiskt system när det stormar. Denna typ av mått har även tidigare använts för att mäta diffust stöd för EU som ett politiskt system (Kaina & Kuhn, 2016; Karv, 2019; Niedermayer & Westle, 1995). I Sverige identifierar sig 73 procent av befolkningen till någon utsträckning som EU-medborgare, samtidigt som 50 procent har svarat att de till någon utsträckning känner samhörighet med EU. Både när det kommer till identifikation som EU-medborgare och känslan av samhörighet med EU har ökningen i Sverige varit den tredje högsta inom EU-området. Detta är en intressant utveckling i och med att Sverige tidigare, tillsammans med Storbritannien, Österrike och Danmark, har ansetts vara ett av de länder med lägst nivå av diffust stöd för EU (Fligstein m.fl., 2012:111).

Ser man närmare på mer specifika mått på hur svenskarna förhåller sig till europeisk integration går det också här att notera en märkbar förändring till det mer pro-integrationistiska hållet. I relation till förslaget att fler beslut borde tas på EU-nivå instämmer 35 procent i förslaget, vilket är en ökning med fem procentenheter sedan 2021. Här står ändå Sverige ut som det land var andelen som instämmer är lägst bland samtliga medlemsländer. När det kommer till specifika förslag på djupare europeisk integration har även här stödet ökat i Sverige. I relation till ett förslag om fördjupat EU-samarbete inom försvars- och säkerhetspolitik är 75 procent för förslaget, vilket är en ökning på 13 procentenheter sedan 2021. Som helhet är ändå stödet för förslaget i Sverige bland det lägsta inom EU-området,

även om själva ökningen i stöd är den kraftigaste inom området efter Irland. I relation till ett förslag om att utvidga EU genom att ta in fler medlemsländer – vilket sannolikt många förknippade med att ge EU-medlemskap till Ukraina när frågan ställdes 2022 – är 62 procent för förslaget, vilket är en synnerligen kraftig ökning på 26 procentenheter sedan 2021. Även här är stödet för förslaget i Sverige bland det lägsta inom EU-området, även om själva ökningen är den största efter Finland. När det kommer till ett förslag om att införa euron som valuta är stödet i Sverige 28 procent, men även här har stödet stigit, må vara med endast fem procentenheter. Här står också Sverige ut som det land där stödet för euron är lägst inom hela EU-området, och som ett av endast fyra medlemsländer var stödet är under 50 procent (övriga är Bulgarien, Danmark och Tjeckien). Tidigare studier har också visat att åsikter om euron är starkt kopplade till huruvida landet i fråga använder euron som valuta eller inte (Hobolt & Wratil, 2015; Karv, 2019).

Svensk EU-opinion i ljuset av kriget i Ukraina

Utgångspunkten för vårt kapitel var att vi förväntade oss att kriget i Ukraina skulle ha haft en snabb påverkan på den svenska EU-opinionen, i en mer EU-positiv riktning. Detta antagande har vi kunnat bekräfta, både med hjälp av data från den nationella SOM-undersökningen och Eurobarometer. Resultaten från opinionsmätningarna målar därmed upp en tydlig bild av att den ryska invasionen av Ukraina har bidragit till en mer positiv bild av EU, europeisk integration och det svenska EU-medlemskapet. Denna förändring är särskilt markerad i grupper där stödet tidigare varit lägst, till exempel bland de som tillhör den äldre delen av befolkningen, lågutbildade och de som bor på landsbygden. Med det sagt, och som den europeiska jämförelsen också visar, så är stödet för vidare ekonomisk integration, till exempel att införa euron som valuta, fortfarande väldigt lågt i Sverige.

Vi vill vara tydliga med att vi anser att det fortfarande är alldeles för tidigt att slå fast om detta kommer att bli en mer bestående trend eller ifall denna kortsiktiga, men tydligt EU-positiva, åsiktförändring endast är ett utslag för någon form av ”rally around the EU flag”-effekt i Sverige, där EU för många kan ha kommit att framstå som någon form av skydd i väntan på ett fullvärdigt Natomedlemskap. Men, vi ser det inte som omöjligt att framtida studier om den svenska EU-opinionen kan komma att referera till den ryska invasionen av Ukraina som en slags brytningspunkt för den svenska EU-opinionen i likhet med den effekt som invasionen antas ha haft på den snabba svängningen i svensk Nato-opinion (se Bjereld & Oscarsson, 2023). Som tidigare nämnts så tog det enligt Holmberg (2010:83) lång tid för svenskarna att även mentalt gå med i EU och först 2008 svarade en majoritet i den nationella SOM-undersökningen att de var för ett svenskt EU-medlemskap. Snart tre decennier efter att Sverige gick med i EU kanske svenskarna också börjar bli redo för att ta ytterligare kliv in i Europa. Att en majoritet av svenskarna nu uppger sig känna samhörighet med EU och att nästan tre fjärdedelar känner sig som EU-medborgare tyder åtminstone på just det.

Referenser

- Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Grusell, Marie & Patrik Öhberg (2021). Ingen anledning till oro (?). Inledningskapitel. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red), *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Berg, Linda, Evertsson, Kajsa, Falk, Elisabeth & Maja Sörebro (2019). Rekordhögt stöd för EU. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red), *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf & Henrik Oscarsson (2023). Jordskred i svensk Nato-opinion efter Rysslands invasion av Ukraina. I Ulrika Andersson, Patrik Öhberg, Anders Carlander, Johan Martinsson & Nora Theorin (red), *Ovisshetens tid*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bäckman, Pernilla & Göran von Sydow (2015). Swedish EU policy during the economic and financial crisis – a shift away from the core? I Pernilla Bäckman, Julie Hassing Nielsen, Juha Jokela, Jakob Lewander & Göran von Sydow (red), *Same, same but different: The Nordic EU members during the crisis*. Stockholm: Swedish Institute for European Policy Studies.
- EU (2023). EU response to Russia's invasion of Ukraine. Europeiska unionens råd. Hämtad 2023-03-23 från: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/>
- Eurobarometer (2021). *European Citizenship*. Standard Eurobarometer 95 Spring 2021. Hämtad 2023-03-01 från <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2532>
- Eurobarometer (2022). *Public Opinion in the European Union*. Standard Eurobarometer 97 Summer 2022. Hämtad 2023-03-01 från <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2693>
- Eurobarometer (2023). *Public Opinion in the European Union*. Standard Eurobarometer 98 Winter 2022–2023. Hämtad 2023-03-01 från <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2872>
- Fligstein, Neil, Polyakova, Alina & Wayne Sandholtz (2012). European integration, nationalism and European identity. *Journal of Common Market Studies*, 50(1): 106–122.
- Fägersten, Björn (2017). Sverige, EU och Brexit – effekter, våndor och vägval. *Skandinavisk Tidsskrift för Internasjonale Studier*, 75(2): 131–141.
- Gehring, Kai (2022). Can external threats foster a European union identity? Evidence from Russia's invasion of Ukraine. *The Economic Journal*, 132(644): 1489–1516.
- Hobolt, Sara & Christopher Wratil (2015). Public opinion and the crisis: the dynamics of support for the euro. *Journal of European Public Policy*, 22(2): 238–256. <https://doi.org/10.1080/13501763.2014.994022>

- Holmberg, Sören (2010). Nu har en majoritet svenskar mentalt gått med i EU. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Nordiskt ljus*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Johansson, Markus, Naurin, Daniel & Rutger Lindahl (2019). Samarbete och inflytande i EU:s ministerråd. Svenska institutet för europeiska studier (SIEPS) *Europapolitisk analys*, 2019: 6epa.
- Kaina, Viktoria & Sebastian Kuhn (2016). Building "us" and constructing "them": Mass European identity building and the problem of inside-outside definitions. I Viktoria Kaina, Ireneusz Pawel Karolewski & Sebastian Kuhn (red) *European identity revisited: New approaches and recent empirical evidence*. London, UK: Routledge
- Karv, Thomas (2019). *Public attitudes towards the European Union: a study explaining the variations in public support towards the European Union within and between countries over time*. Åbo: Åbo Akademis förlag. <https://www.doria.fi/handle/10024/170812>
- Liljeqvist, Nina & Magnus Blomgren (2018). Riksdagspartierna och EU: en svag demokratisk länk. Svenska institutet för europeiska studier (SIEPS) *Europapolitisk analys*, 2018:8epa
- Niedermayer, Oskar & Bettina Westle (1995). A typology of orientations. I Oskar Niedermayer och Richard Sinnott (red), *Public opinion and internationalized governance*. Oxford, UK: Oxford University Press
- Puetter, Uwe (2014). The Rotating Council Presidency and the New Intergovernmentalism. *The International Spectator*, 49(4): 18–32. <https://doi.org/10.1080/003932729.2014.962291>
- Schimmelfennig, Frank, Leuffen, Dirk & Berthold Rittberger (2015). The European Union as a system of differentiated integration: interdependence, politicization and differentiation. *Journal of European Public Policy*, 22(6): 764–782. <https://doi.org/10.1080/13501763.2015.1020835>
- Steiner, Nils, Berlinschi, Ruxanda, Farvaque, Etienne, Fidrmuc, Phillip Harms, Mihailov, Alexander, Neugart, Michael & Piotr Stanek (2023). Rallying around the EU flag: Russia's invasion of Ukraine and attitudes toward European integration. *Journal of Common Market Studies*, 61(2): 283–301.
- Tallberg, Jonas (2021). *EU:s politiska system* (åttonde upplagen). Lund: Studentlitteratur.
- Torcal, Mariano & Pablo Christmann (2019). Congruence, national context and trust in European institutions. *Journal of European Public Policy*, 26(12): 1779–1798. <https://doi.org/10.1080/13501763.2018.1551922>
- Weissenbilder, Marcus & Ulrika Andersson (2022). Ideologiska skiljelinjer i stödet för EU. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weissenbilder, Marcus (2021). *Svensk EU-opinion 1992–2021*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

NU NÄR OPINIONEN OMFAMNAR EU – ÄR DET DAGS FÖR ETT EUROPAS FÖRENTA STATER?

MARCUS WEISSENBILDER, ULRIKA ANDERSSON
OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning

Under flera år har det synts ett ökande stöd för Sveriges medlemskap i Europeiska unionen. Inte minst under 2022. I samband med Rysslands invasion av Ukraina ökade stödet betydligt och en klar majoritet av svenskarna är nu för medlemskapet. I ljuset av att EU allt mer ämnar utöka sina befogenheter på områden såsom miljö, ekonomi, invandring och militär väcks frågan om svenskarna vill fördjupa sin relation med EU. Det korta svaret på den frågan är nej. Svenska folkets inställning till EU kan sammantaget sägas vara ljum. De är varma anhängare av unionen idag, men kyligt inställda till en fördjupning. Detsamma gäller inställningen till att låta unionen växa genom att ta in ytterligare medlemsländer. Ett undantag finns dock. I skuggan av kriget i Europas östligaste delar kan en majoritet av svenskarna, oavsett partipolitisk tillhörighet, tänka sig att släppa in Ukraina i den Europeiska unionens gemenskap.

"One day there will be a higher unity of European man, which will be the result of the struggle of the various nationalities."

– Nietzsche (1888)

"There is no such thing as a united Europe. Europe is not a geographic or political entity, but a collection of distinct nations with their own cultures, languages, and traditions."

– Spengler (1918)

Det svenska stödet för EU har successivt vuxit sig större under 2010-talet och ligger numera på sin hittills högst uppmätta nivå. Inställningen till EU-medlemskapet har blivit mer positiv och allt fler bedömer att EU har en positiv påverkan på centrala områden som ekonomi, säkerhet och miljö. Likaså har nöjdheten med hur demokratin fungerar i EU och förtroendet för unionens politiska institutioner ökat (Blombäck & Karv, 2023; Weissenbilder & Andersson, 2022). Ytterligare tecken på unionens stärkta position har kunnat ses i det ökande intresset för att rösta i Europaparlamentsvalet. För Sveriges del var 2019 års valdeltagande det högsta sedan inträdet i EU, 55,3 procent, vilket kan jämföras med 45,5 procent i valet 2009 (Valmyndigheten, 2020). Samma trend har

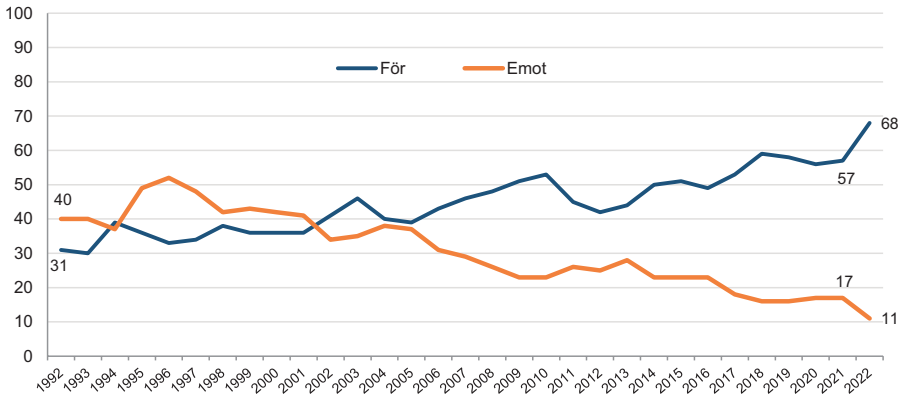
även kunnat ses i andra medlemsländer. År 2019 valde för första gången mer än hälften av alla röstberättigade EU-medborgare, knappt 51 procent, att nyttja sin rösträtt (Europaparlamentet, 2019). Precis som i Sverige har bilden av EU blivit allt mer positiv och förtroendet för unionen har stärkts. Förändringen har varit särskilt tydlig under 2020-talets första år, då resultaten legat på ungefär motsvarande nivåer som åren före eurokrisen (Eurobarometer, 2022). En klar majoritet av unionens invånare ser också positivt på EU:s framtid. Snittet för EU som helhet ligger på 60 procent, vilket kan jämföras med 75 procent positiva bland svenskar (Eurobarometer, 2023).

Att en stor andel av den svenska befolkningen har tilltro till hur EU kommer att utvecklas framöver skulle på ett naturligt sätt kunna vara en indikation på att svenskarna vill att samarbetet inom EU ska fördjupas. I det här kapitlet kommer vi att närmare studera i vilken utsträckning svenskarna vill se ett ”Europas förenta stater”, liksom huruvida det har skett någon förändring i allmänhetens inställning till sakpolitiska frågor som rör militär säkerhet, miljö, ekonomi och brottsbekämpning.

Det ökande stödet för Europeiska unionen som politisk entitet

När SOM-institutet började mäta stödet för EU under 1992 syntes en övervikt av motståndare till unionen, enbart 31 procent av de tillfrågade var för ett svenskt medlemskap medan 40 procent var aktivt emot medlemskapet (figur 1). I samband med det svenska inträdet i unionen 1995, där en knapp majoritet röstade för medlemskapet, ökade andelen som var mot medlemskapet ytterligare och över 50 procent uttryckte sig då vara motståndare till unionen. Det är först från 2002, efter Sveriges första ordförandeskap, som andelen anhängare av EU blev fler än motståndarna. Sedan 2002 har gruppen anhängare fortsatt växa sig större över tid (Berg & Lindahl, 2014). Att Sverige är medlem i EU har blivit något naturligt för en stor andel av det svenska folket. Huruvida detta samvarierar med det ökade stödet för unionen är svårt att säga med auktoritet, men litteraturen har visat att det faktum att en ökande andel av befolkningen ser sig inte bara som svenska medborgare, utan även EU-medborgare, kan bidra till mer positiva åsikter om unionen (Hobolt & De Vries, 2016). Den mest dramatiska ökningen av stödet syns dock från just 2021 till den senaste mätningen 2022. Motståndet har visserligen även sjunkit betydligt över tid, men ökningen av 57 procent anhängare 2021 till 68 procent anhängare 2022 är onekligen betydlig. I SOM-undersökningen ombeds respondenterna inte förklara anledningen till sitt stöd, en potentiell anledning är dock förstås Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina tidigt 2022. Liknande ökande stöd för unionen syns även i flertalet andra europeiska länder (European Commission, 2022). Bland akademiker, politiker och journalister har ökningarna av stödet till EU härletts till detta (European Commission, 2022; Fagan & Gubala, 2022; Klymak & Vlandas, 2023).

Figur 1 Andel för och emot det svenska medlemskapet i EU, 1992–2022 (procent)

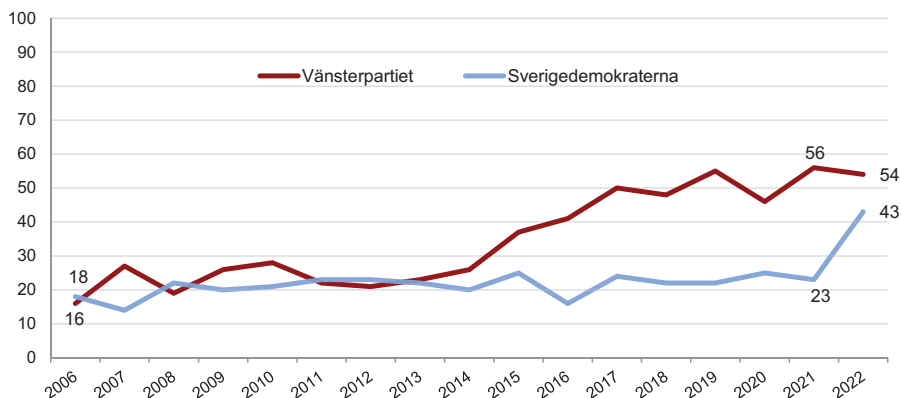

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?' med svarsalternativen 'I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU', 'I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU' samt 'Har ingen bestämd åsikt i frågan'. Figuren redovisar andelen för medlemskapet. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande år 2022 är 1 588.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1992–2022.

Huruvida detta är en ny normalnivå för stödet till EU återstår förstås att se. Medborgarnas åsikt om unionen har fluktuerat något över tid, men det är få mätningar som uppvisat sjunkande stöd över tid. Överlag verkar det som att stödet för EU stabiliserar sig på nya högre nivåer i den svenska befolkningen. I sammanhanget är anhängare till Vänsterpartiet (V) och Sverigedemokraterna (SD), de två partier som historiskt mest aktivt uttryckt ett motstånd mot unionen, av särskilt intresse. Såväl Tidöpartierna som en eventuell vänsterkoalition är beroende av anhängare till V och SD i relation till frågor om EU. Under lång tid var det enbart en försvinnande andel av vänsterpartistiska (7 procent vid första mätningen 1992) och en förhållandevis liten andel av sverigedemokratiska sympatisörer (18 procent vid första mätningen 2006) som var för unionen. Från 2021 syns dock dramatiska förändringar hos dessa partiers anhängare. Vid 2021 års mätning var det för första gången en majoritet av vänsterpartisterna som var för unionen och mellan 2021 och 2022 närmast fördubblades stödet bland SD-sympatisörer från 23 procent till 43 procent.

Figur 2 Andel för det svenska medlemskapet i EU bland sympatisörer till Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna, 2006–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?' med svarsalternativen 'I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU', 'I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU' samt 'Har ingen bestämd åsikt i frågan'. Figuren redovisar andelen för medlemskapet. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande år 2022 är 878 (sympatisörer till Vänsterpartiet) och 1 519 (sympatisörer till Sverigedemokraterna).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2006–2022.

Ytterligare politisk och ekonomisk integration i EU

I och med det starka stödet för EU som institution är frågan om svenskarna vill ha ännu mer av EU, eller om de i huvudsak är nöjda med sakernas tillstånd? Det kan, oavsett svaret på den frågan, konstateras att det i samband med Sveriges ordförandeskap i EU:s ministerråd, som pågår under det första halvåret 2023, arbetas med ytterligare integration inom ett flertal stora och betydande områden, såsom i frågan om miljö där EU:s miljöpaket "fit for 55" skulle ha en betydande inverkan på samtliga medlemsländers miljöpolitik. Frågor såsom nya standarder för byggnader, koldioxidavgifter vid import och handel med utsläppsätter är bara några av de saker som inkluderas i detta avtal (European Council, 2023). Även kring invandringspolitiken är det nya avtal som drivs av Moderaternas Tomas Tobé en betydande utökning av unionens befogenhet på ett politikområde som länge varit upp till medlemsstaterna att driva själva. Avtalet innehåller bland annat frågor om den yttre gränsen och frågor om fördelningen av ekonomiska migranter och asylsökanden (Svenska Dagbladet, 2023).

Men arbetet med att öka integrationen inom EU ser inte ut att gå hem hos svenskarna. I tabell 1 kan vi konstatera att medborgarna är anhängare av unionen, men är emot de flesta politiska förslag som relaterar till att ha "mer EU". Resultaten påminner om det som framkommit i flertalet SOM-undersökningar genom åren. EU är bra som det är, men mer är inte bättre (Weissenbilder & Andersson,

2022). I samtliga frågor som ställdes under 2022, såsom att avskaffa vetorätten, samordna utrikespolitiken, ha en gemensam finanspolitik, införa euron och att ge EU beskattningsrätt (2021) finns det enbart begränsat stöd (tabell 1). Inte minst för den fråga som Liberalerna (L) brukar driva, nämligen att införa euron som valuta i Sverige. Det förslaget har ett mycket svagt stöd (16 procent). Att det även inom L enbart är 22 procent som är för euron är i detta sammanhang värt att påpeka. För anhängarna till ett mer integrerat EU är det en rejäl uppförsbacke oavsett område.

Intresset för fortsatta expansioner av EU:s befogenheter verkar således vara svagt hos den svenska befolkningen. Den tidigare nämnda koldioxidavgiften på import av varor från utanför EU bör här tas upp specifikt. Från EU:s sida är man tydlig med att beskriva det som en avgift, snarare än en utökning av unionens befogenheter på skatteområdet. Med det väldigt svaga stöd som finns bland svenskarna för gemensam finanspolitik och att ge EU beskattningsrätt kan ett sådant förslag komma att tas emot negativt, oavsett om det beskrivs i termer av en avgift eller som en utökad befogenhet. Givet det stora stödet för EU som i nuläget präglar allmänheten torde de politiska partier som ämnar väcka frågan om det svenska medlemskapets vara eller icke vara att finna sig själva ståendes i en viss uppförsbacke. Arbetet i riktning mot att öka EU:s befogenheter inom finanspolitiken kan dock komma att få betydelse på det här området under kommande år. Huruvida det påverkar stödet för EU återstår förstås att se, men frågan om överstatlighet och rättigheter som Bryssel har över nationella parlament kan komma att bli en aktuell fråga under kommande år.

Tabell 1 *Inställning till förslag om EU:s ansvarsområden, ökad integration samt utvidgning av antalet medlemsstater, 2022 (procent)*

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra el. dåligt	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa procent
Avskaffa enskilda länders vetorätt	18	22	42	10	8	-	100
Utvidga EU med fler medlemsstater	8	19	50	13	10	-	100
Samordna utrikespolitik	7	29	25	12	6	21	100
Införa Euro som valuta	6	10	28	26	30	-	100
Sverige bör utträda ur EU	6	6	22	20	46	-	100
Gemensam finanspolitik	3	11	38	28	20	-	100
Ge EU beskattningsrätt	1	4	34	23	38	-	100

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande förslag?'. Svarsalternativen framgår av tabellen. I basen ingår samtliga som har besvarat respektive fråga. Antalet svar varierar mellan 1 531 (samordna utrikespolitik) och 1 700 (avskaffa vetorätt).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Bland partiernas sympatisörer finns det viss spridning kring hur positivt olika förslag har mottagits. Visserligen är samtliga partiers sympatisörer emot förslaget om att införa euron, att EU bör ha en gemensam finanspolitik och att ge EU beskattningsrätt, men bland socialdemokrater (S), centerpartister (C) och liberaler syns de mest positiva, ibland kanske minst negativa, åsikterna om förslagen. Detta faktum belyser den omvända bild som syns i EU-politiken där det har gått från en handelsunion omfamnad av högern till ett politiskt projekt mer präglad av frågor som omfamnas av den politiska mitten (Weissenbilder & Andersson, 2022).

Kring frågan om att samordna utrikespolitik finns en majoritet för förslaget hos samtliga partier förutom SD, det svagaste motståndet mot att utträda ur EU finns hos V och SD, det starkaste motståndet mot en gemensam finanspolitik finns även det bland sympatisörer till V och SD och det starkaste motståndet mot att avskaffa vetorätten och att utvidga EU med fler medlemsstater finns i SD. Sympatisörer till dessa två partier står därmed ut i ett flertal frågor, även om sympatisörer till så väl KD som Miljöpartiet (MP) även är mer negativa kring de politiska förslag som relaterar till de frågor som de själva bedriver inhemskt. Överlag visar sig en bild där partiernas sympatisörer vill behålla den nationella suveräniteten när det gäller just sådana frågor som är viktiga för de själva att kunna bedriva i det svenska parlamentet, snarare än att överlåta befogenheten och kompetensen till EU.

Motstånd mot att utvidga EU med ytterligare medlemsstater

Artikel 49 i EU-fördraget anger att alla stater i Europa kan ansöka om medlemskap i Europeiska unionen om de respekterar unionens gemensamma värden och förbinder sig att främja dessa. I Köpenhamnskriterierna från 1993 anges också ett antal förutsättningar som alla kandidatländer respektive potentiella kandidatländer måste uppfylla. Det handlar exempelvis om att landet, utöver att godkänna EU:s regelverk, måste ha stabila institutioner som garanterar demokrati, rättsstatlighet och mänskliga rättigheter, ha en fungerande marknadsekonomi och konkurrensförmåga samt ansluta sig till den politiska, ekonomiska och monetära unionens mål (European Union, 2023). Det senaste landet som har anslutit sig till EU är Kroatien, som i juli 2013 blev unionens 28:e medlemsstat. Därefter har inga ytterligare medlemmar tillkommit. Ett land har däremot lämnat unionen: Storbritannien (2020). Intresset för att ansluta sig till unionen är dock relativt stort. Våren 2023 innehade totalt åtta europeiska länder kandidatstatus: Montenegro, Serbien, Turkiet, Nordmakedonien, Albanien, Ukraina, Moldavien och Bosnien-Hercegovina. Därtill har Georgien ansökt om att få bli kandidatland, men ännu inte beviljats status som sådant (Europeiska rådet, 2022).

Ukraina och Moldaviens ansökningar har präglats av något av ett snabbspår när det gäller att nå kandidatstatus. Länderna fick kandidatstatus under sommaren 2022 efter att ha ansökt om denna status enbart veckor efter Rysslands invasion av Ukraina. Vanligtvis är detta en process som brukar ta år, med långa förhandlingar

och uppvisande av tecken på att sökandelandet genomför inhemska politiska, ekonomiska och sociala reformer i linjer med regler från EU. Det kan visserligen dröja ytterligare många år innan faktiska medlemskap blir en realitet, men det historiskt snabba godkännande av kandidatstatus av Ukraina och Moldavien står i skarp kontrast med de långsamma skeenden som har präglat de länder på Balkan som för närvarande går igenom processen kring EU-medlemskap (BBC, 2022; Politico, 2022).

Historiskt skedde den största utvidgningen av EU runt mitten av 00-talet då totalt tolv nya medlemsländer anslöts. Upprinnelsen till att unionen växte österut var ett förslag lanserat av Europeiska rådet 1997 som syftade till att ena Europa efter Berlinmurens fall och Sovjetunionens upplösning (European Parliament, 2023). Förhandlingar med enskilda länder resulterade i att tio nya medlemsländer anslöts 2004 och ytterligare två länder 2007.

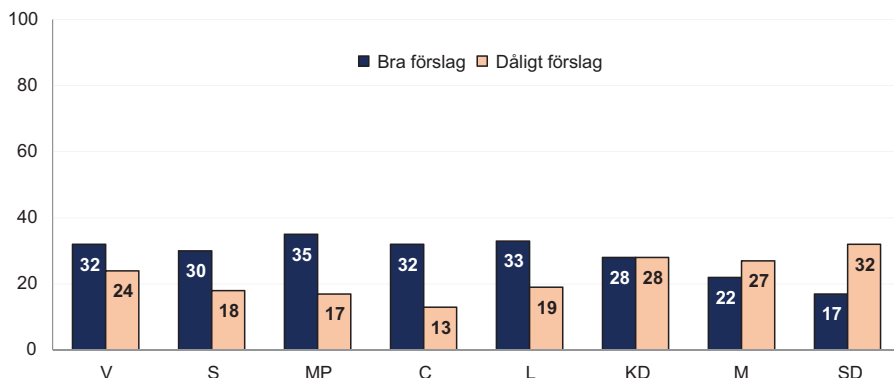
I samband med att utvidgningsarbetet påbörjades undersökte SOM-institutet hur den svenska allmänheten ställde sig till frågan om att ta in fler stater i unionen. I den nationella SOM-undersökningen 1999 ombads respondenterna att ta ställning till huruvida ett antal namngivna länder skulle ges medlemskap i unionen och i så fall inom vilken tidsrymd. Därtill fanns även förslaget '*EU bör inte utvidgas*'. Av de svarande uppgav 45 procent att minst något av de omfrågade länderna på sikt skulle ges medlemskap. Därtill svarade 40 procent att de inte hade någon åsikt i frågan, medan 15 procent ansåg att EU inte skulle utvidgas (antal svarande var 1 472). Mest populära var länder som Estland, Lettland, Litauen och Polen, vilka ungefär var tredje svensk tyckte kunde erbjudas medlemskap inom en relativt snar framtid. Minst populärt var Turkiet, där majoriteten antingen ansåg att landet inte skulle erbjudas medlemskap inom överskådlig framtid alternativt inte hade någon uppfattning om huruvida Turkiet borde bli medlem i unionen eller inte.

Resultaten från 2022 års SOM-undersökning visar att det varken finns stöd för eller emot en fortsatt utvidgning av EU, sett till antalet medlemsstater. Det tycks snarast råda viss osäkerhet i frågan, då hälften av de svarande uppger att det varken är ett bra eller dåligt förslag att ta in fler medlemsstater (tabell 1). Drygt en fjärdedel, 27 procent, anser att det är ett bra förslag medan 23 procent menar att det är ett dåligt förslag att utvidga EU. Sett till de politiska partiernas program är motståndet, eller kritiken, mot EU störst hos V och SD, då de bland annat motsätter sig en utökad integrering av unionen samt aktivt förespråkar att återta makt från EU till Sverige.

Frågan om att utvidga EU med fler medlemsstater möts med skepsis bland samtliga partiers sympatisörer. Mest kritiska är Sverigedemokraternas sympatisörer där endast 17 procent stödjer förslaget medan 32 procent anser att förslaget är dåligt (figur 3). Även moderater och kristdemokrater har en restriktiv hållning i frågan, med 27 respektive 28 procent som anser att förslaget är dåligt, jämfört med 22 respektive 28 procent som stödjer förslaget. I övriga grupper är andelen som bedömer förslaget om en utvidgning som bra, högre än andelen som menar

att förslaget är dåligt. Värt att notera är att andelen V-sympatisörer som motsätter sig förslaget nästan är i nivå med andelen kritiska M- och KD-sympatisörer. Bland Vänsterpartiets sympatisörer finns dock en högre andel som stödjer förslaget om att utvidga EU med fler medlemsstater.

Figur 3 Partisympatisörers inställning till att utvidga EU med fler medlemsstater, 2022 (procent)

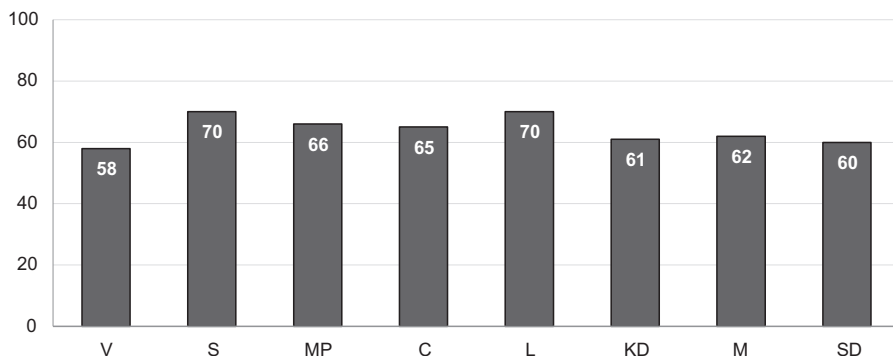
Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande förslag? – Utvidga EU med fler medlemsstater'. Svartalternativen är 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag'. Figuren visar andelen mycket/ganska bra förslag. Minsta antal svar är 69 (sympatisörer till Kristdemokraterna).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Bedömningen förändras dock när frågan om utvidgning specificeras till att omfatta Ukraina. Oavsett partitillhörighet bedömer en majoritet att det är ett bra förslag att Ukraina tillåts bli medlem i EU (figur 4). Det bör sägas att frågan inte anger någon tidsram för när en sådan anslutning skulle vara aktuell.

Angående hur EU har hanterat Rysslands invasion av Ukraina och det militära och ekonomiska stödet till Ukraina har detta undersökts av Eurobarometer. Kring det humanitära stödet anser 92 procent att EU har gjort ett bra jobb, liknande siffror syns även kring flyktinghantering (90 procent). Stödet för de ekonomiska sanktionerna (78 procent) och det militära stödet (68 procent) är något lägre, men även de på höga nivåer (European Commission, 2022). Sverige står här även ut som ett av de mest positiva länderna i samtliga aspekter, 97 procent stödjer de humanitära insatserna, 98 procent stödjer flyktinghanteringen, 93 procent är för sanktionerna och 92 procent är för det militära stödet (Eurobarometer, 2022). Bortsett från Finland finns det inget annat land som uttrycker så stort stöd för insatser från och hanteringen av EU kring Rysslands invasion av Ukraina.

Figur 4 Andel som anser att det är ett bra förslag att Ukraina tillåts bli medlem i EU efter partisympati, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande förslag? – Tillåta Ukraina att bli medlem EU'. Svarsalternativen är 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag', 'Mycket dåligt förslag'. Figuren visar andelen mycket/ganska bra förslag. Minsta antal svar är 74 (Miljöpartiet).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

EU-medlemskapets påverkan på Sverige

Sverige har genom medlemskapet i EU överlämnat en del av den politiska makten till en överstatlig nivå. Det handlingsutrymme som unionen har är dock fastställt och begränsat i EU-fördragen, och baseras på en övergripande princip om att EU endast ska agera när ett mål eller en fråga kan uppnås bättre genom samarbete på EU-nivå än på nationell, regional eller lokal nivå i medlemsländerna. EU-samarbetet kretsar bland annat kring mål rörande ekonomisk tillväxt, hållbar utveckling, invandring, brottsbekämpning och militär säkerhet, vilket innebär att EU-gemensamma regleringar inom dessa områden har ett betydande inflytande över medborgarnas vardag. Medvetenheten om att så är fallet är dock inte alltid särskilt stor.

Den nationella SOM-undersökningen har under lång tid studerat hur den svenska allmänheten upplever att medlemskapet i EU påverkar Sverige på ett antal områden. År 2022 ställdes frågor om bland annat militär säkerhet, miljö, sysselsättning, ekonomi, och brottsbekämpning (för en redogörelse av samtliga områden, se Weissenbilder, 2023).

Tabell 2 visar att en stor andel av svenskarna, i de flesta fall en majoritet, uppger att de varken är positivt eller negativt inställda alternativt att de saknar uppfattning i frågan. Eftersom unionens påverkan på Sverige är relativt omfattande på dessa områden är det noterbart att så många inte vill eller kan ta ställning till huruvida detta är positivt eller inte. Utfallet har varit ungefär detsamma under de senaste åren (se exempelvis Weissenbilder & Andersson, 2020; Weissenbilder, 2023), vilket tyder på att det behövs mer information och bättre kommunikation om

vilka områden i Sverige som EU påverkar och hur omfattande denna påverkan är. Bland de respondenter som tar ställning i frågan om medlemskapets påverkan på olika områden kan dock ses en övervikt av positiva ställningstaganden, med undantag för frågan om invandringen där andelen som bedömer medlemskapets påverkan som negativ är större än andelen som bedömer påverkan som positiv.

Tabell 2 Bedömning av om medlemskapet är positivt eller negativt för Sverige inom olika samhällsområden, 2022 (procent, balansmätt)

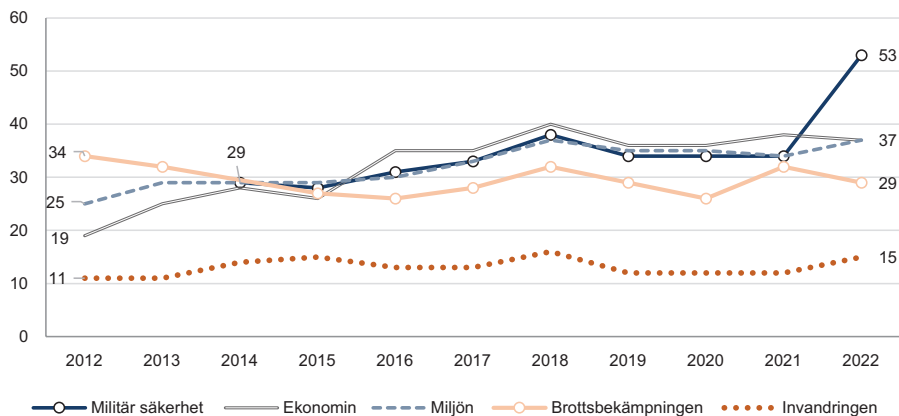
	Mycket positivt	Ganska positivt	Varken positivt eller negativt	Ganska negativt	Mycket negativt	Ingen uppfattning	Summa procent	Balansmätt
Militär säkerhet	13	40	25	3	2	17	100	+48
Miljö	7	30	34	9	3	17	100	+25
Ekonomi	7	30	27	14	5	17	100	+18
Brottsbekämpning	5	24	34	12	6	19	100	+11
Invandring	2	13	34	19	13	19	100	-17

Kommentar: Frågan lyder 'Hur anser du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?'. Svarsalternativen framgår av tabellen. Balansmättet visar andelen positiva bedömningar minus andelen negativa bedömningar bland dem med åsikt. Värdet kan variera mellan +100 (alla är positiva) och -100 (alla är negativa). Antalet svarspersoner varierar mellan 1 539–1 551.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Även om en förhållandevis stor andel av den svenska befolkningen inte tar tydlig ställning i frågan går det att skönja en förändring från 2016 och framåt för flera områden. Bland de frågor som redovisas i figur 5 är det framför allt bedömningen av EU-medlemskapets påverkan på miljön, ekonomin och den militära säkerheten som karakteriseras av en högre andel som tar ställning 2022 jämfört med 2015. Den i särklass största förändringen rör den militära säkerheten där andelen som menar att EU har en positiv påverkan på Sverige har ökat från 34 procent år 2021 till 53 procent år 2022. Förändringen kan tolkas som en tydlig indikation på att kriget i Ukraina har haft stor påverkan på hur människor bedömer frågan.

Figur 5 Andel som bedömer att EU-medlemskapet är positivt för Sverige inom olika samhällsområden, 2012–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Hur anser du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?'. Svarsalternativen lyder 'Mycket positivt', 'Ganska positivt', 'Varken positivt eller negativt', 'Ganska negativt', 'Mycket negativt', 'Ingen uppfattning'. Genomsnittligt antal svarspersoner 2012 är cirka 1 440 och 2022 cirka 1 550.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2022.

Sammanfattning

Debatten om EU-medlemskapet har åter hamnat högt på agendan då Sverigedemokraternas partiledare så sent som den 2 maj 2023 skrev en debattartikel om att det är dags att utvärdera det svenska medlemskapet i unionen (Aftonbladet, 2023). Åkesson menade att EU håller på att bli en tvångströja, där politiker från andra länder i allt högre utsträckning sätter ramarna för vad Sverige får respektive inte får göra när det gäller miljö, energi och migration. Sverigedemokraternas inställning till EU påminner till viss del om svenskarnas relation till densamma, även om partiet och dess sympatisörer har ett mer reserverat förhållningssätt till själva medlemskapet. Svenskarna har gått ifrån att vara kritiska till att inta en positiv grundhållning. Likväl är det uppförsbacke för dem som vill ta Sverige ut ur unionen, vilket också de mest kritiska partierna har insett. Visserligen anger Vänsterpartiet i sitt partiprogram att man vill lämna EU. Frågan drivs dock inte aktivt i riksdagen, istället samverkar partiet med andra politiska krafter inom det europeiska vänsterblocket för att förändra EU (Vänsterpartiet, 2022). Både Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna, samt i viss mån även Kristdemokraterna, är angelägna om att återföra makt från EU till medlemsländerna, och där kan det eventuellt finnas vissa möjligheter för dem att vinna gehör om de väljer att fokusera på frågor som exempelvis rör EU:s finanspolitik. Det gäller framför allt om unionen går i riktning mot ytterligare integration inom detta område, eftersom det är här som

svenskarna drar öronen åt sig. Medborgarnas entusiasm till EU stannar vid att det är bra som det är. Ett Europas förenta stater står inte för dörren om svenskarna får bestämma. Svenska folkets inställning till EU kan sammantaget sägas vara ljum. De är varma anhängare av unionen av idag, men kyligt inställda till en fördjupning.

I maj 2024 är det åter dags att rösta i Europaparlamentsvalet och det återstår att se om den positiva trenden i valdeltagandet kommer att bestå. Så som situationen ser ut just nu, förefaller utgångsläget vara relativt gott.

Referenser

- Aftonbladet (2023). EU är på väg att bli en tvångströja för Sverige. Jimmies Åkesson: Dags att utvärdera vårt medlemskap i unionen. *Aftonbladet debatt*, den 2 maj 2022. <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/rIG2VR/jimmie-akesson-eu-ar-pa-vag-att-bli-en-tvangstroja> [Hämtad 2023-05-07]
- BBC (2022). EU awards Ukraine and Moldova candidate status. <https://www.bbc.com/news/world-europe-61891467> [Hämtad 2023-05-07]
- Berg, Linda & Rutger Lindahl (red, 2014), *Förhoppningar och farhågor – Sveriges första 20 år i EU*. Göteborg: Centrum för Europaforskning (CERGU), Göteborgs universitet.
- Blombäck, Sofie & Thomas Karv (2023). Svensk EU-opinion i tider av krig i Europa. I Ulrika Andersson, Patrik Öhberg, Anders Carlander, Johan Martinsson & Nora Theorin (red), *Ovisshetens tid*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Eurobarometer (2019). *Closer to the citizens, closer to the ballot*. Spring Eurobarometer 2019. Eurobarometer Survey 01.1 of the European Parliament. A public Opinion Monitoring Study. <http://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2019/closer-to-the-citizens-closer-to-the-ballot/report/en-eurobarometer-2019.pdf> [Hämtad 2023-05-07]
- Eurobarometer (2022). *Standard Eurobarometer 97: Public opinion in the European Union*. Summer 2022. European Commission. Directorate-General for Communication. <https://webgate.ec.europa.eu/ebsm/api/public/deliverable/download?doc=true&deliverableId=84578> [Hämtad 2023-05-07]
- Eurobarometer (2023). *Standard Eurobarometer 98 – Winter 2022–2023*. European Commission. Directorate-General for Communication. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2872> [Hämtad 2023-05-07]
- Europaparlamentet (2019). *The 2019 post-electoral survey. Have European elections entered a new dimension?* Eurobarometer Survey 91.5. European Parliament.
- European Commission (2022). Eurobarometer: Trust in the EU on the rise, amid strong support for the EU's response to Russia invasion of Ukraine and energy policies.

- European Council (2023). 'Fit for 55': Council adopts key pieces of legislation delivering on 2030 climate targets. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/04/25/fit-for-55-council-adopts-key-pieces-of-legislation-delivering-on-2030-climate-targets/> [Hämtad 2023-05-07]
- European Parliament (2023). The Enlargement of the Union. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/167/the-enlargement-of-the-union> [Hämtad 2023-05-07]
- European Union (2023). Joining the EU. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/joining-eu_en [Hämtad 2023-05-07]
- Europeiska rådet (2022). Europeiska rådets möte (23 och 24 juni 2022) – Slutsatser. EUCO 24/22. <https://www.consilium.europa.eu/media/57475/2022-06-2324-euco-conclusions-sv.pdf> [Hämtad 2023-05-07]
- Fagan, Moira & Sneha Gubbala (2022). Positive views of European Union reach new highs in many countries. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/10/13/positive-views-of-european-union-reach-new-highs-in-many-countries/> [Hämtad 2023-05-07]
- Hobolt, Sara B. & Catherine E. De Vries (2016). Public support for European integration. *Annual Review of Political Science*, 19: 413–432.
- Klymak, Margareta & Tim Vlandas (2023). Expert Comment: Russia's invasion of Ukraine and European public opinion. <https://www.ox.ac.uk/news/2023-02-15-expert-comment-russia-s-invasion-ukraine-and-european-public-opinion> [Hämtad 2023-05-07]
- Nietzsche, Friedrich (1888). *The will to power*. Vintage.
- Politico (2022). EU leaders grant Ukraine and Moldova candidate status. <https://www.politico.eu/article/eu-leaders-grant-ukraine-and-moldova-candidate-status/> [Hämtad 2023-05-07]
- Spengler, Oswald (1918). *The Decline of the West*. New York: A. A. Knopf.
- Sverigedemokraterna (2022). Sverige demokraternas Valplattform 2022. Inriktningsprogram för Sverigedemokraternas inflytande över svensk politik under nästa mandatperiod. <https://sd.se/wp-content/uploads/2022/07/sverigedemokraternas-valplattform-2022-april.pdf> [Hämtad 2023-05-07]
- Svenska Dagbladet (2023). "EU behöver hantera migration gemensamt". Debatt. Publicerad den 12 april 2023. <https://www.svd.se/a/eJemMy/tomas-tobe-m-eu-behoover-hantera-migration-gemensamt> [Hämtad 2023-05-07]
- Valmyndigheten (2020). Valresultat 2019. Publicerad 23 oktober 2020. <https://www.val.se/valresultat/europaparlamentet/2019/valresultat.html> [Hämtad 2023-05-07]
- Vänsterpartiet (2022). Politik – EU. Uppdaterad 2022-08-12. <https://www.vansterpartiet.se/var-politik/politik-a-o/eu/> [Hämtad 2023-05-07]
- Weissenbilder, Marcus & Ulrika Andersson (2020). Stort stöd för EU – begränsad vilja till ökad integration i Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red), *Regntunga skyar*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Weissenbilder, Marcus & Ulrika Andersson (2022). Ideologiska skiljelinjer i stödet för EU. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Weissenbilder, Marcus (2023). *Svensk EU-opinion 1992–2022*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Medier & kultur

ATT ANVÄNDA ELLER INTE ANVÄNDA NYHETSMEDIER – SÄLLANANVÄNDNING BLAND 18–65-ÅRINGAR

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Svenska folket har sedan länge varit känt för sin höga nyhetskonsumention. I ett medielandskap präglat av intensiv konkurrens om människors uppmärksamhet, menar forskare att andelen som tar del av nyheter mer sällan har ökat, i Sverige såväl som i andra västländer. Utbredningen av dessa sällananvändare tenderar dock att variera stort mellan olika studier, dels som en konsekvens av strukturella skillnader mellan olika länders mediemarknader, men framför allt till följd av skillnader i hur sällananvändning definieras sett till användningsfrekvens och medieinnehåll. Det här kapitlet tar sin utgångspunkt i den svenska allmänhetens nyhetsanvändning, med särskilt fokus på gruppen sällananvändare. Som sällananvändare räknas här den som tar del av nyhetsmedier någon enstaka gång i veckan eller mer sällan. Analysen visar att andelen sällananvändare framför allt hittas bland unga vuxna, där nyhetsvanorna hos ungefär var tionde person präglas av sällananvändning. I jämförelse med regelbundna nyhetskonsumenter utmärker sig gruppen genom ett tydligt lägre intresse för politik, mindre nöjdhet med demokratin och lägre förtroende för medier och andra centrala samhällsinstitutioner. Det gäller inte bara för sällananvändare bland unga vuxna utan även för sällananvändare bland 35–65-åringar. Kapitlet baseras på resultat från den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Teknisk utveckling, nya medieformer och ett expansivt utbud av journalistik och underhållning har under några decennier bidragit till en omstöpning av medielandskapet. Samtidigt har medievanorna blivit mer individualiserade till följd av en ökad tillgång till nischade medieprodukter. Möjligheten att välja medier och innehåll som är anpassat efter de egna preferenserna är betydligt större än tidigare, så även möjligheten att välja bort sådant som upplevs svårtillgängligt och ointressant eller rent av väcker antipati (Stroud, 2011; Feldman m.fl., 2018; Toff & Kalogeropoulos, 2020; Goyanes m.fl., 2021). Det har under många år uttryckts oro över att andelen vuxna som sällan eller aldrig tar del av nyheter ökar när utbudet av andra slags digitala medier har vuxit sig starkt (Gorski & Thomas, 2021; Newman m.fl., 2019; Ha m.fl., 2018; Strömbäck m.fl., 2013). Flera forskare tycker sig ha urskilt ett mönster där människor i sin vardag allt oftare väljer bort nyheter om politik och samhällsfrågor, inte minst när det gäller nyheter i tv, radio

och dagspress (Blekesaune m.fl., 2012; Strömbäck m.fl., 2013; Gorski & Thomas, 2021). Beteendet är inte unik för traditionella nyhetsmedier. Forskning har även indikerat förekomsten av ett digitalt nyhetsundvikande (Trilling & Schönbach, 2013; Mosca & Quaranta, 2016).

Det är dock inte självklart att ett expansivt medieutbud leder till att fler människor fjärmar sig från nyhetsmedier. Givet hur mediasystemet och gängse kommunikationsmöjligheter ser ut, är det svårt att helt undvika exponering för nyheter. Det gäller inte minst för de generationer där användning av sociala medier är tätt sammanflätat med vardagslivet, vilket gör det svårt att hitta en helt fredad zon (Andersson, 2022). Även om intresset för nyheter hos en del individer är så svagt att de inte aktivt söker upp nyhetssajter eller nyhetsmediers konton i sociala medier, är den oftast inte så svag att individerna aktivt undviker nyheter när de råkar dyka upp i flödet på exempelvis Facebook, Instagram eller TikTok (jfr. Blekesaune m.fl., 2012).

De individer som trots ett omfattande utbud av nyhetsmedier väljer att sällan eller aldrig ta del av nyheter har av forskare ofta benämnts som nyhetsundvikare (news avoiders). Begreppet antyder att det är ett medvetet val från individens sida att inte exponera sig för nyheter, vilket dock inte alltid är fallet. De senaste åren har därför begrepp som "non-users of news", "low-users of news", "minimalists" och "intermittents" alltmer används för att rama in gruppen av sällananvändare (jfr. Skovsgaard & Andersen, 2020). Sällananvändare är också det begrepp som kommer att används i det här kapitlet om dem vars nyhetskonsumtion är mer sporadisk.

Detta kapitel tar sin utgångspunkt i frågan om hur nyhetsanvändningen ser ut hos den vuxna befolkningen mellan 18–69 år, med särskilt fokus på sällananvändare. Mer specifikt granskas i vilken utsträckning andelen sällananvändare skiljer sig åt mellan olika åldersgrupper samt om, och i så fall på vilket sätt, sällananvändare och regelbundna nyhetsanvändare skiljer sig åt med avseende på demografi, samhällsintresse och tillit. Tre åldersgrupper står i fokus för jämförelsen: 18–34-åringar, 35–50-åringar samt 51–65-åringar. Analysen görs huvudsakligen med utgångspunkt i 2021 och 2022 års nationella SOM-undersökning.

Forskning om sällananvändare

Studier från tidigt 2000-tal har visat att de nordiska länderna traditionellt har haft en relativt låg, om än ökande, andel vuxna som vänder blicken bort från nyheter (Blekesaune m.fl., 2012; Strömbäck m.fl., 2013; Shehata m.fl., 2015). Den grupp där förändringar framför allt har kunnat noteras är yngre vuxna. Det bör dock sägas att unga alltid har haft ett lägre intresse för nyheter jämfört med äldre (se Weibull, 1983), varför en viss nivåskillnad mellan olika åldersgrupper är förväntad. Det är framför allt när skillnaden mellan yngre och äldre ökar som följd av att fler yngre väljer bort nyhetsmedier som situationen enligt forskare blir mer problematisk eftersom det potentiellt leder till ett ökat gap mellan yngres och äldres kunskaper om samhället.

Forskning pekar också mot att personer med ett lägre intresse för politik och samhällsfrågor är mer benägna att välja bort nyhetsmedier och nyhetsjournalistik till förmån för förströelse- och underhållningsorienterat innehåll (Strömbäck m.fl., 2013; Lee & Yang, 2014; Lecheler & de Vreese, 2017; Gorski & Thomas, 2021). Farhågor har väckts om att en ökad andel sällan- eller icke-användare i dessa redan mindre engagerade grupper ska leda till en stor samhällsklyfta mellan grupper med stort politiskt intresse och samhällsengagemang och grupper med begränsat intresse och engagemang (Prior, 2005; Strömbäck, 2017). En sådan utveckling befaras leda till att oengagerade medborgare drivs mot populism (Spruyt m.fl., 2016) och att samhällen sönderfaller (Blekesaune m.fl., 2012; Elvestad m.fl., 2014).

När människor själva har fått uppge varför de begränsat sin nyhetskonsumtion är ett av de vanligaste skälen att nyheterna upplevs som alltför negativa och problemorienterade. Ett dystert nyhetsflöde upplevs bland annat ha en negativ påverkan på det egna måendet (Woodstock, 2014; Helgerud, 2015, 2017; Andersson, 2022; Reuters Institute, 2022a:14). Andra skäl har varit upplevd osäkerhet om huruvida det verkligen går att lita på nyhetsmedier samt känslan av att som individ helt sakna möjlighet att påverka de samhällsproblem, olyckor och katastrofer som lyfts fram i nyheterna (Woodstock, 2014; Helgerud, 2017; Toff & Palmer, 2019; Andersson, 2022; Reuters Institute, 2022a:14f).

De senaste åren har det publicerats flera studier vars resultat går på tvärs mot vad tidigare forskning om sällananvändare har visat. Dessa indikerar att andelen sällananvändare möjligen inte är riktigt så stor som många har hävdat eller att andelen sällananvändare för den delen skulle ha förändrats nämnvärt över tid (Karlsen m.fl., 2020; Andersson, 2021). Det förklaras framför allt med att sociala medieplattformar har kommit att bidra med ett positivt tillskott, då de av plattformarnas användare som saknar en etablerad nyhetsrutin av slump ändå stöter på nyheter i sitt digitala flöde. Det är i första hand omfattningen av den slumpmässiga exponeringen för nyheter i gruppen yngre vuxna som pekar mot att andelen sällananvändare i realiteten är lägre än vad som har uppskattats i tidigare forskning (Kliger-Vilenchik m.fl., 2020; Mitchelstein m.fl., 2020).

Skattningen av hur omfattande sällananvändningen egentligen är skiljer sig således beroende vilka medier, och vilka ämnesområden som forskare har valt att fokusera på. Det blir särskilt tydligt när olika studier jämförs. Vissa studier har exempelvis slagit fast att majoriteten av alla vuxna är nyhetsundvikare. I dessa har det dock inte varit nyhetsanvändning per se som mätts; svarspersonerna har istället ombetts uppge i vilken utsträckning de prioriterar underhållningsprogram framför nyhetsprogram (se t.ex. Ksiazek m.fl., 2010; Lee & Yang, 2014). I andra studier såsom Reuters Institutes världsomspännade undersökning *Digital news report* har respondenterna fått uppge hur ofta det händer att de medvetet undviker nyheter. Med utgångspunkt i resultaten från den senaste undersökningen från 2022 slår forskare fast att var tredje svensk nuförtiden ofta eller ibland väljer att aktivt undvika nyheter (Reuters Institute, 2022b).¹ I vilken omfattning och hur frekvent detta

undvikande sker samt huruvida det är kopplat till specifika ämnesområden, kan undersökningen dock inte svara på.

Det finns emellertid många studier där definitionen av sällananvändning, eller nyhetsundvikande, utgår från hur frekvent människor tar del av nyhetsmedier – om än med viss variation i gränsdragningen. I vissa studier har sällananvändning definierats som nyhetskonsumtion max en dag per vecka (Papathanassopopoulos m.fl., 2013), i andra har nyhetsanvändning mer sällan än en dag per vecka (Andersson, 2015; Helgerud, 2015; Rouw & Hermans, 2015) alternativt mer sällan än en gång per månad (Schroeder & Blach-Orsten, 2016) betraktats som sällananvändning. Valet av avgränsning påverkar således utfallet och är ett huvudskäl till att andelen sällananvändare kan variera mellan allt från några få procent i en forskningsstudie till en förhållandevis stor andel av respondenterna i en annan.

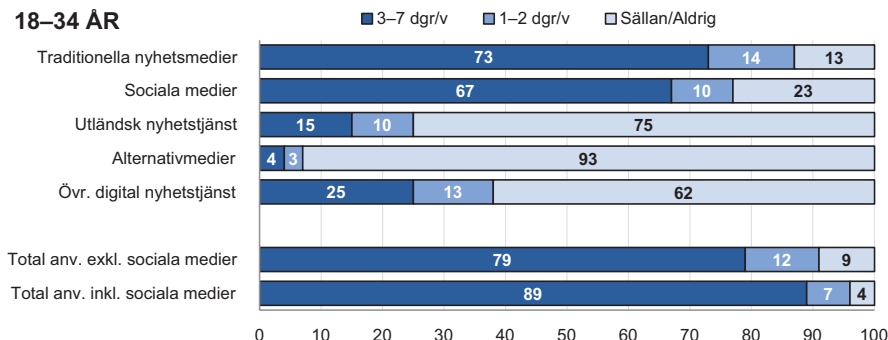
Den gränsdragning som görs i det här kapitlet om sällananvändare är relativt generös, vilket till stor del beror av hur frågorna om nyhetskonsumtion är utformade i den nationella SOM-undersökningen. Svarsalternativen som respondenterna har att välja mellan är *'Dagligen'*, *'5–6 dagar/vecka'*, *'3–4 dagar/vecka'*, *'1–2 dagar/vecka'*, *'Mer sällan'* respektive *'Aldrig'*. Det är rimligt att tänka sig att regelbunden nyhetsanvändning bör innebära att individen tar del av något nyhetsmedium en majoritet av veckans dagar, det vill säga åtminstone fyra dagar per vecka. Då denna gräns ingår i alternativet *'3–4 dagar/vecka'*, kommer användning 3–7 dagar per vecka att definieras som regelbunden användning, medan användning 1–2 dagar per vecka eller mer sällan definieras som sällananvändning.

Sällananvändare – en liten men inte obetydlig grupp

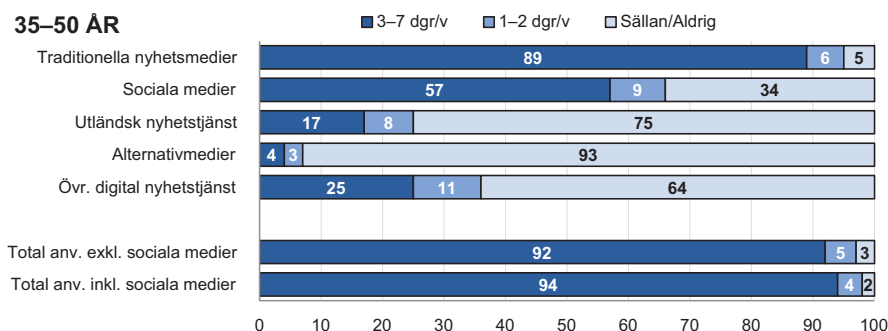
Så hur ser det då ut i den svenska befolkningen? Hur stor är andelen sällananvändare i olika åldersgrupper och vad karakteriserar gruppen av sällananvändare jämfört med gruppen av regelbundna nyhetsanvändare? Trots farhågor om att digitalisering, nya medieformer och ett i det närmaste ändlöst medieutbud skulle göra människor mer benägna att välja bort nyheter, förefaller den svenska allmänheten vara aktiva nyhetskonsumenter, åtminstone givet resultaten i 2021 och 2022 års nationella SOM-undersökning. Den sammantagna användningen av minst något nyhetsmedium tre dagar per vecka eller mer ligger på en hög nivå, även om vissa skillnader kan ses mellan åldersgrupperna. Traditionella medier som radio, tv, morgon- och kvällstidningar samt deras nyhetssajter, är den grupp av medier som flest respondenter använder regelbundet, oavsett ålder (figur 1). För unga vuxna under 35 år är även sociala medieplattformar en central utgångspunkt för nyhetskonsumtion, medan dess betydelse som källa till nyheter minskar ju äldre svarspersonerna är. Användningen av utländska nyhetstjänster och alternativmedier ligger däremot på ungefär samma nivå oavsett åldersgrupp. Med alternativmedier avses här högeralternativa medier som exempelvis Fria Tider, Nya Tider och Swebbtv.

Figur 1 Användning av olika nyhetsmedier/-tjänster bland 18–34-åringar, 35–50-åringar och 51–65-åringar, 2021/2022 (procent)

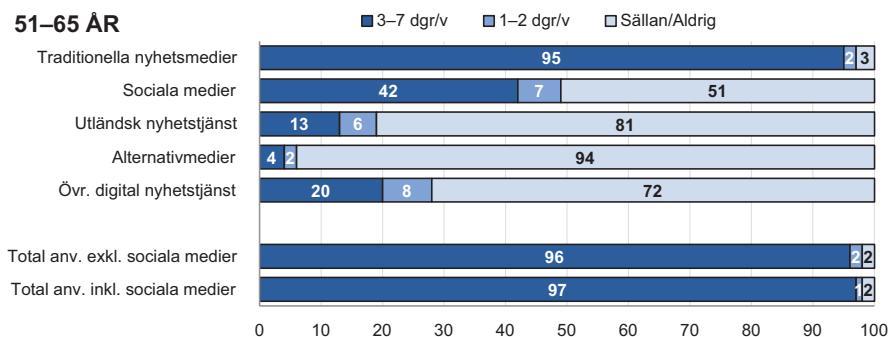
18–34 ÅR

35–50 ÅR

51–65 ÅR

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta tar du del av nyheter från följande?', med svarsalternativen 'Dagligen', '5–6 dagar/vecka', '3–4 dagar/vecka', '1–2 dagar/vecka', 'Mer sällan' samt 'Aldrig'. Traditionella nyhetsmedier = nyheter i tv, radio, tryckta morgon- och kvällstidningar, morgon- och kvällstidningars nyhetssajter, tv4.se, svt.se, sr.se. Alternativmedier = Fria Tider, Nya Tider, Swebbtv. Antal svar per åldersgrupp är 4 266, 5 294 samt 6 781 (från yngst till äldst). I övrig digital nyhetstjänst ingår alternativen 'Annan lokal nyhetstjänst', 'Annan nyhetstjänst' samt nyhetspoddar. Antal svar per åldersgrupp är 4 266, 5 292 samt 6 781.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2020.

Den sammantagna nyhetsanvändningen visar precis som åtskilliga studier tidigare har slagit fast att yngre har ett något lägre intresse för nyheter sett till andelen regelbundna nyhetsanvändare. Bland 18–34-åringar tar 89 procent tar del av nyheter minst tre dagar i veckan, vilket ska jämföras med 95 respektive 97 procent av 35–50-åringar respektive 51–65-åringar. Unga vuxna har dock inte enbart en lägre nyhetskonsumtion jämfört med de båda andra åldersgrupperna; de är också den grupp där sociala medier bidrar med störst eget tillskott till nyhetsvarorna. Utan sociala medier sjunker andelen regelbundna nyhetsanvändare bland 18–34-åringar till 79 procent, vilket innebär att 10 procent av gruppen enbart konsumerar nyheter i sociala medier. Bland 35–50-åringar och 51–65-åringar är det självständiga bidraget från sociala medier däremot högst marginellt.

När de som tar del av nyheter 2 dagar per vecka eller mer sällan summeras visar sig 11 procent av 18–34-åringarna, fem procent av 35–50-åringarna och tre procent av 51–65-åringar tillhöra kategorin sällananvändare.

Lägre samhällsengagemang och mellanmänsklig tillit hos sällananvändare

Den fortsatta analysen syftar till att reda ut om, och i så fall på vilket sätt som sällananvändare skiljer sig från regelbundna nyhetsanvändare med avseende på demografiska faktorer, samhällsintresse och förtroende. Respondenterna i 2021 och 2022 års nationella SOM-undersökning har här delats in i sex grupper vilka består av sällananvändare respektive regelbundna användare i de tre åldersgrupperna 18–34, 35–50 och 51–65.

Utöver att sällananvändarna oftast hittas bland yngre vuxna, finns ytterligare några sociodemografiska drag som utmärker gruppen jämfört med de regelbundna nyhetsanvändarna. Andelen högutbildade är exempelvis lägre hos sällananvändare än hos regelbundna användare oavsett vilken åldersgrupp som befinner sig i blickpunkten (tabell 1). Bland 18–34-åringar har drygt hälften av sällananvändarna, 52 procent, låg utbildningsbakgrund vilket kan jämföras med 40 procent av regelbundna användare i samma åldersgrupp. I den äldsta åldersgruppen, 51–65-åringar, är motsvarande andel 55 procent för sällananvändare och 42 procent för regelbundna användare. När det gäller boendeområde syns en viss skillnad bland 35–50-åringar då en något större andel av sällananvändarna är boendes på mindre tätorter eller ren landsbygd jämfört med de regelbundna användarna. I övrigt är skillnaderna mellan de olika grupperna mer modesta. Vidare är andelen förvärvsarbetande lägre och andelen arbetslösa högre bland sällananvändare än bland regelbundna användare, vilket gäller oavsett åldersgrupp. Hos unga vuxna kan noteras att andelen studerande är något större hos sällananvändare än hos regelbundna användare, vilket förmodligen förklarar en del av skillnaden i utbildningsnivå mellan de båda grupperna. När det gäller generell tillit till andra människor utmärker sig sällananvändarna genom en generellt lägre tillitsnivå jämfört med regelbundna användare. Differensen är som störst bland 51–65-åringar där 40 procent av sällananvändarna kan beskrivas som höglitare medan motsvarande andel bland regelbundna användare är 65 procent.

Tabell 1 Sociodemografisk fördelning och mellanmänsklig tillit bland sällananvändare och regelbundna nyhetsanvändare, 2021/2022 (procent)

	18–34 år		35–50 år		51–65 år	
	Sällan-användare	Regel-bundna användare	Sällan-användare	Regel-bundna användare	Sällan-användare	Regel-bundna användare
KÖN						
Kvinna	51	55	58	53	54	52
Man	49	45	42	47	45	48
UTBILDNING						
Låg/medellåg	52	40	40	27	55	42
Medelhög	21	20	22	21	22	26
Hög	27	40	38	52	23	32
BOENDEOMRÅDE						
Storstad	19	23	20	20	12	16
Stad/större tätort	52	55	42	50	47	46
Mindre tätort/landsbygd	29	32	38	30	41	38
HUVUDSAKLIG UPPVÄXT						
I Sverige	89	92	81	89	72	91
I annat land	11	8	19	11	28	9
SYSSELSÄTTNING						
Förvärvsarbetar	48	59	74	88	66	79
Studerar	34	27	4	3	1	0
Arbetslös ¹	15	10	18	6	17	8
Pensionerad	0	0	1	0	11	11
Annat	3	4	3	3	5	2
MELLANMÄNSKLIG TILLIT						
Hög tillit (7–10)	38	49	51	60	40	65
Medel tillit (4–6)	38	35	34	29	36	26
Låg tillit (0–3)	24	16	15	11	24	9
<i>Minsta antal svar</i>	<i>477</i>	<i>3 789</i>	<i>332</i>	<i>4 962</i>	<i>204</i>	<i>6 077</i>

Kommentar: Frågan om mellanmänsklig tillit lyder 'I vilken utsträckning anser du att det går att lita på människor i allmänhet?'. Svarsskalan är 11-gradig och går från 0 = 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' till 10 = 'Det går att lita på människor i allmänhet'. ¹I kategorin arbetslös ingår även personer som är aktiva i arbetsmarknadspolitiska åtgärder samt personer med sjuk- eller aktivitetsersättning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

Sällananvändarna präglas också av ett jämförelsevis svagt samhällsengagemang. Exempelvis är andelen som är intresserad av politik nästan hälften så stor hos sällananvändare som hos regelbundna användare (tabell 2). Värt att notera är att var fjärde sällananvändare, oavsett ålder, uppger sig helt sakna intresse för politik. Bland regelbundna användare varierar denna andel mellan 4–7 procent. Mönstret upprepas när det gäller hur ofta man har diskuterat politik under det senaste året. Knappt var femte sällananvändare i åldrarna 18–34 och 35–50 har diskuterat politik minst någon gång i veckan. Hos regelbundna användare i samma åldersgrupp är andelen det dubbla; ungefär två av fem diskuterar politik varje vecka. I åldersgruppen 51–65 år är skillnaderna mellan sällananvändare och regelbundna användare ännu större: 14 procent av sällananvändare har diskuterat politik minst någon gång i veckan under det senaste året vilket ska jämföras med 40 procent av de regelbundna användarna.

Det syns också en tydlig nivåskillnad i nöjdheten med hur demokratin fungerar i Sverige. En knapp majoritet av sällananvändarna är visserligen nöjda, mellan 52–58 procent beroende på åldersgrupp. Men hos de regelbundna användarna ligger andelen nöjda på 71 procent. Det finns således en påtaglig koppling mellan individernas användning av nyhetsmedier och hur engagerade de är i samhället samt hur de bedömer den svenska demokratin. Det kan förstås diskuteras i vilken riktning sambandet går, det vill säga huruvida det är individens intresse och engagemang som leder till en hög nyhetskonsumtion eller om en hög nyhetskonsumtion leder till ett ökat intresse. Rimligen går påverkan i båda riktningarna, där det för vissa individer framför allt handlar om förhållandet nyhetsanvändning → samhällsintresse medan det för andra handlar om samhällsintresse → nyhetsanvändning.

När det gäller subjektiv vänster-högerposition placerar sig sällananvändare i högre utsträckning än regelbundna användare i den politiska mitten. Mellan 40–45 procent av sällananvändarna positionerar sig som ståendes varken till vänster eller till höger, en andel som är nästan dubbelt så stor som bland regelbundna användare, där 21–24 procent betraktar sig som varken vänster eller höger. Möjligen är det ett resultat av sällananvändares lägre intresset för politik; det är sannolikt svårare att placera sig själv till vänster eller till höger på den politiska skalan om man saknar politiskt intresse eller inte är insatt i politiska frågor.

Tabell 2 Graden av politiskt intresse, nöjdhet med demokratin och subjektiv vänster-högerposition hos sällananvändare och regelbundna nyhetsanvändare, 2021/2022 (procent)

	18–34 år		35–50 år		51–65 år	
	Sällan-användare	Regel-bundna användare	Sällan-användare	Regel-bundna användare	Sällan-användare	Regel-bundna användare
INTRESSE FÖR POLITIK						
Mycket/ganska intresserad	33	59	29	63	35	67
Inte särskilt intresserad	44	34	44	31	41	29
Inte alls intresserad	23	7	27	6	24	4
DISKUTERAT POLITIK						
Minst någon gång i veckan	18	37	19	40	14	40
Någon gång i månaden	26	28	22	25	17	23
NÖJD MED DEMOKRATIN I SVERIGE						
Mycket/ganska nöjd	58	71	52	71	53	71
Inte särskilt/inte alls nöjd	42	29	48	29	47	29
VÄNSTER-HÖGER-IDEOLOGI						
Vänster	42	42	29	37	22	33
Varken vänster/höger	40	21	42	22	45	25
Höger	28	37	29	41	33	42
<i>Minsta antal svar</i>	425	3 667	294	4 823	185	5 905

Kommentar: Frågan om politiskt intresse lyder 'Hur intresserad är du i allmänhet av politik?' följt av svarsalternativen 'Mycket intresserad', 'Ganska intresserad', 'Inte särskilt intresserad', 'Inte alls intresserad'. Frågan om att diskutera politik lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' med svarsalternativen 'Ingen gång', 'Någon gång de senaste 12 månaderna', 'Någon gång i halvåret', 'Någon gång i kvartalet', 'Någon gång i månaden', 'Någon gång i veckan', 'Flera gånger i veckan'. Frågan om demokrati lyder 'Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilken demokratin fungerar i Sverige?' med svarsalternativen 'Mycket nöjd', 'Ganska nöjd', 'Inte särskilt nöjd', 'Inte alls nöjd'. Frågan om vänster-högerideologi lyder 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' med alternativen 'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken vänster eller höger', 'Något till höger', 'Klart till höger'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

Sällananvändares förtroendebedömningar

Beaktat sällananvändares lägre intresse för politik är det inte helt oväntat att deras förtroende för myndigheter, politiker och nyhetsmedier ligger på en lägre nivå än hos regelbundna användare. Omkring hälften av sällananvändarna uppger sig ha stort förtroende för svenska myndigheter. Hos regelbundna användare uttrycker i sin tur 67–69 procent stort myndighetsförtroende (tabell 3). Mönstret är likartat både i förtroendet för svenska politiker och för nyhetsmedier. När det gäller förtroende för politiker är det ingen av sällananvändarna mellan 18–50 år som uppger mycket stort förtroende. Däremot har ungefär var fjärde person under 50 år ganska stort förtroende för politiker. Differensen i sällananvändares och regelbundna användares förtroendebedömningar är inte fullt lika stor hos unga vuxna som i övriga grupper. Bland unga sällananvändare har 29 procent förtroende för politiker medan politikerförtroendet bland regelbundna användare i samma åldersgrupp är 35 procent. I gruppen 51–65-åringar är motsvarande andel 21 respektive 42 procent. I den senare åldersgruppen hittas också den största differensen i förtroendet för svenska nyheter, där andelen förtroendefulla bland sällananvändare är hälften så stor som bland användare, 42 respektive 82 procent.

Tabell 3 Andel stort förtroende för svenska myndigheter, politiker och nyhetsmedier bland sällananvändare och regelbundna nyhetsanvändare, 2021/2022 (procent)

	18–34 år		35–50 år		51–65 år	
	Sällan-användare	Regel-bundna användare	Sällan-användare	Regel-bundna användare	Sällan-användare	Regel-bundna användare
Svenska myndigheter	56	67	49	69	52	67
Svenska politiker	29	35	24	45	21	43
Svenska nyhetsmedier	50	75	58	80	42	82
<i>Minsta antal svar</i>	<i>103</i>	<i>1 043</i>	<i>86</i>	<i>1 353</i>	<i>63</i>	<i>1 696</i>

Kommentar: Frågorna om förtroende för svenska myndigheter respektive politiker lyder 'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska myndigheter?' respektive 'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende'. Frågan om förtroende för radio/tv och dagspressen lyder 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende'. Tabellen visar andel mycket/ganska stort förtroende.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

Sällananvändares lägre förtroende för nyhetsmedier återkommer också i förtroendet för olika mediers och internettjänsters innehåll. Frågan har här ett bredare anslag då det inte enbart är nyhetsrapportering som avses utan mediernas innehåll mer generellt. Då underlaget sett till antal svarspersoner inte är lika stort för denna fråga ingår även resultat från 2019 och 2020 års SOM-undersökning i underlaget. Tidigare studier har påvisat en stor stabilitet i allmänhetens förtroende för svenska medier, både avseende förtroendenivåer och rangordning mellan olika medier (Andersson & Weibull, 2018). Oavsett hur ofta eller sällan respondenterna tar del av nyheter, är det i huvudsak samma medier som grupperna har störst respektive minst förtroende för (tabell 4). I förtroendetoppen återfinns Sveriges Television (SVT) och Sveriges Radio (SR), följt av TV4. Exempelvis har 60 procent av unga vuxna sällananvändare stort förtroende för innehållet i SVT, 54 procent stort förtroende för SR och 46 procent stort förtroende för TV4. Bland regelbundna användare i åldrarna 18–34 är motsvarande andelar 74 procent för SVT, 69 procent för SR och 55 procent för TV4. Jämfört med gruppen unga vuxna kan det noteras att differensen mellan sällananvändare och regelbundna användare är större hos 35–50-åringar. Drygt hälften av sällananvändarna i denna åldersgrupp har stort förtroende för innehållet i SVT, 53 procent, jämfört med 77 procent bland regelbundna användare. För TV4 är motsvarande andel i respektive grupp 34 och 59 procent. De allra största skillnaderna återfinns dock i den äldre åldersgruppen, 51–65-åringar. Här är dock antalet svarspersoner lågt varför den exakta nivåskattningen ska tolkas med försiktighet. Den övergripande bilden är att sällananvändare i åldrarna 51–65 år har klart lägst förtroende för de olika tv- och radio-aktörerna, även i jämförelse med sällananvändare i andra åldersgrupper.

Det förekommer också stora skillnader i förtroende för nationella och lokala morgontidningar (tabell 4). Som exempel kan nämnas att 35 procent av unga sällananvändare har stort förtroendet för Dagens Nyheter, att jämföra med 55 procent av de regelbundna användarna. I åldersgruppen 35–50 är andelen förtroendefulla knappt hälften så stor hos de som sällan tar del av nyheter som hos de regelbundna användarna, 32 respektive 58 procent. Differensen är ännu större när det gäller förtroendet för lokala morgontidningar, där 19 procent av sällananvändarna mellan 35–50 år och 51 procent av de regelbundna användarna uppger sig ha stort förtroende. Ännu en gång hittas de största skillnaderna bland 51–65 åringar, dock återigen med brasklappen att antalet sällananvändare är få och osäkerheten i utfallet därför större.

Tabell 4 Andel med stort förtroende för innehållet i olika medier och internetjänster bland sällananvändare och regelbundna nyhetsanvändare, 2019/2022 (procent)

	18–34 år		35–50 år		51–65 år	
	Sällan-användare	Regel-bundna användare	Sällan-användare	Regel-bundna användare	Sällan-användare	Regel-bundna användare
SVT	60	74	53	77	(33)	76
TV4	46	55	34	59	(26)	58
TV3	17	16	6	14	(6)	17
SR	54	69	54	75	(25)	75
Rix FM	15	14	8	14	(5)	11
Dagens Nyheter	35	55	32	58	(7)	46
Svenska Dagbladet	33	48	29	50	(11)	41
Lokal morgontidning	30	47	19	51	(18)	50
Aftonbladet	24	29	5	27	(7)	27
Expressen	19	23	3	22	(2)	22
Youtube	13	9	4	7	(13)	6
Facebook	5	5	1	6	(2)	4
<i>Minsta antal svar</i>	<i>132</i>	<i>1 150</i>	<i>82</i>	<i>1 414</i>	<i>49</i>	<i>1 673</i>

Kommentar: Frågorna om förtroende för svenska myndigheter respektive politiker lyder 'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska myndigheter?' respektive 'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende'. Frågan om förtroende för radio/ tv och dagspressen lyder 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende'. Tabellen visar andel mycket/ganska stort förtroende. Resultat inom parentes anger att antalet svarspersoner är lågt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Förtroendebedömningarna hos unga vuxna under 30 år är betydligt mer likartade, oavsett användningsfrekvens när det gäller kvällstidningarna, kommersiella radio- och tv-aktörer som TV3 och Rix-FM² samt sociala medier. Exempelvis har 24 procent av sällananvändarna och 29 procent av regelbundna användare stort förtroende för Aftonbladet, och för Youtube är andelen förtroendefulla 13 respektive 9 procent. I de två äldre grupperna, 35–50-åringar och 51–65-åringar, råder inte riktigt samma enighet. Det gäller framför allt förtroendet för kvällspressen, där andelen förtroendefulla sällananvändare är mycket låg (2–7 procent). Tidigare forskning har visat att det vanligen finns ett tydligt samband mellan hur ofta individer tar del av innehåll från en medieaktör och hur stort förtroende de hyser för

samma aktör (Andersson & Weibull, 2018). Givet att sällananvändare tar del av nyhetsmedier i lägre utsträckning än regelbundna användare är det väntat att dessa också ger uttryck för ett lägre förtroende för de medier som erbjuder nyhetstjänster. De förhållandevis begränsade skillnaderna i förtroendet för kommersiella aktörer som har ett mycket begränsat utbud av nyhetsinnehåll, alternativt inte har något sådant innehåll alls, kan här tänkas bero på att sällananvändarna tar del av dessa i samma, eller möjligen högre, utsträckning som övriga grupper och därför gör en mer likartad förtroendebedömning. Oavsett vari den huvudsakliga förklaringen ligger, kan det dock konstateras att sällananvändare precis som regelbundna användare i de flesta fall uttrycker större förtroende för nyhetsbärande medier än för andra medieaktörer.

Fog för att larma trots en låg andel sällananvändare?

Det finns oändliga möjligheter att ta del av nyheter och samhällsjournalistik för den som är intresserad av att få en övergripande bild av samhällsutvecklingen eller en fördjupande inblick i specifika ämnesområden. Samtidigt finns det små möjligheter att undvika, eller begränsa, exponeringen för nyheter, för den som har behov av en mer samlad och avgränsad rapportering om vad som sker i omvärlden – åtminstone om man är aktiv på internet. Nyheter sprids mer intensivt, snabba och bredare än någonsin. Breaking news, nyhetsflashar och notifikationer avlöper varandra i nyhetsappar och på nyhetssajter, i internetforum och inte minst i flödet i sociala medier. Andelen sällananvändare bland unga vuxna under 35 år har i det här kapitlet visat sig ligga på en förhållandevis låg nivå, åtminstone jämfört med internationella studier. Detsamma gäller andelen sällananvändare i åldersgruppen 35–65 år, även om andelen här är klart lägre än bland unga vuxna. Den generellt låga förekomsten av sällananvändare förklaras i viss mån av att analysen har utgått från användning av nyhetsmedier generellt, oavsett plattform och oavsett nyheternas inriktning. Samtidigt finns det fog för att tro att andelen sällananvändare är något högre i befolkningen som helhet jämfört med bland respondenterna i den nationella SOM-undersökningen. Det finns exempelvis en viss underrepresentation av personer i de yngre åldrarna, framför allt bland dem under 30 år, samt av personer med utländsk bakgrund (Bergquist m.fl., 2023), vilket sannolikt har viss betydelse för resultatet. Alldeles oavsett visar de jämförelser av sällananvändare och regelbundna nyhetsanvändare som gjorts med avseende på demografiska, politiska och förtroenderelaterade faktorer att skillnaderna mellan de båda grupperna är mycket likartad oavsett svarspersonernas ålder. Bland såväl 18–34-åringar, 35–50-åringar och 51–65-åringar karakteriseras sällananvändare av lägre utbildningsnivå, lägre mellanmänsklig tillit, lägre intresset för politik och lägre förtroende för såväl myndigheter och politiker som för olika medieaktörer jämfört med regelbundna nyhetsanvändare i samma åldersgrupper. Den största skillnaden mellan yngre och äldre är förmodligen att en viss andel av de unga

sällananvändarna sannolikt kommer att glida över i gruppen regelbundna användare i takt med att de får en fastare position i livet i termer av exempelvis etablering på arbets- och bostadsmarknaden respektive familjebildning.

Innan den digitala eran gjorde sitt intåg betonades att en förutsättning för att ta del av nyheter var tillgång till de plattformar och den teknik som medierna utgick från. För att läsa morgontidningen på papper krävdes tillgång till en prenumeration, alternativt att tidningen köptes som lösnummer. Med tidningen i hemmet ökade sannolikheten att den också användes. Detsamma har gällt för radio- och tv-sändningar. Numera är det inte lika självklart att människor aktivt tar del av nyhetsmedier, trots tillgång till rätt teknik. Nära nog alla i 20–30-årsåldern använder internet på daglig basis, men det är långt ifrån alla som tar del av nyheter den vägen. Med andra ord hjälper det inte alltid med tillgång. Faktorer som intressen och var i livet individen befinner sig är många gånger av större betydelse för människors val att ta del av nyheter eller inte (Rubin, 2009), vilket också har visat sig i den jämförelse mellan sällananvändare och regelbundna användare som gjorts i det här kapitlet: Sällananvändare är påtagligt mindre intresserade av politik, mindre nöjda med demokratin, och uttrycker klart lägre tillit såväl till andra människor som till centrala samhällsinstitutioner jämfört med regelbundna nyhetsanvändare. Givet tillgången till allsköns medier förefaller sällananvändare vara en grupp som är svårare att nå fram till. Det är tydligt att det behövs mer kunskap om den här gruppen för att förstå vad det är som gör att nyheter inte är en lika stor del av deras vardag som i övriga befolkningen.

Det stora utbudet av nyheter beskrivs oftast vara till gagn för samhället och dess invånare då det bidrar till människors kunskap, engagemang och förståelse för samhället (Fenton, 2010). Samtidigt krävs det betydande tid, energi och mental ansträngning för att kunna identifiera vad som är relevanta nyheter i det omfattande informationsflöde som många människor dagligen möter (Park, 2019; Lee, Son & Kim, 2016). Vid stora händelser kan nyhetsflödet i det närmaste övergå i en ”infodemi” där stora mängder uppgifter – med varierande sanningshalt – sprids globalt och nationellt, vilket ytterligare utmanar människors möjlighet att navigera rätt (Statens medieråd, 2021:10). Lägg därtill att det har blivit svårare att skilja fakta från åsikter i den digitala sfären, så även när det gäller innehållet i nyhetsmedier. För att hantera den (över)belastning som informations- och nyhetsflödet kan bidra till, väljer en del som strategi att minska sin exponering för nyheter (Ahmed, 2020; Park, 2019; Song, Jung & Kim, 2017). Ibland kan en mer selektiv nyhetskonsumtion rent av vara en nödvändighet för individens välmående (de Bruin m.fl., 2021). Frågan är vilka konsekvenser det ständiga flödet av nyheter, som kan tyckas omöjligt att stänga av, kan komma att få framöver? Kanske är det inte gruppen av sällananvändare som är den primära utmaningen utan hur människor ska klara av att navigera i informationsbruset utan att riskera att intresset eller orken tar slut.

Noter

- ¹ Frågans formulering är *Upplever du att du aktivt försöker undvika nyheter nuförtiden?* med svarsalternativen *Ofta, Ibland, Sporadiskt, Aldrig* samt *Vet ej* (Reuters Institute, 2022c). Det specificeras inte i eller i anslutning till frågan vilket ungefärligt tidsintervall som avses med ”nuförtiden”, inte heller vad som räknas som ”ofta” respektive ”ibland” eller ”sporadiskt”.
- ² Även TV4, morgontidningar och kvällstidningar är kommersiella aktörer som helt eller delvis finansieras genom annonser och reklamslag. Dessa har dock större fokus på nyheter och samhällsbevakning jämfört med TV3, Rix-FM och även sociala medier.

Referenser

- Andersson, Ulrika (2015). Skillnaderna ökar mellan svenskarnas medieanvändning. I Lars Truedson (red), *Mediestudiers årsbok. Tillståndet för journalistiken 2014/2015*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Andersson, Ulrika (2021). *Sällananvändare av nyheter. Sociala medier, politiskt intresse och tillit spelar avgörande roller*. Rapport 2021:2. Göteborg: Medier & Demokrati, Lindholmen Science Park.
- Andersson, Ulrika (2022). *I huvudet på sällananvändare*. Rapport 2022:2. Göteborg: Medier & Demokrati, Lindholmen Science Park.
- Andersson, Ulrika & Lennart Weibull (2018). Polariserat medieförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red), *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bergquist, Julia, Falk, Elisabeth & Marcus Weissenbilder (2023). *Den nationella SOM-undersökningen 2022 – En metodrapport*. SOM-rapport nr 2023:4. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Blekesaune, Arild, Elvestad, Eiri & Toril Aalberg (2012). Tuning Out the World of News and Current Affairs – An Empirical Study of Europe’s Disconnected Citizens. *European Sociological Review*, 28(1): 110–126.
- Elvestad, Eiri, Blekesaune, Arild & Toril Aalberg (2014). Polarized news audience? A longitudinal study of news seekers and news-avoiders in Europe. *SSRN Electronic Journal*.
- Feldman, Lauren, Wojcieszak, Magdalena, Stroud, Natalie J. & Bruce Bimber (2018). Explaining media choice: The role of issue-specific engagement in predicting interest-based and partisan selectivity. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 62(1): 109–130.
- Goyanes, Manuel, Ardèvol-Abreu, Alberto & Homero Gil de Zúñiga (2023). Antecedents of News Avoidance: Competing Effects of Political Interest, News Overload, Trust in News Media, and ”News Finds Me” Perception. *Digital Journalism*, 11(1): 1–18.

- Helgerud, Anders (2015). *Lidelse, frakobling og strategisk unngåelse*. MA dissertation. Bergen: Department of Information and Media Science, University of Bergen.
- Helgerud, Anders (2017). Explaining Low News Consumption. Paper presented at Audiences 2030 Imagining a Future for Audiences conference, Lisbon, September 28–29.
- Karlsen, Rune, Beyer, Audun & Kari Steen-Johnsen (2020). Do high-choice media environments facilitate news avoidance? A longitudinal study 1997–2016. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 64(5): 794–814.
- Kliger-Vilenchik, Neta, Hermida, Alfred, Valenzuela, Sebastián & Mikko Villi (2020). Studying incidental news: Antecedents, dynamics and implications. *Journalism*, 21(8): 1023–1030.
- Ksiazek, Thomas B., Malthouse, Edward C. & James G. Webster (2010). News-seekers and news avoiders: Exploring patterns of total news consumption across media and the relationship to civic participation. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 54(4): 551–568.
- Lecheler, Sophie & Claes H. de Vreese (2017). News media knowledge, and political interest: Evidence of a dual role from a field experiment. *Journal of Communication*, 67(4): 545–564.
- Lee, Hyunwoo & Jungae Yang (2014). Political Knowledge Gaps Among News Consumers with Different News Media Repertoires Across Multiple Platforms. *International Journal of Communication*, 8: 597–617.
- Mitchelstein, Eugenia, Boczkowski, Pablo J., Tenenboim-Weinblatt, Keren, Hayashi, Kaori, Villi, Mikko & Neta Kliger-Vilenchik (2020). Incidental on a Continuum: A Comparative Conceptualization of Incidental News Consumption. *Journalism*, 21(8): 1136–1153.
- Mosca, Lorenzo & Mario Quaranta (2016). News Diets, Social Media Use and Non-Institutional Participation in Three Communication Ecologies: Comparing Germany, Italy and the UK. *Information, Communication & Society*, 19(3): 325–345.
- Papathanassopoulos, Stylianos, Coen, Sharon, Curran, James, Aalberg, Toril, Rowe, David, Jones, Paul m.fl. (2013). Online Threat, But Television is Still Dominant. *Journalism Practice*, 7(6): 690–704.
- Prior, Markus (2005). News vs. entertainment: How Increasing Media Choice Widens Gaps in Political Knowledge and Turnout. *American Journal of Political Science*, 49(3): 577–592.
- Reuters Institute (2022a). *Reuters Institute Digital News Report 2022*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-06/Digital_News-Report_2022.pdf
- Reuters Institute (2022b). Digital News Report 2022, Interactive. Location: Sweden; Charts: News avoidance. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2022/interactive>

- Reuters Institute (2022c). Survey Digital News Report 2022, YouGov. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-06/Survey%20Digital%20News%20Report%202022.pdf>
- Rouw, Ciska & Liesbeth Hermans (2015). Beyond the news: how do young adults get informed and civically engaged? Paper for the Future of Journalism conference, September 2015, University of Cardiff.
- Rubin, Alan M. (2009). Uses-and-gratifications perspective on media effects. I Jennings Bryant & Mary Beth Oliver (red), *Media Effects. Advances in theory and research*. New York: Routledge.
- Schroeder, Kim Christian & Mark Blach-Orsten (2016). The Nature of News Avoidance in a Digital World. *Digital News Report*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism. <http://www.digitalnewsreport.org/essays/2016/nature-news-avoidance-digital-world/>
- Shehata, Adam, Wadbring, Ingela & David Nicholas Hopmann (2015). A longitudinal analysis of news-avoidance over three decades: From public service monopoly to Smartphones. The 65th Annual Conference of the ICA, San Juan, Puerto Rico 21–25 May 2015.
- Skovsgaard, Morten & Kim Andersen (2020). Conceptualizing news avoidance: Towards a shared understanding of different causes and potential solutions. *Journalism Studies*, 21(4), 459–476.
- Spruyt, Bram, Keppens, Gil & Filip Van Droogenbroeck (2016). *Who supports populism and what attracts people to it?* *Political Research Quarterly*, 69(2): 335–346.
- Stroud, Natalie J. (2011). *Niche News. The Politics of News Choice*. New York: Oxford University Press.
- Strömbäck, Jesper (2017). News seekers, news avoiders, and the mobilizing effect of election campaigns: Comparing election campaigns for national and the European parliament. *International Journal of Communication*, 11: 237–258.
- Strömbäck, Jesper, Djerf-Pierre, Monika & Adam Shehata (2013). The dynamics of political interest and news media consumption: A longitudinal perspective. *International Journal of Public Opinion Research*, 25(4): 414–435.
- Toff, Benjamin & Antonis Kalogeropoulos (2020). All the news that's fit to ignore: How the information environment does and does not shape news avoidance. *Public Opinion Quarterly*, 84(S1): 366–390.
- Trilling, Damian & Klaus Schönbach (2013). Skipping Current Affairs: The Non-Users of Online and Offline News. *European Journal of Communication*, 28(1): 35–51.
- Woodstock, Louise (2014). The News-Democracy Narrative and the Unexpected Benefits of Limited News Consumption: The Case of News Resisters. *Journalism: Theory, Practice & Criticism*, 15(7): 834–849.

ALLMÄNHETENS ÅSIKTER OM MEDIERS (O)BEROENDE OCH (O)PARTISKHET

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Opartiskhet och oberoende är två centrala byggstenar i nyhetsjournalistiken. Trots en samhällelig förväntan om att medierna ska verka i enlighet med dessa normer råder viss tveksamhet hos allmänheten när det gäller om så egentligen är fallet. Detta kapitel om folkets åsikter i frågor om mediers opartiskhet och oberoende visar att hälften av respondenterna i 2022 års SOM-undersökning anser att svenska medier ofta har en politisk agenda i sin nyhetsbevakning. Synen på hur oberoende medier är när de berättar om samhället är varierande. En majoritet bedömer SVT och Sveriges Radio (SR) som oberoende, medan fyra av tio gör samma bedömning av TV4 och morgontidningarna. Vidare betraktar var fjärde person kvällspressen som oberoende. Kapitlets avslutande del fokuserar på det uppdrag som SVT och SR har som oberoende och opartiska public servicemedier. Frågan rör huruvida deras uppdrag bör smaltas av. Förslaget får inget gehör hos allmänheten. Inte ens bland sympatisörer till politiska partier som önskar genomföra omfattande förändringar av public serviceuppdraget finns det stöd för att kraftigt reducera programutbudet.

I den professionella nyhetsjournalistiken är saklighet, oberoende och opartiskhet, liksom efterlevnad av de medieetiska riktlinjerna, grundläggande utgångspunkter. Förväntningarna på saklighet och opartiskhet finns angivna i såväl statliga press- och medieutredningar som i sändningstillståndet för public service (Prop. 2018/19:136; SOU 1975:78; SOU 1994:37). Samtidigt har nyhetsmedierna alltid haft en viss politisk förankring. Det gäller inte minst dagspressen, som präglats av sin partipolitiska tradition. Fram till mitten av 1970-talet fanns det i många städer fortfarande tidningar med olika partifärg inte bara på ledarsidorna utan även på nyhetsplats. Då uppfattades denna partianknytning som naturlig och påverkade människors val av tidning och syn på dagspressen (Hallin & Mancini, 2004; Weibull, 1983). Med ökad konkurrens och marknadskoncentration under 1980-talet ändrades förutsättningarna radikalt och den professionella journalistiken blev ett måste för de dagstidningar som vände sig till en bred publik. Det har dock inte hindrat den politiska traditionen från att finnas kvar i ledare och på kultursidor (jfr. Weibull & Wadbring, 2020).

Det här kapitlet fokuserar på frågor som på olika sätt handlar om synen på mediers oberoende och/eller opartiskhet. Det handlar bland annat om i vilken

utsträckning allmänheten upplever att svenska medier har en politisk agenda i sin nyhetsbevakning och i vilken mån olika medier bedöms vara oberoende när de berättar om samhället och världen. Den senare frågan kommer också att knytas an till synen på public serviceuppgdraget.

Oberoende och opartiskhet på politikernas och allmänhetens agenda

Den politiska debatten om mediernas oberoende och eventuella gynnande av olika perspektiv har under de senaste åren varit hård. I synnerhet public service har hamnat i skottgluggen när politiker till höger har riktat kritik mot vad som uppfattats som vänstervridning och brist på opartiskhet. Även andra medier har kritiserats, men till skillnad från dagspressen är politikernas möjligheter att påverka ramarna för public service större, även om det kräver visst politiskt samförstånd och tålamod. Flera partier har föreslagit att public serviceuppgdraget bör reduceras för att öka fokus på vissa spetsområden. Kristdemokraterna (KD) förespråkar exempelvis ett smalare och vassare utbud (Kristdemokraterna, 2022), en förändring som även företrädare för Moderaterna (M) och Sverigedemokraterna (SD) har efterfrågat (Kulturutsk. bet. 2020/21:KrU3, 2022/23:KrU9). Sverigedemokraterna har föreslagit att de tre public servicebolagen ska slås samman och att nyhetsverksamheten ska reformeras med avseende på saklighet och opartiskhet (Kulturutsk. bet. 2022/23:KrU9). Liknande förslag till begränsningar i public servicemediers verksamhet har förekommit, och även genomförts, i andra europeiska länder (Saurwein m.fl., 2019; Lindeberg, 2023).

Mot högerpartiernas förslag om ökad styrning av public service står förslag som kommit från Socialdemokraterna (S), Vänsterpartiet (V), Miljöpartiet (MP) respektive Liberalerna (L) om ett grundlagsskydd av public service för att värna uppgdraget och förflytta beslutsfattandet från regering till riksdag (Journalisten, 2022; Kulturutskottets betänkande 2022/23:KrU9). Även Centerpartiet (C) har ställt sig bakom nämnda partiernas förslag om ett stärkt grundlagsskydd (Journalisten, 2022). Frågan om grundlagsskydd fanns med i 2018 års parlamentariska tryck- och yttrandefrihetskommitté men i det arbete som genomfördes uppnåddes inget samförstånd i riksdagen då M (som då var näst största parti i riksdagen) avvisade förslaget (Ju 2018:01; SOU 2020:45). Fortfarande finns ingen samsyn i riksdagen i frågan. Utöver grundlagsskydd vill S även se ett bredare public serviceuppgdrag (Kulturutskottets betänkande 2022/23:KrU9). Även om alla partier från vänster till höger betonar att public service i sig har ett stort värde för samhället, så länge verksamheten präglas av oberoende och opartiskhet, råder en relativt stor skiljelinje mellan vänstern/mitten och högern vad gäller hur uppgdraget ska vara utformat.

Kritiken mot vad som uppfattas som mediernas partiskhet kommer inte bara från företrädare för politiska partier, den syns och hörs också runt om på sociala medier. En majoritet av den svenska allmänheten uppfattar dock att det inte finns någon tydlig vänster- eller högerorientering i nyhetsjournalistiken. Bilden av medierna

som vänstervridna frodas framför allt bland personer på den politiska högerkanten, och i viss mån bland personer på vänsterkanten även om tendensen då tvärtom är att medierna uppfattas som högerorienterade (Oleskog Tryggvason & Andersson, 2022). Detta förhållande har beskrivits som fientliga-medier-effekten, vilken innebär att människor tenderar att uppfatta nyhetsmediers rapportering som kritisk eller missgynnande mot den sida man själv tillhör (Vallone m.fl., 1985; Arpan & Raney, 2003).

Innehållsstudier som gjorts i samband med allmänna val visar dock få tecken på en mer systematisk vänster- eller högervridning i den politiska nyhetsjournalistiken (Johansson & Strömbäck, 2019). Även om det historiskt har förekommit partipolitisk partiskhet i nyhetsmedia, där dagspressens nyhetsrapportering i samband med allmänna val tenderat att luta mer i riktning mot tidningens egen partipolitiska färg, har journalistikens professionalisering bidragit till en balansering från 1990-talet och framåt när det gäller vilka aktörer som gynnas respektive missgynnas i nyheterna (Asp & Bjerling, 2014). Dock tenderar aktörer som är mer förtrodda med hur mediernas rutiner och produktionsvillkor ser ut ofta att ges en mer gynnsam bevakning, vilket har beskrivits som ett slags strukturell partiskhet som uppstår till följd av medielogiken (Johansson, 2022). Möjligen är detta en av förklaringarna till att vissa grupper upplever den egna världsbilden som förfördelad i media.

Både äldre och nyare studier har visat att det inte sällan råder visst tvivel hos allmänheten om huruvida nyhetsjournalistiken verkligen är opartisk. I 1988 års nationella SOM-undersökningen fick respondenterna bedöma i vilken utsträckning nyhetsjournalister alltid försöker vara opartiska i sitt arbete, vilket 37 procent ansåg stämde medan en knapp majoritet, 52 procent, inte höll med.¹ Runt mitten av 1990-talet undersöktes i vilken utsträckning morgontidningar respektive kvällspressen upplevdes som opartiska. Morgontidningarna kom ut mer fördelaktigt än kvällstidningarna, då 67 procent menade att det åtminstone delvis stämde att deras nyhetsrapportering var opartisk (13 procent svarare att det stämde helt) medan 45 procent ansåg att kvällstidningarnas nyheter åtminstone delvis präglades av opartiskhet (3 procent svarade att det stämde helt).² När en liknande fråga ställdes i slutet av 1990-talet bedömde 31 procent att det ofta förekom partiskhet i morgonpressens rapportering om politiska nyheter medan 39 procent ansåg att motsvarande stämde för kvällspressen (Weibull, 1999).

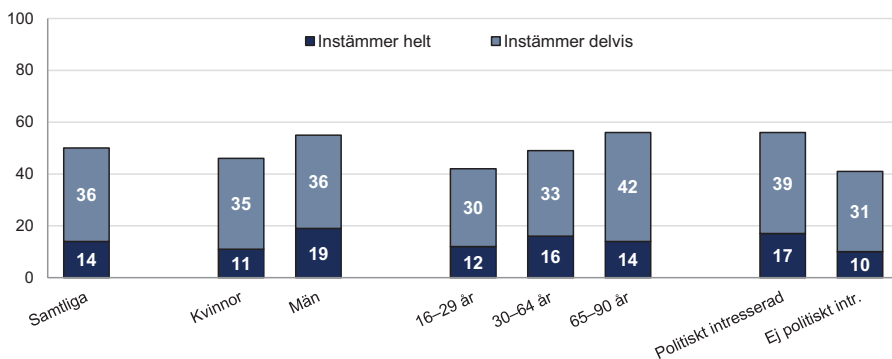
Nyare studier pekar i samma riktning. En relativt vanlig uppfattning är att journalister låter sina privata åsikter påverka nyhetsrapporteringen (Andersson, 2018). Medier upplevs inte heller vara transparenta med varför vissa frågor och vissa perspektiv ges utrymme, vilket skapar misstankar om att medier och journalister driver dolda agendor (Andersson, 2022a, 2022b). Det handlar inte primärt om att medierna målar upp falska bilder eller är tydligt vridna åt vänster eller höger, utan om att nyhetsmedierna på nyhetsplats tros ge uttryck för åsikter och ta ställning i olika frågor på ett mer generellt plan (Andersson, 2022a).

Dolda agendor i nyheterna?

I den nationella SOM-undersökningen 2022 har respondenterna fått uppge i vilken utsträckning de instämmer i påståendet att svenska medier ofta har en politisk agenda i sin nyhetsbevakning. Resultatet visar att 14 procent instämmer helt i påståendet medan 36 procent delvis instämmer (figur 1). Andelen helt eller delvis instämmande bland kvinnor är 46 procent medan 55 procent av männen är av samma åsikt. Det kan också skimtas en viss nivåskillnad mellan yngre och äldre respondenter, där 42 procent av unga mellan 16–29 år instämmer i att medierna ofta har en politisk agenda i nyhetsbevakningen, medan 56 procent av 65–90-åringarna håller med. Mellan de yngsta och de äldsta står 30–64-åringarna, av vilka 49 procent instämmer.

Det är möjligen förvånande att det är äldre som i högst utsträckning anser att det finns bakomliggande motiv i nyhetsrapporteringen. Yngre är generellt mer källkritiska än äldre (Internetstiftelsen, 2019) och uppvisar vanligen också något lägre förtroende för nyhetsmedier (Andersson, 2021). Det vore därför rimligt att tro att unga skulle förhålla sig mer kritiska till mediernas nyhetsrapportering. De äldsta har dock vuxit upp i en tid då partipressen var stark och nyhetsjournalistiken ännu inte hade professionaliserats. Människors medievanor och medieattityder ofta är präglade av det medielandskap som fanns under deras formativa år (Volkmer, 2006; Kalmus m.fl., 2013), varför det hos äldre troligen finns kvar en bild av att det i vissa medier inte råder helt vattentäta skott mellan nyhetsjournalistik och åsiktsjournalistik.

Figur 1 *Andel som instämmer i att svenska medier ofta har en politisk agenda i sin nyhetsbevakning, efter kön, ålder och politiskt intresse, 2022 (procent)*

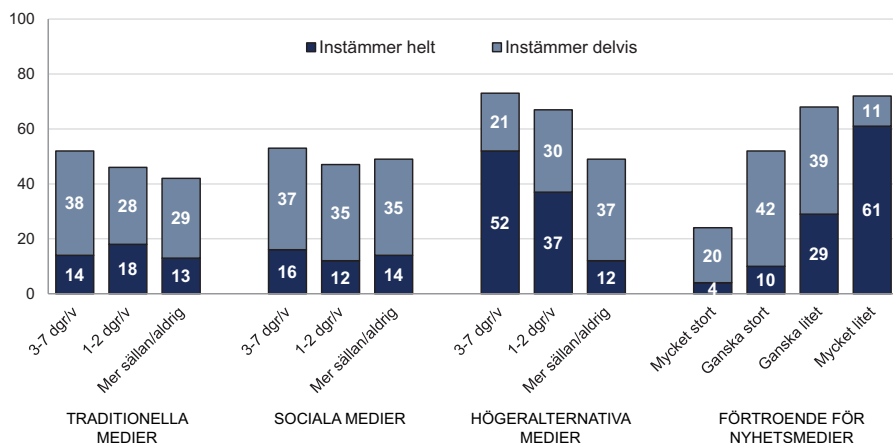
Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande påståenden? – Svenska medier har ofta en politisk agenda i sin nyhetsbevakning' med svarsalternativen 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls', 'Ingen uppfattning'. Figuren visar andel instämmer helt/delvis. Totalt antal svar är 1 747, minsta antal svar på gruppnivå är 222 (16–29 år). För kön och politiskt intresse är signifikansen 95 procent, medan skillnaden mellan yngre och äldre är signifikant på en nivå om 99,9 procent.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Utöver skillnaderna relaterade till kön och ålder, kan det också noteras en tydlig skillnad mellan personer som är intresserade av politik och personer som inte har något politiskt intresse. Hos de politiskt intresserade instämmer 56 procent helt eller delvis i att medierna ofta har en politisk agenda i nyhetsbevakning, en andel som hos politiskt ointresserade är 41 procent.

Mest uttalade är dock skillnaderna relaterade till hur stort eller litet förtroendet är för svenska nyhetsmedier generellt. Personer med mycket stort förtroende håller i betydligt lägre utsträckning med om att medierna har en politisk agenda i nyhetsbevakningen: 4 procent instämmer helt och 20 procent delvis (figur 2). Ju lägre förtroendeskattningen är desto större är andelen som instämmer i påståendet. Det gäller framför allt andelen som instämmer helt. Hos de med mycket litet förtroende håller 61 procent helt med om att påståendet stämmer, medan ytterligare 11 procent delvis håller med. Sett till andelen som instämmer helt är differensen mellan de med mycket stort förtroende och de med mycket litet förtroende således hela 57 procentenheter.

Figur 2 Andel som instämmer i att svenska medier ofta har en politisk agenda i sin nyhetsbevakning, efter nyhetskonsumtion och medieförtroende, 2022 (procent)

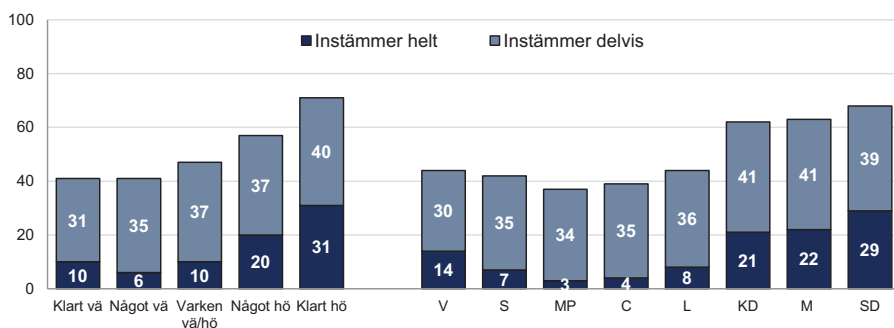

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande? – Svenska medier har ofta en politisk agenda i sin nyhetsbevakning' med svarsalternativen 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls', 'Ingen uppfattning'. Figuren visar andel instämmer helt/delvis. Trad. medier = dagspress, radio, tv (print/tablå, nyhetssajt). Alternativmedier = exv. Nyheter Idag, Fria Tider, Swebbtv. Minsta antal svar är 74 (mycket litet förtroende). Skillnaderna mellan hög- och lågfrekventa användare av högeralternativa medier respektive mellan mycket stort och mycket litet förtroende för nyhetsmedier signifikanta på en nivå om 99,9 procent.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

En generell trend som har kunnat skönjas i allmänhetens förtroende för medier är att graden av politisering har ökat markant sedan tidigt 2010-tal (Andersson & Weibull, 2018; Andersson & Oscarsson, 2020). Förändringen präglas av en ökande differens mellan personer till vänster i politiken och personer längst till höger; förtroendet hos de förra har stärkts medan förtroendet hos de senare har minskat. En liknande tendens kan ses i uppfattningen om huruvida det finns en politisk agenda i mediernas nyhetsrapportering. Ju längre höger ut på den politiska skalan individen placerar sig, desto större är misstron mot mediernas opartiskhet. Bland personer till vänster uppger 41 procent att de instämmer, av vilka majoriteten svarar att de delvis instämmer (figur 3). Bland personer klart till höger instämmer 71 procent, av vilka 31 procent instämmer helt. Sett till partisympati är det hos KD:s, M:s och SD:s sympatisörer som störst skepsis finns. Högerpartiernas kritiska inställning till medier, då i synnerhet public service, återspeglas således även bland partiernas sympatisörer. När en fråga om huruvida morgonpressen respektive kvällspressen ofta var partiska i nyheter om politik ställdes i 1998 års SOM-undersökning gjorde sympatisörer till S och MP den mest kritiska bedömningen av morgonpressen, följt av V-sympatisörer, medan sympatisörer till M och dåvarande Folkpartiet (L) var mest kritiska till kvällspressen.³ Det mönster som har kunnat ses i partisympatisörers förtroende för medieinstitutioner, där sympatisörer till vänster har fått större förtroende över tid medan förtroendet bland sympatisörer till höger har minskat (Andersson & Weibull, 2018), tycks således även gälla för bedömningen av mediernas partiskhet.

Figur 3 *Andel som instämmer i att svenska medier ofta har en politisk agenda i sin nyhetsbevakning, efter vänster-högerideologi och partisympati, 2022 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande? – Svenska medier har ofta en politisk agenda i sin nyhetsbevakning'. Svarsalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls', 'Ingen uppfattning'. Figuren visar andel instämmer helt/delvis. Minsta antal svar är 72 (KD-sympatisörer). Skillnaderna mellan vänster och höger respektive V-sympatisörer och SD-sympatisörer är signifikanta på en nivå om 99,9 procent.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Olika oberoende medier

Det kan kanske tyckas som att människors tilltro till nyhetsmedier är låg, givet resultaten ovan. Så är dock långt ifrån fallet. Tidigare studier har visat att allmänheten oftast sätter stort värde på sina medier, inte minst när det gäller lokala och nationella morgontidningar, TV4 och public service (Andersson, 2022). Det generella förtroendet för mediers innehåll har följt ungefär samma mönster de senaste decennierna, där Sveriges Television (SVT) och Sveriges Radio (SR) uppbär ett högt förtroende, TV4 och morgontidningarna placerar sig på ett slags mellanposition och kvällstidningar hamnar i botten (Andersson, 2020).

Det ser ungefär ut på samma sätt när det gäller bilden av huruvida medierna är oberoende ”när de berättar om samhället”. Det är inte helt givet vilket slags innehåll människor har i åtanke när de gör sin bedömning, men formuleringen torde kunna leda tankarna till nyheter, samhällsprogram, analyser och ledarmaterial. För kommersiella medier kan det möjligen vara så att också det reklambaserade innehållet finns med i bakhuvudet när människor gör sina bedömningar, eftersom nyheter och andra typer av redaktionellt material varvas med annonser och reklaminslag i dessa medier. De medier som allmänheten i högst utsträckning uppfattar som oberoende i förhållande till olika slags intressen är SVT och SR, där 69 procent instämmer helt eller delvis i att SVT förhåller sig oberoende och 66 procent menar att detsamma gäller för SR (tabell 1). Därefter följer ett kluster av medier bestående av TV4, Dagens Nyheter (DN), lokala morgontidningar och Svenska Dagbladet (SvD), vilka 38–45 procent karakteriserar som oberoende.

Tabell 1 Bedömning av olika mediers oberoende, 2022 (procent, balansmått)

	Instämmer helt	Instämmer delvis	Instämmer knappast	Instämmer inte alls	Ingen uppfattning	S:a	Balansmått
Sveriges Television	33	36	9	8	14	100	+52
Sveriges Radio	33	33	9	7	18	100	+50
TV4s kanaler ¹	19	36	19	11	25	100	+15
Dagens Nyheter	12	29	13	8	38	100	+20
Den lokala morgontidningen ²	10	32	14	7	37	100	+21
Svenska Dagbladet	10	28	14	7	41	100	+17
Aftonbladet	5	21	26	18	30	100	-18
Expressen	4	21	26	16	33	100	-17

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att följande medier och internet-tjänster är oberoende, i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när de berättar om samhället och världen?'. ¹Lydelsen är 'TV4s kanaler (t.ex. TV4, 7, C More)'. ²Lydelsen är 'Den lokala morgontidningen där du bor'. Svarskalan framgår av tabellen. Balansmått avser andel stort värde minus andel litet värde och varierar mellan -100 (alla svarar litet värde) och +100 (alla svarar stort värde). I basen ingår samtliga som har uppgett svar för minst en aktör. Antal svar är 1 681.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Precis som i många andra sammanhang görs en mer kritisk bedömning av kvällstidningarna. Var fjärde person menar att Aftonbladet och Expressen förhåller sig oberoende till olika aktörer när de berättar om världen. Kvällstidningarna är de enda medierna där andelen som inte håller med om att tidningarna är oberoende är större än andelen som menar att de är oberoende, vilket ger en negativ bedömningsbalans (Aftonbladet -18, Expressen -17).

De bakgrundsfaktorer som är särskilt betydelsefulla för bedömningen av mediers oberoende, är ålder, vänster-högerideologi, partisynpati och generellt förtroende för nyhetsmedier. Kön har däremot ingen avgörande roll. För SVT och SR är differensen mellan yngre och äldre 10 procentenheter, där äldre i högre utsträckning än yngre bedömer SVT och SR som oberoende. Yngre har i sin tur större tilltro till DN:s och SvD:s förmåga till oberoende. Åldersfaktorn spelar däremot mindre roll för bedömningen av kvällspressen.

Ideologiskt antar bedömning av SVT:s, SR:s, den lokala morgontidningens och Aftonbladets oberoende en mer kritisk skepnad ju längre höger ut svarspersonerna står. Exempelvis håller 52 procent i gruppen klart till höger med om att SVT är oberoende när de berättar om världen, en andel som i gruppen något eller klart till vänster är 82 procent. Procentdifferensen mellan vänster och höger är 30 både för SVT och SR.

De partisynpatissörerna som utmärker sig genom störst tilltro till public services oberoende finns hos Centerpartiet och Miljöpartiet, medan Sverigedemokrater står på motsatt sida. Åttiotre procent av C-synpatissörerna bedömer att Sveriges Radio är oberoende, en andel som bland SD-synpatissörer är låga 32 procent. Gruppens kritiska bild av SVT och SR är inte särskilt förvånande givet partiets argumentation i den allmänna debatten. För övriga medier är skillnaderna inte lika omfattande. Med undantag för Expressen, gör SD-synpatissörer överlag en mer kritisk bedömning av de olika medieaktörernas oberoende jämfört med andra partisynpatissörer. Resultatet ligger ungefär i linje med hur skillnaderna mellan olika partisynpatissörers förtroendebedömningar har sett ut under 2010- och 2020-talet (Andersson, 2022).

Tabell 2 Bedömning av olika mediers oberoende, efter kön, ålder, vänster-högerideologi och partisympati, 2022 (procent)

	SVT	Sveriges Radio	TV4s kanaler	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Lokal morgontidning	Aftonbladet	Expressen
KÖN								
Kvinnor	71	67	45	42	38	44	26	24
Män	68	64	45	40	39	40	26	25
ÅLDER								
16–29 år	61	56	41	44	40	36	29	27
30–64 år	70	67	45	47	44	42	28	27
65–90 år	72	68	47	32	28	45	23	22
IDEOLOGI								
Klart vänster	82	78	41	45	38	45	36	26
Något vänster	83	81	53	48	42	49	33	29
Varken vä/hö	62	55	41	34	29	37	24	22
Något höger	68	66	48	45	45	44	22	23
Klart höger	52	48	41	34	38	36	21	26
PARTISYMPATI								
V	78	75	38	47	43	38	29	23
S	80	74	50	41	35	46	34	28
MP	84	81	53	54	49	42	26	25
C	85	83	57	56	45	52	23	19
L	76	76	43	62	58	47	26	28
KD	56	54	53	38	45	44	21	25
M	70	65	51	45	45	46	27	29
SD	44	32	36	24	26	29	15	21

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att följande medier och internet-tjänster är oberoende, i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när de berättar om samhället och världen?'. Svartalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappt', 'Instämmer inte alls', 'Ingen uppfattning'. Figuren visar andel instämmer helt/delvis. I basen ingår samtliga som har uppgett svar för minst en aktör. För beräkning av balansmått, se tabell 1. Minsta antal svar är 76 (L-sympatisörer), 70 (KD-sympatisörer) och 57 (MP-sympatisörer). Skillnaderna mellan yngre och äldre är signifikanta på en nivå om 99,9 procent för alla medier utom TV4 och lokal morgontidning (vars signifikans är >95 procent). Skillnaderna mellan klart vänster och klart höger är signifikanta på en nivå 99,9 procent för SVT, SR, lokal morgontidning och AB (signifikans för övriga medier är >95 procent). För skillnader mellan V- respektive SD-sympatisörer är signifikansen 99,9 procent för SVT, SR, DN och lokal morgontidning (signifikans för övriga medier är >95 procent).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

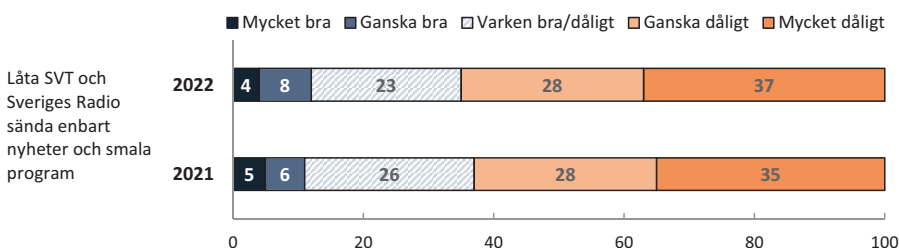
Hur ser det då ut när de som anser att SVT och SR är oberoende tar ställning till omfattningen av public services programverksamhet? I vilken mån förekommer skillnader jämfört med dem som inte håller med om att SVT och SR är oberoende? Det är en av frågorna som tas upp i kapitlets sista avsnitt.

Inget stöd för ett smalare public service trots kritiska höger röster

I 2022 års Tidöavtal, tecknat mellan regeringspartierna (M, KD, L) och SD, har parterna kommit överens om att låta en parlamentarisk kommitté utreda förutsättningarna för framtidens public service. I direktivet från februari 2023 anges att kommittén ska föreslå hur regleringen av public serviceuppdraget ska se ut under den kommande tillståndspanoriden 2026–2033. Enligt direktivet, benämnt som ”Långsiktiga villkor för ett hållfast och oberoende public service”, ska de förslag som kommittén tar fram syfta till att ”skapa goda förutsättningar för public service-verksamheten och upprätthålla och värna dess oberoende” (Regeringen, Dir. 2023:27: 1).

Trots att flera politiska partier önskar en reformering av public service, finns det inget allmänt stöd för att smalna av verksamheten. Frågan om huruvida SVT och SR enbart ska få sända nyheter och smala program har ställts i både 2021 och 2022 års nationella SOM-undersökning och svarsmonstret är mycket stabilt. Majoriteten, 54 procent, motsätter sig förslaget år 2022, medan 12 procent menar att förslaget är bra (figur 4). En förändring av SVT och SR i denna riktning faller således inte i särskilt god jord hos allmänheten.

Figur 4 *Inställning till förslaget att låta SVT och Sveriges Radio enbart sända nyheter och smala program, 2021–2022 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande förslag? – Låta SVT och Sveriges Radio sända enbart nyheter och smala program'. Svarsalternativen framgår av figuren. Antal svar 2022 är 1 621.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

Avsaknaden av stöd går som en röd tråd genom olika gruppers bedömningar.⁴ Oavsett ålder är det endast en liten andel, cirka var tionde person, som tycker att förslaget om ett smalare public service är bra (tabell 3). Desto större är andelen som menar att förslaget är dåligt. När andelen positiva respektive kritiska inom varje åldersgrupp jämförs visar det sig att förslaget möter störst motstånd i de äldre grupperna. Åsiktsbalansen hos 50–64-åringar och 65–90-åringar är -62 respektive -59, medan balansen bland 16–29-åringar är -31. Jämfört med övriga åldersgrupper svarar en relativt stor andel av de unga, 38 procent, att förslaget varken är bra eller dåligt. Sannolikt gör yngres lägre exponering för utbudet i SVT och SR det svårare att ta ställning till förslaget.

Nivåskillnaderna är dock större när det gäller ideologi och partisympati. Bland personer som står klart till vänster anser 77 procent att förslaget är dåligt, en åsikt som delas med 49 procent av personerna klart till höger (tabell 3). Det är framför allt sympatisörer till vänster- och mittenpartier som menar att förslaget är dåligt; andelen varierar mellan 71 procent (L-sympatisörer) och 77 procent (C-sympatisörer). Sympatisörer till KD och M visar inte fullt samma starka motstånd. Det beror dock inte på att fler bedömer förslaget som bra, utan på att andelen som inte tar ställning är större bland dessa sympatisörer. Ungefär sex av tio KD- respektive M-sympatisörer bedömer förslaget som dåligt, vilket är något anmärkningsvärt givet partiernas hållning i frågan. Även bland SD-sympatisörerna saknas stöd för förslaget. Sexton procent menar att det är bra, 49 procent anser att det är dåligt.

Huruvida respondenterna tar del av SVT:s och SR:s nyhetsutbud eller inte påverkar också inställningen. Hos högfrekventa användare (dagligen) anser 71 procent att förslaget är dåligt (åsiktsbalans -62) medan 44 procent av icke-användare gör samma bedömning (åsiktsbalans -25) (tabell 3). Oavsett användningsfrekvens dominerar åsikten att förslaget är dåligt över åsikten att förslaget är bra. Andelen osäkra påverkas också av användningen. Hos högfrekventa användare svarar 20 procent att förslaget varken är bra eller dåligt, hos sällananvändare är andelen 37 procent. Utfallet är liknande när det gäller uppfattningen om huruvida SVT och SR är oberoende eller inte. I gruppen som bedömer SR som oberoende menar 75 procent att förslaget om ett smalare utbud är dåligt, i gruppen som inte ser SR som oberoende är andelen 41 procent. Bland de senare är det ungefär en tredjedel som inte tar ställning.

Tabell 3 *Inställning till att låta SVT och Sveriges Radio enbart sända nyheter och smala program, efter demografiska och politiska faktorer, medievänor och bedömning av oberoende, 2021/2022 (procent, balansmått)*

	Bra förslag	Varken bra/dåligt	Dåligt förslag	S:a	Åsikts-balans	Antal svar
KÖN						
Kvinnor	9	25	66	100	-57	1 615
Män	14	25	61	100	-47	1 507
ÅLDER						
16–29 år	16	38	47	100	-31	443
30–64 år	11	23	66	100	-55	1 605
65–90 år ¹	10	21	69	100	-59	1 030
IDEOLOGI						
Klart vänster	7	16	77	100	-70	383
Något vänster	8	19	73	100	-65	691
Varken vänster/höger	11	31	58	100	-47	786
Något höger	13	25	62	100	-49	823
Klart höger	17	29	54	100	-37	408
PARTISYMPATI						
V	9	18	73	100	-64	289
S	7	21	72	100	-65	875
MP	9	15	76	100	-67	118
C	8	15	77	100	-69	241
L	8	21	71	100	-63	115
KD	10	32	58	100	-48	125
M	14	27	59	100	-45	635
SD	17	35	48	100	-31	407
NYHETSANVÄNDNING SVT/SR²						
Dagligen	9	20	71	100	-62	1 742
5–6 dgr/vecka	10	24	66	100	-56	320
3–4 dgr/vecka	9	27	64	100	-55	334
1–2 dgr/vecka	15	32	54	100	-38	329
Mer sällan	18	37	45	100	-27	282
Aldrig	19	37	44	100	-25	131
SVT OBEROENDE³						
Oberoende	9	18	73	100	-64	1 110
Inte särskilt oberoende	26	31	43	100	-17	277
SR OBEROENDE						
Oberoende	8	17	75	100	-67	1 058
Inte särskilt oberoende	28	31	41	100	-13	257

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande förslag? – Låta SVT och Sveriges Radio sända enbart nyheter och smala program'. ¹Från och med 2022 ingår även 86–90-åringar i SOM-undersökningens urval. ²Nyheter i Aktuellt/Rapport, Ekot, P3 Nyheter, P4 lokalityheter, SVT lokala nyheter samt svt.se och sr.se. ³Frågan om mediernas oberoende har ställts i två olika formulär 2021 och 2022 varför jämförelsen här endast gäller 2022. Skillnaderna mellan ytterpunkterna är signifikanta på en nivå om 99,9 procent för alla grupper utom kön (som inte är signifikant).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

Hur ser det då ut om hänsyn tas både till partisympati och bedömning av mediernas oberoende? För att antalet svarspersoner inte ska bli alltför lågt jämförs de tre största partierna, S, M och SD. För bedömningen av oberoende används här SVT som exempel. Oavsett partisympati dominerar åsikten att förslaget är dåligt bland dem som bedömer SVT som oberoende: Hos S-sympatisörer anser 87 procent att förslaget är dåligt och hos M- och SD-sympatisörer är 66 respektive 56 procent av samma åsikt (tabell 4). Läget ser något annorlunda ut i gruppen som inte anser att SVT och SR är oberoende. Antalet svarande är relativt få – hos S-sympatisörer mycket få – varför resultatet snarast bör ses som en indikation än som en exakt nivåskattning. Med det sagt: Hos M- och SD-sympatisörer som gör bedömningen ”inte oberoende” är svaren mer jämnt spridda över svarskategorierna. En tredjedel anser att förslaget är bra, en tredjedel att det är dåligt och en tredjedel tar inte ställning.

Tabell 4 Sympatisörers inställning till att låta SVT och Sveriges Radio enbart sända nyheter och smala program efter bedömning av oberoende, 2022 (procent, balansmått)

	Bra förslag	Varken bra/dåligt	Dåligt förslag	S:a	Åsikts- balans	Antal svar
SOCIALDEMOKRATER						
SVT oberoende	5	17	78	100	-73	392
SVT inte särskilt oberoende	(18)	(30)	(52)	(100)	(-34)	27
MODERATER						
SVT oberoende	11	23	66	100	-55	228
SVT inte särskilt oberoende	29	34	37	100	-8	62
SVERIGEDEMOKRATER						
SVT oberoende	13	31	56	100	-43	98
SVT inte särskilt oberoende	31	37	32	100	-1	87

Kommentar: Frågorna lyder 'Vilken är din åsikt om följande förslag? – Låta SVT och Sveriges Radio sända enbart nyheter och smala program' respektive 'I vilken utsträckning instämmer du i att följande medier och internetjänster är oberoende, i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när de berättar om samhället och världen?'. Siffror inom parentes anger att antalet svarspersoner som resultaten bygger på är mycket lågt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Allmänhetens åsikter om (o)beroende och (o)partiska medier

Så vad kan då konstateras efter den här genomgången av allmänhetens bedömningar inom ett antal områden som på ett eller annat sätt berör mediers opartiskhet och oberoende? Ett första resultat är att en relativt hög andel upplever att medierna

har en politisk agenda i sin nyhetsbevakning. Hälften av svarspersonerna uttrycker uppfattningar om att det finns något slags dold agenda från mediernas sida, vilket indikerar att medierna inte är tillräckligt transparenta när det gäller nyhetsvärdering, arbetsmetoder och andra faktorer kopplade till nyhetsarbetet.

Ett andra resultat är att bedömningen av mediernas oberoende följer ett slags trappa där SVT och Sveriges Radio har en särställning i förhållande till andra medier genom sin position högst upp. Public service förefaller onekligen ha en stark position i befolkningen. Därmed inte sagt att detta förhållande skulle kunna förändras framöver, beroende på vilka strategiska val respektive bolagsledning väljer att göra och hur väl det operativa arbetet utförs. I anslutning till frågan om oberoende kan också noteras att kvällspressen som så många gånger förr faller ut mindre väl i allmänhetens bedömningar. Det tycks dock inte ha någon större betydelse för användningen av kvällstidningarnas nyhetsplattformar. Samma förhållande har även kunnat ses när det gäller kvällstidningarnas förtroende. Frågan är vad det är som gör att människor väljer att använda dessa medier trots att de är tveksamma till deras innehåll och oberoende. Det finns rimligen en viss koppling till frågan om dolda agendor och mediers opartiskhet, även om den inte har varit möjlig att undersökas här. Äldre studier har visat att mediepubliken ofta förknippat kvällspressen med för mycket personligt tyckande hos journalister (Weibull, 1999), vilket åtminstone i viss mån knyter an till frågan om partiskhet. Kvällspressens stora dragningskraft handlar inte enbart om deras funktion som nyhetsförmedlare utan om att människor söker sig till tidningssajterna för att bli underhållna, fördriva tiden eller interagera med specifika personer (journalister, experter inom olika områden idrottsprofiler osv) (jfr. Ruggerio, 2000; Sundar & Limperos, 2013).

Det tredje resultatet går i linje med bedömningarna av mediers oberoende, mer specifikt i bedömningen av SVT och SR. Trots att det i den allmänna debatten höjts (höga) röster för att smälta av public services uppdrag, är det inte ett förslag som svenska folket ställer sig bakom. Inte ens bland de mest public servicekritiska grupperna finns majoritet för en sådan förändring, trots att de ofta sympatiserar med politiska partier som förespråkar mer genomgripande omstruktureringar av public serviceuppdraget. Det handlar primärt om KD, M och SD, där väljare och valda förefaller ha olika bild av hur public service ska, eller inte ska, se ut. Huruvida differenserna beror på att partierna inte känner till vad de egna sympatisörerna tycker i vissa frågor eller om de helt enkelt väljer att bortse detta, får låtas vara osagt.

Noter

- ¹ Bearbetning av datamängd Den nationella SOM-undersökningen 1988 (Göteborgs universitet, SOM-institutet, 1991).
- ² Bearbetning av datamängd Den nationella SOM-undersökningen 1996 (Göteborgs universitet, SOM-institutet, 2011a).
- ³ Bearbetning av datamängd Den nationella SOM-undersökningen 1998 (Göteborgs universitet, SOM-institutet, 2011b).
- ⁴ I jämförelsen mellan olika grupper bedömningsar har resultaten för 2021 och 2022 slagits samman i syfte att öka antalet svars personer i grupper som vanligtvis är små (exempelvis MP-, L- och KD-sympatisörer).

Referenser

- Andersson, Ulrika (2018). Polariserat förtroende för nyhetsrapporteringen om brottslighet och invandring. I Lars Truedson (red), *Fejk, filter, faktaresistens och fula troll*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Andersson, Ulrika (2021). Mediers samhällsvärde och oberoende spelar stor roll för förtroendet. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red), *Ingen anledning till oro(?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika (2022a). *I huvudet på sällananvändare*. Rapport 2022:2. Göteborg: Medier & Demokrati, Lindholmen Science Park.
- Andersson, Ulrika (2022b). *Oro för dold agenda skapar misstro mot journalistik*. Rapport 2022:3. Göteborg: Medier & Demokrati, Lindholmen Science Park.
- Andersson, Ulrika (2022c). *Svenska nyhetsvanor 2022*. Stockholm: Myndigheten för press, radio och tv.
- Andersson, Ulrika & Henrik Oscarsson (2020). (Parti-)politiserat institutionsförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red), *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika & Lennart Weibull (2018). Polariserat medieförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red), *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Arpan, Laura M. & Arthur A. Raney (2003). An experimental investigation of news source and the hostile media effect. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 80(2): 265–281.
- Asp, Kent & Johannes Bjerling (2014). *Mediekratin – mediernas makt i svenska val*. Stockholm: Ekerlids.
- Dir. 2018:51. Kommittédirektiv. Några frågor på tryck och yttrandefrihetsområde.

- Göteborgs universitet, SOM-institutet (1991). Den nationella SOM-undersökningen 1988. Svensk nationell datatjänst. Version 1.0. doi.org/10.5878/002377
- Göteborgs universitet, SOM-institutet (2011a). Den nationella SOM-undersökningen 1996. Svensk nationell datatjänst. Version 2.0. doi.org/10.5878/002352
- Göteborgs universitet, SOM-institutet (2011b). Den nationella SOM-undersökningen 1998. Svensk nationell datatjänst. Version 2.0. doi.org/10.5878/002350
- Hallin, Daniel & Paolo Mancini (2004). *Comparing media systems: three models of media and politics*. New York: Cambridge University Press.
- Internetstiftelsen i Sverige (2019). *Svenskarna och internet 2019*. Stockholm: IIS.
- Johansson, Bengt (2022). Är public service-medierna partiska? I Johannes Bjerling (red), *Public service – en svensk kunskapsöversikt*. Göteborg: Nordicom.
- Johansson, Bengt & Jesper Strömbäck (2019). *Kampen om mediebilden. Nyhetsjournalistik i valrörelsen 2018*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Kalmus, Veronika, Masso, Anu & Marju Lauristin (2013). Preferences in media use and perception of inter-generational differences among age groups in Estonia: a cultural approach to media generations. *Northern Lights: Film & Media Studies Yearbook*, 11(1): 15–34.
- Kristdemokraterna (2022). Public service. <https://kristdemokraterna.se/var-politik/politik-a-till-o/public-service> [Hämtad 2023-05-10]
- Kulturutskottets betänkande 2020/21:KrU3. Radio och tv i allmänhetens tjänst. Sveriges riksdag.
- Kulturutskottets betänkande 2022/23:KrU9. Frågor om public service och film. Sveriges riksdag.
- Lindeberg, Aura (2023). Digital strategies and third-party platforms: How Nordic public service media are reframing their audio strategies for the future. *Journal of Digital Media & Policy*.
- Oleskog Tryggvason, Per & Ulrika Andersson (2022). Svenska folkets uppfattningar om nyheternas vänster-högerplacering. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Proposition 2018/19:136. Ett modernt public service nära publiken – villkor 2020–2025.
- Ruggerio, Thomas E. (2000). Uses and Gratification Theory in the 21st Century. *Mass Communication and Society*, 3(1): 3–37.
- Saurwein, Florian, Eberwein, Tobias & Matthias Karmasin (2019). Public Service Media in Europe: Exploring the Relationship between Funding and Audience Performance. *Javnost - The Public*, 26(3): 291–308.
- SOU 1975:78. *Svensk press. Pressens funktioner i samhället*. Stockholm: Fritzes förlag.
- SOU 1995:37. *Vårt dagliga blad. Stöd till svensk dagspress*. Stockholm: Fritzes förlag.
- SOU 2020:45. *Ett ändamålsenligt skydd för tryck- och yttrandefriheten*. Stockholm: Elanders.

- Sundar, S. Shyam & Anthony M. Limperos (2013). Uses and Grats 2.0: New gratifications for new media. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 57(4): 504–525.
- Vallone, Robert P., Ross, Lee & Mark R. Lepper (1985). The hostile media phenomenon: biased perception and perceptions of media bias in coverage of the Beirut massacre. *Journal of personality and social psychology*, 49(3): 577–585.
- Volkmer, Ingrid (red, 2006). *News in Public Memory. An International Study of Media Memories Across Generations*. New York: Peter Lang.
- Weibull, Lennart (1983). *Svensk tidningsläsning*. Stockholm: Liber.
- Weibull, Lennart (1999). Vad menas med negativa nyheter? I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart & Ingela Wadbring (2020). *Det svenska medielandskapet. Traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens*. Lund: Studentlitteratur.

VARFÖR ÄR INTE ALLA PÅ BIBLIOTEKET?

JONAS SÖDERHOLM OCH
DAVID GUNNARSSON LORENTZEN

Sammanfattning

Biblioteken representerar en väletablerad samhällsinstitution som erbjuder en bredd av fysiska och digitala resurser till befolkningen. De är även viktiga som platser för möten, rekreation och arbete. Biblioteken har överlag ett brett stöd och allmänhetens förtroende men det är inte detsamma som att de faktiskt används. I detta kapitel tittar vi närmare på 10-årsperioden 2013–2022 för att undersöka om biblioteken har genomgått en återgång till 'normalläge' efter Covid-19-pandemin, i relation till ett längre pre-pandemiskt tidsperspektiv. Sammanfattningsvis går trenden i vissa avseenden (biblioteksbesök) fortsatt nedåt, i andra avseenden (förtroende) är bilden mer komplex. Utvecklingen belyser frågor om vad som är tillräckligt många biblioteksbesökare, hur starkt förtroende en offentlig institution kan förväntas ha, och om biblioteken egentligen är i kris.

Förväntningarna är höga på vad svenska bibliotek förväntas åstadkomma, både från huvudmannen och från oss som arbetar på eller med bibliotek. Biblioteken tillskrivs en nyckelroll i en stark demokrati (Kulturdepartementet, 2022) genom att vara en jämlik och tillgänglig resurs för alla (Vårheim, 2014) och axlar allt fler roller och kompetenser (Michnik, 2018) i strävan att åstadkomma detta. Med en sådan hög ambitionsnivå och dignande katalog av tjänster, resurser och kompetenser kommer också en viss fallhöjd. När bibliotekens arbete utvärderas uppmärksammas vanligtvis grupper som använder biblioteket mindre än andra grupper, baserat på exempelvis kön, ålder och utbildning. Att tillse att biblioteken kan användas på ett jämlikt sätt har stöd i det lagstadgade uppdraget att bibliotek ska vara tillgängliga för alla (SFS 2013:801). Dock tycks det finnas en negativitetsbias (jfr Lindgren m.fl., 2022) i att det är just grupperna som använder biblioteket lite som uppmärksammas istället för grupperna som använder biblioteket mycket. De som använder biblioteket mycket fungerar snarare som ett riktmärke och standard för strävan att få resten av befolkningen att använda biblioteket mer. Sådana relativistiska analyser undviker mer basala frågeställningar om vad som då är tillräckligt många biblioteksbesökare, om nu antal besökare är viktigt. Vad är lagom biblioteksanvändning? Frågan framstår som absurd och kan troligen inte besvaras, vilket är vår poäng. Det vi efterlyser är en mer nyanserad analys av biblioteksstatistik som

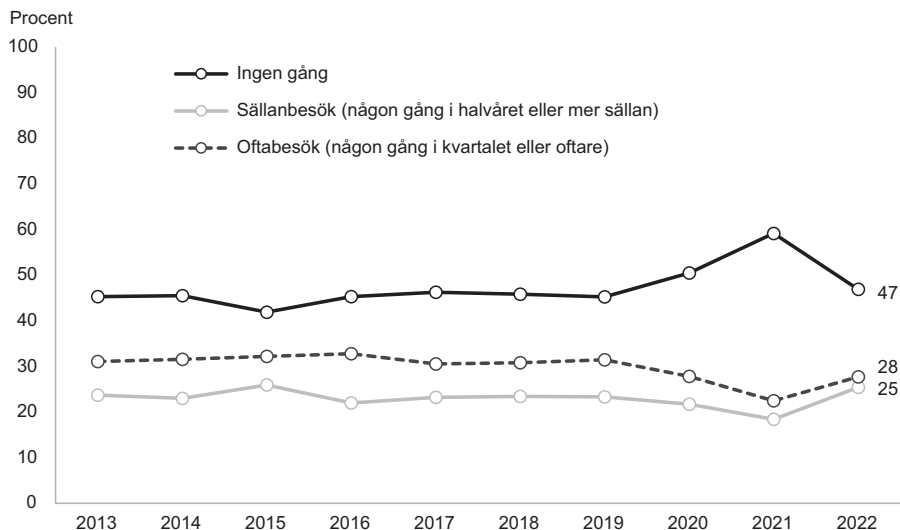
inte enbart ser till tomrum och luckor för att peka ut tillkortakommanden och förbättringsområden utan även uppmärksammar framgångar.

Vidare är det viktigt att sätta kvantifiering av biblioteksanvändning, så som antal besök, i relation till hur biblioteken uppfattas och vilket stöd de har. Somliga människor använder biblioteken ofta, andra använder dem mer sällan. Någon som använder biblioteket sällan kan fortfarande ha lika stort behov av att ha tillgång till god service och bra resurser från en av de få helt öppet och fritt tillgängliga tjänster som överhuvudtaget finns i samhället. Svenskarnas förtroende för biblioteken blir här en pusselbit i att förstå om biblioteken är relevanta för avnämarna och har deras stöd. Någon som använder biblioteket sällan eller inte alls på grund av att de inte är nöjda med tjänsten, skulle troligen inte heller ge den sitt förtroende. Förändringar i hur mycket bibliotek används behöver därför inte nödvändigtvis tolkas ensidigt positivt eller negativt, om det inte samtidigt speglas av ett motsvarande förändrat förtroende.

I detta kapitel analyseras svenskarnas biblioteksanvändning och biblioteksförtroende och hur dessa utvecklats på kort och medellång sikt med fokus på 10-årsperioden 2013–2022. Frågeställningarna som besvaras är om de trender vi tidigare sett gällande framförallt minskande besök men även förändringar i förtroende håller i sig, och vad det i så fall betyder för biblioteken.

Biblioteksbesök: kortsiktig återhämtning, långsiktig nedgång

Biblioteksbesöken har återhämtat sig någorlunda efter Covid-19-pandemin. År 2022 uppger 53 procent av de svarande att de besökt bibliotek någon gång under den senaste 12-månadersperioden, jämfört med 40 procent året innan (Söderholm, Ögland & Gunnarsson Lorentzen, 2022). Samtidigt är antal rapporterade besök fortfarande lägre än något annat år före pandemin vid en jämförelse av de senaste 10 åren 2013–2022 (figur 1). Det är särskilt tydligt när enbart ”oftabesökarna” jämförs, här definierade som de som uppgett att de besökt bibliotek någon gång i kvartalet eller oftare. 2022 var andelen oftabesökare 28 procent, att jämföra med 31–33 procent under åren före pandemin. 2022 är det år under 10-årsperioden 2013–2022 när oftabesökarna och sällanbesökarna (de som besökt bibliotek halvså ofta eller mer sällan) är närmast varandra, 28 respektive 25 procent. Före pandemin var andelen oftabesökare minst 6 procentenheter och som mest 11 procentenheter större än sällanbesökarna. Sammantaget är det alltså främst antalet rapporterade besök som minskat, snarare än att det skulle vara färre som besöker biblioteket alls även om de också ökat något.

Figur 1 Antal besök på bibliotek under året, 2013–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Besökt bibliotek'. Skalan är 7-gradig och går från 'Ingen gång' till 'Flera gånger i veckan'. Kurvan 'Oftabesök' utgörs av de som svarat att de besöker biblioteket flera gånger i veckan, någon gång i veckan, någon gång i månaden och någon gång i kvartalet. Kurvan "Sällanbesök" utgörs av de som svarat att de besökt biblioteket någon gång i halvåret och någon gång under de senaste 12 månaderna. Antal svarande 2022 är 3 448.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013–2022.

Minskningen av biblioteksbesök ligger i linje med vad som redan före pandemin rapporterades som en allmän nedgång i fysiska biblioteksbesök och som pågått under en längre tid (Eriksson & Michnik, 2018). Ser vi till hela 2000-talet är 2001 det år när störst andel svarande anger att de besökt bibliotek, 71 procent¹ (Höglund & Wahlström, 2008). Svenskarna har tydligt minskat sitt biblioteksbesökande.

Gällande vilka grupper som besöker biblioteket är fortsatt främst kvinnor, storstadsbor och högutbildade representerade bland oftabesökarna (tabell 1). Här ligger biblioteken alltjämt i linje med den traditionella uppfattningen av vilka som är de väletablerade kulturinstitutionernas flitigaste användare. Fördelningen är möjligen något annorlunda när det kommer till ålder där vi ser att den yngre gruppen av de svarande (16–49 år) besöker biblioteken oftare än den äldre gruppen (50–90 år). Detta torde naturligt hänga ihop med tid i livet för skola och studier med en högre grad av mer eller mindre tvingande behov av att besöka biblioteken. Om vi kunde urskilja mer fritidsorienterade rekreationsbesök skulle åldersfördelningen gissningsvis se annorlunda ut.

Tabell 1 Biblioteksbesökare efter ålder, kön, boendeområde och utbildningsnivå, 2022 (procent)

	Ingen gång	Minst någon gång i halvåret	Mer ofta	Antal svarande
Ålder				
16–29 år	36	29	34	444
30–49 år	39	30	32	972
50–64 år	52	28	20	903
65–90 år	54	19	28	1 129
Kön				
Kvinna	42	25	34	1 719
Man	52	26	21	1 649
Boende				
Ren landsbygd	54	24	21	492
Mindre tätort	51	23	26	662
Stad eller större tätort	45	27	29	1 652
Stockholm, Göteborg, Malmö	42	26	32	577
Utbildning				
Låg	68	17	16	470
Medellåg	55	26	19	968
Medelhög	46	26	28	794
Hög	32	29	40	1 147

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Besökt bibliotek'. Svarsskalan är 7-gradig med alternativen 'Ingen gång', 'Någon gång de senaste 12 månaderna', 'Någon gång i halvåret', 'Någon gång i kvartalet', 'Någon gång i månaden', 'Någon gång i veckan' samt 'Flera gånger i veckan'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013–2022.

Samtliga demografiska grupper har återvänt i någon utsträckning efter pandemin – andelen svarande på alternativet 'ingen gång' minskar således: i åldersgruppen 30–49 år är det 2022 14 procentenheter färre som svarar att de inte besökt biblioteket, i åldersgruppen 50–64 år 15 procentenheter färre. Kvinnor har återvänt i större utsträckning än män, boende på ren landsbygd har återvänt i större utsträckning (dock få svarande) än övriga boende, och lågutbildade har återvänt i mindre utsträckning än övriga utbildningsnivåer.

För andra året har vi även frågat i vilken utsträckning deltagarna gjort någon av tre specifika aktiviteter på bibliotek under perioden: använt studie-/arbetsplats, frågat bibliotekarie om hjälp, och tagit del av evenemang. Merparten av deltagarna svarar 'Ingen gång' även om denna andel minskat med 5 procentenheter på samtliga underfrågor (tabell 2), vilket bör ha sin förklaring i att samhället öppnat upp igen. Men det är alltså fortfarande en relativt liten andel som svarat att de gjort någon

av aktiviteterna alls under året. Det vanligaste är att fråga bibliotekarie om hjälp vilket en dryg fjärdedel, 27 procent, av de svarande gjort i någon utsträckning under året. Ovanligast är att ta del av evenemang vilket 13 procent anger att de gjort alls och bara 3 procent kvartalsvis eller oftare.

Tabell 2 Gjort aktiviteter på bibliotek, 2022 (procent)

	Använt studie-/ arbetsplats på bibliotek	Frågat bibliotekarie om hjälp	Tagit del av evenemang på bibliotek
Ingen gång	85 (-5)	73 (-5)	88 (-5)
Någon gång senaste året/halvåret	8 (+2)	18 (+5)	10 (+4)
Mer ofta	6 (+2)	9 (+1)	3 (+1)
Antal svar	1 615	1 625	1 610

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Använt studie-/arbetsplats på bibliotek, Frågat bibliotekarie om hjälp, Tagit del av evenemang på bibliotek'. Svarsskalan är 7-gradig med alternativen 'Ingen gång', 'Någon gång de senaste 12 månaderna', 'Någon gång i halvåret', 'Någon gång i kvartalet', 'Någon gång i månaden', 'Någon gång i veckan' samt 'Flera gånger i veckan'. Notera att den totala procentsumman som följd av avrundning blir 99 för "Använt studie-/arbetsplats på bibliotek" och 101 för "Tagit del av evenemang på bibliotek". Siffror inom parentes anger förändringen i procentenheter mellan 2021 och 2022.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Post-pandemieffekten är väntad och tydlig, i att en större andel gjort aktiviteter på biblioteket nu denna andra gång frågorna ställdes jämfört med 2021. Även om ökningarna i antal procentenheter inte är så stor är den relativa ökningen markant. Exempelvis har andelen svarande som anger att de tagit del av evenemang ökat med ungefär 60 procent.

Vi ställde också dessa resultat i relation till biblioteksbesök genom att filtrera ut de svarande som angett att de besökt bibliotek under året. 24 procent av biblioteksbesökarna hade angivit att de också hade använt studieplats/arbetsplats på bibliotek, 47 procent hade frågat bibliotekarie om hjälp och 20 procent hade någon gång tagit del av evenemang. Det är naturligtvis svårt att veta exakt vad deltagarna i enkäten gör för tolkning av de olika aktiviteterna. Har till exempel alla som svarar att de frågat bibliotekarie om hjälp verkligen ställt frågor vid alla de tillfällen de räknar med i sitt svar, eller räknar de med all form av interaktion med personal även där de inte nödvändigtvis ställt direkta frågor? Räknar de svarande med tidningshörnan eller inte när de svarar på frågan om studie-/arbetsplats? Det kan vi inte veta. Men slutsatsen som kan dras är ändå att de flesta biblioteksbesök

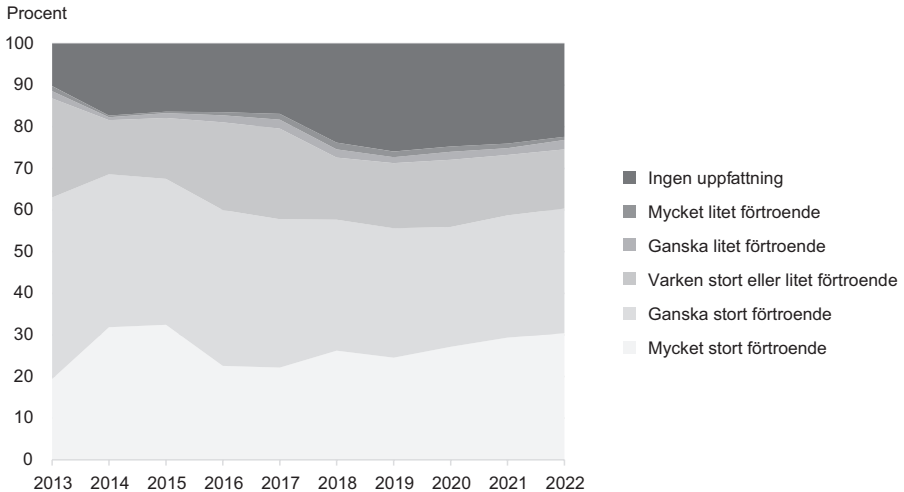
utgörs av en mer generell användning än att nyttja sådana resurser som specificeras i de tre frågorna. Samtidigt, om det stämmer att ändå en femtedel av besökarna någon gång under perioden deltagit i något slags evenemang, skulle det fortfarande kunna anses relativt högt. Att delta i riktade programaktiviteter som författarbesök, utställningar och högläsning fordrar intresse, intention och tid. Att mellan en femtedel till nära hälften av biblioteksbesökarna använder sådana faciliteter och resurser som specificeras i undersökningen kan tas som en fingervisning om att biblioteken lyckas ganska väl med att nå användarna med ett utbud som möter olika typer av behov.

Svängningar i biblioteksförtroendet men höglitarna hänger i

Vad gäller förtroende för bibliotek finns även här intressanta skeenden att jämföra mellan på kort och medellång sikt, även om utvecklingen som helhet inte är lika enkelriktad som när det gäller biblioteksbesök. Förtroendet för biblioteken är överlag stort, 60 procent av de svarande uppger att de har ganska eller mycket stort förtroende. Biblioteksförtroendet ser en återhämtning för tredje året i följd efter den nedgång som varade 2015–2019 i samband med flyktingkrisen 2015 och bland annat de diskussioner om oro på bibliotek som följde (Sundell & Haimi, 2019) vilket bland annat ledde till en ny lag om tillträdesförbud (SFS 2021:34).

Det intressanta är att det under 10-årsperioden skett en förskjutning i hur stort förtroende de som svarar positivt uppger. I år är det 30 procent som uppger mycket stort förtroende, vilket är högre än de flesta andra år och bidrar till att beskriva en uppåtgående trend av 'höglitare' (jfr. Holmberg & Rothstein, 2022). Andelen som uppger ganska stort förtroende har däremot förändrats ännu något mer och i negativ riktning. När de olika förtroendenivåerna läggs på varandra i ett stackat diagram (figur 2) blir därför helheten tydligare: andelen som uppgivit någon grad av stort förtroende har minskat något under tioårsperioden som helhet.

På kort sikt ser vi alltså att förtroendet för biblioteken stiger tredje året i följd. Det tycks som att biblioteken haft alltså gott stöd från allmänheten både under pågående pandemi och i dess efterspel. Den lilla andel svarande som uppger litet förtroende har legat på ungefär samma nivå. Den andel som minskat är istället de neutrala svaren, framförallt det icke-positionerande "ingen uppfattning".

Figur 2 Förtroende för biblioteken, 2013–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken'. Svarsalternativen är 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende' samt 'Ingen uppfattning'. Antal svarande 2022 är 1 724.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013–2022.

Ett sätt att studera hur förtroendet fördelar sig på skalan litet–stort är att beräkna *förtroendebalansen* (tabell 3). Detta mått utgår från summan av de andelar som svarar positivt minus de andelar som svarar negativt. Det *symmetriska* balansmåt- tet inkluderar enbart de fyra svarsalternativ som positioneras i en riktning med antingen stort eller litet förtroende. För 2022 är den symmetriska förtroendeba- lansen således 57 (30+30–2–1). Motsvarande förtroendebalans för andra exempel på offentlig verksamhet är Folkhälsomyndigheten med 53 procent och sjukvården med 48 procent.

Förtroendebalansen har gått i vågor. Den gick ner i mitten av 10-årsperioden och har nu återhämtat sig delvis. Detta beror nästan helt på pendlingar i hur stor andel av svarande som uttrycker ett ganska eller mycket stort förtroende. Det är spännande, och såklart positivt för biblioteken, att det är fortsatt få som explicit uttrycker ett *långt* förtroende. En kritisk vinkel på frågan (och som diskuterats tidigare i Söderholm, Ögland & Gunnarsson Lorentzen, 2021), är att användarna troligen inte är i beroendeställning till bibliotek på samma sätt som till många andra offentliga institutioner, och därmed inte heller exponerade mot en risk att uppleva sitt förtroende sviket. Avsaknaden av långt förtroende indikerar också att allmänheten verkligen uppfattar biblioteket som neutralt, eller tillräckligt neutralt. Bibliotek är visserligen återkommande föremål för diskussion och granskning

gällande ideologiska och värderingsmässiga frågor. Några exempel är debatten om utgallring av Tintin (Peruzzi, 2012), uppståndelsen kring en extremistisk programgäst på Hornstulls bibliotek (Oscarsson, 2018), och den vetenskapliga diskussionen om aktivism och politiserad ideologi på bibliotek (Sundeen & Blomgren, 2020; Aghed, 2022). Men om denna typ av kontroverser verkligen hade stor spridning och varaktigt fäste i allmänhetens biblioteksbild, borde förtroendet vi ser i denna studie vara mer splittrat mellan högt och lågt förtroende med färre icke ställningstagande svar. Istället tycks det vara så att de som berörs alls av biblioteket berörs övervägande positivt.

Tabell 3 Förtroende för bibliotek, 2013–2022 (procent, balansmått)

	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort eller litet	Ganska litet	Mycket litet	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar	Förtroende-balans
2013	19	44	24	2	1	10	100	1 669	+60
2014	32	37	13	1	0	17	100	1 714	+68
2015	32	35	15	1	0	16	100	1 684	+66
2016	23	37	21	2	1	17	100	1 624	+57
2017	22	36	22	2	1	17	100	1 783	+55
2018	26	31	15	2	2	24	100	1 737	+53
2019	25	31	16	1	1	26	100	1 618	+54
2020	27	29	16	2	1	25	100	1 819	+53
2021	29	29	14	2	1	24	100	1 519	+55
2022	30	30	14	2	1	22	100	1 724	+57

Kommentar: Frågan lyder 'Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken'. Svarsalternativen är 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende' samt 'Ingen uppfattning'. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Balansmättet baseras på svarande som uppgett att de har en uppfattning och visar andelen med mycket eller ganska stort förtroende minus andelen med ganska eller mycket litet förtroende. Not: som följd av avrundning blir procentsummorna inte 100 på fyra rader.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013–2022.

När förtroendet fördelas utifrån biblioteksbesök är det som väntat de som använder biblioteket mest som också uttrycker högst förtroende (tabell 4). Bland de som inte besöker biblioteket alls är det 41 procent som uttrycker ett stort förtroende och 39 procent som inte har någon uppfattning. Värt att notera att bland icke-besökarna är det fortfarande bara 4 procent som uttrycker ett litet förtroende. De stora rörelserna beroende på biblioteksbesök är istället mellan ingen uppfattning och stort förtroende. En försiktig tolkning är att uteblivna biblioteksbesök inte primärt verkar vara en följd av bristande förtroende. Förändringarna sedan förra året

är små, 1–3 procentenheters minskning i andelen ganska/mycket stort förtroende och liten ökning på de övriga.

Tabell 4 Förtroende utifrån hur ofta biblioteket har besökts under perioden, 2022 (procent)

	Ganska/ mycket litet förtroende	Varken eller	Ganska/ mycket stort förtroende	Ingen uppfattning	Antal svar
Ingen gång	4	16	41	39	793
Minst en gång i halvåret	3	15	72	10	450
Mer ofta	2	11	83	4	440

Kommentar: Frågan om biblioteksbesök lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Besökt bibliotek'. Svarsskalan är 7-gradig med alternativen 'Ingen gång', 'Någon gång de senaste 12 månaderna', 'Någon gång i halvåret', 'Någon gång i kvartalet', 'Någon gång i månaden', 'Någon gång i veckan' samt 'Flera gånger i veckan'. Frågan om förtroende lyder 'Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende' samt 'Ingen uppfattning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

När förtroende analyseras utifrån demografi (tabell 5) är det heller inga dramatiska förändringar jämfört med föregående år, 2021. Vi ser ett litet minskat förtroende i åldern 16–29 år, litet ökat förtroende i åldern 30–49 år. Den största enskilda förändringen (i procentenheter) är i lågutbildadgruppen där ingen uppfattning minskat med 10 procentenheter, bland de som svarat. I lågutbildadgruppen är det alltså betydligt större andel som uttrycker någon grad av förtroende i år; en ökning som dock sprids jämnt över svarsalternativen och gruppens förtroendebalans är oförändrad. Över samtliga demografiska grupper i de olika kategorierna är gruppen lågutbildade de med störst spridning och jämnast fördelning mellan svarsalternativen. I utbildningskategorin återfinns även motsatsen, alltså den demografiska gruppen med minst och ojämna spridning: de högutbildade, med högst andel av alla svarande som uppgett högt förtroende och med lägst andel av alla på övriga alternativ. Utbildning är således den mest utslagsgivande demografiska variabeln, både för förtroendets storlek och homogenisering.

Vi kan också notera betydligt större andel svarande med medelhög utbildningsnivå denna gång, med något mindre andel som svarar ingen uppfattning och något större andel på övriga svarsalternativ. Avslutningsvis har det skett vissa intressanta förändringar beroende på boendeort, framförallt ökande skillnader mellan småstad och storstad. Det stora förtroendet har ändrats från 56 procent till 50 procent i mindre tätort, och från 65 procent till 73 procent i Stockholm, Göteborg och

Malmö. Det skiljer alltså nu 23 procentenheter i det höga förtroendet mellan mindre tätort och de tre största städerna, ett glapp som växt med 13 procentenheter sedan föregående år.

Tabell 5 Förtroende efter ålder, kön, boendeområde och utbildningsnivå, 2022 (procent)

	Ganska/ mycket litet förtroende	Varken eller	Ganska/ mycket stort förtroende	Ingen uppfattning	Antal svar
Ålder					
16–29 år	4	19	63	14	232
30–49 år	2	14	71	13	486
50–64 år	3	14	56	27	453
65–90 år	4	13	53	30	553
Kön					
Kvinna	2	14	66	18	885
Man	4	14	55	27	835
Boende					
Ren landsbygd	3	13	56	27	272
Mindre tätort	4	18	50	27	311
Stad eller större tätort	3	14	62	21	826
Stockholm, Göteborg, Malmö	3	10	73	15	280
Utbildning					
Låg	7	17	37	39	231
Medellåg	3	16	52	28	294
Medelhög	3	16	61	20	712
Hög	1	9	77	12	252

Kommentar: Frågan lyder 'Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken' med svarsalternativen 'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', 'Ganska litet förtroende', 'Mycket litet förtroende' samt 'Ingen uppfattning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Är det bibliotekskris i Sverige?

Sett till trenderna i de årliga nationella SOM-undersökningarna kan vi inte påstå att biblioteken befinner sig i mer kris än vanligt. Buschmann (2015) talar rentav om en *kriskultur* och att det inom bibliotekaryrket "pågått ett nästan konstant utpekande och utnämmande av kriser av en eller annan sort under drygt femtio år" (s. 6, förf. översätn.). Men är det ändå faktiskt på väg utför när det kommer till våra svenska bibliotek? Vad gäller besök på de fysiska biblioteken, ja, de minskar fortsatt. Det alltjämt stora förtroendet talar dock för ett bibehållet stöd som nu

även överlevt en pandemi. Och biblioteken gör omfattande arbete online som inte täcks av studiens frågor. Det kanske mest intressanta på kort sikt de kommande åren är vad som händer med allmänhetens förhållande till biblioteken i ljuset av allmän ekonomisk nedgång och i synnerhet hushållens försämrade ekonomi. I kristider minskar hushållen sitt spenderande på lyxkonsumtion och icke-nödvändiga utgifter (Koos, 2017) vilket kan göra plånboksvänliga alternativ som offentliga kulturinstitutioner mer attraktiva.

Förändringar i samhällets och hushållens ekonomi ställer två frågor på sin spets. För det första, om minskad biblioteksanvändning under 2000-talet delvis kan haft sin förklaring i hushållens (tills nyligen) stärkta ekonomi, blir tankeprocessen mer komplex när det gäller hur vi ska värdera biblioteksstatistik. Biblioteken har alltid haft en viktig roll som resurs för utsatta grupper och ska fortsätta ha det. Det preciseras redan i Bibliotekslagen (SFS 2013:801) vikten av att biblioteken arbetar med prioriterade grupper som personer med annat modersmål än svenska och personer med funktionsnedsättning. Bibliotekslagen berör inte äldre uttryckligen men de berörs ändå indirekt genom ökad risk för åldersrelaterade sjukdomar och sådana funktionsnedsättningar de kan medföra. Människor som tillhör dessa grupper påverkas ofta hårt av en försämrad hushållsekonomi. Biblioteken ska sträva efter att nå dessa grupper och i den bemärkelsen är varje biblioteksbesök en framgång. Samtidigt kan en del av biblioteksstatistiken alltså i någon mån representera ett samhälleligt misslyckande ur ett större perspektiv. Det går att tänka sig att åtminstone en del av biblioteksbesökarna, en del av tiden, hellre hade gjort något annat än att gå till "bibblan" om de haft möjlighet.

För det andra, i svårare tider döms statens och myndigheternas fördelning av resurser hårdare i allmänhetens ögon. Användningen av skattemedel är alltid ett ämne som engagerar. Frågan om privatisering av bibliotek var uppe för några år sedan (för en sammanfattning, se *Biblioteksbladet*, 2018) och biblioteksdrift på entreprenad finns redan på några håll. Det är inte självklart att bibliotek i den form de oftast drivs och finansieras idag kommer ha fortsatt brett, folkligt stöd. Offentliga kultursatsningar kritiserar ofta av allmänheten för att spendera skattemedel på sådant som skulle kunna gå till andra ändamål såsom vård och skola. Samtidigt ligger bibliotekens verksamhet genom sitt uppdrag i många avseenden nära välfärdstjänster som just vård och skola.

Att biblioteksbesök minskat på medellång sikt, och att förtroendet i vissa avseenden fluktuerar, är såklart viktigt att bevaka men baserat på de data vi kan se i den här typen av studie verkar det inte vara tal om någon eskalerande kris eller starkt negativ trend. Det är relativt små förändringar av fortsatt höga nivåer. Även om inte alla går till biblioteket – vilket aldrig varit fallet – använder ändå en stor andel av svenskarna biblioteken på olika sätt, mer eller mindre regelbundet. Vissa grupper mer än andra, enligt bekanta mönster kopplat till bland annat utbildning och kön. De senaste decennierna har tillgången till information och kultur till låg kostnad på internet ökat långt mer än vad biblioteksanvändandet minskat. Svenskarnas

vanor och attityder pekar på att biblioteken är allttjämt välanvända och relevanta även om det ska bli intressant att fortsatt följa upp effekter av kanske framförallt ekonomin under kommande år.

Not

- ¹ Intressant är att 2001 också var året då andelen som angav att de använt internet korsade kurvan för biblioteksbesök, på 71 procent-nivån. Det är sällan man som forskare kan uttala sig tvärsäkert om framtiden. Men vi vågar nog sja att kurvorna för biblioteksbesök och internetanvändning mötts för första och sista gången.

Referenser

- Aghed, Jonas (2018). Den som sa det han var det. En kritisk blick på Johan Sundeens och Roger Blomgrens ”Offentliga bibliotek som arena för aktivism”. *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift*, 25(1): 125–135.
- Buschman, John (2015). Librarianship and the arc of crisis: The road to institutionalized cultural neoliberalism. *Media Tropes*, 5(2): 1–18.
- Biblioteksbladet* (2018). Sammanfattning av privatiseringsdebatten. Svensk Biblioteksförning. 14 november 2018. <https://www.biblioteksbladet.se/nyheter/folkbibliotek/sammanfattning-av-privatiseringsdebatten/>
- Eriksson, Catarina & Katarina Michnik (2018). Biblioteket på samhälleberget. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red), *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2022). Den svenska tilliten fortsatt hög – men sjunker i utsatta grupper. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Höglund, Lars & Eva Wahlström (2008). Biblioteken – kontinuitet eller nya trender? I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Skilda världar: tretioåttio kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Koos, Sebastian (2017). Crises and consumption. I Margit Keller, Bente Halkier, Terhi-Anna Wilska & Monica Truninger (red), *Routledge Handbook on Consumption*. Abingdon: Routledge.
- Kulturdepartementet (2022). Strategi för ett starkt biblioteksväsende: 2022–2025. Regeringskansliet.
- Lindgren, Elina, Lindholm, Torun, Vliegthart, Rens, Boomgaarden, Hajo G., Damstra, Alyt, Strömbäck, Jesper & Yariv Tsfati (2022). Trusting the facts: The role of framing, news media as a (trusted) source, and opinion resonance for perceived truth in statistical statements. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 1–24.

- Michnik, Katarina (2018). *Samhällets allt-i-allo?: om folkbibliotekens sociala legitimitet*. Doktorsavhandling. Borås: Högskolan i Borås.
- Oscarsson, Stina (2018). ”Jag tänkte: samtal som detta kan förhindra krig”. *Svenska Dagbladet*, 9 december 2018. <https://www.svd.se/a/qlnpyE/jag-tankte-samtal-som-detta-kan-forhindra-krig>
- Peruzzi, Britt (2012). Var tionde bibliotek gömmer undan Tintin i Kongo. *Aftonbladet*, 4 oktober 2012. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/L0W17V/var-tionde-bibliotek-gommer-undan-tintin-i-kongo>
- SFS 2013:801. Bibliotekslag. Kulturdepartementet.
- SFS 2021:34. Lag om tillträdesförbud till butiker, badanläggningar och bibliotek. Justitiedepartementet L5.
- Sundeen, Johan & Roger Blomgren (2020). Offentliga bibliotek som arena för aktivism: en fallstudie av vänsterpolitisk biblioteksideologi på 1970- och 2010-talen. *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift*, 23(2): 159–179.
- Sundell, Joachim & Elina Haimi (2019). Larmet från bibliotekarierna: Våld och social oro – droghandel sker öppet. *SVT Nyheter*, 24 september 2019. <https://www.svt.se/kultur/larmet-fran-biblioteken-vald-och-social-oro-okar-droghandel-sker-oppet>
- Söderholm, Jonas, Ögland, Malin & David Gunnarsson Lorentzen (2021). Biblioteken fortsatt starka trots kristid. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red), *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Söderholm, Jonas, Ögland, Malin & David Gunnarsson Lorentzen (2022). Färrerbesök, ökat förtroende. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköna nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Vårheim, Andreas (2014). Trust in libraries and trust in most people: Social capital creation in the public library. *The Library Quarterly*, 84(3): 258–277.

BOKLÄSNING BLAND UNGA VUXNA FORTSATT STARK TREND

ELISA TATTERSALL WALLIN, TOBIAS CARLSSON
OCH DAVID GUNNARSSON LORENTZEN

Sammanfattning

Det här kapitlet handlar om bokläsning i Sverige under 2022, och hjälper oss följa hur läsvanor förändras över tid. Vi kan bland annat se att andelen som säger att de läst någon bok under året ligger på den lägsta nivån sedan mätningen började 1995. Framför allt verkar män ha minskat sin läsning av tryckta böcker. Ljudböcker är det enda bokformat som ökat i användning under 2022. Samtidigt ser vi att unga vuxna 16–29 år fortsätter visa stort intresse för läsning efter sin markanta ökning i tryckt bokläsning från föregående år. I den yngsta åldersgruppen har det nu även skett en betydande ökning av ljudboksläsning. När det gäller hur läsare får tag på sina böcker, kan vi bland annat se en ökning av personer som köpte tryckta böcker via fysisk bokhandel, även om siffrorna inte är tillbaka på samma nivå som tiden före pandemin. I kapitlet resonerar vi kring 2022 års statistik och vad förändringar i läsvanor kan bero på.

Hösten 2022 kommer för många svenskar att förknippas med återgången till det nya normala efter två år av anpassningar och restriktioner kopplat till Covid-19-pandemin. I våra tidigare analyser av allmänhetens läsning har vi rapporterat om förändringar i läsvanor under pandemi-åren samt i hur läsare införskaffat böcker när det varit svårt att besöka bibliotek och fysisk bokhandel (Tattersall Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2022; Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2021). Det här kapitlet baseras på enkätsvar insamlade hösten 2022, vilket betyder att vi nu kan följa på vilka sätt läsvanorna har utvecklats i samband med återgången till ett samhälle mer i normalläge.

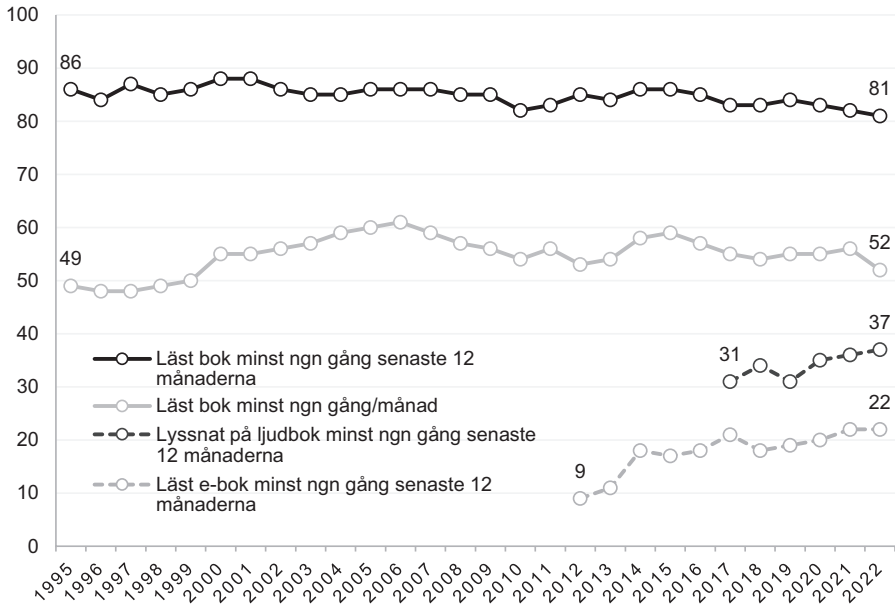
I ett bokkapitel från 2022 resonerade vi kring huruvida bokrelaterat innehåll på plattformarna TikTok och Youtube kan ha inspirerat fler unga vuxna till läsning (Tattersall Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2022). Det var också i samband med pandemin som hashtaggen #BookTok slog igenom på TikTok (Martens, Balling & Higgason, 2022). Exempel på bokrelaterat innehåll på plattformarna är videoklipp med boktips, bokrecensioner och läsdagböcker där skaparna filmar medan de läser (Merga, 2021). Det har också uppstått en trend att skapa innehåll om böcker baserat på populära hashtaggar på TikTok (Martens, Balling &

Higgason, 2022). Det har under det senaste året blivit alltmer tydligt att ”BookTok” och ”BookTube” nu är betydelsefulla komponenter på bokmarknaden. Att tittare inspireras av boktipsen de ser på de olika plattformarna har noterats av både förlag, bokförsäljare och bibliotekarier (Krupke, 2022; Lindstedt, 2023; Martens, Balling & Higgason, 2022). Numer syns särskilda BookTok-hyllor i bokhandeln och på biblioteken och BookTok kategorier återfinns också online hos nätbokhandel och prenumerationstjänster för digitala böcker. Dessutom används plattformarna i sin tur av bibliotekarier för att nå ut till en yngre målgrupp låntagare, för att visa att de populära böckerna även finns att låna på deras lokala bibliotek (Olsson, 2022). TikTok och YouTube hjälper inte bara läsare att hitta nya titlar att läsa, det verkar också inspirera fler unga till läsning i allmänhet. Huruvida trenden med ökad andel unga vuxna som hittar till läsning består även i år är något vi följer upp i det här kapitlet.

Den lägsta noteringen av läsning hittills – men ljudböcker ökar

Allmänhetens bokläsning har mätts i den årliga nationella SOM-undersökningen sedan 1995. I den senaste mätningen från 2022 uppgav 81 procent att de läst någon bok minst någon gång under det senaste året (figur 1). Även om det endast rör sig om en minskning med en procentenhet jämfört med 2021, en förändring som inte är statistiskt signifikant, så är det den lägsta noteringen sedan mätserien påbörjades. De senaste 28 åren har andelen som läst bok någon gång per år rört sig mellan 82 och 86 procent, med upp och nedgångar under olika perioder.

Samtidigt som bokläsning i allmänhet verkar ha gått ner något, fortsätter lyssnande på ljudböcker att öka. Från 2017 när frågan om ljudböcker ställdes för första gången och fram till 2022 har andelen som angett att de under de senaste 12 månaderna har läst någon ljudbok ökat från 31 till 37 procent. Läsningen av ljudböcker har ökat bland både kvinnor och män. År 2021 uppgav 21 procent av kvinnorna och 18 procent av männen att de hade läst någon ljudbok under det senaste året, vilket ska jämföras med resultaten från 2022 då 23 procent av kvinnorna och 20 procent av männen har läst någon ljudbok. För båda grupperna handlar det om en ökning med två procentenheter (se tabell 1). I övrigt har andelen män som läser tryckta böcker minskat med två procentenheter mellan 2021 och 2022, från 72 till 70 procent.

Figur 1 Bokläsning i Sverige, 1995–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' följt av alternativen 'Läst någon bok'; 'Läst e-bok' och 'Lyssnat på ljudbok'. År 2022 är antalet svar för läst bok 10 004, för läst e-bok 3 437 och för lyssnat på ljudbok 1 729.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2022.

Tabell 1 Läst tryckt bok, ljudbok respektive e-bok under de senaste 12 månaderna, 2022 (procent)

	Tryckt bok		Ljudbok		E-bok	
	Ingen gång	Någon gång	Ingen gång	Någon gång	Ingen gång	Någon gång
Samtliga	23	77	63	37	78	22
Kvinna	17	83	58	42	77	23
Man	30	70	67	33	80	20

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' följt av alternativen 'Läst tryckt bok'; 'Läst e-bok' och 'Lyssnat på ljudbok'. Skalan är 7-gradig från 'Ingen gång' till 'Flera gånger per vecka'. Könssambandet för tryckt bok är signifikant på nivån 0,01 enligt ett Chi²-test. (Chi²: 47,916), ljudbok (Chi²: 15,708) och e-bok (Chi²: 9,759). Totalt antal svar per bokform är 1 727, 3 429 och 1 726.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

E-boken ligger kvar på samma nivå som 2021, med 22 procent som uppger att de läst i det formatet. Dessförinnan hade läsningen ökat något varje år mellan 2018 och 2021. Längre fram i kapitlet resonerar vi kring varför e-boken verkar ha nått en platå utan att ännu ha fått sitt stora genombrott i Sverige. Faktum kvarstår ändå att e-boken är det bokformat som verkar tilltala män och kvinnor i jämnare utsträckning, jämfört med tryckta böcker och e-böcker.

Läsning av ljudböcker ökar mest hos unga

När vi tittar närmare på andelen som uppger att de har läst böcker minst någon gång per månad framgår det att läsning av tryckt bok har minskat med en procentenhet mellan 2021 och 2022 (tabell 2). Vi kan också se att läsning av ljudbok har gått upp en procentenhet från 9 till 10 procent, samt att andelen som uppger att de läser för barn har ökat två procentenheter, från 27 till 29 procent. Läsning av e-bok ligger kvar på samma nivå som 2021.

I tabell 2 går att utläsa hur läsning i olika format ser ut bland kvinnor och män, i olika utbildnings- och åldersgrupper samt bland boende inom olika områden. Till den här frågan kan de svarande ange att de läst flera olika format, de behöver alltså inte bara välja det format de läser i mest. Det är möjligt att människor som läser mycket exempelvis läser både tryckt böcker och lyssnar på ljudböcker. I prenumerationstjänsters och bibliotekens mobilappar där man kan lyssna på ljudböcker kan man oftast också läsa e-böcker. Det är därför möjligt för app-användarna att variera sin läsning av de två digitala bokformaten enligt eget önskemål, men resultaten från undersökningen visar att läsning av ljudbok är mer populärt än att läsa e-böcker.

Andelen män som läser tryckt bok varje månad har minskat med fyra procentenheter sedan 2021, från 40 till 36 procent. Det är en förhållandevis stor förändring som innebär att gruppen bokläsande män (tryckt bok) har minskat med 10 procent på bara ett år. Det vore rimligt att tro att nedgången kompenseras av ökad läsning i andra bokformat. Men det verkar inte ha skett någon förflyttning från tryckt bok till ljudbok eller e-bok bland de män som läser ofta. Kanske är det så att det nu är en nedgång i andelen män som läser ofta som vi börjar se? Jämför vi män och kvinnors läsning ser vi att 56 procent av kvinnorna har angett att de läst tryckt bok varje månad, vilket är en skillnad på 20 procentenheter mellan könen. Det skiljer också tio procentenheter mellan andelen män (15 procent) och andelen kvinnor (25 procent) som lyssnar på ljudböcker varje månad. Som vi tidigare nämnt är e-böcker det bokformat där skillnaden mellan könen är som minst, med endast tre procentenheter fler kvinnor än män som har läst e-böcker minst någon gång i månaden under det senaste året.

Tabell 2 Andel som läst böcker i olika format någon gång per månad eller oftare i olika grupper, 2022 (procent)

	Tryckt bok	Ljudbok	E-bok	Läst för barn, alla hushåll
Samtliga	46	20	10	29
Kön				
Kvinna	56	25	11	34
Man	36	15	8	22
Utbildningsnivå				
Låg	38	9	4	12
Medellåg	38	18	6	24
Medelhög	45	22	10	26
Hög	58	25	15	41
Ålder				
16–29	50	27	16	17
30–49	45	25	12	56
50–64	40	23	8	22
65–90	51	11	6	15
Boende				
Ren landsbygd	40	23	7	27
Mindre tätort	40	15	7	28
Stad eller större tätort	47	20	10	28
Stockholm, Göteborg, Malmö	54	20	14	30
Antal svarande	1 730	1 729	3 437	1 732

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' med alternativen 'Läst tryckt bok', 'Lyssnat på ljudbok', 'Läst e-bok' samt 'Läst högt ur bok/tidning för något barn'. Tabellen redogör för andelen som minst någon gång i månaden har gjort de omfrågade aktiviteterna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

I åldersgruppen 16–29 kan vi se att andelen som läser ljudbok har ökat med sex procentenheter sedan 2021, från 21 till 27 procent. Samtidigt har läsning av tryckt bok under samma period minskat med en procentenhet, även om den stora ökningen från 2021 trots det ser ut att hålla i sig. Mellan 2020 och 2021 kunde vi nämligen se att andelen unga som läste någon tryckt bok varje månad ökade med sju procentenheter, från 44 till 51 procent, vilket är en stor ökning (Tattersall Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2022). Att fler unga vuxna nu också har hittat till ljudböcker skulle kunna bero på att de som började läsa tryckta böcker oftare under 2021 även vill hitta tid för läsning vid andra stunder i vardagen, där ljudboken erbjuder möjligheter att läsa böcker medan man exempelvis

pendlar, motionerar eller gör hushållssysslor (Tattersall Wallin, 2022b). Jämför vi samtliga åldersgrupper i tabell 2 går det att se att gruppen unga vuxna uppvisar störst andel läsare av ljudböcker och e-böcker per månad, det är också den grupp där det finns näst störst andel läsare av tryckta böcker varje månad. Det är endast i åldersgruppen 65–90 en högre andel läser tryckta böcker varje månad, med en procentenhet fler än bland de unga. Den stora ökningen av andelen unga som läser ofta är anmärkningsvärt, med tanke på det senaste årtiondets oroade diskussioner i samhällsdebatten om unga och minskad läsning. Många satsningar har gjorts från skola, bibliotek och andra myndigheter för att få unga att läsa mer. Nu är det i stället bland övriga vuxna, och då framför allt bland männen, som andelen ofta-läsare verkar minska.

Men vilka unga är det som läser? En ny rapport från myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (Thornström & Sevedag, 2023) visar att under 2022 var det fler utrikes födda unga vuxna i åldern 15–25 år som läst böcker samt besökt bibliotek, jämfört med unga som är inrikes födda. Bland de som är födda i Sverige är det däremot vanligare att lyssna på ljudböcker och poddar. Rapporten belyser också att det är fler unga i socioekonomiskt utsatta områden som läser och lånar tryckta böcker på bibliotek, jämfört med de som bor i områden med högre socioekonomi (Thornström & Sevedag, 2023). Detta visar på vikten av tillgång till bibliotek, både folk- och skolbibliotek, som gör att alla gratis kan få tillgång till böcker som de vill läsa.

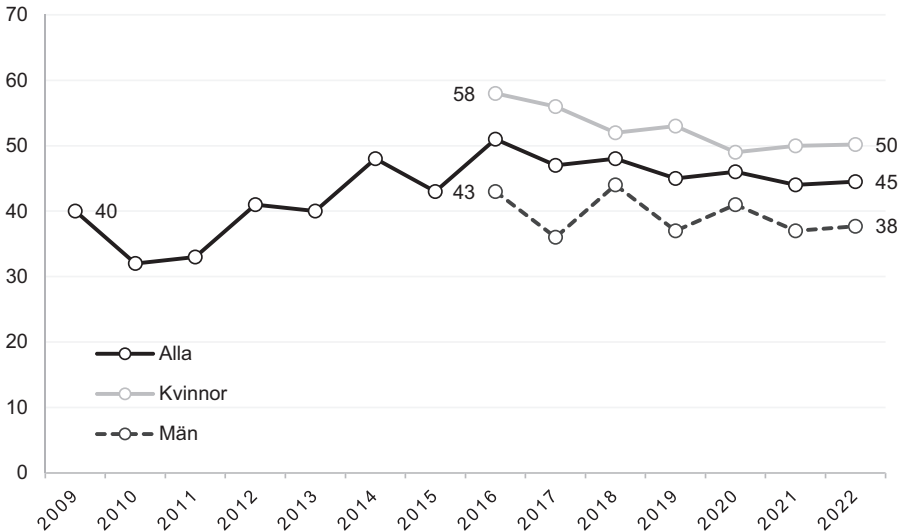
Högläsning för barn

En annan faktor som är betydelsefull för att väcka ungas läsintresse är högläsning. Både tabell 2 och figur 2 visar hur stor andel av svarspersonerna i den nationella SOM-undersökningen som uppger att de läser högt för barn, men med något olika parametrar. Tabell 2 visar läsning för barn minst någon gång per månad i samtliga hushåll, medan figur 2 visar högläsning för barn minst någon gång per vecka bland personer som bor i ett hushåll med barn. Bland 30–49-åringar är det en högre andel som uppger att de läst högt för barn varje månad än som uppger att de själva har läst någon bok, oavsett format. Det är en ökning med sex procentenheter sedan föregående års undersökning, med 50 procent i åldersgruppen som angav att de läste högt för barn under 2021, och 56 procent under 2022. Detta visar även att det finns personer i åldersgruppen som prioriterar högläsning för barn i sin närhet mer än läsning för egen förströelse eller utbildning. Kanske finns det inte tid för båda i en vardag som återgått mer till det normala. Den egna läsningen i åldersgruppen har minskat någon eller några procentenheter i samtliga format från 2021 till 2022.

När vi tittar närmare på hushåll där det bor barn, ser vi att det har skett en liten ökning av andelen som uppger att de läst högt för barn varje vecka, från 44 procent 2021 till 45 procent 2022. Bland män som bor i hushåll med barn uppger

38 procent att de har läst högt för barn varje vecka, vilket är en uppgång med en procentenhet sedan 2021 års undersökning. Det är en av få kategorier där mäns läsning ökat under 2022, även om förändringen inte är statistiskt signifikant. Bland kvinnor har andelen som läser högt för barn varje vecka minskat mellan 2016 till 2020, men nu har tappet planat ut och ligger på samma nivå som året före.

Figur 2 Andel som läst högt för ett barn minst en gång i veckan i hushåll med barn, 2009–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Läst högt ur bok/tidning för något barn'. Endast svarande från hushåll med barn är med i statistiken. Antal svarande 2022 var 564.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009–2022.

Olika sätt att få tag på böcker

I detta avsnitt tittar vi på var svenskarna får tag på sina böcker. När det kommer till tryckt bok är det vanligast att låna eller få ett exemplar av familj, vänner eller bekanta. 55 procent av de svarande anger detta alternativ. Därefter införskaffas tryckta böcker via fysisk bokhandel (54 procent anger detta), nätbokhandel (47 procent) och sedan via biblioteket (36 procent), dagligvaruhandel (27 procent) samt kollegor och arbetskamrater (21 procent). Andra sätt att få tag på tryckt bok som anges är via bokklubb samt digital prenumerationstjänst. Precis som vi nämnt tidigare år så är det inte möjligt att läsa eller köpa tryckta böcker via prenumerationstjänster för digitala böcker, så det är troligt att en del svaranden anger detta när de menar en bokklubb i mer traditionell bemärkelse.

Motsvarande siffror kring hur svenskarna fick tag på sina böcker 2021 är liknande, men då kunde vi se små förändringar från åren dessförinnan, troligtvis kopplat till pandemin, där något färre skaffade tryckt bok via fysisk bokhandel och dagligvaruhandel. Intressant är att se att siffrorna för bibliotek sjönk under 2021 till 36 procent från en ovanligt hög siffra på 40 procent 2020 (Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2021). Om vi går tillbaka till 2019 var siffran för bibliotek och tryckt bok 37 procent (Wallin, Pierce & Gunnarsson Lorentzen, 2020).

Tabell 3 Andel som använder olika tillvägagångssätt för att införskaffa böcker, 2022 (procent)

	Tryckt bok	Ljudbok	E-bok
Via bibliotek	36	5	5
Via digital prenumerationstjänst	3	19	6
Via bokklubb	7	2	1
Köpt i fysisk bokhandel	54	1	1
Köpt via nätbokhandel	47	3	5
Köpt i dagligvaruhandeln	27	0	0
Lånat/fått från familj/vänner/bekanta	55	1	0
Lånat/fått av kollegor/arbetsplatsen	21	1	1

Kommentar: Frågan lyder 'Om du har införskaffat böcker under de senaste 12 månaderna, hur har du då fått tag på dem? Ange alla alternativ som stämmer in på dig.' Antal svarande var 1 216.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

När det kommer till ljudbok är det vanligast att få tillgång till detta format via digital prenumerationstjänst och via biblioteket. Det tycks under 2022 ha skett en ökning av personer som väljer att lyssna på ljudbok via digital prenumerationstjänst. År 2020 införskaffade fem procent ljudbok via bibliotek och 16 procent via digital prenumerationstjänst (Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2021). 2021 var motsvarande siffror sex procent respektive 17 procent (Tattersall Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2022). 2022 års siffror är, enligt tabell 3, fem procent respektive 19 procent. Det är en stadig ökning i popularitet för de digitala prenumerationstjänsterna, möjligen på bekostnad av användningen av bibliotekens motsvarande tjänster. Som vi nämnt tidigare är det apparna som finns tillgängliga via biblioteken oftast enklare än de som finns via de digitala prenumerationstjänsterna (Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2021). Det kan finnas ekonomiska orsaker som gör att de kommersiella tjänsterna kan ha en mer utvecklad app och användarcentrerad design. Även om bibliotekens tjänster är gratis för användarna så kan det vara så att de som lyssnar mycket på ljudböcker tycker att det är värt att betala en prenumérationsavgift varje månad för att ha tillgång till en app som

upplevs som mer användarvänlig. I en studie av kommersiella ljudboksappar fann Tattersall Wallin (2022a) att användarna uppskattar lättanvända funktioner för att kunna ställa in en sovtimer, byta spår eller kapitel, justera hastigheten samt spola fram och tillbaka. För köpstarka läsare spelar troligtvis skillnaden inte någon stor roll, däremot kan det drabba de som inte har den ekonomiska möjligheten att betala prenumerationsavgiften och som därför får använda en tjänst som inte är lika användarvänlig. Det är en av de större skillnaderna mellan att få tag på digitala böcker jämfört med tryckta böcker på bibliotek.

Den svenska e-boken, en fågel utan vingar?

E-boken har i Sverige varit ett alternativ till tryckta böcker sedan i början av 00-talet (Bergström & Höglund, 2013: 358). Det skulle dröja några år innan e-boken slog igenom brett – 2010 ökade e-bokens popularitet kraftigt världen över (Bergström m.fl., 2017: 14). Mellan 2010 och 2011 sågs en kraftig ökning av antalet utlånade e-böcker på de svenska biblioteken, utlåningen ökade med 85 procent till 1,2 miljoner lån, vilket motsvarade cirka 2 procent av den totala utlåningen (Bergström & Höglund, 2013: 358). Emedan e-boken alltså har slagit igenom på bred front internationellt, särskilt i den engelsktalande delen av världen, tycks den svenska marknaden fortfarande domineras i hög grad av den tryckta boken. En av flera anledningar som pekats ut är att förändring kan ta tid i ett mindre språkområde, där marknaden är begränsad och där bibliotekens utlån av e-böcker får ett relativt stort genomslag, något som resonerats om av Bergström med kollegor (2017).

Under 2021 kunde vi se att andelen som införskaffade böcker digitalt via bibliotek ökade något (Tattersall Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2022). Året dessförinnan, 2020, var siffrorna för ljudbok och e-bok fem procent respektive sex procent (Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2021). Under 2021 ökade andelen svarande som införskaffat dessa typer av böcker till sex procent för ljudbok och åtta procent för e-bok (Tattersall Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2022). I ljuset av 2022 års siffror verkar detta ha varit en pandemieffekt, där digitala böcker var lättare att få tag på hemifrån jämfört med tryckta. Under 2022 är siffrorna för respektive alternativ fem procent (se tabell 3). Det är alltså en minskning främst för e-boken där folkbiblioteken tappat användare motsvarande tre procentenheter. Utlån av e-bok är därmed tillbaka på en lägre nivå och vi kan konstatera att e-boken, trots sitt flexibla format, inte tycks lyfta bland de svenska läsarna. Siffrorna är liknande när det gäller införskaffande av e-bok från digitala prenumerationstjänster. Här är tappet två procentenheter. I stället ökar ljudbokens popularitet. Det går också att köpa e-böcker via nätbokhandeln. Ofta presenteras e-boken som ett alternativ till den tryckta boken, med ett något lägre pris. 2022 svarade fem procent att de skaffat sin e-bok via nätbokhandel. Motsvarande siffra för 2021 var sex procent (Tattersall Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2022).

Vad är det då som gör att e-boken inte slår igenom på bredare front i Sverige? Förändringar har skett de senaste åren som skulle kunna förbättra e-bokens ställning framöver. I förordet till rapporten *Fritt eller gratis?* (2013), utgiven av Svenska Förläggareföreningen, beskrevs tre hinder för e-boken. Ett av dessa hinder var att skatten på tryckta böcker och e-böcker inte var samma. Detta ändrades strax innan pandemin – från och med den 1 juli 2019 sänktes mervärdesskatten för e-publikationer från 25 procent till sex procent (Finansutskottets betänkande 2018/19:FiU36). Kanske var det också en anledning till att läsning av e-böcker ökade något under 2020 och 2021?

Ett annat problem som rapporten identifierade var att folkbibliotekens utlåning av e-böcker var allt för stor och genom sin dominerande ställning gjorde det svårare för andra aktörer att sälja e-böcker (Svenska Förläggareföreningen, 2013). Vid tiden för rapportens publicerande var folkbiblioteken den främsta källan till införskaffande av e-böcker. För de som endast ville läsa en titel en gång så kan det ha känts mer logiskt att låna en e-bok gratis från folkbiblioteket, jämfört med att betala för att äga en digital fil. En e-bok, till skillnad från en tryckt bok, går ju inte att ställa i bokhyllan när den är färdigläst. Folkbiblioteken gjorde också ett stort grundarbete för e-boken, då man informerade och lärde ut hur e-boken fungerade och hur man skulle gå till väga för att till exempel skaffa sig ett användarkonto hos Adobe, ett krav för att kunna läsa e-böcker med kopieringsskydd (Wallin, 2019). Utlåningen av e-böcker ökade med 42 procent mellan 2012 och 2013 (Bergström & Höglund, 2014: 241). I ljuset av detta kan man förstå den oro som uttrycks i rapporten. Det var innan dagens mobilappar slog igenom – kommersiella digitala tjänster som är mer utvecklade och som erbjuder både ljudboksläsning och e-boksläsning. Således torde e-boken ändå ha en mer attraktiv plattform för försäljning, alltså via prenumerationstjänst. Trots detta kan vi de senaste åren inte se något större ökning i läsning av e-bok.

I tabell 3 kan vi i siffrorna utläsa att det framför allt finns tre tillvägagångssätt för att skaffa e-böcker – via bibliotek, prenumerationstjänst och via nätbokhandel. Det tycks vara lite mer populärt att skaffa sin e-bok via prenumerationstjänst. Det är relativt jämn fördelning mellan de tre tillvägagångssätten och har så varit de senaste tre åren (Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2021; Tattersall Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen, 2022), men andelen som skaffar e-bok via prenumerationstjänst är en procentenhet högre. Innebär det att folkbibliotekens utlån av e-böcker numera utgör ett mindre hot mot e-bokens försäljning? Kan det ha att göra med bibliotekens mindre utvecklade appar, som vi skrev om ovan, samt att de som redan prenumererar för att lyssna på ljudbok samtidigt enkelt får tillgång till en katalog med e-böcker i samma användarvänliga app? En faktor som spelar roll för bibliotekens möjlighet att låna ut är ekonomiska förutsättningar. Biblioteken kan begränsa antalet lån per vecka och även ange tak för hur dyra varje lån får vara. Effekten av detta blir att beståndet av e-böcker kan skilja sig mellan olika kommuner. Ett äldre bestånd kan göra det mindre attraktivt att använda bibliotekets appar. Innan 2014 fanns inte den här begränsningen för

biblioteken, då kostade varje lån 20 SEK, oavsett om det var en nyare eller äldre titel (Wallin, 2019).

Det tredje problemet som pekas ut i rapporten rör frågan om upphovsrätt. Enligt Svenska Förläggarföreningen är ljudboken och e-boken särskilt utsatta för piratkopiering (Svenska Förläggarföreningen, 2013). E-böcker distribueras många gånger som datafiler, som till sin natur är enkla att kopiera och sprida via datanätverk som internet. Distribution och försäljning av ljudböcker och e-böcker i slutna system som till exempel appar, torde vara en lösning till en del av den här problematiken. Materialen laddas inte ned till användarens hårddisk eller mobiltelefon, utan läses och lyssnas på direkt i appen (Tattersall Wallin, 2022b). Nedladdning av e-bok efter köp hos Adlibris sker i appen Adlibris Letto, som liksom Amazon Kindle, kan ses som ett slutet system – medan andra e-böcker laddas ned och öppnas i en generell app för e-pub filer. DRM (Digital Rights Management), som nämndes tidigare i texten, är ytterligare en lösning som kan förhindra otillåten kopiering och spridning av e-publikationer, ett exempel på det är Adobe där till exempel lånade e-böcker öppnas i programmet Adobe Digital Editions. För att e-boken ska öppnas måste alltså låntagaren registrera sig hos Adobe.

Om man jämför med en traditionell tryckt bok kan det upplevas som relativt krångligt att införskaffa en e-bok. Det krävs en investering i form av läsplatta eller surfplatta för bekvämt läsande i en fätölj. Läsupplevelsen är beroende av läsplattans kvalitet och användbarhet. För många kan läsplattan uppfattas som ytterligare ett system som man ska lära sig att behärska, som ska synkas, uppdateras och laddas. Kanske är tveksamheten att skaffa en läsplatta högre hos den äldre publiken, som utgör en stor andel av de som läser ofta och mycket. Läsning kan också ses som något man ägnar sig åt för att komma undan skärmar, notiser och annan stress som den digitala tidsåldern för med sig. En tryckt bok eller en berättande röst i hörlurarna kan vara ett sätt slappna av efter många timmar av arbete framför en datorskärm. Den tryckta boken kan utgöra en bjärt kontrast mot ändlöst skrollande i sociala medier, den tar plats i det fysiska rummet och indikerar omedelbart och exakt hur långt man kommit i läsandet. Likaså ger ljudboken en möjlighet för den lyssnande läsaren att vila ögonen från skärmar och samtidigt göra andra, mindre tankekrävande aktiviteter.

Kanske är det så att e-boken för närvarande ofta fungerar som ett digitalt komplement till den fysiska boken, och därför inte kommer öka så mycket mer. Eller, är den svenska marknaden fortfarande bara lite efter? Väntar den stora e-boksrevolutionen runt hörnet? Det återstår att se framöver.

Vuxna läsare på glid, men hoppet lever för de unga

I början av kapitlet reflekterade vi över att det här var den första nationella SOM-undersökningen på över två år som mätt beteenden i en post-pandemisk tid. Analyserar vi resultaten från 2022 så ser vi att det finns tecken på att människor

har ändrat sina vanor i takt med att samhället öppnat upp. Exempelvis köper fler personer böcker i fysisk bokhandel igen, något som minskade under pandemin av förklarliga skäl. Samtidigt ser vi att inköp av böcker via nätbokhandel som ökade under pandemin ligger kvar på ungefär samma nivå som under de senaste åren. Den stora ljudboksboomen som startade före pandemin har fortsatt öka. Allt fler personer lyssnar på ljudböcker, och det skulle kunna vara en effekt av att fler personer nu spenderar mer tid utanför hemmet än under pandemin. Ljudboken passar som bekant bra i situationer när lyssnaren är på språng, och kanske pendlar till jobb och skola igen. Men ljudboken ökade också under pandemin, vilket vi då undrade om det berodde på att personer behövde sällskap medan de arbetade och studerade hemifrån. Till skillnad från pandemi-åren så verkar färre personer låna ljudböcker och e-böcker via bibliotek, och i stället ökar användningen via de kommersiella prenumerationstjänsterna.

Jämför vi läsning av tryckta böcker varje månad 2019 med 2022 så är det en tydlig nedåttrend, kvinnorna har gått från 65 procent till 56 procent och männen från 44 till 38 procent. Tittar vi också på läsning av tryckta böcker varje månad bland olika utbildningsnivåer har andelen läsare minskat stadigt i samtliga utbildningsgrupper, förutom i den med låg utbildning. Likaså har läsningen av tryckta böcker på månadsbasis gått ner i samtliga ålderskategorier under pandemiåren, förutom bland de unga vuxna.

Den stora positiva trenden de senaste två åren uppvisas av de unga vuxna 16–29 år. Som vi rapporterat om ökade de sin läsning av tryckta böcker varje månad kraftigt under 2021, och trenden håller nu i sig, dock med en minskning på en procentenhet till 2022, vilket inte behöver vara statistiskt signifikant. Samtidigt har andelen unga vuxna som lyssnar på ljudböcker varje månad ökat med sex procentenheter enligt 2022 års undersökning. Det är den åldersgrupp som läser mest ljudböcker och e-böcker per månad, med marginal. Dessutom finns det bara en åldersgrupp där det finns fler personer som läser tryckta böcker varje månad (65–90 år), och där skiljer det bara en procentenhet. Att andelen ljudboksanvändare bland unga vuxna ökat markant under 2022 kan ha att göra med återgången till det normala, som nämnts ovan. De som under pandemin började läsa mer tryckta böcker kanske även hittat till ljudböcker för att hinna med läsning i en vardag som börjar bli mer som vanligt igen. Ungas ökade intresse för läsning verkar onekligen vara en trend som kommer bestå under den överskådliga framtiden. Det betyder dock inte att läsfrämjande insatser mot unga inte längre behövs, eller att andelen unga läsare inte kan sjunka igen. Alla trender förändras ju förr eller senare. Nya aktiviteter och förströelser kan lätt ta över. Det som är på modet på TikTok idag kan vara ute imorgon.

Att läsning minskar över lag i övriga grupper, väcker frågan om samhället behöver satsa på mer läsfrämjande insatser mot vuxna samt särskilt mot män. Och kanske är det så att samhällsdebatten om läsning behöver bli mer nyanserad, och inte bara handla om att unga inte läser. För det gör många av dem uppenbarligen.

Referenser

- Bergström, Annika, Höglund, Lars, Maceviciute, Elena, Nilsson, Skans Kersti, Wallin, Birgitta, & Thomas D. Wilson (2017). *Books on Screen*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika & Lars Höglund (2013). Tidiga läsare av e-böcker. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika & Lars Höglund (2014). E-boken: möjligheter och hinder. I Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Finansutskottets betänkande 2018/19:FiU36. Extra ändringsbudget för 2019 – Sänkt moms på e-publikationer samt ändrad användning av vissa anslag. <https://data.riksdagen.se/fil/5575D949-9DE4-42E6-BBFB-2D509CCBAC77>
- Krupke, Linda (2022). Tiktok-trenden får fler unga att låna böcker på biblioteken. *SVT nyheter*, 30 augusti 2022. <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/blekinge/booktok-slar-igenom-pa-biblioteken-fler-unga-lanar-bocker>
- Lindstedt, Moa (2023). Booktok-effekten: Svenskar köper mer utländska böcker. *SVT nyheter*, 28 februari 2023. <https://www.svt.se/kultur/utlandska-bocker-saljer-bättre-i-sverige>
- Martens, Marianne, Balling, Gitte & Kristen A. Higgason (2022). BookTok-MadeMeReadIt: young adult reading communities across an international, sociotechnical landscape. *Information and Learning Science*, 123(11/12): 705–722. <https://doi.org/10.1108/ILS-07-2022-0086>
- Merga, Margaret K. (2021). How can Booktok on TikTik inform readers' advisory services for young people? *Library and Information Science Research*, 43(2): 1–10.
- Nyberg, Pia Janné, Strömbäck, Per, Rosén, Jan, Lindbäck, Sara & Anders Nilsson (2013). *Fritt eller gratis? Den digitala bokens framtid*. Stockholm: Svenska Förläggareföreningen.
- Olsson, Helena (2022). *Spexar folkbibliotekarien? En kartläggning av digital litteraturförmedling på TikTok*. Masteruppsats. Borås: Högskolan i Borås.
- Svenska Förläggareföreningen (2013). *Fritt eller gratis? Den digitala bokens framtid*. Svenska Förläggareföreningen. <https://forlaggare.se/wp-content/uploads/2022/01/Fritt-eller-gratis.pdf>
- Tattersall Wallin, Elisa, Carlsson, Tobias & David Gunnarsson Lorentzen (2022). Läsning av tryckta böcker ökar bland unga. I Ulrika Andersson, Henric Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Tattersall Wallin, Elisa (2022a). Audiobook apps: exploring reading practices and technical affordances in the player features. *Information Research*, 27(4). <https://doi.org/10.47989/irpaper943>

- Tattersall Wallin, Elisa (2022b). *Sound reading: Exploring and conceptualizing audiobook practices among young adults*. Borås: Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås.
- Thornström, Emma & Vanessa Sevedag (2023). *En fördjupad bild av ungas fritid*. Ung idag 2023:2. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF). <https://www.mucf.se/publikationer/en-fordjupad-bild-av-ungas-fritid>
- Wallin, Birgitta, Carlsson, Tobias & David Gunnarsson Lorentzen (2021). Ljudboken tar nya tag – populär både via bibliotek och prenumerationstjänst. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red), *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Wallin, Birgitta, Pierce, Rachel & Davids Gunnarsson Lorentzen (2020). Digitala böcker populära hos unga. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red), *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Wallin, Birgitta (2019). *Selling and lending e-books: Changes in the Swedish literary field*. Borås: Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås.

DE OKÄNDA

JULIA BERGQUIST OCH SEBASTIAN LUNDMARK

Sammanfattning

I dagens media och populärkultur finns en uppsjö av TV-program, dokumentärer, tidningsspalter och poddar om det paranormala. I tidningar går det dagligen att läsa horoskop som förtäljer framtiden och i program som *Det okända* får vi följa personer som besöker hemsökta hus och samtalar med döda. Med resultat från 2022 års nationella SOM-undersökning visar detta kapitel att – för en betydande andel av den svenska befolkningen – ter sig paranormala föreställningar inte enbart vara underhållning. Var tredje av de tillfrågade svarade exempelvis att det finns personer som kan uppfatta saker med ett sjätte sinne medan cirka en av fem svarade att det finns de som kan samtala med döda, minnas tidigare liv eller förutspå framtiden med hjälp av exempelvis tarotkort. Omkring var sjätte person svarade att det finns människor som genom horoskop kan förutspå andras framtid eller som kan bota sjukdomar genom energier från sina händer.

Paranormala förmågor – som att veta, förstå, eller påverka saker och skeenden utan att ta hjälp av logisk slutledningsförmåga och utan att använda de fem fysiska sinnen (syn, hörsel, lukt, smak och känsel) – har länge haft en självklar plats i den svenska populärkulturen. Under 1990-talet hjälpte sierskan Saida inringande och brevskrivande tittare i SVT:s *Café Luleå* att hitta sina borttappade föremål, och i mer nutida TV-serier, som Kristallenbelönade *Spökjakt* och nyligen nedlagda *Det okända*, besöker medium platser som påstås vara hemsökta och samtalar med döda. I Sveriges Radios *Creepypodden* kan lyssnare skicka in berättelser om sina paranormala upplevelser. Likaså har astrologi och horoskop en tydlig plats i de svenska medierna med återkommande spalter och kolumner i kvällstidningar (där horoskopet inte sällan presenteras någonstans i närheten av väderprognosen) och i veckopress.

Men jakten på det okända sker inte bara inom populärkulturen. Även inom den psykologiska vetenskapen forskas det på människors förmåga att göra det, till synes, omöjliga. Sådan forskning har stundtals bjudits in i vetenskapens finrum, exempelvis genom Bems (2011) artikel ”Feeling the future”, publicerad i psykologins kanske finaste tidskrift *Journal of Personality and Social Psychology*. I sin artikel presenterade Bem data som stödde hypotesen om människors förmåga att förutspå skeenden. Studien visade att studiedeltagarna på förhand kunde avgöra bakom vilket av två skynken på en datorskärm som en erotisk bild dolde sig, redan innan platsen för

bilden hade slumpats fram (ett fenomen som ibland kallas *extrasensorisk perception*). Ett annat exempel från kvantfysikens närområde var Radin med kollegors studie (2012) som presenterade data som stödde hypotesen att laserstrålar kunde påverkas av mänsklig tankekraft och observation. Det bör dock noteras att fynd som dessa oftast tappar sitt stöd när mer rigorösa vetenskapliga metoder tillämpas (Kekecs m.fl., 2023; Walleczek & von Stillfried, 2019).

Trots populärkulturens och i viss mån forskningens intresse för människans paranormala förmågor har relativt litet fokus lagts på huruvida den svenska befolkningen faktiskt tror på människors förmåga att utan ingrepp från de fem fysiska sinnena eller logisk slutledning förutspå framtiden, flytta objekt, bota sjukdomar, eller samtala med döda. I detta kapitel om de okända ämnar vi därför undersöka just denna fråga. Till vår hjälp har vi resultat från 2022 års nationella SOM-undersökning där ett urval av svenska befolkningen ombads att ta ställning till huruvida det idag finns eller inte finns personer som kan (1) *förutspå framtiden genom tarotkort, runor, eller liknande hjälpmedel*, (2) *samtala med döda personer*, (3) *förutspå en persons framtid genom att tolka stjärnors rörelser (ex. horoskop)*, (4) *minnas vad som hänt i tidigare liv*, (5) *överföra energier från sina händer för att bota sjukdomar* och (6) *uppfatta saker genom ett sjätte sinne som de andra sinnena inte kan*. Genom dessa frågor ämnar vi öka kunskapen om vad den svenska befolkningen tror om gränserna kring mänskliga förmågor.

Tidigare forskning om uppfattningar om paranormala förmågor

När tidigare litteratur diskuterat paranormala föreställningar har det ofta gjorts inom ramen för vad som benämns som ”nyandliga rörelser” vilka traditionellt har förknippats med pseudovetenskap och alternativa livsåskådningar (exempelvis New Age) (Tideliuss, 2020; Brodin m.fl., 2003). Till exempel, föreslog Sjödin (1995) att det svenska intresset för det paranormala växt fram ur det religiösa vakuum som uppstod efter att traditionella religioner förlorat mark till förmån för en ökad individualisering och sekularisering. Inom New Age-rörelsen har denna typ av individualism inte sällan gestaltat sig i form av konsumtion av produkter eller genom inträdesbiljetter till exempelvis healing-seminarier (Brodin, 2003).

En annan aspekt av tron på det paranormala har kopplats till meningsskapande och känslan av kontroll i en alltmer accelererande och ombytlig omvärld (Fiorito, Abeyta & Routledge, 2021). Aarnio och Lindeman (2007) framhöll exempelvis att det i västvärlden gått att se ett positivt men kurvlinjärt samband mellan paranormala föreställningar och religiositet, åtminstone bland den ”breda mitten” som varken beskrev sig som skeptiker eller som strikt religiösa. Resultaten visade att tron på det paranormala ökade med graden av religiositet – men bara fram till en viss punkt – varpå sambandet vände och gick i en negativ riktning. I en studie baserad på självrekryterade respondenter i USA, Storbritannien och Japan

rapporterade Majima med kollegor (2022) att västerländska respondenter som präglades av en hög grad av analytiskt tänkande var mindre benägna att tro på det paranormala medan det hos de japanska respondenterna däremot inte fanns något sådant samband. Forskarnas slutsats blev därför att kulturella skillnader mellan västerländska och österländska kulturer styrde vad som predicerade paranormala uppfattningar (Majima m.fl., 2022).

Clobert och Saroglou (2015) i sin tur rapporterade att i västländer samvarierade tron på det paranormala och religiositet ofta med en högre grad av misstro mot vetenskap. Orsaken bakom sambandet beskrevs vara att religion och tillit till vetenskap i väst sågs som två ömsesidigt uteslutande kategorier, där religion anseddes ha en annan syn på intuition, rationalitet och logik än vad vetenskapen hade. I östländer hittades dock inget sådant samband. Clobert och Saroglous (2015) fynd öppnar upp diskussionen om huruvida synen på paranormala föreställningar respektive på vetenskap i själva verket kan vara kulturellt betingad. En annan studie av Clobert med kollegor (2015) fann att en öppenhet inför paranormala föreställningar gick att koppla till en ökad misstro mot medicinsk sjukvård, vilken resulterade att människor istället letade efter alternativa medicinska metoder som låg mer i linje med de egna individuella livsåskådningarna och värderingarna.

Aarnio och Lindeman (2007) rapporterade att demografiska faktorer generellt sett inte visat sig vara särskilt användbara när det kommer till att predicera människors tro på paranormala föreställningar, med undantag för att kvinnor var mer sannolika att omfamna paranormala uppfattningar än män. Även Irwin (2009) var inne på samma tema i sin återgivning av ett antal studier där kvinnor i högre utsträckning trodde på paranormala fenomen som astrologi, hemsökelse, healing och vidskepelse, medan män oftare visade sig tro på förekomsten av sådant som UFO:n, utomjordingar och *"Bigfoot"*.

Internationellt har det funnits enstaka studier som påvisat att alienerade, marginaliserade konservativa och proteströstande väljare tenderade att uppbära mer paranormala uppfattningar än andra väljargrupper (se Irwin, 2009). Några sådana fynd har, till de här författarnas vetskap, än så länge inte gjorts i Sverige. Forskning har dock visat att det längre tillbaka fanns en koppling mellan religiositet och partival, en koppling som mer och mer försvunnit under de senaste decennierna (Hagevi, 2018). Istället har religiösa väljare i Sverige i allt lägre utsträckning valt att rösta i linje med partier som traditionellt har företrätt deras värderingar (Dalton, 2013; Oscarsson & Holmberg, 2013). Då tidigare studier har visat ett positivt samband mellan religiositet och paranormala uppfattningar och religiositet i sin tur har funnits påverka väljarbeteende, ställer vi oss frågan om partival och proteströstning samvarierar med att tro på paranormala förmågor även i Sverige. Utöver demografiska faktorer kommer vi i det här kapitlet därför också att titta närmare på relationen mellan tro på paranormala förmågor, tro på Gud, och partival.

Svenska undersökningar om allmänhetens tro på det paranormala

Även om studier av den svenska befolkningens uppfattningar om det paranormala är relativt få, har fenomenet studerats. En jämförande undersökning med data från sex olika tvärsnittsstudier genomförda mellan 2008 och 2017 i totalt 95 länder fann exempelvis att omkring nio procent av den svenska befolkningen år 2017 uppgav att de trodde på det onda ögat och att vissa människor kan använda besvärjelser och förbannelser för att skada andra (något som i detta fall benämndes som "tro på häxkonst") (Gershman, 2022). Att omkring en tiondel av den svenska befolkningen trodde på häxkonst kan vid första anblick låta som en hög siffra. Men ställt i kontrast till det totala världsgenomsnittet på 43 procent stod dock svenskarna ut som ett av det minst häxkonsttroende folket. Det finns samtidigt skäl att påpeka att definitionen av "häxkonst" så som begreppet användes i Gershmans studie (2022) sannolikt skiljer sig betydligt mellan olika länder och kulturer (se Clobert & Saroglou, 2015; Majima m.fl., 2022). Exempelvis verkar häxkonst i en svensk kontext oftare vara förknippad med termer som kvinnlig frigörelse, fertilitet och individualistisk andlighet (se Nilsson, 2023).

När föreningen Vetenskap och Folkbildning (VoF)¹ i en undersökning från 2021 intervjuade 2 500 medlemmar i Kantars webbpanel om konspirationsteorier, ras-ideologiska uppfattningar samt religiositet och tro på paranormala fenomen, uppgav 27 procent av de svarande att de trodde på 'paranormala fenomen, dvs övernaturliga händelser som inte kan förklaras av vetenskapen'. I en tidigare studie från 2015 i Demoskops webbpanel instämde 37 procent på en liknande fråga (Vetenskap och Folkbildning, 2015, 2021). Även den nationella SOM-undersökningen har inkluderat frågor som i viss mån berört det paranormala området. I 2002 och 2004 års undersökning fick respondenterna uppge i vilken utsträckning de uppfattade olika ämnesområden som vetenskapliga, däribland parapsykologi och astrologi. Svarsskalan var femgradig med ytterpunkterna 'Inte alls vetenskapligt' respektive 'I högsta grad vetenskapligt'. Resultaten visade att en majoritet inte betraktade parapsykologi och astrologi som vetenskapliga ämnen (Vetenskap & Allmänhet, 2003, 2005).²

Att mäta allmänhetens tro på paranormala fenomen

Som beskrivits ovan har internationella studier av parapsykologi och paranormala föreställningar oftast fokuserat på trosuppfattningar och nyandliga rörelser. I linje med detta menar Laycock (2014) att paranormala föreställningar numera utgör en empirisk verklighet som framtida forskning inom religionssociologi behöver förhålla sig till. Att endast studera religion i termer av människor som tror på Gud innebär att en betydande del av befolkningen riskerar att exkluderas och att bilden av det religiösa landskapet således blir inkomplett eftersom personer som exempelvis uppger sig tro på paranormala fenomen som spöken och andar inte

ingår i underlaget. Samtidigt råder det oenighet i forskarvärlden om hur begreppet paranormalt bör förstås och om paranormala uppfattningar i själva verket bör studeras som ett fristående ämne fritt från den teologiska disciplinen. Tidelius (2020) föreslog därför en definition som lyfte fram både ett vetenskapligt och ett narrativt perspektiv. Det paranormala kan enligt Tidelius definition förklaras dels utifrån dess relation till konventionell vetenskap, dels utifrån människors narrativa positionering för eller mot institutionaliserad, "mainstream" vetenskap och religion. I detta kapitel anförs studier av det paranormala mer i linje med Tidelius (2020) än med Laycock (2014).

Frågorna om paranormala förmågor i den nationella SOM-undersökningen 2022 distanserar sig från mätning av specifika filosofiska övertygelser, religiositet eller rörelseinriktning (såsom New Age) och fokuserar istället på förväntningar på var gränsen för mänskliga förmågor går. Perspektivet i enkätfrågorna vänder sig alltså bort från de rörelser som ofta utgjort grunden till tidigare forskning i förhoppning om att på så sätt bredda synsättet till att även omfatta de vars tro på paranormala förmågor inte nödvändigtvis kan kopplas till ett bredare nyandligt sammanhang. Enkätfrågorna ämnade även förflytta fokus från potentiellt stigmatiserande uttryck av paranormala fenomen såsom vidskepelse, konspirationsteorier, och pseudo-vetenskap. Frågorna undvek därför ord som endast respondenter som är insatta i vissa livsåskådningar förstår, såsom "telekinesis", "extrasensorisk perception", och "healing". I stället frågades det om faktiska förmågor som om det "går det att överföra energi från händerna för att bota sjukdomar".

Internationella studier av uppfattningar av det paranormala har ofta tillämpat en skala som kallas Paranormal Belief Scale (PBS) (i original presenterad i Tobacyk & Milford, 1983; reviderad i Tobacyk, 2004). I PBS ombeds respondenter ta ställning till 26 påståenden³ på en numrerad sjugradigskala där 1 betyder helt oense, 4 osäker och 7 helt enig. En liknande skala användes i VoFs undersökning från 2021. Bland påståendena i PBS återfinns paranormala förmågor som att "horoskop kan korrekt förutse en persons framtid" och "det är möjligt att kommunicera med de döda," men även sådant som tron på häxkrafter ("svart magi finns på riktigt"), vidskepelse ("förstör du en spegel kommer du drabbas av otur"), tro på vissa typer av varelser ("Snömannen i Tibet existerar") samt traditionella religiösa trosuppfattningar ("jag tror på Gud").

Men, svarsalternativ som "osäker" placerat i mitten av PBS riskerar dock att leda till en överskattning av personer som tror på paranormala förmågor genom att locka personer som vill uttrycka en slags försiktig eller förnuftig skepticism till vad som är vetenskapligt bevisbart.

Sådana skalor riskerar även att artificiellt överskatta andelen med paranormala uppfattningar genom det, sedan 1950-talet väletablerade enkätmetodologiska fenomenet eftergivenhetsskevhets (på engelska: acquiescence bias) (Lelkes & Weiss, 2015; Pasek & Krosnick, 2010). Eftergivenhetsskevhets är människors benägenhet att hålla med om ett påstående nästan oavsett vad påståendet råkar vara. Enkät-

metodologisk forskning har visat att frågor och svarsalternativ likt de i PBS och VoF allt som oftast överskattar andelen medhållande respondenter och ger mindre valida svar jämfört andra frågeformer (Lelkes & Weiss, 2015; Pasek & Krosnick, 2010).

För att undvika sådan skevhet och minska risken att locka ödmjuka skeptiker till mitten av en skala, presenterades våra frågor med endast två svarsalternativ: *'Finns idag'* och *'Finns inte idag'*, avseende om det finns personer som besitter en specifik paranormal förmåga. Svarsalternativen valdes även utifrån att enkätmetod-forskning visat att ord på svarsalternativen var kognitivt lättare för respondenter att förstå än numererade skalor (Alwin & Krosnick, 1991; Krosnick & Berent, 1993; Lundmark, 2022). Även flyktsvarsalternativ som *"vet ej"* har visat sig sänka datakvaliteten i nivåskattningar och erbjöds därför inte (Gilljam & Granberg, 1993; Krosnick m.fl., 2002; Visser m.fl., 2000). Våra frågor och svarsalternativ utformades även med syfte att fokusera på en avgränsad tidsrymd, *"idag"*. Detta för att undvika att fånga in trosuppfattningar där religiösa gestalter har beskrivits besitta de paranormala förmågor som omfrågas.

Med inspiration från PBS och med målet att minska risken för överskattning av tro på paranormala förmågor utformades sex nya frågor till den nationella SOM-undersökningen 2022 där respondenter fick ta ställning till *"Finns det eller finns det inte idag personer som kan... (1) förutspå framtiden genom tarotkort, runor eller liknande hjälpmedel, (2) samtala med döda personer, (3) förutspå en persons framtid genom att tolka stjärnors rörelser (ex. horoskop), (4) minnas vad som hänt i tidigare liv, (5) överföra energier från sina händer för att bota sjukdomar och (6) uppfatta saker genom ett sjätte sinne som de andra sinnen inte kan."*

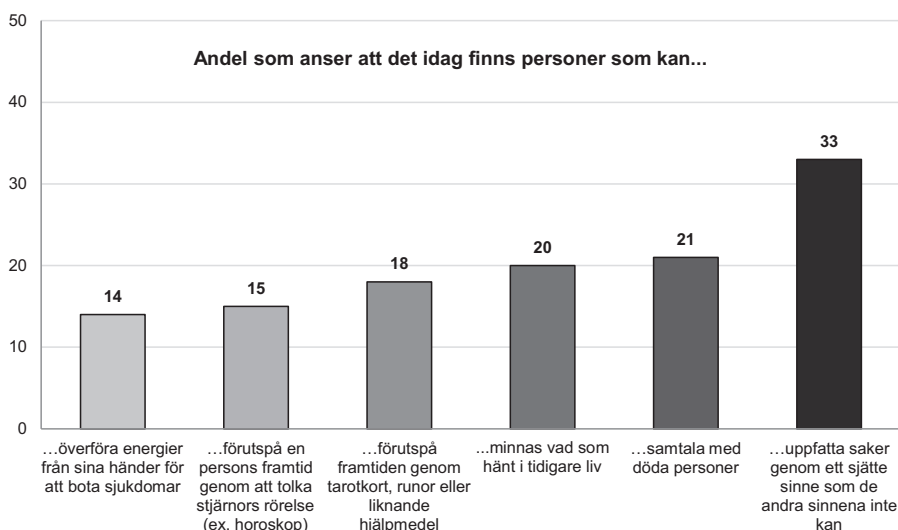
Som belägg för att de sex nya frågorna lyckades fånga upp en samstämmig syn på paranormala förmågor visade alla sex frågor god intern reliabilitet (McDonald's $\omega = 0,89$). En god intern reliabilitet kan tolkas som att de sex påståendena hängde väl ihop samtidigt som vart och ett av dem lade till en ytterligare aspekt av samma överhängande dimension, alltså en tro på paranormala förmågor. Då de sex påståendena uppvisade god intern reliabilitet analyserades dels svaren för varje påstående enskilt, dels som ett summerat index där värde 0 innebar att respondenten svarade *finns inte idag* på alla sex förmågor och värde 6 att respondenten svarade *finns idag* på alla sex förmågor.

Svenska befolkningens uppfattningar om paranormala förmågor år 2022

Resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2022 visade att en betydande andel ansåg att det finns människor idag som besitter paranormala förmågor (se figur 1). Totalt svarade 33 procent ($SD = 0,45$) att det idag finns personer som kan uppfatta saker genom ett sjätte sinne, 21 procent ($SD = 0,41$) att det finns personer som kan samtala med döda, 20 procent ($SD = 0,40$) att det finns personer som kan minnas vad som hänt i tidigare liv, 18 procent ($SD = 0,38$) att det

finns personer som kan förutspå framtiden genom tarotkort, runor eller liknande hjälpmedel, 15 procent ($SD = 0,35$) att det finns personer som kan förutspå en persons framtid genom att tolka stjärnors rörelser och 14 procent ($SD = 0,35$) att det finns personer som kan överföra energier från sina händer för att bota sjukdomar. Var femte person över 16 år i Sverige ansåg alltså att det idag finns personer som kan samtala med döda eller minnas vad som hänt i tidigare liv, medan var tredje person ansåg att det finns personer som kan uppfatta saker med ett sinne som de andra sinnena inte kan.

Figur 1 Den svenska befolkningens uppfattningar om existensen av paranormala förmågor hos människor, 2022 (procent)

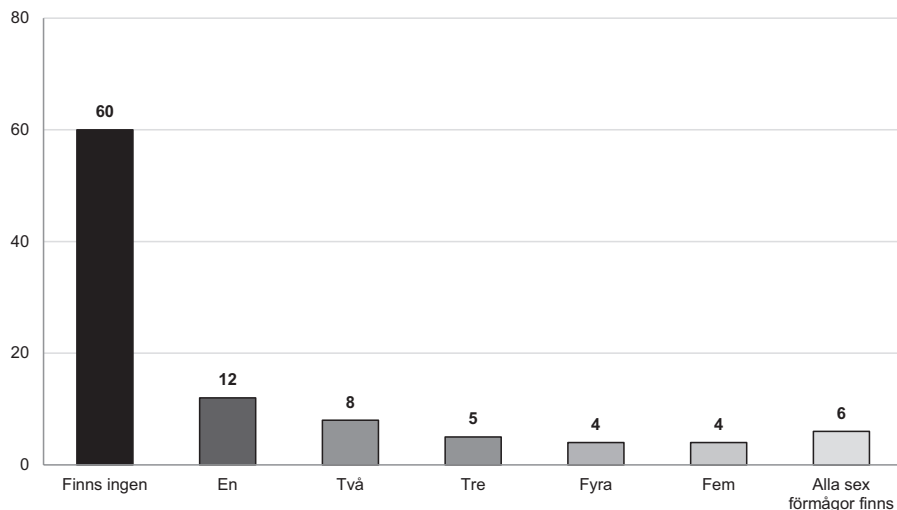

Kommentar: Frågan lyder 'Finns det eller finns det inte idag personer som kan...' följt av förmågorna i figuren. Svarsalternativen är 'Finns idag' och 'Finns inte idag'. Figuren visar andelen som har svarat 'finns idag'. Procentbasen utgörs av de som besvarat respektive delfråga. Minsta antal svar är 1 648.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

När resultatet av frågorna summerades till ett index visade det sig att en majoritet av de svarande (60 procent) inte trodde att det finns människor som besitter någon av de aktuella förmågorna. Drygt var tionde person, 12 procent, trodde att det finns människor som besitter någon av förmågorna medan 6 procent trodde att alla sex förmågorna finns, även om det inte behövde betyda att en och samma person troddes inneha samtliga förmågor (se figur 2).

Figur 2 Uppfattningar om existensen av paranormala förmågor hos människor, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Finns det eller finns det inte idag personer som kan...' följt av 'företspå framtiden genom tarotkort, runor eller liknande hjälpmedel', 'samta med döda personer', 'företspå en persons framtid genom att tolka stjärnors rörelser (ex. horoskop)', 'minnas vad som hänt i tidigare liv', 'överföra energier från sina händer för att bota sjukdomar' och 'uppfatta saker genom ett sjätte sinne som de andra sinnen inte kan'. Svarsalternativen är 'Finns idag' och 'Finns inte idag'. Figuren visar ett index mellan 0 och 6 där 0 innebär att respondenten besvarat samtliga påståenden med 'finns inte idag' och 6 innebär respondenten besvarat samtliga påståenden besvarats med 'finns idag'. Procentbasen utgörs av de som besvarat minst en av delfrågorna. Minsta antal svar är 1 692.

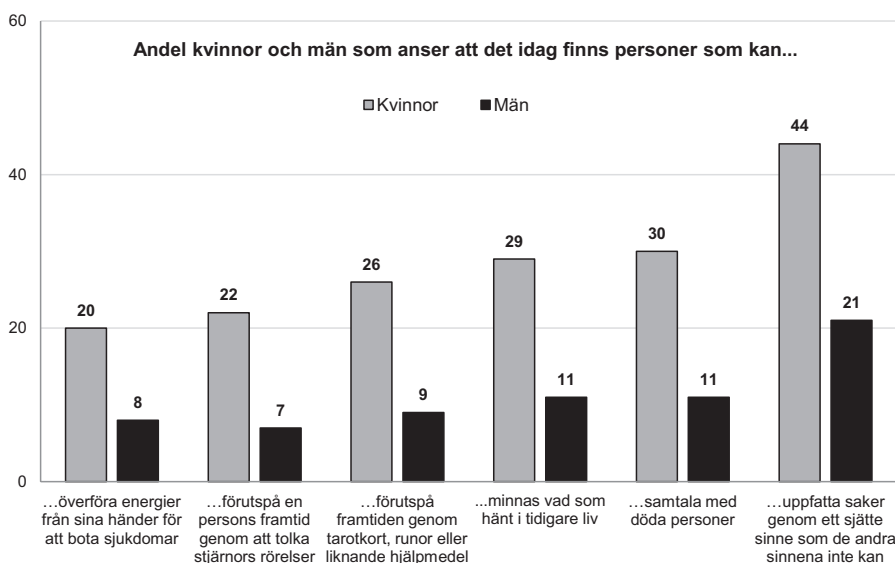
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Vilka säger att det finns personer som har paranormala förmågor?

Den nationella SOM-undersökningen bekräftade även fynden från internationella studier där kvinnor funnits i större utsträckning än män tror på det paranormala. Bland de svarande i SOM-undersökningen var andelen kvinnor som rapporterade att det finns personer som besitter paranormala förmågor nästan tre gånger så stor som andelen män (se figur 3). Bland kvinnorna rapporterade 44 procent ($SD = 0,50$) att det idag finns personer som kan uppfatta saker genom ett sjätte sinne, 30 procent ($SD = 0,46$) att det finns de som kan samtala med döda, 29 procent ($SD = 0,45$) att vissa kan minnas vad som hänt i tidigare liv, 26 procent ($SD = 0,44$) att det finns personer som kan företspå framtiden genom tarotkort, runor eller liknande hjälpmedel, 22 procent ($SD = 0,41$) att det finns de som kan företspå en persons framtid genom att tolka stjärnors rörelser, och 20 procent ($SD = 0,40$) att det finns personer som kan överföra energier från sina händer för att bota

sjukdomar. Motsvarande andel hos männen var oftast endast en tredjedel så stor, där 21 procent ($SD = 0,41$) av männen rapporterade att det finns personer som kan uppfatta saker genom ett sjätte sinne, 11 procent ($SD = 0,31$) att personer kan samtala med döda, 11 procent ($SD = 0,31$) att personer kan minnas vad som hänt i tidigare liv, 9 procent ($SD = 0,28$) att personer kan förutspå framtiden genom hjälpmedel, 7 procent ($SD = 0,26$) att personer förutspå någon annans framtid genom att tolka stjärnors rörelser, och 8 procent ($SD = 0,27$) att personer kan bota sjukdomar genom överföring av energi från händerna.

Figur 3 *Kvinnor och mäns uppfattningar om existensen av paranormala förmågor hos människor, 2022 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder 'Finns det eller finns det inte idag personer som kan...' följt av alternativen i figuren. Svarsalternativen är 'Finns idag' och 'Finns inte idag'. Figuren redogör för andelen som svarat 'finns idag'. Procentbasen utgörs av de som besvarat respektive delfråga. Minsta antal svarande per grupp är 831 (kvinnor) och 812 (män).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Det finns således påtagliga skillnader mellan kvinnor och mäns syn på paranormala förmågor. Men hur ser det då ut när det gäller andra sociodemografiska och politiska bakgrundsfaktorer? I syfte att undersöka i vilken utsträckning andra faktorer kunde förklara skillnader i tron på paranormala förmågor har vi använt en så kallad linjär regression där vi predicerade sannolikheten för att ange flera paranormala förmågor (det summerade indexet redovisat i figur 2) med faktorer som i internationell forskning har pekats ut som särskilt centrala för tron på paranormala fenomen.

Dessa handlar om kön, ålder, utbildningsnivå, hushållsinkomst, boendeområde (stad-land), partival, vänster-högerideologi, tro på Gud samt självskattad hälsa. Resultaten redovisas i tabell 1.⁴

Analysen visade att även under kontroll för andra faktorer hängde kön starkt ihop med tro på existensen av paranormala förmågor. Kvinnor rapporterade i genomsnitt en förmåga mer än män ($b = 1,04$, $SE=0,10$, $p<0,001$). Även födelsegeneration utmärkte sig som predicerande av paranormala förmågor där personer födda efter år 1945 rapporterade fler paranormala förmågor än personer födda 1945 eller tidigare. Jämfört med de övriga generationerna rapporterade dock respondenter födda efter 1996 flest förmågor ($b = 1,23$, $SE=0,22$, $p<0,001$). Därtill rapporterade personer bosatta på landsbygden, under kontroll för övriga faktorer, fler förmågor än personer boende i större tätorter och städer ($b = -0,40$, $SE=0,15$, $p<0,01$) och personer boende i storstäder ($b = -0,42$, $SE=0,18$, $p<0,05$). Dessutom, likt vad tidigare studier funnit, rapporterade personer som trodde på Gud fler paranormala förmågor än personer som inte trodde på Gud ($b = 0,77$, $SE=0,11$, $p<0,001$).

Till mindre grad än kön, generation, och att tro på Gud, men fortfarande statistiskt signifikant, rapporterade respondenter med bättre självskattad hälsa färre förmågor än de med sämre uppskattad hälsa ($b = -0,06$, $SE=0,03$, $p<0,05$). Även personer längre till höger på de politiska vänster-högerskalan rapporterade något färre förmågor än personer ideologiskt till vänster ($b = -0,13$, $SE=0,06$, $p<0,05$). Men trots kontrollen för vänster-högerideologi predicerade två av de partier som svarspersonerna röstade på i Riksdagsvalet 2022 antalet rapporterade förmågor. Dels rapporterade de som röstade på Sverigedemokraterna 0.54 fler paranormala förmågor ($b = 0,54$, $SE = 0,20$, $p<0,01$) än de som röstade på jämförelsekategori Socialdemokraterna. Även de som röstade på Liberalerna rapporterade 0.5 fler förmågor än de som röstade på Socialdemokraterna ($b = 0,50$, $SE=0,23$, $p<0,05$). I övrigt förekom inga statistiskt signifikanta skillnader beroende på svarspersonernas partival. De svarandes utbildningsnivå och hushållsinkomst predicerade emellertid inte antalet rapporterade paranormala förmågor. Tro på paranormala förmågor förefaller alltså sprida sig jämt över olika utbildningsnivåer och ekonomiska förutsättningar.

Tabell 1 Prediktion av respondenternas antal rapporterade paranormala förmågor, 2022 (ostandardiserade regressionskoefficienter)

	Summerat index av tro på paranormala förmågor	
	Ostandardiserade regressionskoefficienter	Robusta standardfel
Kön		
Kvinna	1.04***	(0.10)
Generation		
1946–1964	0.68***	(0.16)
1965–1976	1.06***	(0.18)
1977–1995	1.05***	(0.18)
1996–2006	1.23***	(0.22)
Utbildning		
Gymnasium eller motsvarande	0.0	(0.18)
Högskola/universitet kortare än 3 år	0.15	(0.18)
Högskola/universitet mer än 3 år	-0.35+	(0.19)
Hushållsinkomst		
301 000–800 000 kr	0.22	(0.14)
Mer än 800 000 kr	-0.02	(0.16)
Boende		
Mindre tätort	-0.21	(0.18)
Stad eller större tätort	-0.40**	(0.15)
Stockholm, Göteborg, Malmö	-0.42**	(0.18)
Partival 2022		
Vänsterpartiet	-0.19	(0.23)
Centerpartiet	0.24	(0.20)
Liberalerna	0.50*	(0.23)
Moderaterna	0.14	(0.18)
Kristdemokraterna	0.17	(0.26)
Miljöpartiet	0.15	(0.22)
Sverigedemokraterna	0.54**	(0.20)
Annat parti	0.26	(0.54)
Röstade blankt	0.53	(0.49)
Var ej röstberättigad	-0.18	(0.27)
Röstade ej	0.43	(0.27)
Ideologi		
Vänster-höger ideologi	-0.13*	(0.06)
Trosuppfattning		
Tror på Gud	0.77***	(0.11)
Hälsa		
Självskattad hälsa	-0.06*	(0.03)
Konstant	0.52+	(0.29)
Justerat R^2	.15	
Antal respondenter	1 351	

Kommentar: Tabellen visar ostandardiserade regressionskoefficienter från en OLS regression, med robusta standardfel inom parenteser. Exkluderade dummykategorier är män, generation födda 1918–1945, max grundskola, landsbygd, röstade på Socialdemokraterna, tror inte på Gud, och mindre än 301 000 kronor i hushållsinkomst. + $p < 0,1$ * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

De okända har gett sig till kända

I detta kapitel presenterades att en betydande andel av den svenska befolkningen trodde att det finns personer idag som besitter paranormala förmågor. Till exempel uppgav var tredje svarande att det idag finns personer som kan uppfatta saker med ett sjätte sinne. Samtidigt rapporterade var sjunde svarade att det finns personer som kan bota sjukdomar genom överföring av energier från händerna. Sammantaget var det hela 40 procent av de svarande som uppgav att det finns personer idag som besitter åtminstone en av de sex paranormala förmågor som har ingått i undersökningen.

I studien återfanns också flera faktorer som hade ett positivt samband med tro på paranormala förmågor. De mest betydelsefulla faktorerna som hittades var kön (där kvinnor var mycket mer sannolika att rapportera att paranormala förmågor existerar idag) och ålder (där de allra äldsta var mycket mindre sannolika att rapportera att dessa förmågor finns). Även tro på Gud hängde samman med tro på de paranormala förmågorna. Men, för oss samhällsvetare, är kanske det mest intressanta resultatet att tron på paranormala förmågor hängde ihop med såväl vänster-högerideologi som partival. Väljare ideologiskt till höger var mindre sannolika att svara att det finns personer med paranormala förmågor, samtidigt som, något motsägelsefullt, väljare av både Sverigedemokraterna och Liberalerna i 2022 års riksdagsval var betydligt mer sannolika att tro att sådana förmågor finns. En möjlig förklaring till denna motsägelse skulle kunna vara att Sverigedemokraterna och dess väljare länge haft en pariastämpel i politiken där dess partiföreträdare har varit tydligt alienerade från de etablerade partierna (Öhberg, 2020). Även om denna stämpel möjligen mattades av efter valet 2022 finns det skäl att tro att många Sverigedemokrater under SOM- undersökningens mätperiod hösten 2022 fortfarande uppfattade sig som en alienerad väljargrupp. Internationell forskning som funnit att alienerade högerkonservativa grupper tedde sig mer sannolika att tro på det paranormala (Irwin, 2009) verkar således ha bärkraft även i Sverige. På liknande sätt skulle Sjödins (1995) resonemang om tron på det paranormala som en spegling av en ökande individualisering av samhället kunna ge en delförklaring till varför Liberalernas väljare (under antagandet att denna grupp lägger stor vikt vid individuell frihet) i högre utsträckning uppgav sig tro på paranormala förmågor.

Det bör dock tänkas på att vår studie utgör en ögonblicksbild av situationen i Sverige år 2022. Den har således inte varit utformad för att ge en kausal förståelse av relationen mellan uppfattningar om paranormala förmågor och politiska åskådningar. Studien är även begränsad till ett delurval av alla de paranormala förmågor som finns beskrivna i litteraturen. Trots dessa begränsningar hoppas vi att resultaten här ska inspirera till fortsatta studier av den svenska befolkningens tro på paranormala förmågor samt forskning om relationen mellan tro på paranormala förmågor och politiska attityder.

Noter

- ¹ Föreningen är en intresseorganisation med mål att folkbilda inom vetenskaplig metod och motverka pseudovetenskap, konspirationsteorier och uppfattningar som inte baseras på vetenskapliga metoder.
- ² Omkring 15 procent valde mittenalternativet, vilket kan tolkas som att respektive område varken är vetenskapligt eller ovetenskapligt alternativt att svarspersonerna inte kan ta ställning i frågan. Fyra procent ansåg att parapsykologi var i högsta grad vetenskapligt medan 8 procent hade denna uppfattning om astrologi.
- ³ De sex frågorna förefaller ha varit relativt enkla att svara på då endast 9–10 procent av de svarande valde att hoppa över någon av dem. Det kan jämföras med frågan som ställdes precis före i formuläret ('Tror du på Gud?'), vilken 10 procent valde att avstå från att besvara, samt frågan direkt efter i formuläret ('I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?'), vilken 5 procent valde att avstå från att besvara.
- ⁴ Då indexet för paranormala förmågor inte nödvändigtvis följer en approximativ intervallskala räknades även en så kallad ordered logistic regression ut som inte förväntar sig en sådan intervallskala. Men då den alternativa regressionen visade samma resultat som den linjära regressionen presenteras för enkelhetens skull endast den senare.

Referenser

- Aarnio, Kia & Marjaana Lindeman (2007). Religious people and paranormal believers: Alike or different. *Journal of Individual Differences*, 28(1): 1–9.
- Alwin, Duane. F. & Jon A. Krosnick (1991). The reliability of survey attitude measurement: The influence of question and respondent attributes. *Sociological Methods & Research*, 20(1): 139–181.
- Bem, Daryl J. (2011). Feeling the future: experimental evidence for anomalous retroactive influences on cognition and affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(3): 407–425.
- Brodin, Jenny-Ann. (2003). A Matter of Choice: A Micro-Level Study on how Swedish New Agers Choose their Religious Beliefs and Practices. *SAGE journals*, 15(3): 381–405.
- Clobert, Magali, Saroglou, Vasilis & Matthieu Van Patchterbeke (2015). Who Turns to Acupuncture? The Role of Mistrust of Rationality and Individualist Success. *The journal of alternative and complementary medicine*, 21(8): 466–471.
- Clobert, Magali & Vassilis Saroglou (2015). Religion, Paranormal Beliefs, and Distrust in Science: Comparing East Versus West. *Archive for the Psychology of Religion*, 37(2): 185–199.

- Dalton, Russell J. (2013) *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Washington, DC: CQ Press.
- Fiorito, Taylor A., Abeyta, Andrew A. & Clay Routledge (2021). Religion, paranormal beliefs, and meaning in life. *Religion, Brain & Behaviour*, 11(2): 139–146.
- Gershman, Boris (2022). Witchcraft beliefs around the world: An exploratory analysis. *Plos one*, 17(11): e0276872.
- Gilljam, Mikael & Donald Granberg (1993). Should we take don't know for an answer? *Public Opinion Quarterly*, 57(3): 348–357.
- Hagevi, Magnus (2009). *Politisk opinion och religiositet i Västra Götaland*. Lund: Sekel.
- Hagevi, Magnus (2018). Religionsröstning i Sverige 1988–2018. *Surveyjournalen*, 5(1): 2–14.
- Irwin, H. J. (2009). *The psychology of paranormal belief: A researcher's handbook*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Kekecs, Zoltan, Palfi, Bence, Szasz, Barnabas, Szecsi, Peter, Zrubka, Mark, Kovacs, Marton, Bakos, Bence E., Cousineau, Denis, , ... & Balazs Aczel (2023). Raising the value of research studies in psychological science by increasing the credibility of research reports: the transparent Psi project. *Royal Society Open Science*, 10(2): 191375.
- Krosnick, Jon A. & Berent, Matthew K. (1993). Comparisons of party identification and policy preferences: The impact of survey question format. *American Journal of Political Science*, 37(3): 941–964.
- Krosnick, Jon A., Holbrook, Allyson L., Berent, Matthew K., Carson, Richard T., W. Michael, Hanemann, Kopp, Raymond J., ... & Michael Conaway (2002). The impact of "no opinion" response options on data quality: non-attitude reduction or an invitation to satisfice? *Public Opinion Quarterly*, 66(3): 371–403.
- Laycock, Joseph P. (2014). Approaching the Paranormal. *Nova Religio*, 18(1): 5–15.
- Lelkes, Yphtach & Rebecca Weiss (2015). Much ado about acquiescence: The relative validity and reliability of construct-specific and agree–disagree questions. *Research & Politics*, 2(3): 2053168015604173.
- Lindeman, Marjaana & Kia Aarnio (2006). Paranormal Beliefs: Their Dimensionality and Correlates. *European Journal of personality*, 20(7): 585–602.
- Lundmark, Sebastian (2022). Verbal labels and the number of response options in grid-type questions. *The SOM Institute's Notes on Survey Methodology*, 2.
- Majima, Yoshimasa (2015). Belief in pseudoscience, cognitive style and science literacy. *Applied Cognitive Psychology*, 29(4): 552–559.
- Majima, Yoshimasa, Walker, Alexander C., Turpin, Martin H. & Jonathan A. Fugelsang (2022). Culture as a moderator of epistemically suspect beliefs. *Frontiers in Psychology*, 13: 745580.
- Nilsson, Johan (2023). Tro på onda häxkonster fortfarande stark – Sverige sticker ut. *Dagens Nyheter*, 8 april 2023. Hämtad 2023-04-17 <https://www.dn.se/varlden/tro-pa-onda-haxkonster-fortfarande-stark-sverige-sticker-ut/>

- Pasek, Josh. & Jon A. Krosnick (2010). Optimizing Survey Questionnaire Design in Political Science. I Jan E. Leighley (red), *The Oxford Handbook of American Elections and Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Radin, Dean, Michel, Leena, Galdamez, Karla, Wendland, Paul, Rickenbach, Robert & Arnaud Delorme (2012). Consciousness and the double-slit interference pattern: Six experiments. *Physics Essays*, 25(2): 157–171.
- Roberts, Maxwell J. & Paul B. Seager (1999). Predicting belief in paranormal phenomena: a comparison of conditional and probabilistic reasoning. *Applied Cognitive Psychology*, 13(5): 443–450.
- Sjöberg, Lennart & Anders af Wåhlberg (2002). Risk perception and New Age beliefs. *Risk Analysis* 2002, 22(4): 751–764.
- Sjödin, Ulf. (1995). Paranormal beliefs among Swedish youth. *SAGE journals*, 3(2). <https://doi.org/10.1177/110330889500300205>.
- Tidelius, Cristoffer (2020). The paranormal: Conceptualizations in previous research. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 29(1): 216–238. <https://doi.org/10.30674/scripta.84823>
- Tobacyk, Jerome J. (2004). A revised paranormal belief scale. *The International Journal of Transpersonal Studies*, 23(23): 94–98.
- Tobacyk, Jerome J. & Gary Milford (1983). Belief in paranormal phenomena: Assessment instrument development and implications for personality functioning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(5): 648–655.
- Zingrone, Nancy L., Alvarado, Carlos S. & Gerd H. Hövelmann (2015). An overview of modern developments in parapsychology. I E. Cardena, J. Palmer, & D. Marcusson-Clavertz (red), *Parapsychology: A handbook for the 21st century*: 13–29. Jefferson, North Carolina: McFarland & Co.
- Vetenskap och Folkbildning (2015). VoF-undersökningen 2015. Stockholm: Vetenskap och Folkbildning
- Vetenskap och Folkbildning (2021). VoF-undersökningen 2021. Stockholm: Vetenskap och Folkbildning
- Vetenskap & Allmänhet (2003). Vetenskapen i samhället. Resultat från SOM-undersökningen 2002. VA-rapport 2003:1. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.
- Vetenskap & Allmänhet (2005). Vetenskapen i samhället. Resultat från SOM-undersökningen 2004. VA-rapport 2005:1. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.
- Visser, Penny S., Krosnick, Jon A., Marquette, Jesse & Michael Curtin (2000). *Improving election forecasting: Allocation of undecided respondents, identification of likely voters, and response order effects. Election polls, the news media, and democracy*. New York: Chatham House.
- Walleczek, Jan & Nikolaus von Stillfried (2019). False-Positive Effect in the Radin Double-Slit Experiment on Observer Consciousness as Determined with the Advanced Meta-Experimental Protocol. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01891>

Öhberg, Patrik (2020). 10 år med Sverigedemokraterna. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red), *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Samhälle
&
opinion

SKILDA VÄRLDAR? IDEOLOGISK POLARISERING KRING VÅLDETS ORSAKER I SAMHÄLLET 1995–2022

FELIX CASSEL OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning

Lag och ordning betraktas sedan ett par år tillbaka av svenska folket som det viktigaste samhällsproblemet. Kriminalpolitiken har samtidigt blivit starkt politiserad. I det här kapitlet studerar vi om en ideologisk polarisering kan skönjas i frågan om hur de ser på orsakerna bakom våldet i samhället. Resultaten visar att människor från vänster till höger över tid är tämligen eniga gällande faktorer som skolan, föräldrar, kamratpåverkan och droger. Däremot lever vänster- och högermänniskor i skilda världar gällande synen på invandring som orsak till våldsutvecklingen. Mer specifikt anser enbart 9 procent av dem som står klart till vänster att invandringen har en mycket stor betydelse för våldet i samhället, medan hela 67 procent bland dem klart till höger anser att så är fallet.

I början av 2000-talet var lag och ordning inte en fråga som fångade väljarnas uppmärksamhet. Få ansåg att samhällsproblem relaterade till kriminalitet var viktiga. Ännu färre angav att lag och ordning var av betydelse när de skulle välja parti. Men det har förändrats. Brottsligheten och otryggheten står idag högt på agendan hos såväl politiker som väljare (Andersson m.fl., 2021). Forskningsresultat från Brottsförebyggande rådet (Brå) visar också att det dödliga våldet i andra europeiska länder minskat medan det istället ökat i Sverige (Brå, 2021a). I takt med utvecklingen har frågor om brott och straff på ett tydligare sätt nästlat sig in i den mediala och politiska dagordningen. Med det har frågorna kommit att bli mer ideologiskt polariserande än tidigare där oro, intresse och inställning till kriminalpolitiska förslag starkt varierar beroende på partipreferens. Anhängare till Sverigedemokraterna, Kristdemokraterna och Moderaterna har visat sig vara avsevärt mer bekymrade över organiserad brottslighet och i högre utsträckning uppfatta lag och ordning som ett viktigt samhällsproblem jämfört med övriga partisympatisörer. Likaså har anhängare till de tre partierna i klart högre utsträckning än övriga uttryckt stöd för hårdare åtgärder i syfte att stävja kriminaliteten. Skärpta straff, slopad straffrabatt, mer kameraövervakning och införande av visitationszoner stöds i signifikant högre utsträckning av anhängare till M, KD och SD jämfört med övriga partier (Andersson m.fl., 2021, 2022). Likaså har intresset för kriminalpolitik på senare år kraftigt ökat bland människor till höger jämfört

med under 90- och 00-talet, under det att intresset för politikområdet samtidigt stått still bland mitten- och vänsterväljare (Andersson m.fl., 2021).

Det finns alltså flera indikationer på att brott och straff har kommit att bli en alltmer polariserande fråga hos den svenska befolkningen. I det här kapitlet följer vi upp resultat från den nationella SOM-undersökningen 1995 och 2004 för att studera hur svenskarnas uppfattningar om våldets orsaker förändrats sedan dess. Vi studerar närmare i vilken utsträckning en ökad ideologisk polarisering mellan vänster och höger kan skönjas i uppfattningarna om varför människor skola strida.

Vad ligger bakom våldet i samhället?

Det finns ett antal olika infallsvinklar till varför människor begår våldsbrott och vad som ligger för handen för att stävja detta. Lite förenklat kan man säga att debatten har två läger när det kommer till att förebygga våldsbrott, de som anser att mer resurser ska satsas på sociala insatser och de som istället förespråkar strängare straff. Sociala insatser och strängare straff står inte nödvändigtvis emot varandra, men betoning på det ena eller det andra kan indikera hur debattören ser på orsakerna bakom våldsbrotten. Det första perspektivet tar sin utgångspunkt i att kriminalitet är en följd av strukturella omständigheter som ojämlika uppväxtförhållanden, olika typer av social utsatthet och brist på konstruktiva sociala sammanhang (Sampson, 2012). Det andra perspektivet tar istället sin utgångspunkt i bristande normer, uppfostran och fallerande skolgång. En individ som inte fostras in i sunda värderingar löper högre risk att begå brott (Wright m.fl., 2004).

I Sverige ställdes länge förhoppningar på att utplåna kriminalitetens orsaker genom social ingenjörskonst. En stor tilltro sattes till att samhället genom olika typer av social insatser skulle få bukt med brottsligheten (Andersson & Nilsson, 2009). Efter andra världskriget noterades en ökning av våldsbrotten i Sverige, en utveckling som relaterades till en mindre restriktiv alkoholpolitik och framväxande ungdomskultur (von Hofer, 2011). Än idag kvarstår en stark koppling mellan alkohol- och drogpåverkan och våldsbrott, både hos våldsutövaren och den som drabbas (Brå, 2015; Grann & Fazel, 2014). De senaste årtiondena har också det förändrade medielandskapet och framväxten av sociala medier föranlett frågor om samspelet mellan medier och våld. Den kausala kedjan mellan medier och våldsbrott är mindre teoretiskt utvecklad, men farhågor har lyfts om det negativa inflytande som TV, internet och dator/TV-spel ansetts ha på framför allt de yngre generationerna. Allmänheten har i tidigare undersökningar lyft fram TV, internet och dator/TV-spel som mycket viktiga orsaker bakom våldet i samhället (Carlsson, 2005).

Invandring är en annan potentiell orsak som på senare år diskuterats flitigt i kriminalpolitiska sammanhang. Den historiskt sett generösa svenska migrationspolitiken har under senare år accentuerat en diskussion om invandring som en

kausal faktor i brottsutvecklingen. De skjutningar och våldsbrott kopplade till gängkriminalitet som idag sker i det svenska samhället är inte sällan kopplade till unga män med utländsk bakgrund som lever i socialt utsatta områden (Brå, 2021a; Rostami m.fl., 2018). Andelen brottsmisstänkta i befolkningen med utrikes bakgrund har minskat över tid, men den största andelen brottsmisstänkta i samhället finns bland inrikesfödda med två utrikesfödda föräldrar, följt av utrikesfödda (Brå, 2021b). Samtidigt minskar överrepresentationen hos människor med utländsk bakgrund i brottsstatistiken när hänsyn tas till sociala faktorer. Frågan är med andra ord svår och komplicerad. Mot den här bakgrunden kan det konstateras att den kriminalpolitiska paletten fått fler färger när synen på våldet i samhället och dess orsaker ska förstås och diskuteras. Till detta hör att den allmänna opinionen börjat tillskrivas en större betydelse i kriminalpolitiken. Politikens legitimitet bygger numera i högre utsträckning på att det finns ett stöd i befolkningen för kriminalpolitiska åtgärder (Tham, 2018).

Vad vet vi sedan tidigare om det svenska folkets uppfattningar om våldets orsaker? En antydning till svar kunde vi presentera i den nationella SOM-undersökningen 2021, i vilken deltagarna ombads ta ställning till frågan 'I vilken grad tror du att följande påverkar benägenheten för någon att begå våldsbrott?' (Andersson m.fl., 2022). Resultaten indikerade att svenska folket ser *psykisk ohälsa* som den viktigaste förklaringen till att våldsbrott begås, följt av *uppföstran, liten risk att åka fast* samt *romantisering av kriminell livsstil*. Vid sidan av psykisk ohälsa visade resultaten att svenska folket i högre utsträckning betraktar olika typer av bristande normer och svaga incitament för att inte begå brott som viktiga orsaker till våldsbrott, snarare än orsaker som kan relateras till olika typer av bristande sociala insatser (Andersson m.fl., 2022). Viktigt att poängtera dock är att denna fråga enbart ställdes i 2021 års undersökning. Frågan som det här kapitlet bygger på ställdes för första gången 1995. Därmed har vi möjlighet att både studera hur svenska folkets syn på orsakerna bakom våldet i samhället förändrats över tid samt huruvida en ideologisk polarisering i synen om våldets orsaker kan skönjas.

Våldets orsaker i samhället

För att få reda på hur svenskarna ser på orsakerna bakom våldet i samhället har det sedan 1995 med oregelbundna mellanrum ställts frågor om vilka bakomliggande orsaker de tror kan förklara våldet. Frågorna har ställts 1995, 2000, 2004 och 2022. Frågan som ställts är: 'Det har under de senaste åren diskuterats vad som ligger bakom våldet i samhället. Enligt din bedömning, vilken betydelse har följande saker?' Faktorerna som presenterats för svarspersonerna har varierat, men det finns ett antal orsaker som återkommit: 'Skolan', 'Föräldrar', 'Kamratpåverkan', 'Alkohol och droger' och 'Arbetslöshet'. Svartalternativen är 'Mycket stor betydelse', 'Ganska stor betydelse', 'Varken stor eller liten betydelse', 'Ganska liten betydelse' och 'Mycket liten betydelse'.

I tabell 1 har vi sammanställt hur svenskarna genom åren ställt sig till de fem återkommande förslagen till orsakerna bakom våldet i samhället. Sedan 1995 och framåt har svenskarna varit av uppfattningen att alkohol och droger är den viktigaste orsaken till våldsamheter. Likväl har alkohol och droger över tid tappat i betydelse. 2022 är det nästan 20 procentenheter färre som anser att alkohol och droger genererar våldsyttningar, jämfört med 1995. Även kamratpåverkan som förklaring har minskat rejält i betydelse mellan 1995 och 2022. Likaså har tron på föräldrarnas inverkan sjunkit, men i något mindre utsträckning. De tre toppkandidaterna har således tappat i relevans när svenskarna bedömer orsakerna till våldet i samhället. Däremot finns det större stabilitet för faktorerna arbetslöshet och skolan. Cirka en tredjedel tror att dessa två faktorer är mycket viktiga för att förstå orsakerna bakom våldet. Sammantaget kan man konstatera att 2022 är orsaksfaktorerna inte lika givna som de var 1995.

Tabell 1 *Mycket viktiga orsaker till våldet i samhället över tid, 1995, 2004 och 2022 (procent)*

	1995	2004	2022	Förändring
Alkohol och droger	75	73	56	-19
Föräldrar	61	62	52	-9
Kamratpåverkan	56	53	38	-18
Arbetslöshet	39	32	36	-3
Skolan	25	32	29	+4
Svarspersoner	1 690	1 680	1 591	

Kommentar: Frågan lyder 'Det har under de senaste åren diskuterats vad som ligger bakom våldet i samhället. Enligt din bedömning, vilken betydelse har följande saker?'. Svarsalternativen är 'Mycket stor betydelse', 'Ganska stor betydelse', 'Varken stor eller liten betydelse', 'Ganska liten betydelse' samt 'Mycket liten betydelse'. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågan. Tabellen visar andelen som anser att faktorerna har mycket stor betydelse.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995, 2004 och 2022.

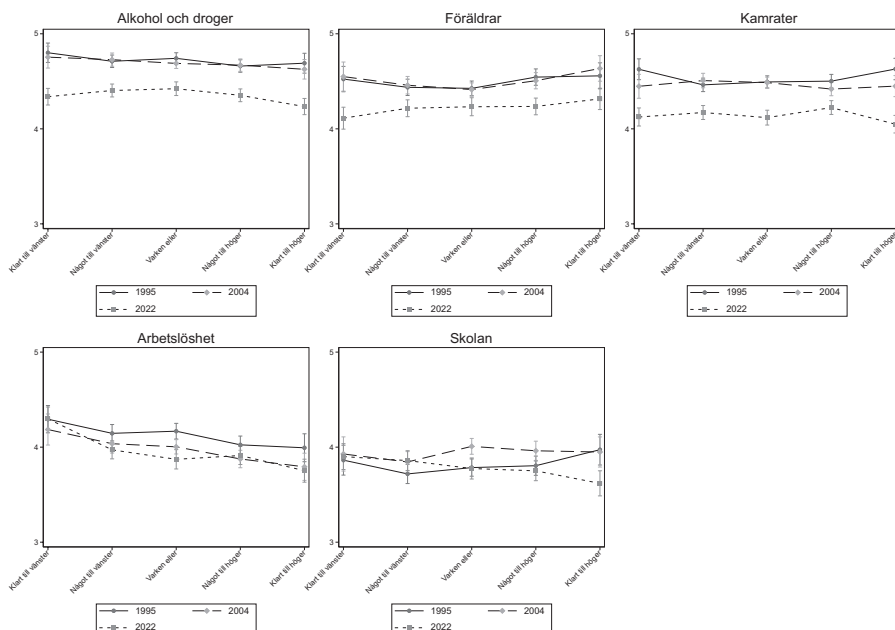
Det har redan påtalats att lag och ordning är ett ämne som på ett dramatiskt sätt har klättrat på samhällsagendan och har från en tynande tillvaro blivit en central fråga i svensk politisk debatt. I takt med att lag och ordning blivit en viktig fråga har det på samma gång tydliggjorts att intresset för kriminalpolitik är en politisk vänster-högerfråga (Andersson m.fl., 2021). Människor till höger tycker att lag och ordning är en mycket viktigare samhällsfråga än vad människor till vänster anser att den är. Frågan är om orsakerna till våldet i samhället också har blivit polariserade på så sätt att den ideologiska vänster-högerpositionen har fått en större betydelse när svenskarna funderar på orsakerna bakom våldet i samhället.

I figur 1 åskådliggörs hur svenskarna utifrån vänster-högerskalan bedömer betydelsen av de fem orsakerna mellan 1995 och 2022. I modellen kontrolleras

för kön, ålder och utbildning. I figurerna har vi gjort så att vänster-högerskalan utgör x-axeln och hur viktig varje enskild faktor anses vara utgör y-axeln. Högst upp till vänster redovisar figur 1 ideologiseringen av alkohol och droger som förklaringsfaktor, eller snarare avsaknad av någon polarisering. Däremot kan vi se att 2022 tror svenskarna, oavsett ideologi, att alkohol och droger har mindre betydelse för våld i samhället än tidigare. Till höger om alkohol och droger har vi föräldrarnas inverkan på våldet i samhället. Tidigare år har föräldrafaktorn inte varit något som skiljt vänster från höger. Men 2022 gör de som befinner sig på varsin sida av den ideologiska skalan ("klart till vänster" respektive "klart till höger") olika bedömningar av föräldrarnas påverkan. Personer klart till höger tror mer på föräldrarnas inverkan än vad människor till vänster gör. Det ska kanske noteras att det mer är en fråga om grad- än artskillnad. Högst upp till höger redovisas påverkan från kamrater och betydelse av ideologisk position. Kamratpåverkan har minskat i betydelse över tid, men det finns inte någon tydlig ideologisk tendens. 1995 var mittenväljarna mindre övertygade om kamraternas påverkan i jämförelse med de ideologiska ytterkanterna. Men det är inte något som har hållit i sig. Nere till vänster hittar vi arbetslöshetens betydelse för våldet i samhället. Arbetslösheten har under alla år varit en tydlig vänster-högerfråga. Skillnaderna är stabila. Den enda faktor som blivit mer ideologisk under de undersökta åren hittar vi i det högra hörnet, nämligen skolan. Skolan har tidigare inte varit något som skiljt vänster från höger. 2022 anser emellertid människor klart till höger att skolan har en mindre betydelsefull roll än de till vänster. Människor till höger 2022 avviker också från högerorienterade personer tidigare år. 1995 och 2004 ansåg 33 procent av de klart till höger att skolan var en mycket viktig faktor. 2022 var det 23 procent som gjorde samma bedömning.

Vi har kunnat konstatera att det finns en trend att svenskarna 2022 anser att tidigare faktorer som ansågs viktiga för att förklara våldet i samhället har sjunkit. Det kan bero på många olika saker, men en orsak kan vara att svenskarna anser att det numera finns mer komplexa orsaker eller att det finns andra orsaker som är viktigare. När frågan om våldets sammanhang i samhället ställdes 2022 hade ett antal nya faktorer lagts till eller ändrats sedan 2004 ("invandring" och "segregation" lades till och "kändisar/idoler" ändrades till "kändisar/influencers", "TV" och "biofilm" slogs samman till "TV/film", "internet" kompletterades med "sociala medier" och blev "Internet/sociala medier").

Figur 1 Ideologisk polarisering över tid gällande orsakerna till våld i samhället, 1995, 2004 och 2022 (marginaleffekter)

Kommentar: Frågan lyder 'Det har under de senaste åren diskuterats vad som ligger bakom våldet i samhället. Enligt din bedömning, vilken betydelse har följande saker?'. Svarsalternativen är 'Mycket stor betydelse', 'Ganska stor betydelse', 'Varken stor eller liten betydelse', 'Ganska liten betydelse' samt 'Mycket liten betydelse'. Tabellen visar andelen som anser att faktorerna har mycket stor betydelse. Resultaten i figuren bygger på OLS-regressioner under kontroll för kön, ålder och utbildning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995, 2004 och 2022.

I tabell 2 redovisas hur svenskarna bedömer olika typer av orsaker till våldet i samhället 2022. Även om alkohol och droger har minskat i betydelse är det likväl den faktor som störst andel anser vara den viktigaste faktorn (56 procent). Därefter kommer föräldrar (52 procent) och segregation (51 procent). Lite längre ner hittar vi kamratpåverkan (38 procent), arbetslöshet (36 procent) och invandring (34 procent), sedan kommer skolan (29 procent). Ytterligare en bit ner återfinns faktorer som i bred mening kan kopplas till sociala medier: internet/sociala medier (21 procent), TV/film (15 procent), datorspel/TV-spel (13 procent) och kändisar/influencers (10 procent). Vi kan utifrån resultaten i tabell 1 inte utesluta att det finns faktorer som svenskarna anser vara viktigare än alkohol och droger, men vårt tentativa svar är likväl att svenskarnas bild av orsakerna bakom våldet i samhället har blivit mer komplex.

Tabell 2 Mycket viktiga faktorer till våldet i samhället, 2022 (procent)

Alkohol och droger	56
Föräldrar	52
Segregation	51
Kamratpåverkan	38
Arbetslöshet	36
Invandring	34
Skolan	29
Internet/sociala medier	21
TV/film	15
Datorspel/TV-spel	13
Kändisar/influencers	10

Kommentar: Frågan lyder 'Det har under de senaste åren diskuterats vad som ligger bakom våldet i samhället. Enligt din bedömning, vilken betydelse har följande saker?'. Svartalternativen är 'Mycket stor betydelse', 'Ganska stor betydelse', 'Varken stor eller liten betydelse', 'Ganska liten betydelse' samt 'Mycket liten betydelse'. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågan. Tabellen visar andelen som anser att faktorerna har mycket stor betydelse. Antal svar är 1 591.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

För att bättre förstå rangordningen av de olika faktorerna är det värdefullt att studera vem som tycker vad gällande vad som orsakar våldet i samhället. Istället för att analysera de elva olika faktorerna var och en för sig har vi gjort en faktoranalys (PCF) för att se vilka som hör samman med varandra. Resultatet av analysen visar att vi har att göra med fyra olika dimensioner. Den första dimensionen (hem och skola) kopplar till skolan och föräldrarnas påverkan ($\alpha^1 = 0.68$). Den andra dimensionen (social utsatthet) relaterar till olika sociala faktorer och består av alkohol och droger, arbetslöshet, kamratpåverkan och segregation ($\alpha = 0.63$). En tredje dimension (sociala medier) rör det som pågår på nätet och följaktligen ingår internet/sociala medier, TV/film, datorspel/TV-spel och kändisar/influencers ($\alpha = 0.85$). Invandring utgör en egen dimension. I den kommande analysen har vi i enlighet med faktoranalysens resultat slagit samman de olika faktorerna till index utifrån dimensionerna som kom fram i analysen.

I tabell 3 redovisas resultaten från en regression där vi kontrollerar för kön, utbildning, ålder, bostadsort, oro för att själv drabbas av våldsbrott, oro för våldsbrott i samhället samt partipreferens. Längst till vänster i tabell 3 prövas bakgrundsfaktorernas betydelse för uppfattningen att hem och skola är centrala för våldet i samhället. Det första vi kan notera är att modellen inte i någon större utsträckning lyckas förklara inställningen till betydelsen av hem och skola. Man kan också uttrycka det som att det inte finns så stora skiljelinjer när denna faktor kommer på tal. I stort sett är det bara sverigedemokrater som tror mindre på denna dimension, medan de som är oroliga för våldet i samhället tror att hem och skola

är viktigare än de som inte oroar sig. Ett steg till höger om hem och skola har vi social utsatthet. Modellen lyckas på ett bättre sätt fånga upp fler skillnader mellan olika grupper i relation till social utsatthet. Män anser i mindre grad än kvinnor att social utsatthet är en viktig orsak till våldet i samhället; det gör också yngre människor samt moderater och sverigedemokrater.

Ytterligare ett steg till höger i tabell 3 har vi resultaten för det som sker på internet och sociala medier. För den dimensionen lyckas modellen ytterligare lite bättre med att hitta variation. Män, välutbildade, människor som inte bor på landsbygden samt moderater och sverigedemokrater anser i lägre utsträckning att det som pågår på internet och sociala medier påverkar våldet i samhället. Äldre människor och de som känner en personlig oro för att drabbas av våld anser i högre grad att aktiviteter på internet har en negativ påverkan på våldsutbrott. Längst till höger i tabellen har vi den faktor som inte kopplar samman med någon annan faktor, invandring. Likväl är invandring den faktor som modellen bäst lyckas med att förklara åsiktsskillnaderna hos svenskarna. Det beror till stor del på att frågan om invandring är en tydlig partiskiljande fråga. Center- miljö- och vänsterpartister anser att invandringen inte är en särskild viktig fråga. Det är bara 8 procent bland miljöpartisterna, 9 procent hos vänsterpartisterna och 15 procent av centerpartisterna som menar att invandring är en mycket viktig faktor till våldet i samhället. Det kan jämföras med kristdemokrater och moderater (bägge på 47 procent) och framför allt sverigedemokrater där hela 79 procent ser invandringen som en betydande faktor för våldsutvecklingen. I övrigt tror välutbildade och yngre personer i lägre utsträckning på invandringen som en viktig förklaring till våldet i samhället.

För att få en bild av hur den ideologiska polariseringen bland svenskarna ser ut när det gäller orsakerna till våldet i samhället 2022 avslutar vi med fyra olika bilder. Bilderna bygger på regressionsmodellerna ovan, men istället för partipreferens tar vi placering på vänster-högerskalan. De två översta bilderna, hem och skola samt social utsatthet, visar inte upp några starka skiljelinjer. Visserligen tycker de klart till höger att social utsatthet är något mindre viktig än andra, men det är marginellt. De två nedre bilderna, sociala medier och invandring, har lite andra tendenser. Sociala medier är det människor som placerar sig i mitten på vänster-högerskalan tycker är viktigare än vad de till vänster respektive höger gör. Vi ska inte här reda ut varför så är fallet. En ledtråd kan emellertid vara att människor i mitten samtidigt uppger att de i lägre utsträckning säger sig använda sociala medier. Den allra tydligaste polariseringen är, som vi redan har varit inne på, invandringen. Människor till vänster har helt klart en annan uppfattning om invandringens betydelse för våldet i samhället än vad människor till höger. 9 procent av dem klart till vänster anser att invandringen har en mycket stor betydelse för våldet i samhället, 67 procent bland dem klart till höger menar att så är fallet. Det människor klart till vänster istället ser som en viktigare faktor är segregationen. I det fallet är det 61 procent som anser det vara en mycket viktig faktor. Människor klart till höger är inte avvisande till den faktorn, utan drygt hälften (51 procent) anser att den har mycket stor betydelse.

Tabell 3 Bakomliggande orsaker till våldet i samhället, 2022 (standardiserade regressionskoefficienter)

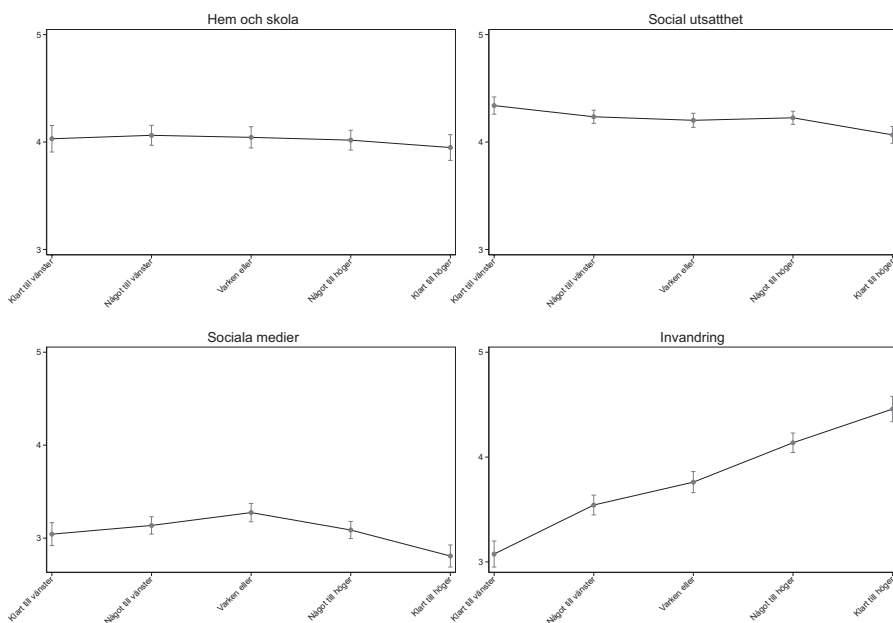
	Hem och skola	Social utsatthet	Sociala medier	Invandring
Man	0.00 (0.05)	-0.16** (0.03)	-0.37** (0.05)	0.06 (0.05)
Välutbildad	-0.05 (0.05)	0.04 (0.04)	-0.17** (0.05)	-0.13* (0.05)
Ålder (16–90)	0.04 (0.02)	0.04* (0.02)	0.30** (0.02)	0.18** (0.02)
Boendeort (Ref. landsbygd)				
Mindre tätort	-0.12 (0.09)	-0.04 (0.06)	-0.20* (0.09)	-0.03 (0.09)
Stad eller tätort	-0.00 (0.08)	-0.04 (0.05)	-0.20* (0.08)	-0.03 (0.08)
Stockholm, Göteborg, Malmö	-0.03 (0.09)	-0.09 (0.06)	-0.45** (0.09)	-0.07 (0.09)
Personlig oro	0.00 (0.03)	-0.03 (0.02)	0.23** (0.04)	0.11** (0.03)
Oro för samhället	0.14** (0.03)	0.13** (0.02)	-0.02 (0.03)	0.21** (0.03)
Parti (Ref. Socialdemokraterna)				
Vänsterpartiet	0.03 (0.09)	-0.01 (0.06)	-0.09 (0.10)	-0.61** (0.10)
Centerpartiet	0.02 (0.09)	0.09 (0.06)	0.01 (0.10)	-0.35** (0.10)
Liberalerna	-0.04 (0.12)	0.07 (0.08)	-0.05 (0.12)	0.21 (0.12)
Moderaterna	-0.10 (0.07)	-0.10* (0.05)	-0.18** (0.07)	0.59** (0.07)
Kristdemokraterna	0.03 (0.11)	-0.05 (0.08)	-0.01 (0.12)	0.61** (0.11)
Miljöpartiet	0.05 (0.11)	0.17* (0.07)	0.00 (0.11)	-0.29** (0.11)
Sverigedemokraterna	-0.23** (0.08)	-0.27** (0.05)	-0.25** (0.08)	0.95** (0.08)
Konstant	3.59** (0.16)	4.11** (0.11)	2.74** (0.17)	2.21** (0.15)
Antal	1 395	1 371	1 357	1 412
R ²	0.03	0.08	0.22	0.35

Kommentar: Frågan lyder 'Det har under de senaste åren diskuterats vad som ligger bakom våldet i samhället. Enligt din bedömning, vilken betydelse har följande saker?'. Svarsalternativen är 'Mycket stor betydelse', 'Ganska stor betydelse', 'Varken stor eller liten betydelse', 'Ganska liten betydelse' samt 'Mycket liten betydelse'. I tabellen har ett antal faktorer slagits samman till olika index. Indexen löper mellan 1 och 5. Ett högre tal betyder att faktorerna anses ha större

betydelse. De faktorer som slagits samman i 'Hem och skola' är 'skolan' och 'föräldrarna'. För 'social utsatthet' är det 'alkohol och droger', 'arbetslöshet', 'kamratpåverkan' och 'segregation' som slagits samman. 'Sociala medier' består av "internet/sociala medier", 'TV/film', 'datorspel/TV-spel' samt 'kändisar/influencers'. 'Invandring' utgör en egen kategori. Vålbildad = examen från högskola/universitet alt. studier vid/examen från forskarutbildning. Frågan om partisynpaty lyder 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Frågan om personlig oro och oro för våldet i samhället lyder 'Hur oroande upplever du följande idag?'. Frågan ställdes som ett batteri med två delfrågor: 'Att du själv ska drabbas av våldsbrott', 'Våldsbrott i samhället'. Svartalternativen är 'Mycket oroande'; 'Ganska oroande'; 'Inte särskilt oroande' samt 'Inte alls oroande'. I tabellen har vi vänt på skalan, så ett högre tal indikerar större oro. Standardfelen är inom parentes. ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Figur 2 Ideologiska skiljelinjer gällande orsakerna bakom våldet i samhället, 2022 (marginaleffekter)

Kommentar: Resultaten i figuren bygger på modellerna i tabell 3. Skillnaden är att partipreferens är utbytt mot vänster-högerskalan. Frågan lyder 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'. Frågan har följande svarsalternativ 'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller till höger', 'Något till höger' och 'Klart till höger'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Ideologisk polarisering? Det beror på

Våldsutvecklingen i Sverige har under de senaste åren skapat rubriker både här och utomlands. Skjutvåldet och den organiserade brottslighetens dödliga uppgörelser, ofta i offentlig miljö, har gjort att lag och ordning intagit en framträdande roll på politikernas och medborgarnas dagordning. I takt med att våldet och dess orsaker har diskuterats har vi sett en ideologisk polarisering gällande synen på sakfrågans betydelse (Andersson m.fl., 2021). Det här kapitlet har undersökt om den ökade polariseringen gällande lag och ordning också har åtföljts av en ökad polarisering när det gäller orsakerna till våldet i samhället. Det korta svaret på den frågan är nej. Människor från vänster till höger är över tid tämligen eniga gällande faktorer som skolan, föräldrar, kamrater och droger, men lite mindre så för arbetslöshetens betydelse. Sett över tid är det istället de bakomliggande orsaker som sågs som betydande 1995, alkohol och droger, föräldrar och kamratpåverkan som har minskat i betydelse. Trots att det grova våldet i samhället har ökat och diskussionens vågor gått höga om hur utvecklingen bäst ska förstås har inte svenskarnas bild av våldets orsaker förenklats, det vill säga att det i huvudsak finns en faktor som är mycket viktigare än alla andra. Vi kan heller inte se någon stark ideologisk polarisering 2022 när det gäller orsakerna till våldet. Men det finns ett tydligt undantag: invandringen. Inställningen till invandringen har under mer än 15 år varit en polariserande fråga i samhällsdebatten och på den politiska arenan (Oscarsson m.fl., 2021). När orsaken till våldet i samhället analyseras av svenskarna är invandringen en fråga som är starkt polariserad utifrån vänster-högerskalan. Eftersom frågan om invandring inte tidigare har ställts är det svårt att med säkerhet säga att invandringen över tid polariserat svenskarnas syn på våldets orsaker. Men om invandringen följt samma utveckling som flyktingfrågan, där inställningen till flyktingpolitiken inte kunde förstås utifrån vänster-högerskalan under 1990-talet (Oscarsson & Holmberg, 2016), så har svenskarnas syn på våldet i samhället och invandringen som en orsak genom åren blivit en vänster-högerfråga.

Den nya regeringen har aviserat ett paradigmskifte på en rad politikområden, däribland rättspolitiken. Som ett led i detta arbete har man utlovat krafttag för att stoppa gängkriminaliteten. Gängkriminaliteten är i sin tur ofta kopplad till unga män med utländsk bakgrund (Rostami m.fl., 2018). Straffskärpningar för att stävja gängbrottsligheten är likaså en fråga som delar svenskarna efter ideologisk hemvist. 34 procent av dem klart till vänster tycker att det är ett mycket bra förslag att skärpa straffen för gängkriminalitet. De klart till höger sluter nästan mangrant upp bakom förslaget (88 procent). I och med att gängbrottsligheten är något som samhället inte lyckats hantera lutar det åt att den ideologiska polariseringen kring invandringen som en bakomliggande orsak till våldet i samhället även i fortsättningen kommer att skilja svenskarna åt i hur våldet ska förstås och hur det ska bekämpas.

Not

- ¹ För att undersöka hur väl variablerna i indexet hänger samman anges måttet Cronbach's alpha (α). Måttet går från 0 till 1, och ju högre värdet är, desto mer tenderar de olika variablerna i indexet att samvariera. Ofta används 0.7 som tumregel för när en skala är "tillförlitlig". I två av de använda indexen når de inte riktigt upp till tumregeln, men ett alpha-värde över 0.6 anses fortfarande vara tillförlitligt (Nunnally & Bernstein, 1994).

Referenser

- Andersson, Felix, Demker, Marie, Mellgren, Caroline & Patrik Öhberg (2021). Kriminalpolitik – lika hett som man kan tro. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red), *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Felix, Wärnlöf Bové, Klara & Patrik Öhberg (2022). Brott, men inga straff? Svenska folkets inställning till våldsbrott och hur de ska förhindras. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Robert & Roddy Nilsson (2009). Svensk kriminalpolitik. Malmö: Liber.
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2015). *Alkohol- och drogpåverkan vid misshandel, hot, personrån och sexualbrott*. Kortanalys. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2021a). *Dödligt skjutvapenvåld i Sverige och andra europeiska länder. En jämförande studie av nivåer, trender och våldsmetoder*. Rapport 2021:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2021b). *Misstänkta för brott bland personer med inrikes respektive utrikes bakgrund*. Rapport 2021:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Carlsson, Ulla (2005). Åsikter om våld och pornografi i medierna. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Lyckan kommer, lyckan går*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Grann, Martin & Seena Fazel (2004). Substance misuse and violent crime: Swedish population study. *Bmj*, 328(7450): 1233–1234.
- von Hofer, Hanns (2011). *Brott och straff i Sverige: Historisk kriminalstatistik 1750–2010. Diagram, tabeller och kommentarer*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Nunnally, Jum, C. & Ira H. Bernstein (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Oscarsson, Henrik, Bergman, Torbjörn, Bergström, Annika & Johan Hellström (2021). *Demokraterådets rapport 2021: Polariseringen i Sverige*. SNS förlag.

- Rostami, Amir, Mondani, Hernan, Carlsson, Christoffer, Sturup, Joakim & Jerzy Sarnecki (2018). *Väldsbejakande extremism och organiserad brottslighet i Sverige*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Sampson, Robert J. (2012). *Great American City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tham, Henrik (2018). *Kriminalpolitik: Brott och straff i Sverige sedan 1965*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Wright, Bradley R. E., Caspi, Avshalom, Moffitt, Terrie E. & Ray Paternoster (2004). Does the Perceived Risk of Punishment Deter Criminally Prone Individuals? Rational Choice, Self-Control, and Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 41: 180–213.

SVENSKA FOLKET TYCKER OM SYSTEMBOLAGET

DAVID KARLSSON, SÖREN HOLMBERG
OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Systembolaget har ett starkt och växande förtroende hos svenska folket, och en klar majoritet står bakom bolagets försäljningsmonopol. I detta kapitel undersöks på vilket sätt människors åsikter om Systembolaget bygger på uppfattningar om hur bolaget arbetar. Resultaten visar att de flesta tror att bolaget bidrar till att minska alkoholkonsumtionen, inte minst bland ungdomar, och att det tycks finnas en rimlig balans mellan restriktivitet i utbud och kundvänlighet. Det visar sig också tydligt att människors bedömningar av dessa aspekter, särskilt uppfattningar om konsumtions-effekter, påverkar deras åsikter om monopolet och förtroendet för Systembolaget. Vi kan också notera att de som har långt till närmaste Systembolagsbutik är lite mer positiva till att sälja alkohol i livsmedelsbutiker.

I Sverige har det statliga företaget Systembolaget sedan 1955 monopol på detaljhandel av alkoholhaltiga drycker med en styrka över 3,5%. Försäljningsmonopolet är en central del av den svenska alkoholpolitiken, men det är inte unikt för Sverige. Statliga monopol för försäljning eller distribution av alkohol finns också i Norge, Finland och Island samt även i 13 amerikanska delstater och i en majoritet av Kanadas provinser.

Inom alkoholpolitiken finns en gammal diskussion kring om tyngdpunkten bör ligga på att minska alkoholens skadeverkningar bland vissa utsatta och sårbara grupper (som missbrukare och ungdomar) eller på att minska alkoholkonsumtionen som generellt (totalkonsumtionsmodellen). Det råder ganska stor samsyn i den internationella forskningen om att strategier för att minska den totala alkoholkonsumtionen i ett land bidrar till att minska alkoholens skadeverkningar (Rossow & Mäkelä, 2021), och att just offentliga försäljningsmonopol är ett styrmedel som fungerar för att åstadkomma detta (Babor m.fl., 2022; Hahn m.fl., 2012; Stockwell m.fl., 2018). Ett huvudsyfte med monopolet är att ta bort vinstintresset från marknaden samtidigt som förhoppningar sätts till att en statligt kontrollerad monopolist kan hålla nere antalet försäljningsställen, begränsa öppettider och former för försäljning, samt säkra ålderskontroll och att marknadsföring kontrolleras mer effektivt. Samtliga dessa strategier förväntas bidra till att minska konsumtionen total och särskilt för utsatta grupper.

Precis som när det gäller andra restriktiva politiska styrmedel för dock monopolet med sig frihetsinskränkningar för människor vars möjlighet att få tag på alkohol begränsas och för näringsidkare som förlorar affärsmöjligheter. Att frihetsbegränsande styrmedel av denna typ har hög legitimitet och starkt stöd i den allmänna opinionen är avgörande för att de långsiktigt ska kunna upprätthållas i ett demokratiskt samhälle. Om en majoritet av väljarna skulle motsätta sig ett styrmedel är det svårt för politiska ledare att hålla fast vid det.

Syftet med detta kapitel är att undersöka svenska folkets förtroende för Systembolaget och deras åsikter om bolagets försäljningsmonopol. Vi kommer att se på hur åsikterna har förändrats över tid och vad som förklarar åsiktsvariationen.

Analysen kommer främst att fokusera på betydelsen av två förklaringsfaktorer som för första gången ingått som frågor i den nationella SOM-undersökningen: människors upplevda avstånd till Systembolagsbutiker och uppfattningar om hur Systembolagets arbetssätt påverkar alkoholkonsumtionen. Dessa uppfattningar är nog så intressanta i sig, men vi är särskilt nyfikna på om människors förståelse för hur Systembolaget fungerar som alkoholpolitiskt styrinstrument bidrar till att förklara förtroendet för bolaget och åsikterna om monopolets fortlevnad. Vi bygger i dessa analyser vidare på tidigare resultat av vad som formar alkoholopinionen i Sverige, inte minst faktorer som ideologi, egenintresse och verklighetsuppfattningar.¹

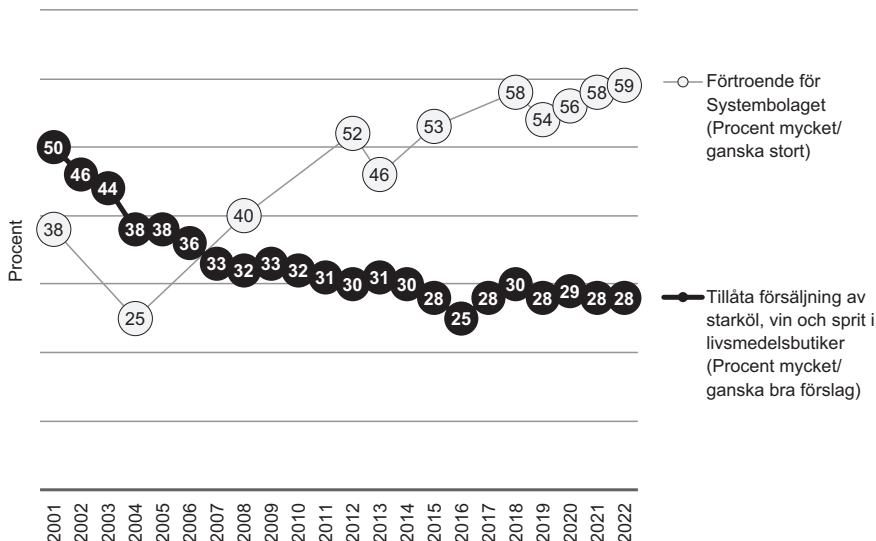
Stödet för monopolet och förtroende för Systembolaget över tid

Sedan 2001 har SOM-institutet ställt frågor om hur svenska folket ser på Systembolaget och dess monopol, och resultatet kan sammanfattas i att stödet för monopolet och förtroendet för monopolisten är mycket starkt – och ökande. Resultaten sammanfattas i figur 1.

Under början av 2000-talet var det en majoritetsuppfattning att monopolet borde avskaffas och alkoholförsäljning i livsmedelsbutiker tillåtas. Under följande år och en bit in på 2010-talet gick emellertid opinionen tydligt i en alkoholpolitiskt restriktiv riktning, och stödet för att avveckla monopolet minskade. En opinionsutveckling till ökat stöd för en restriktiv linje i alkoholpolitiken under dessa år märks även i synen på alkoholskatten (jfr. Weibull, Holmberg, Karlsson & Arkhede, 2017). Sedan omkring 2015 har dock denna trend avstannat och opinionsläget har stabiliserats. Under 2022 var det endast 28 procent som ansåg det var ett mycket eller ganska bra förslag att tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker medan hela 54 procent tyckte det var ett ganska eller mycket dåligt förslag. Resterande 18 procent intog en neutral position eller saknade uppfattning.

Förtroendet för Systembolaget har stadigt ökat under 2000-talet, från en relativt låg nivå 2004 då endast 24 procent hade mycket eller ganska stort förtroende för företaget, till 2022 då hela 58 procent hade ett stort förtroende. Endast 5 procent hade 2022 ett ganska eller mycket litet förtroende för Systembolaget och resterande 36 procent hade en neutral hållning eller saknade uppfattning.

Figur 1 Förtroende för Systembolaget och åsikt om att tillåta alkoholförsäljning i livsmedelsbutiker, 2001–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din uppfattning om följande förslag?' följt av förslaget 'Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker'. Svarsskalan är femgradig och går från 'Mycket bra förslag' till 'Mycket dåligt förslag', med tillägget 'Ingen uppfattning'. I figuren redovisas procentandelen som svarade 'Mycket bra förslag' eller 'Ganska bra förslag' 2001–2022. I figuren redovisas också resultat från frågan 'Hur stort förtroende har du för: Systembolaget', där svaren ges på en femgradig skala från 'Mycket litet förtroende' till 'Mycket stort förtroende' samt 'Ingen uppfattning'. I figuren redovisas procentandelen som svarade mycket och ganska stort förtroende 2001–2022.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001–2022.

Med denna nivå av förtroende ligger Systembolaget i den absoluta toppen av organisationer som allmänheten har hög tilltro till, i nivå med Valmyndigheten och Folkhälsomyndigheten och strax under bibliotek och museer. Även i andra undersökningar, som Förtroendebarenmetern, får Systembolaget motsvarande toppsiffror (Oscarsson & Sjören, 2023).

Potentiella förklaringsfaktorer: avstånd och uppfattningar om Systembolagets arbetssätt

Under ett antal år har vi i olika studier analyserat hur människors åsikter om olika styrinstrument har förändrats över tid och vilka faktorer som formar den svenska alkoholopinionen. Vi har funnit att variationer i opinionen kan kopplas till faktorer som egenintresse, problemupplevelser och ideologiska positioner (se bl.a. Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020; Weibull, Holmberg & Karlsson, 2017).

Att behöva resa långt för att få tag i alkohol kostar tid och pengar, något som hypotetiskt skulle kunna påverka människor att inta mer restriktiva respektive liberala alkoholpolitiska hållningar. Till exempel är det tänkbart att människor som har långt till närmaste Systembolag i högre grad skulle önska sig att alkohol kunde köpas i den lokala livsmedelsbutiken. Vi har därför i den nationella SOM-undersökningen 2022 för första gången även ställt frågor om hur människorna upplever avståndet till platser där de kan köpa alkohol. Resultaten redovisas i tabell 1.

Som förväntat är spridningen i svaren på avståndsfrågorna stor. En majoritet av de svarande upplever att de har ganska litet avstånd till ett Systembolag eller en restaurang som serverar alkohol. Men samtidigt finns en betydande minoritet som upplever dessa avstånd som stora. En kontrollanalys visar att avståndsupplevelserna har ganska starka och naturliga kopplingar till bostadsort – det vill säga människor på landsbygden upplever avstånden som längre än de som bor i storstäder.

Tabell 1 *Upplevelser av närhet till restaurang som serverar alkohol och till Systembolag, 2022 (procent, medelvärde)*

	Mycket stort avstånd				Mycket litet avstånd				S:a	Medelvärde
	1	2	3	4	5	6	7			
Restaurang som serverar alkohol	7	7	10	13	14	18	31	100		5,00
Systembolag	9	8	11	16	17	17	22	100		4,65

Kommentar: Frågan lyder 'Runtom i landet varierar tillgången till service. Om du tänker på den plats där du bor, hur upplever du avståndet till följande?'. Svaren ges på den sjugradiga skala som redovisas i kolumnrubrikerna. Antalet svar är 1 729–1 730. För ytterligare analyser av lokaliseringsfrågan, se kapitel av de Fine Licht, Karlsson & Skoog (2023) i denna bok.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

I vår senaste studie (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2022) fokuserade vi på människors uppfattningar om de alkoholpolitiska styrmedlens effektivitet i bemärkelsen hur de påverkar alkoholkonsumtionen i landet. Resultaten visade på tydliga positiva samband mellan människors inställning till olika styrmedel och deras uppfattning om styrmedlens effektivitet i att minska alkoholkonsumtionen. Effektivitetsbedömningarna tycktes vara särskilt betydelsefulla för att förklara åsikter om försäljningsmonopolet.

I detta kapitel borrar vi vidare i just denna fråga och undersöker hur människor ser på olika aspekter av Systembolagets arbete. Systembolaget har i uppdrag att bidra till att minska den skadliga alkoholkonsumtionen i Sverige. Förutom att försäljningen sker utan vinstintresse handlar det bland annat om begränsade öppettider och att aktivt informera om en ansvarsfull konsumtion. Systembolaget har inga kampanjpriser och tillämpar en strikt ålderskontroll. Samtidigt har Systembolaget

sedan länge dragit slutsatsen att det som monopolist har ett särskilt ansvar att erbjuda god service (jfr. Örnberg & Ólafsdóttir, 2008). På Systembolagets hemsida kan man till exempel läsa att:

Som enda företag som säljer starköl, vin och sprit ska vi erbjuda god service över hela landet. Vår service baserar sig på vår breda kunskap om det mesta som har med alkohol att göra. Vi arbetar på flera sätt:

- Vi har kunnig personal som kan ge råd om drycker och vad som passar till olika maträtter.
- Vi har ett sortiment som ska passa alla. Alla butiker har inte allt, men nästan alla drycker går att beställa till valfri butik.
- Genom vårt sortiment och vår kunskap om riskerna med alkohol, hjälper vi våra kunder att göra medvetna val.

systembolaget.se (2023)

Med denna inställning går Systembolaget en balansgång mellan restriktivitet och kundvänlighet, där en överbetoning av det senare potentiellt skulle kunna leda till att bolaget lockade till konsumtion snarare än avskräckte. I syfte att fördjupa vår kunskap om hur människor upplever att Systembolaget klarar av denna balansgång, och hur bolagets arbetssätt påverkar alkoholkonsumtionen ställde vi en serie nya frågor i 2022 års nationella SOM-undersökning. Frågorna har formen av påståenden om Systembolagets arbetssätt, service och utbud.

Resultaten från denna frågesvit visar att en majoritet har tilltro till Systembolagets förmåga att minska alkoholkonsumtionen i Sverige. Hela 51 procent anser att det är korrekt att påstå att Systembolaget bidrar till detta, medan endast 24 procent anser att det är felaktigt. Dessutom anser hela 61 procent att bolaget motverkar ungas tillgång till alkohol, medan något färre, 45 procent, anser att bolaget bidrar till att det blir svårare för missbrukare att få tag på alkohol. Men även om färre tror att Systembolaget kan påverka beteendet hos missbrukare, är det ändå klart fler som tror att monopolen har en konsumtionsminskande effekt än som tror motsatsen.

När det gäller Systembolagets utbud och kundservice ställdes respondenterna därutöver inför fem påståenden som antydde att bolaget var antingen för restriktivt eller för liberalt i sina arbetssätt. Resultaten visar dock att endast 8–12 procent av respondenterna instämmer i kritiska synpunkter, oavsett om det gäller en liberal kritik om att butikerna är för få eller sortimentet är för begränsat, eller en restriktiv kritik om att öppettiderna är för generösa, priserna för låga eller att bolagets kundbemötande kan leda till onödiga inköp. Mellan 54 och 69 procent tycker det är felaktigt att Systembolagets utbud är för begränsat respektive att kundbemötande för positivt.

Tabell 2 Åsikter om påståenden om Systembolaget, 2022 (procent, balansmått, medelvärde)

	Helt felaktigt				Helt riktigt		Balans: riktigt-felaktig	Medelvärde 1–5
	1	2	3	4	5	S:a		
Motverkar att unga får tag på alkohol	10	11	18	31	30	100	+40	3,6
Bidrar till att minska alkoholkonsumtionen i Sverige	13	11	25	27	24	100	+27	3,4
Bidrar till att missbrukare har svårare att få tag på alkohol	15	16	24	24	21	100	+14	3,2
Har för få butiker	33	24	31	7	5	100	-45	2,3
Har alltför generösa öppettider	36	26	26	7	5	100	-50	2,2
Har ett alltför begränsat sortiment	42	22	25	7	4	100	-53	2,1
Har för låga priser	44	22	26	4	4	100	-58	2,0
Har marknadsföring och kundbemötande som lockar till onödiga inköp	50	19	21	6	4	100	-59	1,9

Kommentar: Frågan lyder 'Vad är din åsikt om följande påståenden om Systembolaget?' följt av påståendena i tabellen. Svaren ges på en numrerad femgradig skala från 1 'Helt felaktigt påstående' till 5 'Helt riktigt påstående'. I tabellen redovisas svarsfördelningen i procent för varje påstående samt ett balansmått (andelen riktigt påstående (4 och 5) minus andelen felaktigt påstående (1 och 2) samt ett medelvärde på den femgradiga skalan. Påståendena är här sorterade efter medelvärdet. Antalet svarande på frågorna är 1 676–1 700.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

En faktoranalys (tabell 3) avslöjar tydliga mönster i hur åsikterna om Systembolagets service och arbetssätt hänger samman med varandra. Svaren i de åtta delfrågorna faller nämligen tillbaka på tre underliggande så kallade faktordimensioner som vi här kallar: *effektiv konsumtionsminskning* (baserad på de tre frågorna om konsumtion och möjlighet att få tag på alkohol: konsumtion i Sverige generellt, samt ungdomars och missbrukares åtkomst till alkohol); *alltför kundvänlig inställning* (när det gäller öppettider, kundbemötande och priser); samt *alltför begränsat utbud* (när det gäller antalet butiker och sortiment). Även om opinionen lutar starkt åt att Systembolaget *inte* är för kundvänligt och att utbudet *inte* är för begränsat finns ändå en tillräcklig åsiktsspridning i dessa dimensioner som kan användas som potentiella förklaringsfaktorer till vad människor tycker om monopolet och deras förtroende för Systembolaget.

Tabell 3 Faktoranalys av åsikter om påstående om Systembolaget, 2022 (faktorladdningar)

	Faktor 1 <i>Effektiv konsumtions- minskning</i>	Faktor 2 <i>Alltför kund- vänlig inställning</i>	Faktor 3 <i>Alltför begränsat utbud</i>
Motverkar att unga får tag på alkohol	0,87	-0,01	-0,04
Bidrar till att missbrukare har svårare att få tag på alkohol	0,85	0,10	-0,01
Bidrar till att minska alkoholkonsumtionen i Sverige	0,85	-0,01	-0,10
Har alltför generösa öppettider	0,11	0,84	0,00
Har marknadsföring och kundbemötande som lockar till onödiga inköp	-0,12	0,76	0,14
Har för låga priser	0,09	0,72	0,17
Har för få butiker	-0,05	0,01	0,87
Har ett alltför begränsat sortiment	-0,07	0,19	0,80

Kommentar: Frågan lyder 'Vad är din åsikt om följande påståenden om Systembolaget?' följt av påståendena i tabellen. Svaren ges på en numrerad femgradig skala från 1 'Helt felaktigt påstående' till 5 'Helt riktigt påstående'. Tabellen baseras på faktoranalys (principalkomponentanalys) med varimaxrotation. Faktorladdningar som är större än 0,2 är fetstilade.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Eftersom frågorna om Systembolagets arbetssätt är nya är det särskilt intressant att undersöka vad som bidrar till att forma människors uppfattningar på detta område. Vi utgår här från de tre faktordimensionerna som identifieras i tabell 3 och undersöker i en första regressionsmodell om de kan förklaras av de svarandes sociala bakgrund, närhet till försäljningsställen och alkoholkonsumtion. I en andra modell tillfogar vi förklaringsfaktorer som vi sedan tidigare vet brukar påverka människors åsikter om alkoholpolitik: uppfattning om alkoholens effekter och ideologi. Resultaten i tabell 4 visar att människors bedömningar av Systembolagets förmåga att minska alkoholkonsumtionen har klara samband med deras ideologiska uppfattningar och verklighetsuppfattningar om alkoholkonsumtionens effekter. Det är människor som står till vänster och som anser att samhället har ett ansvar för att reglera alkoholkonsumtionen som också har störst tilltro till Systembolaget på denna punkt. När det gäller synen på Systembolagets kundvänlighet har dock ideologi ingen betydelse, däremot finns det påtagliga samband med egen alkoholkonsumtion. Ju oftare människor dricker, och ju mer de upplever alkoholkonsumtionens effekter som positiva för dem personligen, desto mer tar de avstånd från att Systembolagets kundvänlighet uppmuntrar till ökad konsumtion. Åsikten att bolagets utbud är begränsat återfinns i högre grad bland alkoholliberaler som anser att alkoholens effekter på samhället är mer positiva.

Tabell 4 Förklaringar till skillnader i åsikter om Systembolagets arbetssätt, 2022 (OLS regression, b-värden)

Beroende variabler (faktordimensioner):	Effektiv konsumtions- minskning		Alltför kundvänlig		Alltför begränsat utbud	
Alder: -30	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	+4*	e.s.
Alder: 65+	e.s.	e.s.	+3*	+4**	-3*	-3*
Kön: Kvinna	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	-2*	e.s.
Inkomst: Låg	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Inkomst: Hög	e.s.	e.s.	-3**	e.s.	e.s.	e.s.
Utbildning: Hög	+6***	e.s.	e.s.	e.s.	-3**	-4**
Ursprung: Uppväxt utomlands	-8***	-7**	e.s.	e.s.	+6***	+5*
Bostad: Landsbygd	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	-3*	-4*
Bostad: Storstad	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Religiositet: Bönfrekvens	e.s.	e.s.	+4*	e.s.	-5*	-5*
Närhet till Systembolag	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	-6*	e.s.
Närhet till restaurang som serverar alkohol	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Alkoholkonsumtion (frekvens)	e.s.	e.s.	-12***	-8***	e.s.	e.s.
Dricker inte alkohol	e.s.	e.s.	+12***	+7***	e.s.	e.s.
Alkoholkonsumtionens effekter: för dig personligen		+7*		-15***		e.s.
Alkoholkonsumtionens effekter: på samhället		-8*		e.s.		+8**
Ideologi: vänster–höger		-8***		e.s.		e.s.
Ideologi: individens ansvar för alkoholkonsumtion restriktiv (-) liberal (+)		-23***		-8***		+12***
Konstant	57***	72***	31***	41***	42***	34***
Justerat R ²	0,02	0,16	0,15	0,20	0,03	0,11
Antal personer	1 382	967	1 382	967	1 382	967

Kommentar: Beroende variabler är de tre faktordimensioner som togs fram i analysen i tabell 3. Dimensionerna hade ursprungligen formatet medelvärde = 0 och standardavvikelse = 1, men har här kodats om till 0=min och 100=max. Samtliga oberoende variabler är kodade 0–1, vilket betyder att effekterna av kontinuerliga variabler är baserad på skillnaden mellan min och max. Följande variabler är dummyvariabler: ålder (kontrollgrupp: 31–64 år), kön (kontrollgrupp: man), inkomst låg/hög (kontrollgrupp: medelhög hushållsinkomst 300–800 tkr), utbildning (kontrollgrupp: ej examen från högskola), ursprung (huvudsakligen vuxit upp i utlandet, kontrollgrupp: uppvuxen i Sverige), bostad landsbygd/storstad (kontrollgrupp: större tätort/stad), dricker inte alkohol (kontrollgrupp: dricker alkohol). Följande är kontinuerliga: Religiositet (bönfrekvens där respondenterna svarade på en sjugradig skala, här kodad 0 (ingen gång) till 1 (flera gånger i veckan)), närhet till Systembolag respektive restaurang (femgradig skala mycket stort avstånd till mycket litet avstånd) ideologi (femgradig skala, vänster 0 – höger 1), alkoholideologi (sjugradig skala 0 restriktiv – 1 liberal), dryckesvanor: alkoholkonsumtion (druckit sprit/vin/starköl) där respondenterna svarade på en sjugradig skala, här kodad 0 (ingen gång) till 1 (flera gånger i veckan). Endast signifikanta b-värden presenteras (e.s.=ej signifikant). P-värden: ***<0,001; **>0,01. *>0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Vad förklarar människors åsikter om Systembolaget?

Vi ska nu övergå till att undersöka vad som förklarar skillnaderna i människors uppfattning om monopolets framtid (det vill säga frågan om alkohol borde få säljas i livsmedelsbutiker) och vilket förtroende de har för Systembolaget, där de nya frågorna om synen på Systembolagets arbetssätt och påverkan på konsumtionen respektive avståndsfrågorna vägs in.

I tabell 5 redovisas resultat från fyra OLS regressionsmodeller där åsikter om monopol och förtroendet för Systembolaget är beroende variabler. Förklaringsfaktorerna är de som vi återkommande använt i tidigare studier för att förklara åsiktsvariationen i alkoholopinionen (se t.ex. Karlsson, Holmberg, & Weibull, 2017, 2020), men i år har vi också inkluderat frågor om avstånd till närmaste försäljningsställe av alkohol och uppfattningar om Systembolagets arbetssätt som potentiella förklaringsfaktorer. I den första modellen ingår bara uppfattningarna om Systembolagets arbetssätt, och i den andra ingår samtliga variabler. Denna uppställning gör det möjligt att uppskatta hur mycket självständig förklaringskraft som de nya frågorna bidrar med. I den e-publicerade tabellbilagan redovisas fler modeller för olika grupper av oberoende variabler (Karlsson, 2023).

Resultaten visar på en begränsad men statistisk signifikant effekt av avstånd: ju längre människor har till närmaste Systembolagsbutik desto mer positiva är de till försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker. I förtroendefrågan finns däremot inga avståndseffekter.

I jämförelse med avståndsaspekten visar sig uppfattningarna om Systembolagets arbetssätt vara mycket viktigare för att förklara åsikter om monopol och förtroende. Det är förvisso omöjligt att bevisa hur orsakssambanden ser ut i denna typ av undersökning, men om vi utgår ifrån antagandet att förtroende för en organisation till en del bygger på uppfattningar om hur den fungerar visar resultaten att en stark tilltro till att Systembolagets arbete minskar alkoholkonsumtionen leder till ett ökat förtroende för bolaget och ett ökat stöd för dess monopol. Å andra sidan pekar resultaten på att uppfattningen att Systembolagets utbud är alltför begränsat hänger samman med lägre förtroende och en ökad vilja att avskaffa monopol. Effekterna av båda dessa faktorer är lika starka när det gäller frågan om monopolets framtid, men när det gäller förtroende är effekten av uppfattningar om konsumtionsminskning starkare än av uppfattningar om utbud.

För uppfattningar om Systembolagets kundvänlighet ser dock mönstret lite annorlunda ut. Personer som tror att Systembolagets alltför kundvänliga approach kan leda till onödiga inköp har förvisso ett lägre förtroende för Systembolaget, men de är också mer ovilliga att avskaffa monopol. Det är alltså monopolets starkaste vänner som är mest kritiska till överdriven kundtillvändhet.

Tabell 5 Förklaringar till skillnader i åsikter om att sälja alkohol i livsmedelsbutiker och förtroende för Systembolaget, 2022 (OLS regression, b-värden)

Beroende variabler:	Tillåt försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker		Förtroende för Systembolaget	
Ålder: -30	e.s.		e.s.	
Ålder: 65+	e.s.		e.s.	
Kön: Kvinna	-4*		-4**	
Inkomst: Låg	e.s.		e.s.	
Inkomst: Hög	e.s.		e.s.	
Utbildning: Hög	-4*		e.s.	
Ursprung: Uppväxt i utlandet	+13***		-5*	
Bostad: Landsbygd	e.s.		e.s.	
Bostad: Storstad	e.s.		e.s.	
Religiositet: Bönfrekvens	e.s.		e.s.	
Närhet till Systembolag	-8*		e.s.	
Närhet till restaurang som serverar alkohol	e.s.		e.s.	
Alkoholkonsumtion (frekvens)	e.s.		+8**	
Dricker inte alkohol	e.s.		-6*	
Alkoholkonsumtionens effekter: för dig personligen	e.s.		e.s.	
Alkoholkonsumtionens effekter: på samhället	e.s.		e.s.	
Ideologi: vänster–höger	+19***		-6*	
Ideologi: individens ansvar för alkoholkonsumtion restriktiv(-) liberal(+)	+35***		-6*	
<u>Åsikter om Systembolaget (faktordimensioner):</u>				
Effektiv konsumtionsminskning	-50***	-29***	+31***	+29***
Alltför kundvänlig	-45***	-20***	-28***	-19***
Alltför begränsat utbud	+46***	+29***	-16***	-15***
Konstant	65***	26***	67***	67***
Justerat R ²	0,24	0,45	0,16	0,22
Antal personer	1 546	953	1 403	890

Kommentar: Beroende variabler är dels frågan 'Vad är din åsikt om följande politiska förslag? Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker' där respondenterna svarade på en femgradig skala, här kodad 0 ('Mycket dåligt förslag') till 100 ('Mycket bra förslag'), dels frågan 'Hur stort är ditt förtroende för: Systembolaget' där svaren ges på en femgradig skala, här kodad 0 ('Mycket lågt förtroendet') till 100 ('Mycket högt förtroende'). Samtliga oberoende variabler är kodade 0–1, vilket betyder att effekterna av kontinuerliga variabler är baserad på skillnaden mellan min och max. Följande variabler är dummyvariabler: ålder (kontrollgrupp: 31–64 år), kön (kontrollgrupp: man), inkomst låg/hög (kontrollgrupp: medelhög hushållsinkomst 300–800 tkr), utbildning (kontrollgrupp: ej examen från högskola), ursprung (kontrollgrupp: uppvuxen i Sverige), bostad landsbygd/storstad (kontrollgrupp: större tätort/stad), dricker inte alkohol (kontrollgrupp: dricker alkohol). Följande är kontinuerliga: Religiositet (bönfrekvens, där respondenterna svarade på en sjugradig skala, här kodad 0 (ingen gång) till 1 (flera gånger i veckan)), närhet till Systembolag respektive restaurang (femgradig skala mycket stort avstånd till mycket litet avstånd) ideologi (femgradig skala, vänster 0 – höger 1), alkoholideologi (sjugradig skala 0 restriktiv – 1 liberal), dryckesvanor: alkoholkonsumtion (druckit sprit/vin/starköl, 0 (ingen gång) till 1 (flera gånger i veckan)). De tre faktordimensionerna hade ursprungligen medelvärde 0 och standardavvikelse 1, men är här omkodade till 0=min, 1=max. Endast signifikanta b-värden presenteras (e.s.=ej signifikant). P-värden: ***<0,001; **>0,01. *<0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

I flera tidigare studier (t.ex. Karlsson, Holmberg & Weibull, 2022) har vi noterat en hittills oförklarad koppling mellan hög alkoholkonsumtion och förtroende för Systembolaget. Detta samband är något av en paradox, eftersom högre alkoholkonsumtion vanligtvis är kopplat till stöd för en liberal alkoholpolitik, och inte för en restriktiv – som Systembolaget är ett exempel på. Vi har tidigare tolkat kopplingen mellan alkoholkonsumtion och alkoholliberalism som ett utslag av egenintresse, eftersom de som konsumerar mest alkohol är de som drabbas mest av alkoholrestriktioner. En möjlighet är att det paradoxala sambandet beror på att de som dricker mest alkohol också har mest erfarenhet av att handla på Systembolaget, och att det är dessa erfarenheter av utbud och bolagets arbetssätt som driver förtroendet. Men enligt tabell 5 kvarstår ett klart positivt samband mellan alkoholkonsumtion och förtroende även under kontroll för uppfattningar om Systembolagets arbetssätt. Förklaringen till paradoxen måste alltså i huvudsak vara något annat.

Vi har dock kommit lite närmare en förklaring på en punkt: En kontrollanalys (som inte redovisas i tabell 5) visar på en intressant interaktionseffekt: det är endast bland människor som sällan eller aldrig dricker alkohol som uppfattningen att Systembolaget är alltför kundvänligt bidrar till att sänka förtroendet. Bland de som dricker ofta finns ingen sådan effekt. Dessutom finns ett negativt samband mellan alkoholkonsumtion och uppfattningar om kundvänligt: ju mer alkohol som människor konsumerar desto mindre tror man Systembolagets kundvänlighet bidrar till att öka konsumtionen (se tabell 4). Sammanfattningsvis identifierar dessa komplexa resultat alltså en förtroendesänkande faktor (kritik mot alltför stor kundvänlighet) som både är vanligare förkommande och har starkare effekt bland de som dricker sällan än bland de som dricker ofta.

Några effekter av kontrollvariablerna är värda att notera. Till exempel har människor uppväxta i utlandet lägre förtroende för Systembolaget och önskar i högre grad att monopolet upphör. I denna grupp finns förstås personer som har erfarenhet av andra alkoholpolitiska system än det svenska. Lite mer svårtolkat är resultatet att kvinnor har något lägre förtroende för Systembolaget än män, samtidigt som de är mer angelägna om att bevara monopolet. Frågan om monopolets framtid är starkt kopplad till ideologi, där människor som står till höger och betonar individens ansvar i alkoholpolitiken i högre grad gillar förslaget om att avskaffa monopolet. Samma grupper har också ett lägre förtroende för Systembolaget, men ideologi har en betydligt lägre förklaringskraft för förtroende jämfört med åsikter om monopolets framtid.

Summering

Huvudresultaten i detta kapitel är mycket tydliga: Svenska folket har en mycket positiv inställning till Systembolaget: förtroendet är starkt och växande och en tydlig majoritet vill bevara monopolet. Dessutom har vi sett att de allra flesta

finner att Systembolaget klarar av balansen mellan restriktivitet och kundvänlighet i sitt arbetssätt.

Vi har också kommit ett stycke vidare i att förstå vad som förklarar åsiktsvariationen i bedömningarna av Systembolaget. Det finns till exempel en liten men tolkningsbar avståndseffekt, där människor som anser sig ha långt till närmaste Systembolag i högre grad är öppna för alkohol i livsmedelsaffärer. En rimlig tolkning är att detta är ett utslag av egenintresse. Men framför allt har vi kunnat se hur människor delvis grundar sin syn på Systembolaget som alkoholpolitiskt styrmedel på uppfattningar om bolagets arbetssätt och kundvänlighet.

Ett sätt att förstå institutionellt förtroende är att det bygger på bedömningar om en organisation gör ett bra arbete givet sina utgångspunkter, och att man därför ibland kan ha högt förtroende för en institution vars syften man i grunden är kritisk till. Det skulle vara ett sätt att förklara varför andelen med lågt förtroendet för Systembolaget i gruppen som vill avskaffa monopolet endast är 7 procent. Men mot den bakgrunden är det slående och möjligen lite förvånande att uppfattningar om Systembolagets arbetssätt verkar ha klart större betydelse för att förklara åsikter om monolets fortbestånd. Resultaten tyder alltså på att det höga förtroendet till största delen måste förklaras av andra faktorer än positiva omdömen om Systembolagets arbetssätt.

Det är möjligt att en del av förklaringen till dessa resultat kan hänföras till att åsikter om Systembolagets arbetsmetoder inte är objektiva observationer utan snarare åsikter som är sammanvävda med ideologiska ståndpunkter och verklighetsuppfattningar. Kanske speglar människors uppfattningar om Systembolagets påverkan på alkoholkonsumtionen delvis deras önskingar om vad som är sant baserat på vilka ideologiska övertygelser och egenintressen de har. Ett resultat i kapitlet som möjligen skulle kunna tolkas som en illustration av detta är att de som konsumerar mest alkohol också är de som tror minst på att Systembolagets kundvänlighet skulle bidra till att öka alkoholkonsumtionen.

Fotnot

- ¹ Kapitlet är en rapport från projektet "De alkoholpolitiska styrmedlen och den allmänna opinionen" som finansieras av *Systembolagets alkoholforskningsråd* (SRA). Det ska här understrykas att projektet är helt oberoende i förhållande till Systembolaget. Ledamöterna i SRA är fristående från Systembolaget och gör en i förhållande till bolaget oberoende prövning av ansökningarna. Som ett komplement till detta kapitel har vi konstruerat en e-publicerad tabellbilaga med mer utförlig information om de frågor kring alkoholpolitik som ställdes 2022, och där återfinns även tidsserier för frågor som inte redovisas i kapitlet (Karlsson, 2023).

Referenser

- Babor, Thomas F., Casswell, Sally, Graham, Kathryn, Huckle, Taisia, Livingston, Michael, Jürgen, Room, Robin, Rossow, Ingeborg & Bundit Sornpaisarn (2022). *Alcohol: No Ordinary Commodity: Research and public policy*. Oxford: Oxford University Press.
- de Fine Licht, Jenny, Karlsson, David & Louise Skoog (2023). Här, där eller överallt? Medborgares åsikter om lokalisering av offentlig service. I Ulrika Andersson, Patrik Öhberg, Anders Carlander, Johan Martinsson & Nora Theorin (red), *Ovisshetens tid*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Hahn, Robert A., Cook Middleton, Jennifer, Elder, Randy, Brewer, Robert, Fielding, Jonathan, Naimi, Timothy S., Toomey, Traci L., Chattopadhyay, Sajal, Lawrence, Briana & Carla Alexia Campbell (2012). Effects of Alcohol Retail Privatization on Excessive Alcohol Consumption and Related Harms: A Community Guide Systematic Review. *American Journal of Preventive Medicine*, 42(4): 418–427.
- Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2020). Solidarity or Self-Interest? Public Opinion in Relation to Alcohol Policies in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and drugs*, 37(2): 105–121.
- Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2022). Effektivitetsbedömningar påverkar alkoholopinionen. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand, & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Karlsson, David (2023). Svenska folket tycker om Systembolaget – tabellbilaga. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik, & Toivo Sjören (2023). *Förtroendebaremetern*. Göteborg: Medieakademin.
- Rossow, Ingeborg & Pia Mäkelä (2021). Public Health Thinking Around Alcohol-Related Harm: Why Does Per Capita Consumption Matter? *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 82(1): 9–17.
- Stockwell, Tim m.fl. (2018). Estimating the public health impact of disbanding a government alcohol monopoly: application of new methods to the case of Sweden. *BMC Public Health*, 18(1): 1–16.
- Systembolaget (2023) <https://www.omsystembolaget.se/foretagsfakta/vart-uppdrag/>
- Weibull, Lennart, Holmberg, Sören & David Karlsson (2017). *Studier i svensk alkoholopinion*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart, Holmberg, Sören, Karlsson, David & Sofia Arkhede (2017). *Alkoholrelaterade frågor i de nationella SOM-undersökningarna 1986–2016*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Örnberg, Jenny Cisneros, & Hildigunnur Ólafsdóttir (2008). How to sell alcohol? Nordic alcohol monopolies in a changing epoch. *Nordic Studies on Alcohol and drugs*, 25(2): 129–153.

HÄR, DÄR ELLER ÖVERALLT? MEDBORGARES ÅSIKTER OM LOKALISERING AV OFFENTLIG SERVICE

JENNY DE FINE LICHT, DAVID KARLSSON
OCH LOUISE SKOOG

Sammanfattning

Det här kapitlet handlar om svenska folkets åsikter om lokalisering av offentlig service. Vi analyserar uppfattningar relaterade till bevarande av skolor och stöd till livsmedelsbutiker i glesbygd, samt centralisering av universitet och sjukvård, och undersöker i vilken grad ideologiska och avståndsbaseade faktorer bidrar till att förklara åsiktsvariationen. Dramatiken i lokaliseringspolitiken beskrivs ofta som en konflikt mellan stad och land, eller centrum och periferi, men resultaten visar att bostadsort och avstånd till service inte alls är så avgörande som man skulle kunna tro. Det är svårt att koppla människors åsikter om lokalisering till var de bor. Däremot har ideologiska faktorer en viss betydelse. Våra resultat väcker därmed nya spännande frågor om vad som egentligen förklarar den stora åsiktspridning och de starka känslor som kommer till uttryck när politiker och medborgare hanterar dessa frågor.

Frågan om var offentlig service ska ligga engagerar människor. Få politiska förslag genererar så mycket protester som ett hot om nedläggning eller centralisering av lokal service som till exempel en skola, ett bibliotek eller en busstation (exempelvis de Fine Licht & Esaiasson, 2023; Larsson Taghizadeh, 2016; Lundgren & von Schantz Lundgren, 2016; Wänström, 2013). Det offentligas närvaro omgärdas av både praktiska och symboliska värden och intressen. I vissa fall kan en byskolas överlevnad handla om ortens hela framtid. För en skola är inte bara viktig för barnens utbildning, den kan dessutom både vara en av få arbetsgivare för högutbildad personal på orten och en viktig samlingslokal för det lokala föreningslivet. Därtill har tillgängligheten till service i gles- och landsbygdsområden generellt sett försämrats över tid (Tillväxtverket, 2021). Centralisering av service motiveras ofta med att man från politiskt håll vill främja kvalitet genom att samla kompetens för att främja effektiviteten (Karlsson, 2022a). Alltför många små enheter är dyra i drift, och de har svårt att attrahera kvalificerad personal eller upprätthålla de krav på faciliteterna som lagen kräver.

Var i geografien som offentlig service är lokaliserad är alltså inte enbart en fråga om tillgänglighet och bekvämlighet, utan i vidare mening en fråga om var människor har möjlighet att leva och bo (Pollitt, 2012). Det gör också att begränsningar i

utbudet av service och välfärd är en av de svåraste frågorna som lokala politiker har att hantera (de Fine Licht & Esaiasson, 2023; Karlsson, 2022b). Tillgänglighet och förutsättningar för att tillhandahålla service varierar stort mellan platser, delvis beroende på hur pass urbana och rurala de är (Syssner, 2020; Berg & Ihlström, 2019). I takt med en ökad urbanisering – det vill säga att människor flyttar från glesbygd till större tätorter och städer – har frågor om tillgång till offentlig service blivit alltmer aktuella. På glesbefolkade platser har utvecklingen ofta satt tydliga avtryck. När yngre personer flyttar därifrån får befolkningen som stannar en skev åldersstruktur. Många orter har fått uppleva att service läggs ned och centraliseras till ett lokalt eller regionalt centrum som har till uppdrag att serva större geografiska områden. Samtidigt är lokaliseringsfrågan inte begränsad till glesbygd. I storstäder medverkar ökande barnkullar och en tillströmning av medborgare i alla åldrar till att öka trycket på det offentliga att skala upp service som barnomsorg och bostäder (Mörk m.fl., 2019). Därför är det i många fall mer fruktbart att prata om tillgång till service som en fråga om en intressekonflikt mellan centrum och periferi, där periferi kan referera såväl till ytterområden i ett land eller i en kommun (ofta uttryckt som en stad-landkonflikt) men också inom en stad (mellan centrum och förort) eller på landsbygden (mellan tätort och glesbygd) (jfr. Erlingsson m.fl., 2021; Karlsson & Skoog, 2023).

I detta kapitel undersöker vi vad människor i Sverige anser om hur offentlig service bör lokaliseras och vad som kan förklara deras uppfattningar. Är det främst en fråga om egenintresse som handlar om hur långt man själv upplever sig ha till service eller handlar det om principer och ideologi? Vi utgår från nya frågor om lokalisering av service som för första gången ställdes i den nationella SOM-undersökningen 2022. Vi har också ställt nya frågor när det gäller människors upplevda närhet till service och deras principiella inställning till om människor som bosätter sig på landsbygd bör förvänta sig sämre tillgång till service.

Vi inleder kapitlet med en kort diskussion om lokalisering av service som en politisk och samhällsfråga. Därefter presenterar vi hur medborgarna ställer sig när det gäller fyra konkreta politiska förslag om lokalisering av service och sätter deras uppfattningar i relation till dels hur de ställer sig principiellt till centralisering, dels hur långt de upplever avståndet till olika typer av service. Vi avslutar med en regressionsanalys där vi försöker förklara hur medborgarnas uppfattningar om lokalisering av service kan förstås i en samlad analys, där avstånd och principiella uppfattningar ingår som potentiella förklaringsfaktorer. Som underlag för kapitlet finns en e-publicerad tabellbilaga som innehåller mer utförliga uppgifter om de frågor och analyser som kapitlet bygger på (de Fine Licht, Karlsson & Skoog, 2023).¹

Lokalisering av service – en fråga om centrum och periferi

Under 1800- och 1900-talen formerades samhälleliga klyvningsstrukturer som lade grunden för Västeuropas partisystem. Den mest klassiska är konflikten mellan

samhällsklasserna som uppstod i och med framväxten av arbetarklassen och en mer tongivande borgarklass. En annan klyvningsstruktur är relationen mellan centrum och periferi som uppkom i och med industrialiseringen och den då begynnande urbaniseringen som skapade nya maktdynamiker mellan stad och land (Lipset & Rokkan, 1967). Än idag finns det en relation mellan var människor bor och stöd för olika politiska partier (Jacobs & Munis, 2022; Johnston & Pattie, 2006). Den politiska problematiken kring lokalisering av offentlig service kan relateras till denna konfliktlinje mellan stad och land – eller centrum och periferi. Lokalisering av service är här föremål för en territoriell intressekamp om resurser och makt, där motsättningarna får näring av periferins rädsla för att centralisering ska medföra ett utarmande (Karlsson & Skoog, 2023). Periferins inflytande och tillgång till service kan gå förlorade om centrumets intressen prioriteras (jfr. Auerbach m.fl., 2022). Maktrelationen kan variera beroende på var människor bor. När en stor del av befolkningen bor i centrum blir periferin svagare och har svårt att till exempel påverka utgången i politiska val (Karlsson, 2012). I situationer där centralorten och övriga delar av en kommun däremot är mer jämnstarka, kan maktkampen och konfliktnivån intensifieras (Skoog & Karlsson, 2018; Skoog, 2019). Men städer, tätorter och byar är mer än bara geografiska punkter på en karta. De är de fysiska platser där människors sociala relationer och interaktioner sker. Människor har också emotionella band till platser som bidrar till att forma deras politiska identitet (Agnew, 1987, 2002). Serviceställen som skolor och vårdinrättningar kan därför även vara ett uttryck för gemenskap och en territoriell identitet.

Sammantaget innebär perspektivet att människors intressen när det gäller var offentlig service ska lokaliseras kopplat till var de bor. Decentralisering av service till många mindre enheter på fler platser ligger ur ett tillgänglighetsperspektiv i linje med landsbygdens intressen, medan centralisering, att koncentrera service till få men stora enheter, främst gynnar de som bor i städer. Vägs däremot decentraliseringens kostnader in blir intressemotsättningarna mer komplexa. I en vidare mening handlar lokalisering av service därför om svåra värdekonflikter och ideologiska prioriteringar om hur samhället bör organiseras, särskilt avvägningar mellan att uppmuntra centralisering för att främja effektivitet och kvalitet *eller* att främja decentralisering till fördel för närhet och tillgänglighet. Centrala frågor i lokaliseringspolitikerna handlar också om vad som är samhällets ansvar och därmed vilka rättmätiga krav som människor kan och bör ställa på det offentliga och i vilken mån individer som bor på avlägsna platser bör ta ett större eget ansvar för att säkra att deras behov av service som till exempel vård, skola och omsorg tillgodoses.

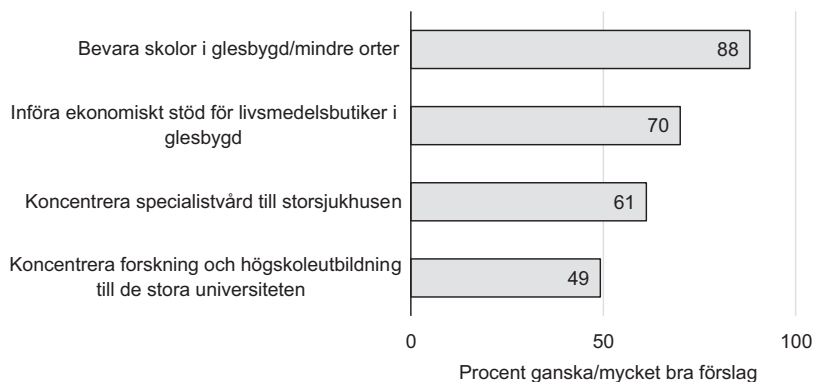
Fyra förslag om lokalisering av service

I den nationella SOM-undersökningen 2022 lät vi de svarande ta ställning till fyra förslag om lokalisering av service som alla varit uppe i den politiska debatten: att ”bevara grundskolor i glesbygd/mindre orter”; att ”införa ekonomiskt stöd till

livsmedelsbutiker i glesbygd”; att ”koncentrera specialistvård till storsjukhusen” och att ”koncentrera forskning och högskoleutbildning till de stora universiteten”. Två av förslagen går alltså i decentralistisk riktning (bevara skolor och ge stöd till livsmedelsbutiker) medan två går i centralistisk riktning (koncentrera specialistvård och högre utbildning). Förslaget att ge ekonomiskt stöd till livsmedelsbutiker i glesbygd sticker här ut eftersom livsmedelshandel traditionellt inte ansetts vara en offentlig angelägenhet. Samtidigt är det en fråga som i mångt och mycket avgör var människor har möjlighet att bo och därför har det uppkommit vissa möjligheter att från offentligt håll ge ekonomiskt stöd till butiker i glesbygd. De andra frågorna som rör skola, vård och högre utbildning är mer klassiska offentliga angelägenheter, även om det finns en debatt om hur mycket marknadskrafterna ska tillåtas påverka var servicen finns och vilken decentraliseringsgrad som krävs för att hela landet ska kunna leva.

I Figur 1 kan vi se att de populäraste av de fyra förslagen är av decentralistisk karaktär, där 88 procent är positiva till att ”bevara skolor i glesbygd/mindre orter” och 70 procent instämmer i att ”införa ekonomiskt stöd till livsmedelsbutiker i glesbygd” är ett bra förslag. Endast 2 respektive 8 procent ansåg dessa vara dåliga förslag. Men även de centralistiska förslagen får stöd: 61 procent är positiva till att ”koncentrera specialistvård till storsjukhusen” och 49 procent anser att ”koncentrera forskning och högskoleutbildning till de stora universiteten” är ett bra förslag (17 respektive 19 procent var negativa).

Figur 1 Åsikter om lokaliseringsförslag, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Vad är din åsikt om följande förslag' och svaren anges för varje förslag som citeras i figuren på en femgradig skala från 'Mycket bra förslag' till 'Mycket dåligt förslag'. I figuren visas andelen som svarat mycket och ganska bra förslag. Antal svar är 1 707–1 738.

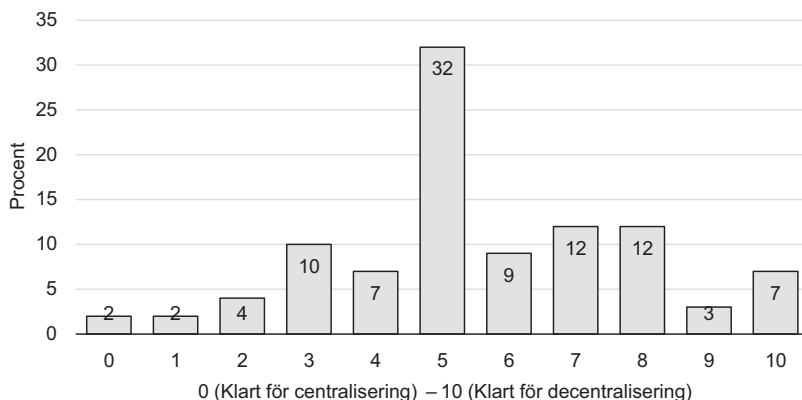
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

En parvis korrelationsanalys visar att åsikter om de två glesbygdsrelevanta decentraliseringsförslagen har ett relativt starkt samband med varandra ($r = 0,36$), det vill säga ju mer man är positiv till att bevara skolor på mindre orter, desto mer positiv är man till att ekonomiskt stötta livsmedelsbutiker i glesbygd. Även åsikter om de två centraliseringsförslagen (rörande sjukhus och universitet) har ett starkt samband ($r = 0,39$). Däremot finns oväntat inga negativa samband mellan åsikter om centraliserings- och decentraliseringsförslagen. Det finns till och med ett svagt positivt samband mellan att vara positiv till stöd till livsmedelsbutiker i glesbygd och till centralisering av sjukhus och universitet. Detta skulle man inte ha förväntat sig om människor var mer entydigt centralistiska eller decentralistiska. Betyder det att människor saknar principiella utgångspunkter för sina åsikter om lokalisering?

En fråga om principer?

När det kommer till lokalisering av service handlar den mest grundläggande principiella och ideologiska aspekten om huruvida service ska centraliseras för att stärka effektiviteten eller om den ska decentraliseras för ökad närhet och tillgänglighet för brukarna. Vi ställde därför en fråga där människor fick placera in sig själva på en skala mellan centralisering-decentralisering (fortsättningsvis benämnd c/d-skalan, jfr. Karlsson, 2022b).

Figur 2 *Principiell syn på lokalisering: självplacering på skalan centralisering-decentralisering – c/d-skalan, 2022 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder 'När det gäller lokalisering av service talas det ibland om en politisk dimension mellan: 1) De som vill ha centraliserad offentlig verksamhet (för effektivitetens och kvalitetens skull), 2) De som vill ha decentraliserad offentlig verksamhet (för att främja rättvis tillgång till service överallt). Var skulle du placera dig själv på följande skala?' och svaren anges på en skala från 0 'Klart för centralisering' till 10 'Klart för decentralisering'. Antal svar är 1 674.

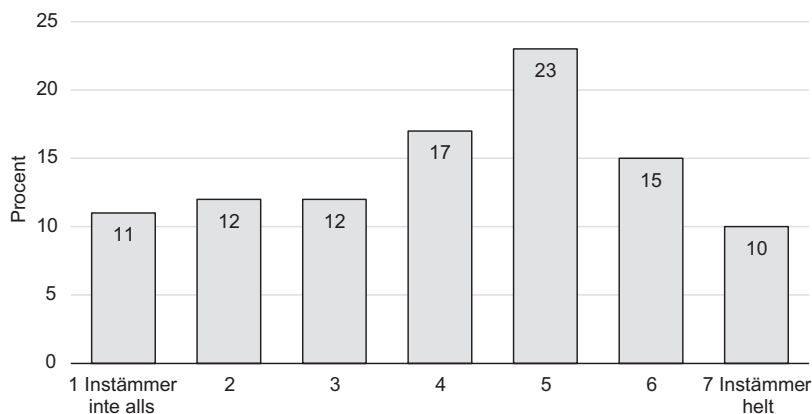
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

I figur 2 ser vi att det finns en stor spridning i frågan. Det finns både extrema centralister och decentralister, även om de flesta placerar sig närmare mitten av skalan. Det är något fler som lutar åt det decentralistiska hållet (43 procent) än åt det centralistiska hållet (25 procent), medan 32 procent placerar sig på mittenalternativet. Medelvärdet är 5,6.

Även om opinionen lutar åt det decentralistiska hållet tycks ändå de allra flesta acceptera en viss grad av centralisering. Och vid varje steg mot centralisering uppstår ett principiellt dilemma i relation till människors rätt till likvärdig service oavsett var de bor. Vi ställde därför även en helt ny fråga om huruvida människor anser att medborgare i glesbygd/mindre orter behöver finna sig i att ha sämre tillgång till service.

Som vi ser i figur 3 finns det i ännu högre grad än för c/d-skalan en stor spridning i åsikter där en högre andel svarande placerar sig i skalans extrempositioner. Den generella trenden är dock att nästan hälften (48 procent) instämmer i att människor i glesbygd får vara beredda på sämre service medan 35 procent inte instämmer. 17 procent väljer det neutrala mittenalternativet.

Figur 3 De som väljer att bo i glesbygd/mindre orter får vara beredda på sämre tillgång till service, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att de som väljer att bo i glesbygd/mindre orter får vara beredda på sämre tillgång till service' och svaren anges på en skala från 1 'Instämmer inte alls' till 7 'Instämmer helt'. Antal svar är 1 734.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Korrelationen mellan svaren på de två principfrågorna om lokalisering, c/d-skalan och frågan om sämre service i glesbygd, är signifikant men anmärkningsvärt svagt ($r = -0,14$), vilket innebär att människor som är principiellt mer för decentralisering instämmer i lägre grad i att människor i glesbygd får finna sig i sämre service. Men

det är endast personer med extrema positioner på c/d-skalan som skiljer ut sig och skapar detta resultat: bland dem som positionerar sig närmare mitten av skalan finns inget åsiktssamband. Intressant nog verkar det alltså som att människor inte nödvändigtvis uppfattar decentralisering som liktydigt med att alla ska få samma tillgång till service oavsett var de bor.

En fråga om upplevt avstånd?

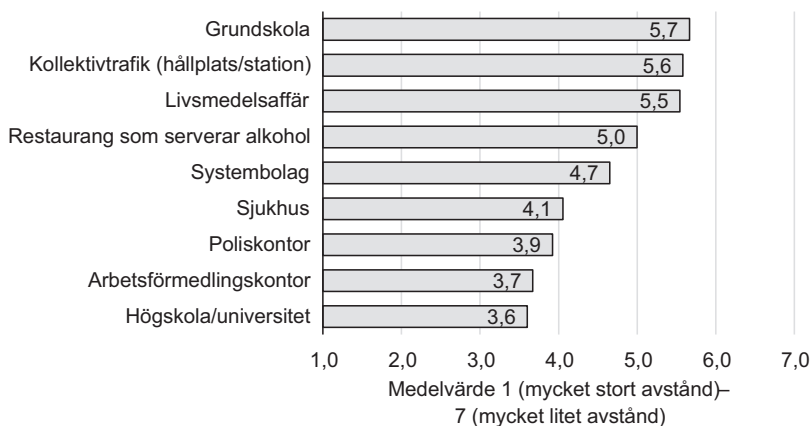
I samhällsdebatten blir ofta avståndet till offentlig service till en fråga där tätorter och storstäder ställs mot gles- och landsbygd, där de som bor centralt i större städer har all nödvändig service inom nära räckhåll. I staden har majoriteten bredband i hemmet, skolor och förskolor runt hörnet, bibliotek och vårdcentraler ett stenkast bort och närhet till såväl BB som akutsjukvård. I mindre städer finns det god tillgänglighet och närhet till grundläggande service, men den är inte lika omfattande som i storstäder. Men det finns trots allt ett par skolor och vårdcentraler att välja mellan. När vi rör oss bort från tätorterna ökar avstånden snabbt. De få skolor och vårdcentraler som finns i landsbygdskommuner är vanligtvis belägna i centrala delar av kommunen och har ansvar att erbjuda service till stora områden. För dem som bor i utkanten av landsbygdskommunerna är avstånden även till grundläggande service ofta betydande och har en påtaglig inverkan på vardagen (t.ex. Kullberg m.fl., 2018).

Närhet till service är ett värde som både handlar om bekvämlighet och ekonomi. Avstånd påverkar därmed hur mycket tid och pengar som människor behöver lägga på att ta del av servicen, något som många har ont om. Och ibland kan avstånd vara en fråga om liv eller död, om till exempel människor inte kan få vård i tid. Det fysiska avståndet till service stället har därför en direkt koppling till människors egenintresse i lokaliseringsfrågor. En rimlig förväntan är att ju längre avstånd människor har till service, desto mer borde de förespråka decentralisering, medan intresset hos människor som bor nära service borde vara att avstå från decentralisering, som potentiellt fördyrar verksamhetens kostnader utan att förbättra situationen för dem.

Att mäta avstånd är på ett sätt väldigt enkelt, men hur människor upplever vad som är ett kort eller långt avstånd är inte lika självklart. Några kilometer till en viss lokal kan upplevas kort för den som bor naturskönt isolerat och har egen bil medan det kan upplevas långt för den som bor i en förort och har dålig tillgång till kollektivtrafik. På samma sätt kan man ha större tolerans för att behöva resa till något som man använder sällan än till en service som man behöver dagligdags.

I den nationella SOM-undersökningen 2022 bad vi människor uppge vilken närhet de upplever att de har till olika sorters service såsom kollektivtrafik, livsmedelsaffär, grundskolor, sjukhus, poliskontor med mera. I figur 4 (nedan) finns en topplista över medborgares upplevda närhet till nio sorters service (medelvärden).

Figur 4 Upplevd närhet till service – topplista, 2022 (medelvärde 1–7)

Kommentar: Frågan lyder 'Runt om i landet varierar tillgången till service. Om du tänker på den plats där du bor, hur upplever du avståndet till följande?' och svaren anges på en skala från 1 'Mycket stort avstånd' till 7 'Mycket litet avstånd'. Antal svar är 1 674–1 748.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Resultaten i figur 4 visar att människors upplevda närhet till service varierar beroende på servicens art. De flesta upplever att de har närmast till grundskola, kollektivtrafik och livsmedelsaffär. Därefter kommer restaurang som serverar alkohol, systembolag och sjukhus. Störst avstånd upplever medborgare att de har till poliskontor, arbetsförmedlingskontor samt högskola/universitet. Fördelningen i upplevd närhet till de olika servicetyperna har en sådan fördelning som man kunde förvänta sig. Det finns också ett förväntat samband mellan dessa svar och var människor bor. Avstånden upplevs generellt som kortare i storstad och längre i glesbygd. En kontrollanalys visar att de svarandes bostadsområde förklarar hela 38 procent av variationen i svaren när vi utgår från ett närhetsindex av de nio delfrågorna (de Fine Licht, Karlsson & Skoog, 2023). Samtidigt finns en påtaglig oförklarad variation som indikerar att frågan om närhet har ett betydande mått av subjektivitet i sig. Det finns till exempel människor som bor i universitetsstäder som tycker de har mycket långt till närmaste högskola/universitet. Vad en person uppfattar vara ett litet eller långt avstånd, bygger således på *både* en objektiv lägesbild *och* på en subjektiv upplevelse eller känsla av avstånd.

Ideologi eller avstånd – vad förklarar åsikter om lokalisering?

Vi övergår nu till frågan om vad som förklarar människors åsikter i lokaliseringsfrågor och i vilken grad åsikterna påverkas av principiella hållningar och var människor bor.

Inbyggt i de flesta frågor om lokalisering av service finns det en principiell spänning mellan centralisering och decentralisering och vi har i tidigare avsnitt redovisat resultaten hur människor ställer sig till två frågor av ideologisk/principiell karaktär: c/d-skalan samt frågan om de som bor glesbygd borde förvänta sig sämre tillgång till service.

Vi har också konstaterat att var service fysiskt lokaliseras går att tolka i termer av positiva eller negativa effekter för närhet och tillgänglighet för olika platser. Om individers egenintresse påverkar deras uppfattning gällande de politiska förslagen innebär det att deras åsikter borde vara kopplade till deras avstånd till service. De som bor perifert, det vill säga i gles-/landsbygd, skulle gynnas av decentralistiska politiska förslag, medan de som bor i centrum skulle gynnas – eller i vart fall inte missgynnas – av centralisering.

Vi analyserar dessa effekter genom multipel OLS-regression. I tabell 1 redovisar vi resultaten i sex modeller med var sin beroende variabel: de två principiella frågorna och sedan de fyra sakfrågorna. För de fyra sakfrågorna ingår de principiella frågorna bland de oberoende variablerna som indikatorer på de svarandes ideologiska position. I modellerna ingår även frågor om närhet till service bland de oberoende variablerna – dels i form av ett närhetsindex till nio sorters service för de två principiella frågorna, dels specifika frågor om upplevd närhet för de fyra typerna av service som sakfrågorna avser (skola, livsmedelsbutik, sjukhus och högskola). Vi har även inkluderat ett antal kontrollvariabler i modellerna om människors sociala bakgrund, bostadsort och vänster-högerideologi. Mer utförligare analyser och fler modeller finns redovisade i kapitlets e-publicerade tabellbilaga (de Fine Licht, Karlsson & Skoog, 2023).

Ett huvudresultat i analysen är att frågorna om upplevd närhet till service nästan helt saknar betydelse för att förklara åsikter om lokalisering. Ett undantag är en svag effekt som indikerar att människor som har närmare till service i högre grad instämmer i att människor som väljer att bo i glesbygd får finna sig i sämre service-tillgång. Vi ser också en svag effekt av närhet till universitet som går på tvärs mot förväntningarna: det är människor som bor nära en högskola som är mer negativa till att centralisera högre utbildning och forskning. En kontrollanalys indikerar dock att det främst är de som bor nära små högskolor som riskerar att centraliseras som har denna åsikt, och under kontroll för det försvinner effekten. Vi kan också notera två svaga effekter av bostadsort: människor som bor på landsbygden är något mer decentralistiska på c/d-skalan, och något mer positiva till att stötta livsmedelsbutiker i glesbygd ekonomiskt. Men sammantaget måste slutsatsen bli att frågorna om avstånd och bostadsort har anmärkningsvärt låg förklaringskraft i sammanhanget. Den enskilda faktor som på förhand framstod som en självskriven indikator för egenintresse i lokaliseringsfrågor har nästan ingen effekt alls.²

Tabell 1 Förklaringar till åsikter i lokaliseringsfrågor, 2022 (OLS-regression, omkodade b-värden)

Beroende variabler:	C/d-skalan	Sämre service i glesbygd	Bevara glesbygds-skolor	Stöd till livsmedels-butiker	Stor-sjukhus	Stor-universitet.
Bakgrundsvariabler						
Ålder: -30	e.s.	+8**	e.s.	e.s.	-5*	-7**
Ålder: 65+	e.s.	e.s.	e.s.	+4*	+5**	+9***
Kön: Kvinna	e.s.	-10***	+2*	+4***	e.s.	e.s.
Inkomst: Låg	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Inkomst: Hög	e.s.	+5**	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Utbildning: Hög	e.s.	+4*	-3**	-5***	e.s.	e.s.
Ursprung: Uppväxt i utlandet	e.s.	e.s.	-5**	e.s.	e.s.	e.s.
Religiositet: Bönfrekvens	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Politiskt intresse	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	+6*	e.s.
Litar på andra	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Bostadsort						
Bostad: Landsbygd	+3*	e.s.	e.s.	+3*	e.s.	e.s.
Bostad: Storstad	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Närhetsupplevelse						
Närhetsindex (9 typer)	e.s.	+8*	—	—	—	—
Närhet: grundskola	—	—	e.s.	—	—	—
Närhet: livsmedelsaffär	—	—	—	e.s.	—	—
Närhet: Sjukhus	—	—	—	—	e.s.	—
Närhet: Högskola	—	—	—	—	—	-5*
Ideologi						
Vänster-höger	e.s.	e.s.	e.s.	-6*	e.s.	+11**
C/d-skalan	—	-18***	+5*	e.s.	-12***	-9**
Sämre tillgänglighet i glesbygd	—	—	-12***	-18***	+15***	e.s.
Konstant	59***	53***	91***	87***	53***	54***
Just R ²	0,02	0,08	0,08	0,13	0,07	0,08

Kommentar: Tabellen visar sex OLS-regressionsmodeller där de sex frågor som listas i kolumnrubrikerna är beroende variabler: C/d-skalan avser en skala från 0 "klart för centralisering" till 100 "klart för decentralisering [av offentlig service]"; "Sämre service i glesbygd" avser en skala från 0 "instämmer inte alls" till 100 "instämmer helt [i att de som väljer att bo i glesbygd/mindre orter får vara beredda på sämre tillgång till service]"; de fyra följande frågorna avser en skala från 0 "mycket dåligt" till 100 "mycket bra förslag" att: "bevara skolor i glesbygd/mindre orter", "införa ekonomiskt stöd för livsmedelsbutiker i glesbygd", "koncentrera specialistvård till storsjukhusen" samt "koncentrera forskning och högskoleutbildningen till de stora universiteten". Följande oberoende variabler är dummyvariabler: ålder (kontrollgrupp: 31–64 år), kön (kontrollgrupp: man), inkomst låg/hög (kontrollgrupp: medelhög hushållsinkomst 300 000–800 000 kr), utbildning (kontrollgrupp: ej examen från högskola), ursprung (kontrollgrupp: uppvuxen i Sverige), bostad landsbygd/storstad (kontrollgrupp: större tätort/stad). Följande är kontinuerliga: religiositet

(bönfrekvens per år), ideologi (femgradig skala, vänster 0–höger 1), närhet till de fyra sorternas (sjugradig skala från 0 "mycket stort avstånd" till 1 "mycket litet avstånd") och där närhetsindexet bygger på medelvärdet av svaret för nio sorters service (se figur 3). I modellerna kontrollerades även för de svarandes partisympati, men eftersom det hade liten till ingen betydelse för modellernas förklaringskraft har partieffekter här utelämnats. Fullständiga modeller finns i tabellbilagan. I modellerna har samtliga beroende variabler kodats om till en skala 0 (min) till 100 (max) och de oberoende kontinuerliga variabelerna till 0 (min) till 1 (max), i modell 2–6 är svaren på de två principfrågorna också omkodade till 0–1. P-värden: *** <0,001, ** <0,01, * <0,05. Ej signifikanta resultat (e.s.) redovisas ej. Ett talstreck (–) markerar att den oberoende variabeln inte ingått i den aktuella modellen. Antal svar är 1 352–1 389.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Vidare visar resultateten att de ideologiska/principiella hållningarna bidrar med förklaringskraft för åsikter om samtliga lokaliseringsförslag, om än i begränsad utsträckning. För den ideologiska frågan om generell inställning till sämre service i glesbygd, är sambandet starkast med åsikter om stöd till livsmedelsbutiker följt av bevarandet av skolor i glesbygd, två frågor som uttryckligen handlar om service i glesbygd. Men denna principiella hållning har även en signifikant effekt på åsikter om centralisering av specialistsjukvård. Position på c/d-skalan har som förväntat relativt starka negativa effekter på åsikter om centraliseringsförslagen om sjukhus och högskolor, och en positiv (men svag) effekt på decentraliseringsförslaget om skolan. För frågan om livsmedelsbutiker finns inga effekter av c/d-skalan. I sammanhanget ska också nämnas modesta ideologiska effekter av vänster–högerposition: människor som står till höger är mer positiva till centralisering av högskolor och mindre positiva till att stödja livsmedelsbutiker i glesbygd ekonomiskt. Sammantaget är dock en stor del av variationen i människors uppfattningar fortfarande oförklarad. Hur man ställer sig till förslag om lokalisering av service kan således inte på något enkelt sätt förklaras med vare sig egenintresse i form av upplevt avstånd till service, eller med ideologiska eller principiella hållningar.

Principer snarare än egenintresse

Att "hela landet ska leva" är en ambition som ofta uttrycks av aktörer från båda sidor av det politiska spektrumet. När offentlig service försvinner från människors lokalsamhälle, oavsett om detta är genuin glesbygd eller det lokala förortstorget, blir effekterna kännbara för de berörda. Inte sällan anordnas demonstrationer och namninsamlingar i protest. Samtidigt är det tydligt att det finns en uppfattning om att all service inte kan finnas överallt i samma utsträckning och att centralisering i vissa fall kan bidra till ökad kvalitet.

Vad som förklarar hur människor ställer sig i frågor som rör lokalisering av service har dock visat sig vara förvånansvärt svårt att svara på. Det är ingen tvekan om att detta är frågor som engagerar och där det finns variation i åsikterna, men varken det egna upplevda avståndet till service eller ideologiska positioner förklarar så mycket som man kanske hade kunnat tro. I jämförelsen mellan intresserelaterade

faktorer (baserat på bostadsort och upplevd närhet till service) och ideologiska sådana (baserat på position på vänster-högerskalan, c/d-skalan och åsikter om sämre service i glesbygd) är det ingen tvekan om att det är de ideologiska faktorerna som har större förklaringskraft. Tolkningen måste därmed bli att åsikter i lokaliseringsfrågor delvis är formade av principer, men endast i liten grad drivna av snävt egenintresse. Samtidigt är inte heller de ideologiska förklaringarna särskilt starka. Trots att det finns spridning i åsikterna har vi endast till en liten del lyckats förklara variationen. Det tycks alltså som att frågor som rör lokalisering av service följer delvis andra mönster än de vi skulle kunna förvänta oss. Komplexiteten understryker att lokaliseringspolitiken är en av politikernas svåraste frågor att lösa.

Avsaknaden av förklaringskraft kan eventuellt bero på trubbiga formuleringar i frågeinstrumenten. En aspekt att bära i minnet är att närhet och avstånd som intresseindikator är komplex: vissa av dem som idag bor nära service är de som har mest att förlora på centralisering, medan de som har långt till service inte drabbas lika hårt om den flyttas ännu längre bort. Kanske skulle vi också behöva ställa mer specifika frågor om den lokala kontexten för att skapa indikatorer som bättre fångar människors intressen, eller så hade sakfrågorna kunnat vara tydligare i att de handlar om avvägningar mellan olika värden. Det är lätt att vara för något så länge inte kostnaden framgår. Men möjligen handlar det även om att lokaliseringsproblematiken är en genuin ”det beror på”-fråga, där så väl den personliga erfarenheten som identiteten måste vägas in för att förstå människors bevekelsegrunder. Den som själv har varit med om att service begränsats eller tagits bort kanske resonerar annorlunda än den som betraktar frågan som hypotetisk. De som av det ena eller andra skälet upplever sig som en tydlig del av samhället kanske uppfattar frågorna annorlunda än de som av någon anledning känner sig sviken av samhället. Oavsett är det tydligt är att det finns ett stort behov av vidare forskning på området.

Frågorna om var service ska finnas och i vilken form den ska erbjudas kommer sannolikt att öka ytterligare i aktualitet under de kommande åren. Ekonomiskt svårare tider är att vänta i den offentliga sektorn till följd av bland annat stigande priser på energi och livsmedel, ökade krav på klimatomställning, en åldrande befolkning och stora renoveringsbehov. Vi kommer sannolikt att behöva vänja oss vid diskussioner om ekonomiska prioriteringar och behov av nya lösningar, där argument om stordriftsfördelar i form av centralisering av service eller omställning till service baserad på AI och digitalisering lär finnas med. De omfattande framtidsutmaningarna kommer att framtvinga många svåra beslut, där stora samhällsgrupper kommer att få uppleva försämringar. För att dessa lösningar ska få demokratisk legitimitet krävs att vi förstår mer om de värdekonflikter om jämlikhet och servicekvalitet som finns inbyggda i lokaliseringspolitiken och hur den allmänna opinionen i dessa frågor formas.

Noter

- ¹ Kapitlet är en rapport från projektet *Lokaliseringsutmaningen – jämlik offentlig service och demokratisk styrning i hela Sverige* som finansieras av FORMAS (dnr 2021-02229).
- ² Frågorna om avstånd har formulerats i samarbete med projektet *Alkoholopinionen och de politiska styrmedlen* som finansieras av SRA. I ett kapitel i denna volym rapporteras resultat från detta projekt, där en liten men signifikant effekt av närhet till Systembolag påverkar åsikter om huruvida alkohol borde få säljas i livsmedelsbutiker (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2023).

Referenser

- Agnew, John A. (1987). *Place and politics. The geographical mediation of state and society*. London: Routledge.
- Agnew, John A. (2002). *Place and politics in modern Italy*. Chicago: University of Chicago press.
- Auerbach, Kiran, Dahl, Soran H., Eidheim, Mata R. & Anne Lise Fimreite (2022). Geografisk bevissthet hos velgere, lokalpolitikere og forvaltningsansatte. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, (4): 158–177.
- Berg, Jessica & Jonas Ihlström (2019). The importance of public transport for mobility and everyday activities among rural residents. *Social Sciences*, 8(2): 58.
- de Fine Licht, Jenny & Peter Esaiasson (2023). Att hantera svåra beslut – ett nödvändigt ont i den representativa demokratin. I Bo Per Larsson (red), *Hot mot det demokratiska samhället*. Stockholm: Sveriges kommuner och regioner.
- de Fine Licht, Jenny, Karlsson, David & Louise Skoog (2023). *Här, där eller överallt? – Tabellbilaga*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Erlingsson, Gissur Ó, Öhrvall, Richard, Wallman Lundåsen, Susanne & Arvid Zerne (2021). *Centrum mot periferi? Om missnöje och framtidstro i Sveriges olika landsdelar*. Norrköping: Centrum för kommunstrategiska studier vid Linköpings universitet.
- Jacobs, Nicholas, & B. Kal Munis (2022). Place-Based Resentment in Contemporary US Elections: The Individual Sources of America's Urban-Rural Divide. *Political Research Quarterly*, 10659129221124864.
- Johnston, Ron & Charles Pattie (2006). *Putting voters in their place: geography and elections in Great Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Karlsson, David (2012). Centrum och periferi i omvalet – regionpolitikens geografiska dimension. I Linda Berg & Henrik Oscarsson (red), *Omstritt omval*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Karlsson, David (2022a). Svenska politikernas syn på kommunalt självstyre, likvärdighet och decentralisering av service. I Bo Per Larsson (red), *Självstyrelse – värd att värna?* Stockholm: Sveriges kommuner och regioner.

- Karlsson, David (2022b). Lokalisering av service – ideologi och egenintresse. I Patrik Öhberg, Henrik Oscarsson, & Jakob Ahlbom (red), *Folkviljans förverkligare*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Karlsson, David & Louise Skoog (2023). *Lokalisering av offentlig service som politikområde – partipolitiska åsiktskonflikter i svenska kommuner*. School of Public Administration Working Paper Series 36. Göteborg: Förvaltningshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2023). Svenska folket tycker om Systembolaget. I Ulrika Andersson, Patrik Öhberg, Anders Carlander, Johan Martinsson & Nora Theorin (red), *Ovisshetens tid*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Kullberg, Linn, Blomqvist, Paula & Ulrika Winblad (2018). Market-orienting reforms in rural health care in Sweden: how can equity in access be preserved? *International journal for equity in health*, 17: 123.
- Larsson Taghizadeh, Jonas (2016). *Power from Below? The Impact of Protests and Lobbying on School Closures in Sweden*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lipset, Seymour M. & Stein Rokkan (1967). Cleavage structures, party systems and voter alignments: an introduction. I Seymour M. Lipset & Stein Rokkan (red), *Party systems and voter alignments* (s. 1–64). New York: Free Press.
- Lundgren, Mats, & Ina von Schantz Lundgren (2016). När byns skola lades ned – En fallstudie av en konfliktfylld nedläggningsprocess. *Nordic Studies in Education*, 36(4): 251–265.
- Mörk, Eva, Erlingsson, Gissur Ó. & Lovisa Persson (2019). *Kommunernas framtid*. Stockholm: SNS.
- Pollitt, Christopher (2012). *New perspectives on public services: place and technology*. Oxford: Oxford University Press.
- Skoog, Louise (2019). *Political conflict – Dissent and antagonism among political parties in local government*. Göteborg: Förvaltningshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Skoog, Louise & David Karlsson (2018). Causes of party conflicts in local politics. *Politics*, 38(2): 182–196.
- Syssner, Josefina (2020). *Pathways to demographic adaption. Perspectives on policy and planning in depopulating areas in Northern Europe*. Cham: Springer.
- Tillväxtverket (2021). *Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021*. Rapportnummer: 0369.
- Wänström, Johan (2013). *Demokratisk förankring i skolnedläggningsprocesser. Förutsättningar för medborgardialoger i en känsloladdad fråga*. NatKom Rapport 15: Göteborg.

SVENSKA FOLKET BETYGSÄTTER MYNDIGHETSSVERIGE

SÖREN HOLMBERG OCH MARCUS WEISSENBILDER

Sammanfattning

När medborgarna bedömer myndigheter samt regionala/kommunala verksamheter finns det såväl goda som mindre goda nyheter. En god nyhet är att flertalet myndigheter och verksamheter bedöms övervägande positivt av befolkningen, att det finns få sociala och demografiska gruppskillnader i bedömningarna samt att de mest centrala myndigheterna får höga betyg. Mindre positivt är att bedömningarna av myndighetssverige har kommit att bli allt mer ideologiskt polariserat och partipolitiskt färgade. Skillnader finns inte enbart mellan S-väljare, som är mest positiva och SD-väljare, som är mest negativa, utan en ideologisk polarisering är överlag synlig mellan vänster- och högersympatisörer. Identifiering sett till parti och ideologi bör inte reflektera sig i liknande bedömningar, bedöms verksamheten som partisk står svensk offentlig förvaltning inför allvariga problem sett till demokratisk legitimitet.

Sedan många år tillbaka har det inom den samhällsvetenskapliga forskningen funnits stöd för tesen att medborgarna bör spela en aktiv roll i bedömningen av myndigheternas verksamhet (Holmberg & Rothstein, 2012; Charron m.fl., 2019), något som sedan ett antal år tillbaka har fått genomslag i myndighetssverige. Detta är vad som låg som bakgrund till forskningsprojektet *Kvalitet i offentlig verksamhet* (KOV). Projektet startade under 2010 som ett samarbete mellan forskare vid SOM-institutet och Statskontoret (Johansson & Holmberg, 2011). Förhoppningen med projektet var att det skulle skapas mer långsiktiga mätserier som varje år mäter hur svenskarna bedömer kvaliteten hos olika myndigheters och regionala/kommunala verksamheter samt huruvida de överhuvudtaget känner till verksamheterna. Som ett resultat av detta forskningsprojekt har sedan 2010 ett antal olika myndigheter/verksamheter mätts – vissa har undersökts varje år, medan andra har mätts med varierande regelbundenhet. I studien år 2021 omfrågas elva myndigheter och tre kommunala/regionala verksamheter.

För att på riktigt kunna utkräva ansvar av offentlig verksamhet är det av stor vikt att medborgarna får vara med och bedöma hur de offentliga verksamheterna sköts. Utöver politiker och olika granskningsorgan finns det en vikt i sig av att såväl brukare av myndigheternas service som en mer allmän och bred samling av medborgarna får ge uttryck för sina åsikter om hur myndigheterna sköter sitt arbete.

Inte minst det faktum att flera av de svenska myndigheterna inte konkurrerar på en aktiv marknad och därmed inte kan bedömas utifrån klassiska ekonomiska indikatorer gör det viktigt att medborgarna med regelbundenhet får uttrycka sina åsikter om myndigheterna och kvaliteten på den verksamhet de bedriver. Trots detta finns det få tillfällen och arenor för folket att få uttrycka sina åsikter av detta slag, något som såväl gäller i Sverige som internationellt (Tria & Valotti, 2012; Pidd, 2012; Sundell, 2015). Att det finns möjligheter för medborgarna att uttrycka sina åsikter är av vikt för att så väl myndigheterna själva, som ansvariga politiker, ska veta huruvida myndigheternas inriktning och fokus bör förändras.

För att mäta förtroendet för myndigheter i enkätundersökningar används ett antal olika frågor om de svarandes personliga erfarenhet (hur nöjda eller missnöjda de är) samt frågor som betonar det mer känslomässigt affektiva (förtroendefrågor). I syfte att komma åt så kallad "job performance" eller verksamhetskvalitet, används i KOV-projektet också frågor om vad de svarande faktiskt gör för bedömning av verksamhetens kvalitet. Bedömningsfrågorna i projektet har därmed utformats på följande vis: 'Hur anser Du att följande myndigheter sköter sina uppgifter?' respektive 'Hur tycker Du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där Du bor?'. Svarsalternativen är sju till antalet. Fem där de svarande får ange hur de bedömer att myndigheterna/verksamheterna sköter sig – från mycket eller ganska bra, över varken bra eller dåligt till ganska eller mycket dåligt. Därutöver finns två svarsalternativ där svars-personerna kan uppge att de inte känner till myndigheten/verksamheten eller att de inte har någon uppfattning.

Att inkludera de två sista alternativen, som rör sig i en slags "vet ej"-kategori är viktigt för att så väl kunna hålla bedömningarna fria från svar som är ogenomtänkta samt svar av mer godtycklig slumpartad karaktär. Inkluderingen av dessa alternativ gör att de som inte vill eller kan uppge ett omdöme har en möjlighet att undkomma detta och därmed höjs datakvaliteten bland de som faktiskt uppgett svarsalternativ (Dolnicar & Grün, 2014). Utöver detta ger det en möjlighet att se huruvida myndigheter och verksamheter egentligen är bekanta hos befolkningen. I forskningen, som till stor del är inspirerad från USA, talas det om "name recognition" (Kam & Zechmeister, 2013), eller på svenska om verksamhetskännedom, som en viktig faktor för myndigheters och verksamheters kommunikation och utvärdering. För att medborgare överhuvudtaget ska kunna avge ett omdöme är ett minimikrav att de är bekanta med vad de ska bedöma. Detta kapitel kommer därför presentera hur medborgarna bedömer olika myndigheter och verksamheter, hur väl de känner till dem och vad detta säger om det nuvarande läget för myndighetssverige.

Välkända och mindre kända myndigheter

Svenska folket har överlag en förhållandevis god kännedom om svenska myndigheter och deras verksamhet (tabell 1). Bland de myndigheter som har undersökts sedan

mätningarna om kvalitet i offentlig verksamhet startade 2010 har en överväldigande andel en kännedom som ligger över 50 procent, enbart åtta av myndigheterna landar på en siffra under denna nivå.¹ Snittkännedomen bland de 31 myndigheterna landar på 63 procent. En viss brasklapp bör dock lyftas här, då individer som gärna besvarar en enkät om samhälle och opinion möjligen också har en högre politisk och samhällelig kunskap, vilket skulle kunna dra upp kännedomssiffrorna något.

Sett till vilka myndigheter som placerar sig i topp på listan kan det spekuleras i att kännedom om en myndighet troligtvis främst baserar sig på två faktorer; eget nyttjande av myndighetens service samt hur medialt framträdande myndigheten är. Bland de myndigheter som toppar listan syns exempelvis Polisen (97 procent), Folkhälsomyndigheten (92 procent) och Valmyndigheten (86 procent). Samtliga dessa tre myndigheter hade i samhällsdebatten en mycket framträdande roll under 2022. Polismyndigheten såväl i valrörelsen där lag och ordning låg högt på agendan (Martinsson & Andersson, 2023) som i allmänhet i mediernas rapportering där frågor om brottslighet fick stort utrymme. Folkhälsomyndigheten, vilken haft en framträdande roll under hela coronapandemin med dagliga presskonferenser samt Valmyndigheten, vilken medborgarna av naturliga skäl får kännedom om kring ett valår. Tesen att nyttjande och medialt framträdande är bland de viktigaste aspekterna för kännedom verkar därmed få stöd.

Lägre kännedom har myndigheter likt Forum för levande historia (21 procent), Havs- och vattenmyndigheten (26 procent) samt Rekryteringsmyndigheten (28 procent). Ingen av dessa myndigheter syns nämnvärt i den offentliga debatten och medborgarna lär mycket sällan komma i kontakt med dem, de bör i detta sammanhang nämnas att dessa myndigheter undersöktes 2014 respektive 2015 och vissa förändringar kan därmed ha skett. Mer noterbart är då kanske att den nybildade Myndigheten för psykologiskt försvar (46 procent) har en viss väg kvar att gå sett till att myndighetens uppdrag är att stärka befolkningens möjlighet att ”motstå påverkanskampanjer och desinformation” (MPF, 2023), ett uppdrag som säkerligen är svårt i de fall medborgarna inte har kännedom om själva myndigheten i sig.

Även bland de kommunala och regionala verksamheterna som undersökts i samband med mätningen av kvalitet i offentlig verksamhet finns det en relativt god kännedom (se Holmberg & Weissenbilder, 2023, tabell 14). Flertalet av dessa verksamheter är sådana som medborgarna under sina liv ofta kommer i mycket kontakt med, i likhet med de myndigheter som också har högst kännedom. Inte minst sjukvården har förstås hög kännedom (97 procent), en verksamhet som är svår för medborgarna att undvika även om de så skulle vilja. Renhållningen (96 procent) och kollektivtrafiken (88 procent) har av dylika användandeskäl också höga nivåer av kännedom. Verksamheterna som plan- och byggfrågor (62 procent), grundskolan (66 procent) och förskolan (61 procent) har betydligt lägre kännedomssiffror, även om de fortfarande är relativt höga. I mittensiktet placerar sig verksamheter likt äldreomsorgen (70 procent) och Räddningstjänsten (76 procent).

Tabell 1 Kända och mindre kända svenska myndigheter, 2010–2022 (procent)

	Andel som uppger sig känna till och är villig att lämna ett omdöme
1. Polisen (2022)	97
2. Folkhälsomyndigheten (2022)	92
3. Valmyndigheten (2022)	86
4. Skatteverket (2022)	85
5. Skolverket (2021)	80
6. Försäkringskassan (2022)	78
7. Försvarsmakten (2022)	78
8. Trafikverket (2020)	78
9. Migrationsverket (2022)	77
10. Socialstyrelsen (2021)	72
11. Pensionsmyndigheten (2022)	72
12. Arbetsförmedlingen (2022)	69
13. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2022)	68
14. Livsmedelsverket (2012)	67
15. Kriminalvården (2019)	66
16. Naturvårdsverket (2016)	61
17. Tullverket (2019)	60
18. Centrala studiestödsnämnden (2019)	59
19. Inspektionen för vård och omsorg (2015)	59
20. Konsumentverket (2019)	58
21. Riksrevisionsverket (2012)	52
22. Kronofogdemyndigheten (2019)	51
23. Allmänna reklamationsnämnden (2019)	48
24. Statistiska centralbyrån (2013)	47
25. Myndigheten för psykologiskt försvar (2022)	46
26. Spelinspektionen (2021)	44
27. Energimarknadsinspektionen (2011)	34
28. Rekryteringsmyndigheten (2018)	28
29. Havs- och vattenmyndigheten (2015)	26
30. Forum för levande historia (2014)	21

Kommentar: Frågan lyder 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?' med svarsalternativen 'Känner ej till myndigheten'; 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', 'Mycket dåligt' samt 'Ingen uppfattning'. Tabellen redogör för andelen svarspersoner som har uppgett något av svaren 'Mycket bra' till 'Mycket dåligt', dvs. andelen som känner till verksamheten. Tabellen redogör för samtliga myndigheter som har omfrågats under perioden 2010–2022 och redovisar det senast uppmätta resultatet. Antalet svarspersoner per undersökning har varierat mellan 1 500–1 600 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2022.

En stor fördel med den typen av mätningar som genomförs inom ramen för de nationella SOM-undersökningarna är möjligheten att analysera hur kännedomen för myndigheter och verksamheter har förändrats över tid. En viss oro skulle vara befogad i det fall en allmänt sjunkande kännedomsnivå för svenska myndigheter uppmättes, då det skulle kunna betyda att avståndet mellan myndigheterna och medborgarna blivit större. Bland myndigheterna som har undersökts syns lyckligtvis ingen sådan förändring (Holmberg & Weissenbilder, 2023, tabell 2). De överlag höga nivåerna av myndighetskännedom är stabila över tid, med enbart mindre fluktuationer i kännedomen mellan åren. Om något så syns försiktiga tendenser till att kännedomen om myndigheterna ökar över tid. Valmyndigheten utmärker sig här som en institution som allt fler visar sig villiga att ge ett omdöme om. Från att 25 procent av de svarande i 2018 års undersökning ansåg sig inte ha någon uppfattning om myndigheten och dess verksamhet är siffran under 2022 nere på enbart 12 procent (Holmberg & Weissenbilder, 2023, tabell 2). Det är en klar förbättring och ett gott betyg för hur myndigheten bedriver sitt informationsspridningsarbete. Bland de fåtal myndigheter där kännedomen sjunker är minskningarna av begränsad nivå och ger därmed knappast anledning till oro.

Aktuellt att notera under ett valår är huruvida de uppmätta myndigheterna får högre kännedomssiffror jämfört med övriga år. Positiva elektorala cykler har under flertalet tillfällen uppmätts i Sverige, det vill säga att det under år med val till Sveriges riksdag finns ett ökat förtroende för så väl politiker som för politiska institutioner (Holmberg, 2019). Ett grundantagande skulle kunna vara att detta även gäller kännedom för myndigheterna och deras verksamhet, att medborgarna inte enbart kommer närmare politikerna utan också, genom exempelvis debatter och politiska förslag, lär sig mer om vilka myndigheter som finns och hur deras verksamhet bedrivs. Bland de myndigheter som undersökts så väl 2021 som 2022 syns dock inte en sådan effekt. Bland ett flertal myndigheter syns snarare en något sjunkande kännedom, även om dessa minskningar i samtliga fall är under fem procentenheter (Holmberg & Weissenbilder, 2023). Teorin om positiva elektorala cykler verkar alltså inte få genomslag sett till kännedom för myndigheter. Däremot kan andra större händelser få effekt för kännedomen, så som under Covid-19-pandemin då Folkhälsomyndigheten hamnade högt på medborgarnas agenda.

Medborgarna bedömer den offentliga sektorns verksamhetskvalitet

I den följande delen tar vi oss vidare från kännedomsbedömningar till medborgarnas bedömningar av hur väl myndigheternas arbete utförs. I en första sammanfattande bild kan det sägas att medborgarna överlag ger svenska myndigheter ett godkänt, eller ofta till och med bra, betyg (tabell 2). När man i bedömningarna subtraherar de negativa bedömningarna från de positiva får en överväldigande majoritet av de undersökta myndigheterna (26 av 31) godkända betyg. Betygen som redovisas

i tabell 2 är från den senaste gången myndigheterna har undersökts och vissa fluktuationer kan då förstås finnas sett till vad som inträffat det året. De senaste åren har präglats av coronapandemin, kriget i Ukraina och nu senaste inträffade undersökningen även i samband med att valet precis avslutats. Detta är värt att ha med sig i jämförelsen av bedömningarna. För de fullständiga resultaten se gärna tabellrapporten "Medborgarna betygsätter svensk offentlig förvaltning" (Holmberg & Weissenbilder, 2023).

Under den pågående pandemin toppade Folkhälsomyndigheten mätningarna av hur väl olika myndigheter utför sitt arbete. Då pandemin nu hamnat i skymundan har Skatteverket återigen seglat upp som den mest uppskattade myndigheten (betygsbalans +54). Under närmast hela perioden 2010–2019 (med fåtal undantag) har Skatteverket varit den myndighet som legat i topp i mätningarna (Holmberg & Weissenbilder, 2023, tabell 2). Då Skatteverket, "fogden", är den myndighet som samlar in skattepengar är dessa bedömningar vid första anblick kanske något förvånande, men Skatteverket har under lång tid jobbat aktivt med sitt kommunikationsarbete och sin image, ett arbete som har fått tydliga effekter på betygsbedömningarna.

Bland de myndigheter som får toppbetyg finns en grupp som är tydligt kopplad till säkerhet och försvar; Polisen (+48), Försvarsmakten (+47) och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (+32) placerar sig alla på topp tio i rankinglistan. Även om dessa myndigheter under en period haft positiva bedömningar har deras roll och betydelse fått extra uppmärksamhet i samband med kriget i Ukraina. Svenskarna litar med andra ord på att de myndigheter som ska hålla medborgarna säkra utför sitt arbete väl, är vår hypotes. Ett viktigt resultat för myndighetssverige då krisberedskapen, våldsmonopolet och säkerhetsaspekterna anses ligga i goda händer. Även Valmyndigheten (+34) får ett mycket gott betyg av medborgarna. Enbart åtta procent anser att myndigheten inte utför sitt arbete väl. Det är centralt för demokratin att medborgarna litar på den myndighet som i slutändan är ansvarig för att organiserandet av valet och att rösträkningen går korrekt till. Personer som litar på Valmyndigheten är även mer nöjda med demokratin överlag (Lundmark, Oscarsson & Weissenbilder, 2022). Att medborgarna anser att myndigheter utför sitt arbete väl är positivt ur en rad aspekter, inte minst då det leder till lägre transaktionskostnader och ökad effektivitet och legitimitet i samhället (Holmberg & Rothstein, 2012).

Tabell 2 Svenska folkets bedömningsbetyg på ett antal myndigheter. Andel som sköter sin uppgift bra/dåligt, 2010–2022 (procent, betygsbalans)

		Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1.	Skatteverket (2022)	59/5	+54
2.	Folkhälsomyndigheten (2022)	63/10	+53
3.	Polisen (2022)	64/16	+48
4.	Valmyndigheten (2022)	56/8	+48
5.	Försvarmakten (2022)	52/5	+47
6.	Trafikverket (2020)	45/11	+34
7.	Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2022)	39/7	+32
8.	Pensionsmyndigheten (2022)	40/9	+31
9.	Naturvårdsverket (2016)	35/5	+30
10.	Centrala studiestödsnämnden (2019)	35/5	+30
11.	Konsumentverket (2019)	33/3	+30
12.	Statistiska centralbyrån (2013)	29/1	+28
13.	Kronofogdemyndigheten (2019)	29/3	+26
14.	Livsmedelsverket (2012)	33/8	+25
15.	Allmänna reklamationsnämnden (2019)	28/3	+25
16.	Riksrevisionsverket (2012)	26/3	+23
17.	Socialstyrelsen (2021)	33/12	+21
18.	Tullverket (2019)	24/16	+8
19.	Havs- och vattenmyndigheten (2015)	11/3	+8
20.	Myndigheten för psykologiskt försvar (2022)	13/7	+6
21.	Rekryteringsmyndigheten (2018)	9/3	+6
22.	Forum för levande historia (2014)	8/2	+6
23.	Kriminalvården (2019)	23/20	+3
24.	Spelinspektionen (2021)	14/11	+3
25.	Skolverket (2021)	24/27	-3
26.	Försäkringskassan (2022)	26/31	-5
27.	Inspektionen för vård och omsorg (2015)	18/23	-5
28.	Energimarknadsinspektionen (2011)	6/12	-6
29.	Arbetsförmedlingen (2022)	13/38	-25
30.	Migrationsverket (2022)	13/41	-28

Kommentar: Frågan lyder 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?', med svarsalternativen 'Känner ej till myndigheten', 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', 'Mycket dåligt' samt 'Ingen uppfattning'. Tabellen redogör för andelen som svarat mycket eller ganska bra samt andelen som svarat mycket eller ganska dåligt. Balansmättet anger andelen bra minus andelen dåligt och varierar mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt). Samtliga myndigheter som omfrågats under perioden 2010–2021 redovisas i tabellen, där det senast uppmätta resultatet är det som redovisas.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2022.

Bland de myndigheter som får sämst betyg återfinns ett antal välkända aktörer. I vanlig ordning är det Arbetsförmedlingen (-25) samt Migrationsverket (-28) som befinner sig klart i botten av bedömningslistan. Ett fåtal andra myndigheter, Skolverket (-3), Försäkringskassan (-5), Inspektionen för vård och omsorg (-5) samt Energimarknadsinspektionen (-6), får även negativa betyg. Det är onekligen problematiskt att några av de mest centrala myndigheterna för det svenska välfärdssamhället, som Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen, får så pass låga betyg, samt att dessa betyg inte är en engångshändelse utan visar sig upprepande i de mätningar som SOM-institutet genomför. Att även de myndigheter som ska genomföra inspektioner, så som Inspektionen för vård och omsorg samt Energimarknadsinspektionen, bedöms så pass negativt är olyckligt.² Dessa låga bedömningar riskerar att begränsa legitimiteten i de utredningar som myndigheterna genomför. Även Migrationsverket är sedan en längre tid tillbaka ett problembarn i myndighetssverige. Myndigheten har brottats med låga betyg under många år (Holmberg & Weissenbilder, 2023).

Bland de regionala och kommunala verksamheterna som undersökts syns överlag positiva bedömningar (tabell 3). Anmärkningsvärt är dock att äldreomsorgen (-3) uppnår en negativ bedömning och att även sjukvården (+19) har så pass stor andel som anser att verksamheten inte utförs väl (31 procent). I likhet med de resultat som redovisades i tabell 2 verkar det i välfärdssamhället Sverige finnas ett groende missnöje med de myndigheter som är främst ansvariga för utövandet av välfärden, såväl gällande skola som sjuk- och äldreomsorg.

Tabell 3 Bedömningsbetyg på ett antal kommunala/regionala verksamheter, 2010–2022 (procent, betygsbalans)

	Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1. Räddningstjänsten (2010)	64/1	+63
2. Renhållningen (2012)	69/6	+63
3. Förskolan (2018)	41/9	+32
4. Grundskolan (2022)	39/13	+26
5. Sjukvården (2022)	50/31	+19
6. Kollektivtrafiken (2013)	44/25	+18
7. Plan- och byggfrågor (2012)	25/14	+11
8. Äldreomsorgen (2022)	25/28	-3

Kommentar: Frågan lyder 'Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i den region eller kommun där du bor?', med svarsalternativen 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', 'Mycket dåligt' samt 'Ingen uppfattning'. Tabellen redogör för andelen som svarat mycket eller ganska bra samt andelen som svarat mycket eller ganska dåligt. Balansmättet anger andelen bra minus andelen dåligt och varierar mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt). Samtliga verksamheter som omfrågats vid minst ett tillfälle under perioden 2010–2022 redovisas i tabellen, där det senast uppmätta resultatet är det som redovisas.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2022.

Betygsförändringar över tid och elektorala cykler

Utöver en normativ förhoppning att myndigheter och kommunala/regionala verksamheter skulle öka i kännedom över tid, eller åtminstone inte minska, finns liknande förhoppningar om bedömningarna av myndigheternas arbete. I det fall betygen på arbete skulle visa sig systematiskt sjunkande över tid vore detta en allvarlig varningsklocka för myndighetssverige. Resultaten här är något motstridiga (se Holmberg & Weissenbilder, 2023, tabell 2). Ett antal myndigheter har visat tendenser till något sjunkande betyg över tid, medan andra når sina toppnoteringar under just den senaste mätningen, 2022. Noterbart under 2022 är den stora ökningen i positiv bedömning av Valmyndighetens arbete sedan den förra mätningen. Utöver betydligt högre kännedom ökar också Valmyndigheten från en betygsbalans 2018 på +25 till en betygsbalans som 2022 är +48. Även försvaret ökar från +29 under 2018 till +47 under 2022, samt att MSB når sin toppnotering någonsin på +32, den tidigare var +19 från 2021. Bland de myndigheter där längre jämförelser finns har vi nu dock möjligheten att jämföra betygen under perioden 2010–2014 med betygen 2018–2022.

I jämförelsen över denna tidsperiod finns sjutton myndigheter/verksamheter vi kan analysera. Det stora flertalet av dessa i tabell 4 visar om något ett oförändrat eller minskande stöd, inte minst bland verksamheterna finns ett minskade stöd. Sjukvården (-28 över perioden) och äldreomsorgen (-18) har tydligt mer negativa bedömningar över tioårsperioden, även andra viktiga välfärdsmyndigheter/verksamheter så som grundskolan och Skolverket har haft sjunkande betyg under tioårsperioden. Sammanlagt har hälften av de myndigheter/verksamheter vi undersöker ett sjunkande betyg, något som bör vara oroväckande för myndighetssverige. Ett fåtal myndigheter, så som Försäkringskassan (+19), Pensionsmyndigheten (+20) och inte minst den tidigare nämnda Valmyndigheten (+16) uppvisar dock ett ökande stöd sedan de tidigare mätningar.

Begränsas analyserna till just skillnaden mellan 2021 och 2022 syns en valårseffekt. Den tidigare nämnda valårseffekten, som visserligen inte påverkade kännedomen, verkar ha haft genomslag på bedömningarna av myndigheternas utövande. Av de 10 myndigheter som mäts 2022 och har en tidigare mätning visar sju upp ett högre betyg än den senaste mätningen (se Holmberg & Weissenbilder, 2023, tabell 2). Bland de tre myndigheter med sjunkande bedömningar är det enbart Polisen (från +54 till +48) som uppvisar en statistiskt signifikant nedgång, medan Folkhälsomyndigheten och Skatteverket har nedgångar inom felmarginal.

Tabell 4 Svenska folkets bedömningsbetyg på ett antal myndigheter och verksamheter. Skillnad i betygsbalans mellan 2010–2014 och 2018–2022 (procent, betygsbalans)

		Skillnad 2010–2014 till 2018–2022
1.	Pensionsmyndigheten	+20
2.	Försäkringskassan	+19
3.	Valmyndigheten	+16
4.	CSN	+15
5.	Trafikverket	+12
6.	Socialstyrelsen	+12
7.	Skatteverket	+3
8.	Arbetsförmedlingen	+2
9.	Konsumentverket	0
10.	Kronofogdemyndigheten	-1
11.	Skolverket	-4
12.	Förskolan	-4
13.	Polisen	-5
14.	Migrationsverket	-6
15.	Grundskolan	-7
16.	Äldreomsorgen	-18
17.	Sjukvården	-28

Kommentar: Frågan lyder 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?' samt 'Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i den region eller kommun där du bor?', med svarsalternativen 'Känner ej till myndigheten', 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', 'Mycket dåligt' samt 'Ingen uppfattning' respektive 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', 'Mycket dåligt' samt 'Ingen uppfattning'. Balansmättet anger andelen bra minus andelen dåligt och varierar mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2014 och 2018–2022.

Det socio-demografiska testet

När Sveriges Regeringsform (RF) specificerar vad som gäller för offentlig förvaltning används högtravande men också krävande ord som "opartisk", "allas likhet" och "iaktta saklighet". Formuleringarna återfinns i Regeringsformen 1:9, en mycket viktig men alltför okänd paragraf. Där fastslås att: "Förvaltningsmyndigheter... ska i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet." Viktiga, stora ord som är lätta att framsäga i högtidliga sammanhang, men som kan vara mycket svåra att leva upp till. På rakare svenska säger RF 1:9 att alla skall behandlas lika och rättvist. Det betyder att *alla* olika sociala och ekonomiska grupper i samhället ska möta en oväldig förvaltning som fattar beslut utan ovidkommande hänsyn. Myndighetsutövning ska vara opartisk och *uppfattas* fungera lika och rättvist. Likabehandlingsprincipen är helt central här. Då är det bekym-

mersamt om skilda offentliga verksamheter bedöms olika av exempelvis kvinnor och män, av arbetare jämfört med företagare, eller av boende i storstäderna jämfört med boende på landsbygden. Det normativt önskvärda och det som indirekt sägs i RF 1:9 är att alla viktigare samhällsgrupper bör betygsätta offentlig förvaltning på ett likartat sätt. Mindre skillnader kan och får naturligtvis förekomma. Någon millimeterrättvisa är det inte fråga om. Men större bedömningsskillnader ska inte förekomma – speciellt inte om de visar sig vara långlivade.

I tabell 5 görs en systematisk prövning av i vilken utsträckning som svenska myndigheter bedöms på ett någorlunda likartat sätt i ett trettiotal olika socio-demografiska grupper. Testet gäller läget hösten 2022 och genomförs på ett jämförbart sätt med tidigare prövningar (Holmberg, 2015, 2022). Antalet myndigheter som ingår i testet 2022 är elva. Därtill kommer tre regionala/kommunala verksamheter. Resultaten visar den genomsnittliga betygsbalansen i de olika samhällsgrupperna. Ju högre positivt värde desto tydligare godkänt. Och omvänt, ju högre negativt värde desto mer underkänt.

Medelvärdet på balansmättet för bedömningarna i den nationella SOM-undersökningen 2022 är +22, ett resultat klart över på den godkända sidan. Gott så långt. Men det avgörande nu är inte nivån på bedömningsbetygen utan om det finns några större skillnader i bedömningarna mellan olika sociala och demografiska samhällsgrupper. Vår normativa förhoppning är att vi inte skall finna några.

Utfallet av testet gör oss inte besvikna. Den normativa hypotesen får i allt väsentligt ett starkt stöd. Betygsskillnaderna mellan olika samhällsgrupper är i de allra flesta fall obetydliga. Endast tre av sammanlagt trettio undersökta grupper avslöjar genomsnittsbetyg som skiljer sig mer än +/- 5 procentenheter från samtliga svarandes betyg. Personer med låg utbildning (ofta äldre) och anställda i offentlig sektor är tydligt mer positiva än genomsnittssvensken medan arbetslösa är lika tydligt mer negativa. När det gäller personer med lägre utbildning/äldre och anställda i offentlig sektor är det övervägande positiva resultatet något vi brukar se. Utfallet på den negativa sidan för arbetslösa är dock inte ett resultat som varit vanligt tidigare år (se Holmberg, 2015, 2022).

De allra flesta grupper har snittbetyg som i en klar majoritet av fallen hamnar inom intervallet 0–3 enheter från medeltalet för hela befolkningen (21 fall). Här är det inte fråga om statistiskt säkra skillnader, då mätskalan kan variera mellan -100 och +100 är förändringar inom 0–3 enheter mycket små. Men med det sagt, flera återkommande mönster finns i resultaten även om betygsskillnaderna oftast är små mellan olika grupper. Mer positiva till offentlig verksamhet än genomsnittet brukar kvinnor vara, liksom äldre, boende i mindre städer och tätorter, högre tjänstemän, SACO-medlemmar, låg- och högutbildade samt anställda inom stat och kommun. Att offentligt anställda bedömer offentlig förvaltning mer positivt än genomsnittssvensken är naturligtvis en stor lättnad för myndighetsverige. Det hade inte varit bra om offentligt anställda hade varit mer negativa till sin egen verksamhet än medelsvensson.

Tabell 5 *Genomsnittligt bedömningsbetyg för fjorton myndigheter/
verksamheter i olika demografiska och sociala grupper, 2022
(betygsbalans)*

		2022
	Samtliga	+22
Kön	Kvinna	+23
	Man	+21
Ålder	16–29 år	+21
	30–49 år	+18
	50–64 år	+21
	65–90 år	+26
Boendeort	Landsbygd	+19
	Tätort	+25
	Stad	+23
	Storstad	+18
Eget hem	Arbetsbaserat	+22
	Tjänstemannabostad	+22
	Högre tjänstemannabostad	+23
	Företagare	+18
Fackförbund	LO	+18
	TCO	+24
	SACO	+25
Utbildningsnivå	Låg utbildning	+28
	Medel utbildning	+21
	Hög utbildning	+23
Sektor	Statlig sektor	+29
	Kommunal/landsting	+25
	Privat sektor	+19
Arbetsmarknadsstatus	Arbetslös	+12
	Sjuk/aktivitetsersättning	+20
Region	Stockholm/Stockholms län	+18
	Västra Götaland och Halland	+23
	Västernorrland, Jämtland, Väster- och Norrbotten	+26
Medborgarskap	Svensk medborgare	+22
	Utländsk medborgare	+19

Kommentar: Frågan lyder 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?' med svarsalternativen 'Känner ej till myndigheten', 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', 'Mycket dåligt' samt 'Ingen uppfattning'. Bedömningsbetyget kan variera mellan -100 (alla svarar dåligt) och +100 (alla svarar bra). Beräkningarna har gjorts bland samtliga svarande. Sammanlagt 14 myndigheter/verksamheter ingår i analysen. Antalet svarspersoner är ca 1 600.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Bland de grupper som i genomsnitt brukar vara mest negativa till offentlig verksamhet återfinns män, personer mellan 50–64 år men också de yngsta mellan 16–29 år, storstadsbor och boende på landsbygden, arbetare och företagare, LO-medlemmar, personer med medelutbildning, verksamma i privat sektor och personer med sjuk-/aktivitetsersättning.

Dock, det måste tydligt betonas att de mönster vi noterat oftast bygger på små skillnader i olika samhällsgruppers bedömningar av offentlig förvaltning. Slutsatsen är att myndighetssverige klarar det socio-demografiska testet med klart godkänt. Olika sociala och ekonomiska grupper har hittills under 2000-talet betygsatt svensk offentlig verksamhet mycket samstämmigt.

Det politiska testet

Det är självklart enligt Grundlagen, men behöver ändå sägas klart ut – offentlig förvaltning ska vara oberoende av ideologiska och partipolitiska influenser. Ideologiska föreställningar eller partipolitiska preferenser får inte färga av sig på myndighetsbeslut. Opartiskhet och politisk neutralitet ska känneteckna offentlig förvaltning. Som bäst ska myndigheter fungera så att alla medborgare uppskattar verksamheten, och det oavsett politisk hemvist.

Det viktiga politiska testet gäller om svenska folket oberoende av ideologi och partitillhörighet bedömer myndigheter och kommunala/regionala verksamheter på ett i huvudsak likartat sätt. Om någon politisk gruppering. I det fall att något politiskt läger är påtagligt mer missnöjt eller nöjt med hur det offentliga verkar kan det signalera att något är fel. Men det behöver inte nödvändigtvis betyda att det är något problem på myndighetssidan. Politiska grupperingar som uttrycker klart avvikande åsikter gör kanske överdrivet politiserande bedömningar med svag evidens. Dåligt underbyggda bedömningar kan förekomma styrda av ideologiska överväganden och partipolitisk nit. Men oavsett, ett problem är det. Offentlig förvaltning i Sverige ska vara opartisk och behandla alla lika och rättvist. Och så skall den *uppfattas* av alla medborgare oberoende av politisk hemvist.

När vi påbörjade våra mätningar för ett tiotal år sedan betygsatte personer med olika ideologiska åsikter myndigheters arbete mycket likartat. De samband mellan människors ideologiska vänster-högerposition och betyg som kunde iakttas var klart begränsade. Bedömningarna gjordes i allt väsentligt utan ideologiskt färgade glasögon (Holmberg, 2022).

Men dessa i huvudsak ideologiskt icke-färgade betyg gäller inte längre sedan sex-sju år tillbaka. Bedömningarna av myndighetssverige har blivit mer politiserade. Personer med ideologisk lutning åt vänster har tenderat bli mer positiva till offentlig verksamhet samtidigt som personer med ideologiska åsikter åt höger blivit mer negativa. I den nationella SOM-undersökningen 2022 hade ideologiskt vänsterlutande personer en genomsnittlig betygsbalans på +28 att jämföra med

+17 för ideologiskt högerorienterade – en differens på 11 enheter. I den nationella SOM-undersökningen 2015 var motsvarande skillnad endast +1 enhet.³

Det råder ingen tvekan om att något har hänt. Svensk offentlig förvaltning uppfattas inte längre på samma sätt av personer ideologiskt till vänster respektive till höger. Ideologiskt färgade glasögon har börjat påverka bedömningarna av myndighetssverige. I SOM-institutets mätningar noterades denna utveckling första gången 2016 då snittbetygen bland vänster- respektive högerorienterade personer plötslig skilde sig åt med hela 13 enheter för att året därpå 2017 stiga till 16 enheter. Vänsterlutande svenskar började bedöma offentlig förvaltning klart mer positivt än högerlutande svenskar. Bedömningarna av hur myndighetssverige fungerade polariserades utefter den ideologiska vänster-högerdimensionen. En normativt sett mycket önskad utveckling. Motsvarande förändring har även kunnat ses i förtroendet för svenska samhällsinstitutioner (Andersson & Oscarsson, 2020).

Tabell 6 *Partiernas sympatisörer betygsätter ett antal myndigheter och verksamheter, 2022 (betygsbalans)*

	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	Samtliga
Myndigheter									
Skatteverket	+59	+64	+66	+62	+53	+48	+48	+40	+54
Folkhälsomyndigheten	+61	+68	+71	+73	+52	+54	+53	+32	+53
Polisen	+26	+66	+63	+55	+45	+45	+49	+30	+48
Valmyndigheten	+59	+53	+67	+60	+61	+51	+42	+31	+48
Försvaret	+37	+51	+41	+57	+54	+51	+50	+46	+47
MSB	+30	+39	+38	+43	+28	+22	+32	+22	+32
Pensionsverket	+20	+43	+41	+45	+33	+31	+24	+21	+31
Myndigheten för psyk. försvar.	+4	+10	+5	+11	+15	+7	+2	+3	+6
Försäkringskassan	-14	+3	-2	-2	-7	-6	-11	-24	-5
Arbetsförmedlingen	-25	-18	-18	-23	-22	-30	-33	-39	-25
Migrationsverket	-33	-8	-7	-25	-31	-48	-37	-53	-28
Verksamheter									
Sjukvården	+20	+30	+32	+43	+17	+32	+25	+16	+26
Grundskolan	±0	+22	+28	+29	+29	+16	+20	+11	+19
Äldreomsorgen	-8	+2	-3	+11	+4	-7	-6	-18	-3
Medeltal	+17	+30	+30	+31	+23	+19	+18	+8	+22

Kommentar: Frågan lyder 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?' med svarsalternativen 'Känner ej till myndigheten'; 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt', 'Mycket dåligt' samt 'Ingen uppfattning'. Bedömningsbetyget kan variera mellan -100 (alla svarar dåligt) och +100 (alla svarar bra). Beräkningarna har gjorts bland samtliga svarande. Antalet svarande är ca 1 600.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Frågan är hur resultaten och utvecklingen ser ut om vi ser närmare på hur olika partiers sympatisörer bedömer offentlig förvaltning. Vi förväntar oss snarliga mönster som när det gäller vänster-högerideologi. Partitillhörighet och ideologisk vänster-högerposition hänger nära samman bland svenska väljare. Utfallet i tabell 6 bekräftar vår förväntan. Inte överraskande är det anhängare till det tidigare regeringspartiet Socialdemokraterna (S) och sympatisörer till dåvarande stödpartierna Miljöpartiet (MP) och Centerpartiet (C) som ger högst betyg till den offentliga förvaltningen med snittbetyg kring starka +30. Uppskattningen av myndighetssverige är påtagligt lägre bland det konservativa blockets sympatisörer. Men dock något mer positiv än 2021. En viss effekt av regeringsskiftet kan redan spåras.⁴ I den nationella SOM-undersökningen 2022 hamnade genomsnittsbetygen för anhängare till Liberalerna (L), Kristdemokraterna (KD) och Moderaterna (M) kring +20 medan Sverigedemokraternas (SD) sympatisörer utmärkte sig med lägsta betyg på +8. Noteras kan också att Vänsterpartiets (V) anhängare även de tenderar att vara klart mer kritiska mot myndighetssverige än genomsnittssvensken. Resultatet för V-sympatisörer 2022 är +17.

En näranalys av hur de tre största partiernas anhängare bedömt myndigheterna genom åren visar mycket tydligt hur betygen har politiserats och blivit mer olika. År 2013 var differensen i snittbetyg mellan sympatisörer till Socialdemokraterna och Moderaterna endast två balansenheter. I den senaste SOM-undersökningen 2022 är motsvarande skillnad 18 enheter.⁵ En klart större differens än för tio år sedan. Men intressant nog är det en något mindre skillnad än 2021 då differensen var 23 enheter. Frågan är om minskningen är en effekt av regeringsskiftet eller en början på en minskad partipolarisering av bedömningarna av offentlig förvaltning. Skillnaden mellan hur S- respektive SD-sympatisörer betygsätter offentlig förvaltning är mycket större, hela 27 enheter 2013, ökande till rekordstora 45 enheter 2021, men sedan minskande till 29 enheter 2022. Det är fler SD-anhängare som närmat sig S-anhängare i bedömningarna än S-anhängare som närmat sig SD-anhängare. Kanske en effekt av den nya regeringsbildningen? Bedömningsskillnader mellan M- och SD-sympatisörer har alla år fram till 2021 hållit sig kring 20 enheter med M-sympatisörer mer positiva till offentlig förvaltning än SD-sympatisörer. Resultatet 2022 är liknande men med en klart mindre differens mellan M- respektive SD-väljare. I den nationella SOM-undersökningen 2022 skiljer det endast 11 enheter mellan M- och SD-sympatisörer när det gäller snittbetyget för myndighetssverige. Och ånyo är det SD-anhängare som ändrat sig mest och närmat sig M-sympatisörernas bedömningar av svensk offentlig förvaltning.

Myndighetssverige betygsatt – goda och mindre goda nyheter

De goda nyheterna först. En klar majoritet av de studerade myndigheterna/verksamheterna under perioden 2010–2022 bedöms övervägande positivt av svenska folket när det gäller hur de sköter sin uppgift. Det gäller för 31 av de 38 undersökta

fallen. Därtill visar det sig att olika sociala och demografiska grupper betygsätter offentlig verksamhet mycket likartat. Och så bör det vara. Offentlig förvaltning skall fungera opartiskt och likvärdigt. Alla skall behandlas lika och *uppfatta* att de behandlas lika. Så är det i allt väsentligt i Sverige.

En tredje god nyhet är att flera av de verkligt centrala samhällsbärande myndigheterna toppar listan över offentliga förvaltningar med högsta godkända betyg. Här återfinns Skatteverket, Folkhälsomyndigheten, Polisen, Valmyndigheten och Försvarsmakten.

De mindre goda nyheterna kan också summeras till tre. Bedömningar av hur myndighetssverige fungerar har börjat bli politiserad. Den förändringen inleddes för sex-sju år sedan. Personer ideologiskt till vänster uppfattar idag offentlig förvaltning klart mer positivt än personer med en ideologisk högerorientering. Partipolitiskt är S-väljare mest positiva medan SD-väljare mycket tydligt är mest negativa. Denna politisering och polarisering av bedömningarna av myndighetssverige är normativt sett mycket oönskad. Offentlig förvaltning skall vara oberoende av ideologiska och partipolitiska influenser. Alla medborgare skall utvärdera vad som görs oavsett politisk hemvist. Så är det inte längre fullt ut i dagens Sverige.

En andra mindre god nyhet är att nästan hälften av våra undersökta myndigheter/verksamheter – som vi har kunnat mäta under längre tid – uppvisar sjunkande betyg. Det gäller för 8 av totalt 17 studerade fall. I dessa fall bedömer svenska folket att förvaltningarna fungerar sämre idag än för cirka tio år sedan. Störst nedgång i uppskattning har drabbat sjukvården och äldreomsorgen. Men även viktiga verksamheter som grundskolan och myndigheten Skolverket uppvisar sämre betyg idag än för tio år sedan.

En mindre god punkt nummer tre är speciellt svår att acceptera. Det gäller underbetygen för tre av välfärdssveriges viktigaste myndigheter – Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och Migrationsverket. År efter år får de övervägande underkänt av svensk folket. Och det dessutom oftast av *samtliga* riksdagspartiers väljare. När nu Skatteverket – fogden som tar våra pengar – får toppbetyg av svensk folket, varför kan inte Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och Migrationsverket åtminstone undvika dess seglivade underbetyg.

Centrala frågor som pockar på svar, och på förslag till förbättringar. Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och Migrationsverket är för viktiga för att ständigt få underkänt av svensk folket.

Noter

- ¹ Notera i tabell 1 de olika åren som myndigheter har tillfrågats om, som varierar betydligt.
- ² Notera att dessa myndigheter mättes 2011 respektive 2015.
- ³ Skillnaden mellan vänster- respektive högerorienterade personers bedömningar av offentlig förvaltning har varit följande: 2013 -4, 2014 -2, 2015 +1, 2016 +13, 2017 +16, 2018 +11, 2019 +9, 2020 +11, 2021+15, 2022 +11. Minus (-) betyder att högerorienterade personer gav ett mer positivt betyg än vänsterlutande. Plus (+) betyder tvärtom att vänsterorienterade personer satte högre positiva betyg på offentlig verksamhet än högerorienterade. Bedömda myndigheter och verksamheter har varierat i de olika årens undersökningar.
- ⁴ Resultaten är inte helt jämförbara eftersom delvis olika myndigheter ingått i studierna, men snittbetygen 2021 respektive 2022 bland sympatisörer till partierna i det konservativa blocket var: L +19 resp. +23, KD +8 resp. +19, M +11 resp +18 och SD -7 resp. +8 (se Holmberg, 2022). Alla fyra väljargrupper präglas av en uppgång i positiv riktning.
- ⁵ Analysen görs här bland svarande med verksamhetskännedom, och därtill enbart för de undersökta myndigheterna.

Referenser

- Andersson, Ulrika & Henrik Oscarsson (2020). (Parti-)politiserat institutionsförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red), *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Charron, Nicholas, Lapuente, Victor & Paola Annoni (2019). Measuring quality of government in EU regions across space and time. *Papers in Regional Science*, 98(5): 1925–1953.
- Dolnicar, Sara & Bettina Grün (2014). Including Don't know answer options in brand image surveys improves data quality. *International Journal of Market Research*, 56(1): 33–50.
- Holmberg, Sören (2015). Mycket höga krav på offentlig verksamhet. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2019). Demokratiska val har en positiv effekt på lokala politikers kännedom och uppskattning. I Anders Carlander, Patrik Öhberg & Elias Mellander (red), *Ingen kommer undan kulturen*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2022). Politiserade bedömningar av offentlig verksamhet. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköna nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (red, 2012). *Good Government: The Relevance of Political Science*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Holmberg, Sören & Marcus Weissenbilder (2023). Medborgarna betygsätter svensk offentlig förvaltning. Tabellrapport. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Johansson, Susanne & Sören Holmberg (2011). Kvalitet på offentlig verksamhet. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Kam, Cindy D. & Elizabeth J. Zechmeister (2013). Name recognition and candidate support. *American Journal of Political Science*, 57(4): 971–986.
- Lundmark, Sebastian, Oscarsson, Henrik & Marcus Weissenbilder (2020). Confidence in an election authority and satisfaction with democracy: Evidence from a quasi-natural experiment of a failed election in Sweden. *Electoral Studies*, 67: 102216.
- Martinsson, Johan & Ulrika Andersson (2023). Svenska trender 1986–2022. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Myndigheten för psykologiskt försvar/MPF (2023). Vårt uppdrag. Hämtad 2023-04-21. <https://www.mpf.se/vart-uppdrag/>
- Pidd, Michael (2012). *Measuring the Performance of Public Services*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sundell, Anders (2015). *Public Administration and Corruption*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Svenska Akademiens Ordbok (SAOB)*.
- Tria, Giovanni & Giovanni Valotti (2012). *Reforming the Public Sector*. Washington, DC: Brookings.

DE ÖVERTYGADE OCH DE LJUMMA. FLYKTINGOPINION, PARTIANHÄNGARSKAP OCH VÄRDERINGAR

MARIE DEMKER

Sammanfattning

Motståndet mot att ta emot flyktingar i Sverige har inte ökat under 2022, snarare minskat något. Frågan är fortsatt starkt partiskiljande. Partierna till höger har en klar majoritet av sympatisörer som vill minska flyktingmottagningen. Bland sympatisörerna till partierna i mitten och till vänster finns däremot ingen majoritet för att minska flyktingmottagningen. Andelen neutrala till förslaget att ta emot färre flyktingar har minskat kraftigt bland Kristdemokraternas och Moderaternas sympatisörer de senaste fem åren.

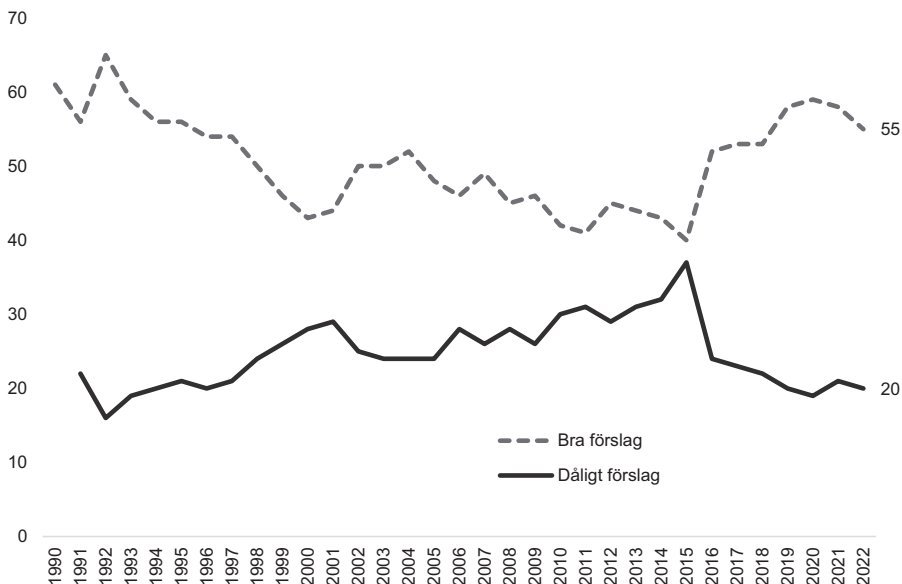
Sverigedemokraterna är det parti vars sympatisörer i störst utsträckning uttrycker att de är starkt övertygade partianhängare, tätt följda av Vänsterpartiets och Socialdemokraternas sympatisörer. I alla partiers sympatisörsgrupper, utom i Socialdemokraternas, är det också de mest övertygade anhängarna som starkast uttrycker respektive partis ståndpunkt ifråga om flyktingmottagning.

Flyktingmotståndet är generellt starkast bland de partisympatisörer som anser nationella traditioner och erfarenheter viktigast.

Svenskarnas attityd till att ta emot flyktingar har inte blivit mer negativ under 2022, snarare tvärtom. Under år 2022 svarade 55 procent att de tyckte att det var ett mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar och 20 procent svarade att det var ett mycket eller ganska dåligt förslag. Detta kan jämföras med år 2021 då 58 procent svarade att det var ett mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar, medan 21 procent angav att det var ett mycket eller ganska dåligt förslag. (Demker, 2022) Motståndet har minskat två år i rad men ligger fortsatt kvar på en nivå vi inte sett sedan första hälften av 1990-talet.

Flyktingfrågorna var inte i direkt fokus för valkampanjen 2022 som framför allt handlade om energiförsörjning och kriminalitet. Men flyktingmotståndet har heller inte för vana att öka under valår, vi får gå tillbaka till år 2002 för att hitta ett ökat motstånd just under ett valår. Och just det året var också integration och migration i fokus, det var i den valkampanjen som Folkpartiet (numera Liberalerna) lanserade sitt förslag om obligatoriskt språktest för invandrare som önskade bli svenska medborgare.

Figur 1 Svenska folkets uppfattning om förslaget att ta emot färre flyktingar, 1990–2022 (procent)

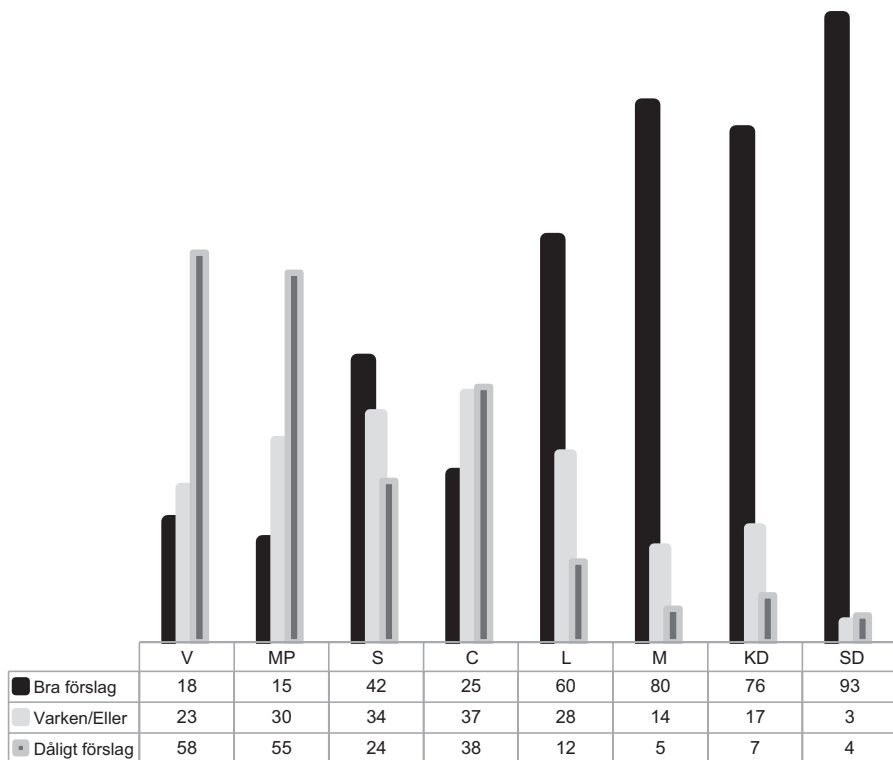
Kommentar: Förslaget som svarspersonerna tagit ställning till lyder 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarspersoner varierar mellan 1 512 och 8 389.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2022.

Flyktingfrågorna är sedan en lång tid partiskiljande. Frågan har, trots att den representerar en annan politisk dimension än den klassiska ekonomiska vänster-högerkonflikten, kommit att bli en fråga som också följer vänster-höger-preferenserna bland medborgarna.¹ Bland partiernas sympatisörer är det Vänsterpartiets, Miljöpartiets och Centerpartiets sympatisörer som i lägst utsträckning stödjer förslaget att ta emot färre flyktingar. Socialdemokraternas och Liberalernas sympatisörer uttrycker ett starkare stöd, men det starkaste motståndet mot flyktingmottagning finns hos Moderaternas, Kristdemokraternas och Sverigedemokraternas sympatisörer.

Vänsterpartiets, Miljöpartiets och Centerpartiets sympatisörer är de som i störst utsträckning anser att förslaget att ta emot färre flyktingar är dåligt. Vid sidan av Sverigedemokraternas sympatisörer är det Kristdemokraternas och Moderaternas sympatisörer som i störst utsträckning anser att förslaget att ta emot färre flyktingar är bra. De sympatisörer som i störst utsträckning intar en neutral hållning till förslaget att ta emot färre flyktingar är Centerpartiets sympatisörer tätt följda av Socialdemokraternas sympatisörer.

Figur 2 *Partiernas sympatisörers uppfattning om förslaget att ta emot färre flyktingar, 2022 (procent)*

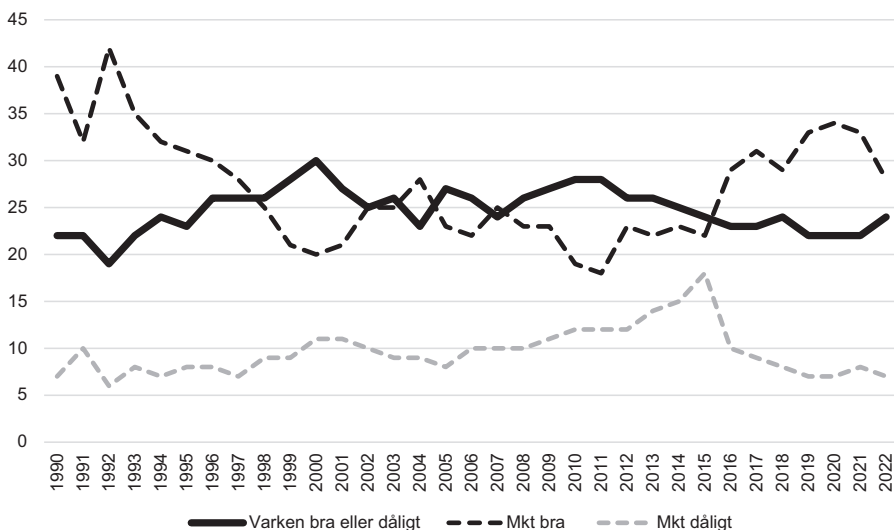
Kommentar: Förslaget som svarspersonerna tagit ställning till lyder 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Den redovisade andelen är hopslaget mycket bra och ganska bra samt mycket dåligt och ganska dåligt förslag. Svarspersonerna har fått ange vilket parti de tycker bäst om idag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarspersoner var 8 389.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

De neutrala

Under de dryga trettio år som SOM-institutet har undersökt befolkningens attityder till att ta emot flyktingar i Sverige har det funnits en anseelig grupp som inte haft en bestämd åsikt. Det är alla de som på frågan om det är ett bra eller dåligt förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige svarat "varken bra eller dåligt förslag".

Figur 3 Andel i befolkningen som har en bestämd åsikt respektive en neutral uppfattning avseende förslaget att ta emot färre flyktingar i Sverige, 1990–2022 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna tagit ställning till lyder 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat mycket bra, mycket dåligt eller varken bra eller dåligt förslag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarspersoner varierar mellan 1 512 och 8 389.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2022.

Andelen som intar en neutral position ökar under hela 1990-talet. Samtidigt minskar andelen som bestämt vill ta emot färre. Sannolikt finns här en överströmning eftersom andelen som bestämt säger nej till förslaget att ta emot färre flyktingar endast ökar marginellt.

Under de första åren på 00-talet minskar istället andelen som intar en neutral position. Samtidigt ökar de som bestämt vill ta emot färre flyktingar. Men från och med mitten av 00-talet och fram till och med år 2010 ökar andelen som svarar varken eller. Samtidigt minskar andelen som bestämt vill ta emot färre flyktingar. Motståndet mot att ta emot flyktingar minskar både sett till att färre bestämt stödjer förslaget att ta emot färre och sett till att fler motsätter sig samma förslag.

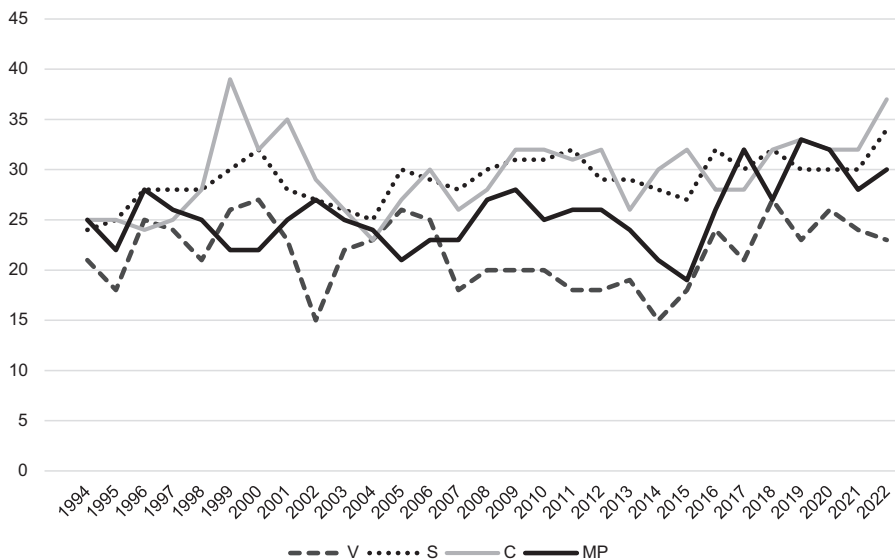
Men år 2011 börjar återigen de neutralas andel att öka. Parallellt ökar också den andel som bestämt motsätter sig förslaget att ta emot färre flyktingar. Andelen som önskar se färre flyktingar relativt stilla.

Från och med år 2016 förändras bilden dramatiskt. Andelen som bestämt önskar se färre flyktingar ökar kraftigt och ligger fortsatt idag kvar på en nivå vi inte sett

sedan tidigt 1990-tal. Samtidigt minskar också de som bestämt motsätter sig förslaget att ta emot färre flyktingar tydligt. Andelen neutrala planar ut på en lägre nivå än på många år. Det senaste året (2022) ser vi en liten ökning av andelen som intar en neutral position samtidigt som de bestämda både för och emot förslaget minskat något. Sannolikt är andelen neutrala en dagordningseffekt och/eller en mobiliseringseffekt. Utrymmet för en neutral uppfattning minskar när en fråga kommer högt upp på dagordningen och partierna mobiliserar sina sympatisörer.

Men vilka är då dessa som förhåller sig neutralt till förslaget att ta emot färre flyktingar? Med tanke på att de nationella SOM-undersökningarna har pågått i mer än 30 år, partier har kommit (och gått) och generationer har följt på varandra så får vi ju tolka tvärsnittsstudier med försiktighet. Men låt oss titta på partisympatierna hos dem som valt att inte bestämt sätta ned foten avseende förslaget att ta emot färre flyktingar.

Figur 4 Andelen bland sympatisörer till V, S, MP och C som intar en neutral position avseende förslaget att ta emot färre flyktingar, 1994–2022 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna tagit ställning till lyder 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Svarspersonerna har fått ange vilket parti de tycker bäst om "idag". Den redovisade andelen utgör andelen som svarat varken bra eller dåligt förslag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarspersoner varierar mellan 1 512 och 8 389.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994–2022.

Om vi börjar med att undersöka mönstret bland sympatisörer till den nuvarande (2022) oppositionen i Sveriges riksdag, alltså Socialdemokraterna, Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Centerpartiet ser vi att sympatisörer till S och C generellt i större utsträckning förhållit sig neutralt än sympatisörer till V och MP. I figur 4 framgår att Vänsterpartiets sympatisörer tillhör de som i lägst utsträckning tillhör de neutrala medan Centerpartiets sympatisörer har högst sannolikhet att återfinnas i den gruppen. Miljöpartiets sympatisörer har följt Vänsterpartiets, men sedan 2017 har avsevärt fler av Miljöpartiets sympatisörer än tidigare hamnat i den neutrala gruppen. Socialdemokraternas andel ligger nära Centerpartiets under större delen av perioden.

Resultatet är inte oväntat eftersom Vänsterpartiet och Miljöpartiet under en lång följd av år varit de två svenska partier som både på väljararenan och den parlamentariska arenan tydligast agerat till stöd för en mindre restriktiv flykting- och invandringspolitik. Dock har även deras sympatisörer under perioden efter 2016 i något högre utsträckning intagit en neutral position. Motsvarande utveckling ses inte hos Socialdemokraternas eller Centerpartiets sympatisörer.

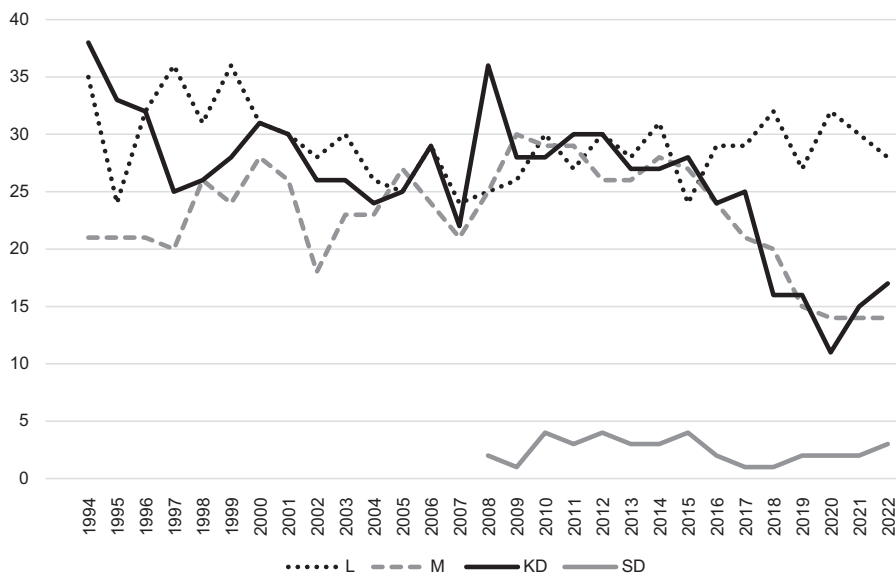
Om vi vänder blicken mot regeringspartierna och dess stödparti Sverigedemokraterna blir bilden en annan.

Bland Sverigedemokraternas sympatisörer råder ingen tvekan, de har en bestämd uppfattning. Folkpartiets/Liberalernas sympatisörer liknar ganska mycket Centerpartiets och Socialdemokraternas i det att en icke oansenlig del av sympatisörerna väljer att förhålla sig neutralt till förslaget att ta emot färre flyktingar. Under 00-talet och 10-talet fluktuerar andelen mellan 25 och 30 procent.

Men mer dramatisk är utvecklingen hos Kristdemokraternas och Moderaternas sympatisörer. Från att ha tillhört de med högst andel neutrala i flyktingfrågan har Kristdemokraternas sympatisörer blivit de mest övertygade. Och precis som för Sverigedemokraternas sympatisörer så är det färre flyktingar man vill ta emot. Förändringen inleds på allvar år 2015 varefter andelen neutrala sjunker klart under tidigare nivåer. Motsvarande utveckling inträffar parallellt bland Moderaternas sympatisörer. Efter år 2015 blir allt färre av de båda partiernas sympatisörer neutrala och allt fler intar en bestämd uppfattning.²

Resultatet är inte helt oväntat, men förändringen bland sympatisörer till Kristdemokraterna och Moderaterna är kraftig och parallell. Den tidigare moderatledda regeringskoalitionens partier (M, KD, L och C) har gått skilda vägar i migrationsfrågan och de kristdemokratiska och moderata sympatisörerna har följt sina partier på den vägen.³ Vare sig hos Centerns eller Liberalernas sympatisörer syns samma kraftiga förändring. I samband med att migrationsfrågorna blir allt mer centrala för väljarna så ser vi att också andelen neutrala bland sympatisörer till partier som profilerat sig som positiva till flyktinginvandring ökar (MP och V). Samtidigt minskar andelen neutrala kraftigt bland sympatisörer till de två borgerliga partier som intagit en restriktiv hållning till flyktinginvandring.⁴

Figur 5 Andelen bland sympatisörer till L, M, KD och SD som intar en neutral position avseende förslaget att ta emot färre flyktingar, 1994–2022 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna tagit ställning till lyder 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. Svarspersonerna har fått ange vilket parti de tycker bäst om "idag". Den redovisade andelen utgör andelen som svarat varken bra eller dåligt förslag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarspersoner varierar mellan 1 512 och 8 389.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994–2022.

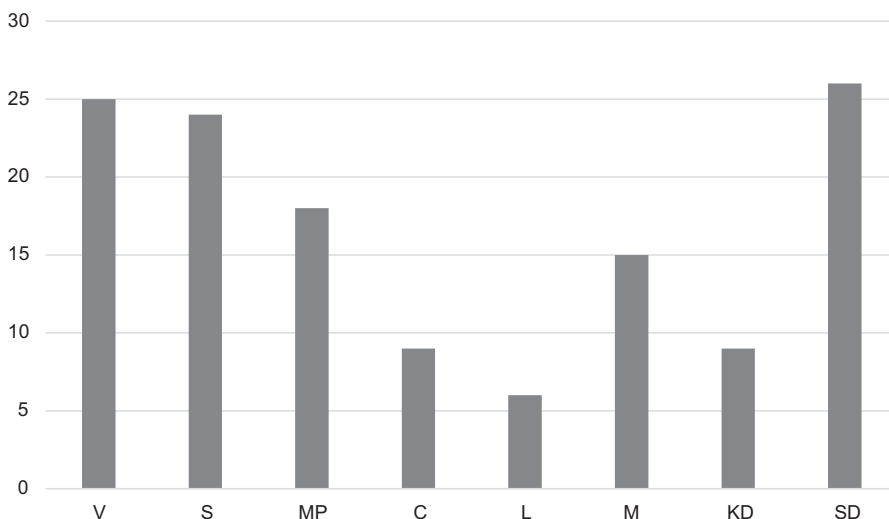
Övertygade partisympatisörer och mer tveksamma

Men partisympatisörer kan ha olika grad av närhet till sitt parti, en del anser sig vara mycket övertygade anhängare, andra lite mindre övertygade och ytterligare en del anger att de inte alls är anhängare av partiet. De sympatiserar bara med partiet i stunden. Graden av anhängarskap är ett mått också på närhet till partiets linje och ståndpunkter. Rimligen är de med stark övertygelse mer på samma linje som partiet i de flesta frågor än de som inte känner sig som anhängare.⁵ Graden av anhängarskap är därför en avgörande förutsättning för partiets strategiska förmåga, alltså förmågan att som sammanhållen organisation agera politiskt i relation till andra partier, medlemmar och potentiella väljare (Sjöblom, 1968). Instabilitet i partiidentifikation tenderar också att samvariera med instabilitet i partisystemet (Jensen, 1976). Partiets förmåga att manövrera i en instabil situation och bibehålla sin position villkoras därför av grad och kvantitet av anhängarskap hos sympati-

sörer. Politiska partier har stor makt att initiera eller reducera mobilisering kring centrala stridsfrågor i politiken, en bedömning som vilar på vilka konsekvenser agerandet får för den egna positionen och den egna sympatisörsgruppen (Jensen & Thomsen, 2013; Demker & Odmalm, 2022).

Hur är det med övertygelsen hos partiernas sympatisörer och hur stor är andelen starkt övertygade anhängare bland partiernas sympatisörer?

Figur 6 *Andelen mycket övertygade anhängare bland partiernas sympatisörer, 2022 (procent)*

Kommentar: Svarspersonerna har fått ange vilket parti de tycker bäst om "idag" samt om de är 'mycket övertygade anhängare', 'något övertygade anhängare' eller 'nej, inte anhängare'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat mycket övertygad anhängare. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarspersoner är 12 344.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Som framgår av figur 6 är det tre partier vars sympatisörer till mer än 20 procent är mycket övertygade anhängare: Sverigedemokraterna, Vänsterpartiet och Socialdemokraterna. Allra lägst andel mycket övertygade anhängare har Liberalerna, tätt följda av Kristdemokraterna och Centerpartiet. Noteras kan att inget annat parti har så stor andel mycket övertygade anhängare bland sina sympatisörer som Sverigedemokraterna.

Eftersom migrationsfrågorna varit högst upp på agendan under en följd av år är det rimligen ingen sympatisör som kan ha missat var det egna partiet står i den frågan. Och sannolikt har också de allra flesta själva tagit ställning då debatten och opinionsbildningen varit intensiv.

Hur förhåller sig då graden av anhängarskap till partierna till uppfattningen i flyktingfrågan? Hur ställer sig de övertygade anhängarna respektive de som inte alls uttrycker något anhängarskap till förslaget att ta emot färre flyktingar?

Tabell 1 Andel positiva till förslag om att ta emot färre flyktingar bland partiets mycket övertygade anhängare respektive sympatisörer utan anhängarskap, 2022 (procent)

	Mycket övertygade	Ej anhängare	Differens*
Vänsterpartiet	12	20	-8
Socialdemokraterna	34	44	-10
Miljöpartiet	9	22	-13
Centerpartiet	20	25	-5
Liberalerna	81	59	+22
Moderaterna	88	78	+10
Kristdemokraterna	83	76	+7
Sverigedemokraterna	95	90	+5

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' med svarsalternativen 'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt' samt 'Mycket dåligt förslag'. Den redovisade andelen är de som svarat mycket bra eller ganska bra förslag. Svarspersonerna har också fått ange vilket parti de tycker bäst om "idag" samt om de är 'Mycket övertygade anhängare', 'Något övertygade anhängare' eller 'Nej, inte anhängare'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat 'Mycket övertygade anhängare' respektive 'Nej, inte anhängare'. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarspersoner är 8 389.

*Minustecken = fler icke-anhängare än mycket övertygade anhängare anser det vara ett bra förslag att ta emot färre flyktingar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

I partiforskningen är den sk Mays lag om kurvlinjär skillnad en återkommande referens. Mays lag har tröskats fram och tillbaka i många undersökningar och innebär ungefär att partiets toppskikt och sympatisörer står för en mindre radikal ideologisk hållning än de som har uppdrag, är aktivister och starka anhängare. Många studier har försökt motbevisa den utan att lyckas fullt ut (t.ex. Van Holsteyn m.fl., 2017; Bäckersten, 2022). Forskning visar också att det finns anledning att tro att Mays lag har större betydelse för de gamla mass-partierna, till exempel socialdemokratiska partier. Förklaringen är att dessa partier inrymmer en relativt stor andel *medlemmar* som inte delar partiets offentliga hållning i olika frågor och i allmänhet står mer till vänster än både ledning och väljare. Eftersom alla partier tycks ha en viss andel av dessa *medlemmar* är det rimligt att tro att dessa, som Heute och Carty uttrycker det, "utgör en motvikt till den (rationalistiska) Downsianska

benägenheten mot konvergens” (Heute & Carty, 2012). I denna text diskuteras *anhängarskap* vilket inte kan jämföras med medlemmar, men genom fokus på dem som *själva uppger sig* vara starka anhängare är det rimligt att tro att vi fångar en liknande dynamik som den som återfinns bland partimedlemmar.

Bland de partier som utgör den nuvarande (2023) regeringskonstellationen (M, KD, L + SD) är de mycket övertygade anhängarna också väl samlade bakom partiernas linje att ta emot färre flyktingar. Bland Liberalernas anhängare är skillnaden jämförelsevis störst (22 procent) mellan mycket övertygade anhängare och de sympatisörer som inte ser sig som anhängare. De icke-övertygade sympatisörerna stödjer i lägre grad förslaget att ta emot färre flyktingar. Skillnaden är väntad, de mest övertygade är också de som stödjer partiets politik i den aktuella frågan.

Bland oppositionspartierna är det tre partier som profilerat sig som förespråkare av en mindre restriktiv invandringspolitik; V, MP och C. Bland Vänsterpartiets, Miljöpartiets och Centerpartiets mycket övertygade anhängare är följaktligen stödet för förslaget att ta emot färre flyktingar lägre än bland dem som ser sig som icke-anhängare.

Undantaget från regeln är Socialdemokraternas sympatisörer. Bland Socialdemokraternas sympatisörer uttrycker fler bland icke-anhängarna stöd för partiets restriktiva linje än bland de mycket övertygade anhängarna.⁶

Bland Socialdemokraternas mycket övertygade anhängare är det också en stor andel (35 procent) som intar en neutral position till förslaget att ta emot färre flyktingar. Det är den högsta andelen bland alla partiernas mycket övertygade anhängare.⁷ Och det är därmed i princip en lika stor andel bland de mest övertygade anhängarna som stödjer förslaget att ta emot färre flyktingar som den andel som intar en neutral position.

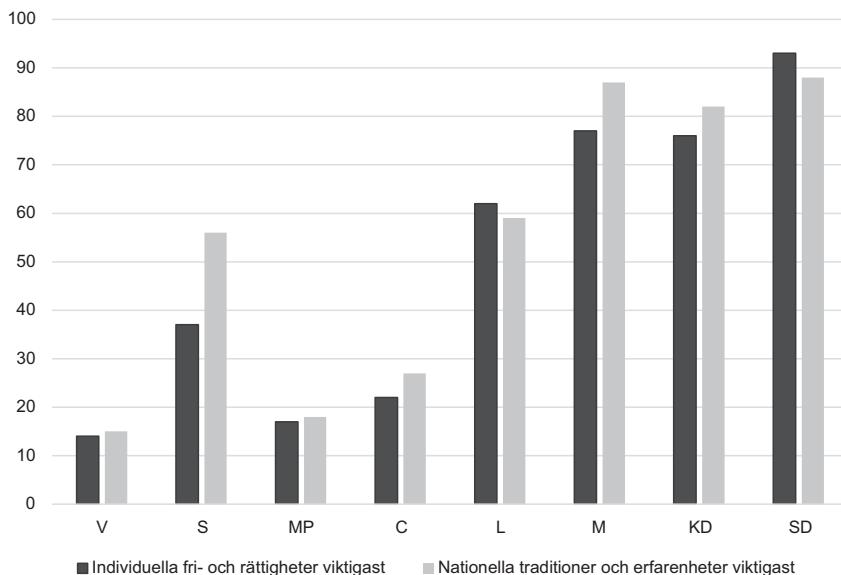
Vilka värderingar styr?

Partisympatisörer har inte samma uppfattning i alla frågor som partiet driver. En intern debatt är ett hälsotecken i alla partier. Över tid har dock just migrationsfrågorna blivit starkt homogeniserande inom partierna. Frågan har blivit så viktig i debatten och så genomlyst i partierna att sympatisörerna i allmänhet följer partilinjen. Som vi såg i tabell 1 finns det dock åtminstone ett parti vars övertygade anhängare inte tycks omfatta partilinjen; Socialdemokraterna. Finns det andra politiska dimensioner än vänster-höger som kan förklara ställningstagande i flyktingfrågan?

Migrationsfrågornas starka frammarsch i Europas politik har introducerat den politiska dimension som ibland går under namnet GAL-TAN⁸ på allvar. Ett grundläggande drag i den dimensionen är skillnad i synen på individ och nationell gemenskap. Nationalismen som politisk ideologi har återigen blivit relevant i Europa det senaste decenniet. Samtidigt har den politiska statusen för mänskliga rättigheter och individuella friheter i de flesta västeuropeiska länder också ökat

sedan 1980-talet. Migrationsfrågorna är i flera avseenden av en sådan karaktär att synen på individ och nation kan påverka uppfattningen. Ser vi då några skillnader i uppfattning om flyktingmottagning beroende på om partisympatisörerna anser individ eller nation vara viktigast?

Figur 7 Andel positiva till att ta emot färre flyktingar bland partiernas sympatisörer beroende på om de betonar individuella rättigheter eller nationella traditioner, 2022 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: "Ta emot färre flyktingar i Sverige". Den redovisade andelen utgör andelen som svarat 'Mycket bra' eller 'Ganska bra'. Övriga svarsalternativ lyder 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt' eller 'Mycket dåligt förslag'. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Svarspersonerna har fått placera in sig själva på en skala som är femgradig där positionen ett (1) innebär att 'Individens rättigheter och friheter är viktigast' och fem (5) innebär att 'Nationella traditioner och erfarenheter är viktigast'. De redovisade andelarna utgörs av skalsteg 1+2 (individuella fri- och rättigheter viktigast) samt 4+5 (nationella traditioner och erfarenheter viktigast).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

I figur 7 framgår att det i nästan alla partier är bland de partisympatisörer som värdesätter nationella traditioner och erfarenheter högst som stödet för att begränsa flyktinginvandringen också är starkast (se även Demker, 2022: figur 8). Särskilt tydligt är det bland socialdemokratiska sympatisörer där skillnaden är nästan 20 procentenheter. Uppfattning i flyktingfrågan förklaras till icke försumbar del, även inom partierna, av uppfattningar kring individens rättigheter och nationella traditioner.

Åsikt om flyktingmottagning är inte bara en fråga om partisympati

De medborgare som väljer en neutral position ifråga om flyktingmottagande är i högre grad än de bestämda löst anknutna till sina partier. Och andelen medborgare som intar en neutral position har inte förändrats dramatiskt de senaste 30 åren. Det har däremot den partipolitiska sammansättningen av gruppen. Särskilt tydlig är att Kristdemokraternas och Moderaternas sympatisörer sedan 5–6 år blivit avsevärt mer bestämda i sin syn på flyktingmottagning och att de då intar en restriktiv hållning.

Vi har också noterat att Socialdemokraternas sympatisörer skiljer sig från övriga genom att det inte är i den mest övertygade gruppen anhängare som stödet är starkast för partiets ståndpunkt i flyktingfrågan (bra förslag att ta emot färre flyktingar). Det parti som inrymmer störst andel neutrala bland sina mycket övertygade partisympatisörer är också Socialdemokraterna.

Socialdemokraterna har en kärntrupp av sympatisörer som i lägre utsträckning än övriga sympatisörer stödjer partiets position i flyktingpolitiken. Det är dock inte självklart att ett parti alltid förlorar på att visa upp en tvetydighet i centrala frågor (Koedam, 2021). Om frågan är viktig eller oviktig för partiets kärna av sympatisörer avgör hur svår balansgången blir för partiet. Och den frågan har i nuläget inget svar. Är flyktingfrågan viktig så blir tvetydigheten i frågan svårare att kommunicera. Om flyktingfrågan är underordnad den dominerande ekonomiska dimensionen för sympatisörerna så blir det lättare att upprätthålla en oklar position.

Migrationsfrågornas ideologiska potential att splittra partiets sympatisörsgrepp skall inte underskattas. Både Socialdemokraterna, Centerpartiet och Miljöpartiet har relativt många sympatisörer som väljer ett neutralt alternativ i frågan om flyktingmottagning. För Socialdemokraterna, som både har en av de högsta andelarna mycket övertygade anhängare och samtidigt ett svagare stöd än andra partier bland dessa för sin ståndpunkt i flyktingpolitiken, kan frågan bli strategiskt knivig under den kommande mandatperioden.

Noter

- ¹ Redan för tio år sedan fanns ett sådant mönster, se Sandberg & Demker (2013).
- ² Den s k Decemberöverenskommelsen upplöses formellt av Kristdemokraterna (och direkt därefter av Moderaterna) den 9 oktober 2015. I november och december kommer flera regeringsbeslut, stödda av den borgerliga oppositionen, som kraftigt begränsar möjligheten till uppehållstillstånd och möjligheten att söka asyl i Sverige. Det är dock först i budgetomröstningen den 12 december 2018 som Decemberöverenskommelsens princip att låta störst block *exklusive Sverigedemokraterna* få igenom sin budget bryts. I juli 2019 åter sedan Kristdemokraternas partiledare Ebba Busch lunch med Sverigedemokraternas partiledare Jimmie Åkesson i syfte att bryta den politiska isoleringen i relation till SD.

- ³ För en partistrategisk analys av den processen, se Demker & Odmalm (2021).
- ⁴ Immigration/Integration blir det viktigaste samhällsproblemet bland medborgarna 2015–2020. Se <https://www.gu.se/sites/default/files/2023-04/1.%20Svenska%20trender%201986-2022.pdf>
- ⁵ För en diskussion om *partimedlemmars* starkare ideologiska identifiering med partiet jämfört med väljare, se Polk & Kölln (2019).
- ⁶ I augusti 2022 skrev Socialdemokraterna på sin hemsida under rubriken ”Vår politik” att ”Sverige ska ta emot sin andel av EU:s totala mottagande sett till vår befolknings storlek, inte mer”. Med tanke på att denna andel under en lång följd av år varit avsevärt högre än för övriga EU-länder måste det tolkas som att partiets linje är att ta emot färre flyktingar i kvantitativ mening. Se vidare <https://www.socialdemokraterna.se/var-politik/a-till-o/migration-asyll--och-flyktingpolitik> Läst den 11 april 2023.
- ⁷ Neutral position bland övriga partiers mest övertygade anhängare: V 18 procent, MP 26 procent, C 22 procent, L 11 procent, M 9 procent, KD 17 procent och SD 2 procent.
- ⁸ Green-Alternative-Libertarian vs Tradition-Authority-Nation.

Referenser

- Bjereld, Ulf & Marie Demker (2020). Utbildningens betydelse för åsikt om invandring och migrationspolitik. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red), *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bäckersten, Oskar H. (2022). May's law may prevail: Evidence from Sweden. *Party Politics*, 28(4): 680–690. <https://doi.org/10.1177/1354068821997398>
- Demker, Marie (2011). Framgång för Sverigedemokraterna trots en allt mer flyktinggenerös opinion. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Demker, Marie (2022) Individ eller nation? Värderingar som förklarar attityd till invandring. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Demker, Marie & Pontus Odmalm (2022). From governmental success to governmental breakdown: how a new dimension of conflict tore apart the politics of migration of the Swedish centre-right. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(2): 425–440, DOI: 10.1080/1369183X.2020.1853906
- Haute, Emelie van & Kenneth Carty, R. (2012). Ideological misfits: A distinctive class of party members. *Party Politics*, 18(6): 885–895. <https://doi.org/10.1177/1354068810395058>

- van Holsteyn, Joop JM, Den Ridder, Josje M., & Koole A. Ruud (2017). From May's Laws to May's legacy: On the opinion structure within political parties. *Party Politics*, 23(5): 471–486. <https://doi.org/10.1177/1354068815603242>
- Jensen, Carsten & Jens Peter Frølund Thomsen (2013). Can party competition amplify mass ideological polarization over public policy? The case of ethnic exclusionism in Denmark and Sweden. *Party Politics*, 19(5): 821–840. <https://doi.org/10.1177/1354068811407605>
- Jenson, Jane (1976). Party Strategy and Party Identification: Some Patterns of Partisan Allegiance. *Canadian Journal of Political Science / Revue Canadienne de Science Politique*, 9(1): 27–48. <http://www.jstor.org/stable/3230869>
- Koedam, Jelle (2021). Avoidance, ambiguity, alternation: Position blurring strategies in multidimensional party competition. *European Union Politics*, 22(4): 655–675. <https://doi.org/10.1177/14651165211027472>
- Svenska trender (2023). *Svenska trender 1986–2022*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet. <https://www.gu.se/sites/default/files/2022-04/1.%20Svenska%20trender%201986%20-%202021.pdf>
- Polk, Jon & Ann-Kristin Kölln (2019). Parties' Ideological Representation in the Nordic Countries Comparing Party Voters, Members and Candidates. I Marie Demker, Knut Heidar & Karina Kosiara-Pederson (red), *Nordic Party Members. Linkage in troubled times*. Colchester: ECPR Press.
- Sandberg, Linn & Marie Demker (2013). Ökat motstånd mot flyktingar men starkt stöd för skäl till uppehållstillstånd. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Sjöblom, Gunnar (1968). *Party strategies in a multiparty system*. Lund: Studentlitteratur.
- Socialdemokraterna (2022). Vår Politik: Migration, asyl- och flyktingpolitik. En reglerad invandring som fungerar. <https://www.socialdemokraterna.se/var-politik/a-till-o/migration-asyl--och-flyktingpolitik>
- World Value Survey Cultural Map version 2023. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=46ul>

PÅ TILLITSFRONTEN INTET NYTT

ANDERS CARLANDER

Sammanfattning

Hur mycket individer i allmänhet litar på andra individer, alltså social tillit, är avgörande för goda samhällen och utveckling. En sjunkande social tillit har observerats i många regioner, men hur står det till i Sverige, där tilliten har varit hög och stabil sedan urminnes tider? Med utgångspunkt i den nationella SOM-undersökningen visar det här kapitlet att den sociala tilliten är stabil men att det likväl finns illavarslande negativa trender som kan få oanade konsekvenser på sikt. Resultaten dikterar att den sociala tilliten stadigt sjunker bland yngre samt bland de som politiskt identifierar sig till höger om mittstrecket i vänster-högerskalan. Ett annat resultat är att graden av social tillit är högre hos individer med hög inkomst, jämfört med individer med låg inkomst, och att denna potentiella ojämlikhet inte har låtit sig påverkas av den allt högre ekonomiska ojämlikheten i Sverige, vilket kan tolkas i positiv dager.

Tillit kan sägas vara den sten på vilken samhällen och därvidlag även dess kyrkor byggs. Betydelsen av tillit är kort sagt monumental och enligt den samlade visheten hos ChatGPT¹ (ChatGPT v. Mar 23) är tillit, fritt översatt från engelska, ”essentiellt för hälsosamma relationer och samhällen”, och spelar en ”kritisk roll i att främja mänskliga samarbeten och framsteg”. Detta har förstås inte undgått SOM-institutet som har mätt graden av mellanmänsklig tillit sedan 1996 i den nationella SOM-undersökningen. Radarparet Bo Rothstein och Sören Holmberg har skrivit spaltmeter om den svenska tilliten och mycket av den samlade kunskapen finns nu att läsa i boken *Social tillit i höglitarlandet Sverige* (Rothstein & Holmberg, 2022). Ett gemensamt drag i bokens alla kapitel är att den svenska tilliten är så stabil och – vad det förefaller – synnerligen opåverkad av världsliga händelser. Lars Trägårdh, en annan auktoritet på tillit i Sverige, menar förstås också att tilliten är oerhört stabil i Sverige och tillskriver den här lite ”breda” och ”svala” tilliten så långt tillbaka som medeltiden och de mångåriga förhandlingar mellan bönder i tinget som skapade en balans mellan en stark stat och individuell frihet (Trägårdh m.fl., 2013). Den klassiska parollen om att ”land skall med lag byggas och inte med våld” kännetecknar den typ av legitimitet som kyrkan och staten fick genom den rationella tillitsnorm som började sprida sig i Sverige vid tiden, vilken i mångt och mycket ersatte den mer ”heta” typen av irrationell tillit som ofta förknippas med klansamhällen och blodshämnd. Med andra ord, det svenska samhället och grogrunden för vår unika tillit tog sina första trevande steg ur en decentraliserad

men lagbunden ordning som senare kom att bli staten. En stat där de flesta hyser en bred och tillika ”sval” tillit som är kopplad till att medborgarna kan lita på att alla lyder lagen och att de gemensamma institutionerna inte är korrupta.

Spolar vi fram bandet några sekel börjar det under 1990-talet komma lite mer systematiska och vetenskapliga indikationer på att tillit, eller det lite bredare konceptet ”socialt kapital”, verkar vara sammankopplat med välfungerande demokrati och ekonomisk tillväxt. Robert Putnam visar i sitt första stora verk *Making Democracy Work* (1993) att den decentraliseringsprocess som skett i Italien blottade hur väl de olika regionerna fungerade och att detta kunde kopplas till graden av tillit inom respektive region. Slutsatsen är att regioner med mer social aktivitet och engagemang – allt från fotboll till körsång – fostrar en högre grad av tillit och hyser därför också ett större socialt kapital, vilket leder till att demokratin och de politiska institutionerna fungerar bättre. Robert Putnams andra stora verk *Bowling Alone* (2000) visar hur det finns en negativ trend i USA där det sociala kapitalet har sjunkit de senaste decennierna och att detta har föranlett, eller åtminstone är relaterat till, negativa konsekvenser i form av exempelvis lägre grad av social tillit, högre grad av kriminalitet och lägre grad av politiskt deltagande.

I USA har General Social Survey (GSS) mätt och övervakat samhällseliga trender sedan 1972 och det är tydligt att den sociala tilliten, alltså den mellan människor, har sjunkit från cirka 46 procent 1972 till strax under 32 procent 2018 (figur 1). Det går emellertid att skönja ett slags brott av den negativa trenden från 2006 och framåt där tillitsnivån möjligen har nått en slags platå. Det finns många olika förslag på varför den sociala tilliten har eroderat. Med hjälp av översiktsartiklar och meta-analyser kan de mest framträdande orsakerna med fördel exemplifieras med ökad politisk polarisering (Vallier, 2020), ökad ekonomisk ojämlikhet (Kanitsar, 2022), framväxt av internet, sociala medier och nyhetsfragmentering (González-Bailón & Lelkes, 2023), samt demografiska förändringar (Dinesen, Schaeffer & Sønderkov, 2020).

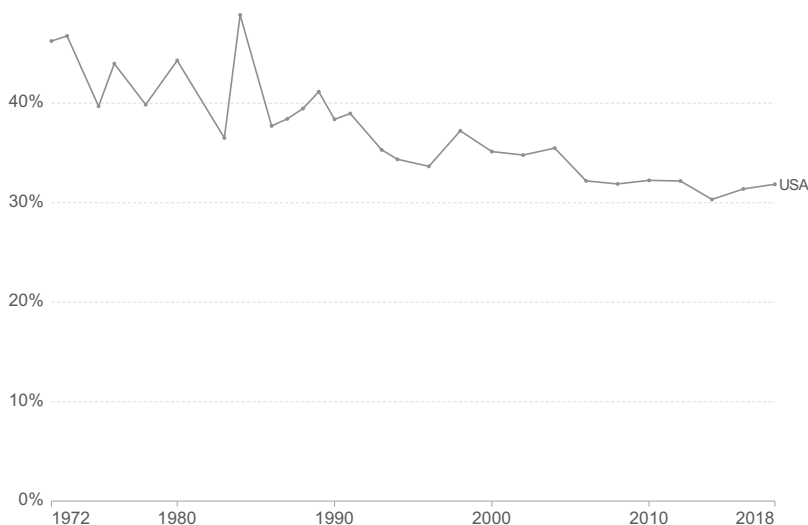
Jämfört med situationen i USA är trenden i Sverige dock annorlunda. I Sverige utgör den sociala tilliten en av de mer raka kurvorna i den årliga trendrapporten *Svenska trender* som varje år publiceras av SOM-institutet (Svenska trender, 2023). Men trots stabiliteten har det också konsekvent rapporterats att den sociala tilliten skiljer sig markant mellan olika grupper i det svenska samhället där exempelvis personer som är yngre, har lägre socioekonomisk status, eller är utrikes födda i regel rapporterar en lägre grad av tillit (Rothstein & Holmberg, 2022; Trägårdh m.fl., 2013). Syftet med det här kapitlet är därför att studera hur den sociala tilliten har utvecklats över tid i Sverige, med särskilt fokus på skillnader mellan olika grupper. Kapitlet fokuserar på några av de mest framträdande gruppskillnaderna med störst potential för erosion av social tillit som genomgången ovan visat; nämligen skillnader mellan demografiska grupper och då i huvudsak gällande faktorer som kön, ålder, uppväxtort, politisk polarisering, ekonomisk ojämlikhet, samt internetanvändning med avseende på sociala medier.

Figur 1 Grad av mellanmänsklig tillit i USA, andel som anser att de flesta människor går att lita på, 1972–2018 (procent)

Mellanmänsklig tillit i USA, 1972 till 2018

Andel som anser att de flesta går att lita på.

Our World
in Data

Källa: US General Social Survey (2022)

Kommentar: Frågan lyder 'Generally speaking, would you say that people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?' med svarsalternativen 'People can almost always be trusted', 'People can usually be trusted', 'You usually can't be too careful in dealing with people', 'You almost always can't be too careful in dealing with people', 'Can't choose', 'Don't know', 'Refused'.

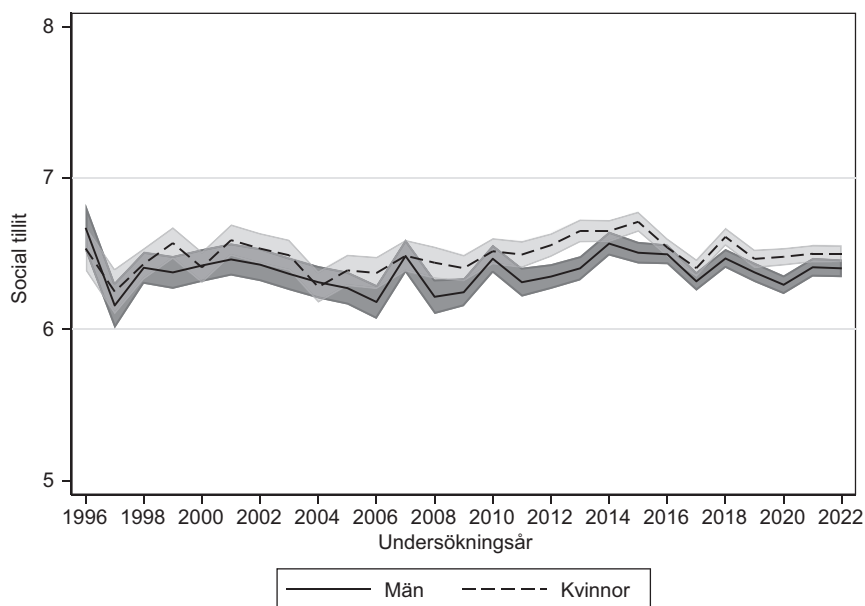
Källa: US General Social Survey (GSS) 1972–2018.

Social tillit och demografiska grupper

När det kommer till skillnader i social tillit mellan män och kvinnor har det rapporterats något olika fynd historiskt i litteraturen. Oftast är det inte radikala skillnader men det finns likväl vissa nyansskillnader vilket allt som oftast beror på hur tillit mäts, exempelvis om det är attityden tillit eller beteendet tillit. En sammanställning av tidigare studier visar att den experimentella metoden av att mäta tillit genom ett slags investeringsspel indikerar att män litar lite mer än kvinnor (van den Akker m.fl., 2020). Ett problem med den här typen av mätningar av tillit är emellertid att det är lätt att förväxla vad som är tillit och vad som är riskpreferens, alltså att män oftare tar mer risker för att exempelvis vinna mer pengar i slutändan (Chetty, m.fl., 2021), medan kvinnor mycket väl kan uppvisa högre grad av tillit när det kommer till mer relationella uttryck av tillit (Haselhuhn m.fl., 2015; Qiu m.fl., 2022). Likaledes har det med utgångspunkt i tidigare SOM-undersökningar endast

rapporterats små skillnader mellan män och kvinnor uttryckt i andelen ”höglitare” (det vill säga personer som har svarat sju eller mer på en elvagrädig skala), där det är svårt att dra några tydliga slutsatser (Rothstein & Holmberg, 2022). Det är ett mycket jämnt race. Men undersöker vi i stället social tillit i den nationella SOM-undersökningen uttryckt i medelvärde ser vi att det möjligen finns en liten tendens att kvinnor konsekvent uttrycker högre tillit än män (figur 2). Trots modesta medelvärdesskillnader är resultaten också signifikant åtskilda från slumpen vilket i hög grad beror av de stora urvalen i de nationella SOM-undersökningarna. Det finns alltså en statistiskt signifikant skillnad mellan män och kvinnor de flesta år, och en modell som testar interaktionen mellan kön över år är också signifikant ($p < 0,001$). Den praktiska betydelsen av att de här ytterst modesta skillnaderna är signifikant åtskilda kan vi emellertid diskutera. I allt väsentligt kan vi nöja oss med att konstatera att det inte är någon större skillnad mellan män och kvinnors sociala tillit, åtminstone inte när vi mäter det i termer av en generell attityd eller inställning i enkätform.

Figur 2 Social tillit uppdelat på män och kvinnor, 1996–2022 (medelvärde, konfidsensintervall)

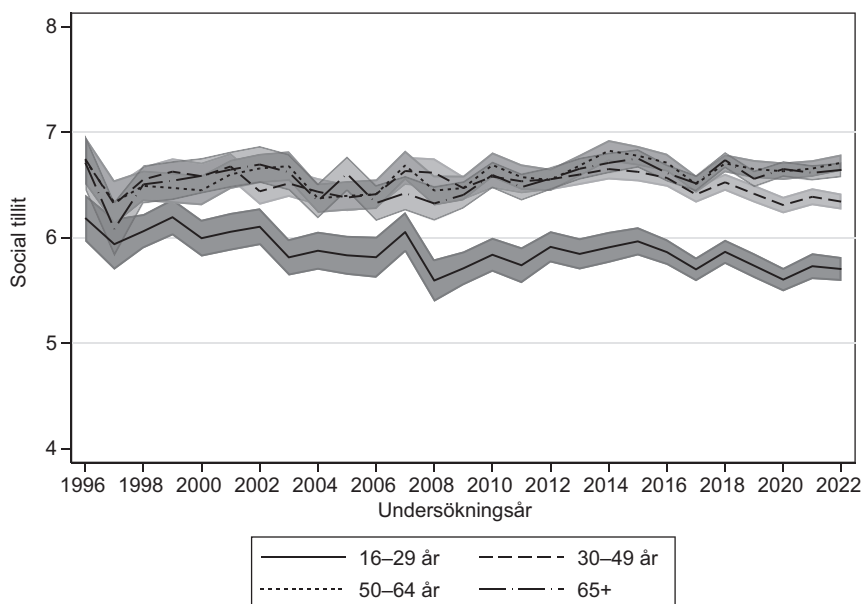

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?'. Svarsskalan är 11-gradig och går mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Antal svarande har varierat mellan 1 665 (1996) och 11 724 (2022). År 2022 är antal svarande 5 669 (män) och 6 055 (kvinnor).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2022.

Skillnader mellan åldersgrupper är däremot en helt annan historia. I USA har den sociala tillitens nedgång till stora delar drivits av det faktum att varje ny generation har en lägre grad av tillit (Clark & Eisenstein, 2013). Yngre människor har alltså i regel en lägre grad av social tillit och denna nivå tycks hålla i sig på aggregerad nivå även när de blir äldre, jämfört med tidigare generationer. Det här mönstret verkar också stämma i Sverige givet resultaten från den nationella SOM-undersökningen. Den yngsta åldersgruppen 16–29 år har konsekvent uppvisat en lägre grad av social tillit sedan mitten av 90-talet jämfört med nära nog samtliga andra åldersgrupper. Skillnaden är signifikant ($p < 0,001$). Dessutom uppvisar den yngsta åldersgruppen en uppenbart negativ trend över åren (figur 3). Vidare kan vi observera att det alltjämt varit relativt stabilt i övriga åldersgrupper, men att det sedan 2014 även syns en nedåtgående trend för åldersgruppen 30–49 år.

Figur 3 Social tillit i olika åldersgrupper, 1996–2022 (medelvärde, konfidensintervall)

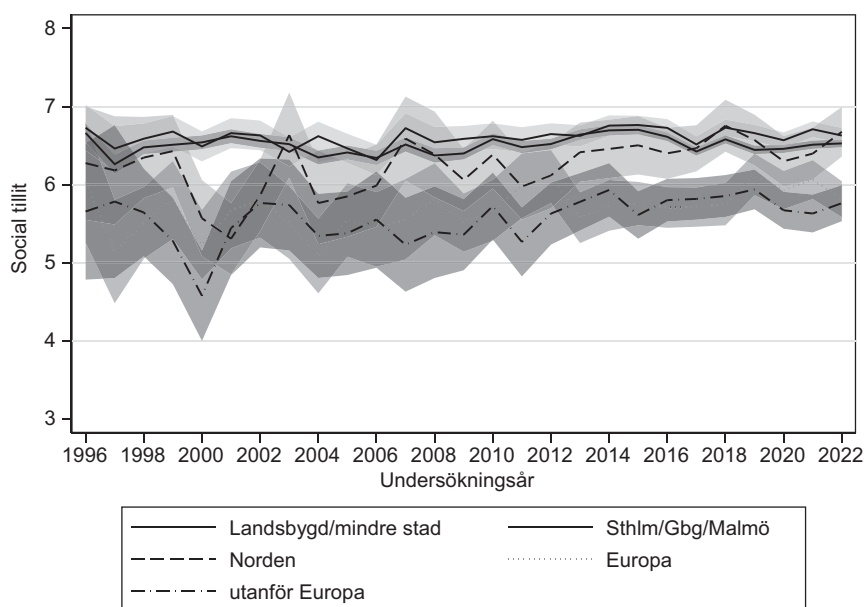

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?'. Svarsskalan är 11-gradig och går mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Antal svarande har varierat mellan 1 665 (1996) och 11 776 (2022). År 2022 är antal svarande 1 586 (16–29), 3 269 (30–49), 3 029 (50–64) och 3 892 (65+).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2022.

Till sist i det demografiska blocket har vi uppväxtort där vi i huvudsak gör åtskillnad på Sverige, Norden, Europa och utanför Europa. Figur 4 visar – förutom ett stiligt jacquardmönster som hade kunnat pryda en pullover under en manchesterkavaj på vilken akademiker som helst – att skillnaderna mellan grupper uppvuxna inom Sverige är mycket små. Den sociala tilliten är som störst i storstäderna. Men den stora skillnaden är att den sociala tilliten över tid är väsentligt, och i de flesta fall signifikant ($p < 0,001$ förutom 1996, då $p = 0,096$), lägre för de som har växt upp i eller utanför Europa.

Figur 4 Social tillit uppdelat på uppväxtort, 1996–2022 (medelvärde, konfidensintervall)

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?'. Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Antal svarande har varierat mellan 1 613 (1996) och 11 176 (2022). År 2022 är antal svarande 8 237 (Landsbygd/mindre stad), 1 911 (Sthlm/Gbg/Malmö), 210 (Norden), 403 (Europa), 415 (Utanför Europa).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2022.

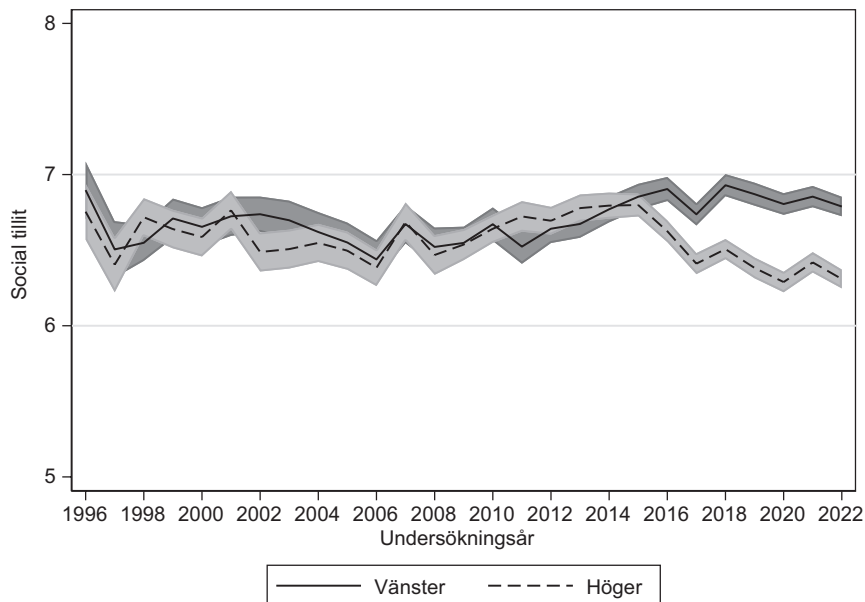
Det bör vid handen inte vara någon större överraskning då Sverige internationellt sett ligger i den absoluta toppen när det kommer till social tillit och andra närbesläktade typer av förtroende (Ortiz-Ospina & Roser, 2016). Det är inte helt klarlagt vilken arbetshypotes som har starkast stöd när det gäller skillnader i social tillit mellan länder. Sociala interaktioner inom civilsamhället bör ha ett finger

med i spelet, men inte enbart utifrån frivilligorganisationer och medlemskap. En annan teori är den om det ledande skickets kvaliteter när det kommer till grad av välfungerande demokratiska institutioner (Rothstein & Holmberg, 2022). Alltså, för att citera det kinesiska ordspråket om att ”Fisken ruttnar från huvudet ner” kan en del av variationen i social tillit mellan länder förklaras av dess styre och offentliga institutioner. Detta skulle måhända också kunna kopplas till den historiskt förankrade synen på en stark och rättvis stat som samtidigt medger och erkänner individens autonomi som en typ av förutsättning för den höga grad av social tillit vi avnjuter i Sverige och Norden (Trägårdh m.fl., 2013).

Social tillit och politisk polarisering

Graden av politisk polarisering har ökat i många delar av världen och det har gått snabbt det senaste decenniet. Förtroendet för många av de politiska institutionerna har i USA gått ner och oscillerar kring en slags mittpunkt beroende på vilka som sitter vid makten, alltså att republikanerna har lägre förtroende för styret när demokraterna sitter vid makten och vice versa (Citrin & Stoker, 2018). Likaledes kan en alltmer utbredd politisk polarisering bidra till att den sociala tilliten mellan människor också eroderar snabbare (Lee, 2022). Sverige har också präglats av denna utväxling i maskineriet! Holmberg och Rothstein har flaggat för denna utveckling under några år och det är tydligt att vi i Sverige börjar få en koppling mellan den politiska vänster–högerdimensionen och social tillit (Rothstein & Holmberg, 2022). Om vi ritar ut hur social tillit över år placerar sig mellan de som står till vänster och de som står till höger (exkluderat de som svarat ”varken till vänster eller till höger”) ser vi ett tydligt mönster som signalerar en ökande polarisering under de senaste åren (figur 5). Högersympatisörer dyker ganska radikalt i sin sociala tillit medan vänstersympatisörernas tillit i stället ökar sedan omkring 2015. Rent okulärt ser vi tydligt i figur 5 att det både är en signifikant nedgång respektive uppgång i tillit för högersympatisörer och vänstersympatisörer de senaste åren samt att det är signifikanta skillnader mellan vänster- och högersympatisörer i social tillit sedan 2016. Gubevars!

Figur 5 Social tillit hos vänster- och högersympatisörer, 1996–2022 (medelvärde, konfidensintervall)

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?'. Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'. Svarsalternativen lyder 'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller till höger', 'Något till höger' samt 'Klart till höger'. Mittenalternativet 'Varken till vänster eller till höger' är bortdefinierat från analysen i figuren, medan de båda alternativen till vänster är sammanslagna till "Vänster" och de båda alternativen till höger är sammanslagna till "Höger". Antal svarande har varierat mellan 1 607 (1996) och 11 520 (2022). År 2022 är antal svarande 4 329 ('Klart till vänster', 'Något till vänster') och 4 623 ('Något till höger' samt 'Klart till höger') i respektive grupp.

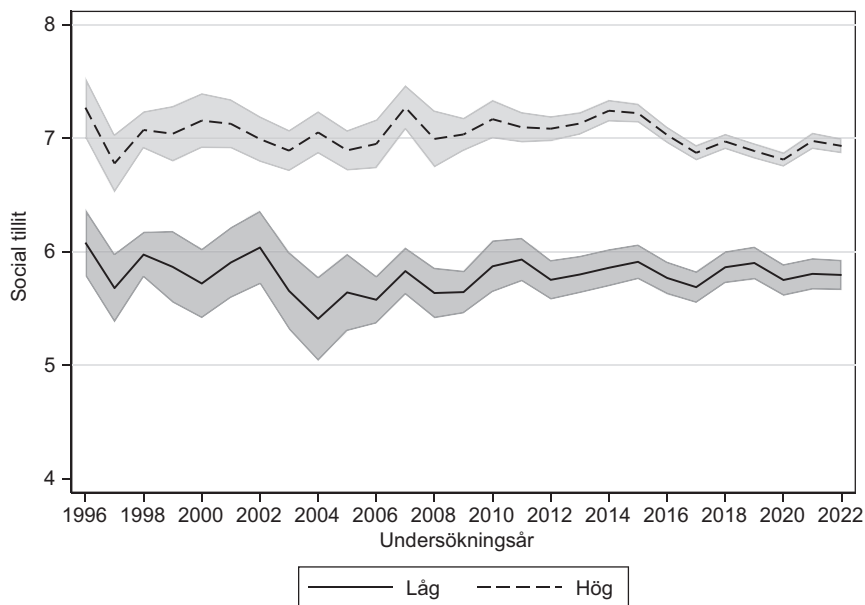
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2022.

Social tillit och ekonomisk ojämlikhet

Den ekonomiska ojämlikheten har alltjämt ökat i Sverige sedan 90-talet. Den senaste siffran visar emellertid att inkomstskillnaderna ökade särskilt kraftigt 2021 och har inte varit så här höga sedan 1975 (SCB, 2023). Märkbart är också att den ekonomiska ojämlikheten har ökat relativt sett mer i Sverige än i andra jämförbara länder, exempelvis våra nordiska grannar (Therborn, 2020). Det är därför fascinerande att observera att den sociala tilliten, åtminstone sett över tid, verkar vara opåverkad av en stigande ekonomisk ojämlikhet. Det är förvisso en signifikant ($p < 0,001$) skillnad mellan den lägsta och högsta inkomstgruppen i

social tillit men trenden över snart tre decennier är påfallande stabil. Detta i en tid då den ekonomiska ojämlikheten i Sverige ökat markant.

Figur 6 Social tillit över undersökningsår uppdelat på låg respektive hög hushållsinkomst, 1996–2022 (medelvärde, konfidsensintervall)

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Frågan om inkomst lyder 'Vilken är den ungefärliga sammanlagda årsinkomsten i kronor för samtliga personer i ditt hushåll före skatt (pension, studiemedel etc. ska räknas in)?'. Inkomstfrågan använder olika svarsskalor för tidsperioden då inkomstfördelningen i befolkningen har varierat, men baseras här på en sammanslagen 5-gradig skala. Endast det lägsta samt det högsta skalsteget är grafiskt representerat i figuren. Antal svarande har varierat mellan 1 520 (1996) och 10 868 (2022). År 2022 är antal svarande 1 392 (Låg) och 3 251 (Hög) i respektive grupp.

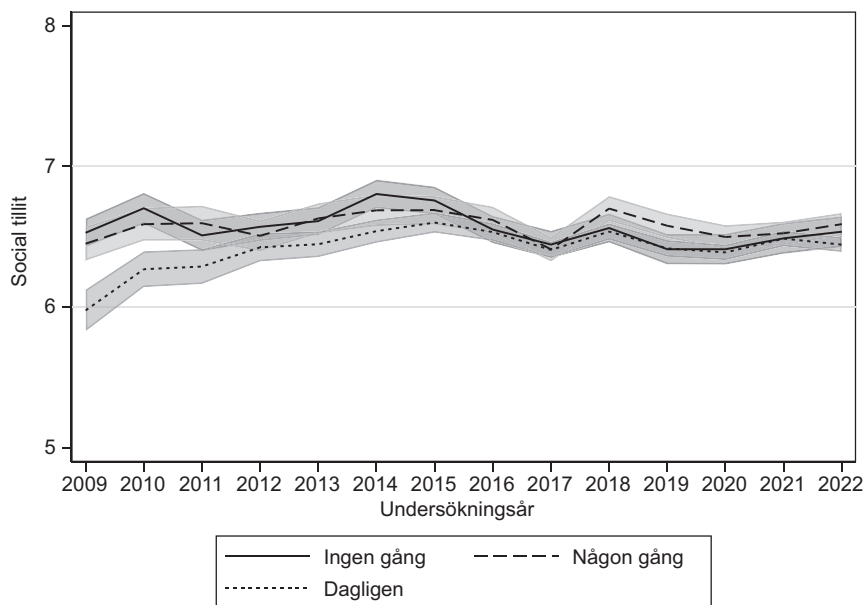
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2022.

Social tillit och sociala medier

Sociala medier är ett i sammanhanget nytt fenomen där vi endast har data för lite mer än ett decennium. Om vi ska välja att tro på Putnams (1993, 2000) teori om de sociala interaktionernas påverkan på social tillit, är det inte helt orimligt att anta att färre fysiska sociala interaktioner och fler digitala sociala interaktioner, exempelvis på sociala medier, skulle kunna påverka graden av social tillit negativt. Eller är det precis tvärtom? Att den digitala sociala interaktionen är värd precis lika

mycket, eller kanske mer? Det ligger ett visst mått av teknikkonservatism i frågan, åtminstone i teorin. Det finns lyckligtvis en systematisk översikt som belyser just denna fråga från 2015, och den visar att det snarast finns ett svagt positivt samband mellan användning av sociala medier och social tillit (Håkansson & Witmer, 2015). Forskarna skriver att åtta artiklar fann ett positivt samband medan två artiklar inte hittade något samband alls. Ett smärre problem i sammanhanget är att själva definitionen av just sociala medier är så oerhört bred. Det är inte bara sidor för nätverkande, mediadelening eller appar med chatfunktioner, ibland inkluderas också hela forum eller kommentarsfunktioner under dagliga nyheter. Det är därför spännande att titta på hur grafen för just social tillit faller ut när vi stratifierar efter användning av sociala medier. Hade vi enbart undersökt de senaste fem åren hade det sett ut som att det inte fanns mycket att skriva hem om. Men sett till begynnelsen av mätserien ser vi att det uppenbarligen, åtminstone till en början, fanns en slags uppdelning där en högre grad av användning av sociala medier i vardagen innebar en lägre grad av social tillit (figur 6). Vi kan i vanlig ordning inte uttala oss med säkerhet om orsakssambandet i den här typen av mätningar, utan får helt sonika nöja oss med att konstatera att det fanns en skillnad mellan grupperna.

Figur 7 Social tillit uppdelat på användning av sociala medier under de senaste 12 månaderna, 1996–2022 (medelvärde, konfidensintervall)

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?'. Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Frågan om användning av sociala medier lyder 'Och

hur ofta har du gjort följande på internet? | Använt sociala medier (ex. Facebook, Instagram, Twitter)'. Frågan avser användning under den senaste 12-månadersperioden och besvaras med en 7-gradig skala från 'Ingen gång' till 'Dagligen' och har för detta ändamål kodats om till en 3-gradig stratifiering. Antal svarande har varierat mellan 4 007 (2009) och 11 041 (2022). År 2022 är antal svarande 1 648 (Ingen gång), 2 765 (Någon gång) och 6 628 (Dagligen) i respektive grupp.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009–2022.

Denna skillnad har allteftersom jämnats ut och nu ligger de tre linjerna nära varandra runt en relativt stabil mittpunkt kring 6,5 på vår 10-gradiga tillitsskala. Vad innebär det här? Jo. Utan att försöka profilera vilka det var som använde sociala medier dagligen för mer än ett decennium sedan så kan vi nöja oss med att konsultera Everett Rogers som framförde en slags diffusionsteori om att allt från idéer till ny teknologi sprider sig i sociala system i olika faser (Rogers, 2003). I början, när en idé eller teknik – i detta fall sociala medier – är ny, sprider den sig först till innovatörerna, vilka utgör cirka 2,5 procent av hela populationen. Därefter följer "early adopters" med 13,5 procent och så vidare, till dess att cirkeln är sluten och en absolut majoritet har anammat tekniken eller idén. Poängen är alltså att det inte är helt otänkbart att de här tidiga innovatörerna och "tekniknördarna" kring 2009 och 2010 skiljer sig åt på ett antal samhällsrelevanta parametrar och där social tillit är en av dem. Och när vi beaktar figur 3 står det klart att de yngre har en lägre grad av social tillit. Det är därför inte helt orimligt att den yngsta kohorten också var lite tidigare att nyttja ny teknik i form av just sociala medier, och att detta beteende succesivt har spridit sig till de äldre kohorterna över tid. En prövning av denna hypotes ger vid handen att det 2009 var en starkare negativ korrelation ($r = -0,58$, $p < 0,001$) mellan ålder och användning av sociala medier (högre ålder var associerat med lägre grad av användning), och att denna korrelation har avtagit där sambandet förvisso fortfarande finns 2022 men magnituden är avsevärt försvagad ($r = -0,38$, $p < 0,001$). Men detta är en spännande frågeställning för ett annat kapitel och en annan forskare.

Nåja

Nåja, nog är tilliten stabil alltid. Men som mina seniora kollegor Bo Rothstein och Sören Holmberg skrev "den normativa hypotesen att allt är fortsatt väl med den mellanmänniskliga tilliten i Sverige får *inte* ett entydigt stöd i våra empiriska prövningar" (Rothstein & Holmberg, 2022:161). Detta kapitel indikerar att den sociala tilliten, och därmed rimligen de förmodade fördelar som en hög grad av social tillit kan medföra för både individer och grupper, inte är helt jämlik. Det är en illavarslande trend att dels yngre har en betydligt lägre grad av tillit jämfört med övriga åldersgrupper, dels att det ser ut som att det finns en negativ trend som inte tycks vilja rucka på sig. Det vilar en tung börda på nutida och framtida beslutsfattare för att inkludera den yngre generationen i samhällsbyggandet i stället

för att utpeka denna generation som bråkstakar. Prova att googla ”millennials are killing...” för att se hur branscher och människor från äldre generationer ser på den yngre och hur deras nya beteenden påverkar gamla produktmodeller, synsätt och normer. Fenomenet har även förekommit i mediebranschen, där den yngre generationen beskrivits som mer ”otrogen”, i det att mångåriga prenumerationer på nyhetsmedier inte förekommer i lika hög utsträckning utan att det snarare är intressen och tillfälliga behov som styr mediekonsumtionen och beteenden. En annan oroväckande trend är att den sociala tilliten mer och mer har blivit politisk. De som står till höger på den politiska kompassen har en allt lägre grad av social tillit och riktningen på denna trend är relativt brant sedan 2014. De närmsta åren får utvisa om denna negativa trend har – eller åtminstone hade – med den allt starkare högeroppositionen som vann folkets röster vid valet 2022 att göra.

Not

- ¹ Våren 2023 har rimligen de flesta akademiska alster åtminstone något inslag av ChatGPT.

Referenser

- Chetty, Rinelle, Hofmeyr, Andre, Kincaid, Harold & Brian Monroe (2021). The trust game does not (only) measure trust: The risk-trust confound revisited. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 90: 101520. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2020.101520>
- Citrin, Jack & Laura Stoker (2018). Political trust in a cynical age. *Annual Review of Political Science*, 21: 49–70. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-050316-092550>
- Clark, April K. & Marie A. Eisenstein (2013). Interpersonal trust: An age-period-cohort analysis revisited. *Social Science Research*, 42(2): 361–375. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2012.09.006>
- Dinesen, Peter T., Schaeffer, Merlin & Kim Mannemar Sønderskov (2020). Ethnic diversity and social trust: A narrative and meta-analytical review. *Annual Review of Political Science*, 23: 441–465. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-052918-020708>
- González-Bailón, Sandra, & Yphtach Lelkes (2023). Do social media undermine social cohesion? A critical review. *Social Issues and Policy Review*, 17(1): 155–180. <https://doi.org/10.1111/sipr.12091>
- Haselhuhn, Michael P., Kennedy, Jessica A., Kray, Laura J., van Zant, Alex B. & Maurice E. Schweitzer (2015). Gender difference in trust dynamics: Women trust more than men following a trust violation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 56: 104–109. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2014.09.007>

- Håkansson, Peter & Hope Witmer (2015). Social media and trust – A systematic literature review. *Journal of Business and Economics*, 6(3): 517–524. [https://doi.org/10.15341/jbe\(2155-7950\)/03.06.2015/010](https://doi.org/10.15341/jbe(2155-7950)/03.06.2015/010)
- Kanitsar, Georg (2022). The inequality-trust nexus revisited: At what level of aggregation does income inequality matter for social trust? *Social Indicators Research*, 163: 171–195. <https://doi.org/10.1007/s11205-022-02894-w>
- Lee, Amber HY. (2022). Social trust in polarized times: How perceptions of political polarization affect americans' trust in each other. *Political Behavior*, 44: 1533–1554. <https://doi.org/10.1007/s11109-022-09787-1>
- Ortiz-Ospina, Esteban & Max Roser (2016). *Trust*. Published online at OurWorldInData.org. Hämtad från: <https://ourworldindata.org/trust>
- Rogers, Everett M. (2003). *Diffusion of Innovations*. 5th Edition. New York: Free Press.
- Putnam, Robert D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putman, Robert D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Qiu, Judy, Kesebir, Selin, Günaydin, Gül, Selcuk, Emre & Arzu S. Wasti (2022). Gender difference in interpersonal trust: Disclosure behavior, benevolence sensitivity and workplace implications. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 169: 104119. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2022.104119>
- Rothstein, Bo & Sören Holmberg (2022). *Social tillit i höglitarlandet Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet. ISBN: 978-91-89673-53-3.
- SCB (2023). *Inkomstskillnaderna ökar i Sverige*. Örebro: Statistikmyndigheten SCB. <https://www.scb.se/pressmeddelande/inkomstskillnaderna-okar-i-sverige/>
- Svenska trender (2023). *Svenska trender 1986–2022*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Therborn, Göran (2020). Sweden's turn to economic inequality, 1982-2019. *Structural Change and Economic Dynamics*, 52: 159–166. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2019.10.005>
- Trägårdh, Lars, Wallman Lundåsen, Susanne, Wollebæk, Dag & Lars Svedberg (2013). *Den svala svenska tilliten*. Stockholm: SNS Förlag.
- Vallier, Kevin (2020). *Trust in a Polarized Age*. New York, NY: Oxford University Press.
- van den Akker, Olmo. R., van Assen, Marcel. A.L.M., van Vugt, Mark & Jelte M. Wicherts (2020). Sex difference in trust and trustworthiness: A meta-analysis of the trust game and the gift-exchange game. *Journal of Economic Psychology*, 81: 102329. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2020.102329>

TENDENSEN ATT MISSTRO OFFICIELLA SANNINGAR: KONSPIRATORISK MENTALITET HOS SVENSKA FOLKET

JESPER STRÖMBÄCK

Sammanfattning

De senaste decennierna har konspirationsteorier blivit ett mer framträdande problem i såväl Sverige som internationellt. Ett flertal studier pekar på att en majoritet av folket i olika länder tror på åtminstone en konspirationsteori. Alla som exponeras för konspirationsteorier är dock inte lika mottagliga för dem. Tvärtom visar forskning att vissa människor har en starkare konspiratorisk mentalitet än andra, vilket gör dem mer mottagliga för specifika konspirationsteorier. Det här kapitlet undersöker förekomsten av en konspiratorisk mentalitet hos svenska folket och vilka samband som finns mellan en konspiratorisk mentalitet och förklaringsfaktorer kopplade till sociodemografiska faktorer, politik och medieanvändning. Resultaten visar att en inte obetydlig andel av svenskarna har en konspiratorisk mentalitet, men också att den är starkare bland vissa grupper än andra. Dit hör de med lågt politiskt intresse, låg mellanmännisklig tillit, de som inte alls är nöjda med hur den svenska demokratin fungerar, sympatisörer till Sverigedemokraterna och de som använder sig av högeralternativa medier.

Samtidigt som konspirationsteorier har funnits i alla tider tyder mycket på att de har blivit alltmer framträdande under de senaste decennierna (Uscinski, 2020; Önnerfors, 2021). Det hänger inte minst samman med utvecklingen av de digitala och sociala medierna. Dessa har sänkt trösklarna till offentligheten och gjort det oändligt mycket enklare för den som så vill att sprida såväl kvalificerad information som falsk och missvisande information (Benkler m.fl., 2018; Strömbäck m.fl., 2022).

Till kategorin falsk och missvisande information hör bland annat konspirationsteorier, som sprids av såväl vanliga medborgare som organisationer, politiska ledare och stater. Några välkända exempel är att coronaviruset utvecklades som ett biologiskt vapen, att det finns en hemlig plan att ersätta den kristna befolkningen i Europa med muslimska invandrare, att det finns ”djupa stater” som styr i såväl USA som i andra länder, att läkemedelsindustrin döljer att vaccinationer kan leda till autism, att det amerikanska presidentvalet 2020 var riggat, och att klimatförändringarna är en bluff (Romer & Jamieson, 2021; Uscinski, 2019; Önnerfors

& Krouwel, 2021). Sannolikheten för att råka exponeras för konspirationsteorier på digitala och sociala medier är betydande, och för de som aktivt söker sådan information är utbudet större än någonsin (Enders, Uscinski, Seelig m.fl., 2021; Mahl m.fl., 2022; Theocharis m.fl., 2021).

Forskning visar också att det är ganska vanligt att människor tror på åtminstone någon konspirationsteori (Enders & Smallpage, 2019; Uscinski & Parent, 2014; Walter & Drochon, 2022), och att personer som tror på en konspirationsteori vanligtvis också tror på flera andra (Brotherton m.fl., 2013; Imhoff, Zimmer m.fl., 2022; Sutton & Douglas, 2020; Walter & Drochon, 2022). En förklaring till detta är att vissa människor har en starkare *konspiratorisk mentalitet* eller *konspiratorisk läggning* än andra (Brotherton m.fl., 2013; Bruder m.fl., 2013; Imhoff, Zimmer m.fl., 2022). Med det avses att man på ett psykologiskt plan är mer benägen att tro på eller vara öppen för olika konspirationsteorier. Internationell forskning visar även att det finns tydliga och starka samband mellan att ha en generell konspiratorisk läggning och att tro på specifika konspirationsteorier (Bruder m.fl., 2013; Enders, Uscinski m.fl., 2021; Swami m.fl., 2011).

För svensk del visar tidigare forskning också att det går att identifiera grupper där en konspiratorisk mentalitet är mer framträdande än i andra (Strömbäck, 2022; Strömbäck m.fl., 2022). Denna forskning är dock kraftigt begränsad. Syftet med det här kapitlet är därför att närmare analysera frågan om konspiratorisk mentalitet hos svenska folket och om de samband som visat sig i tidigare studier är fortsatt giltiga.

Konspirationer, konspirationsteorier och konspiratorisk mentalitet

Eftersom konspirationer, konspirationsteorier och konspirationsteoretiker är värdeladdade begrepp som ofta uppfattas som stigmatiserande och kan användas för att tysta motståndare i debatter finns det starka skäl att vara specifik med hur de definieras.

Självva ordet konspiration härrör från latinets ”conspirare”, vilket betyder att ”andas tillsammans”. Med *konspiration* avses en komplott, sammansvärjning eller samarbete mellan en mindre grupp människor som agerar i det dolda och i hemlighet för att främja sitt egenintresse på bekostnad av det allmänna bästa eller ”folket” (Uscinski, 2020:22). I begreppet ligger därmed att de som är inblandade i en konspiration har ett fientligt eller illasinnat syfte.

Att det förekommer konspirationer i verkligheten visar historien många exempel på. Man kan därför ha *teorier om konspirationer*. Begreppsligt skiljer sig samtidigt *teorier om konspirationer* från *konspirationsteorier* (Uscinski, 2020; Önnersfors, 2021). Den avgörande skillnaden handlar om hur evidens – exempelvis empiriska fakta, offentlig statistik och forskning – eller avsaknaden av evidens tolkas. När det gäller teorier om konspirationer syftar de till att förklara en händelse eller ett fenomen med hänvisning till någon form av konspiration, men teorin tolkas i ljuset av vad evidens visar. Om det finns evidens som stödjer teorin om någon form av

konspiration stärks teorin, men om det saknas evidens eller om tillgänglig evidens strider mot teorin försvagas eller förkastas den. Den behandlas inte som en sanning.

Detta är en viktig skillnad mellan teorier om konspirationer och konspirations-teorier. Förutom att även konspirationsteorier försöker förklara någon händelse eller något fenomen med att det finns någon hemlig grupp som ligger bakom händelsen eller fenomenet så tar de inte hänsyn till vad evidens visar. I stället bygger konspirationsteorier antingen på ett väldigt snävt urval av fakta, där man tar stöd av fakta som stödjer konspirationsteorin och avfärdar andra fakta, eller på att man förklarar frånvaron av stödjande empiriska fakta med att de som ligger bakom konspirationen också döljer fakta. Teorin behandlas *a priori* som sann, och de som inte håller med om konspirationsteorin ses som förda bakom ljuset eller som en del av konspirationen. Därmed blir konspirationsteorier ofta självbegränsande, närmast omöjliga att motbevisa, och kunskapsresistenta (Glüer & Wikforss, 2022). De som tror på konspirationsteorier utmärks därför generellt av en misstro mot exempelvis forskning, myndigheter, medier och andra kunskapsauktoriteter, samtidigt som man utmärks av en övertro på den påstått konspirerande gruppens förmåga att hålla konspirationen hemlig (Douglas m.fl., 2019; Sunstein & Vermeule, 2009; Uscinski, 2020).

Konspirationsteorier skiljer sig samtidigt begreppsligt från *konspiratorisk mentalitet* eller *konspiratorisk läggning*. Med det avses att man mer generellt har en psykologisk tendens att tro på olika konspirationsteorier (Imhoff, Bertlich m.fl., 2022; Imhoff, Zimmer m.fl., 2022). I den engelskspråkiga litteraturen används begrepp som *conspiratorial mindset*, *conspiratorial predispositions*, *conspiratorial worldview* och *generic conspiracist beliefs* för att beskriva en sådan generell läggning att tro på konspirationsteorier (Brotherton m.fl., 2013; Uscinski m.fl., 2016; Sutton & Douglas, 2020). Detta har framförts som en central förklaring till varför forskning visar att tron på en konspirationsteori ofta går hand i hand med att tro på fler konspirationsteorier (Goertzel, 1994). Vissa studier visar att det till och med kan gälla konspirationsteorier som rent logiskt är oförenliga, exempelvis att prinsessan Diana fejkade sin död och egentligen lever, och att den brittiska säkerhetstjänsten låg bakom hennes död (Wood m.fl., 2012).

Liksom andra psykologiska tendenser ska konspiratorisk mentalitet samtidigt ses som en fråga om grader, där olika människor eller grupper av människor utmärks av olika stark konspiratorisk mentalitet. Ju starkare konspiratorisk mentalitet, desto större är sannolikheten att man tror på specifika konspirationsteorier. Graden av konspiratorisk mentalitet kan därmed förklara varför vissa som exponeras för konspirationsteorier mer eller mindre snabbt avfärdar dem medan andra tror på dem. Öppenheten för specifika konspirationsteorier beror med andra ord i hög grad på hur stark den konspiratoriska mentaliteten är.

Konspiratorisk mentalitet i Sverige

När det gäller förekomsten av konspiratorisk mentalitet i Sverige visar tidigare forskning, baserad bland annat på de nationella SOM-undersökningarna, att en konspiratorisk mentalitet är relativt vanligt förekommande bland svenskarna (Strömbäck, 2022; Strömbäck m.fl., 2022), men också att det skiljer sig mellan olika grupper. Den här studien ska ses som en uppföljning av dessa. För att mäta konspiratorisk mentalitet ställdes de svarande i den nationella SOM-undersökningen 2022 därför inför samma fem påståenden som i tidigare studier. Eftersom påståendena avser att mäta *konspiratorisk mentalitet* och inte tron på specifika konspirationsteorier är det viktigt att notera är att inget av påståendena syftar på en specifik konspiration. Svarsskalan gick från 1 (instämmer inte alls) till 7 (instämmer helt). Av tabell 1 framgår vilka påståendena var, medelvärden och standardavvikelse. Av tabellen framgår även andelen som svarade 5–7, vilket kan tolkas som att man instämmer i respektive påstående.

Tabell 1 *Konspiratorisk mentalitet hos svenska folket, 2022 (medelvärde, standardavvikelse, procent)*

	Medel- värde	Standard- avvikelse	Andel instämmer	Antal svar
Det är vanligt att forskare bara offentliggör resultat som stämmer överens med deras förutfattade meningar	3,51	1,61	27	1 619
Det händer många viktiga saker i världen som allmänheten aldrig får information om	4,74	1,78	58	1 646
Den officiella version som myndigheter ger om olika händelser döljer ofta sanningen	3,69	1,76	33	1 642
Det finns hemliga organisationer som har stor påverkan på politiska beslut	3,54	1,85	31	1 626
Händelser som till synes saknar samband beror ofta på hemliga aktiviteter	3,07	1,70	19	1 645

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden' följt av påståendena i tabellen. Svarsskalan går från 1 ('Instämmer inte alls') till 7 ('Instämmer helt'). Kolumnen "Andel instämmer" avser andelen som angett svarsalternativen 5–7 på respektive påstående.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Resultaten visar att både medelvärdet och andelen som instämmer är högst för påståendet att "det händer många viktiga saker i världen som allmänheten aldrig får information om", medan det är lägst för påståendet att "händelser som till synes saknar samband beror på hemliga aktiviteter". En rimlig förklaring skulle kunna vara att det förstnämnda av dessa är det minst konspiratoriskt laddade påståendet (Smallpage m.fl., 2022).

En faktoranalys visar samtidigt att svaren på samtliga påståenden faller inom en och samma dimension, vilken förklarar 60 procent av variansen. Det gör det möjligt att bygga ett index för konspiratorisk mentalitet (Cronbach's alpha = 0,83). Efter normalisering sträcker det sig från 0–1 med ett medelvärde på 0,45 (standardavvikelsen = 0,22). Jämfört med tidigare svenska studier är skillnaderna i alla avseenden minimala (Strömbäck, 2022; Strömbäck m.fl., 2022). Det är samtidigt rimligt med tanke på att konspiratorisk mentalitet ur ett teoretiskt perspektiv kan förväntas vara relativt stabil (Imhoff, Bertlich & Frenken, 2022).

Tabell 2 Samband mellan konspiratorisk mentalitet hos svenska folket och sociodemografiska förklaringsfaktorer, 2022 (medelvärde)

	Index konspiratorisk mentalitet	Antal svar
Alla	0,45	1 562
Kön		
Man	0,45	761
Kvinna	0,45	791
Ålder*		
16–29 år	0,47	240
30–49 år	0,43	427
50–64 år	0,43	410
65–90 år	0,47	485
Utbildning***		
Låg utbildning	0,53	202
Medellåg utbildning	0,49	457
Medelhög utbildning	0,45	348
Hög utbildning	0,38	515
Årsinkomst hushåll***		
Max 300 000	0,51	347
301 000–800 000	0,45	665
Mer än 800 000	0,39	430
Boende***		
Ren landsbygd	0,49	202
Mindre tätort	0,48	306
Stad eller större tätort	0,44	763
Stockholm, Göteborg, Malmö	0,41	256

Kommentar: Indexet för konspiratorisk mentalitet går från 0 till 1. *p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001 (envägs variansanalys, Anova).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Graden av konspiratorisk mentalitet skiljer sig inte bara mellan olika individer, utan också mellan olika grupper. Några sociodemografiska och politiska faktorer som tidigare forskning har visat har betydelse är till exempel utbildningsnivå, inkomst,

politiskt intresse, partisympati, ideologi och hur nöjd man är med hur demokratin fungerar (Strömbäck, 2022; Strömbäck m.fl., 2022; Oscarsson & Strömbäck, 2020). För att följa upp dessa och se om samma mönster återkommer redovisas resultaten av en serie bivariata medelvärdesanalyser i tabell 2 (sociodemografiska förklaringsfaktorer) och tabell 3 (politiska förklaringsfaktorer). Genom envägs variansanalys undersöks även om skillnaderna mellan olika grupper är statistiskt signifikanta.

Tabell 3 Samband mellan konspiratorisk mentalitet hos svenska folket och politiska förklaringsfaktorer, 2022 (medelvärde)

	Index konspiratorisk mentalitet	Antal svar
Alla	0,45	1 562
Politiskt intresse***		
Inte alls intresserad	0,57	62
Inte särskilt intresserad	0,50	454
Ganska intresserad	0,43	764
Mycket intresserad	0,40	272
Mellanmänsklig tillit***		
Låglitare	0,58	164
Medellitare	0,52	398
Höglitare	0,40	962
Partisympati***		
Vänsterpartiet	0,42	116
Socialdemokraterna	0,42	485
Miljöpartiet	0,33	86
Centern	0,37	116
Liberalerna	0,36	64
Kristdemokraterna	0,49	74
Moderaterna	0,46	282
Sverigedemokraterna	0,60	208
Vänster-höger placering***		
Klart till vänster	0,39	227
Något till vänster	0,40	373
Varken vänster eller höger	0,50	327
Något till höger	0,46	386
Klart till höger	0,51	236
Nöjd med hur demokratin fungerar***		
Inte alls nöjd	0,66	103
Inte särskilt nöjd	0,55	340
Ganska nöjd	0,42	871
Mycket nöjd	0,33	235

Kommentar: Indexet för konspiratorisk mentalitet går från 0 till 1. Nöjd med hur demokratin fungerar avser demokratin i Sverige. ***p < 0,001 (envägs variansanalys).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Resultaten visar att en konspiratorisk mentalitet är mer framträdande bland lägre utbildade jämfört med högre utbildade, personer som lever i hushåll med låg jämfört med hög årsinkomst, bland personer boende på ren landsbygd och mindre tätort jämfört med personer som bor i någon av Sveriges storstäder, och i den yngsta och äldsta åldersgruppen jämfört med de i åldrarna 30–49 och 50–64. Däremot finns ingen skillnad mellan män och kvinnor.

I tabell 3 redovisas på samma sätt resultaten av en serie bivariata medelvärdesanalyser när det gäller betydelsen av mer politiska förklaringsfaktorer.

Resultaten indikerar att det finns tydliga och signifikanta samband mellan konspiratorisk mentalitet å ena sidan och politiskt intresse, mellanmänsklig tillit, partisympati, ideologisk lutning och hur nöjd man är med hur demokratin fungerar i Sverige å andra sidan. Mer specifikt visar de en starkare konspiratorisk mentalitet bland mindre politiskt intresserade, bland de som har en lägre tillit till människor i allmänhet, bland dem som placerar sig klart till höger och i mitten, bland sympatisörer till i första hand Sverigedemokraterna, och bland de som inte alls är nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige. När det gäller de som placerar sig i mitten kan resultaten möjligen förklaras av att kategorin både omfattar de som genuint står i mitten ideologiskt och de som placerar sig där därför att de inte har någon annan ideologisk identifikation.

Både när det gäller de sociodemografiska och de mer politiska förklaringsfaktorerna är resultaten slående lika resultaten av tidigare studier av den konspiratoriska mentaliteten (Strömbäck, 2022), även om det finns andra studier som visar att grupperna både längst till höger och längst till vänster är mer konspiratoriska än övriga grupper (Krouwel m.fl., 2017). Stabiliteten både vad gäller medelvärdena i olika grupper och de övergripande mönstren är påfallande, vilket talar för deras validitet.

Mediekonsumtion och konspiratorisk mentalitet

Allt kan dock inte förklaras av sociodemografiska och politiska faktorer. Liksom i många andra sammanhang är det högst troligt att människors mediekonsumtion har betydelse. Dels visar omfattande forskning att medierna kan ha betydande påverkan bland annat på hur människor uppfattar verkligheten och olika företeelser i den (McCombs & Valenzuela, 2021; Potter, 2012; Shehata m.fl., 2021). Den bakomliggande förklaringen är att olika typer av medier utgör den främsta källan till information om det mesta som rör politik och samhälle (Shehata & Strömbäck, 2014). Dels har det ökade utbudet av digitala, sociala och politiskt-alternativa medier gjort att människor tvingats bli mer selektiva i sin medieanvändning, och att de nyheter och den information som olika medieanvändare exponeras för varierar mer än i det tidigare, massmediedominerade medielandskapet (Prior, 2007; Shehata & Strömbäck, 2021; Strömbäck, Boomgaarden m.fl., 2022; Van

Aelst m.fl., 2017). Det i sin tur talar för starkare samband mellan olika predispositioner och människors mediekonsumtion. Om än begränsad indikerar tidigare forskning också att det finns vissa samband mellan konspiratorisk mentalitet och medieanvändning (Enders, Uscinski, Seelig, m.fl., 2021; Strömbäck m.fl., 2022; Theocharis m.fl., 2021; Walter & Drochon, 2022). Bland annat indikerar den att användningen av sociala medier och politisk-alternativa medier är förknippad med starkare konspiratorisk mentalitet (Enders m.fl., 2021b; Strömbäck, 2022, Strömbäck m.fl., 2022b; Walter & Drochon, 2020).

För att undersöka om det finns några samband mellan en konspiratorisk mentalitet och medieanvändning har därför ytterligare en serie bivariata medelvärdesanalyser genomförts för användningen av olika medier *på internet*. De medier som ingår är Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Aftonbladet, Expressen, Sveriges Radio, Sveriges Television, sociala medier och de högeralternativa medierna Fria Tider/ Nyheter Idag/Swebbtv. Tyvärr ingick ingen fråga om användningen av TV4 respektive vänsteralternativa medier. Resultaten redovisas i tabell 4.

Tabell 4 Samband mellan konspiratorisk mentalitet hos svenska folket och användning av olika medier på internet, 2022 (medelvärde)

	Index konspiratorisk mentalitet	Antal svar
Alla	0,45	1 562
Aftonbladet		
Aldrig	0,45	339
Mer sällan	0,43	317
1–2 dgr/veckan	0,44	146
3–4 dgr/veckan	0,47	121
5–6 dgr/veckan	0,48	84
Dagligen	0,44	455
Expressen		
Aldrig	0,44	504
Mer sällan	0,43	368
1–2 dgr/veckan	0,43	154
3–4 dgr/veckan	0,45	90
5–6 dgr/veckan	0,46	55
Dagligen	0,48	250
Dagens Nyheter***		
Aldrig	0,47	546
Mer sällan	0,44	375
1–2 dgr/veckan	0,45	124
3–4 dgr/veckan	0,39	61
5–6 dgr/veckan	0,41	35
Dagligen	0,38	156

Forts.

Tabell 4 forts.

	Index konspiratorisk mentalitet	Antal svar
Svenska Dagbladet**		
Aldrig	0,46	663
Mer sällan	0,43	368
1–2 dgr/veckan	0,46	88
3–4 dgr/veckan	0,41	52
5–6 dgr/veckan	0,41	16
Dagligen	0,36	86
Sveriges Radio**		
Aldrig	0,47	431
Mer sällan	0,43	335
1–2 dgr/veckan	0,43	154
3–4 dgr/veckan	0,41	99
5–6 dgr/veckan	0,40	51
Dagligen	0,43	201
Sveriges Television***		
Aldrig	0,50	312
Mer sällan	0,44	301
1–2 dgr/veckan	0,44	185
3–4 dgr/veckan	0,39	114
5–6 dgr/veckan	0,41	85
Dagligen	0,42	300
Högeralternativa medier***		
Aldrig	0,43	1 183
Mer sällan	0,49	231
1–2 dgr/veckan	0,56	35
3–4 dgr/veckan	0,53	38
5–6 dgr/veckan	0,46	17
Dagligen	0,62	42
Sociala medier		
Aldrig	0,42	250
Mer sällan	0,42	177
1–2 dgr/veckan	0,44	122
3–4 dgr/veckan	0,45	134
5–6 dgr/veckan	0,46	95
Dagligen	0,46	526

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?' För de högeralternativa medierna lyder frågan 'Hur ofta brukar du ta del av nyheter från alternativa medier? (t.ex. *Fria Tider*, *Nyheter Idag*, *Swebbtv*)'. Svarsskalan är i båda fallen 'Aldrig' (1), 'Mer sällan' (2), '1–2 dagar/vecka' (3), '3–4 dagar/vecka' (4), '5–6 dagar/vecka' (5) och 'Dagligen' (6). ***p < 0,001, **p < 0,01, *p < 0,05 (envägs variansanalys).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Resultaten visar att det finns signifikanta samband mellan konspiratorisk mentalitet och användning av Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Sveriges Radio, Sveriges Television och högeralternativa medier. Även om sambanden inte är helt linjära är mönstren tydliga. För samtliga de traditionella nyhetsmedierna är sambandet negativt, det vill säga att högfrekvent användning är förknippat med svagare konspiratorisk mentalitet. För högeralternativa medier är mönstret tvärtom: där finns det ett positivt samband mellan konspiratorisk mentalitet och användning. Allra starkast är den konspiratoriska mentaliteten hos de som dagligen använder högeralternativa medier. Visserligen är antalet svarande i dessa och en del andra kategorier små, vilket gör att resultaten bör tolkas med viss försiktighet. Samtidigt ligger de helt i linje med andra studier i Sverige (Strömbäck, 2022; Strömbäck m.fl., 2022), vilket stärker tilltron till dem. De ligger också i linje med internationella studier som visar att det finns samband mellan användning av högeralternativa medier och tro på specifika konspirationsteorier (Hollander, 2018; Meirick, 2013; Romer & Jamieson, 2021). Noterbart är därutöver att det inte tycks finnas något samband med användning av sociala medier. Det kan bero på att kategorin sociala medier är väldigt bred, eftersom andra studier visar att kopplingen mellan användning av sociala medier och tro på konspirationsteorier skiljer sig beroende av vilka sociala medier det handlar om (Theocharis m.fl., 2021).

Vad som har störst betydelse

Resultaten så här långt visar att det finns en rad samband mellan konspiratorisk mentalitet och olika sociodemografiska, politiska och medierelaterade förklaringsfaktorer. I verkligheten samvarierar samtidigt betydelsen av olika faktorer, och mest intressant är vilka faktorer som sammantaget har betydelse och hur starka effekterna av olika förklaringsfaktorer är. För att undersöka detta har en multipel och stegvis regressionsanalys gjorts. Resultaten redovisas i tabell 5. I modell 1 testas för samtliga de sociodemografiska faktorerna. I modell 2 adderas de politiska faktorerna och i modell 3 tillkommer användningen av olika medier.

Ett första noterbart resultat är att de sociodemografiska faktorerna (modell 1) har en mycket begränsad förklaringskraft. Tillsammans förklarar de bara 6,5 procent av variansen i den konspiratoriska mentaliteten (tabell 5). Annorlunda uttryckt innebär det att graden av konspiratorisk mentalitet i hög grad är oberoende av kön, ålder, utbildningsnivå, inkomst och av om man bor i mer eller mindre gles- eller tätbebyggda områden. Visserligen finns det några signifikanta samband för utbildningsnivå, inkomstnivå och boendeområde i modell 1, men de försvinner i modell 2 och 3 när ytterligare variabler tillkommer. När de politiska variabelerna läggs till i modell 2 stiger den förklarade variansen till 28 procent och när mediekonsumtionen läggs till i modell 3 stiger den ytterligare något till 30,4 procent.

Tabell 5 Multipel regressionsanalys av konspiratorisk mentalitet, 2022
(ostandardiserade regressionskoefficienter, standardfel)

	Model 1	Modell 2	Modell 3
Kön			
Kvinna	0,010 (0,014)	0,012 (0,013)	−0,009 (0,013)
Ålder			
30–49 år	0,007 (0,021)	−0,011 (0,019)	−0,007 (0,019)
50–64 år	−0,018 (0,022)	−0,022 (0,020)	−0,014 (0,021)
65–85 år	−0,011 (0,023)	0,011 (0,021)	0,030 (0,021)
Utbildning			
Medellåg utbildning	−0,016 (0,028)	−0,002 (0,025)	−0,001 (0,024)
Medelhög utbildning	−0,032 (0,028)	−0,001 (0,025)	−0,003 (0,025)
Hög utbildning	−0,109 (0,028)***	−0,041 (0,025)	−0,040 (0,025)
Hushållsinkomst			
Medelinkomst	0,037 (0,016)*	0,009 (0,015)	0,008 (0,015)
Hög inkomst	−0,075 (0,021)***	−0,034 (0,020)	−0,030 (0,019)
Boende			
Landsbygd	0,062 (0,026)*	0,045 (0,023)	0,047 (0,023)*
Mindre tätort	0,026 (0,023)	0,012 (0,021)	0,005 (0,021)
Stad eller större tätort	0,026 (0,018)	0,016 (0,016)	0,014 (0,016)
Politiskt intresse			
Inte särskilt intresserad		−0,046 (0,35)	−0,051 (0,034)
Ganska intresserad		−0,083 (0,35)*	−0,091 (0,034)**
Mycket intresserad		−0,109 (0,37)**	−0,126 (0,037)***
Mellanmänsklig tillit			
Medellitare		−0,066 (0,024)**	−0,060 (0,023)*
Höglitare		−0,125 (0,022)***	−0,110 (0,022)***
Partisynpat			
Vänsterpartiet		0,049 (0,035)	0,047 (0,034)
Socialdemokraterna		0,022 (0,025)	0,010 (0,025)
Miljöpartiet		−0,026 (0,033)	−0,020 (0,033)
Liberalerna		−0,026 (0,033)	−0,027 (0,033)
Kristdemokraterna		0,052 (0,036)	0,045 (0,036)
Moderaterna		0,035 (0,028)	0,025 (0,027)
Sverigedemokraterna		0,144 (0,031)***	0,121 (0,031)***
Ideologisk självplacering			
Klart till vänster		−0,063 (0,026)*	−0,058 (0,026)*
Något till vänster		−0,045 (0,021)*	−0,042 (0,021)*
Något till höger		0,000 (0,022)	0,001 (0,022)
Klart till höger		−0,024 (0,027)	−0,034 (0,027)

Forts.

Tabell 5 forts.

	Model 1	Modell 2	Modell 3
Nöjdhet med demokratin			
Inte särskilt nöjd		-0,059 (0,031)	-0,062 (0,030)*
Ganska nöjd		-0,120 (0,030)***	-0,118 (0,029)***
Mycket nöjd		-0,184 (0,032)***	-0,180 (0,032)***
Medieanvändning (1–6)			
Aftonbladet			0,005 (0,004)
Expressen			0,003 (0,004)
Dagens Nyheter			-0,009 (0,005)
Svenska Dagbladet			-0,001 (0,006)
Sveriges Radio			0,003 (0,0054)
Sveriges Television			-0,009 (0,004)*
Högeralternativa medier			0,030 (0,009)***
Sociala medier			0,007 (0,003)*
Konstant	0,501***	0,727***	0,672***
Justerat R ²	0,065	0,280	0,304
Antal svar	979	979	979

Kommentar: Referenskategori för kön är man och för ålder 16–29 år. För utbildning är referenskategori låg utbildning, för hushållsinkomst lågavlönad, och för boende att man är boende i Stockholm, Göteborg eller Malmö. För politiskt intresse är referenskategori inte alls intresserad, för mellanmännisklig tillit låglitare, för partisympati Centerpartiet, för ideologisk självplacering varken eller, och för nöjdhet med demokratin inte alls nöjd. *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Den mest intressanta modellen är modell 3, som inkluderar samtliga undersökta variabler. Av tabell 5 framgår att det finns signifikanta samband mellan konspiratorisk mentalitet å ena sidan och boende, politiskt intresse, mellanmännisklig tillit, ideologisk lutning, partisympati, nöjdhet med demokratin och mediekonsumtion å den andra. Mer specifikt visar resultaten att en konspiratorisk mentalitet är *starkare* hos boende på landsbygd jämfört med boende i någon av storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö, bland sympatisörer till Sverigedemokrater jämfört med sympatisörer till Centerpartiet, och bland användare av högeralternativa medier. Omvänt framgår att en konspiratorisk mentalitet är *svagare* bland ganska och mycket politiskt intresserade jämfört med politiskt ointresserade, bland personer med medel- eller hög mellanmännisklig tillit jämfört med personer med låg mellanmännisklig tillit, bland personer som placerar sig själva ideologiskt klart eller något till vänster jämfört med de som varken lutar åt vänster eller höger, bland de som är mer eller mindre nöjda med demokratin jämfört med de som inte alls är nöjda, och bland användare av SVT online.

De starkaste sambanden är förknippade med stort politiskt intresse, hög mellanmänsklig tillit, att man är mycket eller ganska nöjd med demokratin, och sympati för Sverigedemokraterna. Det är samtidigt noterbart att det, trots att vi även kontrollerar för ideologisk självplacering och partisympati, finns ett signifikant samband också för användning av högeralternativa medier.

Slutsatser

Under det senaste decenniet talar mycket för att konspirationsteorier har blivit alltmer framträdande och lättillgängliga, inte minst på grund av att sociala och digitala medier har gjort det lättare att sprida dem. Mycket talar också för att det har blivit vanligare att de används av politiska ledare för att nå politiska syften, inte minst bland högerpopulistiska aktörer (Bergmann, 2018). Trumps återkommande lögn om att presidentvalet 2020 var riggat är bara ett exempel, Putins många lögn kopplade till kriget i Ukraina ett annat. I Sverige har ledande Sverigedemokrater också spridit konspiratoriska påståenden om bland annat valfusk och ett pågående planerat folkutbyte.¹

Mot den bakgrunden har det blivit allt viktigare att förstå vilka som tror på olika konspirationsteorier och varför de gör det – trots att konspirationsteorier strider mot tillgängliga empiriska fakta. En viktig del av svaret är att vissa människor har en starkare konspiratorisk mentalitet, vilket gör dem mer mottagliga för konspirationsteorier. Syftet med det här kapitlet har därför varit att följa upp tidigare studier och analysera förekomsten av en konspiratorisk mentalitet bland svenska folket och vilka samband det finns mellan en konspiratorisk mentalitet och demografiska, politiska och medierelaterade förklaringsfaktorer.

Till att börja med kan det konstateras att en konspiratorisk mentalitet är relativt vanligt förekommande. Det visar sig av att mellan cirka en femtedel och en tredjedel instämmer i olika påståenden som alla har det gemensamt att man inte kan lita på information från officiella källor och forskare och att det finns hemliga organisationer och hemliga aktiviteter som styr. Närmare sex av tio instämmer också i att det finns många viktiga saker i världen som allmänheten aldrig får information om, även om det är ett mindre konspiratoriskt laddat påstående.

Resultaten visar också att en konspiratorisk mentalitet är starkare i vissa grupper än andra och att faktorer kopplade till medianvändning och framför allt politiska faktorer har större betydelse än olika sociodemografiska faktorer. Mer specifikt visar resultaten att en konspiratorisk mentalitet är starkare bland politiskt ointresserade, de som är missnöjda med hur den svenska demokratin fungerar, människor med låg tillit till andra människor, sympatisörer med Sverigedemokraterna och högrefrekventa användare av högeralternativa medier.

Över lag stämmer dessa resultat väl överens med tidigare svenska studier (Strömbäck, 2022; Strömbäck, Broda m.fl., 2022). I den meningen rymmer det här kapitlet inga nyheter eller överraskningar. Just samstämmigheten mellan olika

studier, baserade på olika urval respondenter, gör samtidigt att förtroendet för resultaten stärks.

Den centrala fråga som återstår att besvara handlar om orsak och verkan. Samband är som bekant inte liktydigt med orsakssamband, och när det gäller de politiska faktorerna och medieanvändning kan man tänka sig att sambanden går i olika riktningar. Exempelvis kan det vara så att personer som har en konspiratorisk läggning av just det skälet blir mer missnöjda med hur den svenska demokratin fungerar, men det kan också vara så att människor som är mer missnöjda med hur den svenska demokratin fungerar utvecklar en starkare konspiratorisk mentalitet. På samma sätt kan man tänka sig att människor som har en starkare konspiratorisk mentalitet söker sig till Sverigedemokraterna, men också att de som sympatiserar med Sverigedemokraterna utvecklar en starkare konspiratorisk mentalitet. Det kan också finnas ömsesidigt förstärkande samband (jfr. Slater, 2015; Slater m.fl., 2020), inte minst när det gäller användning av högeralternativa medier. I ett sådant scenario kan man tänka sig att de som har en starkare konspiratorisk läggning söker sig till högeralternativa medier, samtidigt som användningen av dessa aktiverar och förstärker den konspiratoriska mentaliteten. Att närmare undersöka i vilken riktning eller riktningar orsakssambanden går är därför en viktig uppgift för framtida forskning.

Not

- 1 <https://www.dn.se/sverige/sd-topp-far-kritik-efter-pastaenden-om-valsabotage-problematiskt/>; <https://www.tv4.se/artikel/6bahpEa6G8fCQYFUianePW/avsloejar-var-medfoerfattare-till-manifest-med-konspirationsteorier>.

Referenser

- Benkler, Y., Faris, R. & H. Roberts (2018). *Network propaganda. Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Bergmann, E. (2018). *Conspiracy and populism. The politics of misinformation*. London: Palgrave Macmillan.
- Brotherton, R., French, C. C. & A. D. Pickering (2013). Measuring Belief in Conspiracy Theories: The Generic Conspiracist Beliefs Scale. *Frontiers in Psychology*, 4.
- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N. & R. Imhoff (2013). Measuring Individual Differences in Generic Beliefs in Conspiracy Theories Across Cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4.
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S. & F. Deravi (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 40(S1): 3–35.

- Enders, A. M. & S. M. Smallpage (2019). Polls, plots, and party politics: Conspiracy theories in contemporary America. I J. E. Uscinski (red), *Conspiracy theories & the people who believe them*. Oxford: Oxford University Press.
- Enders, A. M., Uscinski, J. E., Klofstad, C. A., Seelig, M. I., Wuchty, S., Murthi, M. N., Premaratne, K. & J. R. Funchion (2021). Do conspiracy beliefs form a belief system? Examining the structure and organization of conspiracy beliefs. *Journal of Social and Political Psychology*, 9(1): 255–271.
- Enders, A. M., Uscinski, J. E., Seelig, M. I., Klofstad, C. A., Wuchty, S., Funchion, J. R., Murthi, M. N., Premaratne, K. & J. Stoler (2021). The Relationship Between Social Media Use and Beliefs in Conspiracy Theories and Misinformation. *Political Behavior*, online early.
- Glüer, K. & Å. Wikforss (2022). What is knowledge resistance? I J. Strömbäck, Å. Wikforss, K. Glüer, T. Lindholm & H. Oscarsson (red), *Knowledge resistance in high-choice information environments*. Oxon, New York: Routledge.
- Goertzel, T. (1994). Belief in Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 15(4): 731–742.
- Hollander, B. A. (2018). Partisanship, Individual Differences, and News Media Exposure as Predictors of Conspiracy Beliefs. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 95(3): 691–713.
- Imhoff, R., Bertlich, T. & M. Frenken (2022). Tearing apart the “evil” twins: A general conspiracy mentality is not the same as specific conspiracy beliefs. *Current Opinion in Psychology*, 46: 101349.
- Imhoff, R., Zimmer, F., Klein, O., António, J. H. C., Babinska, M., Bangerter, A., Bilewicz, M., Blanuša, N., ... & J. W. van Prooijen (2022). Conspiracy mentality and political orientation across 26 countries. *Nature Human Behaviour*, 6(3): 392–403.
- Krouwel, A., Kutiyski, Y., van Prooijen, J-W, Martinsson, J., & Markstedt, E. (2017). Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust? Evidence from Sweden. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2): 435–462.
- Mahl, D., Schäfer, M. S. & J. Zeng (2022). Conspiracy theories in online environments: An interdisciplinary literature review and agenda for future research. *New Media & Society*, 146144482210757.
- McCombs, M., & Valenzuela, S. (2020). *Setting the agenda* (3rd ed). Malden: Polity Press.
- Meirick, P. C. (2013). Motivated Misperception? Party, Education, Partisan News, and Belief in Death Panels. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 90(1): 39–57.
- Oscarsson, H. & J. Strömbäck (2020). *Covid-19: Kunskap och konspirationer*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Potter, W. J. (2012). *Media effects*. Thousand Oaks; London; New Delhi; Singapore: Sage Publications.

- Prior, M. (2007). *Post-broadcast democracy. How media choice increases inequality in political involvement and polarizes elections*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Romer, D. & K. Hall Jamieson (2021). Patterns of Media Use, Strength of Belief in COVID-19 Conspiracy Theories, and the Prevention of COVID-19 From March to July 2020 in the United States. *JMIR Publications*, 23(4): e25215.
- Shehata, A., Andersson, D., Glogger, I., Hopmann, D. N., Andersen, K., Kruike-meier, S., & J. Johansson (2021). Conceptualizing long-term media effects on societal beliefs. *Annals of the International Communication Association*, 45(1): 75–93.
- Shehata, A. & J. Strömbäck (2014). Mediation of political realities: Media as crucial sources of information. I F. Esser & J. Strömbäck (red), *Mediatization of politics. Understanding the transformation of Western democracies* (s. 93–113). London: Palgrave Macmillan.
- Shehata, A. & J. Strömbäck (2021). Learning Political News From Social Media: Network Media Logic and Current Affairs News Learning in a High-Choice Media Environment. *Communication Research*, 48(1): 125–147.
- Slater, M. D. (2015). Reinforcing Spirals Model: Conceptualizing the Relationship Between Media Content Exposure and the Development and Maintenance of Attitudes. *Media Psychology*, 18(3): 370–395.
- Slater, M. D., Shehata, A., & Strömbäck, J. (2020). Reinforcing spirals model. I J. Van den Bulck (red), *International Encyclopedia of Media Psychology* (s. 1–11). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Smallpage, S. M., Enders, A. M., Drochon, H. & J. E. Uscinski (2022). The impact of social desirability bias on conspiracy belief measurements across cultures. *Political Science Research and Methods*, online early.
- Strömbäck, J. (2022). Konspiratorisk läggning hos svenska folket. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Strömbäck, J., Boomgaarden, H., Broda, E., Damstra, A., Lindgren, E., Tsfaty, Y. & R. Vliegenthart (2022). From low-choice to high-choice media environments: Implications for knowledge resistance. I J. Strömbäck, Å. Wikforss, K. Glüer, T. Lindholm & H. Oscarsson (red), *Knowledge resistance in high-choice information environments* (s. 49–68). Oxon, New York: Routledge.
- Strömbäck, J., Broda, E., Bouchafra, S., Johansson, S., Rettenegger, G. & E. Lindgren (2022). Conspiracy thinking and the role of media use: Exploring the antecedents of conspiratorial predispositions. *European Journal of Communication*, online early.
- Sunstein, C. R. & A. Vermeule (2009). Conspiracy Theories: Causes and Cures*. *Journal of Political Philosophy*, 17(2): 202–227.

- Sutton, R. M. & K. M. Douglas (2020). Conspiracy theories and the conspiracy mindset: Implications for political ideology. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34: 118–122.
- Swami, V., Coles, R., Stieger, S., Pietschnig, J., Furnham, A., Rehim, S. & M. Voracek (2011). Conspiracist ideation in Britain and Austria: Evidence of a monological belief system and associations between individual psychological differences and real-world and fictitious conspiracy theories: Conspiracist ideation. *British Journal of Psychology*, 102(3): 443–463.
- Theocharis, Y., Cardenal, A., Jin, S., Aalberg, T., Hopmann, D. N., Strömbäck, J., Castro, L., Esser, F., Van Aelst, P., ... & V. Štětka (2021). Does the platform matter? Social media and COVID-19 conspiracy theory beliefs in 17 countries. *New Media & Society*, online early.
- Uscinski, J. E. (red, 2019). *Conspiracy theories & the people who believe them*. Oxford: Oxford University Press.
- Uscinski, J. E. (2020). *Conspiracy theories. A primer*. London: Rowman & Littlefield.
- Uscinski, J. E. & Parent, Joseph M. (2014). *American conspiracy theories*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Aelst, P., Strömbäck, J., Aalberg, T., Esser, F., de Vreese, C., Matthes, J., Hopmann, D., Salgado, S., ... & J. Stanyer (2017). Political communication in a high-choice media environment: A challenge for democracy? *Annals of the International Communication Association*, 41(1): 3–27.
- Walter, A. S. & H. Drochon (2022). Conspiracy Thinking in Europe and America: A Comparative Study. *Political Studies*, 70(2): 483–501.
- Wood, M. J., Douglas, K. M. & R. M. Sutton (2012). Dead and Alive: Beliefs in Contradictory Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science*, 3(6): 767–773.
- Önnerfors, A. (2021). *Konspirationsteorier och covid-19: mekanismerna bakom en snabbväxande utmaning*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Önnerfors, A. & A. Krouwel (red, 2021). *Europe: Continent of conspiracies. Conspiracy theories in and about Europe*. Oxon, New York: Routledge.

Energi & klimat

EKOLOGISK MODERNISERING OCH SVENSK ELPRODUKTION TEKNIKOPTIMISM OCH MILJÖINTRESSE PÅVERKAR SYNEN PÅ ENERGISLAG

SOFIA AXELSSON, JOHAN MARTINSSON OCH
BJÖRN RÖNNERSTRAND

Sammanfattning

Energimyndigheten bedömer att efterfrågan på el i Sverige kan fördubblas redan 2035 vilket kräver en kraftig utbyggnad av elproduktionen. En nyckelfråga är allmänhetens acceptans för satsningar på olika energislag. Detta kapitel undersöker svenskarnas syn på tre energikällor. Kapitlets teoretiska fokus utgår från teorin om ekologisk modernisering. Detta synsätt lyfter fram tekniska lösningar som svaret på miljö- och naturresurs-problem. När samhället ställs inför en historisk transformation av elproduktionen blir det intressant att undersöka vad anhängare av teorin om ekologisk modernisering förespråkar i termer av satsningar på olika energislag. Kapitlet riktar blicken mot fyra grupper med olika intresse för miljön och syn på teknikens möjligheter. Resultaten visar att intresserade pessimister och intresserade optimister vill ha satsningar på vindkraft/havsbaserad vindkraft. Störst stöd för satsningar på kärnkraft återfinns bland de ointresserade optimisterna och lägst bland intresserade pessimister.

En stor omställning pågår i det svenska samhället, och det finns krav på att det måste gå fort. Elektrifieringen av olika samhällssektorer kräver en kraftigt ökad produktionskapacitet. Beräkningar av Energimyndigheten säger att efterfrågan på el kommer att vara fördubblat år 2035, jämfört med idag¹. År 2045 kan behovet av el ligga på hela 370 TWh, vilket kan ställas mot dagens 140 TWh. Denna kraftiga omställning kommer ställa stora krav på det svenska samhället. En knäckfråga är därför allmänhetens stöd för satsningar på olika energikällor.

Energimyndigheten framhåller att landbaserad vindkraft på kort sikt har den ekonomiska och tekniska möjligheten att stå för lejonparten av tillskottet i elproduktionen. På längre sikt kan även kärnkraften och havsbaserad vindkraft bidra. Men med satsningar på vind- och kärnkraft kommer också kostnader. För vindkraften handlar det om intrång i landskapets estetiska värden och störande ljud för de som bor allra närmast. Kärnkraftens baksidor handlar om risken för kärnkraftsolyckor och frågan om slutförvaret av kärnavfall. En utmaning för den

havsbaserade vindkraftens handlar om hur den kan samexistera med andra intressen, till exempel försvarets verksamhet.

Detta kapitel riktar blicken mot svenskarnas syn på satsningar på vindkraft respektive kärnkraft. Teoretiskt tar vi avstamp i ett synsätt på miljö- och naturresursfrågor som brukar kallas ekologisk modernisering. Ekologisk modernisering är ett perspektiv som riktar en udd mot tidig grön systemkritisk politisk teori. Förespråkare av ekologisk modernisering hävdar att marknadsekonomi och tillväxt inte behöver stå i konflikt med miljöhänsyn – tvärt om! Genom teknisk utveckling och policyinstrument som prissätter miljöskadligt beteende kan ekonomisk utveckling samexistera med en god miljö, och finansiera olika satsningar på hållbara energilösningar.

Ekologisk modernisering

Tidigt i miljörörelsens historia antogs det i allmänhet att miljöanpassning och ekonomisk utveckling var två motstridiga målsättningar, då den förra krävde regleringar och ingrepp i ekonomin och den senare krävde en marknad fri från för mycket regleringar. Redan under 1980-talet började dock detta synsätt krackelera. Ett exempel från den globala politiska arenan var den inflytelserika Brundlandkommissionens rapport *Our Common Future* (WCED, 1987) som uttryckte en stark övertygelse att hållbarhet och ekonomi hängde samman, och inte minst att sättet att föra ihop de två går genom ny förbättrad teknik.

Genom att gradvis lägga om de moderna ländernas industrier mot användning av grön teknik skulle deras ekonomiska utveckling kunna fortsätta framåt även när samhället anpassades till miljöns behov. Senare kom denna tankegång att benämnas *ekologisk modernisering* och väckte stort intresse bland både akademiker och politiker (se t ex Weale, 1992; Hajer, 1995; Mol, 1995; Dryzek, 2005; Lundqvist, 2005; Zannakis, 2009).

Ekologisk modernisering har paralleller med begreppet hållbar utveckling. En grundtanke i hållbarhetsdiskursen är att ekonomisk, ekologisk och social utveckling är ömsesidigt förstärkande. Grundläggande drag i teorin om ekologisk modernisering inkluderar dess betoning på teknisk innovation samt dess synsätt att marknadsekonomiska mekanismer har en viktig och positiv roll att spela för hur samhället ska miljöanpassas. I linje med detta synsätt menar teorins anhängare därmed att en hållbarhetsomställning är både ekonomiskt möjlig och politiskt möjlig (Fisher & Freudenburg, 2001).

I den svenska politiska sfären märktes också att dessa nya idéer gjorde avtryck. Förra statsminister Göran Persson försökte exempelvis lansera begreppet ”det gröna folkhemmet” och argumenterade för att vi alla skulle vinna på att gifta samman miljömässig hänsyn och ekonomisk utveckling (Lundqvist, 2005:1287). Även alliansledaren Fredrik Reinfeldt tryckte efter sitt tillträde som statsminister på de stora tillväxtmöjligheter han såg med ökad svensk export av ren miljöteknik.

Bland mer sentida exempel idag märks såväl diskussioner om möjligheterna med fossilfritt stål² som diskussioner om stora satsningar på batterifabriker för att möta den pågående elektrifieringen³. Valrörelsen 2022 präglades också till stor del av en förnyad diskussion om just kärnkraft i kölvattnet av energikrisen. Framför allt gick Kristdemokraternas partiledare Ebba Busch i bräschen för en kraftigt utbyggd kärnkraft och propagerade för att ett ”Barsebäck 2.0” borde byggas i Skåne.⁴

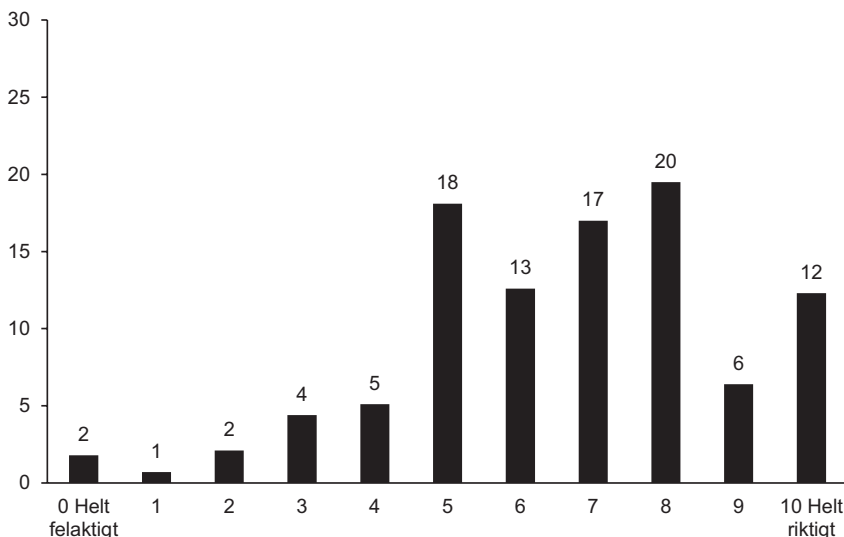
Dessa exempel återaktualiserar teorin om ekologisk modernisering. Frågan är hur spridd denna tankegång är i det svenska samhället idag, i vilka grupper är teorin starkare respektive svagare och hur ser förespråkare för ekologisk modernisering på de lösningar som lyfts fram vad gäller samhällets storskaliga elektrifiering?

Teknikoptimism

Ekologisk modernisering har varit i fokus i tidigare studier baserade på data från SOM-undersökningarna. Ett exempel är ett kapitel av Niklas Harring som publicerades i den västsvenska SOM-antologin 2016 (Harring, 2016). I det kapitlet använde Harring ett batteri av frågor om ekologisk modernisering. Av dessa var två inriktade på kopplingen mellan ekonomisk tillväxt och ekologisk hållbarhet. Övriga två handlade om konsumtion och jordens resurser samt om i vilken mån vetenskapen kommer kunna lösa miljöproblemen utan att människor behöver ändra livsstil. Ett fynd i kapitlet var att personer ideologiskt till vänster var mer tveksamma till att vetenskapen gör det möjligt att lösa miljöproblem utan att vi behöver ändra hur vi lever.

Detta kapitel fokuserar på den för energiomställningen kanske mest relevanta aspekten av ekologisk modernisering: svenska folkets syn på huruvida ny teknik är lösningen på miljöproblemen. I den nationella SOM-undersökningen 2022 har de svarande bland annat fått ta ställning till ett påstående om att många av dagens miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik. Det är alltså inte någon fullständig operationalisering av teorin om ekologisk modernisering, men enkätfrågan ger oss ändå en inblick i hur svenska folket tänker i dessa frågor och hur det skiljer sig åt mellan olika samhällsgrupper. Vi börjar därför med att i figur 1 undersöka svarsfördelningen på den elvagrådiga skala som användes för att ta ställning till det teknikoptimistiska påståendet.

Vilka är då de vi kallar för teknikoptimister, de som i stor till mycket stor del anser det vara korrekt att många av dagens miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik? I tabell 1 redovisas vilka sociala och politiska grupper dessa teknikoptimister tillhör, under de fyra år som frågan ställts i den nationella SOM-undersökningen. Vi definierar renodlade teknikoptimister som de individer som svarat antingen 9 eller 10 på den elvagrådiga skalan eftersom det indikerar att de har en stark tro på tekniska lösningar.

Figur 1 Miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Vad tycker du om följande påstående? Många av dagens miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik.' Svarsskalan går från 0 till 10 där 0 betyder 'Helt felaktigt påstående' och 10 betyder 'Helt riktigt påstående'. Antalet svarande är 1 694.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Till att börja med kan vi konstatera att nästan en femtedel av alla som besvarat frågan under hösten 2022 med detta sätt att räkna kan klassificeras som teknikoptimister. Precis som tidigare är fler män än kvinnor teknikoptimister och 2022 skiljer det fem procentenheter mellan män och kvinnor. Renodlade teknikoptimister återfinns också i något högre grad bland de som fyllt 65 år samt i gruppen 17–29 år, 21 procent för båda grupperna jämfört med 17 procent i de andra åldersgrupperna.

Vidare är teknikoptimismen mer utbredd i gruppen lågutbildade jämfört med andra utbildningsgrupper, där det skiljer sex till sju procentandelar mellan lågutbildade teknikoptimister och medel- samt högutbildade teknikoptimister. Teknikoptimismen är även något mer utbredd bland de som har en låg årlig hushållsinkomst; så var även fallet under 2019 och 2020, men inte 2021 då skillnaderna mellan inkomstgrupperna var mycket små och gruppen höginkomsttagare istället var marginellt mer optimistiska till ny miljöteknik.

Kopplingen mellan boendeområde och teknikoptimism verkar inte helt entydig, och skillnaderna mellan de olika boendeområdena är heller inte särskilt stor. År 2022 är de som är bosatta i storstadsområdena marginellt mer optimistiska (21 procent) än de som är bosatta i övriga städer och tätorter (19 procent). Tittar vi på år 2019 istället är det de som är bosatta på landsbygden som är mest optimistiska (25 procent) jämfört med bosatta i tätortsområden (22 procent) samt i städer och storstäder (21 procent).

Tabell 1 Andel teknikoptimister i utvalda befolkningsgrupper, 2022 (procent)

	2019	2020	2021	2022
Samtliga	22	20	19	19
Kön				
Kvinna	19	16	18	16
Man	25	24	19	21
Ålder				
17–29 år	18	18	22	21
30–49 år	20	19	17	17
50–64 år	23	19	20	17
65–90 år	25	23	19	21
Utbildning¹				
Låg	26	19	25	24
Medellåg	21	21	18	18
Medelhög	23	19	18	17
Hög	20	20	18	18
Hushållsinkomst²				
Låg	25	24	18	22
Medel	21	19	19	19
Hög	20	19	20	16
Boendekområde				
Landsbygd	25	23	13	17
Tätort	22	16	23	19
Stad	21	20	19	19
Stockholm/Göteborg/Malmö	21	22	20	21
Ideologisk orientering³				
Klart till vänster	21	18	20	15
Något till vänster	16	20	17	14
Varken till vänster eller till höger	21	18	16	20
Något till höger	24	19	23	18
Klart till höger	29	30	(21)	26
Inställning energikällor⁴				
Positiv till kärnkraft	26	27	21	23
Negativ till kärnkraft	21	17	19	16
Positiv till vindkraft	21	20	20	18
Negativ till vindkraft	31	26	21	24
Satsa mer på kärnkraft ⁵	22	21	21	20
Satsa mer på vindkraft ⁵	22	21	20	18

Kommentar: Frågan lyder: 'Vad tycker du om följande påstående? Många av dagens miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik.' Svarsalternativen bestod av en numrerad elvagradd svars-skala från 0 till 10 där 0 betyder 'Helt felaktigt påstående' och 10 betyder 'Helt riktigt påstående'. I tabellen redovisas procentandelarna för de deltagare som angivit siffran 9 eller 10. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Antalet svarande varierar mellan 1 509 och 1 778 för åren 2019–2022. ¹Låg = grundskola eller motsvarande, Medellåg = gymnasium eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning ej högskola/universitet eller högskola/universitet kortare än 3 år, Hög = högskola/universitet minst 3 år. ²Låg = max 300 000 kr, Medel = 301 000–800 000 kr,

Hög = mer än 800 000 kr. ³Frågan lyder: 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' ⁴Frågan lyder: 'Allmänt sett, vilken är din inställning till följande energikällor?' I tabellen redovisas svarsalternativen 'Mycket positiv' och 'Ganska positiv' som positiv och 'Ganska negativ' och 'Mycket negativ' som negativ till kärnkraft respektive vindkraft. ⁵Frågan lyder: 'Hur mycket bör Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?' Svarsalternativet 'Satsa mer än idag' redovisas i tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Desto tydligare förefaller däremot kopplingen mellan teknikoptimism och ideologisk orientering där personer som identifierar sig som klart till höger eller något till höger oftare är mer teknikoptimistiska än de som befinner sig till vänster på den politiska vänster-högerskalan.

Sammanfattningsvis är de stabilaste sambanden vi ser att teknikoptimismen vad gäller miljöfrågor tycks mer utbredd bland män, lågutbildade, låginkomsttagare samt människor som placerar sig ideologiskt till höger. Vi kan dock även se en svag tendens till att teknikoptimismen under de fyra år som studeras här har blivit något mindre vanlig. Med ett fåtal undantag har den över tid minskat i samtliga grupper, även om det i många grupper rör sig om marginella minskningar.

Fyra perspektiv på miljön

Synen på teknikens roll för att lösa miljöproblemen skiljer sig alltså åt på intressanta sätt mellan olika grupper. Det finns likväl skäl att gräva vidare! En hypotes skulle kunna vara att inställningen till ekologisk modernisering handlar om intresse för miljön. Genom att kombinera synen på teknikens roll för att lösa miljöproblem med respondenternas grad av miljöintresse framkommer fyra olika perspektiv på miljöfrågor (se figur 2). För att möjliggöra analyser av kombinationerna av teknikoptimism och miljöintresse har vi i de resterade analyserna valt att slå ihop fyra års undersökningar (2019–2021).

Längst upp till vänster i fyrfältaren finner vi "intresserade optimister". Det är den grupp som kombinerar ett intresse för miljöfrågor med uppfattningen att miljöproblem går att lösa med ny teknik. Denna grupp utgör 16 procent av den svenska befolkningen. Till höger längst upp är gruppen "intresserade pessimister". Denna grupp är intresserade av miljöfrågor, men tror inte lika starkt på tekniska lösningar. Det är den största gruppen. Där befinner sig 58 procent av den svenska befolkningen. Längst ner till vänster finns de "ointresserade optimisterna." De tror på tekniska lösningar, men är inte särskilt intresserade av miljöfrågor. Det är en liten grupp; endast 4 procent. Slutligen – längst ner till höger – finner vi gruppen "ointresserade pessimister", alltså personer som inte är intresserade av miljöfrågor och som inte tror att ny teknik kan lösa miljöproblem i särskilt stor utsträckning. Med sina 22 procent utgör denna grupp den näst största av de fyra.

Figur 2 Fyra perspektiv på miljön, 2022 (procent)

		Ny teknik löser miljöproblemen	
		Ja	Nej
Mycket intresserade av miljöfrågor	Ja	Intresserade optimister (16 procent)	Intresserade pessimister (58 procent)
	Nej	Ointresserade optimister (4 procent)	Ointresserade pessimister (22 procent)

Kommentar: Frågan om miljöintresse lyder 'Hur intresserad är du i allmänhet av miljöfrågor?' med svarsalternativen 'Mycket intresserad', 'Ganska intresserad', 'Inte särskilt intresserad' och 'Inte alls intresserad'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Vad kännetecknar då dessa grupper? Vi skall titta närmare på gruppernas demografiska sammansättning och politiska ideologi. Det går till att börja med att konstatera att de könsmässiga skillnaderna är tämligen små. Bland de ointresserade pessimisterna är könsfördelningen helt jämn. Jämt är det också bland de intresserade optimisterna. Denna grupp utgörs till 47 procent av kvinnor och 53 procent av män. Lite större skillnad råder bland de intresserade pessimisterna, och här är kvinnorna i majoritet: 55 procent kvinnor mot 45 procent män. Det är i den lilla gruppen av ointresserade optimister som den stora könsskillnaden finns. Denna grupp består till nästan två tredjedelar av män (64 procent mot 36).

Åldersmässiga gruppsskillnader kan enkelt återges. Den unga gruppen (16–29 år) utgör 21 procent bland ointresserade pessimister och optimister. Bland de intresserade utgör de 11 procent bland pessimister och optimister. Bland den äldsta gruppen (65–90 år) ser vi lite mer variation. Äldre utgör 25 procent av de ointresserade pessimisterna, 26 procent av de ointresserade optimisterna, 33 procent bland de intresserade pessimisterna och 37 procent bland de intresserade optimisterna.

Högutbildade har större representation bland intresserade optimister (35 procent) och intresserade pessimister (38 procent), jämfört med bland ointresserade pessimister och optimister (23 procent bland båda). Lågutbildade fördelar sig enligt följande: ointresserade pessimister 19 procent, ointresserade optimister 21 procent, intresserade pessimister 11 procent och intresserade optimister 15 procent.

Det finns skillnader i gruppernas sammansättning när det gäller politisk ideologi. I alla fall när det gäller vänster-högerposition. Gruppen ointresserade optimister står ut på så vis att 29 procent utgörs av personer som står klart till höger, vilket kan jämföras med motsvarande andel bland samtliga, som är 13 procent. Även de

ointresserade pessimisterna har en lutning åt höger. I denna grupp är 18 procent klart till höger.

Hur skall energiomställningen lösas?

I debatten om framtidens energiförsörjning diskuteras olika lösningar. Tre energikällor som har varit föremål för debatt är vindkraft, havsbaserad vindkraft och kärnkraft. Låt oss nu se hur de fyra grupper som identifierats ovan ställer sig till dessa energikällor.

Figuren nedan redovisar regressionskoefficienterna från tre olika regressionsmodeller (se appendix A för de fullständiga modellerna). De tre modellerna visar sambandet mellan de tre beroende variablerna (energi­källorna) och de oberoende variablerna kön, ålder, utbildning samt de fyra grupperna intresserade optimister, intresserade pessimister, ointresserade optimister samt ointresserade pessimister. Diamanterna och den tillhörande horisontella linjen – de små mustascherna – i figuren åskådliggör sambandet och 95-procentigt konfidensintervall. Koefficientens exakta värde anges till höger om diamanten. Variablerna där diamanten inklusive det horisontella strecket är till höger om den lodräta linjen i figurens mitt har ett signifikant positivt samband med en vilja att satsa på energislaget. Diamanterna på vänster sida av linjen har ett signifikant negativt samband. För variabler där mustaschen korsar linjen saknas signifikant koppling till stöd för energislaget.

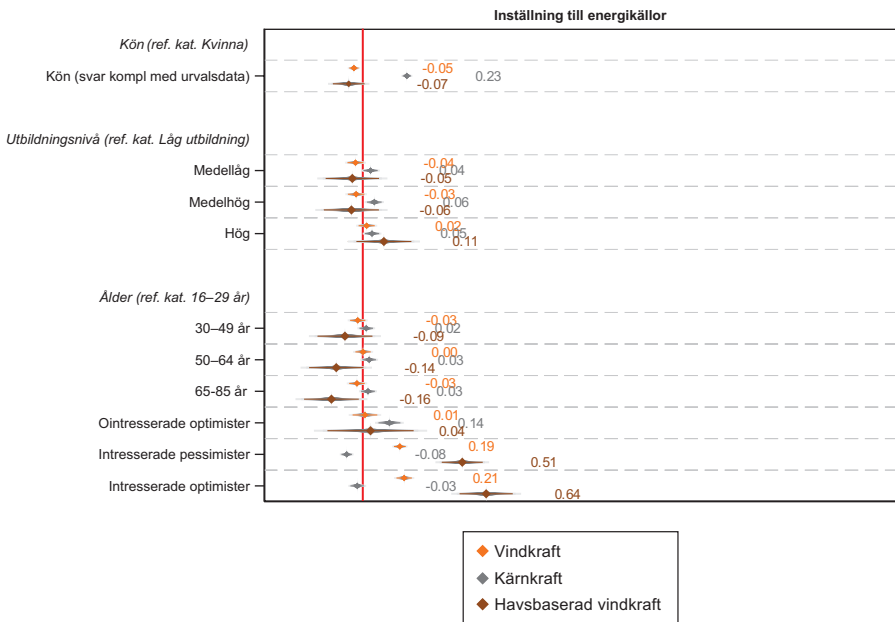
Låt oss börja med att titta på stödet för den havsbaserade vindkraften. Det går till en början att konstatera att de horisontella mustascherna – dvs konfidensintervallet – är breda för detta energislag. Det beror på att antalet svarande är lägre – analysen bygger på 2 880 svar. Frågorna om stöd för vindkraft och kärnkraft har varit med i samtliga fyra år. Frågan om havsbaserad vindkraft bara år 2021 och 2022. Likväl finns det signifikanta samband. Vad gäller demografiska faktorer så är personer över 65 år signifikant ($p=0,025$) mer negativa till satsningar på havsbaserad vindkraft, jämfört med personer i gruppen 16–29 år som är referenskategorin. För jämförelsen mellan de fyra grupperna är det de ointresserade pessimisterna som utgör referenskategorin. Jämfört med denna grupp är både de intresserade optimisterna och pessimisterna mer positiva till satsningar på den havsbaserade vindkraften.

På vissa sätt speglar de samband som återfinns för havsbaserad vindkraft dem för vindkraft. För vindkraft finns dock en signifikant könsskillnad. Vindkraft är mer populärt bland kvinnor än bland män. Samma tendens återfinns vad gäller havsbaserad vindkraft, men där är den inte signifikant. För vindkraft finns dock inga signifikanta ålders- eller utbildningsskillnader. Likt den havsbaserade vindkraften återfinns stöd för satsningar på vindkraft bland de intresserade optimisterna och pessimisterna, jämfört med referenskategorin av ointresserade pessimister. Där­emot finns ingen skillnad i stöd för vindkraft mellan grupperna av ointresserade optimister och ointresserade pessimister.

Slutligen skall vi se på resultaten för kärnkraft. Vad gäller könsskillnader framkommer ett känt mönster. Män är betydligt mer positiva till satsningar på denna energikälla. Därtill finns en koppling till utbildning. Stödet för satsningar på kärnkraft är signifikant starkare bland personer med medellåg, medelhög och hög utbildning, ställt i relation till referenskategori av personer med låg utbildning. Några stora effekter handlar det inte om. Det framgår av storleken på koefficienterna i figuren.

Nu över till stödet för kärnkraft i de fyra grupperna. Som tidigare jämförs de ointresserade pessimisterna med övriga tre grupper. Jämfört med de ointresserade pessimisterna är stödet för satsningar på kärnkraft signifikant starkare i gruppen av ointresserade optimister, men signifikant svagare bland intresserade pessimister. För de intresserade optimisterna återfinns ingen signifikant skillnad jämfört med de ointresserade pessimisterna.

Figur 3 *Inställningen till energikällor, 2019–2022 (ostandardiserade regressionkoefficienter)*

Kommentar: Figuren visar ostandardiserade regressionskoefficienter och 95-procentiga konfidensintervall från tre OLS-regressioner med de beroende variablerna Vindkraft, Kärnkraft och Havsbaserad vindkraft. Konfidensintervall som skär den lodräta linjen innebär att sambanden inte är signifikanta.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Olika syn på framtidens energikällor

Det är bråttom. Energiomställningen av det svenska samhället måste gå fort om klimatmålen skall nås. En försvårande omständighet är att grupper i det svenska samhället har skilda uppfattningar om vilka energikällor som det behövs satsningar på. Det är huvudbudskapet i detta kapitel.

Teoretiskt hämtar detta kapitel sin energi ur begreppet ekologisk modernisering. Denna tankeströmning betonar möjligheten att genom teknisk utvecklings lösa miljö- och naturresursproblem. Det behöver därför inte finnas någon konflikt mellan ekonomisk utveckling och hållbar utveckling. Tvärtom betonar förespråkare för teorin om ekologisk modernisering att ekonomisk utveckling skapar förutsättningar för ekologisk (och social) hållbarhet.

I analysen visar det sig att andelen personer som anser att teknisk utveckling kan lösa miljöproblem är relativt stabil sett till de senaste fyra åren. Kring 20 procent av den svenska befolkningen väljer något av de mest ”teknikoptimistiska” svarsalternativen på den elvagrada svarsskalan i den nationella SOM-undersökningen 2022. Det är ungefär samma andel som åren 2019–2021. Den vanligaste kategorin är den intresserade pessimisten, medan den ointresserade optimisten är den ovanligaste.

Resultaten lär oss något viktigt om energiomställningen. Fyrfältaren är visserligen en grav förenkling av energiopinionen; det landskapet är mer likt ett parti tredimensionellt schack än fyra distinkta kvadrater. Men detta analytiska verktyg riktar uppmärksamheten på att människor tar med sig väldigt olika ”ingångsvärden” när de tar ställning till för samhället brinnande frågor. Att reflektera över dessa ingångsvärden kan göra det lättare att förstå olika synsätt, vilket gynnar en konstruktiv debatt.

Ett intressant dilemma uppenbarar sig nu för beslutsfattarna som ska ta ansvar för energiomställningen. Här behövs stora satsningar på ny teknik för att möjliggöra den nödvändiga elektrifieringen inom många sektorer av samhället. Samtidigt är bara en minoritet av befolkningen starkt övertygade om att ny teknik är lösningen på många av dagens miljöproblem, omkring 20 procent. Dessutom tycks det vara just den grupp som är mest optimistiska angående ny teknik som samtidigt egentligen är minst intresserade av och engagerade i miljöfrågorna. Detta är en intressant nöt att knäcka för landets politiker som söker stöd för en både snabb omställning och en långsiktigt hållbar energipolitik som inte vänder kappan efter varje valvind.

Noter

- ¹ <https://www.energimyndigheten.se/nyhetsarkiv/2022/vagen-mot-en-eldriven-framtid/>
- ² Dagens Industri 2023-01-11. ”Debatt: En strategi för norra Sverige och för omställningen”. Tillgänglig på: <https://www.di.se/debatt/debatt-en-strategi-for-norra-sverige-och-for-omstallningen/>. Se även Dagens Industri 2023-01-19.

”Replik. Ebba Busch, här har du en bättre lösning än Hybrit”. Tillgänglig på: <https://www.di.se/debatt/replik-ebba-busch-har-har-du-en-battre-losning-an-hybrit/>

- ³ SVT Nyheter. ”Batteripark ska ge jämnare eltillgång – Varberg Energi satsar 100 miljoner”. Tillgänglig på: <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/halland/batteripark-ska-ge-jamnare-eltillgang-varberg-energi-satsar-100-miljoner-1>
- ⁴ Expressen 2022-08-31. ”Ebba Busch: Vi föreslår att det byggs ett nytt Barsebäck.” Tillgänglig på: <https://www.expressen.se/tv/nyheter/val-2022/ebba-busch-vi-foreslar-att-det-byggs-ett-nytt-barseback/>

Referenser

- Dryzek, John S. (2005). Environmentally Benign Growth: Sustainable Development. I John S. Dryzek (red), *The Politics of the Earth*. Oxford: Oxford University Press.
- Energimyndigheten. (2023). *Myndighetsgemensam uppföljning av samhällets elektrifiering. Rapportering 2022*. ER 2023:02. ISBN 978-91-7993-105-6.
- Fisher, Dana R. & William R. Freudenburg (2001). Ecological Modernization and its critics: Assessing the past and looking towards the future. *Society and Natural Resources*, 14(8): 701–709.
- Hajer, Maarten A. (1995). *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process*. Oxford: Oxford University Press.
- Harring, Niklas (2016). Ideologi och ekologisk modernisering. I Annika Bergström & Niklas Harring (red), *Hållbarhetens horisont*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Lundqvist, Lennart J. (2005). En idé före sin tid? Valfrid Paulsson, svensk vattenvård och ekologisk modernisering. I Lennart J. Lundqvist & Johan Edman (red), *Konflikter, samarbete, resultat. Perspektiv på svensk miljöpolitik. Festskrift till Valfrid Paulsson*. Brottby: Cassandra.
- Mol, Arthur P. J. (1995). *The Refinement of Production: Ecological Modernization Theory and the Chemical Industry*. Utrecht: Van Arkel.
- WCED (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
- Weale, Albert (1992). *The New Politics of Pollution*. Manchester & New York: Manchester University Press.
- Zannakis, Mathias (2009). *Climate Policy as a Window of Opportunity: Sweden and Global Climate Change*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

FÅNGAD AV EN VINDKRAFTSDEBATT

SOFIA AXELSSON, SIMON MATTI
OCH BJÖRN RÖNNERSTRAND

Sammanfattning

Vindkraft lyfts fram som en av lösningarna på den snabba energiomställning som klimatkrisen kräver. För att realisera en kraftigt utbyggd vindkraft i Sverige krävs att svenska folket accepterar och stödjer satsningarna. Detta kapitel redovisar svenskarnas syn på vindkraft och havsbaserad vindkraft genom en jämförelse mellan olika grupper och över tid. Därtill tecknas en bild av attityder kring politiska förslag för att gynna lokal etablering av vindkraft. Resultaten indikerar en uppgång i stödet för vindkraft mellan åren 2021 och 2022. Mest inflytande vad gäller placeringen av vindkraft bör Länsstyrelserna och kommunerna ha anser befolkningen. Det finns ett stöd i opinionen för flera politiska förslag för att gynna etablering av vindkraft. En majoritet av svenskarna stödjer förslag om att låta de som bor närmast ett vindkraftverk få del av vinsten och att låta fastighetsskatten från vindkraft tillfalla kommunerna.

I takt med att Sverige, liksom många andra länder, förbereder sig för en omfattande grön omställning i syfte att adressera klimatproblematiken, blir ett kraftigt ökat behov av förnybar energiproduktion ett faktum. Detta inte minst för att möjliggöra en omfattande elektrifiering av transportsystemet, storskaliga industrisatsningar på fossilfria produktionsmetoder, samt en ökad självförsörjning av el. Förändringens vindar blåser emellertid snabbt i energipolitiken. Under valrörelsen 2022 lyftes en expansion av kärnkraften fram som en lösning av det konservativa blocket. Några ”stålskogar av vindkraftverk” ville Kristdemokraternas partiledare Ebba Busch inte se.¹ Idag är tonen en annan. Genom bland annat förenklade tillståndsprövar vill nuvarande energi- och näringsminister Busch bana väg för en expansion av vindkraften över hela Sverige.² Hon sällar sig därmed till de experter och myndigheter som lyfter fram vindkraft som en av lösningarna på den snabba expansion av förnybar energiproduktion som klimatkrisen och den gröna omställningen kräver (se t.ex. Waldo, 2012; Ek, 2005; Warren m.fl., 2005; Krohn & Damborg, 1999; Wolsink, 2000).

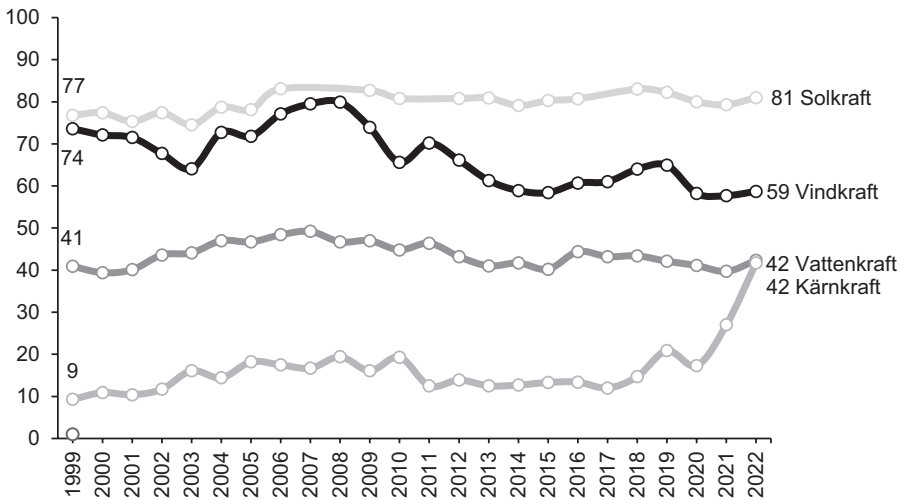
En expansion av vindkraft i den omfattning som behövs för att möta ökade energibehov stöter emellertid på patrull, inte minst i form av kommunala veton som i många fall stoppar möjligheten att erhålla miljötillstånd för ny vindkraft. En utbyggnad av vindkraft innebär en påtaglig negativ påverkan på omgivningen, särskilt i form av ljud och ljus som påverkar såväl närboende som näringsidkare

i områden där vindkraftverk är lokaliserade (Meyerhoff, Ohl & Hartje, 2010; Koundouri, Kountouris & Remoundou, 2009; Wolsink, 2007). Studier visar också att en negativ lokal opinion gentemot vindkraftsutbyggnad är en central faktor som ligger bakom det kommunala motståndet (SOU 2023:18). För att bana väg för utbyggd vindkraft behövs således en ökad ”social acceptans” (Energimyndigheten, 2023), vilket också är temat för utredningen *Värdet av vinden – Kompensation, incitament och planering för en hållbar fortsatt utbyggnad av vindkraften* (SOU 2023:18) som presenterades av regeringen i april 2023. Här föreslås bland annat kompensationslösningar riktade till lokalsamhällen för den negativa påverkan som vindkraften har, i syfte att reducera negativa opinioner, lösningar som också får stöd i den tillgängliga forskningen på området (se t.ex. Ellis & Ferraro, 2016).

Liksom i energipolitiken blåser emellertid förändringens vindar också i den allmänna opinionen kring vindkraft. Den långsiktiga trenden är tydlig. För femton år sedan var andelen som ville satsa mer på vindkraft omkring 80 procent. De senaste åren har stödet legat under 60 procent. Minskningen i stöd har en tydlig geografisk profil. Under lång tid var vindkraft en energikälla som var mer populär på landsbygden än i storstäderna. Idag är det tvärt om. Ett ökat motstånd märks framför allt i områden där etableringen av nya vindkraftverk varit stor (Jönsson, 2022). Detta kapitel redovisar svenskarnas syn på både vindkraft och havsbaserad vindkraft genom en jämförelse mellan grupper och över tid. Därtill kartläggs svenskarnas syn på det inflytande olika aktörer ska ha vid etablering av vindkraft, samt synen på olika politiska förslag kring lokal vindkraftsetablering, i synnerhet olika möjligheter för att kompensera lokalsamhällen.

Stödet för satsningar på vindkraft och havsbaserad vindkraft

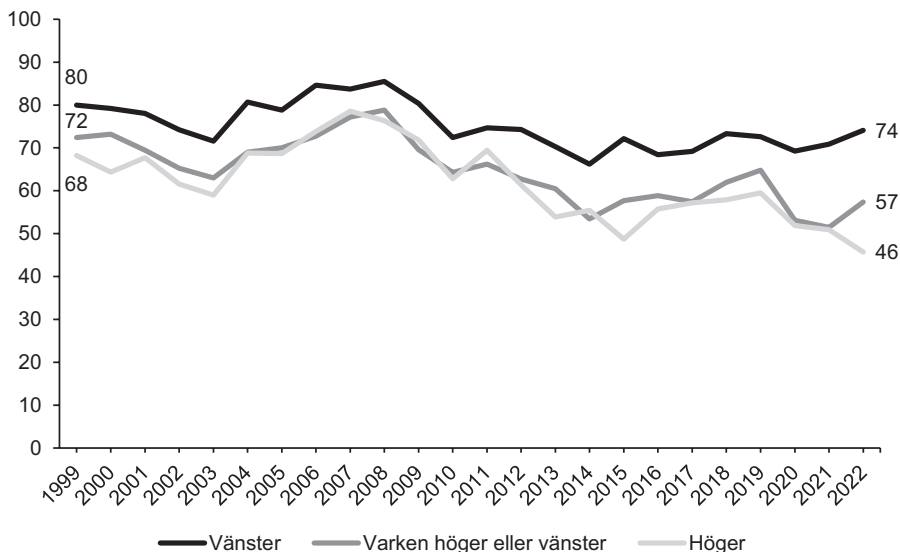
Låt oss börja med att rikta blicken mot den senaste utvecklingen vad gäller stödet för att satsa mer på vindkraft. Figur 1 redovisar stödet för satsningar på kärnkraft, vattenkraft och vindkraft under 23 års tid (1999–2022). Figuren visar att stödet för vindkraft legat stabilt de senaste tre åren, men att det emellertid också finns en långsiktig trend mot minskat stöd över de senaste 15 åren. Samtidigt kan vi notera hur förändringen i den energipolitiska debatten i närtid återspeglas i ett markant ökat stöd för satsningar på kärnkraft som energikälla.

Figur 1 Andel som vill satsa mer på olika energikällor, 1999–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?' Figuren visar andelen av de som svarat 'Satsa mer än idag'. Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat frågan. Antalet svarspersoner varierar mellan ca 1 400 och 1 800 under den undersökta tidsperioden.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2022.

Att stödet för vindkraft inte påverkats positivt av den senaste tidens skenande energipriser och intensiva energipolitiska debatt kan både ses som förvånande och väntat. Det är förvånande eftersom myndigheter och experter alltså lyfter fram vindkraft som den kanske viktigaste pusselbiten i den omställning vars syfte är att i runda slängar fördubbla produktionen av el i Sverige fram till 2035. Men det är samtidigt väntat i ljuset av den pågående polarisering i preferenser för olika energislag som noterats de senaste åren. Figur 2 redovisar stödet för satsningar på vindkraft uppdelat efter ideologisk positionering. Initialt kan vi konstatera att stödet för satsningar på vindkraft varit högre bland personer till vänster under hela perioden mellan 1999 och 2022. Stödet hos dem till höger och dem som varken står till vänster eller höger är lägre och dessa två grupper ligger också mycket nära varandra under stora delar av den undersökta perioden. Vid en jämförelse av de två senaste mätillfällena ser vi dock att linjerna divergerar i och med att det senaste årens avtagande stöd i mittengruppen nu vänder uppåt medan den negativa trenden i högergruppen fortsätter. I mätningen 2022 är andelen som vill satsa på vindkraft 11 procentenheter högre bland de som varken står till vänster eller höger jämfört med dem som står till höger. Vidare är det hela 28 procentenheters skillnad mellan personer till vänster och till höger. Mätt på detta sätt har den ideologiska polariseringen i vindkraftsfrågan aldrig tidigare varit större.

Figur 2 Andel som vill satsa mer på vindkraft efter ideologi, 1999–2022 (procent)

Kommentar: Frågan om vindkraft lyder 'Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren? Vindkraft'. Frågan om ideologi lyder 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'. Figuren visar andelen av de som svarat 'Satsa mer än idag'. Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat frågan om att satsa på vindkraft. Antalet svarspersoner varierar under den undersökta tidsperioden och var som lägst 1 456 år 2011 och som högst 1 793 år 2020.

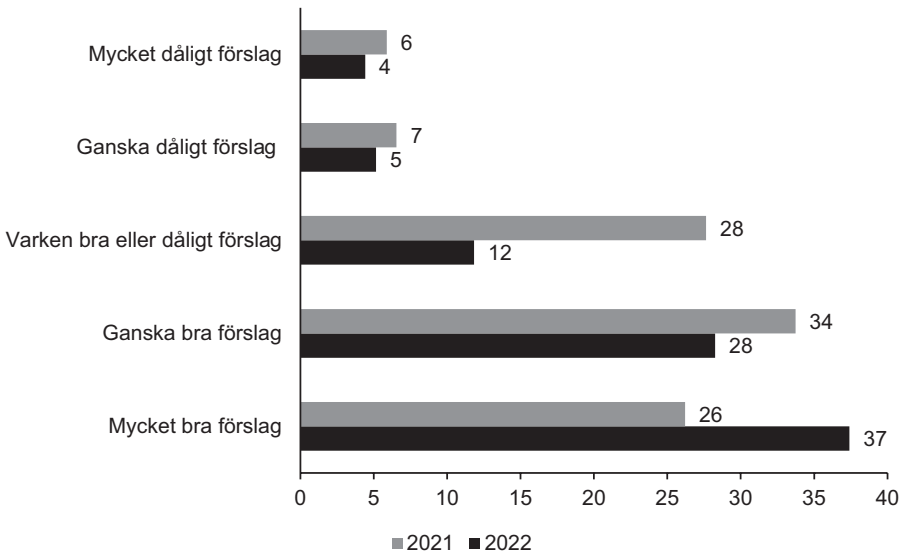
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2022.

Flertalet av de energislag som ingår i de nationella SOM-undersökningarna har varit del av den svenska energimixen under lång tid. Hösten 2021 var det första tillfället då en fråga om havsbaserad vindkraft ingick i den nationella SOM-undersökningen. Frågan ställdes även i undersökningen 2022, fast med skillnaden att det i den senaste undersökningen fanns ett alternativ för dem som ville svara "Ingen uppfattning". Denna skillnad gör en jämförelse mellan resultaten i undersökningen 2021 och 2022 svårare, men det finns ändå en så pass tydlig tendens att vi kan ställa resultaten mot varandra. I jämförelsen har respondenterna som valde "Ingen uppfattning" i 2022 års undersökning tagits bort.

Figur 3 visar att andelen som tycker satsningar på havsbaserad vindkraft är mycket eller ganska dåligt är ungefär lika stor 2021 och 2022. Den förändring vi ser återfinns bland de övriga svarsalternativen. Här noterar vi en minskning av "Varken bra eller dåligt förslag". Det är mycket troligt ett resultat av att det i undersökningen 2022 fanns med ett alternativ för de som inte ansåg sig ha någon

uppfattning i frågan. Mer uppseendeväckande är däremot ökningen av andelen som anser att satsningar på havsbaserad vindkraft är ett mycket bra förslag, då den uppgår till hela 11 procentenheter.

Figur 3 Andel som vill satsa mer på havsbaserad vindkraft, 2021–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande politiska förslag? Sverige bör satsa mer på havsbaserad vindkraft.' Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat frågan. Antalet svarspersoner är 1 527 år 2021 och 1 724 år 2022.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2022.

Tabell 1 visar dock att denna ökning i stöd för havsbaserad vindkraft inte är jämnt fördelad över befolkningen. Vi ser en större ökning i stöd för den havsbaserade vindkraften bland kvinnor, äldre och personer med låg utbildning, samt bland boende på landsbygden. Ökningen i stödet för satsningar på havsbaserad vindkraft bland personer med låg utbildning gör att det nu inte föreligger lika stora skillnader på basis av utbildning. Vi ser även en tendens till ökad samsyn mellan personer med olika ideologisk position. Resultaten från undersökningen 2021 visade en övervikt i stöd för havsbaserad vindkraft bland personer till vänster. I den senaste undersökningen återfinns ett ökat stöd bland personer "varken till vänster eller till höger" och "något till höger", vilket minskar den ideologiska polariseringen i frågan. Det gäller dock inte personer "klart till höger". Där ligger andelen som stödjer satsningar på havsbaserad vindkraft 2022 kvar på samma nivå som 2021 (48 procent), vilket är avsevärt lägre än andra grupper.

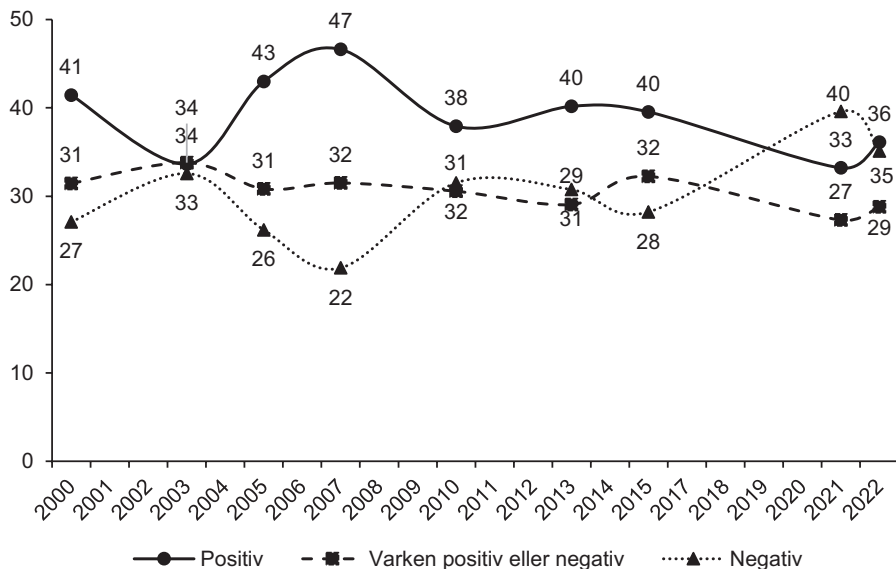
Tabell 1 Åsikt om att satsa på havsbaserad vindkraft efter olika sociala och politiska variabler, 2022 (procent positiva)

	2021	2022	Skillnad
Samtliga	60	66	+6
Kön			
Kvinna	59	66	+7
Man	61	65	+4
Ålder			
17–29 år	63	62	-1
30–49 år	58	67	+9
50–64 år	61	65	+4
65–90 år	60	66	+6
Utbildning¹			
Låg utbildning	54	65	+11
Medellåg utbildning	58	59	+1
Medelhög utbildning	58	65	+7
Hög utbildning	65	72	+7
Boendeområde			
Landsbygd	55	67	+12
Tätort	56	64	+8
Stad	61	63	+2
Stockholm/Göteborg/Malmö	65	73	+8
Ideologisk orientering³			
Klart till vänster	78	79	+1
Något till vänster	71	74	+3
Varken till vänster eller till höger	53	62	+9
Något till höger	57	64	+7
Klart till höger	47	48	+1
Partisynpat⁴			
Vänsterpartiet	80	79	-1
Socialdemokraterna	64	71	+7
Miljöpartiet	(79)	87	+8
Centerpartiet	67	83	+16
Liberalerna	(60)	(60)	±0
Kristdemokraterna	(61)	(49)	-12
Moderaterna	53	63	+10
Sverigedemokraterna	47	47	±0
Inställning till energikällor⁵			
Positiv till vindkraft	71	80	+9
Negativ till vindkraft	(20)	(16)	-4
Positiv till kärnkraft	49	60	+11
Negativ till kärnkraft	78	81	+3

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande politiska förslag? Sverige bör satsa mer på havsbaserad vindkraft.' Tabellen visar andelarna av de som svarat 'Ganska bra förslag' och 'Mycket bra förslag'. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Andelarna inom parentes baseras på ett frekvenstal som består av mindre än 50 personer. ¹Låg = grundskola eller motsvarande, Medellåg = gymnasium eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning ej högskola/universitet eller högskola/universitet kortare än 3 år, Hög = högskola/universitet minst 3 år. ²Låg = max 300 000 kr, Medel = 301 000–800 000 kr, Hög = mer än 800 000 kr. ³Frågan lyder 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' ⁴Frågan lyder 'Vilket parti tycker du bäst om idag?' ⁵Frågan lyder 'Allmänt sett, vilken är din inställning till följande energikällor?' I tabellen redovisas svarsalternativen 'Mycket positiv' och 'Ganska positiv' som positiv och 'Ganska negativ' och 'Mycket negativ' som negativ till kärnkraft respektive vindkraft.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Givet den tydliga påverkan som vindkraftsetableringar har på lokalsamhället är det emellertid rimligt att skilja på stöd för en generell satsning på vindkraft som energikälla, och att acceptera etableringar i närheten av den egna bostaden. Den senare frågan har varit föremål för studier inom ramen för den nationella SOM-undersökningen sedan mer än 20 år tillbaka. Tittar vi närmare på figur 4 kan vi notera att den senaste tendensen i denna böljande våg av empiri är en liten uppgång i acceptansen. I undersökningen 2022 var 36 procent ganska eller mycket positiva till etablering av vindkraft nära den egna fasta bostaden. Det är en marginell uppgång från 2021, då andelen var 33 procent. Acceptansen är dock långt ifrån toppnivån. År 2007 var nära hälften positiva till vindkraftsetablering i närheten av den egna bostaden (47 procent). Samtidigt ser vi att andelen som är negativa till en etablering i närheten av bostaden, som mellan 2015 och 2021 växte kraftigt från 28 till 40 procent, minskar med fem procentenheter i de två senaste mätningarna.

Figur 4 Vindkraftsetablering i närheten av den fasta bostaden, 2000–2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ställer du dig till etablering av vindkraft i närheten av din fasta bostad.' Positiv består av svarsalternativen 'Mycket positiv' och 'Ganska positiv'. Negativ består av svarsalternativen 'Ganska negativ' och 'Mycket negativ'. Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat frågan. Antalet svarspersoner varierar mellan ca 1 500 och 1 700 för den undersökta tidsperioden.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000-2022.

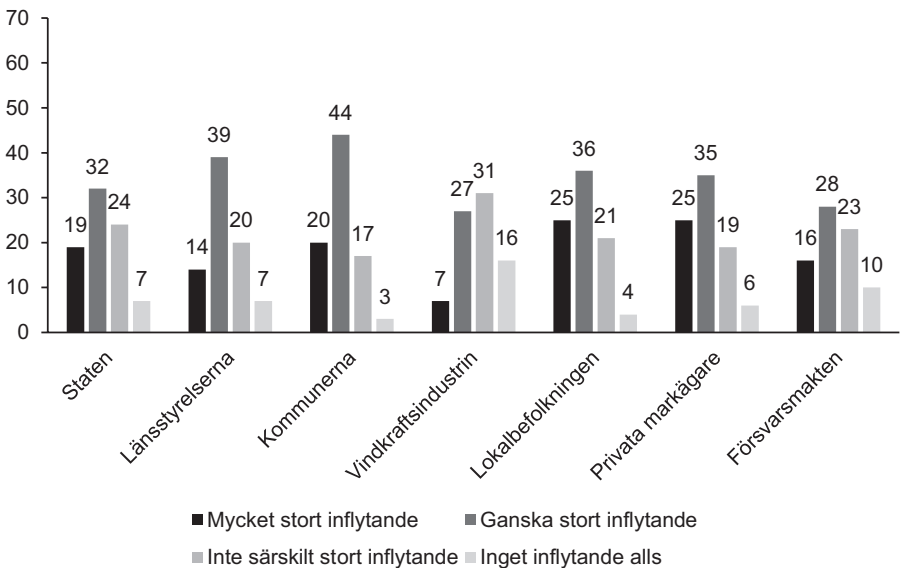
Vem skall bestämma och hur skall lokalsamhället kompenseras?

Som påpekas i utredningen *Värdet av vinden* (SOU 2023:18) är etableringen av vindkraft, oavsett om det rör sig om en enskild snurra eller en hel park, en angelägenhet för många olika aktörer, som alla har sina egna intressen och gör egna avväganden. För närvarande måste exempelvis ett tillstånd för etablering passera såväl den kommun där vindkraft planeras (för tillstyrkan), som tillståndsmyndigheten (antingen Länsstyrelsens miljöprövningsdelegation eller Mark- och miljödomstolen). Dessutom kan Försvarsmakten neka etablering med hänvisning till en påverkan på riksintressen för totalförsvaret. Hur beslut om vindkraftsetablering ska fattas framgent, och av vem, är för närvarande föremål för såväl en samhällelig som en politisk diskussion. Eftersom en utökad etablering är avhängig en betydande lokal acceptans och legitimitet för besluten är det således relevant att fråga sig vilka aktörer som svenska folket anser bör ha inflytande när det gäller placeringen av vindkraft. Det handlar inte om kunskapsfrågor. Andelen svenskar som kan redo-

göra för vilka aktörer som har inflytande över processen, och hur detta inflytande utövas, är nog ganska liten. Här handlar det istället om svenskarnas upplevelse av vilka aktörer som har en rättmätig roll att spela i beslut om etablering av vindkraft.

Figur 5 visar hur stort inflytande svenska folket anser att olika aktörer bör ha vid placeringen av vindkraftverk. Slår vi ihop mycket och ganska stort inflytande går det att konstatera att en majoritet vill ge inflytande till staten (51 procent), länsstyrelserna (53), kommunerna (64), lokalbefolkningen (61) och privata markägare (60). Minst grad av inflytande vill svenskarna ge till Vindkraftsindustrin (34 procent) och Försvarsmakten (44). Hela 16 procent anser att Vindkraftsindustrin inte skall ha något som helst inflytande över var vindkraftverk skall placeras.

Figur 5 Aktörers inflytande vid vindkraftsplacering, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Hur stort inflytande anser du att följande aktör bör ha när det gäller avgörandet av var vindkraftverk ska placeras?' Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat frågan. Antalet svarspersoner varierar mellan ca 1 600 och 1 700 för respektive aktör.

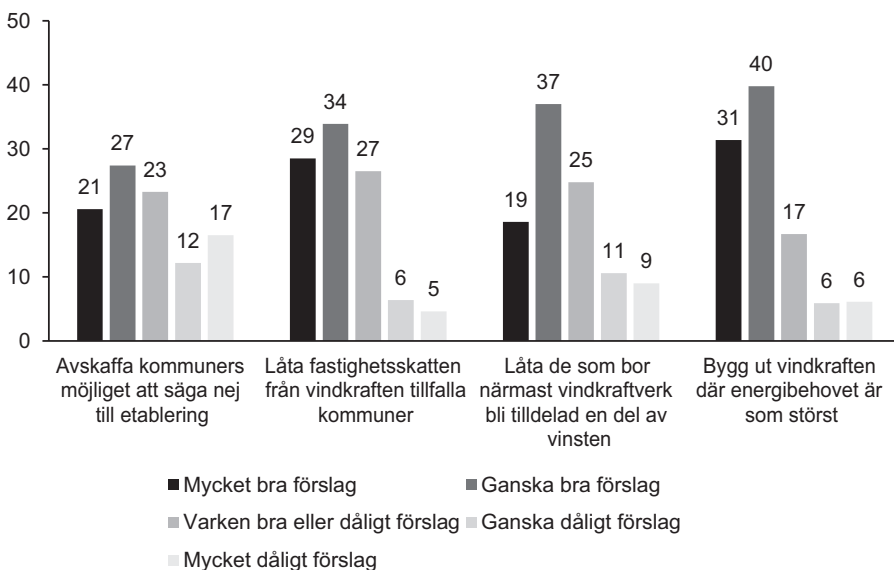
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Figur 6 redovisar synen på ett antal politiska förslag kopplade till vindkraft. Längst till vänster i figuren återfinns svarmönstren vad gäller huruvida kommunens möjlighet att säga nej till etablering bör avskaffas. Jämfört med övriga förslag är det denna fråga som ger upphov till störst åsiktsspridning. Andelen positiva till förslaget samlar visserligen nära nog hälften – 48 procent tycker förslaget är mycket eller ganska bra. Men det finns också många som tycker att ett avskaffande av

kommunens veto är mycket dåligt (17 procent). Det är en större andel än de som tycker förslaget är ganska dåligt (12 procent).

Få personer är emot att fastighetsskatten från vindkraftverk skall tillfalla kommunerna. Den gruppen är bara ca en av tio (11 procent). Andelen positiva summerar till 63 procent. Att låta närboende ta del av vinster är också ett populärt förslag. Det stöds av 56 procent av befolkningen. Mest stöd har dock förslaget om att bygga ut vindkraften där behovet av energi är som störst. 71 procent tycker det är ett mycket eller ganska bra förslag. Bara 12 procent är emot.

Figur 6 Åsikt om olika vindkraftsförslag, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande politiska förslag?' Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat frågan. Antalet svarspersoner är ca 1 700.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Vidare kan vi notera att frågan om kommunalt veto vid vindkraftsetableringar, likt frågan om huruvida man vill satsa mer på vindkraft (se figur 2), också är ideologiskt polariserad. Inte bara finns det ett starkt statistiskt samband mellan att vilja satsa mer på vindkraft och att avskaffa kommuners möjlighet att säga nej till etableringar (Pearson's rho = 0.53); de som identifierar sig som politiskt höger tenderar också att i högre grad tycka att det kommunala vetot är bra och bör behållas, jämfört med de som identifierar sig som politiskt vänster.

Tittar vi på tabell 2 ser vi att 61 procent av de som placerar sig som "Klart till vänster" på den politiska vänster-högerskalan tycker att förslaget att avskaffa kom-

muners möjlighet att säga nej till etablering är bra. Här skiljer det 37 procenten heter mellan de som placerar sig som ”Klart till höger”, där 24 procent tycker att avskaffandet av det kommunala vetot är ett bra förslag. I stället tycker 46 procent i denna grupp att förslaget är dåligt, vilket kan jämföras med 10 procent i gruppen ”Klart till vänster”.

Balansmättet visar hur stor skillnaden är mellan de som tycker att förslaget är bra och de som tycker att förslaget är dåligt. Här ser vi den politiska polariseringen tydligt. Inom gruppen ”Klart till vänster” anses förslaget övervägande bra, med ett balansmätt på hela 51, medan samma mått för gruppen ”Något till vänster” är 31. I grupperna ”Varken till vänster eller till höger” och ”Något till höger” framstår också förslaget som övervägande bra men här är skillnaden mindre; balansmåttarna är 15 respektive 9. I gruppen ”Klart till höger” är däremot balansmättet -22. Detta innebär att andelen inom gruppen som tycker att förslaget är övervägande dåligt här är betydligt större än andelen som uppfattar förslaget som bra.

Tabell 2 Avskaffa kommuners möjlighet att säga nej till vindkraftsetablering efter ideologisk självplacering, 2022 (procent)

	Bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal personer	Balansmätt
Klart till vänster	61	17	10	12	100	233	51
Något till vänster	49	20	18	13	100	383	31
Varken till vänster eller till höger	38	22	23	17	100	356	15
Något till höger	38	21	29	12	100	436	9
Klart till höger	24	19	46	11	100	258	-22

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om följande politiska förslag? Avskaffa kommuners möjlighet att säga nej till etablering av vindkraft'. Svarsalternativen 'Mycket bra förslag' och 'Ganska bra förslag' har slagits ihop till 'Bra förslag', och svarsalternativen 'Mycket dåligt förslag' och 'Ganska dåligt förslag' har slagits ihop till 'Dåligt förslag'. Frågan om ideologisk självplacering lyder 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'. Balansmättet beräknas genom att subtrahera andelen som tycker att förslaget är dåligt från andelen som tycker att förslaget är bra.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Quo vadis, Ebba?

Under den förra mandatperioden uttryckte Ebba Busch sin oro över ”oändliga stålskogar av vindkraftverk”. I rollen som energi- och näringsminister har hon förklarat att vindkraften behöver byggas ut i hela landet. Uttalet om satsningar

på vindkraften retade inte bara upp regeringens stödparti Sverigedemokraterna. Det sätter också fingret på ett för regeringen och minister Busch svårartat opinionsmässigt dilemma.

Energimyndigheten framhåller att folklig acceptans är en av de viktigaste framgångsfaktorerna för en omställning till en hållbar energiproduktion och därmed för elektrifieringen och utvecklingen av samhället. Det är tekniskt möjligt att relativt snabbt öka elproduktionen genom utbyggd vindkraft. Men det är bara möjligt så länge det finns stöd för en sådan satsning bland svenska folket och boende i de områden som berörs.

De senaste åren syns tecken på en ökad ideologisk polarisering i synen på vindkraften. Jämför vi stödet för satsningar på detta energislag 2021 med 2022 märks en skillnad i opinionen. De som står till höger har blivit mer skeptiska och de till vänster mer positiva. Vad som driver opinionsförskjutningarna går inte att säga helt säkert. Men efter en valrörelse där energifrågan tillmättes stor betydelse ligger en tolkning nära till hands: väljarna följer politikernas positioneringar. Inom det konservativa blocket tog partierna ställning för satsningar på kärnkraften. Det är detta energislag som deras väljare nu i allt högre grad öppnat sina hjärtan för (se Holmberg, 2023). Satsningar på kärnkraft borde inte med nödvändighet innebära ett avståndstagande från vindkraft. Men opinionsmässigt ser det ut så. Personer som vill satsa på kärnkraft är ofta emot vindkraft. Och tvärt om. När nu Ebba Busch lanserar satsningar på vindkraft gör hon det med sina egna väljare emot sig.

En utbyggd vindkraft kräver att boende i de aktuella områdena stödjer satsningarna. Det finns ett antal förslag som handlar om hur fördelarna för lokalbefolkningen kan stärkas. Tidigare studier indikerar att compensationen inte alltid behöver vara individuell. Om resurser kommer bygden till del kan det vara lättare för närboende att acceptera störningar från vindkraftverk.

Den nationella SOM-undersökningen visar att det är just compensation till kommunen och till lokalbefolkningen som vinner störst gehör. En stor andel av svenskarna ställer sig positiva till att kommunerna skall få ta del av fastighetsskatten från vindkraftverk och att en del av vinsten skall tillfalla lokalbefolkningen. En mer splittrande fråga handlar om det kommunala vindkraftsvetet. Nära nog en majoritet är positiva till att avskaffa kommuners möjlighet att stoppa etablering av vindkraft. Men 17 procent tycker att detta är ett mycket dåligt förslag. Liksom frågan om satsningar på vindkraften generellt är denna fråga tydligt politiserad där de som befinner sig längre ut på den politiska vänsterkanten är betydligt mer positiva till avskaffandet av kommunernas möjlighet till veto än de som befinner sig längre ut på högerkanten. En rimlig tolkning är att denna splittring även reflekteras rent partipolitiskt där anhängare av Vänsterpartiet och Miljöpartiet troligen ser det kommunala vetot som ett större hinder mot vindkraftsetablering än anhängare till andra partier. I ljuset av Sveriges skriande behov av energiförsörjning blir detta en viktig fråga att fokusera på för såväl forskare som politiker.

Noter

- ¹ Sydsvenskan 2021-03-24. ”Debatt: S och Mp ska inte få köra över kommunerna när det gäller vindkraften”. Tillgänglig på: <https://www.sydsvenskan.se/2021-03-24/s-och-mp-ska-inte-fa-kora-over-kommunerna-nar-det-galler-vindkraften>
- ² Dagens Nyheter 2023-02-18. ”Buschs nya besked: Vi behöver mer vindkraft överallt”. Tillgänglig på: <https://www.dn.se/sverige/buschs-nya-besked-vi-behover-mer-vindkraft-overallt/>

Referenser

- Ek, Kristina (2005). Public and private attitudes towards ‘green’ electricity: the case of Swedish wind power. *Energy Policy*, 33(13): 1677–1689.
- Ellis, Geraint & Gianluca Ferraro (2016). *The Social Acceptance of Wind Energy: Where we stand and the path ahead. EUR 28182 EN*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. JRC103743.
- Energimyndigheten (2023). *Myndighetsgemensam uppföljning av samhällets elektrifiering. Rapportering 2022*. ER 2023:02. ISBN 978-91-7993-105-6.
- Holmberg, Sören (2023). Ännu ett kärnkraftsval. I Ulrika Andersson, Patrik Öhberg, Anders Carlander, Johan Martinsson & Nora Theorin (red), *Ovisshetens tid*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Jönsson, Erik (2022). Vindkraftsopinionen i skuggan av ett vindkraftsverk. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Koundouri, Phoebe, Kountouris, Yiannis & Kyriaki Remoundou (2009). Valuing a wind farm construction: A contingent valuation study in Greece. *Energy Policy*, 37(5): 1939–1944.
- Krohn, Søren & Steffen Damborg (1999). On public attitudes towards wind power. *Renewable Energy*, 16(1–4): 954–960.
- Meyergoff, Jürgen, Ohl, Cornelia & Volkmar Hartje (2010). Landscape externalities from onshore wind power. *Energy Policy*, 38(1): 82–92.
- SOU 2023:18. *Värdet av vinden. Kompensation, incitament och planering för en hållbar fortsatt utbyggnad av vindkraften. Statens offentliga utredningar 2023:18*. Stockholm: Klimat- och näringslivsdepartementet.
- Waldo, Åsa (2012). Offshore wind power in Sweden – A qualitative analysis of attitudes with particular focus on opponents. *Energy Policy*, 41: 692–702.
- Warren, Charles R., Lumsden, Carolyn, O’Down, Simone & Richard V. Birnie (2005). ‘Green On Green’: Public perceptions of wind power in Scotland and Ireland. *Journal of Environmental Planning and Management*, 48(6): 853–875.
- Wolsink, Maarten (2000). Wind power and the NIMBY-myth: institutional capacity and the limited significance of public support. *Renewable Energy*, 21(1): 49–64.
- Wolsink, Maarten (2007). Wind power implementation: The nature of public attitudes: Equity and fairness instead of ‘backyard motives’. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 11(6): 1188–1207.

ÄNNU ETT KÄRNKRAFTSVAL

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Valåret 2022 innebar en mycket stor omsvängning i svenska folkets åsikter om kärnkraften. Effekten av härdsmlåtan i Fukushima 2011 – som stärkte kärnkraftsmotståndet i Sverige – suddades definitivt bort. Andelen för en långsiktig användning av kärnkraft stärktes rekordmycket valåret 2022 till 54 procent, en uppgång med hela 14 procentenheter sedan 2021. Det är den största förändringen under ett enskilt år av åsikterna om kärnkraften sedan frågan politiserades under 1970-talet. Därtill spelade kärnkraftsfrågan en roll för valutgången 2022. Regeringen Andersson (S) föll och ersattes av regeringen Kristersson (M) delvis på grund av partibytens orsakade av kärnkraftsfrågan. Det är andra gången kärnkraften är med och förorsakar ett regeringsbyte i Sverige. Första gången var 1976 då regeringen Palme (S) fick avgå och efterträddes av regeringen Fälldin (C) efter ett val dominerat av kärnkraftsfrågan.

Det såg ut som om kärnkraftsfrågan äntligen skulle kunna lösas i Sverige – efter nästan femtio år av politiska motsättningar. Energiöverenskommelsen som slöts åren 2016/2017 var blocköverskridande och Sveriges båda regeringsbärande partier, Socialdemokraterna (S) och Moderaterna (M), deltog liksom Miljöpartiet (MP), Centerpartiet (C) och Kristdemokraterna (KD). Svensk elproduktion skulle vara hundraprocentigt förnybar år 2040. Det innebar att kärnkraften skulle fasas ut. Men överenskommelsen var en kompromiss. En brasklapp bifogades: ”Detta är ett mål, inte ett stopppdatum som förbjuder kärnkraft och innebär inte heller en stängning av kärnkraft med politiska beslut” (SOU 2017:2, s. 13).

Bläcket hann knappt torka på underskrifterna innan Kristdemokraterna och partiledaren Ebba Busch utnyttjade brasklappen och började argumentera för mer kärnkraft i valrörelsen 2018. Den som många trodde avpolitiserade kärnkraftsfrågan politiserades igen av Kristdemokraterna. År 2019 anslöt sig Moderaterna till Kristdemokraternas ståndpunkt och båda partierna lämnade Energiöverenskommelsen. Utanför energiöverenskommelsen förenades KD och M med Liberalerna (L) och Sverigedemokraterna (SD), som sedan länge velat satsa på kärnkraften. Ett kärnkraftspositivt partiblock bildades på högerkanten i svensk politik. På andra sidan stod de rödgröna partierna (V/S/MP) och (C). De ville fortsatt avveckla kärnkraften på lång sikt. Två nya politiska block och regeringsalternativ föddes i Sverige åren 2018/2019. Kärnkraftsfrågan var i hög grad instrumentell bakom

förändringen och Kristdemokraternas Ebba Busch skall ha "äran" som den viktigaste barnmorskan.

När energiöverenskommelsen slöts åren 2016/2017 var den i samklang med folkopinionen. Över femtio procent i SOM-institutets nationella undersökningar var för en långsiktig avveckling av kärnkraften mot endast strax under trettio procent som ville fortsätta med kärnkraft. En mycket tydlig övervikt för en avveckling. En orsak till det starka stödet för en utfasning av kärnkraften var härdsmltan i Fukushima år 2011 (Holmberg, 2022). Men detta skulle ändras radikalt av den kampanj för kärnkraft som Kristdemokraterna med Ebba Busch i spetsen startade inför valet 2018. Opinionsstödet för att långsiktigt använda kärnkraften började öka mycket påtagligt, från 26 procent 2017 till hela 40 procent 2021. Förändringarna vissa år var bland de största vi någonsin sett – i paritet med några av de stora opinionsförskjutningarna under 1970-talet och efter olyckan i Tjernobyl (Holmberg, 1988; Holmberg & Asp, 1984; Holmberg & Hedberg, 2019).

Frågan är om den stora åsiktsförändringen till förmån för mer kärnkraft fortsatte under valåret 2022.¹ Hypotesen är att så skedde. Kärnkraften och energipriserna var bland de mest omtalade frågorna under valrörelsen. Ordet kärnkraft förekom mycket oftare i medierna år 2022 än tidigare år efter olyckan i Fukushima. I analys- och kommunikationsföretaget Retrievers undersökningar förekommer det enskilda ordet kärnkraft 20 128 gånger under valåret 2022, att jämföra med 8 871 gånger år 2021.² En annan fråga är om kärnkraftsfrågan var en av faktorerna bakom att den socialdemokratiska regeringen förlorade makten 2022. Om så, är det andra gången en S-regering förlorar makten på grund av kärnkraften. Olof Palme (S) fick lämna statsministerposten till Thorbjörn Fälldin (C) delvis på grund av kärnkraftsstriden i valet 1976. Palme var för kärnkraften och tappade röster till Fälldin som var mot kärnkraften (Holmberg, Westerståhl & Branzén, 1977; Petersson, 1977).

Mycket framgångsrik kampanj för mer kärnkraft

Opinionsvinden till förmån för kärnkraften fortsatte att blåsa under valåret 2022. Och det med tilltagande styrka. Utfallet i SOM-undersökningen hösten 2022 visar ett rekordstort stöd för att i framtiden fortsätta använda kärnkraften. Svarspersonerna har ställts inför fyra olika förslag, varav två är inriktade mot en avveckling av kärnkraften och två är inriktade mot ett bevarande av kärnkraften. Förslagen om avveckling handlar om att antingen avveckla kärnkraften så snart som möjligt eller att avveckla efter att de nuvarande kärnkraftsreaktorerna har tjänats ut. Förslagen om fortsatt användning handlar om att antingen ersätta de nuvarande reaktorerna med som mest lika många nya som idag eller att framgent utöka det totala antalet reaktioner så att Sverige på sikt kommer att ha fler reaktorer än idag. De svarande har endast kunnat ange ett av de aktuella alternativen. När resultatet av de fyra förslagen slås samman i två kategorier – avveckling respektive fortsatt användning – visar det sig att en majoritet, 54 procent, vill långsiktigt

använda kärnkraften medan endast 31 procent vill avveckla (se tabell 1 och figur 1). Andelen utan åsikt är 15 procent, något lägre än vid tidigare undersökningsår. Åsiktsförändringen under 2022 är i själva verket så stor att vi inte tidigare i kärnkraftskonfliktens femtioåriga historia har sett något liknande. Jämfört med hur opinionsläget såg ut ett år tidigare, 2021, har andelen kärnkraftsanhängare ökat från 40 till 54 procent, en ökning med hela 14 procentenheter. Tidigare rekord var 9 procentenheter när det gäller förändringar i åsikterna om kärnkraften under ett år. Det har inträffat vid fem tillfällen: under två olika år på 1970-talet, efter Tjernobylyolyckan 1986, efter härdsmltan i Fukushima 2011 och under år 2021 efter att den värsta perioden av coronapandemin passerats.³

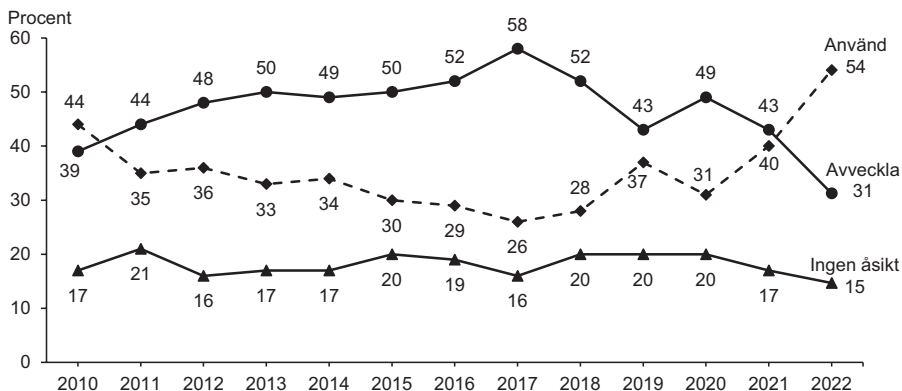
Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige, 2010–2022 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Avveckla kärnkraften snarast	8	10	11	11	11	12	12	14	12	9	10	9	4
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	31	34	37	39	38	38	40	44	40	34	39	34	27
Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest lika många nya som idag	27	24	25	23	25	22	19	17	17	23	19	20	23
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än de nuvarande i framtiden	17	11	11	10	9	8	10	9	11	14	12	20	31
Ingen uppfattning/ej svar	17	21	16	17	17	20	19	16	20	20	20	17	15
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1 653	1 597	1 524	1 644	1 705	1 738	1 650	1 827	1 797	1 730	1 871	1 610	1 805

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?'. Svarsalternativen framgår av tabellen. Endast ett alternativ kunde anges. Denna formulering ställdes första gången 2020. Åren 2010–2019 användes samma huvudfråga men med något olika svarsalternativ 'Avveckla kärnkraften snarast', 'Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut', 'Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer' och 'Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden'. Procentbasen utgörs av samtliga som har fått frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2022.

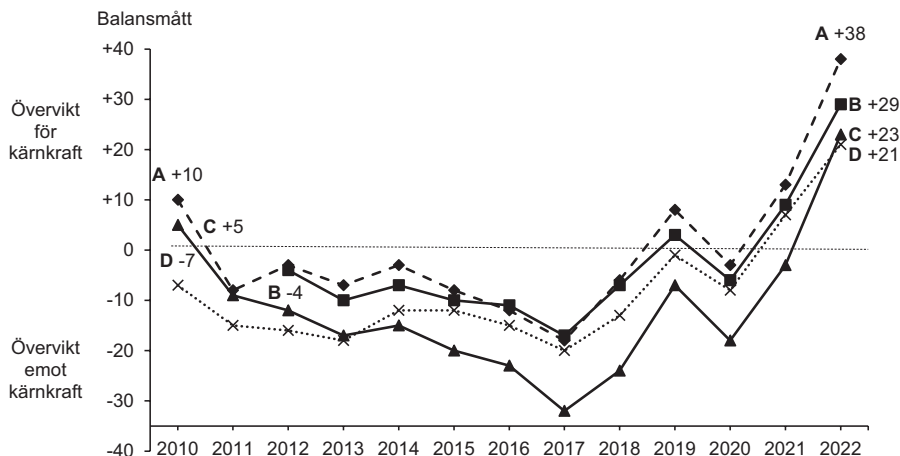
Figur 1 *Opinionsutvecklingen i frågan om att avveckla eller använd kärnkraften på lång sikt, 2010–2022 (procent)*

Kommentar: För frågans lydelse och svarsalternativ, se tabell 1. Procentbasen utgörs av samtliga som har fått frågan. Antalet svarande är ca 1 500–1 900 för de olika undersökningsåren. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår innan SOM-undersökningens mätning 2011.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2022.

Det tydligt ökande stödet för en långsiktig användning av kärnkraften märks även i andra kärnkraftsfrågor som ställs i den nationella SOM-undersökningen. Frågorna handlar om huruvida Sverige framöver ska satsa mer alternativt mindre på kärnkraft, hur positiva alternativt negativa svarspersonerna är till kärnkraft samt inställning till förslaget om att Sverige på lång sikt bör avveckla kärnkraften. Därtill kommer frågan ovan som presenterar flera olika alternativ för kärnkraftsanvändningen (se tabell 1). En översiktlig presentation av resultaten på dessa totalt fyra frågor visas i figur 2. Svaren har grupperats i två dimensioner, en tudelning bestående av alternativen "övervikt för kärnkraft" respektive "övervikt emot kärnkraft". Resultaten visar på en klar övervikt för kärnkraftspositiva åsikter i samtliga frågor. Och nivåerna på stödet för kärnkraften är i samtliga fall rekordhöga – klart högre än tidigare år. Det är ingen tvekan om att effekten av Fukushima-katastrofen 2011 nu är definitivt borta. Kärnkraftsanhängarna är tillbaka i majoritet precis som före härdsmlåtan i Fukushima.⁴ En framgångsrik politisk kampanj för kärnkraften har lyckats suddat ut effekten av en kärnkraftskatastrof. Det har vi även kunnat se tidigare. Kärnkraftsopinionen är känslig för katastrofer och kampanjer.

Figur 2 Stödet för kärnkraften bland svenska folket, 2010–2022 (balansmätt)

- A. Andel satsa mer/satsa ungefär som idag minus andel satsa mindre än idag/helt avstå från energikällan.
- B. Andel mycket/ganska positiv till kärnkraft minus andel mycket/ganska negativ.
- C. Andel använd kärnkraft långsiktigt i Sverige minus andel avveckla kärnkraften.
- D. Andel dåligt förslag minus andel bra förslag på påståendefrågan: "Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften".

Kommentar: Balansmätt beräknas genom att andelen dåligt förslag (eller motsvarande) dras från andelen bra förslag. Måttet varierar mellan -100 och +100, där -100 innebär att samtliga svarar dåligt förslag och +100 att samtliga svarar bra förslag. Beräkningen baseras på samtliga som har fått frågan respektive år.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2022.

Kärnkraftens socioekonomiska åsiktsmönster

Den stora förändringen i kärnkraftsopinionen under senare år har inte på något avgörande sätt påverkat kärnkraftsfrågans samband med olika sociala och demografiska variabler. Könsskillnaderna i stödet för att långsiktigt använda kärnkraften är fortfarande mycket stort. En klar majoritet bland män är för användning av kärnkraft (67 procent) medan kvinnor är mindre positiva (42 procent). Differensen på 25 procentenheter har varit ungefär densamma sedan olyckan i Fukushima 2011 (tabell 2). När det gäller ålder har de yngsta (16–29 år) hela tiden sedan Fukushimaolyckan varit något mindre positiva till kärnkraft än de äldsta (65–85⁵ år). Skillnaden har minskat över tid, men ökade ånyo år 2022. Låg- respektive högutbildade personer har under alla undersökningsår stöttat användningen av kärnkraft i ungefär samma utsträckning. Åsiktsskillnaderna har oftast hållit sig inom någon eller några få procentenheter. Utbildningsnivå är inte en viktig förklaringsfaktor bakom svenska folkets åsikter om att använda kärnkraften långsiktigt. Klass

däremot har tydligare samband med åsikterna i kärnkraftsfrågan. Högre tjänstemän och företagare tenderar att vara mest positiva till kärnkraft medan arbetare är mer skeptiska. Jordbrukare brukar också vara mer negativa än genomsnittet i Sverige; dock inte 2022. Valåret 2022, när Centerpartiet förlorade stort bland bönder och Sverigedemokraterna samtidigt gick framåt i gruppen, visar SOM-undersökningen ett rekordstort stöd för kärnkraften bland jordbrukare (57 procent). Ett motsvarande resultat syns också när det gäller stödet för kärnkraften på landsbygden. Landsbygdsbornas stöd är rekordstort 2022, 60 procent, vilket är klart starkare än stödet i storstäder, som är 43 procent. En så tydlig åsiktsskillnad mellan landsbygd och storstad har inte funnits tidigare i kärnkraftsfrågan.

Opinionsförändringen i riktning mot ett ökat stöd för att långsiktigt använda kärnkraften är hela 26 procentenheter mellan de båda valåren 2018 och 2022. En hisnande stor förändring. Inga andra opinionsförskjutningar när det gäller kärnkraft mellan två val kommer i närheten av det utfallet.⁶ Den kärnkraftspositiva vinden blåser åt samma håll i alla sociala och demografiska grupper. Men i vissa sociala grupper är förändring något större, exempelvis bland personer med medellåg utbildning, bland jordbrukare och bland boende på landsbygden. Något mindre förskjutningar i kärnkraftspositiv riktning kan noteras för högutbildade och för boende i storstäder.

Ideologiska och partipolitiska samband

Åsiktsskillnader i kärnkraftsfrågan mellan olika politiska grupper är större än mellan olika socioekonomiska grupper. Så har det varit ända sedan frågan politiserades på 1970-talet. Kampen om kärnkraften är i allt väsentligt en politisk strid, inte en motsättning mellan olika sociala grupper. Numer är konflikten om kärnkraften en tydlig vänster-högerfråga. Personer till vänster tenderar att långsiktigt vilja avveckla kärnkraften medan personer till höger tvärtom vill satsa på mer kärnkraft. I SOM-undersökningen 2022 är 25 procent av de svarande klart till vänster för att långsiktigt använda kärnkraften. Motsvarande andel bland klart högerorienterade personer är tydligt högre – hela 88 procent (se tabell 2). Skillnaden är 63 procentenheter – en rekordhög differens. Den ideologiska vänster-högerkopplingen i kärnkraftsfrågan är den starkaste vi har uppmätt sedan mätningarna började på 1970-talet. Korrelationen mellan inställning till kärnkraftens långsiktiga avveckling eller användning och position på den subjektiva vänster-högerskala är +0,51 i SOM-undersökningen 2022. I valet 2018 var motsvarande korrelation +0,40.⁷ Kärnkraftskonflikten som åsiktsmässigt började som en strid på tvärs mot vänster-högermotsättningen i svensk politik har idag blivit en mycket tydlig vänster-högerfråga (Korpi, 1980; Vedung, 1979; Holmberg, 2022).

Tabell 2 Andel som är för att kärnkraften används efter social och politisk gruppstillhörighet, 2010–2022 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Samtliga	44	35	36	33	34	30	29	26	28	37	31	40	54
Man	57	49	47	47	47	44	40	36	40	54	44	55	67
Kvinna	31	23	25	19	22	18	19	14	16	20	20	26	42
16–29 år	30	21	25	23	28	21	24	23	21	35	27	37	45
30–49 år	41	36	34	35	34	28	31	23	27	36	34	41	51
50–64 år	40	38	40	34	33	30	29	29	30	38	34	41	59
65–90 år	49	40	40	34	36	33	30	24	30	37	29	40	56
Lägutbildade	40	30	36	31	30	28	28	26	21	39	26	42	48
Medellåg	45	32	35	38	39	32	30	29	29	39	32	40	63
Medelhög	44	40	37	32	36	27	29	23	32	36	36	41	57
Högutbildade	47	40	37	32	31	28	30	23	28	35	33	43	49
Arbetarhem	35	31	30	29	28	25	26	23	24	32	28	39	53
Tjänstemannahem	55	41	40	35	36	32	32	26	29	39	35	40	53
Högre tjänstemannahem	56	55	57	49	46	39	40	30	41	41	43	53	69
Jordbrukarhem	43	25	26	25	35	21	13	19	19	36	23	38	57
Företagarhem	50	38	52	36	46	38	34	37	39	54	40	52	64
Landsbygd	40	32	35	32	32	30	20	29	22	40	32	43	60
Tätort	42	32	39	38	34	31	26	22	27	35	33	45	62
Stad	47	38	38	33	35	30	32	28	31	37	32	42	55
Storstad	43	36	32	31	35	26	32	18	27	35	32	34	43
Klart till vänster	22	22	18	20	11	9	13	15	10	19	12	16	25
Något till vänster	27	26	28	23	25	17	16	14	17	23	23	25	39
Varken vänster eller höger	38	29	27	27	31	23	26	20	24	29	22	35	47
Något till höger	58	43	52	45	47	43	39	33	39	47	45	58	72
Klart till höger	70	60	67	58	56	56	60	54	53	65	62	74	88
V	14	21	13	12	16	15	15	12	8	17	10	17	22
S	33	29	27	25	26	16	20	17	18	25	20	26	41
MP	13	10	18	11	8	8	2	13	7	14	18	11	12
C	38	25	27	17	32	27	24	23	17	27	23	34	43
FP/L	62	53	43	38	49	45	50	33	33	32	42	61	70
KD	51	39	34	40	42	46	20	23	31	56	49	67	71
M	63	51	58	53	53	39	43	35	49	55	45	62	80
SD	63	54	50	49	49	53	48	50	50	55	55	66	81
FI	-	-	-	-	-	12	0	5	11	-	-	-	-
Inget parti	24	21	16	20	24	25	19	19	20	28	23	25	43

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?'. Tabellen redogör för andelen som 2020–2022 har svarat 'Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest lika många nya som idag' eller 'Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än de nuvarande i framtiden' samt som 2010–2019 har svarat 'använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer' eller 'använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden'. Procentbasen utgörs av samtliga som har fått frågan. Antalet svarande varierar mellan 1 500–1 900 per undersökningsår.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2022.

Men konflikten om kärnkraften har ända sedan början på 1970-talet även haft en klar koppling till kampen om miljön. Kärnkraftsmotståndare tenderar att vara mer miljöintresserade medan kärnkraftsanhängare tenderar att vara mindre engagerade i miljöfrågan. Detta gamla mönster syns fortfarande i SOM-undersökningen 2022. En knapp majoritet av personer som har ett mycket stort intresse för miljöfrågor vill långsiktigt avveckla kärnkraften, 52 procent. Bland personer som anger att de inte alls är intresserade av miljöfrågor vill endast 5 procent avveckla kärnkraften. En grön inställning när det gäller miljö samvarierar med motstånd mot kärnkraft. En mer grå attityd i miljöfrågor tenderar tvärtom ha en koppling till positiva åsikter om mer kärnkraft.⁸

Detta samband mellan gröriorientering och kärnkraftsmotstånd återfinns också i klimatfrågan. SOM-undersökningen 2022 visar att ju oroligare människor är för jordens klimat desto *mindre* vill de använda kärnkraft. Bland personer som säger sig vara mycket oroad för förändringar i jordens klimat vill 52 procent avveckla kärnkraften. Motsvarande andel är endast 2 procent bland personer som uppger att de inte alls är oroad för förändringar i jordens klimat. Kärnkraftsförespråkarnas argument att kärnkraften behövs för att bromsa Jordens uppvärmning har inte gått hem särskilt väl hos klimatoroliga personer. De föredrar förnybara energikällor framför kärnkraft. Korrelationen mellan oro för klimatet och inställning i kärnkraftsfrågan är +0,40. Ju högre oro desto mer negativ inställning till kärnkraft.

Men oavsett olika ideologiska samband, har människors åsikter om kärnkraften alltid haft en mycket tydlig koppling till vilket parti de sympatiserar med. Partitillhörighet har sedan tidigt 1970-tal varit en viktig faktor som strukturerat svenska folkets åsikter i kärnkraftsfrågan. Graden av partipolitisering var mycket hög redan i det första kärnkraftsvalet 1976. Spridningen i väljarnas kärnkraftsåsikter och partisynpaty i valet 1976 var 0,47 mätt med sambandsmättet eta. Eta-värdet kan variera mellan 0,00 och 100 – ju högre värde desto starkare samband (Holmberg, Westerståhl & Branzén, 1977). Motsvarande värde var 0,42 respektive 0,38 i Val- och SOM-undersökningarna 1988 – en något lägre grad av partipolitisering än i kärnkraftsvalet 1976.⁹ Graden av partipolitisering höll sig sedan på ungefär samma nivå fram till valet 2022 då sambandet mellan partipreferens och kärnkraftsåsikt stärktes markant. Eta-värdet steg 2022 till 0,59 i Valundersökningen och till 0,54 i SOM-undersökningen. Nya, mycket tydliga rekordnivåer.

Vad som hänt framgår med enfass i tabell 2. Jämfört med valet 2018 har den kärnkraftspositiva opinionen stärkts i alla politiska grupper. Men påtagligt mer så bland personer klart till höger (+35 procentenheter) än bland personer klart till vänster (+15 procentenheter). Och partipolitiskt är det främst väljare som sympatiserar med partier i det nya konservativa blocket som blivit mer positiva till att använda kärnkraften långsiktigt, +37 procentenheter för L-sympatisörer mellan 2018–2022, +40 för KD-sympatisörer och +31 för M- och SD-sympatisörer. Motsvarande resultat för V- respektive MP-sympatisörer är +14 och +5 procentenheter. Det är främst till höger som kärnkraftsopinionen har svängt över i positiv riktning

2022. Resultatet är en tydlig partipolitisk skillnad i stödet för att långsiktigt använda kärnkraften. Andelen sympatisörer som 2022 är positivt inställda till att använda kärnkraften på lång sikt är 22 procent för V, 41 procent för S, 12 procent för MP och 26 procent för C. För partiväljarna i det konservativa blocket är motsvarande resultat 70 procent för L, 71 procent för KD, 80 procent för M och 81 procent för SD. Ett klart polariserat opinionsläge mellan blocken med tydligt majoritetsstöd för att använda kärnkraften bland de tre regeringspartiernas anhängare inklusive bland stödpartiet SD:s sympatisörer, samtidigt som oppositionens fyra partier har väljare som endast ger ett minoritetsstöd till en satsning på kärnkraften.¹⁰

Kärnkraften var med och avgjorde valet 2022

Resultaten från alla de undersökningar som gjordes i samband med riksdagsvalet 2022 tyder på att kärnkraftsfrågan var en av faktorerna som ledde till att Magdalena Andersson (S) fick lämna statsministerposten. Liksom Olof Palme (S) 1976 förlorade hon regeringsmakten efter ett mycket jämnt val. Och i båda fallen spelade kärnkraftsfrågan en viktig roll. Men med olika förtecken. Kärnkraftsförespråkaren Palme (S) förlorade till kärnkraftsmotståndaren Fäldin (C). Kärnkraftsmotståndaren Andersson (S) förlorade till kärnkraftsförespråkaren Kristersson (M). För eller emot kärnkraft – Socialdemokraterna förlorar oavsett när det är frågan om ett kärnkraftsval.

Resultaten i tabell 3 visar hur väljare med olika åsikt i kärnkraftsfrågan valde parti i riksdagsvalet 2022. Mönstret är mycket tydligt. Bland väljare som vill snabbavveckla kärnkraften röstade 93 procent på något rödgrönt parti eller på Centerpartiet. Motsvarande andel bland väljare som vill avveckla kärnkraften mer långsamt är 79 procent. Bland personer som önskar använda kärnkraften men inte bygga ut fördelas rösterna jämnt mellan de båda blocken – cirka 50 procent röstade antingen rödgrönt eller på C och en lika stor andel på något av de fyra partierna i det konservativa blocket. Åsikten att kärnkraften ska byggas ut med fler reaktorer är den mest populära åsikten 2022, stödd av 31 procent av svenska folket. I denna grupp röstade enbart 23 procent rödgrönt eller på C, medan de allra flesta (75 procent) gav sin röst till något av de fyra partierna i det konservativa blocket. Väljarnas röstande 2022 strukturerades mycket klart av kärnkraftsfrågan. Riksdagsvalet 2022 var definitivt ett kärnkraftsval.

Tabell 3 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige och val av parti i riksdagsvalet 2022 (procent)

	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	Övriga	Summa procent	Antal personer
Avveckla kärnkraften snarast	28	23	33	8	2	0	2	3	0	100	60
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	12	45	14	8	4	3	8	4	1	100	425
Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest lika många nya som idag	3	38	3	7	7	6	25	11	1	100	358
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än de nuvarande i framtiden	3	17	0	3	7	7	32	29	2	100	488

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?'. Frågeformuleringen för val av parti i riksdagsvalet 2022 lyder 'Röstade du i valet 2022 och i så fall på vilket parti?'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Det understryks också av vilka frågor väljarna uppgav var betydelsefulla för dem när de valde parti. I SVT/Valu¹¹ placerades "Energi och kärnkraft" på plats fyra som viktig partivalfråga 2022. Energi och kärnkraft var därtill den fråga som enligt undersökningen ökade mest i omnämnanden som mycket betydelsefull fråga för partivalet jämfört med valet 2018 (Holmberg m.fl., 2023).

Slutsatsen att valet 2022 var ett kärnkraftsval underbyggs av hur partibyttena såg ut i valet. SOM-undersökningen har inte någon enkätfråga om partival 2018, så därför kan inte partibytten studeras utifrån detta underlag. Men SVT/Valu med ett mycket stort urval om cirka 11 000 svarande rymmer en fråga om hur väljarna röstade 2018, vilket möjliggör ett studium av hur partibytarströmmarna gick bland kärnkraftsmotståndare och anhängare (Holmberg m.fl., 2023). Resultatet är mycket tydligt. Åsikterna i kärnkraftsfrågan var med och påverkade hur väljare bytte parti 2022. Både de rödgröna partierna och C behöll en högre andel av sina väljare från 2018 om väljarna var negativa till kärnkraft än om de långsiktigt ville behålla den. För det konservativa blockets fyra partier var det precis tvärtom. De lyckas behålla en högre andel av sina gamla väljare från valet 2018 om väljarna var för kärnkraften än om de var mot. Och byten över blockgränser från L/KD/M/SD till V/S/MP/C var vanligast bland kärnkraftsmotståndare samtidigt som byten åt andra hållet oftast förekom bland kärnkraftsanshängare. Eftersom det 2022 fanns klart fler kärnkraftsanshängare än motståndare vann det konservativa blocket nettoröster på alla dessa partibytten. Exempelvis nettovann M och SD tillsammans

röster motsvarande cirka 2 procentenheter på kärnkraftsrelaterade partibyen från S. Andelen blir något lägre när vi kontrollerar för andra åsiktsfaktorer, men den separata effekten av kärnkraftsfrågan kan inte kontrolleras bort.

Ett *Annus Horribilis* för kärnkraftsmotståndare

Annus Horribilis är en gammal latinsk fras för ett hemskt år. Det är en mycket passande benämning på valåret 2022 för alla kärnkraftsmotståndare. Opinionsstödet för att avveckla kärnkraften sjönk till rekordlåga siffror samtidigt som andelen svenskar som ville satsa på att långsiktigt använda kärnkraften nådde majoritetsnivåer. Omsvängningen i kärnkraftsopinionen mellan 2021–2022 är den största vi har sett sedan kärnkraften politiserades på 1970-talet. Andelen kärnkraftsanhängare steg med hela 14 procentenheter till 54 procent, som nu långsiktigt vill använda kärnkraft. Avvecklingstanken stöds 2022 av enbart 31 procent av svenska folket.

Valutgången blev också den hemsk för kärnkraftsmotståndarna. Det konservativa blocket vann en nätt seger och kunde bilda regering med stöd av Sverigedemokraterna. Ett av den nya regeringens uttalade vallöften var att satsa på en utbyggd kärnkraft. Kärnkraftslöftena bar frukt. En av faktorerna bakom valsegern var kärnkraftsfrågan som bidrog med partibytarvinster netto för L/KD/M/SD. Den socialdemokratiska regeringen Andersson förlorade valet 2022 delvis på grund av kärnkraftspolitiken, precis som också regeringen Palme (S) förlorade valet 1976 delvis på grund av kärnkraften. Ironiskt nog var regeringen Andersson (S) motståndare till kärnkraft 2022 medan regeringen Palme (S) 1976 var förespråkare för kärnkraft. Kärnkraftsfrågan är uppenbarligen inte Socialdemokraternas starkaste gren.

Dock fortsätter den femtioåriga striden om kärnkraften. En bred blocköverskridande överenskommelse om energipolitiken har ännu inte kommit på plats när detta skrivs våren 2023. *La Lutte Continue*, kanske även i valet 2026?

Noter

- ¹ Ett tack till Sofia Axelsson och Richard Karlsson som varit behjälpliga med datakörningar och konstruktionen av tabeller och figurer.
- ² År 2011 förekom ordet kärnkraft 18 953 gånger i medierna enligt Retriever.
- ³ Andelen kärnkraftsmotståndare minskade med 9 procentenheter (pe) mellan både 1976–1977 och 1977–1978. Folkpartiet och Moderaterna, som legat lågt i kärnkraftsfrågan under valrörelsen 1976, återgick till att betona sitt stöd för kärnkraften (Holmberg, 1978; Holmberg, Westerstahl & Branzén, 1977; Holmberg & Petersson, 1980). Den kortvariga Tjernobyleffekten 1985–1986 var också 9 pe, liksom effekten av olyckan i Fukushima 2010–2011 (Holmberg, 1988; Holmberg & Hedberg, 2019). Även under 2020–2021 ökade stödet för kärnkraftsanhängarna med 9 pe (Holmberg, 2022).

- 4 Kärnkraftsanhängarna gick om kärnkraftsmotståndarna i opinionen år 2003. Dessförinnan, sedan olyckan i Tjernobyl, hade kärnkraftsmotståndarna en övervikt i opinionen – om än långsamt minskande (Holmberg & Hedberg, 2019).
- 5 Sedan 2022 ingår även 86–90-åringar i undersökningen, varför gruppen äldre här avser 65–90-åringar.
- 6 Förändringen i stödet för att använda kärnkraften var +5 procentenheter (pe) mellan valen 1988–1991, -2 pe mellan 1991–1994, +3 pe mellan 1994–1998, +13 pe mellan 1998–2002, +11 pe mellan 2002–2006, -6 pe mellan 2006–2010, 10 pe mellan 2010–2014, -6 pe mellan 2014–2018 och +26 pe mellan 2018–2022.
- 7 Korrelationskoefficienten (r) kan variera mellan +1,00 och -1,00. Ju högre positivt värde desto starkare samband mellan vänsterposition och avveckling av kärnkraften respektive mellan högerposition och att använda kärnkraften. De svarandes vänster-högerposition har mätts med en subjektiv femgradig skala med svarsalternativen klart till vänster, något till vänster, varken vänster eller höger, något till höger, klart till höger.
- 8 Korrelationen mellan intresse för miljöfrågor och åsikt om kärnkraften är +0,48. Ju större miljöintresse desto mer negativ till kärnkraft.
- 9 Valundersökningarna genomförs av Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet i samverkan med Statistiska Centralbyrån (SCB).
- 10 Fördelningen mellan andelen avveckla/använd/ingen åsikt i de olika partier-
nas sympatisörgrupper ser ut som följande i SOM-undersökningen 2022: V 68/22/10, S 43/41/16, MP 72/12/16, C 40/43/17, L 24/70/6, KD 16/71/13, M 11/80/9, SD 10/81/9. Notera de jämna resultaten för S respektive C.
- 11 SVT/Valu är vallokalsundersökningar som genomförs i utvalda vallokaler och i lokaler för förtidsröstning i samband med nationella val, europaparlamentsval och nationella folkomröstningar.

Referenser

- Holmberg, Sören (1978). Pressen och kärnkraften. En studie av nyhetsförmedling och debatt i 20 tidningar under 1976 års valrörelse. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 1978(4):211–238.
- Holmberg, Sören (1988). *Svenska folkets åsikter om kärnkraft och slutförvaring efter Tjernobyl*. Stockholm: Statens kärnbränslenämnd.
- Holmberg, Sören (2022). Ständigt denna kärnkraft. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red) *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Holmberg, Sören, Westerståhl, Jörgen & Karl Branzén (1977). *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören & Olof Petersson (1980). *Inom felmarginalen. En bok om politiska opinionsundersökningar*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören & Kent Asp (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören & Per Hedberg (2019). *Swedish Opinions on Different Energy Sources*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Näsman, Per, Oscarsson, Henrik, Pettersson, Mikael & Per Tryggvason Oleskog (2023). *Väljarna avgör*. Stockholm: Sveriges Television.
- Korpi, Walter (1980). Kärnkraften och politikens dimensioner. *Sociologisk forskning*, 3–4.
- Petersson, Olof (1977). *Väljarna och valet 1976*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Retriever *Mediearkivet* (2023). Stockholm.
- SOU 2017:2 (2017). *Kraftsamling för framtidens energi*. Betänkande av Energikommissionen. Stockholm: Wolter Kluwers.
- Vedung, Evert (1979). Kärnkraften ger ny blockbildning i politiken. *Tvårsnitt*, nr 1.

VÄGAR TILL KLIMATSKEPTICISM

BJÖRN RÖNNERSTRAND, HENRIK OSCARSSON
OCH SOFIA AXELSSON

Sammanfattning

Vilka grupper har en tendens att avvisa forskningens slutsatser om människans påverkan på förändringarna av jordens klimat? Tidigare analyser av klimatskeptiker har visat att det oftare förekommer bland män, äldre, lågutbildade och sympatisörer till Sverigedemokraterna. I det här kapitlet redovisar vi resultaten från ytterligare mätningar som visar att andelen klimatskeptiker ligger stabilt omkring 10 procent av befolkningen och att svarsmönstren i olika grupper är mycket likartade under perioden 2019–2022. Genom att ta hjälp av klusteranalys visar vi vidare att det finns olika vägar till klimatskepticism som bekräftar tidigare kända mönster. Att olika faktorer i kombination kan fungera som en katalysator för – eller tvärtom; som en broms emot – skepticism.

I vetenskaplig forskning råder stor enighet om att den genomsnittliga globala medeltemperaturen är stigande och att det är mänskliga aktiviteter – framför allt förbränningen av fossila bränslen – som är huvudorsaken. I den senaste rapporten från IPCC har bevisen för en antropogen (människoskapad) klimatförändring stärkts ytterligare: människans påverkan är ”otvetydig” (IPCC, 2022). Det är ovanligt med en så överväldigande konsensus i vetenskapliga sammanhang. Men trots stor enighet är det alltjämt en del som inte tror att klimatförändringarna är orsakade av människan. I tidigare SOM-undersökningar (se t.ex. Oscarsson, Jönsson & Strömbäck, 2021) har andelen klimatskeptiker – det vill säga de som är skeptiska till påståendet att klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av mänskliga aktiviteter – skattats till omkring var tjugonde svensk. Även länderjämförande europeiska frågeundersökningar har kommit fram till liknande siffror (ESS, 2018).

I det här kapitlet redovisar vi ny empiri som visar att andelen skeptiker är stabil över tid. Vi tittar på vilka klimatskeptikerna är från ett befolkningsperspektiv och genomför en klusteranalys. Syftet med klusteranalysen är att undersöka hur graden av klimatskepticism ser ut i olika grupper i det svenska samhället. Som vi ska se ger detta tillvägagångssätt en möjlighet att bättre förstå hur demografiska och politiska faktorer samspelar när det gäller att forma människors syn på klimatförändringarna. Men innan vi ger oss i kast med klusteranalysen ska vi granska mätningarna av klimatskepticism de senaste fyra åren.

Attityder till antropogena klimatförändringar

Under fyra år (2019–2022) har SOM-institutet låtit svenska folket ta ställning till ett påstående om klimatförändringar som i huvudsak liknar IPCC:s konstaterande att förändringarna är orsakade av mänskliga aktiviteter (se tabell 1). Den elvgradiga skala som använts går från 0 ”Helt felaktigt” till 10 ”Helt riktigt”. En mycket stor majoritet menar att påståendet är riktigt. Omkring 80 procent ger ett svar som ligger högre än skalans mittpunkt 5. Resultaten är mycket stabila över tid. Genomsnittsvärdet på den elvgradiga skalan varierar mellan 7,7 och 7,8 under åren 2019–2022. Vi ser dessutom att sambandet mellan partisympati och inställningen till påståendet (eta-värdet som redovisas i tabell 1) har blivit något starkare över tid. Inte minst gäller det om man jämför före och efter de allmänna valen 2022. Mellan åren 2021 och 2022 har eta-värdet gått upp från 0,28 till 0,34. Det indikerar att graden av partipolitisering i uppfattningarna om klimatförändringar vuxit.

Tabell 1 *Inställning till påståendet att klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av mänskliga aktiviteter, 2019–2022 (procent, medeltal, eta)*

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Summa	Medeltal	eta
2019	2	1	1	2	3	10	7	13	18	12	30	100	7,66	0,30
2020	2	0	2	2	3	10	5	13	17	11	36	100	7,82	0,28
2021	1	1	2	3	2	9	6	11	19	13	33	100	7,75	0,28
2022	2	1	2	2	3	10	5	11	20	12	34	100	7,83	0,34

Kommentar: Frågan lyder 'Vad tycker du om följande påstående? Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter.' Svarsalternativen består av en numrerad elvgradig svarsskala från 0 till 10 där 0 betyder 'Helt felaktigt påstående' och 10 betyder 'Helt riktigt påstående'. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Eta är ett sambandsmått mellan partisympati och påståendet om huruvida klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av mänskliga aktiviteter. Eta kan variera mellan 0,00 (lägst) och 1,00 (högst). I den nationella SOM-undersökningen lyder frågan om partisympati 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Vi vet sedan tidigare att det finns skillnader i synen på människans roll i klimatförändringarna mellan olika grupper i det svenska samhället (Jönsson, 2022). I tabell 2 redovisas gruppsskillnader från 2022, i ljuset av tidigare undersökningar. Klimatskepticism definieras här som de personer som tycker att påståendet att klimatförändringarna är antropogena är mer felaktigt än riktigt, det vill säga de som valt något av svarsalternativen 0–4 på den elvgradiga skalan.

För det första kan vi konstatera att klimatskepticismen som sådan ser mycket stabil ut över tid, där 8–10 procent förhåller sig skeptiska till huruvida klimatför-

ändringarna är resultatet av mänskliga aktiviteter. Tabell 2 tecknar en generell bild över klimatskeptiker i Sverige mellan 2019 och 2022. De är i högre grad män, de positionerar sig i högre grad till höger på den ideologiska vänster–högerskalan, och de sympatiserar i högre grad med Sverigedemokraterna än med andra partier. Dessa resultat stöds även av tidigare svensk forskning (Oscarsson, Jönsson & Strömbäck, 2021; Jylhä, Strimling & Rydgren, 2020) och liknade resultat återfinns i den internationella forskningslitteraturen (Krange, Kaltenborn & Hultman, 2019).

I gruppen män är 10–13 procent klimatskeptiker, jämfört med 5–7 procent i gruppen kvinnor. Bland de som står något eller mycket till höger inom politiken är 11–13 procent klimatskeptiker vilket är högre än för alla andra grupper som svarat på frågan om den egna positionen på vänster–högerskalan. Undantaget är 2021 då de klimatskeptiker som varken positionerar sig till vänster eller höger uppgick till 14 procent, en siffra som inte överensstämmer med vare sig föregående eller efterföljande år för denna grupp. Bland de som angivit Sverigedemokraterna som det parti de tycker bäst om över tid är hela 20–23 procent skeptiska till påståendet om att mänskliga aktiviteter är den huvudsakliga orsaken till dagens klimatförändringar.

Minst klimatskeptiska över tid, enligt tabell 2, är personer som sympatiserar med Centerpartiet (1–3 procent), Miljöpartiet (2–4 procent) samt Vänsterpartiet (2–4 procent). Till de minst klimatskeptiska hör också personer som positionerar sig till vänster på den politiska vänster–högerskalan (3–4 procent). Även kvinnor tillhör den grupp som är minst klimatskeptisk över tid. Vidare förefaller yngre personer mellan 17 och 29 år vara mindre klimatskeptiska än personer i andra åldersgrupper. Mindre klimatskeptiska är även personer med hög utbildning jämfört med personer med medelhög, medellåg eller låg utbildning.

Det verkar också som att sambandet (eta-värdet som redovisas i tabell 2) mellan klimatskepticism och partisympati ökat något över tid. Även om klimatskepticismen förefaller vara stabil över tid – där medelvärden för klimatskeptikerna pendlar mellan 2,36 och 2,49 – kan vi alltså skönja en tydligare politisering av klimatskepticismen med början under 2020.

Tabell 2 Utvalda befolkningsgruppers inställning till påståendet att klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av mänskliga aktiviteter, 2019–2022 (procent, medeltal, eta)

	2019 (0–3)	2020 (0–3)	2021 (0–3)	2022 (0–3)
Samtliga	9	9	10	8
Kön				
Kvinna	7	6	7	5
Man	12	12	13	10
Ålder				
17–29 år	6	4	7	5
30–49 år	11	9	9	7
50–64 år	7	9	11	10
65–90 år	10	11	11	8
Utbildning¹				
Låg	10	12	15	13
Medellåg	9	9	11	9
Medelhög	10	10	10	8
Hög	7	6	7	4
Boendeområde				
Landsbygd	12	9	16	12
Tätort	10	13	8	11
Stad	8	7	10	7
Stockholm/Göteborg/Malmö	7	9	8	5
Ideologisk orientering²				
Vänster	4	4	4	3
Varken vänster eller höger	8	9	14	8
Höger	13	11	12	12
Partisynpati				
Vänsterpartiet	3	3	4	2
Socialdemokraterna	5	7	9	4
Miljöpartiet	4	2	3	3
Centerpartiet	3	3	3	1
Liberalerna	3	7	(12)	0
Kristdemokraterna	13	11	(16)	16
Moderaterna	6	8	7	8
Sverigedemokraterna	23	20	23	21
Medeltal samtliga	2,49	2,48	2,36	2,39
eta	0,14	0,37	0,32	0,32

Kommentar: För lydelse av frågan, se tabell 1. Svarsalternativen består av en numrerad elvgradig svarsskala från 0 till 10 där 0 betyder '*Helt felaktigt påstående*' och 10 betyder '*Helt riktigt påstående*'. I tabellen redovisas procentandelarna för de deltagare som angivit siffran 0–4. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Andelarna inom parentes baseras på en procentbas som består av mindre än 50 personer. ¹Låg = grundskola eller motsvarande, Medellåg = gymnasium eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning ej högskola/universitet eller högskola/universitet kortare än 3 år, Hög = högskola/universitet minst 3 år. ²Frågan lyder '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?*' Vänster = de som svarat '*Klart till vänster*' och '*Något till vänster*', Höger = de som svarat '*Klart till höger*' och '*Något till höger*'. Eta är ett sambandsmått mellan partisynpat och klimatförnekelse. som kan variera mellan 0,00 (lägst) och 1,00 (högst). I den nationella SOM-undersökningen lyder frågan om partisynpat: '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Klusteranalys och dess fördelar

Tabell 2 visar alltså på skillnader i klimatskepticism mellan olika grupper. Samtidigt vet vi att variablerna som dessa grupper består av hänger ihop på ganska komplicerade sätt. Genom klusteranalys går det att undersöka hur synen på människans roll i relation till klimatförändringarna ser ut när olika variabler kombineras. Detta tillvägagångssätt gör det möjligt att upptäcka och bättre förstå hur olika kombinationer av faktorer samspelar när det gäller klimatskepticism.

Klusteranalys är en statistisk metod som går ut på att analysera mönster i data och utifrån olika faktorer identifiera distinkta grupper i till exempel en population. Klustren bildas med målet att skapa så lite variation som möjligt mellan de i klustren ingående datapunkterna, och så stor skillnad mellan klustren som möjligt.¹ Metoden är särskilt lämplig i fall då vi förväntar oss att det kan finnas ännu oupptäckta kombinationer av faktorer som leder till ett visst utfall – mönster som beror på att det förekommer icke-linjära samband eller komplexa interaktioner mellan olika förklaringar eller att vi behöver analysera variabler som befinner sig på olika skalnivå.

I klusteranalysen använder vi variabler som i den tidigare forskningen visat sig vara av betydelse för synen på klimatförändringar. En kategori av variabler handlar om demografi och socio-ekonomi. Vi använder information om kön, ålder, utbildning och bostadsort i klusteranalysen eftersom dessa faktorer kan vara kopplade till i vilken grad man anser att klimatförändringarna är orsakade av människan (Oscarsson, Strömbäck & Jönsson, 2021).

Nöjdhet med demokratin ingår också. Denna variabel mäter en form av stöd för det politiska systemet som är viktigt för att skapa legitimitet och förtroende för det demokratiska systemet som sådant och dess institutioner och aktörer (Linde & Ekman, 2003; Dahlberg, Linde & Holmberg, 2015). Vi inkluderar det eftersom många tidigare studier funnit att förtroende för institutioner är kopplat till syn på klimatet (Rönnerstrand, 2019; Jylhä, Strimling & Rydgren, 2020). Både nöjdhet

med demokratin och förtroende, tror vi, fångar upp aspekter av individens syn på staten som legitim överhet.

Vi tror också att individens informationsinhämtning spelar en roll för synen på klimatet (Shehata m.fl., 2022). I klusteranalysen inkluderar vi därför ett mått på användning av traditionella medier. Det är ett index som mäter hur ofta individerna tar del av nyheter och lokalnyheter från SVT eller läser en morgontidning på papper minst 5 dagar i veckan.

Slutligen har vi med två mått på politiska preferenser i form av ideologisk självpositionering på vänster–högerskalan samt huruvida individen tycker Sverigedemokraterna är det bästa partiet. Det är väl belagt i den befintliga litteraturen att politiska åsikter spelar roll för synen på klimatet. Exempelvis är personer som står till höger ideologiskt och som stödjer högerpopulistiska partier mer skeptiska till att klimatförändringarna är orsakade av människan (Oscarsson, Strömbäck & Jönsson, 2021; Rönnerstrand, 2022). Detta stöds även av de deskriptiva resultat som tabell 2 visar.

Klusteranalysen syftar alltså till att undersöka graden av klimatskepticism i olika grupper i den svenska befolkningen. Den utgår från faktorer som tidigare studier visat sig vara kopplade till synen på människans roll i klimatförändringarna. En av fördelarna med klusteranalysen är att den gör det lättare att undersöka hur dessa faktorer samspelar. Finns det till exempel demografiska faktorer som håller tillbaka eller spår på den betydelse politiska åsikter har för klimatskepticismen?

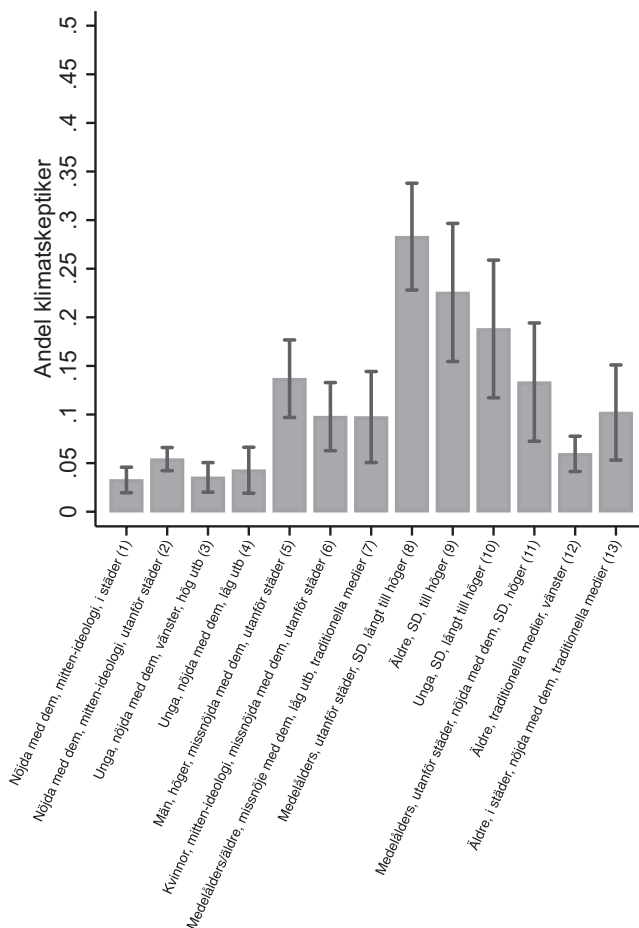
En annan fördel med klusteranalysen handlar om forskningskommunikation. Den som vill sprida kunskap om människans roll i klimatförändringarna kan rikta sig till grupper där klimatskepticismen är störst.

Kluster av klimatskeptiker

Klusteranalysen ger förslag på lösningar med olika antal kluster. Dessa lösningar kan bedömas utifrån statistiska kriterier². I vår data utkristalliserades en väl fungerande lösning med 19 olika kluster. Från dessa 19 har vi valt att exkludera kluster som består av för få personer för att en vidare analys skall vara meningsfull. Detta resulterar i att vi kommer att fokusera på 13 av de 19 klustren – samtliga med minst 100 personer i varje.

I figur 1 återfinns skattningen av andelen klimatskeptiker i de 13 klustren, inklusive 95-procentiga konfidensintervall. I tabell 1 i appendix redovisas klustrens sammansättning vad gäller demografi, socioekonomi och politiska variabler. Låt oss nu analysera olika vägar till klimatskepticism. Vi gör det genom att titta närmare på vad som kännetecknar kluster där andelen klimatskeptiker ligger på en låg, medel och hög nivå.

Figur 1 Predicerad sannolikhet för klimatskepticism i de 13 klustren, 2019–2022 (procent)

Kommentar: Figuren beskriver den uppskattade sannolikheten för att tillhöra gruppen klimatskeptiker i varje kluster. Den är baserad på en logistisk regressionsmodell med ett binärt mått på klimatskepticism som beroende variabler och dummyvariabler för varje kluster som oberoende variabler. Staplarna representerar predicerade sannolikheter; de tunna linjerna representerar 95-procentiga konfidensintervall runt de predicerade sannolikheterna. Variabeln missnöjd med demokratin baseras på följande fråga 'Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige?' och specifikt de individer som valt svarsalternativen 'Inte särskilt nöjd' eller 'Inte alls nöjd'. Ideologivariabeln baseras sig på följande fråga 'Man talar ibland om att åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' med tillhörande svarsalternativ 'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken vänster eller höger', 'Något till höger' och 'Klart till höger'. Variabeln traditionella medier mäts genom ett index som baseras dels på frågan 'Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?' som avser både 'Aktuellt/Rapport från SVT' samt 'Lokala nyheter från SVT' ingår, och dels på frågan 'Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?' Svarsalternativen

för båda frågorna lyder 'Dagligen', '5–6 dagar/vecka', '3–4 dagar/vecka', 'Mer sällan' och 'Aldrig' (sista alternativet finns bara med för första frågan). Variabeln om huruvida man tycker att SD är bästa parti baseras på frågan 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Låg nivå av klimatskepticism

Kluster med låg nivå av klimatskepticism (kluster 1–4 i figur 1) har alla ett kännetecken: nöjdhet med hur demokratin fungerar i Sverige. Därutöver återfinns relativt stor variation i fråga om demografi, socioekonomi och ideologi. Kluster 1 och 2 består av medelålders, 3 och 4 av yngre. Men bland de fyra kluster med lägst andel klimatskeptiker finns dock inte någon med äldre personer. Graden av utbildning och boende skiljer sig åt. Bland de med låg skepticism finns alltså både lågutbildade och högutbildade samt personer bosatta i storstäder och utanför storstäder. Ideologiskt återfinns klustren till vänster eller i mitten.

Om kluster 12 bör betraktas som en låg eller medel-skeptisk grupp går att diskutera. Andelen klimatskeptiker är 6 procent, vilket kan jämföras med snittet på 8 procent. Denna grupp består av personer till vänster med hög konsumtion av traditionella medier. Det som möjligen gör att andelen skeptiker skattas som något högre än kluster 1–4 kan hänga samman med ålderssammansättningen (äldre) och att gruppen har en andel missnöjda med demokratin som visserligen är lägre än snittet, men inte heller noll.

Medelnivå av klimatskepticism

Tre kluster – kluster 6, 7 och 13 i figur 1 – har en andel klimatskeptiker som ligger på 10 procent, vilket är strax över snittet på 8 procent. Kluster 6 består av kvinnor utanför storstäderna som är missnöjda med demokratin. Kanske är det gruppens ideologiska position (i mitten) och könssammansättning – eller en kombination av dessa faktorer – som gör att missnöjet med demokratin inte resulterar i en högre andel klimatskeptiker. Kluster 7 och 13 består av medelålders och äldre. Kluster 7 är lågutbildade, men har likväl en relativt hög andel konsumtion av traditionella medier. Det sistnämnda kan vara en faktor som gör att gruppen trots missnöje med demokratin inte har särskilt mycket högre grad av skepticism än snittet. I grupp 13 är inga missnöjda med demokratin. Att graden av skepticism inte är lägre kan hänga samman med att den består av äldre personer.

Nöjdhet med demokratin är ett kännetecken för samtliga fyra kluster där graden av klimatskepticism är som lägst. Av de tre klustren med medelhög skepticism finns alltså två som är missnöjda och en grupp som är nöjd. Likväl är skattningen av andelen skeptiker på samma nivå (10 procent). Eftersom dessa tre grupper liknar varandra vad gäller politiska faktorer – ideologiskt i mitten och få/inga SD-sympatisörer – drar vi slutsatsen att kopplingen mellan nöjdhet med demokratin och skepticism som beror på demografi och socioekonomi.

Hög nivå av klimatskepticism

I kategorin hög skepticism finner vi resterande fem kluster: kluster 5, 8, 9, 10 och 11. Med reservation för att konfidensintervallen är breda så ligger skattningarna av andelen klimatskeptiker i intervallet 13–28 procent. Det innebär att det finns skäl för att beakta skillnader i graden skepticism mellan de fem klustren.

Av dem fem klustren står en grupp ut ur politisk synvinkel. I kluster 5 är andelen Sverigedemokrater bara 5 procent. Ideologiskt står detta kluster mer mot mitten än de övriga fyra, som alla har en tydlig slagsida åt höger. Däremot finns andra faktorer som gör att graden av skepticism är 6 procentenheter högre än snittet i urvalet, det vill säga 14 procent. Dit hör missnöje med demokratin och att klustret består av män som bor utanför storstäderna.

Kluster 11 är en intressant grupp. Den består av personer som gillar Sverigedemokraterna, men som inte är missnöjda med demokratin. Andelen klimatskeptiska är 13 procent, viket är signifikant lägre än de två övriga kluster som består av Sverigedemokrater och där samtliga är missnöjda med demokratin (kluster 8 och 9). Detta indikerar att missnöje med demokratin fungerar som en katalysator för klimatskepticism bland Sverigedemokraternas väljare. Men som vi såg exempel på tidigare, så innebär missnöje med demokratin inte alltid en hög grad av skepticism (se kluster 6 och 7).

Kluster 8 och 9 har sina likheter. Båda består av främst män/bara män med en relativt låg utbildning och som bor utanför storstäderna. Det finns i båda dessa grupper ett relativt utbrett missnöje med demokratin. Medlemmar i båda grupperna röstar på SD och står långt till höger politiskt. Ändå ligger skepticismen något högre i grupp 8. En förklaring kan vara medieanvändningen. Den är klart högre i kluster 9. Detta kan i sin tur vara ett resultat av åldersskillnaden mellan grupperna. Kluster 9 består av personer som är över 70 år, och som generellt tar del av mer traditionella medier. Kluster 8 består av medelålders personer.

Den sista gruppen består av unga personer som röstar på SD och står långt ut till höger ideologiskt. De har en mycket låg konsumtion av traditionella medier och de flesta är missnöjda med demokratin. Skattningen av klimatskepticism i denna grupp är 19 procent. Det är visserligen långt över snittet i urvalet, men likväl hela 9 procentenheter lägre än kluster 8. Dessa kluster är mycket lika, men skiljer sig framför allt åt åldersmässigt. Att vara ung verkar kunna hålla tillbaka den grad av skepticism som ideologi och missnöje resulterar i.

Olika vägar till klimatskepticism

Bland stora grupper i det svenska samhället finns en uppslutning bakom vad forskningen säger om klimatförändringarnas orsaker. När svenskar blir tillfrågade om huruvida "klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter" blir det ett rungande Ja! På den elvagrådiga skalan som används för att kartlägga klimatskepticism är genomsnittet mellan 7,7 och 7,8 för åren 2019–2022, där höga

tal (i relation till mitten) indikerar att man tror på vetenskapens slutsatser om att det är människan som ligger bakom klimatförändringarna. Fyra av fem svarande anger ett svarsalternativ som ligger över skalans mittpunkt.

Fokus i detta kapitel har emellertid varit gruppen som är tveksamma. Bakgrunden är att synen på människans roll i relation till klimatet tidigare visat sig vara kopplad till demografiska och politiska faktorer. Vi vet sedan tidigare att personer som står politiskt till höger och som röstar på Sverigedemokraterna är mer sannolika att ifrågasätta antropogen påverkan på klimatet. Därtill är klimatskepticism vanligare bland män och bland äldre, jämfört med bland kvinnor och bland yngre (Oscarsson, Strömbäck & Jönsson, 2021; Rönnerstrand, 2022).

Syftet med detta kapitel var att nyansera och fördjupa kunskapen, genom att studera utbredningen av klimatskepticism i ett antal grupper i det svenska samhället. Några fynd förefaller vara intressanta att följa upp i kommande studier. Ett av dem är att SD-sympatisörer som är nöjda med demokratin inte verkar vara lika skeptiska till mänsklig påverkan på klimatet. Det kanske inte är så överraskande eftersom missnöje med demokratin i sig är en faktor som ökar skepticismen. Det är likväl intressant i ljuset av att sympatisörer till partier som får politiskt inflytande tenderar att öka sin nöjdhet med demokratin lite grann. Kanske kan konsekvensen av SD:s ökade inflytande över (klimat)politiken bli att dess sympatisörer blir mindre klimatskeptiska med tiden?

Jämförelsen av klimatskepticism i klustren med medelhög grad av skepticism indikerar att kopplingen mellan missnöje med demokratin och klimatskepticism verkar vara villkorad av demografiska och socioekonomiska faktorer. Ett fynd handlar om klimatskepticism bland högutbildade kvinnor. Klusteranalysen indikerar att högerideologi och missnöje med demokratin inte verkar vara en källa till klimatskepticism i denna grupp. Bland äldre personer verkar nöjdhet med demokratin inte alltid leda till låg grad av klimatskepticism. Dessa fynd är intressanta eftersom de visar på att klimatskepticismen inte är helt jämnt fördelad över olika befolkningsgrupper. Att undersöka varför vissa kluster av den svenska befolkningen verkar vara mer benägna till klimatskepticism än andra kan med fördel göras till föremål för framtida forskning. En spännande väg att gå är även att studera hur konsumtionen av digitala medier – alternativa såväl som sociala – vis-à-vis konsumtionen av traditionella medier påverkar synen på antropogena klimatförändringar. Vårt kapitel visar att det finns olika vägar till klimatskepticism som beträds av olika befolkningsgrupper – grupper hos vilka det kan bli svårt för landets politiker att förankra specifika klimatpolitiska beslut med någon större legitimitet.

Noter

- ¹ Klusteranalys går att göra på många olika sätt. I denna undersökning har vi inte någon på förhand specificerad teori om antalet kluster. Därtill använder vi oss av kategoriska data. Givet dessa två faktorer väljer vi att använda en metod som i den engelskspråkiga litteraturen kallas för “average linkage clustering”

(Sokal & Michener, 1958). Den går ut på att beräkna avståndet mellan kluster genom att ta medelvärde mellan varje par av datapunkter mellan klustren.

² Till exempel Duda-värde och Calinski/Harabasz pseudo-F.

Referenser

- Dahlberg, Stefan, Linde, Jonas & Sören Holmberg (2015). Democratic Discontent in Old and New Democracies: Assessing the Importance of Democratic Input and Governmental Output. *Political Studies*, 63(1): 18–37.
- ESS (2018). European Attitudes to Climate Change and Energy: Topline Results from Round 8 of the European Social Survey.
- Hennig, Christian, Meila, Marina, Murtagh, Fionn & Roberto Rocci (red) (2015). *Handbook of Cluster Analysis*. New York: Chapman & Hall/CRC.
- IPCC (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Hans-Otto Pörtner, Debra C. Roberts, Melinda Tignor, Elvira S. Poloczanska, Katja Mintenbeck, Andrés Alegría, Marlies Craig, Stefanie Langsdorf, Sina Löschke, Vincent Möller, Andrew Okem, Bardhyl Rama (eds.)]. Cambridge/New York: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781009325844.
- Jylhä, Kirsti M., Strimling, Pontus & Jens Rydgren (2020). Climate Change Denial among Radical Right-Wing Supporters. *Sustainability*, 12(23): 1–15
- Jönsson, Erik (2022). *Miljö- och klimatopinion i Sverige 2021*. SOM-rapport nr 2022:7. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Krange, Olve, Kaltenborn, Bjørn P. & Martin Hultman (2019). Cool dudes in Norway: climate change denial among conservative Norwegian men. *Environmental Sociology*, 5(1): 1–11.
- Linde, Jonas & Joakim Ekman (2003). Satisfaction with Democracy: A Note on a Frequently Used Indicator in Comparative Politics. *European Journal of Political Research*, 42(3): 391–408.
- Oscarsson, Henrik, Strömbäck, Jesper & Erik Jönsson (2021). Svenska klimatförnekare. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red), *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborgs: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rönnerstrand, Björn (2019). Klimatoro och klimatskepticism i väst: betydelsen av ideologi, förtroende och resvanor. I Anders Carlander, Patrik Öhberg & Elias Mellander (red), *Ingen kommer undan kulturen*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rönnerstrand, Björn (2022). Därför är personer till höger mindre oroad för klimatet. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Shehata, Adam, Johansson, Johannes, Johansson, Björn & Kim Andersen (2022). Climate Change Frame Acceptance and Resistance: Extreme Weather, Consonant News, and Personal Media Orientations. *Mass Communication and Society*, 25(1): 51–76.
- Sokal, Robert Reuven & Charles Duncan Michener (1958). A statistical method for evaluating systematic relationships. *University of Kansas Science Bulletin*, 38: 1409–1438.

APPENDIX

Tabell A1 13 kluster av klimatskeptiker, 2019–2022

Kluster	Unga	Gamla	Man	Låg utb	Storstad	Media	Missnö. dem	SD	Väster- höger
1	0,00	0,00	0,48	0,17	1,00	1,28	0,07	0,00	3,01
2	0,00	0,00	0,46	0,36	0,00	1,41	0,00	0,00	2,84
3	1,00	0,00	0,40	0,00	0,55	0,55	0,12	0,01	2,69
4	1,00	0,00	0,50	1,00	0,30	0,45	0,00	0,00	2,99
5	0,33	0,00	1,00	0,52	0,00	0,94	1,00	0,05	3,23
6	0,39	0,00	0,00	0,16	0,19	0,67	1,00	0,00	2,98
7	0,00	0,47	0,00	1,00	0,00	1,77	1,00	0,10	3,04
8	0,00	0,00	0,67	0,60	0,00	1,00	1,00	1,00	4,08
9	0,00	1,00	1,00	0,68	0,24	2,20	0,65	1,00	3,91
10	1,00	0,00	0,66	0,83	0,15	0,34	0,71	1,00	4,18
11	0,00	0,00	0,66	0,67	0,18	1,57	0,00	1,00	3,83
12	0,00	1,00	0,56	0,54	0,00	2,46	0,11	0,00	2,77
13	0,00	1,00	0,48	0,28	1,00	2,38	0,00	0,00	2,96
Total	0,23	0,20	0,50	0,40	0,27	1,33	0,26	0,13	3,03

Kommentar: Unga består av individer 16–29 år, Gamla består av individer 70+ år. Lågutbildade består av individer med maximalt gymnasium, folkhögskola eller motsvarande som högsta utbildning. Variabeln media mäts genom ett index som baseras dels på frågan 'Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?' som avser både 'Aktuellt/Rapport från SVT' samt 'Lokala nyheter från SVT', och dels på frågan 'Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?' Svartalternativen för båda frågorna lyder 'Dagligen', '5–6 dagar/vecka', '3–4 dagar/vecka', 'Mer sällan' och 'Aldrig' (sista alternativet finns bara med för första frågan). Variabeln missnöjd med demokratin baseras på följande fråga 'Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige?' och specifikt de individer som valt svarsalternativen 'Inte särskilt nöjd' eller 'Inte alls nöjd'. Variabeln om huruvida man tycker att SD är bästa parti baseras på frågan 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Ideologivariabeln baseras sig på frågan 'Man talar ibland om att åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' med tillhörande svarsalternativ 'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken vänster eller höger', 'Något till höger' och 'Klart till höger'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

(DOLD) ENERGIFATTIGDOM I SVERIGE¹

JENNY VON PLATTEN

Sammanfattning

Som följd av energikrisen har energifattigdom som fenomen och begrepp slutligen nått den svenska kontexten. Med brist på tidigare kunskap om problemet finns risken att vi under de brådskande omständigheterna fokuserar på de delar av energifattigdom som är synliga. Oftast kartläggs hur stor andel av hushållens disponibla inkomst som läggs på uppvärmning, men den indikatorn brister i att fånga upp de energifattiga hushåll som begränsar sin uppvärmning så pass mycket att kostnaderna hålls relativt låga. Sådan underkonsumtion av energi för uppvärmning kallas ofta för dold energifattigdom och kan ha negativa effekter på hushållens komfort, välmående och sociala tillvaro. Detta kapitel undersöker hushållens sparbeteende kring uppvärmning i småhus för att bättre förstå de nyanser av utsatthet som döljer sig bortom den synliga energifattigdomen. Resultaten indikerar att ineffektiv eluppvärmning, som var överrepresenterad bland låginkomsthushåll, bidrar till otillräcklig uppvärmning och att personer med låg hälsostatus oftare fryser hemma än andra. I kombination med att dessa personer generellt spenderar en större del av dagen i hemmet tyder resultaten på en särskild utsatthet bland personer med låg hälsa.

Dold och synlig energifattigdom

DInklämt mellan orden *edgelord* och *epadunk* på Språkrådets nyordslista för 2022 låg begreppet *energifattigdom*. Då syftet med nyordslistan är att lyfta fram ord för samtida fenomen som tidigare saknat etablerade begrepp är det i den pågående energikrisen inte förvånande att energifattigdom dyker upp just i år, då energi även blev en av de viktigaste väljarfrågorna i riksdagsvalet (SVT, 2022). Men trots att energifattigdom är ett nytt begrepp i Sverige så är fenomenet bekant sedan länge inom Europa. Energifattigdom uppstod som etablerat begrepp i Storbritannien redan under 1990-talet där många hushåll led av dåligt isolerade bostäder med kallt inomhusklimat eller höga energikostnader för uppvärmning som följd (Boardman, 2013). Sedan dess har problemet uppmärksammats i en rad EU-länder och i samband med det klättrat på EU-kommissionens agenda för att adressera och avhjälpa hushållens kompromisser mellan att å ena sidan ha en tillräckligt uppvärmd bostad, och att å andra sidan ha råd med andra nödvändiga utgifter.

Ännu saknas dock en gemensam definition av energifattigdom inom EU. I och med att förhållanden och förutsättningar skiljer sig åt mellan medlemsländer tas ofta specifika definitioner fram på nationell nivå. När analyserna tar avstamp i politiken handlar det i mångt och mycket om i vilken utsträckning energifattigdom

går att mäta och kvantifiera. EU-kommissionen har i sina undersökningar frågor om huruvida hushållen har obetalda energiräkningar eller är oförmögna att bibehålla en tillräckligt varm bostad under vintermånaderna (Eurostat 2020, 2021), vilket är två exempel på hur antalet energifattiga hushåll i ett land kan uppskattas. Medan obetalda energiräkningar är en effekt av energifattigdom som märks hos energibolag och kommuner utan att empiriska undersökningar behöver göras bland hushållen så är en för kall bostad en effekt som kräver lite närmare efterforskningar för att märka av, men är fortfarande i viss mån mätbar. För att bättre förstå olika typer av effekter från energifattigdom har man inom forskningsfältet börjat anamma en skala från synlig till osynlig, eller dold, energifattigdom (Dubois, 2020).

Bland de direkt synliga effekterna av energifattigdom finns som tidigare nämnts obetalda energiräkningar och direktkontakter från hushåll som söker hjälp och stöd, men även sådant som kan synliggöras genom vanligt förekommande mätningar. Det som oftast mäts är hur stor andel av den disponibla inkomsten som ett hushåll spenderar på uppvärmningskostnader. Denna utgiftsbaserade indikator har tidigare använts som nationell definition av energifattigdom i Storbritannien där gränsen för energifattigdom sattes till hushåll som spenderade mer än 10 procent av sin disponibla inkomst på uppvärmning (Boardman, 1991). I gränslandet mellan effekter av energifattigdom som är mätbara genom vanliga indikatorer och som är mer dolda ligger exempelvis kalla bostäder och efterföljande effekter på hälsa och välmående. Kalla bostäder är inte direkt synliga utåt, och även om de till viss del är mätbara så fångas de ofta inte upp av vanliga utgiftsbaserade indikatorer då hushållens begränsning av uppvärmningen håller nere kostnaderna (Karpinska & Śmiech, 2020). Slutligen finns det effekter som helt faller inom ramen för det dolda för att de inte syns utåt och sällan mäts. Här återfinns hanteringsmekanismer såsom att begränsa andra nödvändiga utgifter för att ha råd med uppvärmning, ofta benämnt "*heat or eat*"-dilemmat, såväl som sociala efterföljder i form av skam över en otillräckligt eller ofullständigt uppvärmd bostad och samhörande socialt utanförskap och isolering (Dubois, 2020).

Tack vare en rad gynnsamma förutsättningar, såsom välisolerade bostäder och ett starkt socialpolitiskt skyddssystem, har energifattigdom tidigare varit ett relativt litet problem i Sverige (Johansson m.fl., 2015). I och med de höga elpriser som rätt har dock energifattigdom nu tagit sig in på nyordslistan och upp på den politiska agendan i Sverige, vilket lett till en stor efterfrågan på kunskap om och kvantifiering av problemet. Det höga tempo som situationen krävt och fortsätter att kräva riskerar dock att leda till att vi lutar oss mycket mot indikatorer som är enkla att mäta i våra kartläggningar av energifattigdom. Det finns inget fel i det. Men vi måste vara medvetna om vad vi missar när vi vänder oss till de utgiftsbaserade måtten. Det här kapitlet tar därför på sig att nyansera vår förståelse av energifattigdom genom att blicka bortom synliga effekter och lättillgängliga indikatorer och istället utforska de mindre synliga effekterna som ofta benämns dold energifattigdom bland svenska hushåll.

Underkonsumtion av energi för uppvärmning – tillräckligt eller otillräckligt?

Dolda effekter av energifattigdom kan med andra ord sägas vara sådant som inte plockas upp av de vanligaste utgiftsbaserade indikatorerna på grund av att de drabbade hushållen begränsar sin energianvändning så pass mycket att uppvärmningskostnaderna förblir låga i relation till hushållets inkomst. Detta kan alltså ses som en form av "underkonsumtion" av energi (Barrella m.fl., 2022). Med det menas att hushållen använder för lite energi för att tillgodose grundläggande behov, här med fokus på otillräcklig uppvärmning.

Men det finns många sätt att begränsa energianvändning för uppvärmning, och att spara in på uppvärmning behöver nödvändigtvis inte vara ett problem. Snarare är sparbeteende något som uppmanas ur klimatsynpunkt och sedan energikrisens början även ur solidaritetssynpunkt. Ett växande begrepp inom hållbarhetsforskning är *tillräcklighet* där fokus ligger på att minska överdriven konsumtion av energi och resurser för att istället sikta på resursanvändning som är tillräcklig, men inte mer. Tillräcklighet når bortom effektivitet på så sätt att det förespråkar en minskning av total energianvändning snarare än fortsatt överkonsumtion med förbättrad energieffektivitet (Toulouse m.fl., 2019). I kontexten av uppvärmning och energifattigdom blir det därför viktigt att skilja mellan fall då sparbeteende minskar energianvändningen från överdriven till tillräcklig och fall då sparbeteende minskar energianvändningen från tillräcklig till otillräcklig, där det senare indikerar en utsatthet (Okushima, 2023).

Det finns säkerligen många sätt att avgöra detta och gissningsvis är inget av dem perfekt. Tekniska lösningar såsom ett mer effektivt uppvärmningssystem eller förbättrad isolering på bostaden kan såklart minska energianvändningen för uppvärmning utan att kompromissa med inomhusmiljön. Men detta kapitel kommer istället att fokusera på *sparbeteenden*, alltså insatser som hushållen gör bortom tekniska interventioner. Det handlar framförallt om sänkt inomhustemperatur eller en begränsad uppvärmning av bostaden där vissa rum inte värms upp.

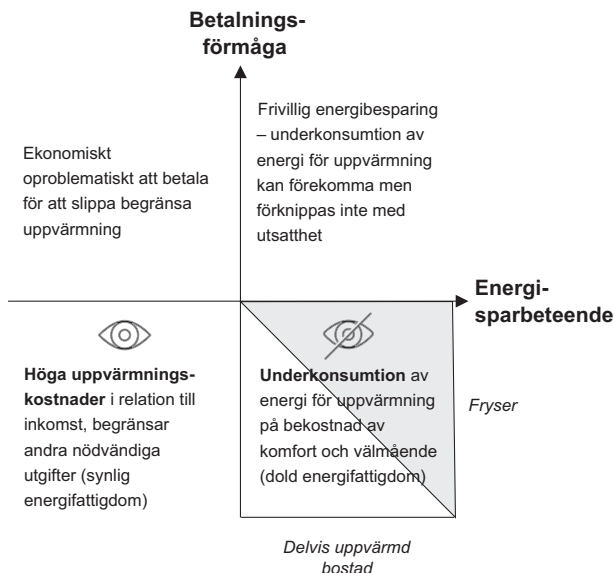
Att skilja mellan en tillräckligt och otillräckligt uppvärmd bostad hade kunnat göras genom en mätning av inomhustemperatur, där exempelvis Folkhälsomyndighetens rekommendationer skulle kunna användas som skiljelinje. Men komforttemperatur är samtidigt högst individuellt och behovet av energi för uppvärmning, och således behovet av att spara in på uppvärmningskostnader, varierar med faktorer som livssituation, hälsa och hur stor del av dagen som spenderas i hemmet (Bouzarovski & Petrova, 2015). För att värna dessa subjektiva aspekter av vad som utgör en tillräckligt uppvärmd bostad drogs gränsen för vad som kan anses vara tillräckligt vid att människor majoriteten av tiden inte ska frysa hemma under vintermånaderna. Gällande att inte värma upp hela bostaden är det svårare att dra en tydlig gräns vid vad som kan anses vara tillräckligt omfattande uppvärmning och inte. Här är det troligt att det snarare är omständigheterna som avgör

om en delvis uppvärmd bostad faller inom ramen för tillräcklighet eller utsatthet, vilket kommer att studeras närmare genom att inkludera en rad sociodemografiska variabler i analyserna av hushåll med delvis uppvärmda bostäder.

Ramverk för att förstå synlig och dold energifattigdom

I förra årets SOM-antologi användes ett ramverk framtaget av forskarna Powells och Fell (Powells & Fell, 2019) för att beskriva hur olika typer av energifattigdom kan drabba hushåll i en svensk kontext (von Platten, 2022a). I detta kapitel kommer ramverket att återanvändas i en något modifierad form för att bättre beskriva synlig och dold energifattigdom. Det modifierade ramverket kan ses i figur 1 där den vertikala linjen visar hushållens betalningsförmåga för uppvärmning och den horisontella linjen visar i vilken utsträckning hushållen anammar, och kan anamma, olika sparbeteenden för att minska uppvärmningskostnaderna.

I de två övre kvadranterna i figur 1 har hushållen god betalningsförmåga. Det innebär att de antingen kan välja att engagera sig i sparbeteenden, ofta genom att minska energianvändningen för uppvärmning från överdriven till tillräcklig, eller att inte begränsa uppvärmningen och istället betala för en högre energikostnad. I båda fallen är detta till synes opproblematiskt för hushållen. Det är framförallt i ramverkets två nedre kvadranter, där hushållen har lägre betalningsförmåga, som risken för energifattigdom finns. Hushåll med en låg betalningsförmåga och begränsade möjligheter att spara in på uppvärmning är mer troliga att drabbas ekonomiskt av energifattigdom på så sätt att uppvärmningskostnaderna blir en stor andel av den disponibla inkomsten. Denna typ av energifattigdom plockas således upp av vanliga utgiftsbaserade indikatorer och kan därför anses vara synlig. Hushåll som har låg betalningsförmåga men i högre utsträckning engagerar sig i olika sparbeteenden är istället mer troliga att underkonsumera energi för uppvärmning och lider på så sätt större risk att drabbas av dold energifattigdom. Det är dock inte nödvändigtvis så att sparbeteende leder till en utsatthet, men risken är större här än i kvadranten ovanför där betalningsförmågan är högre i och med att en mer pressad ekonomisk situation ökar risken för att sparbeteendet tar energianvändningen från en tillräcklig till en otillräcklig nivå. I figuren har den nedre högra kvadranten delats i två för att representera de två olika sparbeteendena som kommer att studeras närmare, nämligen en delvis uppvärmd bostad och en så pass låg inomhustemperatur att hushållet fryser hemma.

Figur 1 Teoretiskt ramverk för att konceptualisera synlig respektive dold energifattigdom

Kommentar: Ramverket är en modifierad version av ett ramverk framtaget av Powells och Fell (2019).

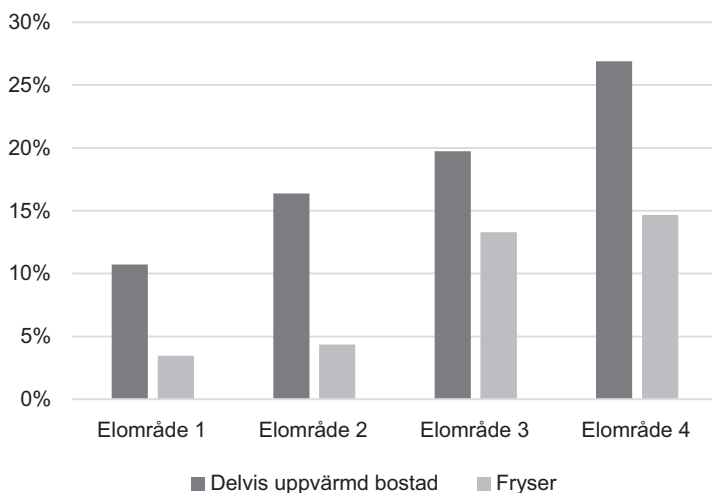
Så begränsar hushållen energi för uppvärmning

I syfte att öka kunskapen kring dold energifattigdom bland svenska hushåll ställdes tre frågor i den nationella SOM-undersökningen 2022. Den första frågan rör hushållens uppvärmningssystem då det är en avgörande faktor i uppvärmningskostnaderna generellt, samt i vilken grad hushållen påverkats av energikrisen. Den andra frågan rör hur ofta uppvärmningen begränsas så pass mycket att respondenterna fryser hemma medan den tredje frågan rör hur ofta enbart delar av bostaden värms upp. Analyserna av enkätsvaren är i detta kapitel avgränsade till enbart boende i villa och radhus i och med att varmhyra dominerar i flerbostadshus och på så sätt eliminerar hushållens kompromisser mellan uppvärmningskostnader och andra nödvändiga utgifter.

I figur 2 visas hur stor andel av hushållen som ofta eller alltid begränsar uppvärmningen till delar av bostaden och så pass mycket att de fryser hemma inom olika elområden. Denna uppdelning syftar att ge inblick i hur elpriserna påverkar hushållens sparbeteenden, och det framgår tydligt i figuren att sparbeteendet varit mer omfattande i de sydligare elområdena 3 och 4 där elpriserna varit högre. Det bör dock noteras att antalet svarande på undersökningen är betydligt fler i elområde 3 och 4 än i elområde 1 och 2, som tillsammans omfattar den minoritet av

Sveriges befolkning som är bosatt norr om Dalarnas län. Dessa resultat bör därför tolkas med större försiktighet.

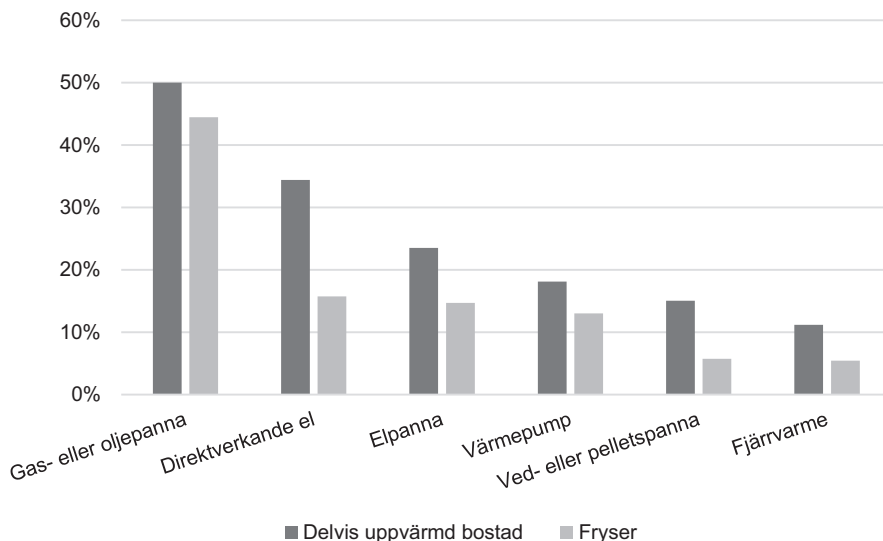
Figur 2 Begränsning av uppvärmning bland boende i villa/radhus inom olika elområden, 2022 (procent)

Kommentar: Frågorna lyder 'Hur ofta låter du bli att värma upp vissa rum hemma under vintermånaderna för att minska uppvärmningskostnaderna?' (totalt 968 svarande i villa/radhus) samt 'Hur ofta begränsar du uppvärmningen av din bostad så pass mycket att du fryser under vintermånaderna för att hålla nere uppvärmningskostnaderna?' (totalt 965 svarande i villa/radhus) med svarsalternativen 'Aldrig', 'Sällan', 'Ibland', 'Ofta', 'Alltid', och 'Ej aktuellt'. I figuren redovisas svarskategorierna 'Ofta' och 'Alltid' som slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på respektive fråga som bor i villa/radhus och som kunde klassificeras i ett elområde genom uppgifter om län. Minsta antal svarande är 30 i gruppen 'Elområde 1'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Elpriserna har onekligen en större inverkan på hushåll med eluppvärmning, och effektivitet såväl som bränslekostnad skiljer sig markant mellan olika uppvärmningssystem. En analys gjordes därför av sparbeteendet hos hushåll med olika uppvärmningssystem, vilket kan ses i figur 3. Här framgår att hushåll med gas- eller oljepanna, vilket utgör en väldigt liten del av alla hushåll, i störst utsträckning anammar olika sparbeteenden. Efter det följer de tre olika elbaserade uppvärmningssystemen i stigande effektivitetsgrad, där direktverkande el utgör den minst effektiva formen av eluppvärmning och värmepump generellt utgör den mest effektiva formen av eluppvärmning. Mellan dessa olika elbaserade uppvärmningssystem är det främst andelen hushåll som inte värmer upp hela bostaden som skiljer sig åt, medan andelen som fryser hemma är relativt konstant. Lägst nivå av sparbeteende syns slutligen i hushåll med ved- eller pelletspanna och i hushåll med fjärrvärme.

Figur 3 Begränsning av uppvärmning bland boende med olika uppvärmningssystem i villa/radhus, 2022 (procent)

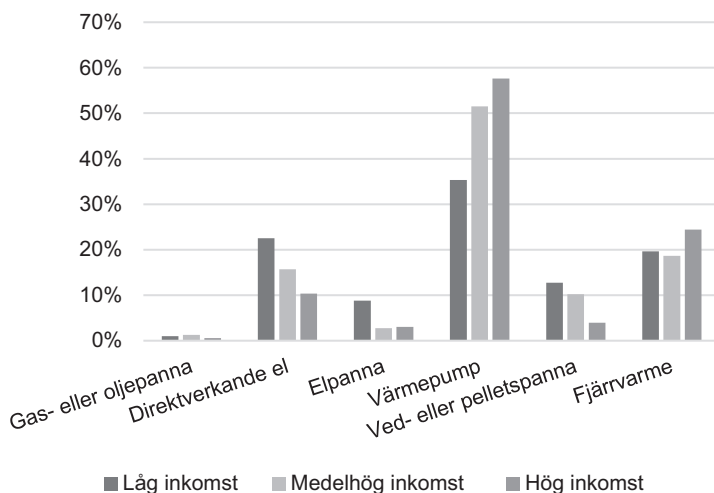
Kommentar: Frågorna lyder 'Hur ofta låter du bli att värma upp vissa rum hemma under vintermånaderna för att minska uppvärmningskostnaderna?' (totalt 968 svarande i villa/radhus) samt 'Hur ofta begränsar du uppvärmningen av din bostad så pass mycket att du fryser under vintermånaderna för att hålla nere uppvärmningskostnaderna?' (totalt 965 svarande i villa/radhus) med svarsalternativen 'Aldrig', 'Sällan', 'Ibland', 'Ofta', 'Alltid', och 'Ej aktuellt'. I figuren redovisas svarskategorierna 'Ofta' och 'Alltid' som slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på respektive fråga som bor i villa/radhus och som svarat på frågan 'Vilket är det huvudsakliga uppvärmningssystemet i ditt hem?'. Minsta antal svarande är 9 i gruppen 'Gas- eller oljepanna'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Givet de tydliga skillnaderna i sparbeteende mellan uppvärmningssystem gjordes en analys av hur vanligt förekommande olika uppvärmningssystem är inom olika inkomstgrupper. Detta visas i figur 4. Här framgår det att gas- och oljepannor är väldigt få i förhållande till de andra uppvärmningssystemen och att värmepumpar dominerar inom alla inkomstgrupper. Däremot är de mindre effektiva eluppvärmningssystemen direktverkande el och elpanna överrepresenterade bland hushåll med lägre inkomst. Dessa system tenderar även att vara äldre än exempelvis värmepumpar, och ur figuren framgår även att äldre ved- och pelletspannor är överrepresenterade bland hushåll med lägre inkomst. Endast värmepumpar är överrepresenterade bland hushåll med högre inkomst, medan förekomsten av fjärrvärme är relativt stabil över inkomstgrupper. Resultaten i figur 4 visar hur hushåll med lägre inkomster tenderar att dras med gamla och ineffektiva uppvärmningssystem, troligtvis på grund av begränsad investeringsförmåga, vilket i kombination med resultaten i figur 3 visar på den dubbla utsattheten av låg inkomst; inte bara är betalningsförmågan

är lägre, utan uppvärmningen är också dyrare vilket på så sätt framtvingar dubbla incitament för att begränsa uppvärmningen av bostaden.

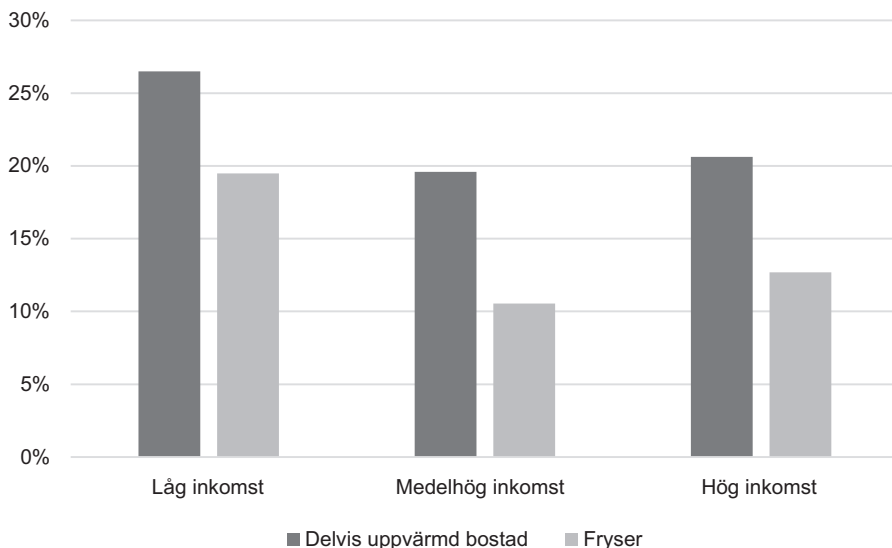
Figur 4 Uppvärmningssystem efter inkomst bland boende i villa/radhus, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Vilket är det huvudsakliga uppvärmningssystemet i ditt hem?' (totalt 898 svarande i villa/radhus) med svarsalternativen 'Direktverkande el', 'Värmepump', 'Fjärrvärme', 'Gas- eller oljepanna', 'Ved- eller pelletspanna', 'Elpanna', och 'Ej aktuellt'. I figuren anges andel som uppgett respektive uppvärmningssystem inom inkomstgrupperna 'Låg inkomst' (totalt 124 svarande i villa/radhus), 'Medelhög inkomst' (totalt 449 svarande i villa/radhus) och 'Hög inkomst' (totalt 348 svarande i villa/radhus). Inkomstgrupperna är baserade på angivna uppgifter om inkomst och anges i intervallen <300 000 kr, 301 000–800 000 kr och >800 000 kr. Basen för analysen är samtliga svarande på respektive fråga som bor i villa/radhus. Minsta antal svarande är 9 i gruppen 'Gas- eller oljepanna'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

En mer isolerad analys av sambandet mellan hushållens inkomst och deras sparbetende kan ses i figur 5. Det framgår av figuren att sparbetendet bland hushåll med medelhög inkomst och hög inkomst i princip är lika omfattande, medan hushåll med låg inkomst både begränsar uppvärmningen till delar av bostaden och fryser i högre utsträckning. Framförallt syns skillnad i hur stor andel av hushållen som fryser hemma, där hushåll med låg inkomst fryser i nästan dubbelt så hög grad som hushåll med medelhög inkomst.

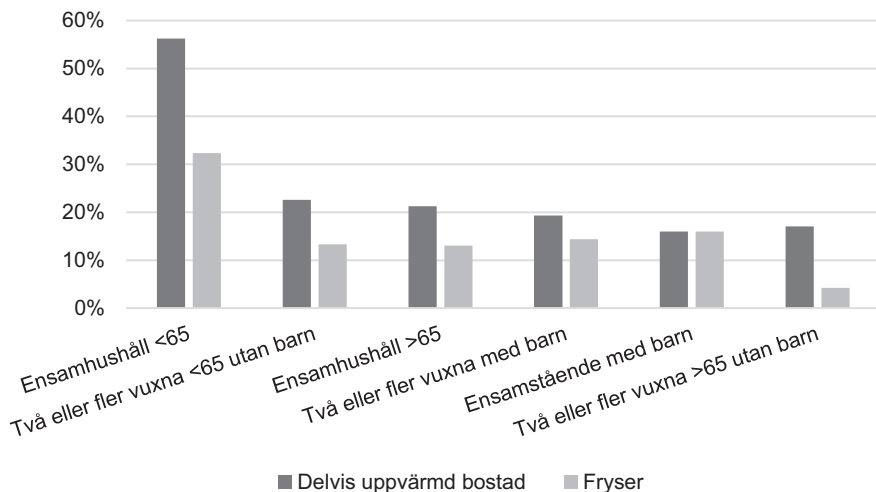
Figur 5 Begränsning av uppvärmning bland inkomstgrupper boende i villa/radhus, 2022 (procent)

Kommentar: Frågorna lyder 'Hur ofta låter du bli att värma upp vissa rum hemma under vintermånaderna för att minska uppvärmningskostnaderna?' (totalt 968 svarande i villa/radhus) samt 'Hur ofta begränsar du uppvärmningen av din bostad så pass mycket att du fryser under vintermånaderna för att hålla nere uppvärmningskostnaderna?' (totalt 965 svarande i villa/radhus) med svarsalternativen 'Aldrig', 'Sällan', 'Ibland', 'Ofta', 'Alltid', och 'Ej aktuellt'. I figuren redovisas svarskategorierna 'Ofta' och 'Alltid' som slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på respektive fråga som bor i villa/radhus och som kunde klassificeras i en inkomstgrupp baserat på angivna uppgifter om inkomst i intervallen <300 000 kr ('Låg inkomst', totalt 124 svarande i villa/radhus), 301 000–800 000 kr ('Medelhög inkomst', totalt 449 svarande i villa/radhus) och >800 000 kr ('Hög inkomst', totalt 348 svarande i villa/radhus).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

En närmare inblick i hur sparbeteendet skiljer sig åt mellan olika hushållsgrupper visas i figur 6. Här är det framförallt ensamhushåll under 65 år som sticker ut med en väldigt hög andel som både låter bli att värma upp hela bostaden och fryser hemma. Generellt så tycks yngre hushåll anamma sparbeteenden i högre grad än äldre hushåll, och det framgår tydligt att hushåll med två eller fler vuxna över 65 år fryser i väldigt låg utsträckning jämför med andra hushåll. Hushåll med barn tycks även i något högre utsträckning värma upp hela bostaden.

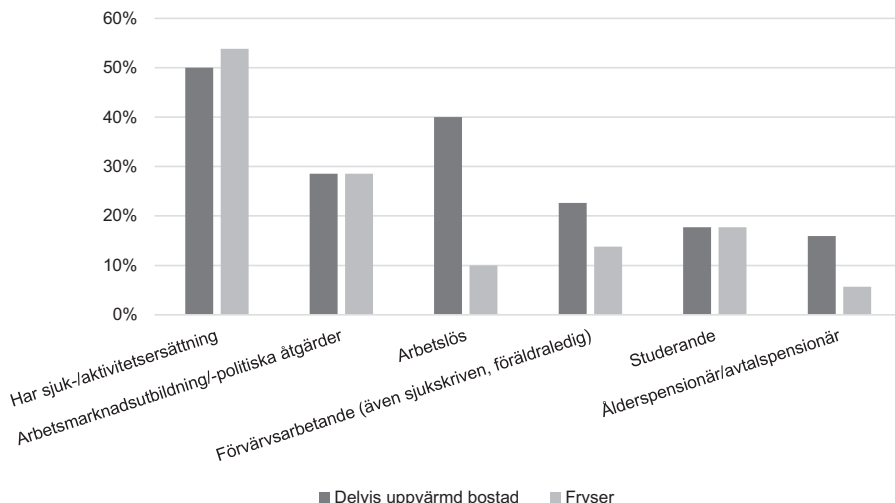
Figur 6 Begränsning av uppvärmning bland olika hushållsgrupper boende i villa/radhus, 2022 (procent)

Kommentar: Frågorna lyder 'Hur ofta låter du bli att värma upp vissa rum hemma under vintermånaderna för att minska uppvärmningskostnaderna?' (totalt 968 svarande i villa/radhus) samt 'Hur ofta begränsar du uppvärmningen av din bostad så pass mycket att du fryser under vintermånaderna för att hålla nere uppvärmningskostnaderna?' (totalt 965 svarande i villa/radhus) med svarsalternativen 'Aldrig', 'Sällan', 'Ibland', 'Ofta', 'Alltid', och 'Ej aktuellt'. I figuren redovisas svarskategorierna 'Ofta' och 'Alltid' som slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på respektive fråga som bor i villa/radhus och som kunde klassificeras i en hushållsgrupp ifrån svar på frågan 'Hur ser ditt hushåll ut?'. Minsta antal svarande är 25 i gruppen 'Ensamstående med barn'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

En uppdelning av hushåll baserat på sysselsättning kan ses i figur 7. Respondenter med sjuk- eller aktivitetsersättning är den grupp som i högst utsträckning både begränsar uppvärmningen till vissa rum samt fryser hemma. Att ha en delvis uppvärmd bostad tycks även vara vanligare bland respondenter som är arbetslösa och som tar del av arbetsmarknadsutbildning eller arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Precis som i figur 6 framgår även här att pensionärer fryser i väldigt låg utsträckning.

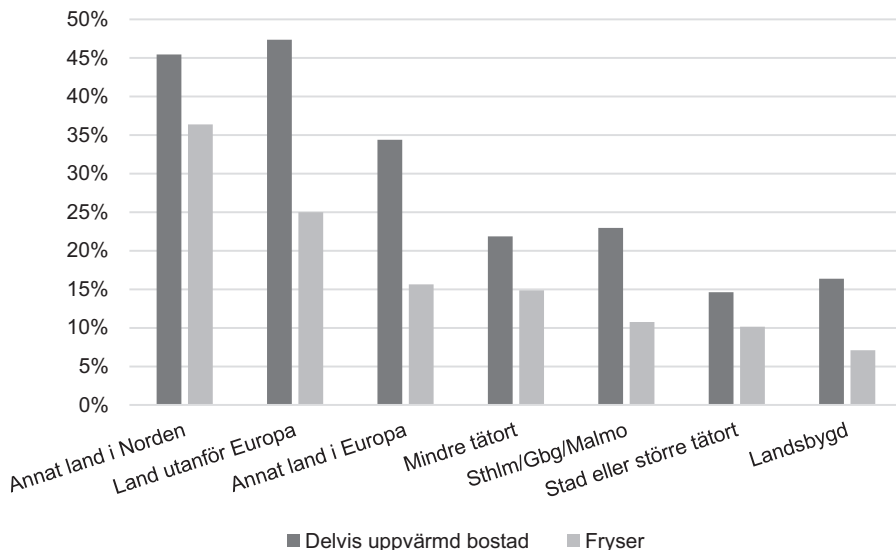
Figur 7 Begränsning av uppvärmning bland boende i villa/radhus med olika sysselsättning, 2022 (procent)

Kommentar: Frågorna lyder 'Hur ofta låter du bli att värma upp vissa rum hemma under vintermånaderna för att minska uppvärmningskostnaderna?' (totalt 968 svarande i villa/radhus) samt 'Hur ofta begränsar du uppvärmningen av din bostad så pass mycket att du fryser under vintermånaderna för att hålla nere uppvärmningskostnaderna?' (totalt 965 svarande i villa/radhus) med svarsalternativen 'Aldrig', 'Sällan', 'Ibland', 'Ofta', 'Alltid', och 'Ej aktuellt'. I figuren redovisas svarskategorierna 'Ofta' och 'Alltid' som slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på respektive fråga som bor i villa/radhus och som angett nuvarande sysselsättning. Minsta antal svarande är 7 i gruppen 'Arbetsmarknadsutbildning-/politiska åtgärder'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

För att närmare undersöka hur sparbeteenden kopplat till uppvärmning beror på beteenden som ärvt med från uppväxten analyserades sambandet mellan sparbeteenden och respondentens uppväxtområde i figur 8. Det framgår tydligt att de hushåll som i högst utsträckning inte värmer upp hela bostaden är födda utanför Sverige, och att dessa hushåll även tenderar att frysa mer hemma. Även figur 9 visar en uppdelning utifrån uppväxt, men här har respondenterna istället fått ange vilken typ av hem de växt upp i och det framgår att hushållens sparbeteenden idag tycks variera märkvärt beroende på uppväxthemet. Däremot visar analyser av respondenternas nuvarande typ av hem inte alls några större skillnader mellan sparbeteendena.

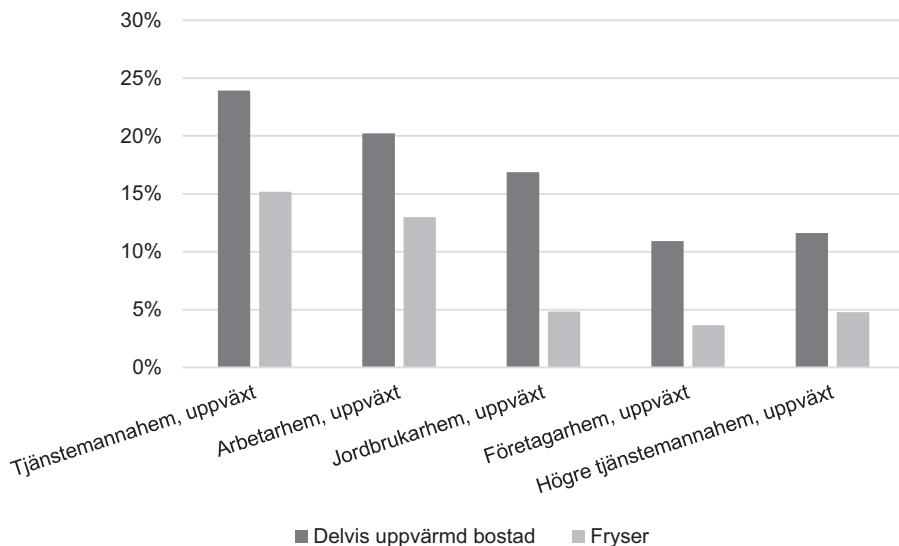
Figur 8 Begränsning av uppvärmning bland boende i villa/radhus uppdelat efter område för uppväxt, 2022 (procent)

Kommentar: Frågorna lyder 'Hur ofta låter du bli att värma upp vissa rum hemma under vintermånaderna för att minska uppvärmningskostnaderna?' (totalt 968 svarande i villa/radhus) samt 'Hur ofta begränsar du uppvärmningen av din bostad så pass mycket att du fryser under vintermånaderna för att hålla nere uppvärmningskostnaderna?' (totalt 965 svarande i villa/radhus) med svarsalternativen 'Aldrig', 'Sällan', 'Ibland', 'Ofta', 'Alltid', och 'Ej aktuellt'. I figuren redovisas svarskategorierna 'Ofta' och 'Alltid' som slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på respektive fråga som bor i villa/radhus och som svarat på frågan 'Var någonstans har du huvudsakligen vuxit upp?'. Minsta antal svarande är 11 i gruppen 'Annat land i Norden'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Figur 9 Begränsning av uppvärmning bland boende i villa/radhus uppdelat efter typ av hem under uppväxten, 2022 (procent)

Kommentar: Frågorna lyder 'Hur ofta låter du bli att värma upp vissa rum hemma under vintermånaderna för att minska uppvärmningskostnaderna?' (totalt 968 svarande i villa/radhus) samt 'Hur ofta begränsar du uppvärmningen av din bostad så pass mycket att du fryser under vintermånaderna för att hålla nere uppvärmningskostnaderna?' (totalt 965 svarande i villa/radhus) med svarsalternativen 'Aldrig', 'Sällan', 'Ibland', 'Ofta', 'Alltid', och 'Ej aktuellt'. I figuren redovisas svarskategorierna 'Ofta' och 'Alltid' som slagits samman. Basen för analysen är samtliga svarande på respektive fråga som bor i villa/radhus och som svarat på frågan om typ av hem under uppväxten. Minsta antal svarande är 43 i gruppen 'Högre tjänstemannahem'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Faktorer som bidrar till olika typer av sparbeteenden

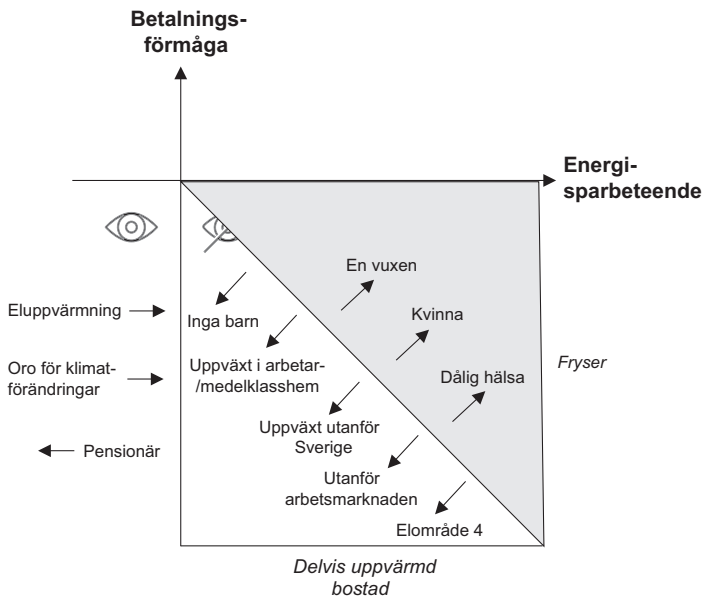
Stapeldiagrammen visar en rad olika samband mellan hushållsfaktorer och sparbeteenden kopplat till uppvärmning. Men för att utröna vilka faktorer som har en inverkan på sparbeteendet oberoende av andra variabler genomfördes statistiska analyser² med syfte att analysera förekomsten av att ha en delvis uppvärmd bostad och av att frysa. I figur 10 visas de faktorer som efter kontroll även för andra relevanta variabler i den nationella SOM-undersökningen hade en effekt på förekomsten av en delvis uppvärmd bostad respektive förekomsten av att frysa hemma på grund av begränsad uppvärmning. Variabler som ingick i analyserna var geografiska (elområden, områdestyp), uppvärmningssystem, sociodemografiska (antal vuxna, barn i hushållet, hushållsinkomst, sysselsättning, kön, hälsotillstånd), uppväxtrelaterade, oro för klimatförändringar, samt socialt umgänge för att testa sambandet mellan energifattigdom och social isolering.

Först och främst fanns det vissa faktorer som visade sig bidra till båda typerna av sparbeteende. En sådan faktor med relativt stor betydelse var om hushållet hade någon form av eluppvärmning. I och med de höga elpriser som hållit i sig under energikrisen är det inte förvånande att hushåll med eluppvärmning varit mer benägna att både låta bli att värma upp hela bostaden och att sänka temperaturen så pass mycket att de har frusit hemma. En annan faktor som bidrog till båda sortens sparbeteende men med något lägre effekt var om respondenten hade en oro för klimatförändringar. Då en sådan oro troligtvis tyder på en medvetenhet och ett engagemang kring både klimat-, miljö- och energifrågor är det även i detta fall föga förvånande att dessa hushåll anammar flera olika beteenden för att minska sin energianvändning för uppvärmning. Slutligen visade de statistiska analyserna att pensionärer är mindre benägna än grupper med andra sysselsättningar att begränsa sin uppvärmning till vissa rum eller till en obekvämt låg temperatur. Dessa resultat nyanserar den forskning som visar att pensionärer har större möjlighet än andra att vara flexibla med sin energianvändning (von Platten, 2022b), och indikerar istället att pensionärer är flexibla när det kommer till vilka tidpunkter de utför energikrävande aktiviteter såsom tvätt och disk men att de är ovilliga att kompromissa med ett fullständigt och tillräckligt uppvärmt hem. Däremot framstår pensionärer ofta som den mest utsatta gruppen när utgiftsbaserade mått används (von Platten, 2021) vilket tyder på att pensionärers energifattigdom är väldigt synlig.

Utöver de faktorer som bidrog till båda formerna av sparbeteende kopplat till uppvärmning fanns det en rad faktorer som endast visade tydliga samband med ett av sparbeteendena. För förekomsten av en delvis uppvärmd bostad visade sig uppväxt ha stor betydelse. Respondenter som växt upp i ett arbetarhem, jordbrukarhem eller tjänstemannahem var mer benägna att inte värma upp hela bostaden än respondenter som växt upp i högre tjänstemannahem. Det var även vanligare att inte värma upp hela bostaden bland respondenter uppväxta utanför Sverige, framförallt bland de uppväxta i ett annat land i Europa. En annan faktor som bidrog till förekomsten av en delvis uppvärmd bostad var att inte ha barn boende i hushållet, vilket ter sig naturligt då exempelvis antalet sovrum som behöver värmas upp minskar när det enbart bor en eller två vuxna i hushållet. Slutligen framkom det att hushåll i elområde 4 och som befinner sig delvis utanför arbetsmarknaden (kategorierna arbetslöshet, sjuk-/aktivitetsersättning och arbetsmarknadsutbildning/-politiska åtgärder slogs ihop i analysen på grund av det låga antalet respondenter i varje kategori) var mer benägna än andra att inte värma upp hela bostaden. Båda dessa faktorer har inverkan på betalningsförmågan för uppvärmning. Elpriserna tenderar att vara som högst i elområde 4 vilket förklarar varför dessa hushåll, åtminstone de med eluppvärmning, i högre utsträckning sparar in på uppvärmning än andra. Respondenter i arbetslöshet eller med en lägre grad av integrering på arbetsmarknaden kan väntas ha små ekonomiska marginaler där sparbeteende kring energi i allmänhet och uppvärmning i synnerhet blir viktigt för att hålla nere kostnaderna.

För förekomsten av att frysa hemma på grund av begränsad uppvärmning var det färre faktorer som visade sig ha en signifikant inverkan. Hushåll med endast en vuxen var mer benägna än hushåll med fler vuxna att frysa hemma. Trots att en orsak till detta samband hade kunnat vara att hushåll med fler vuxna får in större inkomst så sågs inget samband med hushållsinkomsten, inte ens när variabeln om antalet vuxna togs bort från analysen. Det indikerar att antalet vuxna i hushållet har högre förklaringsgrad och kanske är en mer träffsäker variabel för att predicera hushåll som fryser hemma än den något grövre inkomstvariabeln (här uppdelad i tre inkomstgrupper). Analyserna visade även att kvinnor oftare fryser hemma än män. Till sist framkom att personer med sämre hälsostatus i högre utsträckning fryser hemma än personer med bättre hälsa.

Figur 10 Faktorer med statistiskt signifikant³ påverkan på energisparbeteenden för uppvärmning i linjära regressionsanalyser, 2022

Kommentar: Prediktering av delvis uppvärmd bostad baseras på frågan 'Hur ofta låter du bli att värma upp vissa rum hemma under vintermånaderna för att minska uppvärmningskostnaderna?' (totalt 968 svarande i villa/radhus) medan prediktering av att frysa hemma baseras på frågan 'Hur ofta begränsar du uppvärmningen av din bostad så pass mycket att du fryser under vintermånaderna för att hålla nere uppvärmningskostnaderna?' (totalt 965 svarande i villa/radhus). Båda frågorna har svarsalternativen 'Aldrig', 'Sällan', 'Ibland', 'Ofta', 'Alltid', och 'Ej aktuellt'. I de linjära regressionsmodellerna exkluderas svarsalternativet 'Ej aktuellt'. Basen för analyserna är samtliga svarande på respektive delfråga som bor i villa/radhus. Fullständiga regressionsmodeller kan ses i tabell A i kapitlet Appendix.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Utsatthet eller frivillighet?

Vad underkonsumtion av energi för uppvärmning innebär och när detta blir ett problem är sannolikt en fråga som kan diskuteras från många vinklar och under en lång tid. Men kanske kan resultaten i figur 10 bidra till en bättre förståelse av gränsdragningen mellan tillräcklig och otillräcklig energianvändning för uppvärmning. Resultaten visar att hushåll som begränsar sin uppvärmning genom att inte värma upp hela bostaden i mångt och mycket gör det av anledningar som inte direkt tyder på utsatthet. Dels tycks det vara beteendevanor som beror på uppväxten och nutida omständigheter som att inte ha barn i hushållet vilket tillåter ouppvärmda rum. Dels är det yttre faktorer, som att bo i ett elområde med höga elpriser, som motiverar, eller åtminstone förklarar, varför en begränsning av uppvärmningen föreligger. Detta kan ses som en form av utsatthet kopplat till ett geografiskt område, något som ofta beaktas som en extern sårbarhet för energifattigdom inom forskningsfältet (Bouzarovski & Petrova, 2015). Den faktor som snarare tyder på en intern utsatthet inom hushållet är att personer utanför arbetsmarknaden är mer benägna att inte värma upp hela bostaden. I detta fall är det mer tydligt att det är hushållets ekonomiska marginaler som bidrar till en begränsning av uppvärmningen, men huruvida begränsningen leder till en tillräckligt eller otillräckligt uppvärmd bostad är svårt att avgöra. Det är dock troligt att en sådan begränsning i många fall kan ses som en form av flexibilitet där hushållet har möjlighet att under en mer ekonomiskt pressad tid i livet välja att begränsa den använda ytan i bostaden genom en delvist uppvärmd bostad och på så sätt minska de boenderelaterade kostnaderna utan att flytta. Utsattheten blir då en fråga om hur stora kompromisser de ouppvärmda rummen medför; här går det att tänka sig en skala från att låta bli att värma upp rum som ändå inte används, till att koncentrera bostadens funktioner till ett färre antal rum, till att inte värma upp rum som trots detta används dagligen. Det sistnämnda, som innebär en högre grad av utsatthet och energifattigdom, borde dock även ge utslag på frågan kring hur ofta uppvärmningen begränsas till den grad att hushållet fryser hemma.

Ovanstående resonemang indikerar att den största utsattheten återfinns bland de hushåll som både begränsar uppvärmningen till vissa rum och så pass mycket att de fryser hemma. De faktorer som bidrog till båda dessa sparbeteenden var en oro för klimatförändringar, som trots allt indikerar en mer frivillig form av sparande, och eluppvärmning. Att eluppvärmning är den faktor som bäst förklarar utsatthet bekräftar hur utbredningen av energifattigdom i Sverige är direkt beroende av energikrisen och de höga elpriserna, och reflekterar väl det som rapporterats kring i nyhetsmedier. Det tydliga sambandet mellan ineffektiv eluppvärmning och låg inkomst som kunde ses i figur 5 betonar således vikten av stöd som ökar investeringsmöjligheterna för låginkomsthushåll boende i villa och radhus för att minska de mångbottnade ojämlikheter som finns i utsattheten för energifattigdom. I skrivande stund är ett förslag för ett sådant investeringsstöd för konvertering från direktverkande el i småhus ute på remiss (Klimat- och näringslivsdepartementet, 2023).

När det kommer till att frysa hemma visar resultaten i figur 12 att detta dels är förknippat med hushållets sammansättning, där hushåll med endast en vuxen i högre grad begränsar uppvärmningen så pass att de fryser hemma, samt med mer individuella aspekter som kön och hälsostatus. Att kvinnor generellt har en högre komforttemperatur än män finns dokumenterat i forskning sedan tidigare (Karjalainen, 2012). Däremot indikerar sambandet mellan låg hälsostatus och att frysa att det finns en stor, och relativt dold, energifattigdoms-relaterad utsatthet bland personer med hälsoproblem. Här är utsattheten mångbottnad då sjukdom ofta leder till stillasittande, vilket generellt sett ökar komforttemperaturen, och att stora delar av dagen spenderas i hemmet vilket även det ökar uppvärmningsbehovet. Samtidigt har betalningsförmågan för uppvärmning inom denna grupp visat sig vara låg (von Platten, 2022a), vilket i kombination med resultaten i figur 12 visar att förbättrad uppvärmning hade kunnat ha stora fördelar för det allmänna välmåendet för dessa människor.

Risk att fokus hamnar på det som är lätt att mäta

Syftet med detta kapitel har varit att ge en första överblick av vilka faktorer som bidrar till ökad risk att drabbas av dold energifattigdom, alltså en underkonsumtion av energi för uppvärmning, i en svensk kontext. Underkonsumtion av energi för uppvärmning riskerar leda till kompromisser med komfort, bekvämlighet och välmående på grund av otillräcklig uppvärmning av bostaden. Men det kan även leda till negativa effekter på den sociala tillvaron då det kan finnas skam kopplat till en ofullständigt uppvärmd bostad som i sin tur föranleder social isolering, något som detta kapitel bara berörde ytligt och som behöver studeras närmare. Dessa former av lidande är svårare att plocka upp än mer ekonomiska konsekvenser av energifattigdom som relativt enkelt kan fångas upp via utgiftsbaserade indikatorer. I och med att energifattigdom dykt upp som ett problem i Sverige i samband med energikrisen saknas tidigare kunskap, rutiner och indikatorer för att förstå, fånga upp och åtgärda de problem som uppstått. Risken när vi nu snabbt ska skapa oss en uppfattning om problematiken och rikta särskilda åtgärder är då att fokus hamnar på sådant som är enkelt att mäta och där det finns lättillgänglig statistik, i detta kapitel refererat till som synlig energifattigdom. Att börja prata om hur den dolda energifattigdomen kan se ut och vem den kan drabba är därför viktigt för att bredda definitionen av utsatthet och nyansera formerna av lidande som svenska hushåll nu drabbats av. Det här kapitlet har påbörjat ett resonemang och en dialog kring vad underkonsumtion av energi för uppvärmning kan anses vara och hur fenomenet varierar inom befolkningen. Nästa steg är att fortsätta den viktiga diskussionen kring vad som kan anses vara tillräcklig och otillräcklig uppvärmning, och inte minst vad som kan anses vara överdriven uppvärmning, för att röra oss framåt i en gemensam och hållbar riktning där det inte drar kallt.

APPENDIX

Tabell A Linjära regressionsmodeller för predicering av begränsad uppvärmning bland boende i villa/radhus, 2022

	Delvis uppvärmd bostad		Sparar in på uppvärmning så pass att hushållet fryser hemma	
	Regressions-koefficient	p-värde	Regressions-koefficient	p-värde
Elområde 1	0		0	
Elområde 2	-0,08	0,790	-0,10	0,644
Elområde 3	0,33	0,221	0,31	0,131
Elområde 4	0,56*	0,045	0,34	0,117
Fjärrvärme	0		0	
Direktverkande el	1,12***	0,000	0,61***	0,000
Elpanna	0,64*	0,017	0,33	0,165
Värmepump	0,38**	0,002	0,39***	0,000
Ved- eller pelletspanna	0,05	0,805	0,14	0,430
Gas- eller oljepanna	-0,15	0,820	0,03	0,953
Stad eller större tätort	0		0	
Stockholm, Göteborg, Malmö	-0,04	0,815	0,01	0,927
Mindre tätort	-0,16	0,182	-0,05	0,654
Ren landsbygd	-0,17	0,221	0,00	0,977
Två eller fler vuxna i hushållet	0		0	
En vuxen i hushållet	0,21	0,196	0,32*	0,017
Inga barn i hushållet	0		0	
Barn i hushållet	-0,26*	0,014	0,05	0,551
Kvinna	0		0	
Man	0,04	0,698	-0,23**	0,003
Förvärvsarbete (även sjukskriven, föräldraledig)	0		0	
Arbetslös/arbetsmarknadspolitiska åtgärder/arbetsmarknadsutbildning/sjuk-/aktivitetsersättning/annat	0,55*	0,025	-0,01	0,971
Ålderspensionär/avtalspensionär	-0,31*	0,014	-0,23*	0,023
Studerande	-0,04	0,851	0,05	0,794
Hushållets årsinkomst <300 000 kr	0		0	
Hushållets årsinkomst 301 000–800 000 kr	0,00	0,991	-0,01	0,949
Hushållets årsinkomst >800 000 kr	0,06	0,769	0,09	0,575

Högre tjänstemannahem, nuvarande	0		0	
Jordbrukarhem, nuvarande	-0,26	0,357	-0,20	0,390
Arbetarhem, nuvarande	0,03	0,851	0,12	0,412
Tjänstemannahem, nuvarande	-0,23	0,138	0,05	0,698
Företagarhem, nuvarande	0,16	0,424	0,20	0,256
Högre tjänstemannahem, uppväxt	0		0	
Jordbrukarhem, uppväxt	0,59*	0,475	0,08	0,754
Arbetarhem, uppväxt	0,74**	0,002	0,17	0,384
Tjänstemannahem, uppväxt	0,88***	0,000	0,17	0,408
Företagarhem, uppväxt	0,30	0,302	-0,10	0,690
Stad eller större tätort, uppväxt	0		0	
Landsbygd, uppväxt	-0,03	0,838	-0,03	0,795
Mindre tätort, uppväxt	0,11	0,383	0,08	0,418
Stockholm, Göteborg, Malmö, uppväxt	0,30*	0,048	0,15	0,230
Annat land i Norden, uppväxt	0,97	0,084	0,17	0,716
Annat land i Europa, uppväxt	1,4***	0,000	-0,03	0,919
Land utanför Europa, uppväxt	0,74	0,142	0,49	0,176
Självskattat allmänt hälsotillstånd	-0,05	0,053	-0,08***	0,000
Inte alls oroad för klimatförändringar	0		0	
Inte särskilt oroad	0,59	0,064	0,52	0,071
Ganska oroad	0,65*	0,036	0,56*	0,044
Mycket oroad	0,33	0,282	0,44	0,117
Umgås ofta med vänner	0		0	
Umgås ibland med vänner	-0,09	0,367	-0,06	0,452
Umgås sällan/aldrig med vänner	-0,17	0,460	-0,01	0,954
Konstant	0,77	0,177	1,4**	0,003
n	593		609	
Justerat R ²	0,186		0,108	

Kommentar: Prediktering av delvis uppvärmd bostad baserades på frågan 'Hur ofta låter du bli att värma upp vissa rum hemma under vintermånaderna för att minska uppvärmningskostnaderna?' medan prediktering av att frysa hemma baseras på frågan 'Hur ofta begränsar du uppvärmningen av din bostad så pass mycket att du fryser under vintermånaderna för att hålla nere uppvärmningskostnaderna?', med svarsalternativen 'Aldrig', 'Sällan', 'Ibland', 'Ofta', 'Alltid', och 'Ej aktuellt'. För båda frågorna i de linjära regressionsmodellerna exkluderas svarsalternativet 'Ej aktuellt'. Basen för analyserna är samtliga svarande på respektive delfråga som bor i villa/radhus. Observationer med stor inverkan på modellerna, här satt till ett värde på Cook's Distance över 0.01, är exkluderade. Basen för analysen är samtliga svarande på respektive delfråga som bor i villa/radhus. *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Noter

- ¹ Arbetet för detta kapitel har gjorts inom ramen för projektet Blicka bakåt för att se framåt: en social och kulturell historia av hemmets uppvärmning (Just-Heat), finansierat av CHANSE ERA-NETs samfinansieringsprogram som i sin tur fått finansiering från Europeiska unionens Horizon 2020 Forsknings- och innovationsprogram med bidragsnummer 101004509.
- ² Två linjära regressionsanalyser genomfördes där förekomsten av en delvis uppvärmd bostad och av att frysa hemma predicerades. Ett flertal variabler från den nationella SOM-undersökningen inkluderades i modellerna för att öka tillförlitligheten i de olika variablernas oberoende inverkan. De fullständiga modellerna kan ses i tabell A i Appendix.
- ³ Variabler med statistisk signifikans hade ett p-värde om minst 0,05.

Referenser

- Barrella, Roberto, Carlos Romero, José, Ignacio Linares, José, Arenas, Eva, Asín, María & Efraim Centeno (2022). The dark side of energy poverty: Who is underconsuming in Spain and why? *Energy Research & Social Science*, 86: 102428.
- Boardman, Brenda (1991). *Fuel poverty: from cold homes to affordable warmth*. London: Belhaven Press.
- Boardman, Brenda (2013). *Fixing fuel poverty: challenges and solutions*. 1st edn. Taylor and Francis.
- Bouzarovski, Stefan & Saska Petrova (2015). A global perspective on domestic energy deprivation: Overcoming the energy poverty–fuel poverty binary. *Energy Research & Social Science*, 10: 31–40.
- Dubois, Ute (2020). Introduction: Energy poverty and its drivers in post-communist Europe—the visible, the measurable, and the hidden. I George Jigla, Anca Sinea, Ute Dubois & Philipp Biermann (red), *Perspectives on Energy Poverty in Post-Communist Europe*. London/New York: Routledge.
- Eurostat (2020). Arrears on utility bills. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200120-1>.
- Eurostat (2021). 8% of EU population unable to keep home adequately warm. <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211105-1>.
- Johansson, Bengt, Jonsson, Daniel K., Veibäck, Ester & Eva Mittermaier (2015). *Energifattigdom, försörjningstrygghet och offentligt agerande*. FOI-R-4020-SE.
- Karjalainen, Sami (2012). Thermal comfort and gender: a literature review. *Indoor Air*, 22: 96–109.
- Karpinska, Lilia, & Sławomir Śmiech (2020). Invisible energy poverty? Analysing housing costs in Central and Eastern Europe. *Energy Research & Social Science*, 70: 101670.

- Klimat- och näringslivsdepartementet (2023). Förslag till förordning om bidrag till energieffektivisering i småhus. Klimat- och näringslivsdepartementet (red).
- Okushima, Shinichiro (2023). Measuring energy sufficiency: A state of being in neither energy poverty nor energy extravagance, USAEE Working Paper No. 23-583, SSRN.
- Powells, Gareth & Michael J. Fell (2019). Flexibility capital and flexibility justice in smart energy systems. *Energy Research & Social Science*, 54: 56–59.
- SVT (2022). Väljarnas viktigaste frågor. SVT Datajournalistik. <https://www.svt.se/datajournalistik/valu2022/valjarnas-viktigaste-fragor/>
- Toulouse, Edouard, Sahakian, Marlyne, Lorek, Sylvia, Bohnenberger, Katharina, Bierwirth, Anja & Leon Leuser (2019). Energy sufficiency: how can research better help and inform policy-making? Konferensartikel presenterad vid konferensen *eccee* anordnad av European Council for an Energy Efficient Economy 2019.
- von Platten, Jenny (2022a). Energifattigdom i Sverige. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- von Platten, Jenny (2022b). Energy poverty in Sweden: Using flexibility capital to describe household vulnerability to rising energy prices. *Energy Research & Social Science*, 91: 102746.
- von Platten, Jenny (2021). *Energy poverty in Sweden*. In EP-pedia: ENGAGER COST Action.

VEM ANVÄNDER BILPOOL?¹

JOHN MAGNUS ROOS

Sammanfattning

Ungefär fyra procent av den svenska befolkningen uppger att de använder bilpool. Syftet med det här kapitlet är att undersöka vilka de är. Bilpoolsanvändarna kommer att jämföras med den övriga befolkningen utifrån en rad faktorer som inkluderats i den nationella SOM-undersökningen 2019–2022. Jämfört med den övriga befolkningen är bilpoolsanvändare yngre och de har högre inkomst och utbildning. Åsikter om miljöfrågor tycks inte skilja bilpoolsanvändare från den övriga befolkningen. Inte heller uppfattningar om avstånd till bilpool och boendeparkering. Däremot så skiljer sig personlighet och värderingar åt mellan de som använder bilpool och den övriga befolkningen, på ett sätt som inte är känt sedan tidigare.

*'Lucky me swimmin' in my ability
Dancin' down on life with agility
Come and drink it up from my fertility
Blessed with a bucket of lucky mobility'*
Red Hot Chili Peppers (1991)

Bilpool är en medlemstjänst som ger användaren tillgång till bil utan ägande. För att karaktäriseras som bilpool skall bildelningstjänsten vara allmänt tillgänglig genom digitala system, medlemskap och självservice (Trafikverket, 2019). Den typ av bilpool som dominerar den svenska marknaden är den 'fasta bilpoolen', där bilen hämtas upp och lämnas på samma parkering. Alternativet är den 'flytande bilpoolen', där bilen hämtas och lämnas var som helst inom ett geografiskt område. Vanligtvis är det ett företag som äger bilpoolens bilar, som privatpersoner får tillgång till genom medlemskap (B2C, Business to Consumer). Det är dock mellan privatpersoner som bilpoolen växer snabbast i Sverige, vilket innebär att bilpoolens bilar ägs av en eller flera privatpersoner (P2P, Peer to Peer) (Trafikverket, 2019).

Bilpooler antas ha en positiv klimatpåverkan. Detta antagande bygger på forskning som visat att bilanvändandet minskar när personer övergår från bilägande till bilpoolsanvändande (Martin, Shaheen, & Lidicker, 2010; Firnkorn & Müller, 2012). Stöd till bilpooler ingick i Sveriges Nationell plan för transportsystem 2010–2021, med målet att säkerställa effektiva och långsiktigt hållbara transporter i hela landet för människor och företag (Trafikverket, 2012). Bilpooler har under en lång tid setts som innovativa mobilitetstjänster, som kombinerar bilens frihet

och flexibilitet med samhällets krav på en hållbar utveckling. Det har talats om en 'klimatsmart mobilitet' (Trafikverket, 2019).

Den positiva klimatpåverkan från bilpooler har dock kommit att ifrågasättas av mer uppdaterad forskning. Det har uppmärksammats att ungefär hälften av de som använder bilpool faktiskt inte har ägt bil före användningen av bilpool (Amirnazmifshar & Diana, 2022). Detta innebär att bilpooler kan ha en negativ klimatpåverkan snarare än en positiv, då många användare kommer från transporter med mindre klimatpåverkan än bilen, som exempelvis kollektivtrafik och cykel (Amirnazmifshar & Diana, 2022; Papu Caronne m.fl., 2020).

Syftet med detta kapitel är att brett kartlägga vem som använder bilpool i Sverige. Åsikter kring miljöfrågor är en viktig del i denna kartläggning. Kunskap om bilpoolsanvändaren är angeläget för utvecklandet av framtidens mobilitet. Kapitlet bygger på den nationella SOM-undersökningen under perioden 2019–2022. Under dessa fyra år har det i varierande utsträckning funnits frågor om användandet av bilpool.

Bilpoolsanvändning – långt ifrån den svenska normen!

Enligt statistik från Trafikverket (2019) finns det i Sverige 4 859 485 privatägda bilar och 7 000 bilpoolsbilar (5 000 B2C-bilar, 2 000 P2P-bilar). Detta innebär att bilpoolsbilarna enbart utgör 0,1 procent av det totala antalet bilar. En sammanlagning av den nationella SOM-undersökningen 2019 och 2020 visar att 83 procent av respondenterna äger bil i hushållet, medan drygt 1 procent uppger att de är medlemmar i bilpool² (Roos, 2020). Som framgår av tabell 1 så är det ungefär 4 procent som har använt bilpool någon gång under de senaste 12 månaderna. Användandet av bilpool minskade dock något under 2020 och 2021, vilket skulle kunna bero på minskad mobilitet under pandemin. Dessa siffror visar att det är mycket ovanligt att använda sig av bilpool jämfört med att äga bil. Även om bilpooler är på frammarsch och diskuteras mycket i den svenska hållbarhetsdebatten så måste det understrykas att bilägande fortfarande är normen.

Tabell 1 Användande av bilpool i Sverige, 2019–2022 (antal och procent)

	Totalt	2019	2020	2021	2022
Antal svarande	6 726	1 683	1 793	1 528	1 722
Antal bilpoolsanvändare	271	66	65	57	83
Andel bilpoolsanvändare	4,0	3,9	3,6	3,7	4,8

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' 'Använt bil från bilpool'. Svartalalternativen lyder 'Ingen gång', 'Någon gång under de senaste 12 månaderna', 'Någon gång i halvåret', 'Någon gång i kvartalet', 'Någon gång i månaden', 'Någon gång i veckan', 'Flera gånger i veckan'. Gruppen 'Bilpoolsanvändare' inkluderar alla respondenter som svarat 'Någon gång under de senaste 12 månaderna' eller oftare. Antal svarande som ingår i analysen är samtliga respondenter som besvarade frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Bilpoolsanvändning – ytterligare en fråga om genus?

Den internationella forskningen tyder på att män använder bilpool mer än kvinnor (Jakobsson-Bergsad m.fl., 2018; Mastretta m.fl., 2005; Riegler, 2016). Enligt Alonoso-Almeida (2019) finns det därför en risk att bilpoolsanvändning har blivit ytterligare en genusfråga. I Sverige tycks det dock inte finnas någon skillnad i bilpoolsanvändning mellan män och kvinnor (tabell 2). Att Sverige avviker från den internationella forskningen skulle kunna förklaras av kulturella skillnader, men också av skillnader i bilpoolstyp. Den internationella forskningen har undersökt skillnader mellan män och kvinnor beträffande flytande bilpooler, medan den bilpoolstyp som dominerar den svenska marknaden är fast bilpool.

Statistiska skillnader i boendesituation mellan bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen har inte säkerställts, varken beträffande boende med partner eller med barn (tabell 2).³ Däremot visar tabell 2 att personer som bor i lägenhet är överrepresenterade bland bilpoolsanvändarna. Det är vidare intressant att notera att utländska medborgare är överrepresenterade bland bilpoolsanvändarna. Detta är inte känt sedan tidigare, men relaterar till forskning som funnit att bilpoolsanvändning är vanligare i multikulturella samhällen (Comouk, 2018).

Tabell 2 Sociodemografiska aspekter hos bilpools-användare och övriga svenskar, 2019–2022, Chi-två test (antal och procent)

	Bilpoolsanvändare		Övriga befolkningen	
	Procent	Antal svarande	Procent	Antal svarande
Kön (kvinna)	49,4	267	52,6	6 436
Utbildning (hög)***	52,1	263	32,9	6 356
Bor med partner	61,9	265	66,8	6 388
Bor med barn	52,2	203	48,8	4 148
Bor i lägenhet***	65,5	255	41,7	6 208
Utländsk medborgare***	17,0	265	8,0	6 405

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' 'Använt bil från bilpool'. Gruppen "Bilpoolsanvändare" inkluderar alla respondenter som svarat 'Någon gång under de senaste 12 månaderna' eller oftare. "Kön" mäts med frågan 'Är du:' med svarsalternativen 'Kvinna', 'Man', 'Annat'. Frågan för "Utbildning" lyder 'Vilken är din högsta skol-utbildning?'. Analysen är baserad på en jämförelse mellan de som har hög utbildning (examen från högskola/universitet, alternativt studerat vid högskola/universitet, 3 år eller längre) och övriga. Frågan för "Bor med partner" lyder 'Är du:' med svarsalternativen 'Ensamstående/singel', 'I ett förhållande', 'Sambo', 'Gift/i registrerat partnerskap', 'Änka/änkling'. Analysen är baserad på en jämförelse mellan de som antas dela hushållet med partner ('Sambo', 'Gift/i registrerat partnerskap') med övriga ('Ensamstående/singel', 'I ett förhållande', 'Änka/änkling'). Frågan för "Bor med barn" lyder 'Hur ser ditt hushåll ut?'. Analysen är baserad på en jämförelse mellan de som delar hushållet med ett eller flera barn och övriga. Frågan för "bor i lägenhet" lyder 'Hur bor du för närvarande' med svarsalternativen 'I villa/radhus', 'I lägenhet/flerbostadshus', 'Annat boende'. Analysen är baserad på en jämförelse mellan de som svarat 'I lägenhet/flerbostadshus' och övriga. För "Utländsk medborgare" lyder frågan 'Är du' med svarsalternativen 'Svensk med-

*borgare', 'Medborgare i annat land', 'Både svensk medborgare och medborgare i annat land'. Utländsk medborgare inkluderar de som svarat 'Medborgare i annat land' eller 'Både svensk medborgare och medborgare i annat land'. Signifikansnivå: *** $p < 0,001$.*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Bilpoolsanvändning – definitivt en vänsterlutning!

Beträffande ålder kan det konstateras att de som använder bilpool i Sverige är yngre. Mer specifikt är medelåldern hos bilpoolsanvändare 42 år medan medelåldern hos de övriga respondenterna är 53 år (tabell 3). Att bilpoolsanvändare är yngre än den övriga befolkningen stämmer väl överens med den tidigare forskningen (Amirnazmifshar & Diana, 2022; Burghard & Dütschke, 2019; Jakobsson-Bergstad m.fl., 2018; KiM, 2015; Riegler, 2016).

Jämfört med den genomsnittliga befolkningen har bilpoolsanvändare även högre socioekonomisk status, både beträffande inkomst (tabell 3) och utbildning (tabell 2). Detta överensstämmer med internationell forskning på området (Amirnazmifshar & Diana, 2022; Burghard & Dütschke, 2019; Burkhardt & Millard-Ball, 2006; Clewlow, 2016; Jakobsson-Bergsads m.fl., 2018, Kawgan-Kagan, 2015; Riegler, 2016). Vidare visar tabell 3 att de som använder bilpool lutar mer åt vänster jämfört med den övriga populationen, något som inte varit känt sedan tidigare.

Tabell 3 Sociodemografiska aspekter hos bilpools-användare och övriga svenskar 2019–2022, Oberoende t-test (medelvärde och standardavvikelse)

	Bilpoolsanvändare			Övriga befolkningen		
	M	SD	Antal svarande	M	SD	Antal svarande
Ålder***	42,03	14,93	271	53,34	18,62	6 455
Egen inkomst***	3,95	1,72	193	3,38	1,59	4 696
Hushållsinkomst***	6,88	3,23	248	6,25	3,23	6 017
Ideologisk övertygelse**	2,87	1,20	267	3,07	1,20	6 331

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' 'Använt bil från bilpool'. Gruppen 'Bilpoolsanvändare' inkluderar alla respondenter som svarat 'Någon gång under de senaste 12 månaderna' eller oftare. 'Ålder' mäts med en öppen fråga ('Vilket år är du född?'). Frågan för 'Egen inkomst' lyder 'Ungefär hur stor, normalt sett, är din egen månadsinkomst före skatt (pension, studiemedel, ersättningar etc. ska räknas in)?'. Analysen är baserad på en 7-gradig skala med intervall på 10 000 kronor, från 'Mindre än 10 000 kronor' (kod 1) till 'Mer än 60 000 kronor' (kod 7). Frågan för 'Hushållsinkomst' lyder 'Vilken är den ungefärliga sammanlagda årsinkomsten i kronor för samtliga personer i ditt hushåll före skatt (pension, studiemedel etc. ska räknas in)?'. Frågans svarsalternativ varierar på en 12-gradig skala med intervall på 100 000, från '100 000 eller mindre' (kod 1) till 'Mer än 1 100 000' (kod 12). Frågan för ideologisk övertygelse lyder 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'.

Svarsalternativen lyder 'Klart till vänster' (kod 1), 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller till höger', 'Något till höger', 'Klart till höger' (kod 5). Signifikansnivåer: ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Bilpoolsanvändning – långt ifrån en fråga om avstånd!

Baserat på den nationella SOM-undersökningen verkar bilpoolsanvändandet primärt vara ett storstadsfenomen, vilket också överensstämmer med den internationella forskningen (Jakobsson-Bergstad m.fl., 2018). Av tabell 4 framgår att drygt 8 procent av invånarna i Stockholm, Göteborg och Malmö använder bilpool, vilket kan jämföras med ungefär 2 procent på landsbygden och i mindre tätorter. Mellan de tre storstäderna finns det inga signifikanta skillnader i bilpoolsanvändning.

Tabell 4 Bilpoolsanvändande utifrån boendeområde, 2019–2022 (antal och procent)

	Procent	Antal svarande
Stockholm, Göteborg, Malmö	7,9	1 054
Stad eller större tätort	3,9	3 071
Mindre tätort	2,1	1 296
Ren landsbygd	2,0	921

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' 'Använt bil från bilpool'. Gruppen "Bilpoolsanvändare" inkluderar alla respondenter som svarat 'Någon gång under de senaste 12 månaderna' eller oftare. Frågan "Boendeområde" mäts med frågan 'I vilken typ av område bor du?' med svarsalternativen 'Storstad: central', 'Storstad: ytterområde/förort', 'Stad: central', 'Stad: ytterområde', 'Större tätort', 'Mindre tätort', 'Ren landsbygd'. De fem första svarsalternativen har slagits samman till "Stockholm, Göteborg, Malmö" och "Stad eller större tätort". Personer som svarat något av de fyra första alternativen och enligt urvalsdata (kommunkod) bor i Stockholm, Göteborg eller Malmö ingår i denna kategori. Det är statistiskt säkerställt ($p < 0,001$) att bilpoolsanvändandet är vanligare i kategorin "Stockholm, Göteborg, Malmö" än i övriga kategorier. Vidare är det statistiskt säkerställt ($p < 0,001$) att bilpoolsanvändande är vanligare i kategorin "Stad eller större tätort" än i kategorierna 'Mindre tätort' och 'Ren landsbygd'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Tillgängligheten till bilpool och boendeparkering har antagits vara kopplat till användandet av bilpool (Kent & Dowling, 2016) och därför använts som styrmedel i stads- och trafikplaneringen (Riksbyggen, 2023). Enligt SOM-undersökningen år 2020 tycks det dock inte föreligga några skillnader mellan bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen när det gäller tillgång till bilpool och boendeparkering.⁴ Avståndet till såväl bilpoolsbil som boendeparkering tycks alltså vara ungefär samma för de som använder bilpool som för den övriga befolkningen.

Bilpoolsanvändning – en odelad ’klimatsmart mobilitet’

Som tidigare nämnts har Trafikverket (2012, 2019) antagit att bilpooler kan bidra till en positiv klimatutveckling, genom att minska ägandet av bil och därmed bilanvändningen. I den nationella SOM-undersökningen 2019–2022 finns det ett stort antal miljöfrågor som undersökts mellan bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen. Under hela perioden har respondenterna fått tycka till om förslaget ’Satsa mer på ett miljövänligt samhälle’. Någon skillnad mellan bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen har inte statistiskt säkerställts (’Miljövänlig samhällssatsning’ i tabell 5). Vidare har respondenterna under två år (2019 och 2021) fått besvara frågan ’Hur intresserad är du i allmänhet av miljöfrågor?’. Inte heller här finns det någon signifikant skillnad mellan bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen (tabell 5). Under 2019 ställdes dessutom ett stort antal frågor utifrån den ekologiska hållbarhetsdebatten: Mer specifikt handlade frågorna om oro relaterad till förändringar i jordens klimat och miljöförstöring, klimatfrågans relevans i jämförelse med andra samhällsfrågor, huruvida mänskliga aktiviteter påverkar klimatförändringar, huruvida miljöproblem kan lösas med ny teknik, betydelsen av att begränsa privatbilismen för att minska koldioxidutsläppen, och inställningar till skattehöjningar på fordon och fossila bränslen. Av tabell 5 framgår att enbart två av dessa frågor skiljer sig åt mellan bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen – höjning av bensinskatten respektive höjning av fordonsskatten. Att bilpoolsanvändare vill höja dessa skatter mer än den övriga befolkningen kan tyda på att de är något mer miljövänliga. Sammantaget visar analysen dock att bilpoolsanvändare inte skiljer sig anmärkningsvärt från den övriga befolkningen när det kommer till miljöfrågor – trots det faktum att klimatsmart mobilitet har förespråkats av bilpoolsbranschen och Trafikverket samt legat till grund för subventioner inom bilpoolsområdet (Trafikverket, 2012, 2019). Resultaten ifrågasätter också den tidigare forskningen som funnit att miljömedvetenheten är en viktig drivkraft bakom bilpoolsanvändandet (Burkardt & Milard-Ball, 2006; Hjorteset & Böcker, 2020). Denna forskning har dock kritiserats för att enbart inkludera personer som använder bilpool. Ramos med kollegor (2020) har jämfört bilpoolsanvändare med den övriga befolkningen (i Italien respektive Sverige), på ett motsvarande vis som presenteras här, och har i linje med detta kapitel funnit att bilpoolsanvändarna inte tycks vara mer övertygade miljökampare än andra.

Tabell 5 Åsikter i miljöfrågor hos bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen 2019–2022, oberoende t-test (medelvärde och standardavvikelse)

	Bilpoolsanvändare			Övriga befolkningen		
	Medel- värde	Stan- dardav.	Antal svarande	Medel- värde	Stan- dardav.	Antal svarande
Intresse för miljöfrågor	2,98	0,80	118	2,95	0,72	3 063
Oro						
Förändringar i jordens klimat	3,35	0,73	66	3,31	0,81	1 604
Miljöförstöring	3,32	0,79	65	3,42	0,68	1 601
Åsikt (generell)						
Klimatfrågornas relevans	7,18	2,16	65	6,70	2,34	1 597
Människans betydelse	7,86	2,09	66	7,65	2,35	1 588
Tekniken som räddning	6,80	2,36	66	6,64	2,32	1 572
Åsikt (konkreta åtgärdsförslag)						
Miljövänlig samhällssatsning	4,30	0,91	261	4,23	0,89	6 281
Höjning av bensinskatt*	2,95	1,43	64	2,59	1,28	1 579
Höjning av bensin-/dieselskatt	3,03	1,16	63	2,82	1,14	1 532
Höjning av fordonsskatt**	3,03	0,89	59	2,69	0,92	1 527
Begränsning av privatbilism	2,98	0,92	63	2,89	0,88	1 494

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' 'Använt bil från bilpool'. Gruppen "Bilpoolsanvändare" inkluderar alla respondenter som svarat 'Någon gång under de senaste 12 månaderna' eller oftare (tabell 1). Frågan för "Intresse för miljöfrågor" lyder: 'Hur intresserad är du i allmänhet av miljöfrågor'. Svarsalternativen lyder 'Inte alls intresserad' (kod 1), 'Inte särskilt intresserad', 'Ganska intresserad', 'Mycket intresserad' (kod 4). Frågorna för "Oro: Förändringar i jordens klimat" respektive "Oro: Miljöförstöring" lyder 'Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?' 'Förändringar i jordens klimat', 'Miljöförstöring'. Svarsalternativen lyder 'Inte alls oroande' (kod 1), 'Inte särskilt oroande', 'Ganska oroande', 'Mycket oroande' (kod 4). Frågan 'Klimatfrågornas relevans' lyder 'Hur viktiga anser du att klimatfrågorna är jämfört med andra samhällsfrågor?'. Frågan mäts på en skala 0–10 där 0 definieras som 'Inte alls lika viktiga som de flesta andra samhällsfrågor' och 10 som 'Mycket viktigare än de flesta andra samhällsfrågor'. Frågan 'Människans betydelse' lyder 'Vilken är din uppfattning om följande påstående?', 'Klimatförändringarna är i huvudsakorsakade av mänskliga aktiviteter'. Påståendet mäts på en skala 0–10 där 0 definieras som 'Helt felaktigt påstående' och 10 som 'Helt riktigt påstående'. Frågan 'Tekniken som räddning' lyder 'Vilken är din uppfattning om följande påstående?', 'Många av dagens miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik'. Påståendet mäts på en skala 0–10 där 0 definieras som 'Helt felaktigt påstående' och 10 som 'Helt riktigt påstående'. Frågorna 'Miljövänlig samhällssatsning' respektive 'Höjning av bensinskatt' lyder 'Vilken är din åsikt om följande förslag?' 'Satsa mer på ett miljövänligt samhälle', 'Höja koldioxidskatten på bensin'. Svarsalternativen lyder 'Mycket dåligt förslag' (kod 1), 'Ganska dåligt förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska bra förslag', 'Mycket bra förslag' (kod 5). Frågorna 'Höjning av bensin-/dieselskatt' respektive 'Höjning av fordonsskatt' lyder 'Tycker du att följande skatter bör höjas eller sänkas?' 'Koldioxidskatt på bensin och diesel', 'Fordonsskatt'. Svarsalternativen lyder 'Bör sänkas mycket/tas bort' (kod-1), 'Bör sänkas något', 'Bör varken sänkas eller höjas', 'Bör höjas något', 'Bör höjas mycket' (kod 5). Frågan 'Begränsningar av privatbilism' lyder 'Det har diskuterats hur man kan motverka globala klimatförändringar genom att minska koldioxidutsläppen. Enligt din uppfattning, hur viktigt anser du att det är att begränsa omfattningen av följande utsläppskällor' 'Privatbilismen'. Svarsalternativen lyder 'Inte alls viktigt' (kod 1), 'Inte särskilt viktigt', 'Ganska viktigt', 'Mycket viktigt' (kod 4), 'Ingen uppfattning' (kod 5). Respondenter som svarat 'Ingen uppfattning' har inte inkluderats i analysen (n=103). Signifikansnivåer: ** p<0,01, *** p<0,00

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2022.

Bilpoolsanvändning – en fråga om personlighet och värderingar?

Enligt Trafikverket (2019) finns det mentala barriärer, så kallade psykosociala faktorer, som hindrar användandet av bilpools. Detta kan handla om vana, tradition och norm som är förknippat med att äga bil. Enligt Trafikverket (2019) kan mentala barriärer också handla om att bilpool inte uppfattas ha samma flexibilitet och frihet som ägande av egen bil.

Personlighet undersöks i den nationella SOM-undersökningen 2019–2021 med femfaktormodellen, en väletablerad modell inom personlighetsforskningen (Costa & McCrae, 1992; Kajonius & Dåderman, 2020). Modellen utgår ifrån fem personlighetsfaktorer: (1) samvetsgrannhet, (2) välvillighet, (3) extraversion, (4) neuroticism, och (5) öppenhet. Av tabell 6 framgår det att bilpoolsanvändare har en lägre grad av välvillighet och en högre grad av öppenhet än den övriga befolkningen. Beträffande de övriga tre faktorerna finns det inga signifikanta skillnader mellan bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen (tabell 6).

Tabell 6 Personlighet hos bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen 2019–2021, oberoende t-test (medelvärde och standardavvikelse)

	Bilpoolanvändare			Övriga befolkningen		
	Medel- värde	Standard- avvikelse	Antal svarande	Medel- värde	Standard- avvikelse	Antal svarande
Samvetsgrannhet	3,89	0,77	180	4,00	0,76	4 666
Välvillighet**	3,58	0,72	183	3,72	0,68	4 668
Extraversion	3,57	0,94	177	3,50	0,94	4 674
Neuroticism	2,56	0,90	181	2,60	0,92	4 707
Öppenhet***	3,32	0,87	183	3,08	0,96	4 670

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' 'Använt bil från bilpool'. Gruppen "Bilpoolsanvändare" inkluderar alla respondenter som svarat 'Någon gång under de senaste 12 månaderna' eller oftare (tabell 1). Personlighet mäts med BFI-10, en kortskala med två frågor för respektive faktor (Rammstedt & John, 2007). 'I vilken utsträckning stämmer följande påståenden in på dig? Jag ser mig själv som någon som ...'. Svartalternativen är en femgradig skala från 'Stämmer absolut inte' (kod 1) till 'Stämmer absolut' (kod 5). "Samvetsgrannhet" mäts av medelvärdet på '...tenderar att vara lat' (omvänd skala) och '...gör ett grundligt jobb'. "Välvillighet" mäts av medelvärdet på '...är i allmänhet tillitsfull' och '...tenderar att hitta fel hos andra' (omvänd skala). "Extraversion" mäts av medelvärdet på '...är reserverad' (omvänd skala) och '...är utåtriktad, sällskaplig'. "Neuroticism" mäts av medelvärdet på '...är avspänd, hanterar stress väl' (omvänd skala) och '...blir lätt nervös'. "Öppenhet" mäts av medelvärdet på '...har få konstnärliga intressen' (omvänd skala) och '...har livlig fantasi'. Signifikansnivåer: ** p<0,01, *** p<0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2021.

En annan typ av barriär som i mångt och mycket liknar personlighet är det sociopsykologer kallar ”värden”, vilket i de nationella SOM-undersökningarna har undersökts med Milton Rokeachs (1973) teori om mänskliga värden. Rokeach urskilde 18 terminala värden som betraktas som önskvärda existentiella mål. Utifrån tabell 7 framgår det att sju av värdena är mindre viktiga för bilpoolsanvändarna än för den övriga befolkningen: Självaktning, frihet, en vacker värld, inre harmoni, en värld i fred, familjetrygghet och landets säkerhet (tabell 7). Effekterna är över lag små, men något större för frihet och de värden som anknyter till bevarande och tradition – familjetrygghet och landets säkerhet.⁵

Tabell 7 Värden hos bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen 2020, oberoende t-test (medelvärde och standardavvikelse)

	Bilpoolsanvändare			Övriga befolkningen		
	Medelvärde	Standardav.	Antal svarande	Medelvärde	Standardav.	Antal Svarande
Ett behagligt liv	3,54	0,62	63	3,58	0,63	1 713
Lycka	3,58	0,61	65	3,62	0,60	1 715
Socialt anseende	2,58	0,91	64	2,54	0,99	1 689
Självförverkligande	2,86	0,89	64	2,75	0,89	1 674
Ett liv fullt av njutning	2,86	0,97	64	2,91	0,94	1 706
Ett spännande liv	2,73	1,00	64	2,60	0,98	1 708
Självaktning*	2,89	0,85	65	3,16	0,84	1 673
Frihet***	3,58	0,64	65	3,85	0,41	1 712
En vacker värld*	3,15	0,83	65	3,38	0,74	1 700
Jämlikhet	3,60	0,92	63	3,37	0,67	1 710
Inre harmoni*	3,37	0,86	64	3,64	0,60	1 710
Visdom	3,06	0,91	64	3,22	0,78	1 699
En värld i fred**	3,43	0,81	65	3,71	0,60	1 716
Kärlek	3,45	0,60	65	3,65	0,62	1 707
Sann vänskap	3,62	0,60	64	3,65	0,60	1 708
Frälsning	1,42	1,43	64	1,25	1,29	1 693
Familjetrygghet**	3,52	0,90	65	3,84	0,43	1 715
Landets säkerhet***	3,27	0,91	64	3,84	0,60	1 709

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?' 'Använt bil från bilpool'. Gruppen 'Bilpoolsanvändare' inkluderar alla respondenter som svarat 'Någon gång under de senaste 12 månaderna' eller oftare. Värden mäts med den övergripande frågan 'Hur viktigt tycker du att följande saker är för dig?' Svarsalternativen är en femgradig skala från 'Inte alls viktigt' (kod 1) till 'Mycket viktigt' (kod 5). Respektive värde mäts i enkäten enligt följande ordning 'Ett behagligt liv', 'Ett spännande liv', 'Självförverkligande', 'En värld i fred', 'En vacker värld', 'Jämlikhet', 'Familjetrygghet', 'Frihet', 'Lycka', 'Inre harmoni', 'Kärlek', 'Landets säkerhet', 'Ett liv fullt av njutning', 'Frälsning', 'Självaktning', 'Socialt anseende', 'Sann vänskap', 'Visdom'. Värdena presenteras i tabellen utifrån Schwartz (1994) värdeteori. Signifikansnivåer: ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Bilpoolsanvändning – vägen framåt eller dikeskörning?

Till att börja med så är bilpoolsanvändande någonting som än så länge inte har engagerat den svenska befolkningen särskilt mycket. Enbart 4 procent av befolkningen uppger sig använda bilpool. På frågan om de är medlemmar i bilpool svarar ungefär lika många 'Ja' som 'Vet inte', medan drygt 96 procent svarar 'Nej'. På frågan '*Hur många meter är det från din bostad till närmsta bilpool*' så svarar 88 procent 'Vet ej'.

Politiker, myndigheter och näringsliv har däremot visat ett större engagemang i bilpoolsfrågor. Detta kanske inte är så konstigt, då användningen av bilpool har setts som ett led i en klimatsmart mobilitet för att uppnå de globala klimatmålen. Det är vidare inte konstigt att politiker, myndigheter och näringsliv utifrån ett hållbarhetsperspektiv önskar vidta åtgärder för att begränsa bilismen, då detta kapitel tyder på att 82 procent av den svenska befolkningen äger bil i hushållet och att 78 procent har en egen parkeringsplats. Statistik som rimmar dåligt med de globala klimatmålen. Frågan är dock om bilpoolsanvändning är rätt väg framåt - för att lösa klimatkrisen? Staten har under en lång tid direkt subventionerat bilpoolsbranschen, och medborgare som valt boende utan parkering har erbjudits medlemskap i bilpool (Bocken m.fl., 2020; Riksbyggen, 2023; Trafikverket, 2012, 2019). Samhället har försökt att reglera bilens negativa klimatpåverkan med färre parkeringsplatser och fler bilpooler (Riksbyggen, 2023). Detta kapitel ifrågasätter dock dessa styrmedel, då varken tillgång till parkering eller närhet till bilpool tycks skilja sig åt mellan de som använder bilpool och den övriga befolkningen.⁶

Satsningen på bilpooler som klimatsmart mobilitet ifrågasätts av den internationella forskningen. Flera uppdaterade studier tyder på att bilpoolsanvändningen faktiskt ökar den negativa klimatpåverkan genom att öka den totala bilanvändningen i samhället – framför allt bland personer som tidigare har promenerat, cyklat eller rest med kollektivtrafik (Amirnazmifshar & Diana, 2022; Papu Caronne, m.fl., 2020). I detta kapitel så undersöks inte varifrån bilpoolsanvändarna kommer, om de exempelvis kommer från bilägande. Däremot så undersöks åsikter i miljöfrågor relativt ingående, mellan bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen. Bilpoolsanvändarna tycks inte krama träden hårdare än andra, då de över lag delar den genomsnittlige svenskens åsikter i de flesta miljöfrågor.

Analysen av personlighet och värden mellan bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen är intressant då den kompletterar och fördjupar förståelsen för de mentala barriärer som Trafikverket (2019) tidigare beskrivit. Enligt Trafikverket (2012) är vanans makt ett av de hinder som bilpoolsbranschen står inför (Trafikverket, 2019). Utifrån den personlighetsanalys som presenteras här är det rimligt att den höga öppenheten som karaktäriserar bilpoolsanvändarna har bidragit till att minska denna barriär på individnivå – då öppenhet just handlar om förmågan att tänka nytt och förändra beteenden (Costa & McCrae, 1992). Bilpoolsanvändarna värderar också vana och tradition i mindre utsträckning än den övriga befolkningen

(familjetrygghet, landets säkerhet, tabell 7). En ytterligare utmaning, som relaterar till Trafikverkets (2019) mentala barriärer, handlar om den frihet och flexibilitet som är associerad med bilägande. Detta var något som Trafikverket (2019) ansåg att bilpoolstjänster kunde erbjuda. Frågan är dock om så är fallet? Utifrån den analys som presenteras här är det intressant att notera att bilpoolanvändarna värderar frihet som *mindre* viktigt än den övriga befolkningen. För att attrahera fler användare kanske det är nödvändigt att designa mobilitetstjänster utifrån den stora massans behov av mobil frihet och flexibilitet? En väg framåt i Sverige skulle exempelvis kunna vara att satsa mer på flytande bilpooler än fasta bilpooler. Sedan är ju frågan om Sverige överhuvudtaget skall satsa på bilpooler? – då det är oklart om de bidrar till en klimatsmart mobilitet.

Att personer som använder bilpool har lägre grad av välvillighet än befolkningen i övrigt är intressant, men svårtolkat. Preliminära resultat i linje med detta har tidigare presenterats på Världskongressen i Psykologi – '*The carsharing paradox: Disagreeable persons agree to share cars*' (Roos & Sprei, 2021). Att bilpoolsanvändare har en lägre grad av välvillighet än den övriga befolkningen går emot många av antagandena, så som att bilpoolsanvändning skulle kunna leda till en bättre värld genom delat ansvar. De som väljer att dela bil borde då vara mer altruistiska och universella i sina värderingar. Å andra sidan tyder ju den empiriska analysen i detta kapitel på motsatsen – att bilpoolsanvändarna tycker det är mindre viktigt med universella värden, som "en vacker värld" och "en värld i fred" (tabell 7). Vidare så har ju den empiriska analysen som presenterats här visat att bilpoolsanvändarna inte är några utpräglade miljökampar jämfört med den övriga befolkningen. Så användarnas låga grad av välvillighet kanske inte är så märklig, när fakta skiljs från myt och fördom?

Noter

- ¹ Denna studie har finansierats genom medel från J. Gust. Richert stiftelse.
- ² 1,9 procent av respondenterna svarade att de inte vet om de är medlem i bilpool.
- ³ Detta går emot den tidigare internationella forskningen på området. Den internationella forskningen har funnit att bilpoolsanvändning är vanligare hos de som bor med partners än övriga (Riegler m.fl., 2016; Schmöller m.fl., 2015). Beträffande barn i hushållet så går den tidigare forskningen isär. Enligt Schmöller m.fl. (2015) används bilpoolerna främst av personer som inte har barn i hushållet, medan Riegler m.fl. (2016) har funnit motsatsen. Enligt Kawgan-Kagan (2015) är det svårt för bilpoolsföretagen att erbjuda bra lösningar för barnfamiljer.

- ⁴ Frågan för bilpoolsanvändning lyder: *'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?'* *'Använt bil från bilpool'*. Gruppen *'Bilpoolsanvändare'* inkluderar alla respondenter som svarat *'Någon gång under de senaste 12 månaderna'* eller oftare (tabell 1). Frågan för *'Tillgång till bilpool'* lyder: *'Hur många meter är det från din bostad till.../närmaste bilpool'*. Svarsalternativ: *'0–50m'*, *'51–100m'*, *'101–200m'*, *'201–500m'*, *'501–1000m'*, *'1001–2000m'*, *'Över 2000m'*, *'vet ej'*. I analysen ingår enbart två grupper (1) 0–500 meter och (2) Över 500 meter. De som svarat alternativet *'Vet inte'* ($n = 1\,514$; 88,2 procent) har inte inkluderats i analysen. Ett χ^2 test (Yates Continuity Correlation) har genomförts för att undersöka om avståndet till bilpool skiljer sig åt mellan de som använder bilpool och den övriga befolkningen. Statistiska skillnader har inte säkerställts mellan bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen, χ^2 (1, $n = 198$) = .13, $p = .72$, $\phi = -.04$. Tillgång till parkeringsplats har undersökts med två olika frågor, en om tillgång till egen parkeringsplats och en om upplevd svårighet med att hitta boendeparkering. Det är inte statistiskt säkerställt att tillgången till parkeringsplats skiljer sig åt mellan de två grupperna, varken beträffande tillgång till egen parkeringsplats eller upplevd svårighet med att hitta boendeparkering. Frågan för *'Tillgång till parkeringsplats'* lyder: *'Har du/ditt hushåll egen/fast parkeringsplats?'*. Svarsalternativen är *'Nej'*, *'Ja'*. Ett χ^2 test (Yates Continuity Correlation) har genomförts för att undersöka om tillgången till parkeringsplats skiljer sig åt mellan de som använder bilpool och den övriga befolkningen. Statistiska skillnader har inte säkerställts mellan bilpoolsanvändare och den övriga befolkningen, χ^2 (1, $n = 1\,514$) = 2.95, $p = .09$, $\phi = -.05$. Frågan för *'Tillgång till boendeparkering'* lyder: *'I vilken utsträckning tycker du det är lätt eller svårt att hitta boendeparkering'*. Svarsalternativen varierar på en sjugradig skala från *'Mycket lätt'* (kod: 1) till *'Mycket svårt'* (kod: 7). Ett oberoende t-test har genomförts för att undersöka om tillgången till boendeparkering skiljer sig åt mellan de som använder bilpool och den övriga befolkningen. Statistiska skillnader har inte säkerställts mellan bilpoolsanvändare ($M = 2.87$, $SD = 1.94$) och den övriga befolkningen ($M = 2.26$, $SD = 1.95$; t (1 393) = -1.94, $p = .052$, två-delad). $\eta^2 = 0.003$. Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.
- ⁵ Ett oberoende t-test har genomförts för att undersöka om betydelsen av *'Frihet'* skiljer sig åt mellan de som använder bilpool och den övriga befolkningen. Statistiska skillnader har säkerställts mellan bilpoolsanvändare ($M = 3.58$, $SD = 0.64$) och den övriga befolkningen ($M = 3.85$, $SD = 0.41$; t (66) = -3.32, $p < .001$, två-delad). $\eta^2 = 0.006$. Ett oberoende t-test har genomförts för att undersöka om betydelsen av *'Familjetrygghet'* skiljer sig åt mellan de som använder bilpool och den övriga befolkningen. Statistiska skillnader har säkerställts mellan bilpoolsanvändare ($M = 3.52$, $SD = 0.90$) och den övriga befolkningen ($M = 3.84$, $SD = 0.43$; t (66) = -2.86, $p = 0.006$, två-delad). $\eta^2 = 0.005$. Ett oberoende t-test har genomförts för att undersöka om betydelsen av

'Landets säkerhet' skiljer sig åt mellan de som använder bilpool och den övriga befolkningen. Statistiska skillnader har säkerställts mellan bilpoolsanvändare ($M = 3.27$, $SD = 0.91$) och den övriga befolkningen ($M = 3.84$, $SD = 0.60$; $t(66) = -3.71$, $p < .001$, två-delad). $\eta^2 = 0.008$.

- ⁶ Sedan kan det ju diskuteras om en befolkningsrepresentativ undersökning i Sverige är lämplig för att undersöka tillgängligheten av parkeringsplatser i relation till bilpoolsanvändning? Kanske är regleringen av biltrafik genom bilpooler och begräsningar i boendeparkering mer optimalt i centrala delar av Stockholm, Göteborg och Malmö? För att undersöka detta rekommenderas en avgränsning till områden där parkeringsplatser i större utsträckning är en bristvara.

Referenser

- Alonoso-Almeida, María del Mar (2019). Carsharing: Another gender issue? Drivers of carsharing usage among women and relationship to perceived value. *Travel Behaviour and Society*, 17: 36–45. <https://doi.org/10.1016/j.tbs.2019.06.003>
- Amirnazmiafshar, Ehsan & Marco Diana (2022). A review of the socio-demographic characteristics affecting the demand for different car-sharing operational schemes. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 14. <https://doi.org/10.1016/j.trip.2022.100616>
- Bocken, Nancy, Jonca, Alexandra, Södergren, Karolina & Jenny Palm (2020). Emergence of Carsharing Business Models and Sustainability Impacts in Swedish Cities. *Sustainability*, 12(4): 1594. <https://doi.org/10.3390/su12041594>
- Burghard, Uta & Elisabeth Dütschke (2019). Who wants shared mobility? Lessons from early adopters and mainstream drivers on electric carsharing in Germany. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 71: 96–109. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2018.11.011>
- Burkhardt, Jon E. & Adam Millard-Ball (2006). Who is attracted to carsharing? *Transportation Research Record*, 1986 (1): 98–105.
- Clewlöw, Regina R. (2016). Carsharing and sustainable travel behavior: Results from the San Francisco Bay Area. *Transport Policy*, 51: 158–164.
- CoMoUK (2018). England & Wales car club annual survey 2017/2018. A collaboration between Comouk and Steer. <https://como.org.uk/shared-mobility/shared-cars/why/>
- Costa, Paul T. & Robert R. McCrae (1992). Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) manual. Odessa, Florida: Psychological Assessment Resources.
- Firnkorn, Jörg & Martin Müller (2012). Selling mobility instead of cars: New business strategies of automakers and the impact on private vehicle holding. *Business strategy and the environment*, 21(4): 264–280. <https://doi.org/10.1002/bse.738>

- Hjorteset, Mari Andrine & Lars Böcker (2020). Car sharing in Norwegian urban areas: Examining interest, intention and the decision to enrol. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 84: 102322. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2020.102322>
- Jakobsson Bergstad, Cecilia, Ramos, Érika M. S., Chicco, Andrea, Diana, Marco m.fl. (2018). The influence of socioeconomic factors in the diffusion of car sharing. Deliverable D4.1. Technical report, STARS. <http://stars-h2020.eu/wp-content/uploads/2019/06/STARS-D4.1.pdf>
- Kajonius, Petri J. & Anna M. Dåderman (2020). *Vem är du? Den moderna forskningen om Big Five*. Stockholm: Fri tanke.
- Kawgan-Kagan, Ines (2015). Early adopters of carsharing with and without BEVs with respect to gender preferences. *European Transport Research Review*, 7(4): 33. <https://doi.org/10.1007/s12544-015-0183-3>
- Kent, Jennifer L. & Robyn Dowling (2016). The future of paratransit and DRT: Introducing cars on demand. I Corinne Mulley & John D. Nelson (red.), *Paratransit: Shaping the flexible transport future. Transport and Sustainability*. 8: 391–412. <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1108/S2044-994120160000008019>
- KiM (2015). *Netherlands Institute for Transport Policy Analysis Carsharing in the Netherlands - Trends, user characteristics and mobility effects*. Ministry of Infrastructure and the Environment.
- Martin, Elliot, Shaheen, Susan A., & Jeffrey Lidicker (2010). Carsharing's impact on household vehicle holdings: results from a North American shared-use vehicle survey. *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board*, 2143(1). <https://doi.org/10.3141/2143-19>
- Mastretta, Marco m.fl. (2005). Monitoraggio del programma nazionale Car Sharing. Giugno: Franco Angeli.
- Papu Caronne, Andrea, Hoening, Valerie Maria, Fjendbo Jensen, Anders, Eriksen Mabit, Stefan & Jeppe Rich. (2020). Understanding car sharing preferences and mode substitution patterns: A stated preference experiment. *Transport Policy*, 98: 139–147. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.03.010>
- Rammstedt, Beatrice & Oliver P. John (2007). Measuring personality in one minute or less: A 10-item short version of the Big Five Inventory in English and German. *Journal of Research in Personality*, 41(1): 203–212. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.02.001>
- Ramos, Érika. M. S., Jakobsson Bergstad, Cecilia, Chicco, Andrea & Marco Diana (2020). Mobility styles and car sharing use in Europe: attitudes, behaviours, motives and sustainability. *European Transport Research*, 12:13. <https://doi.org/10.1186/s12544-020-0402-4>
- Riegler, Sebastian, Juschten, Maria, Hössinger, Reinhard & Regina Gericke (2016). *CarSharing 2025 – Nische oder Mainstream?* München: Institut für mobilitätsforschung.

- Riksbyggen (2023). Dela bil med dina grannar. <https://www.riksbyggen.se/hallbarhet/hallbarhetsskolan/resa/bilpool/>
- Rokeach, Milton (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Red Hot Chili Peppers (1991). *Give It Away. Blood Sugar Sex Magik*. Kalifornien: The Mansion.
- Roos, John Magnus (2020). *Konsumtionsrapporten 2020: Acceleration*. Göteborg: Centrum för konsumtionforskning vid Göteborgs universitet.
- Roos, John Magnus & Frances Sprei (2021). The carsharing paradox: Disagreeable people agree to share cars. *The 32nd International Congress of Psychology*, Prague, July 18–23, 2021. [Digital due to the Covid-19 virus].
- Schmöller, Stefan, Weikl, Simone, Müller, Johannes & Klaus Bogenberger (2015). Empirical Analysis of Free-Floating Car-sharing Usage: The Munich and Berlin case. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 56: 34–51. <https://doi.org/10.1016/j.trc.2015.03.008>
- Schwartz, Shalom. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and content of human values? *Journal of Social Issues*, 50(4): 19–45.
- Trafikverket (2012). Utvärdering av effektsamband för bilpool. Trafikverket Borlänge.
- Trafikverket (2019). Delad mobilitet i Norden: utmaningar och möjliga lösningar. Trafikverket Borlänge. URN: urn:nbn:se:trafikverket:diva-2908. <http://trafikverket.diva-portal.org/smash/get/diva2:1365792/FULLTEXT01.pdf>

Metodredovisning

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2022¹

JULIA BERGQUIST

Sammanfattning

Den nationella SOM-undersökningen 2022 är den trettiosjunde sedan starten 1986.² Undersökningen utförs främst genom postala enkäter men sedan 10 år tillbaka ges respondenterna möjligheten att svara via webben. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara. Den nationella SOM-undersökningen 2022 bestod av sju formulär och skickades ut till ett urval om totalt 26 250 slumpmässigt utvalda personer folkbokförda i Sverige i åldrarna 16–90. Nettosvarsfrekvensen i undersökningen var 49 procent och svaren samlades in under hösten 2022.

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför sedan 1986 varje år en nationell enkätundersökning i syfte att belysa svensk opinionsbildning, vanor, beteenden, åsikter och attityder på temat Samhälle, Opinion och Medier. SOM-institutet är en centrumbildning vid Göteborgs universitet och har sin bakgrund i ett samarbete mellan forskare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i samverkan med forskare från olika discipliner, men framför allt från olika delar inom samhällsvetenskapen. Samverkan sker även med parter utanför akademien i form av myndigheter och organisationer. År 2022 inkluderade samverkan exempelvis Säpo, Statskontoret och Statistiska centralbyrån.

Urval

Vilka som får möjlighet att delta i SOM-undersökningen slumpas årligen fram genom ett sannolikhetsurval. Urvalet bildar ett slags Sverige i miniatyr och speglar sammansättningen i befolkningen. Urvalsramen utgörs av Skatteverkets folkbokföringsregister och innefattar alla svenska och utländska medborgare som har sin primära adress i Sverige. I undersökningen 2022 omfattade urvalet totalt 26 250 personer. Urvalsstorleken har förändrats över tid liksom längden på enkäterna och antal frågeformulär, vilket redovisas i tabell 1.

Tabell 1 Den nationella SOM-undersökningens upplägg, 1986–2022

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Genomsnittligt antal sidor med frågor	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	22	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1988	"	"	23	"	Endast sv.	"
1989	"	"	20	"	Både sv. & utl.	"
1990–1991	"	"	21	"	Endast sv.	"
1992–1995	"	"	22	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	"	"	25	2 841 ¹	"	"
1997	"	"	23	2 800	"	"
1998	"	2	23	5 600	"	16–80 år ²
1999	"	"	23	"	"	15–80 år
2000–2005	"	"	22	6 000	"	15–85 år
2006	"	"	22	6 050 ³	"	"
2007–2008	"	"	22	6 000	"	"
2009–2011	"	3	20	9 000	"	16–85 år
2012	"	4	17	12 000	"	"
2013	"	5	17 ⁴	17 000	"	"
2014	"	4	16	13 600	"	"
2015	"	5	14	17 000	"	"
2016–2017	"	6	12	20 400	"	"
2018–2019	"	6	12	21 000	"	"
2020	"	6	12	22 500	"	"
2021	"	7	12	24 500	"	"
2022	"	7	12	26 250	"	16–90 år

Kommentar: ¹Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. ²Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. ³Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson, 2007). ⁴Genomsnittliga antalet sidor för de ordinarie utformade enkäterna. Det femte formuläret 2013 var endast 13 sidor långt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2022.

Frågeformulär

Det totala urvalet delades upp i sju grupper till vilka olika formulär av den nationella SOM-undersökningen 2022 skickades. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar utformades de sju formulären i A4-format. Formulären bestod av 12 sidor med frågor. Ett stort antal frågor förekommer i alla formulär medan en del projektspecifika frågor ställs i ett eller några formulär. De projektspecifika frågorna utarbetas av SOM-institutet i samarbete med samverkande forskningsprojekt.

Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. Ett mindre antal frågor är fritextfrågor där respondenten fritt får möjlighet att skriva ut sitt svar. Dessa frågor rör bland annat vilken/vilka morgontidningar de läser, vilka samhällsfrågor/problem de tycker är viktigast i Sverige idag och vilket yrke de har/har haft. Svaren på de öppna frågorna kodas av en grupp biträdande forskare³ på SOM-institutet efter fördefinierade kodscheman med uttömmande och ömsesidigt uteslutande kategorier försedda med en unik numerisk kod. Kodscheman finns tillgängliga i kodboken för 2022 års nationella SOM-undersökning som finns att ladda ner på SOM-institutets webbsida.⁴

Fältarbete

Datainsamlingen för de sju formulären genomfördes parallellt enligt en gemensam fältplan. Fältarbetet för 2022 års SOM-undersökning följde i stora drag samma upplägg som tidigare år.⁵ Utskick och insamling av enkäter utförs av ett fristående fältföretag⁶ i nära samarbete med SOM-institutet som kontinuerligt utvärderar genomförandet. Undersökningsföretaget svarar för den tekniska delen av datainsamlingen såsom tryck, distribution och skanning, utskick av SMS, samt för programmering av de digitala enkäterna. SOM-institutet svarar för allt innehåll i utskick och enkäter.

Datainsamlingsarbetet startade i september och pågick till slutet av december 2022. Den första insatsen gjordes den 5 september i form av utskick av ett aviseringsskort som informerade respondenterna om att de blivit slumpmässigt utvalda att delta i årets SOM-undersökning. En vecka senare, efter att 2022 års val till riksdag, region och kommun ägt rum skickades enkäten ut tillsammans med ett foljebrev, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet samt en penna. Det genomfördes även ett experiment, som beskrivs mer utförligt i årets metodrapport, där en tredjedel av urvalet enbart fick möjlighet att svara på internet vid första utskicket. Under resterande del av fältperioden genomfördes en serie påminnelseinsatser per brev och SMS. Inloggningsuppgifter, QR-kod eller länk till webbenkäten inkluderades i samtliga utskick inklusive påminnelser. De utvalda respondenterna kunde när som helst under fältperioden avböja sin medverkan genom att ta kontakt med SOM-institutet varpå påminnelserna upphörde. En översikt över förändringar som skett i SOM-undersökningarnas genomförande finns tillgänglig på SOM-institutets webbsida.⁷

Fältperioden för den nationella SOM-undersökningen 2022 varade i 109 dagar, vilket är ungefär lika långt som de senaste årens undersökningar. Undersökningen stängde den 30 december, men enkäter som inkom strax därefter inkluderas också i den slutgiltiga datafilen.

Under fältperioden skickades varje vecka ett tackbrev till de respondenter som svarat under veckan som gått. Tackbrevet innehöll en belöning i form av en trisslott eller annat erbjudet incitament. Belöningarna till respondenter som besvarat

enkäten infördes som följd av resultatet av 2016 års metodexperiment, då effekten av incitament testades i SOM-undersökningen i Väst och i Göteborg. I experimentet framkom att incitament i form av trisslotter hade positiv effekt på nettosvarsfrekvensen, ungefär 4–6 procentenheter, utan att försämra datakvaliteten (Arkhed, Oscarsson & Vernersdotter, 2017). I 2022 års nationella SOM-undersökning utfördes ett antal tester av olika typer av incitament och inloggningssätt.⁸

Fältarbetet 2022 avslutades med att fältföretaget gjorde en slutsanning av inkomna enkäter och sammanställde en datafil som skickades till SOM-institutet för validering den 10 januari 2023. Den sista registrerade enkäten inkom den 8 januari. Vid datavalideringsprocessens slut avidentifierades enkäterna och alla personuppgifter raderades. Av tabell 2 framgår i detalj tidsramen för fältarbetet och dess olika insatser.

Tabell 2 Fältarbetets moment i den nationella SOM-undersökningen 2022

5 september	Utskick av aviseringsvykort.
12 september	Utskick 1 av enkät, följebrev, informationsbroschyr, information på nio språk, svarskuvert och penna. Möjligheten att svara på webben introduceras.
21 september	Utskick av tack-/påminnelsevykort (med omslutande kuvert).
5 oktober	Utskick 2 av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
10 oktober	Utskick av påminnelse- SMS 1 .
24 oktober	Utskick 3 av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
27 oktober	Utskick av påminnelse- SMS 2 . Innehållande bortfallsenkät med möjlighet att svara nej.
8 november	Utskick 4 av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
18 november	Utskick av påminnelse- SMS 3 . Innehållande bortfallsenkät med möjlighet att svara nej.
29 november	Utskick av påminnelse- SMS 4 . Innehållande bortfallsenkät med möjlighet att svara nej.
5 december	Utskick 5 av enkät, följebrev, svarskuvert och bortfallsenkät till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
30 december	Fältstopp.

Webbenkäter

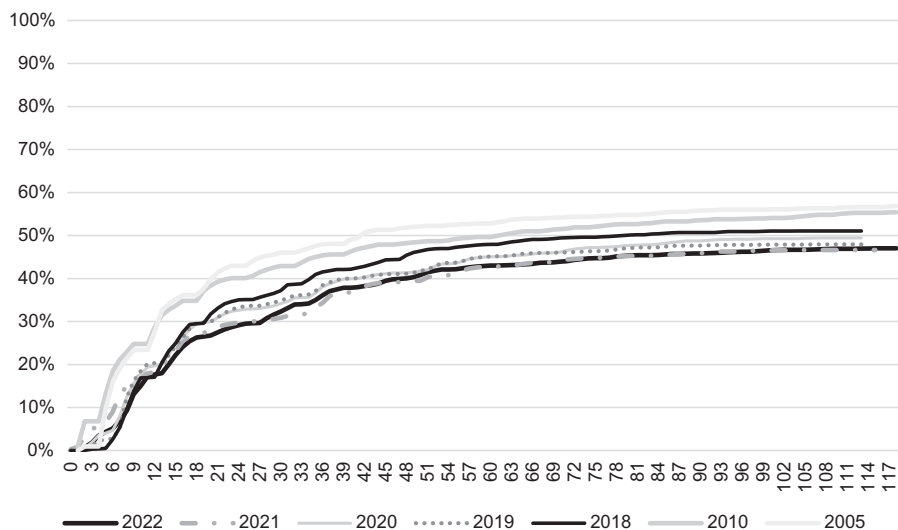
Sedan 2012 används en undersökningsdesign som kallas blandad datainsamling (*mixed mode*). Det innebär att flera datainsamlingsmetoder används i en och samma

undersökning. Respondenterna har under den senaste 10-årsperioden haft möjlighet att även besvara enkäten på webben. Den digitala versionen av 2022 års formulär programmerades och administrerades av undersökningsföretaget.

Totalt var det 4 607 personer, motsvarande 17 procent av bruttourvalet, som besvarade enkäten på webben 2022. Av samtliga svarande 2022 var det 37 procent som besvarade enkäten digitalt, jämfört med 45 procent 2021. En förklaring till minskningen av webbsvar från 2021 till 2022 var att hälften av urvalet i undersökningen 2021 inte fick en pappersenkät förrän vid det andra utskicket och därför vid fältperiodens inledning enbart kunde svara på webben. I den nationella SOM-undersökningen 2022 var det en mindre andel av urvalet, ungefär en tredjedel, som vid det första utskicket enbart fick möjlighet att svara på webben.⁹

Av de digitala svaren kom 46 procent från dator, 52 procent från en mobiltelefon och resterande 2 procent från en surfplatta. Dessa olika enheter kan i sin tur ha olika skärmstorlek, något som är centralt för upplevelsen av frågeformulären. Bland respondenter som svarade digitalt finns ett något högre svarsbortfall hos dem som svarade på mobilen jämfört med dem som svarade på datorn. I övrigt syns inga skillnader i datakvalitet som kan härledas till skärmstorlek.

Figur 1 Kumulativt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen, 2005–2022 (kumulativ procent av bruttourvalet)

Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2022 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för övriga års undersökningar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005–2022.

Inflöde

De flesta respondenter som väljer att svara på en SOM-undersökning gör det redan under de första veckorna (figur 1). De första dagarnas ojämna inflöde mellan åren i figur 1 bottnar framför allt i vilken veckodag enkäten har nått ut i förhållande till helgens postfria dagar. Längre in i fältarbetet kan skillnader i inflöde huvudsakligen förklaras av mindre skillnader i fältplanens upplägg. Vid fältdag 30 hade 32 procent av bruttourvalet svarat på enkäten och 86 procent av de slutgiltiga svaren kom in före den 1 november 2022.

Inflödet på webben skiljer sig något från pappersenkäten i den bemärkelse att personer som svarar via webben gör det senare under fältarbetet än personer som svarar på papper, vilket delvis förklaras av att de SMS-påminnelser som skickas ut med direktlänk till svar via webb görs senare under undersökningsperioden.

Svarsfrekvens och bortfall

Av det ursprungliga urvalet på totalt 26 250 personer (bruttourvalet) var det 12 344 personer som besvarade och skickade in formuläret antingen digitalt eller på papper. Från bruttourvalet avförs det så kallade naturliga bortfallet, vilket är personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara på undersökningen, personer som är avlidna, bortresta under större delen av fältperioden, emigrerade, har språksvårigheter eller inte alls talar svenska. Sammanlagt 953 personer, motsvarande 3,6 procent, har räknats som naturligt bortfall i 2022 års undersökning. Nettosvarsfrekvensen varierade i de sex olika formulären mellan 46 och 51 procent. Antalet personer som svarat på respektive formulär alternativt noterats som naturligt bortfall redovisas i tabell 3. I 2022 års SOM-undersökning noteras en uppgång i svarsfrekvens med en procentenhet jämfört med året innan.

Informationen om det ovan beskrivna svarsbortfallet, alltså de respondenter som inte kan eller vill svara på enkäten, har inhämtats på flera sätt: direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen, via bortfallsenkät i SMS samt via Skatteverkets befolkningsregister.

Tabell 3 Svarande och bortfall i den nationella SOM-undersökningen 2022, totalt och per formulär

	Totalt	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Formulär 6	Formulär 7
Bruttourval	26 250	3 750	3 750	3 750	3 750	3 750	3 750	3 750
Naturligt bortfall	953	138	133	137	139	123	134	149
Nettourval	25 297	3 612	3 617	3 613	3 611	3 627	3 616	3 601
Antal vägrare/ Ej anträffade	12 953	1 942	1 860	1 817	1 864	1 822	1 821	1 857
Antal svarande	12 344	1 670	1 757	1 826	1 747	1 805	1 795	1 744
Svarsfrekvens Brutto	47%	45%	47%	49%	47%	48%	48%	47%
Svarsfrekvens Netto	49%	46%	49%	51%	48%	50%	50%	48%

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, fysiskt/mentalt oförmögen att svara; avliden; ej svensktalande/språksvårigheter. Bruttosvarsfrekvenserna som här rapporteras följer den standard som upprättats av den amerikanska organisationen AAPORs definition (RR2) (AAPOR, 2015).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Representativitet

Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representativiteten mellan population och urval, vilket måste tas i beaktande när materialet analyseras. Vilka som svarar och vilka som inte svarar har betydelse för tolkningen av resultaten från undersökningen. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor.

I tabell 4 framgår hur svarsbenägenheten i SOM-undersökningen varierar beroende på kön, ålder och geografisk hemvist över tid. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än män. 52 procent av kvinnorna och 48 procent av männen svarade på den nationella SOM-undersökningen 2022. Denna könsskillnad är relativt konstant över tid då den genomsnittliga skillnaden i svarsfrekvens sedan år 2000 är 5 procentenheter, att jämföra med 4 procentenheters differens i SOM-undersökningen 2022. Skillnaden mellan kvinnors och mäns svarsfrekvens i de sju olika formulären varierar mellan två och sex procentenheter.

Representativiteten i olika åldersgrupper är förknippad med en stor utmaning. De äldre åldersgrupperna svarar i lika stor omfattning nu som de gjorde i början av 2000-talet medan de yngre åldersgruppernas svarsfrekvens är i avtagande. Införandet

Tabell 4 Svarsandel (netto) i olika grupper, de nationella SOM-undersökningarna, 2004–2022 (procent)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
Samtliga	65	63	60	63	58	59	60	57	57	52	54	51	51	55	53	49	51	48	49	46	49	51	48	50	50	48
Kön																										
Kvinnor	67	65	64	66	62	61	64	60	58	54	56	54	53	58	55	51	54	52	52	51	52	52	52	51	53	52
Män	63	61	57	60	55	56	57	54	55	49	51	49	48	52	51	47	48	45	48	49	48	48	48	49	47	48
Ålder																										
15–19 år ¹	55	56	49	53	46																					
16–19 år					48	50	46	42	39	38	37	36	36	46	43	40	40	34	36	31	39	40	38	38	32	32
20–24 år	55	53	43	49	41	43	42	36	38	32	31	29	31	35	36	33	34	29	30	26	30	36	28	28	32	33
25–29 år	57	54	50	51	44	44	42	41	42	36	37	35	34	39	37	32	36	30	31	30	33	28	30	34	28	35
30–39 år	59	57	54	51	50	48	47	43	41	43	40	39	46	45	39	41	36	36	38	38	37	39	36	40	36	39
40–49 år	61	58	59	59	54	55	58	54	53	49	47	47	52	48	42	47	44	43	40	40	40	46	44	42	44	41
50–59 år	69	69	67	68	65	66	67	63	63	57	59	56	54	57	54	52	52	52	50	48	46	52	53	52	52	49
60–69 år	78	73	73	78	75	74	76	74	74	69	71	69	68	69	67	65	65	64	60	55	65	61	56	61	62	59
70–79 år	79	75	71	75	76	73	81	77	77	72	76	74	75	78	74	72	73	70	67	63	68	69	67	65	70	62
80–85 år	65	64	67	71	65	70	76	73	70	63	65	71	67	70	72	65	64	66								
80–90 år ²																			53	61	56	57	47	62	63	56
Region																										
Stockholm	61	57	56	56	53	57	55	52	52	50	51	47	47	51	50	47	49	46	44	43	44	45	42	43	47	45
Östra Mellansverige	65	66	63	68	60	58	60	58	55	53	54	51	53	57	53	50	51	49	47	46	45	51	47	48	48	43
Småland och öarna	70	67	62	61	62	66	59	60	52	58	53	52	58	56	51	50	50	49	45	45	51	50	49	53	47	50
Sydsvrige	64	61	58	62	55	58	57	56	57	50	50	52	50	53	53	47	51	46	46	43	47	45	45	47	48	43
Västsvrige	67	62	60	66	60	60	62	58	59	54	56	55	53	58	55	50	53	49	49	48	51	49	48	49	48	50
Norra Mellansverige	61	64	62	61	63	58	63	59	58	52	53	50	49	56	52	50	51	49	48	43	46	50	47	52	48	47
Mellersta Norrland ³	69	67	60	63	57	59	63	63	62	57	58	55	54	58	57	52	53	51	50	38	52	57	54	51	54	47
Övre Norrland ³	71	64	64	63	65	61	65	58	60	51	53	52	52	58	56	54	53	51	49	45	41	53	45	54	50	53

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata från Skatteverkets registertjänst Navet. ¹15-åringarna ingår inte i SOM-undersökningarna fr.o.m. 2009 varför resultaten inte är helt jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen. ²Fr.o.m. 2022 inkluderas respondenter upp till 90 år i SOM-undersökningarna varför resultaten inte är helt jämförbara beträffande den äldsta åldersgruppen. ³regionerna Mellersta Norrland och Övre Norrland är n-talen på formelnärsnivå lägre, vilket kan förklara en större variation i svarsandel.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2004–2022.

av incitament i 2017 års undersökningar och uppföljande metodtester åren 2021 och 2022 var ett försök att hantera denna problematik, då trisslotter och andra incitament visat sig vara en mer effektiv belöning i de yngre åldersgrupperna än i de äldre (Arkheide, Oscarsson & Vernersdotter, 2017; Falk & Sandelin, 2023).

Vi har studerat vilka konsekvenser skevheterna i representativitet har för undersökningens träffsäkerhet genom att vikta resultaten för kön, ålder och geografisk hemvist och därefter jämföra utfallet i den viktade med utfallet i den oviktade gruppen. Elias Markstedt (2014) har visat att träffsäkerheten i attitydfrågor om politiska förslag och bedömningar av ekonomin är hög trots de sjunkande svarsfrekvenserna. Frågor om exempelvis nyhetskonsumtion påverkas däremot något mer av att delar av befolkningen har en lägre representativitet i svarsunderlaget. De övertid dalande svarsfrekvenserna har alltså en effekt på svarens träffsäkerhet i frågor där det finns stora generationsskillnader.

Den nationella SOM-undersökningen 2022 besvarades av 12 344 personer vilket motsvarar en nettosvarsfrekvens på 49 procent. Trots att 51 procent inte svarade på enkäten är den demografiska representativiteten bland respondenterna god i de flesta avseenden. SOM-institutet fortsätter att utvärdera och utveckla tillvägagångssätt och metod för att optimera datakvaliteten och dess påverkan på analysmöjligheter.

Noter

- ¹ Kapitlet bygger på tidigare års metodredogörelser, se 2022 års metodrapport, Bergquist, Falk & Weissenbilder (2023).
- ² Parallellt med genomförandet av den nationella SOM-undersökningen genomfördes även den västsvenska SOM-undersökningen, SOM-undersökningen i Göteborg, den värmländska SOM-undersökningen samt SOM-undersökningen om valet 2022.
- ³ SOM-undersökningarna 2022 kodades av Daniel Petterson, Erik Espeland, Gabriella Toftered, Axel Karlsson och Agnes Liminga Björk.
- ⁴ www.gu.se/som-institutet/som-undersokningarna
- ⁵ Två tredjedelar av urvalet följde traditionell fältplan och insatser för SOM-undersökningarna. En tredjedel fick enbart möjlighet att svara på internet vid första utskicket och sedan en pappersenkät fr.o.m. andra utskicket. Syftet med experimentet var att utvärdera effekten av att avvakta med möjligheten att svara på undersökningen på papper (push-to-web). En utförligare beskrivning av experimentet och planerade analyser för framtida publikation finns att ta del av här: OSF | Push-to-web in the 2022 National and West Regional SOM Surveys (Lundmark & Sandelin, 2023).
- ⁶ <https://www.gu.se/som-institutet/resultat-och-publikationer/metodforskning>

- 7 Institutet för Kvalitetsindikatorer – Indikator anlitas för första gången 2017.
- 8 En utförligare beskrivning av experimenten och planerade analyser för framtida publikation finns att ta del av på följande webbsidor: Metodforskning | SOM-institutet, Göteborgs universitet (gu.se); OSF | Push-to-web in the 2022 National and West Regional SOM Surveys; OSF | The Effect of an Unconditional Symbolic Incentive
- 9 För mer information om detta experiment, se Lundmark & Sandelin (2023).

Referenser

- AAPOR (2015). Standard definitions. *The American Association For Public Opinion Research*. 8:e editionen.
- Arkhide, Sofia, Oscarsson, Henrik & Frida Vernersdotter (2017). Incentivizing the SOM-surveys: Estimating the effects on questionnaire response rates. LORE methodological note 2017:1. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bergquist, Julia, Falk, Elisabeth, & Marcus Weissenbilder (2023). *Den nationella SOM-undersökningen 2022 – En metodrapport*. SOM-rapport nr 2023:4. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Falk, Elisabeth & Frida Sandelin (2023). The effects of diversified incentives among two hard-to-reach groups in Sweden: persons aged 18–39 and persons born outside the Nordics. The SOM Institute's Notes on Survey Methodology – 2023:1. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Falk, Elisabeth (2020). Den nationella SOM-undersökningen 2019. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red), *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Lundmark, Sebastian & Frida Sandelin (2023). Push-to-web in the 2022 National and West Regional SOM Surveys. Doi: OSF | Push-to-web in the 2022 National and West Regional SOM Surveys
- Markstedt, Elias (2014). *Representativitet och viktning - Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986–2013*. Rapport 2012:30 v2. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2007). Den nationella SOM-undersökningen 2006. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bilagor

OM FÖRFATTARNA

Ulrika Andersson, docent, är verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på medieanvändning, förtroende för medier och andra samhällsinstitutioner, nyhetsjournalistik samt villkoren för journalistiskt arbete.

Kontakt: ulrika.andersson@som.gu.se

Sofia Axelsson, biträdande undersökningsledare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Arbetar bl.a. med forskningsprojektet *Den svenska miljö- energi- och klimatopinionen (MEK)*. Hennes forskningsintressen inkluderar enkätmetodologi samt jämförande enkätbaserad forskning inom ämnen som demokrati, klimat och korruption.

Kontakt: sofia.axelsson@gu.se

Julia Bergquist, fil kand i sociologi, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hon är särskilt intresserad av frågor kring välfärdsstat och sociala rörelser.

Kontakt: julia.bergquist@som.gu.se

Joakim Berndtsson, docent, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Han forskar om privatiseringen av krig och säkerhet, civil-militära relationer samt om svensk utrikes- och säkerhetspolitik.

Kontakt: joakim.berndtsson@globalstudies.gu.se

Ulf Bjereld, professor, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt om digitaliseringens betydelse för makt och demokrati.

Kontakt: ulf.bjereld@pol.gu.se

Sofie Blombäck, fil dr, är verksam som lärare och forskare i statsvetenskap vid Mittuniversitetet. Hennes forskning handlar om demokrati, partier och partisystem, med särskilt fokus på Västeuropa och Europaparlamentet.

Kontakt: sofie.blomback@miun.se

Anders Carlander, forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Anders är civilekonom och doktor i psykologi och har en bred forskningsportfölj. De senaste åren har han jobbat mycket med hälsa och medicin.

Kontakt: anders.carlander@gu.se

Tobias Carlsson, fil mag i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam som lärare vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Han intresserar sig för frågor om bibliotekssystem, digitala tjänster på bibliotek och har tio års erfarenhet som IT-bibliotekarie.

Kontakt: tobias.carlsson@hb.se

Felix Cassel, pol master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Han är särskilt intresserad av frågor som rör politisk representation, politisk responsivitet och svensk politisk historia.

Kontakt: felix.cassel@gu.se

Anna Cederholm Lager, pol kand, är verksam som biträdande forskare vid Valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet. Hon är särskilt intresserad av frågor som rör politiskt beteende och politiskt deltagande.

Kontakt: anna.cederholm.lager@gu.se

Jenny de Fine Licht är docent i offentlig förvaltning och verksam vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad mot öppenhet, legitimitet, svåra beslut och lokal politik.

Kontakt: jenny.definelicht@spa.gu.se

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på europeisk komparativ politik, särskilt politiska partier, medier, ideologier och opinionsbildning.

Kontakt: marie.demker@gu.se

Marie Eneman, docent i informatik vid institutionen för tillämpad IT, Göteborgs universitet. Hon forskar om övervakning och integritet i det digitala samhället med ett särskilt fokus på hur framväxande övervakningspraktiker organiseras och regleras i relation till digital teknologi och AI.

Kontakt: marie.eneman@ait.gu.se

Gissur Ó Erlingsson, professor, är verksam vid Centrum för kommunstrategiska studier, Linköpings universitet. Hans forskning är brett inriktad mot kommunnivån, med ett särskilt intresse för frågor som rör självstyrelsens förutsättningar, offentlig korruption, förutsättningar för ansvarsutkrävande och polarisering mellan stad och land.

Kontakt: gissur.erlingsson@liu.se

David Gunnarsson Lorentzen, fil dr och universitetslektor i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. I sin forskning är han intresserad av datavisualisering samt att utveckla metoder för att studera digitala informationsmiljöer.

Kontakt: david.gunnarsson_lorentzen@hb.se

Sören Holmberg, seniorprofessor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är en av grundarna av Quality of Government Institute och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende, representativ demokrati och samhällsliga styrsystem. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.

Kontakt: soeren.holmberg@pol.gu.se

David Karlsson, professor i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på lokal politik och demokrati. Han forskar även om alkoholopinionen i Sverige.

Kontakt: david.karlsson@spa.gu.se

Thomas Karv, universitetslektor i statsvetenskap vid Mittuniversitetet och doktor i statskunskap från Åbo Akademi. Hans forskning kretsar kring europeisk integration, demokratiattityder, demokratiska innovationer och politiskt beteende.

Kontakt: thomas.karv@miun.se

Jan Ljungberg, professor i informatik vid institutionen för tillämpad IT, Göteborgs universitet. Han forskar om digitala plattformar, AI och digitaliseringens effekter på samhällets institutioner, med ett särskilt intresse för övervakning.

Kontakt: jan.ljungberg@ait.gu.se

Sebastian Lundmark, forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet, ägnar i huvudsak sin tid åt forskning inom enkätmetod och ansvarar för enkätmetodutvecklingsmodulen inom infrastrukturen CORS. Utöver enkätmetod har han ägnat sig åt forskning om forskning (meta-science), exakthet i minnesbeskrivning och förståelse för mellanmänsklig tillit.

Kontakt: sebastian.lundmark@som.gu.se

Johan Martinsson är föreståndare för SOM-institutet och docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende, människors åsikter om miljöpolitik samt surveymetodologi.

Kontakt: johan.martinsson@pol.gu.se

Simon Matti är professor i statsvetenskap vid Luleå tekniska universitet, seniorforskare vid Centre for Collective Action Research (CeCar), Göteborgs universitet, samt gästprofessor vid Avdelningen för fysisk resursteori, Chalmers tekniska högskola. Hans forskning fokuserar i huvudsak på miljö- och klimatopinion, jämförande miljö- och energipolitik samt policyacceptans.

Kontakt: simon.matti@ltu.se

Gunnar Nygren är professor emeritus i journalistik vid Södertörns högskola. Hans forskning är främst inriktad på medieutveckling och lokal journalistik men också på den journalistiska professionen och journalistik i Central- och Östeuropa.

Kontakt: gunnar.nygren@sh.se

Henrik Oscarsson, professor, lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på val, demokrati, väljarbeteende och opinionsbildning. Han är forskningsledare vid det svenska Valforskningsprogrammet.

Kontakt: henrik.oscarsson@pol.gu.se

Thomas Persson är docent i statskunskap vid Uppsala universitet. Han forskar om demokrati, politisk opposition, krishantering och europeisk integration.

Kontakt: thomas.persson@statsvet.uu.se

Jenny von Platten, fil dr, är verksam vid Internationella miljöinstitutet vid Lunds universitet inom forskningsprojektet Blicka bakåt för att se framåt: en social och kulturell historia av hemmets uppvärmning (JustHeat). Hon bedriver sin forskning i korsningen mellan energiomställning, boende och jämlikhet, och berör främst frågor kopplade till en rättvis energiomställning och energifattigdom.

Kontakt: jenny.von.platten@ri.se

John Magnus Roos, doktor i psykologi och docent. Han är universitetslektor i Socialpsykologi vid Högskolan i Skövde och forskare vid Handelshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning inkluderar konsumtion, personlighet, beteendeförändring, hållbarhet, hälsa och välbefinnande.

Kontakt: magnus.roos@cfk.gu.se

Björn Rönnerstrand, fil dr, är verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om styrning för kollektivt agerande i relation till storskaliga samhällsproblem, med särskilt fokus på tillämpning inom miljö- och folkhälsoområdet.

Kontakt: bjorn.ronnerstrand@som.gu.se

Louise Skoog, fil dr i offentlig förvaltning och verksam som post doktor i statsvetenskap vid Umeå universitet. Hennes forskning är inriktad på politik och förvaltning i flernivåsystem, politiska konflikter och relationen mellan stad och land.
Kontakt: louise.skoog@umu.se

Maria Solevid, docent, är verksam som lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon bedriver sin forskning inom Valforskningsprogrammet och forskar om politiskt beteende med särskilt fokus på väljarbeteende, demokratiattityder, politiskt deltagande och lokal opinion.
Kontakt: maria.solevid@pol.gu.se

Jesper Strömbäck är professor i journalistik och politisk kommunikation vid Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation (JMG), Göteborgs universitet. Hans forskning handlar bland annat om förändringarna av medielandskapen och hur de påverkar såväl utbudet av politiska nyheter som människors medieanvändning, opinionsbildningen och mediernas effekter.
Kontakt: jesper.stromback@jmg.gu.se

Jonas Söderholm, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam som forskare och lärare vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Han forskar om folkbibliotek och sakbibliotek, med utgångspunkt i bibliotekens roll i samhället.
Kontakt: jonas.soderholm@hb.se

Elisa Tattersall Wallin, fil dr och universitetslektor i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Hennes forskning berör läspraktiker, informationspraktiker, plattformsstudier och digitala metoder.
Kontakt: elisa.tattersall_wallin@hb.se

Nora Theorin, fil dr i journalistik, medier och kommunikation, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är i huvudsak inriktad på opinionsbildning, medieeffekter och migration.
Kontakt: nora.theorin@jmg.gu.se

Lennart Weibull är professor emeritus i massmedieforskning vid Göteborgs universitet och knuten till SOM-institutet. Hans forskning är främst inriktad på mediestruktur, journalisthistoria och politisk opinionsbildning. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.
Kontakt: lennart.weibull@som.gu.se

Marcus Weissenbilder, fil master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskningsintressen rör EU-frågor och politisk ekonomi.
Kontakt: marcus.weissenbilder@gu.se

Andreas Widholm är docent i journalistik och verksam vid Institutionen för mediestudier, Stockholms universitet. Hans forskning inriktar sig på bl.a. transnationell nyhetsproduktion, digital politisk kommunikation, krig- och konfliktrapportering, samt källor och källkritik.

Kontakt: andreas.widholm@ims.su.se

Sten Widmalm är professor i statskunskap vid Uppsala universitet, och han forskar om demokrati, politiska konflikter och politisk tolerans i jämförande perspektiv.

Kontakt: sten.widmalm@statsvet.uu.se

Karl Ydén, fil dr, Centrum för Studier av Militär och Samhälle, studerar militär professionalisering, ledning i komplexa organisationer och civil-militära relationer. Ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien samt styrelseledamot i European Research Group on Military and Society.

Kontakt: karl.yden@gmail.com

Patrik Öhberg, docent i statsvetenskap och verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om politisk representation, jämställdhet och förvaltningspolitik.

Kontakt: patrik.ohberg@som.gu.se

SOM-INSTITUTETS BÖCKER

ISSN 0284-4788

1. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
2. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
3. Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
4. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiototal*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
5. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
6. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
7. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE
8. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE
9. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE
10. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--10--SE
11. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--11--SE
12. Nilsson, Lennart (red): *Väst Sverige i fokus*
Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--12--SE
13. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--13--SE
14. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--14--SE. ISBN 91-972694-1-7

15. Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE. ISBN 91-972694-2-5
16. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittiotalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE. ISBN 91-972694-3-3
17. Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE. ISBN 91-972694-4-1
18. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE. ISBN 91-972694-5-X
19. Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE. ISBN 91-972694-7-6
20. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssamhället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE. ISBN 91-972694-8-4
21. Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE. ISBN 91-972694-9-2
22. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE. ISBN 91-973670-1-X
23. Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8. ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE
24. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6. ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE
25. Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4. ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE
26. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0. ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE
27. Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9. ISRN: GU-STJM-SOM--27--E
28. Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7. ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE

29. Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red):
Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.
Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISSN: 1101-4692 och 0428-4788. ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE
30. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*.
Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-9-5. ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE
31. Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige*
Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-01-8. ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE
32. Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*
Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-02-6. ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE
33. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfångans marknad*
Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-03-4. ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE
34. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*
Göteborg 2004, 440 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-04-2. ISRN: GU-STJM-SOM--34--SE
35. Nilsson, Lennart (red) *Svensk samhällsorganisation i förändring*
Göteborg 2004, 570 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-05-05-13
36. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*
Göteborg 2005, 492 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-06-9. ISRN: GU-STJM-SOM--36--SE
37. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Västsverige*
Göteborg 2006, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-07-7. ISRN: GU-STJM-SOM--37--SE
38. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Skåne*
Göteborg 2006, 288 sidor. Pris: 200 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-08-5. ISRN: GU-STJM-SOM--38--SE
39. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Du stora nya värld*
Göteborg 2006, 560 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-09-3. ISRN: GU-STJM-SOM--39--SE
40. Nilsson, Lennart (red) *Det våras för regionen - Västsverige 1998-2005*
Göteborg 2007, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-10-6. ISRN: GU-STJM-SOM--40--SE
41. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det nya Sverige*
Göteborg 2007, 560 sidor. Pris: 270 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-11-3. ISRN: GU-STJM-SOM--41--SE

42. Nilsson, Lennart & Johansson, Susanne (red)
Regionen och flernivådemokratien
Göteborg 2008, 336 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-12-0. ISRN: GU-STJM-SOM--42--SE
43. Nilsson, Lennart & Antoni, Rudolf (red) *Medborgarna, regionen och flernivådemokratien*
Göteborg 2008, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-13-7. ISRN: GU-STJM-SOM--43--SE
44. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*
Göteborg 2008, 616 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-14-4. ISRN: GU-STJM-SOM--44--SE
45. Nilsson, Lennart och Susanne Johansson (red) *Att bygga, Att bo, Att leva. En bok om Västra Götaland*
Göteborg 2009, 304 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-15-1. ISRN: GU-STJM-SOM--45--SE
46. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Svensk Höst*
Göteborg 2009, 560 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-16-8. ISRN: GU-STJM-SOM--46--SE
47. Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*
Göteborg 2010, 504 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-18-2. ISRN: GU-STJM-SOM--47--SE
48. Johansson, Susanne (red) *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*
Göteborg 2010, 232 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-17-5. ISRN: GU-STJM-SOM--48--SE
49. Oskarson, Maria, Bentgsson, Mattias & Berglund, Tomas (red)
En fråga om klass. Stockholm: Liber
<http://www.liber.se/Facklitteratur/Sociologi/Sociologi/En-fraga-om-klass>
50. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*
Göteborg 2010, 592 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-19-9. ISRN: GU-STJM-SOM--50--SE
51. Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk demokrati i tid och rum*
Göteborg 2011, 272 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-20-5. ISRN: GU-STJM-SOM--51--SE
52. Holmberg, Sören, Weibull Lennart & Oscarsson, Henrik (red)
Lycksalighetens ö
Göteborg 2011, 676 sidor. Pris 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-21-2. ISRN: GU-STJM--52--SE
53. Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*
Göteborg 2012. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-22-9. ISRN: GU-STJM--53--SE
54. Nilsson, Lennart, Aronsson, Lars & Norell, PO (red) *Värmländskt landskap*
Göteborg 2012. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-86637-04-0. ISRN: GU-STJM--54--SE

-
55. Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red) *Omstritt omval*
Göteborg 2012, 216 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-23-6. ISRN: GU-STJM--55--SE
56. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
I framtidens skugga
Göteborg 2012, 696 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-24-3. ISRN: GU-STJM--56--SE
57. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Medborgarna om välfärden
Göteborg 2012, 248 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-25-0. ISRN: GU-STJM--57--SE
58. Ohlsson, Jonas & Bergström, Annika (red)
Vanor och attityder i förändring
Göteborg 2013, 228 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-26-7. ISRN: GU-STJM--58--SE
59. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
Vägsäl
Göteborg 2013, 784 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-27-4. ISRN: GU-STJM--59--SE
60. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
En region för alla?
Göteborg 2013, 286 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-29-8. ISRN: GU-STJM--60--SE
61. Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red)
Mittfärd & marginal
Göteborg 2014, 576 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-30-4. ISRN: GU-STJM--61--SE
62. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Brytningstider
Göteborg 2014, 322 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-31-1. ISRN: GU-STJM--62--SE
63. Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Fragment
Göteborg 2015, 608 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-32-8. ISRN: GU-STJM--63--SE
64. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Alla dessa val
Göteborg 2015, 236 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-33-5. ISRN: GU-STJM--64--SE
65. Solevid, Maria (red)
Svenska utlandsröster
Göteborg 2016, 312 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-34-2. ISRN: GU-STJM--65--SE

66. Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red)
Ekvilibrium
Göteborg 2016, 480 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-35-9. ISRN: GU-STJM--66--SE
67. Norell, P O & Nilsson, Lennart (red)
Värmländska utmaningar
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-36-6. ISRN: GU-STJM--67--SE
68. Bergström, Annika & Harring, Niklas (red)
Hållbarhetens horisont
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-37-3. ISRN: GU-STJM--68--SE
69. Andersson, Ulrika (red)
Slutna rum och öppna landskap
Göteborg, 2017. 178 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-38-0. ISRN: GU-STJM--69--SE
70. Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Larmar och gör sig till
Göteborg, 2017. 648 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-39-7. ISRN: GU-STJM--70--SE
71. Andersson, Ulrika & Bergström, Annika (red)
En brokig gemenskap
Göteborg, 2017. 192 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-40-3. ISRN: GU-STJM--71--SE
72. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Lindgren, Elina & Oskarson, Maria (red)
Sprickor i fasaden
Göteborg, 2018. 432 sidor. Pris: 320 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-42-7. ISRN: GU-STJM--72--SE
73. Carlander, Anders & Rönnerstrand, Björn (red)
Hemma Väst
Göteborg, 2018. 170 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-43-4. ISRN: GU-STJM--73--SE
74. Andersson, Ulrika, Rönnerstrand, Björn, Öhberg, Patrik & Bergström, Annika (red)
Storm och stilje
Göteborg, 2019. 512 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-44-1. ISRN: GU-STJM--74--SE
75. Carlander, Anders, Öhberg, Patrik & Mellander, Elias (red)
Ingen kommer undan kulturen
Göteborg, 2019. 250 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-45-X. ISRN: GU-STJM--75--SE
76. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders & Öhberg, Patrik (red)
Regntunga skyar
Göteborg, 2020. 488 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-47-2. ISRN: GU-STJM--76--SE

77. Carlander, Anders & Andersson, Ulrika (red)
Digitala är vi allihopa?
Göteborg, 2020. 144 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-48-9. ISRN: GU-STJM--77--SE
78. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Grusell, Marie & Öhberg, Patrik (red)
Ingen anledning till oro (?)
Göteborg, 2021. 472 sidor. Pris: 350 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-49-6. ISRN: GU-STJM--78--SE
79. Rönnerstrand, Björn, Solevid, Maria & Oscarsson, Henrik (red)
Hög tid för Göteborg
Göteborg, 2021. 240 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-50-2. ISRN: GU-STJM--79--SE
80. Carlander, Anders & Johannesson, Elias (red)
Alltid måndag?
Göteborg, 2021. 131 sidor. Pris: 230 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-51-9. ISRN: GU-STJM--80--SE
81. Andersson, Ulrika, Oscarsson, Henrik, Rönnerstrand, Björn & Theorin, Nora (red)
Du sköra nya värld
Göteborg, 2022. 580 sidor. Pris: 350 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-52-6. ISRN: GU-STJM--81--SE
82. Andersson, Ulrika, Öhberg, Patrik, Carlander, Anders, Martinsson, Johan & Theorin, Nora (red)
Ovisshetens tid
Göteborg, 2023. 528 sidor. Pris: 350 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-54-0. ISRN: GU-STJM--82--SE

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.gu.se/som-institutet
Telefon: 031-786 33 00

Beställning av publikationer kan göras på SOM-institutets webbplats.

Vi befinner oss i en ovisshetens tid. Säkerhetsläget i omvärlden har försämrats. Det rasar ett krig i Europas östligaste delar. Oron för nationens säkerhet har fått svenska politiker att bryta en tvåhundraårig tradition av alliansfrihet. Parallellt har energi- och matpriser rusat, boräntor höjts och inflationen stigit till den högsta nivån på trettio år. Det har väckt osäkerhet om den svenska ekonomins styrka och oro för den egna plånboken.

Nationellt slogs rekord i dödligt skjutvapenvåld, med allt yngre gärningspersoner. Samhällets insatser tycks ständigt ligga steget efter och det råder oenighet om vilka de rätta insatserna är. I samband med 2022 års valrörelser fick frågan om kärnkraftens bevarande ny energi. Efter valet deklarerade den nyttillträdde regeringen en ny riktning för svensk migrationspolitik.

Ovisshet föder osäkerhet och oro. Samtidigt kan ovissheten leda till beslutsamhet när gamla sanningar ses i ett nytt ljus. Ovissheten har många nyanser.

Ovisshetens tid är SOM-institutets 82:a forskarantologi. Utifrån 2022 års nationella SOM-undersökning – nummer 37 i ordningen – analyserar forskare från olika discipliner vid svenska universitet och högskolor de senaste årens samhällsutveckling. Bokens innehåll berör på många sätt den ovisshet som präglar Sverige inom områden som rör (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier.

SOM-INSTITUTET
SAMHÄLLE OPINION MEDIER

GÖTEBORGS UNIVERSITET